

TÖBBNYELVŰSÉG MAGYARORSZÁGON

Szerkesztette
Borbély Anna – Bartha Csilla

Budapest
2024

Többynélvűség Magyarországon

Borbély Anna – Bartha Csilla

Többsnyelvűség Magyarországon

Szociolingvisztikai vizsgálatok nemzetiségekről

A MEC_K 141233 számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a MEC_K_21 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Szerkesztette:

BORBÉLY ANNA, BARTHA CSILLA

A tanulmányokat lektorálták:

BARTHA CSILLA, BORBÉLY ANNA, GYIVICSÁN ANNA,
KNIPF ERZSÉBET, MÁRKU ANITA, MARTYIN EMÍLIA,
SZALAI ANDREA, TÜCSÖK DOROTTYA,
VARGHA ANDRÁS

Technikai szerkesztő:

TÓTH TIBOR

Borítóterv:

KISS ADÉL

ISBN 978-615-6678-04-1

DOI: 10.18135/TobbnyMo.2024

© Szerzők, 2024

Minden jog fenntartva. Bármely másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

A kötetben megjelenő fényképeket a szerzők bocsátották a rendelkezésünkre, az internetes fényképek forrásait közöltük.

HUN | NYELVTUDOMÁNYI
REN | KUTATÓKÖZPONT

Kiadó: HUN–REN Nyelvtudományi Kutatóközpont

1068 Budapest, Benczúr u. 33.

www.nytud.hu

Online kiadás

Tartalom

Előszó.....	7
1.FEJEZET	
Bartha Csilla: Egy országos többnyelvűségi összehasonlító vizsgálat elméleti és kutatásmódszertani alapjai.....	11
2.FEJEZET	
Orsós Anna: Beás nemzetiség.....	54
3.FEJEZET	
Erb Maria: Német nemzetiség.....	115
4.FEJEZET	
Borbély Anna: Román nemzetiség.....	184
5.FEJEZET	
Tücsök Dorottya: Szerb nemzetiség.....	246
6.FEJEZET	
Tuska Tünde – Uhrin Erzsébet: Szlovák nemzetiség.....	283
7.FEJEZET	
Borbély Anna: Összehasonlító elemzések nemzetiségi közösségekben.....	343
A KÖTET SZERZŐI.....	396
FÜGGELÉK.....	398
TÁRGYMUTATÓ.....	529

ELŐSZÓ

A Többnyelvűség Magyarországon tanulmánykötet a magyarországi nemzetiségek nyelvi szokásairól szól. Ez egy szelete és nem az egésze a címben megjelölt hazai nyelvi sokszínűségnek, amely így is oly sokrétű és összetett, hogy a kötet a nemzetiségek többnyelvűségének csupán néhány lényeges elemét villantja fel. A hatályos nemzetiségi törvény 13 hazai honos nemzetiséget határoz meg. Tagjainak nyelvi repertoárja több nyelvet ölel fel, beleértve közösségük nyelvét és nyelvváltozatait, a magyart, valamint idegen nyelveket is. A kötet fejezetei – tájékoztatnak a magyarországi nemzetiségek által beszélt nyelvek (nemzetiségi nyelvek) és a többségi nyelv (a magyar) funkcionális megoszlásáról, a nyelvi vélekedésekről, valamint ezek társadalmi kontextusáról. A kötet szerzői 2001-ben döntöttek el, hogy közös nemzetiségi szociolingvisztikai kutatásba fognak. A tervet egy sikeres pályázat erősítette és formálta, a tanulmánykötet megvalósulását az azóta tartó szakmai kapcsolat biztosította. A kutatás tervének igénye azért született meg, mivel azonos elméleti és módszertani alapokon nyugvó és hat hazai nemzetiségi közösségről szóló összehasonlító szociolingvisztikai kutatást mindeddig nem végeztek. A hazai nemzetiségek tudományos műhelyei saját közösségük kutatási terveire összpontosítanak. Ez persze nem kis feladat, hiszen erősen hátrányos helyzetben voltak és vannak még ma is. Mindemellett meg kell említenünk a Gyivicsán Anna – Kozma Mihály – Győri-Nagy Sándor – Szász János András szerzők által jegyzett *A magyarországi nemzetiségek kulturális, tudati jellemzői* (Budapest, Állami Gorkij Könyvtár Művelődéskutató Intézet) tanulmánykötetet. Jó kezdetnek bizonyult az 1985-ben megjelent könyv, amelynek fejezetei több hazai nemzetiségről szólnak. A folytatásra 2007-ben került sor, amikor megjelent egy tanulmánykötet Bindorffer Györgyi szerkesztésében *Változatok a kettős identitásra. Kisebbségi léthelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok és szlovének körében* címmel (Budapest, Gondolat Kiadó–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet). A kötet egy 2005-ös vizsgálat alapján bemutatja a kettős identitás tartalmát öt Magyarországon élő nemzetiségben. Ennek keretében a nyelvhasználati szokások, a kétnyelvűség tematikája is górcső alá kerül. Az 1985-ben elkezdett és 2007-ben folytatott munkákat hivatott tovább vinni – más formában és témával – a *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon* (Borbély szerk. 2020, Budapest, Nyelvtudományi Intézet) című online kötet. A benne foglalt írások a beás, bolgár, horvát, német, örmény, roma, román, szerb, szlovák, szlovén és ukrán közösségekre vonatkozó nyelvi tájkép egy-egy szeletét ismertetik. A tanulmánykötet szerzői az általuk bemutatott közösségek tagjai, aktivistái és kutatói, akik segítenek abban, hogy mélyebb ismereteket szerezzünk arról, ahogyan a magyarországi nemzetiségek nyelve és kultúrája

a nyelvi tájképben megjelenik, de abban is, hogy kiderüljön, hol hiányzik. A jelen kötet egy újabb állomása a magyarországi nemzetiségek csoportjait tanulmányozó munkáknak. Szerzői az ország több tudományos intézményében tevékenykedő nyelvészek. A könyv alapjául szolgáló vizsgálat *A nyelvi másság dimenziói: A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei* című NKFP 5/126/2001 projekt keretében készült, melynek konzorciumvezetője Bartha Csilla (ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék és MTA Nyelvtudományi Intézet¹) és témavezetője Borbély Anna (MTA Nyelvtudományi Intézet) volt. A beás, német, roma, román, szerb és szlovák nemzetiségek által is lakott településeken végzett szociolingvisztikai vizsgálat közreműködő kutatásvezetői: Bartha Csilla, Borbély Anna, Erb Maria (ELTE BTK Germanisztikai Intézet), Uhrin Erzsébet és Tuska Tünde (Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete), valamint Orsós Anna (MATE Neveléstudományi Intézet). A statisztikai vizsgálat megtervezése és végrehajtása Vargha András (ELTE PPK Pszichológiai Intézet és KRE BTK Pszichológiai Intézet) nevéhez fűződik. A kutatás adataihoz a terepmunkát Orsós Anna, Egregyi Borbála (beások, Mánfa és Bogyiszló), Erb Maria (németek, Tarján), Kiss Andrea (romák, Mezőtúr), Abrudán Mária (románok, Kétegyháza), Szimics Milosné (szerbek, Pomáz), Tuska Tünde, Uhrin Erzsébet, Zsilák Mária és Tóth Sándor János (szlovákok, Tótkomlós) végezte. A kutatócsoporthoz 2021-ben Tücsök Dorottya PhD hallgató (ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola) csatlakozott.

A tanulmánykötet központi témája a többnyelvűség. Amikor a téma fontosságát indokoljuk, három nemzetközi hírű két- és többnyelvűség-kutatótól vett idézetekhez fordulunk. François Grosjean szerint *két vagy több nyelven beszélni nem intelligencia, elhajlás, kulturális elidegenedés vagy politikai hűtlenség jele. Emberek milliói számára ez egyszerűen egy módja annak, hogy eligazodjanak összetett életükben.*² Joshua A. Fishman véleménye, hogy *A kétnyelvűség mindenki hasznára van.* Tove Skutnabb-Kangas megfogalmazása szerint *A jövő a többnyelvűeké. Fontos részét képezik a nyelvi sokszínűségnek, amely szükséges ahhoz, hogy bolygónknak jövője legyen.* Mindezek fényében a tanulmánykötet a magyarországi többnyelvűség, a két- és többnyelvű beszélők jelenéről és jövőjéről is szól.

A kiadvány egy-egy fejezete – azonos szempontok mentén – a beás, a német, a román, a szerb és a szlovák nemzetiségről készült szociolingvisztikai elemzést ölel fel. A fejezetek az NKFP kutatás eredményeit és az azóta eltelt időszakról szóló változásokat összegzik. Figyelmet érdemel, hogy a tanulmányokban idézett szerzők és a fejezetek írói közösségük jelölésére a *beáság, cigányság, németiség, románság,*

¹ Mai elnevezése: HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont.

² Az angol idézeteket Borbély Anna fordította magyar nyelvre.

*szerbség, svábság, szlovákság*³ gyűjtőneveket is használják. A nemzetiségek két-nyelvűségére, a magyarországi többnyelvűségre vonatkozó összehasonlító kutatást, illetve a tanulmánykötet felépítésének elméleti és kutatásmódszertani újszerűségét a bevezető fejezet mutatja be. Az egyes nemzetiségek szociolingvisztikai jellemzőit bemutató fejezetek után, a záró fejezet a hat nemzetiségre vonatkozó összehasonlító elemzéseket ismerteti. A fejezeteket angol, beás, német, román és szlovák nyelvű összefoglaló zárja. A tanulmánykötet függelékében helyet kap az NKFP kutatás magyar nyelven megfogalmazott kérdőíve, amely hat nemzetiségi nyelvre/nyelvváltozatra lett lefordítva.

Szándékunk szerint a tanulmánykötet hasznosítható lesz a nemzetiségi és a többségi oktatásban és a társadalmi attitűdformálásban is.

A könyv az MTA Nyelvtudományi Intézete megalapításának 75. évfordulóján jelenik meg.

A szerkesztők

³ „-ság/-ség [12. század vége] Névszóképző. Általában elvont fogalmat vagy gyűjtőnevet jelentő főneveket alkotó önálló szói eredetű toldalék, pl. *imádság, mentség, katonaság, főnökség, bátorság, szépség, távolság, ellenség*. (...) Az, hogy igéhez, főnévhez, melléknévhez, határozószóhoz egyaránt járulhat, korai kialakulását bizonyítja. A legrégebbi nyelvmélekek adatainak tanúsága szerint minden bizonnyal ugyan korán megindult a képzővé válás, de a hangrendi illeszkedés nélkül kapcsolódó alakok viszonylag kései jelentkezése alapján feltételezhető, hogy a folyamat hosszan el is húzódott” (Zaicz Gábor főszerk. 2006. Etimológiai szótár. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 634–635).

1. FEJEZET

EGY ORSZÁGOS TÖBBNYELVŰSÉGI ÖSSZEHA-SONLÍTÓ VIZSGÁLAT ELMÉLETI ÉS KUTATÁSMÓDSZERTANI ALAPJAI

BARTHA CSILLA

1. Bevezetés

Ennek a fejezetnek a célja bemutatni, milyen összetett és sokrétű tartalmi és formai előkészületek előzték meg könyvünk létrejöttét „A nyelvi másság dimenziói: A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei” című projekttel (NKFP 5/126/2001, 2001–2004)¹ és a „Többnyelvűség Magyarországon – Összehasonlító szociolingvisztikai vizsgálatok hat nemzetiségről” című pályázattal (Mecenatúra MEC_K 141233, 2022–2024). A kötet tanulmányaiban az alábbiak tudatában, reflektáltan használjuk a „kisebbség”, „kisebbségi” fogalmakat: „A kisebbségi csoport ideája, amely a többségi csoport fogalmával egy időben jött létre, kéz a kézben jár a modern nemzetállamok születésével és a megszámlálhatóság érzetével (ibid²). A »kisebbség« kifejezés kritikátlan használata tehát azt jelenti, hogy egy történetileg új keletű és esetleges fogalmat fogadunk el, vagy legalábbis használunk. A »minoritizált« kifejezés ezzel szemben azt a felfogást tükrözi, hogy a kisebbségi státusz nem eredendő és nem is rögzített. Nemcsak azt jelenti, hogy a »kisebbségek« a »többségből« alakulnak ki, hanem azt is, hogy bizonyos csoportképzési projektek egy marginalizált kollektív »Másik« létrehozásával járnak” (Costa et al. 2017: 8). Ha elfogadjuk azt a feltevést, hogy a helyi gyakorlatok és a szélesebb társadalmi folyamatok komplex összefüggésrendszerében kialakult nyelvcseré folyamatok egy közösség egésze életében olyan összetett, helyileg értelmezhető változások összessége, amely fejlődési fázisokra bontható, vagyis hogy létezik egy kezdeti, egy közbülső (előrehaladott), valamint egy befejező fázis, akkor bizonyos, hogy minden olyan két-nyelvű (nemzetiségi) közösség, amely a nyelvcseré folyamatát éli át, egy adott időpontban elhelyezhető a nyelvcseré–nyelvmegőrzés képzeletbeli dimenziója mentén. Ha tehát azt állapítjuk meg, hogy a Magyarországon élő nemzetiségek napjainkban a nyelvcseré folyamatát élik át, akkor a magyarországi nemzetiségek adott közösségi eredeti nyelvük ismerete és használata alapján, továbbá e közösségek egymáshoz viszonyítva is elhelyezhetők a magyarországi nemzetiségek nyelvcseréjét ábrázoló kontinuum mentén (Bartha 2004; Borbély 2014).

¹ A továbbiakban NKFP projekt/kutatás (vö. pl. Bartha 2003, 2004, 2006, 2007a; Bartha–Borbély 2006; Borbély 2015; Erb 2007; Pálmáiné Orsós 2007a, 2007b; Tuska 2009; Uhrin 2007; Vargha–Borbély 2017a, 2017b, 2018).

² A szerző itt Anderson (2006) könyvére tesz utalást, amelynek első kiadása 1983-ban jelent meg.

E kötetben az egyes csoportokra jellemző belső nyelvi és szociokulturális változatosság és a kétnyelvűség alapvető helyi jellegzetességeit, a változatosság és kontaktusok lokális értelmezéseit kívánjuk bemutatni, kitérve a nyelvi tevékenységek átrendeződését mutató főbb jellemzőkre és az ezekhez való viszonyulásokra (attitűdök, nyelvideológiák) is családi, közösségi és intézményes színtereken.

A könyv olyan tudományos módszert követ, ami egyedülálló mind a magyar, mind a nemzetközi szakirodalomban. Olyan kutatás összegzése, amely a közösségek kétnyelvűségének lényeges aspektusait (nyelvi gyakorlatok, nyelvi attitűdök, sztereotípiák, identitáskonstrukciók), az NKFP kutatás eredményeit és az azóta eltelt két évtizedes változásokat dolgozza fel. Az országos méretű kutatás során azonos elméleti és kutatómódszertani keretben a kétnyelvűség/többnyelvűség megvalósulási formáit a magyarországi beások, a németek, a romák, a románok, a szerbek és a szlovákok nemzetiségi közösségeiben vizsgáltuk a közösség tagjainak, a kutatásban résztvevőknek, kérdezőknek és válaszadóknak, valamint az empirikus adatokat fel dolgozó kutatóknak a közreműködésével.

A 2001 és 2004 között megtervezett és elvégzett empirikus kutatás óta, különösen az elmúlt tíz évben a többnyelvűség kérdése egyre inkább a középpontba került. A monográfiák, szerkesztett kötetek, kézikönyvek és folyóiratok tanulmányai vagy a témában rendezett nemzetközi konferenciák egy gyökeresen átalakuló nyelvi és társadalmi valóságot írnak le régi és egyre inkább új, versengő fogalmak, elméleti és részben módszertani megközelítések mentén. Nyilvánvalóan az új kutatásoknak reflektálnia kell a globalizáció társadalmi, gazdasági, technológiai, kommunikációs változásaira, hatásaira, a transzlokális folyamatok mellett az ezekre a hatásokra adott helyi kisebbségi „válaszok” kontextusában vizsgálva azokat a nyelvi-kommunikációs folyamatokat és társas viszonyokat, amelyek a nyelvi változatosság és a többnyelvűség fogalmának értelmezési lehetőségeit, tartalmait és releváns vizsgálati kérdéseit formálják³.

Gabrielle Hogan-Brun és Bernadette O'Rourke a nemrégiben megjelent *The Palgrave Handbook of Minority Languages and Communities* előszavában így fogalmaznak:

„A globalizáció hatásainak következtében a domináns nyelveknek a kisebbségi nyelvekre gyakorolt nyomása könyörtelen, részben azért, mert a kisebb nyelvek sok felhasználója több lehetőséget lát, ha átvált egy domináns nyelvre. Az ilyen homogenizáló tendenciák azokban az országokban is érvényesülnek, ahol a határokat átlépő bevándorlótól elvárják, hogy a befogadó nyelveket jól beszéljék. Azonban a Sarkvidéktől Latin-Amerikán és Európán át Új-Zélandig jelentős mértékű a reziliencia a kisebbségi nyelvet beszélők körében, akik az érvényesülő globális nyomás ellenére is vissza akarják szerezni saját nyelvüket. Tekintettel ezekre az egymásnak feszülő és egymást átfedő erőkre, elérkezett az ideje annak, hogy

³ Lásd *polilingválás* (polilinguaging): Jørgensen et al. 2011; *kódszövés* (codemeshing): Canagarajah 2011; *metrolingvalizmus* (metrolingualism): Otsuji–Pennycook 2010; *transzlingválás* (translanguaging): García 2009; García– Li 2014; Heltai J. I. 2020; *lingua franca többnyelvűség* (multilingua francas): Makoni–Pennycook 2012 stb.; *multikompetencia* (multicompetence): Cook 2016. Lásd még Holecz et al. 2016.

összegegyítsük a legújabb kutatásokat a legkülönfélébb tudományágakból, hogy magyarázzuk és megértsük a kisebbségi politika szereplői és a közösségi identitások előtt álló, a mobilitás és a globalizációs hatások által létrejött kihívásokat⁴ (Hogan-Brun–O'Rourke 2019: 1).

Kötetünk tanulmányai maguk is reflektálnak ezekre a változásokra, ám nem céljuk, hogy megállapításaikat, elemzéseiket elméletileg és fogalmilag átkeretezzék. A kutatás eredményeit összefoglaló hasonló könyv mind ez idáig nem született, ezért hiánypótló publikációnak számít mind a hazai, mind a nemzetközi szakmai közösség számára.

2. Kétnyelvűség, többnyelvűség: definíciók és kutatások

A két-/többnyelvűség összetettségének, változatos, térben és időben változó társadalmi kontextusainak, befolyásoló tényezőinek és egyéni útjainak köszönhetően a fogalom meghatározása komoly kihívást jelentett, és a globalizáció, a transznacionalizmus, az internet, a migráció, az új technológiák és terek rohamos terjedésének korában jelent ma még inkább a – vizsgálataikat a nyelvi diverzitás eltérő megélt tapasztalataira, ideológiákra és különféle diszciplináris irányultságokra építő – kutatók számára.

A diverzitás, a kontaktusok, a két- és többnyelvűség természetes állapota valójában egyidős az emberiség történetével (legújabb áttekintésre lásd Pavlenko 2023 és Pavlenko szerk. 2023 tanulmányai), s a két- és többnyelvű oktatás is több száz éves múltra tekint vissza (Baker–Lewis 2015: 109). A kétnyelvűség mint a nyelvhasználatot és magukat a nyelvhasználókat is bevonó terület későbbi formálódásában kiemelt szerepet játszó, megalapozó tudományos munkák azonban „csak” hat-hét évtizede születtek meg (Weinreich 1953; Haugen 1953; Mackey 1962).

A kétnyelvűség és a többnyelvűség „címkéje” eredendően poliszémikus, hiszen e fogalom utalhat egyénekre, családokra, kisebb vagy nagyobb csoportokra, közösségekre, országokra, sőt transznacionális vagy globális terekre is. Azokra a helyzetekre utalnak, amikor az egyének vagy csoportok mindennapi életükben két vagy több nyelvet használnak. Amint a témában eddig felhalmozódott és egyre kiterjedtebb irodalmon végigtekintünk, jól látszik, hogy ezek nem csupán vizsgálati kontextusokat jelölnek ki, hanem egymástól jelentősen eltérő kutatási hagyományokat, belülről is változatos elméleti és módszertani megközelítéseket, kevésbé átjárható területeket és kutatási irányokat is reprezentálnak olyan címkék mentén, mint a kétnyelvűség neurolingvisztikája, pszicholingvisztikája vagy szociolingvisztikája stb. Nyilvánvalóan több, köztük kutatásmódszertani szempontból is van létjogosultsága e dimenziók ilyen típusú külön kezelésének. Szocializációnkat, repertoárunkat, nyelvi tevékenységeinket, nyelvhasználati gyakorlatainkat azonban számos társadalmi folyamat, ideológia és szereplő formálja (vö. Pennycook 2010: 123; Blommaert 2010; Martin Jones et al. 2012: 12; Pachné Heltai–Bartha 2017), a kétnyelvűség(ek) dinamikájának, összetettségének és sokrétűségének megértéséhez tehát a közvetlenül

⁴ A szöveg a szerző fordítása.

tanulmányozható nyelvi jelenségek, a pszicholingvisztikai, a neurokognitív folyamatok kétnyelvű tapasztalatokkal és a szélesebb társadalmi összefüggésekkel történő összekapcsolása megkerülhetetlenné válik (lásd például Titone–Tiv 2023; Kroll et al. 2021; Douglas Fir Group 2016).

A *többynyelvűség* kifejezést a szakirodalom hosszú időn keresztül az országok és nagyobb közösségek nyelvi diverzitásának jelölésére alkalmazta, a szótárakban azonban ezzel azonos vagy eltérő jelentésekkel jóval később jelenik meg a fogalom⁵. Abból kiindulva, hogy ami két nyelv ismeretére és használatára érvényes, az ugyanúgy érvényes lehet három, négy vagy több nyelv ismeretére és funkcionális megoszlására is, a kétnyelvűség fogalmát a többynyelvűségre is kiterjesztették (vö. pl. Kovács 2001: 18). Az egyik oldalon a 2000-es évek eleje óta egyre kiterjedtebb pszicholingvisztikai és kognitív idegtudományi kutatások írják le azokat a lényeges különbségeket, amelyek a három-, illetve többynyelvű elsajátítás és interakciós tapasztalat mutat. A másik oldalon a globalizáció szociolingvisztikájának alapvetéseiben (Blommaert 2010; Blommaert–Rampton 2011; Heller szerk. 2007; Duchêne–Heller szerk. 2012) gyökerező, a megszámlálható nyelveket mint történeti, társadalmi, politikai alapon rögzült konstrukciókat kritika alá vevő megközelítések egy része elveti vagy legalább is megkérdőjelezi mind a kétnyelvűség, mind a többynyelvűség fogalmait. Mindezek ellenére a szakirodalomban továbbra is elfogadott a két fogalom felcserélő használata, a kétnyelvűséget kettőnél több nyelv használatára, például három, négy vagy több nyelvet beszélő személyekre éppúgy alkalmazzák⁶, mint ahogy többynyelvű lehet a repertoár akkor is, ha annak mobilizálható elemei között kettőnél nincs több „nyelv” jelen. A kérdés szakirodalmán végigtekintve minimalista vagy éppen specifikus, túlságosan maximalista értelmezéseket, valamint dichotómiákat látunk, amelyek az egyén és a társadalom dimenziói mentén s kiegészítő címkékkel próbálják kategorizálni a személyeket és a helyzeteket (A definíciók fejlődéstörténetének és tipológia-kísérleteinek első bővebb magyar nyelvű áttekintésére lásd például Göncz 1985; Bartha 1999; Navracsics 1999; Borbély 2006).

A kétnyelvűségnek léteznek szűk és tág értelmezései. A szűk értelmezések hosszú időn keresztül meghatározták a kétnyelvűséggel kapcsolatos tudományos gondolkodást. Számos tévhit kialakulásában játszottak szerepet és a mai napig érezhető hatásuk van. Így meghatározzák a (kétnyelvű) beszélők kétnyelvűségről kialakult

⁵ Coulmas (2018) filológia kutatásai szerint a *multilingualism* ‘többynyelvűség’ kifejezés nyomtatásban először 1916. június 26-án jelent meg a kanadai Manitoba Free Press-ben kötőjeles (*multi-lingualism*) formában. Az Oxford English Dictionary 1923-as kiadása új szócikket vesz fel „*multilinguist*” címmel s ezzel a definícióval: „Olyan személy, aki képes néhány vagy számos nyelven beszélni; több nyelv tanulója vagy szakértője”. A *multilingualism* először az OED 1976-os kiadásának II. kiegészítő kötetében szerepel a *multilingual* melléknévi és főnévi funkciókat megadó szócikk részeként. A holland szótárban ugyanekkor kap önálló szócikket a *meertalig*; A Le Grand Larousse-ban a *multilinguisme* 1975-ben, *Mehrsprachigkeit* a Duden 1986-es 19. kiadásában, a spanyol szótárakban a *plurilingual* 1999-ben, a *multilingüismo* 2014-ben jelenik meg (lásd Coulmas 2018: 26–30).

⁶ Mackey a kétnyelvűség viszonylagos jellegét hangsúlyozva már 1959-ben kiemeli, hogy a kétnyelvűség tanulmányozásakor nem csak két nyelv, hanem bármennyi nyelv használatát figyelembe kell vennünk (Mackey 1959, idézi Mackey 1962).

véleményét is, ahogyan ez a könyv további oldalain olvasható is lesz. Ezek közül a leginkább elterjedtek azok a megközelítések, amelyek az anyanyelvi szintet, ezzel együtt a mindkét nyelven ezt a fokot elérő nyelvtudás kívánalmát hangsúlyozták, melyek szerint a kétnyelvűség „két nyelv anyanyelvi szintű kontrollját” jelenti (Bloomfield 1933: 56), illetve „kétnyelvűek, akik egy idegen nyelvet ugyanolyan jól beszélnek, akár az anyanyelvet” (Capidan 1943: 54). Hasonló definíció olvasható a Magyar értelmező kéziszótárban⁷ is, mely szerint kétnyelvű a „két nyelvet egyformán jól használó” személy (Juhász et al. 1972: 685). Egy további megfogalmazás szerint kétnyelvű az, aki „kiváló kontrollal bír több mint egy nyelvet” (Francis 1958: 590). E többek által megfogalmazott nézet alapján tehát nem lehetne kétnyelvűnek nevezni azt a személyt, aki az egyik nyelvet jobban ismeri, mint a másikat, harmadikat stb. A kétnyelvűségi kutatások ezzel szemben azt bizonyították, hogy igen csekély azoknak a beszélőknek a száma, akik nyelveiket azonos szinten ismerik. Ezeket a személyeket a kétnyelvűség egy típusaként *ambilingvális* (Halliday 1968: 141), *ki egyensúlyozott/balansz* vagy *ekvilingvális* kétnyelvűekként kezelik (Edwards 2004: 9). Ugyancsak kérdéses a kétnyelvűségnek az a tág értelmezése is, mely szerint kétnyelvű az, aki anyanyelvéen kívül egy másik nyelven minimális kompetenciával rendelkezik a nyelvtudás négy szintjének (megértés, beszélés, olvasás, írás) egyikén (Macnamara 1967). Rendkívül nehéz feladat meghatározni, ki számít kétnyelvűnek és ki nem, hiszen a kétnyelvűség számos dimenziót foglal magában. A kutatók hosszú időn keresztül sokkal inkább a nyelvi képességek, a nyelvelsajátítás ideje, módja, körülményei, mintsem a nyelvhasználat felől közelítettek a kérdéshez. Könnyen belátható ugyanakkor, hogy e dimenziók nehezen választhatók el egymástól. Egy kétnyelvű személy nyelvi kompetenciája idővel és a változó körülményeknek megfelelően változhat. Minthogy a kétnyelvűvé válás útjai és a személyek mindennapokban megélt tapasztalatai is rendkívül sokrétűek, e változatos nyelvi valósághoz átfogóan leginkább funkcionális oldalról érdemes közelítenünk: „A kétnyelvűség két nyelv váltakozó használatát takarja, és az ebben részt vevő személyt pedig kétnyelvűnek nevezzük” (Weinreich 1953: 1). Hasonlóképpen fogalmaz Mackey (1987: 699) is: „két vagy több nyelv ismerete és használata” kétnyelvűségnek tekinthető. Grosjean (1982: 51) meghatározása ennél is pontosabb: a kétnyelvűség két (vagy több) nyelv rendszeres használata; a kétnyelvűeknek mindennapi életük során szükségük van két (vagy több) nyelvre, ezért ezeket használják is. Bartha is rendszeres használat és a funkció mellett érvel, de kitér a siket közösségek jelnyelvei, illetőleg a jelnyelv és a hangzó nyelv jelelt stb. változata közötti érintkezés kontaktushelyzeire is: „a két- és többnyelvűség általános, legszélesebb körű meghatározásakor az egyedüli célravezető megoldás az, ha funkcionális oldalról közelítjük meg a kérdést, ily módon eljutva egy olyan meghatározáshoz, amely kiindulását jelentheti további

⁷ Az ÉKsz. 2., átdolgozott kiadásában a kétnyelvűség definíciója: „Két nyelv (egyformán) jó használatának képessége, gyakorlata” (Pusztai főszerk. 2003: 659). Grosjean (2010: 20) több évtizedes kétnyelvűségi kutatásai alapján írt könyvében is megfogalmazza, tévhit az, hogy a *kétnyelvűek a két nyelvet egyformán és kiválóan ismerik*.

elemzéseknek. Eszerint kétnyelvű az, aki mindennapi érintkezései során két vagy több nyelvet kommunikatív, szociokulturális szükségleteinek megfelelően (szóban és/vagy írásban, illetőleg jelelt formában) rendszeresen használ” (Bartha 2000: 33–34). Butler–Hakuta az eddigi megközelítések közül talán a legáltalánosabban ragadja meg a jelenséget, s a „nyelvi kód” hagyományos fogalmába voltaképpen beleérti az egyének repertoárjának a kommunikációban mozgósítható elemeit, így a nyelvjárásokat is. A kétnyelvűség „az egyének és csoportok pszichológiai és társadalmi állapotával összefüggésben az interakciók nyelvi összefüggéséből fakadóan úgy definiálható, hogy a kétnyelvűek a kommunikációban két vagy több nyelvi kódot használnak (beleértve a nyelvjárásokat is)” (Butler–Hakuta 2004: 115). Az anyanyelvi tudás fogalmának tudományosan nehézségekbe ütköző körülhatárolhatósága vagy az egyes nyelvekhez köthető forrásoknak való kitettség mennyiségi és funkcionális változatossága alapján is belátható, hogy e jelenség nem definiálható két vagy több nyelv azonos/anyanyelvi szintű ismereteként.

A kétnyelvűség vagy többnyelvűség értelmezésünkben legátfogóbban két vagy több hangzó nyelv és/vagy jelnyelv erőforrásainak (benne nyelvváltozatainak) ismeretét és használatát jelenti. A két-/többnyelvűek olyan multikompetens, többnyelvű repertoárral rendelkező személyek, akik e hangzó- és/vagy jelnyelveket rendszeresen és változatosan használják szóban, írásban, jelelve, multimodálisan a mindennapjaik során, ahol a nyelvi tudás szintjei és funkciói átjárhatók és adaptív módon egészíthetik ki egymást. A mindennapi tévhitet is eloszlatni képes megfogalmazásban: A kétnyelvűség vagy többnyelvűség két vagy több nyelv (nyelvváltozatokat is tartalmazó repertoárjának) váltakozó használatát takarja; két- vagy többnyelvű az a személy, aki két vagy több hangzó- és/vagy jelnyelvet tud és mindennapjai során rendszeresen (szóban és/vagy írásban, illetve jelelve) használ, miközben nem szükséges a két vagy a több nyelvet azonos/anyanyelvi szinten ismernie, így a nyelvek tudása egészében átfedheti, illetve részben kiegészítheti egymást.

Az utóbbi évtizedekben – a globalizáció jelenségének kialakulásával és terjedésével – a kétnyelvűségről vagy a többnyelvűségről szóló elméleti és gyakorlati irányultságú kutatások intenzívebbé váltak. Az első, talán mindmáig legnagyobb áttekintő európai vállalkozásként a fontos magyarországi vonatkozásokat is tartalmazó *Kontaktlinguistik/Contact Linguistics/Linguistique de contact* kétkötetes kézikönyvet (Goebel et al. szerk. 1996, 1997) említhetjük. Az első kötet a nyelvi kontaktusok makro- és mikroelemzéseit foglalja össze mind a nyelvi rendszer, mind az egyéni és a csoportos perspektívák szerint. A második kötet az európai országok nyelvi kontaktusait veszi sorra, azonos szempont- és tematikarendszert követve. A 15. fejezet a Közép-Európa országainak⁸ van szentelve, ahol Magyarország öt nyelvi kontaktushelyzetet bemutató tanulmánnyal szerepel: magyarországi németek (Hessky 1997: 1723–1731), szerb-horvátok (Nyomárkay–Schubert 1997: 1731–1738), szlovének (Szabo–Schubert

⁸ Az 1990-es évek geopolitikai szemléletét mutatja, hogy a kötet szerzői a következő országokat sorolták ebbe a térségbe: Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Németország, Ausztria és Svájc (Goebel et al. szerk. 1997: 1583–1886).

1997: 1738–1743), szlovákok (Gyivicsán–Schubert 1997: 1744–1749) és románok (Borbély 1997: 1749–1753). A magyarországi tanulmányokhoz Kontra Miklós írt átfogó bevezetőt (1997: 1708–1723). Majd további kézikönyvek születtek, például *The Handbook of Bilingualism* (Bhatia–Ritchie szerk. 2004) és *The Blackwell Guide to Research Methods on Bilingualism and Multilingualism* (Li Wei–Moyer szerk. 2008), vagy újabban a többnyelvűség 21. századi témáit, fogalmait és megközelítéseit a középpontba állító *The Routledge Handbook of Multilingualism* első (Martin-Jones et al. szerk. 2012) és második kiadása (McKinney et al. szerk. 2024).

Számos nemzetközi szakfolyóirat⁹ és konferenciasorozat¹⁰ indult a területen. A De Gruyter által létrehozott, szabad hozzáférésű *Multilingualism* című folyóirat így hirdeti magát: „A többnyelvűség manapság az alkalmazott nyelvészet egyik legintenzívebben vizsgált területe, a globalizáció és a többnyelvű munkakörnyezetek felé irányuló tudományos érdeklődésnek köszönhetően. Világszerte rendkívüli módon mindenütt jelen van a többnyelvűség a magán- és közösségi kapcsolatokban. A többnyelvűség kulcsfontosságúvá vált a hatékony kommunikáció és a szakmai szintű működés terén a globális társadalomban”.¹¹ Egy másik, a többnyelvűség gyakorlatait és az erről szóló tudományos metadiskurzusokat és fogalmak „káoszát” reflexív módon, kritikailag értelmezni kívánó orgánus a *Critical Multilingualism* címet viseli. Hazánk is igazodott a jelenség sokszínű kihívásaihoz. Az *Élőnyelvi Konferencia* (ÉK), Kontra Miklós kezdeményezésére és irányításával 1988-tól kezdve olyan szociolingvisztikai kutatási eredmények bemutatására nyújt lehetőséget, amelyek nem csak egy nyelvű, hanem kétnyelvű közösségekre is vonatkoznak. 2023-ban immár a 22. ÉK megrendezésére került sor a kérdéskörhöz kapcsolódó számos előadással (lásd <https://22ek.elte.hu/>), és elkezdődött a 23. ÉK (Kolozsvár) szervezése is (*A lingvicsizmus jelenségköre, hatásmechanizmusai és a nyelvtudomány feladatai* tematikával). Az MTA Nyelvtudományi Intézetében, Kontra Miklós témavezetésével indult el egy RSS kutatás, amely hat Magyarországgal szomszédos országban¹² és Magyarországon azonos módszerrel készült. Előmunkálatai 1993-ban kezdődtek, majd az adatgyűjtések 1996-tól (Kontra 2015). Az 1990-es évek végén megjelent az első magyar nyelvű összefoglaló könyv *A kétnyelvűség alapkérdései* címmel (Bartha 1999), az Akadémiai Kézikönyvek sorozatban pedig a *Magyar nyelv* egyik fejezete a *Kétnyelvűség és többnyelvűség* címet viseli (Borbély 2006). 2008-ban az MTA NYTI egyik osztályán belül megalakult a *Többnyelvűségi Kutatóközpont* Bartha Csilla vezetésével. 2006 és 2008 között itt valósult meg – többek

⁹ Mai napig a legjelentősebbek közé tartozik az 1997 óta létező, Li Wei és Nick Miller által indított *The International Journal of Bilingualism*, valamint a François Grosjean, valamint Judith Kroll által alapított *Bilingualism: Language and Cognition*, melynek első száma 1998-ban jelent meg.

¹⁰ A Newcastle Upon Tyne-i Egyetemen 1997-ben tartott első rendezvény óta az *International Symposium on Bilingualism (ISB)* két évente megrendezett konferenciája a két- és többnyelvűség területének legjelentősebb nemzetközi szakmai fórumává vált.

¹¹ A szerző fordítása.

¹² Az országokra vonatkozó eredményeket lásd Cserniczkó 1998; Göncz 1999; Lanstyák 2000; Szépfalusi et al. 2012; Kontra (szerk.) 2016; Péntek–Benő 2020.

között – egy európai uniós, a kelet-közép-európai régió nyolc országa nyelvi kisebbségeinek helyzetét közös szempontok mentén vizsgáló projekt (EU FP6 – DILING). Magyarországi és szlovákiai támogatással jelenik meg 2002-től magyarul a Gramma Nyelvi Iroda sorozata a *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. 2001-ben megalakult a határon túli *Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat*. Az ÁNYT XXVIII. kötet (Bartha szerk. 2016) a többnyelvűség térben és időben átalakuló dimenzióit járja körül. A legtöbb hazai egyetem alap- és mesterképzéseiben a két- és többnyelvűség ma már a kötelező stúdiumok között szerepel, a doktori programokban pedig folyamatosan születnek olyan kutatások, amelyek a kérdés szocio-, pszicho-, illetve neurolingvisztikai aspektusait új empirikus bizonyítékokkal járják körül¹³. Mindezek a nemzetközi és hazai kutatói erőfeszítések közvetlen tudományos hozadékon túl magukat a beszélőket, közösségeket és társadalmakat azzal segítik, hogy a kétnyelvűségről és a többnyelvűségről meglévő ismereteket bővítik. Emellett hozzájárulhatnak a kialakult és terjedő tévhitek lebontásához annak érdekében, hogy a kétnyelvűségekre és többnyelvűségekre mint olyan lehetőségekre tekintsünk, amelyek a beszélők érvényesülését és a közösségek és társadalmak jobb működését segítik elő. Ezek a kutatások ráirányíthatják a figyelmet azokra az egyéni és közösségi erőfeszítésekre is, melyek elsődleges célja megőrizni a közösségek saját nyelvének széleskörű használatát és magas fokú ismeretét, egyúttal támogatni a nyitottságot is, és további nyelveken jártasságot szerezni.

3. A nyelvi másság¹⁴ értelmezése, az NKFP kutatás előkészítése

Az NKFP kutatás a magyarországi többnyelvűséget a nemzetiségek nyelvi gyakorlatai, attitűdjei, vélekedései oldaláról közelíti meg a 21. század küszöbén. Elmélete és módszertana az ezt megelőző időszak nemzetközi szociolingvisztikai és kétnyelvűségi szakirodalmának és fogalmi keretének felhasználásával került kidolgozásra¹⁵.

A nyelvi másság metaforáját a kutatási koncepciónk formálódásakor 2000-ben azon nyelvi és társadalmi gyakorlatok, diskurzusok és ideológiák jelölésére kezdtük használni, melyek a nyelvi alapú társadalmi megkülönböztetés folyamatait

¹³ Könyv formátumban az utóbbi időben megjelent doktori kutatásokra lásd például Heltai B. (2020), Jávor (2023).

¹⁴ Úgy véljük, hogy a megkülönböztetés ideológiai mechanizmusainak árnyalt értelmezésére ma a legalkalmasabb a Gal és Irvine által kidolgozott szemiotikai elméleti keret (Irvine–Gal 2000; Gal–Irvine 2019).

¹⁵ Az elmúlt években magunk is számos ponton gondoltuk újra a korábbi munkáinkat formáló elméleteket, módszertani eljárásokat, fogalmakat és releváns kutatási kérdéseket. A következő alfejezetek ugyanakkor ebben a tekintetben is igyekeznek megtartani azt az elméleti és fogalmi apparátust, amellyel a 2001-ben, a közben gyakorlóközösséggé (Eckert–McConnell–Ginet 1992: 464; Meyerhoff 2004; Eckert 2006; Márku 2016: 132) formálódott, NKFP kutatócsoport tagjai dolgoztak. E közös tanulási folyamatba a kutatótársak – a projekt konzorciumvezetőjét leszámítva – saját nemzetiségi családjaikban, közösségeikben szocializálódva, majd nyelvész kutatókként hozták saját megélt kétnyelvűségük eltérő (és részben hasonló) tapasztalatait, belső és külső fogalmait is. A nemzetközi szakirodalom tanulmányozásával párhuzamosan a kétnyelvűséggel kapcsolatos nézeteinket az akkorra már elérhető átfogóbb magyar nyelvű munkák is formálták (Bartha 1999; Borbély 2001; Csernicskó 1998; Lanstyák 2000; Kontra–Hattyár szerk. 2002).

jellemzik, amelyek során a kétnyelvű személyek és közösségek „mássá tételének” konstruálása zajlik.¹⁶ A fogalom használatával az európai uniós csatlakozás kontextusában a nyelvi és kulturális sokszínűség és a többnyelvűség jelentése körüli diskurzusok és politikák ellentmondásosságára is rá kívántuk és kívánjuk irányítani a figyelmet. A vállalati világban és az EU-s politikákban is hangsúlyos a többnyelvűség értékelése, mivel növelheti a munkalehetőségeket és kognitív előnyöket ígér. Látnunk kell azonban, hogy ebben az új kontextusban „Európa kulturális, vallási és nyelvi sokféleségének tiszteletben tartása” lefektetett alapértékébe ágyazva a nyelvi és kulturális sokszínűség és a többnyelvűség narratívái szétartóak, s jelentésük még ellentmondásosabb, mint valaha (vö. Gal 2012). A „kisebbségi”, „regionális”, „kevésbé használt”, „marginalizált” nyelvek, repertoárok és használói a többnyelvűség diskurzusaiból törlődnek, s a nyelvi és kulturális diverzitás fenntartásáról szóló veszélyeztetettségi diskurzusokban és politikákban jelennek meg. A többnyelvűséget hozzáadott értéként megjelenítő piacorientált narratívákban és cselekvési programokban pedig a fogalom elsősorban a „körülhatárolható”, „sztenderd”, „nemzeti” európai – és a globális lingua francaként működő nagy nyelvek, élükön az angollal – nyelvtanulással és oktatással elérhető ismeretere s meg többszöröződő „párhuzamos egynyelvűségekre” (Heller 2007; Gal 2012: 24; Moore 2015) utal. Ugyanakkor a nyelvi kisebbségek beszélőinek sokasága a világon, így Magyarországon is naponta szembesülhet azzal, hogy nem minden beszélő és nem minden többnyelvű repertoár rendelkezik ugyanazzal az értékkel mindenhol és mindenkor, s miközben bizonyos többnyelvű kompetenciák a mindennapi életben hasznosulhatnak, hivatalosan nem ismerik el ezeket. A másság és a mássá tétel folyamatainak és következményeinek vizsgálatával, e természetes másságok elfogadásának és értékelésének tudatosításával a „kisebbségi”, „regionális”, „bevándorló”, „közösségi” és „további” címkék és hierarchiák fenntartása helyett új perspektívák rajzolódhatnak ki e közösségek és beszélői számára.

Egy adott társadalomban élő egyének és csoportok nyelvhasználatuk közös és eltérő vonásai alapján sokféleképpen, például nemük, életkoruk, iskolázottságuk, lakóhelyük, foglalkozásuk, etnikumuk stb. szerint osztályozhatók. A szociolingvisztikával foglalkozók számára mára az is általánosan elfogadottá vált, miszerint „a nyelvi formák, beleértve egész nyelveket is, a társadalmi csoportok jelölői lehetnek”, ahol „a mindennapi viselkedés részeként egy nyelvi forma használata a beszélők társadalmi identitásának indexévé, valamint a beszélők tipikus tevékenységeinek mutatójává válhat”. (Gal–Irvine 1995: 973). Az életkor, a nem, az iskolázottság vagy az etnicitás az emberek társadalmi identitásainak egy-egy fontos aspektusát jelentik, amelyek egy-egy interakcióban összetetten, egyes elemeik olykor mégis hangsúlyosabban, máskor kevésbé kifejezetten lehetnek jelen. A mindennapi érintkezések során a nyelvi különbségtétel, az azonosság és másság megjelenítése, elrejtése vagy mások általi felismerése tehát nemcsak jelzi, hanem dinamikusan alakítja

¹⁶ Hasonló értelmezésre újabban lásd Wiese et al. 2022.

is a beszélők identitásait, a csoportközi viszonyokat. A nyelvekhez, nyelvi gyakorlatokhoz kapcsolódó értékelések adott időben és térben történetileg, társadalmilag, politikailag beágyazott nyelvideológiák formájában alakítják a nyelvi folyamatokat (Silverstein 1979; Woolard-Schieffelin 1994). A nyelvideológiák kulturális ideák a nyelvről, annak használatáról, valamint a társadalmi kategóriákkal való viszonyáról. Ezek az ideológiák hatással vannak a nyelvi struktúrára is. Az a mód, ahogyan az emberek megismerik, konceptualizálják, megértik nyelvi gyakorlataikat¹⁷ (például a nyelvhasználati mintákat, szokásokat, bizonyos formák megbélyegzését, mások presztízzsel való felruházását stb.), befolyásolja e gyakorlatok változását is (Irvine–Gal 2000; lásd még Gal 2018-as kötetét).

Az etnikai előítéletek egy része nyíltan vagy burkoltan ugyancsak nyelvi természetű. A nem sztenderd, az akcentusos vagy a kétnyelvű beszéd a domináns többség által konstruált előítéletek és sztereotípiák nyilvánvaló indexei, amelyek hatással vannak a kisebbségi beszélők nyelvi önértékelésére, etnikai identitásuk (Lytra 2016) formálódására, az etnikus tudás tartalmaira és gyakorlataira is. Mindezek megélt tapasztalatokként nyelvi oldalról a saját nemzetiségi nyelv fel-, ám gyakrabban leértékelésében öltönek testet, ami hosszabb távon a nyelvcsere-folyamat egyik kiváltó, majd gyorsító tényezője lehet.

3.1. Kétnyelvűség mint nyelvi másság

Az európai és az észak-amerikai emberek többsége a kétnyelvűséget hosszú időn keresztül kivételes jelenségnek vélte (vö. Grosjean 1982: 1, 2010), az egynyelvűséget tekintve az egyedüli természetes állapotnak. Ez a sokak által elemzett „egynyelvűségi habitus”, „egynyelvű elfogultság” (vö. például *der monolinguale Habitus*, Gogolin 2014; Piller 2016; *monolingual bias*, Auer 2007) valójában az európai nemzetállam-építés máig ható ideológiai következménye, amely az egynyelvű beszélők közösségét a (homogén) nemzet fenntartóiként konstruálja meg, amely kirekeszti, eltörli vagy címkéssel jeleníti meg a két- vagy többnyelvűeket. Ebbe a „Nyugat” egészét uraló, a közösségeket természetüknél fogva egynyelvűeknek tételező (vö. Jaspers–Madsen 2019: 1; Gal 2011: 33; Gal 2006) nézetrendszerbe ágyazódnak azok a tudományos és mindennapi elképzelések is, melyek szerint a kétnyelvűség kivételes, deviáns, amely fejlődési, tanulási, nyelvi hiányosságokat okoz. Ha csak a 20. századi „nyugati” nyelvtudomány történetén tekintünk végig, egy ilyen tárgyú összefoglaló munkának joggal adhatnánk „Az egynyelvűség kutatásának története”

¹⁷ „A beszélők (és a hallgatók) azonban gyakran olyan nyelvi indexeket észlelnek, észszerűsítének és igazolnak, ezzel nyelvi ideológiákat hozva létre, amelyek a nyelvi különbségek forrását és jelentését hivatottak megmagyarázni. Másképpen fogalmazva, a nyelvi jellemzőket úgy tekintik, mint amelyek az emberekről és tevékenységeikről alkotott szélesebb körű kulturális képeket tükrözik és fejezik ki. A résztvevők nyelvi ideológiái a nyelvi jelenségeket a társadalmi csoportok közötti szisztematikus viselkedési, esztétikai, érzelmi és erkölcsi ellentétek részeként és bizonyítékként határozzák meg. Vagyis a beszélők a nyelvi gyakorlatokról ideológiailag konstruált reprezentációkkal rendelkeznek, és azokhoz viszonyítva cselekszenek” (Gal–Irvine 1995: 973).

alcímet is (vö. Bartha 1999: 13–41; elemzésére lásd Gal–Irvine 1995; alternatív ideológiai példákra Gal 2011). A szociolingvisztikai valóság más európai tapasztalataival rendelkeznek a kisebbségi közösségek beszélői, így a magyarországi románok, szlovákok, németek, vagy azok a Felvidéken, Kárpátalján, Vajdaságban stb. élő magyarok, akiknek a kétnyelvűség mindennapjaik része. A „globális Dél” országaiban az egynyelvűség konstrukciója az, amely valójában kevésbé értelmezhető: „A fejlett világban az egynyelvű orientáció uralkodik, és ennek következtében a két nyelvet zavarónak, a három nyelvet gazdaságtalannak, a sok nyelvet pedig abszurdnak tartják. A többnyelvű országokban a sok nyelv az élet velejárója; a nyelvválasztás bármilyen korlátozása zavaró; egy nyelv pedig nem csak gazdaságtalan, hanem egyenesen abszurd is” (Pattanayak 1984: 82, idézi Mohanty 1990: 55).

A világon a többnyelvű helyzetek megszámlálhatatlan variációja létezik. A globalizáció, a folyamatos migráció, illetve a tömegkommunikációs technológia fejlődése ma már mindenhol hatással van a kétnyelvűség új típusainak, ezzel együtt az interetnikus társadalmi-nyelvi érintkezés új formáinak kialakulására. Mindeközben a kisebbségi/nemzetiségi nyelvek sokkal gyorsabban szorulnak vissza, tűnnek el, mint az emberiség története során bármikor.

3.2. A nyelvcsere mibenlétéről és kutatásáról

A nyelvcsere egy nyelv és egy közösség egészét érintő nyelvi és társadalmi változás olyan többnyelvű szociolingvisztikai elrendezésben, ahol egy szociológiailag nem domináns csoport többnyelvűségét egy új egynyelvű állapot váltja fel. Gal szerint „drámai példája annak, hogy a társadalmi funkció, a társadalompolitikai kontextus, valamint a kulturális értékelés hogyan hat a nyelvre (Gal 1996: 586). Leggyakrabban megvalósulási formájára a fokozatosság jellemző (fokozatos nyelvcsere), melynek alapvető vonása, hogy a nemzetiségi nyelv kizárólagos használatának fázisát a két nyelv váltakozó használatának átmeneti szakasza váltja fel, ami fokozatosan a többségi nyelv kizárólagos használatához vezet. Mindezt a nyelvtudásra és a nyelvi gyakorlatokra vonatkozó elvárások és értékelések változatossága, nagymértvű változása, a repertoár átrendeződése kíséri, amikor is megváltoznak az egyes nyelvekhez rendelt társadalmi jelentések, értékek, a nyelvekkel kifejezett társadalmi identitások. E változásban kulcsfontosságúvá válik, hogy az egyes beszélői csoportok saját határaitak szubjektív módon, a nyelvhasználati-nyelvtudásbeli különbségeket felhasználva hogyan érzékelik és értelmezik azt, hogy valaki idegen vagy köztük tartozik. Ebben a helyzetben a „mi”-kód és az „ők-kód egy időben többféle jelentést is kaphat az egyes életkori/generációs csoportokban.

Fishman (1991) a generációk közötti nyelvtadást a nyelvmegtartás és a nyelvcsere visszafordításának legfontosabb tényezőjeként írja le. A nyelvcsere-kutatás számos közösségben dokumentálta, hogy az alárendelt/kisebbségi nyelv a családi szférába szorul vissza, ahol a fiatalok körében már csak korlátozottan, a szolidaritás nyelveként élhet rövidebb-hosszabb ideig tovább, s hogy a beszélők nyelvtudása

generációs sajátosságokat mutat. A kutatásokból azonban az is jól látszik, hogy mind a nyelvcserre, mind az akár ezzel egy időben megjelenő revitalizációs törekvések rendkívül összetett folyamatok (Kulick 1992: 257), ahol „a nyelvcserre-helyzetekben az érintettek rendszerint nincsenek tudatában azoknak a tényleges interakciós folyamatoknak, amelyeken keresztül a váltás zajlik” (Gafaranga 2010: 242). A nyelvcserre együtt jár a használati lehetőségek és nyelvi preferenciák, a kommunikatív kompetencia és az attitűdök¹⁸ átrendeződésével a fiatal és az idősebb nemzedékek között, miközben igen nagy lehet az egyéni elképzelések változatossága egy-egy generáción belül is a „nyelvtudás”, az „anyanyelv”, a „folyékonyosság” stb. fogalmait illetően. Lane és Wigglesworth (2022: 134) arra az ugyancsak jó néhány vizsgálatban megerősített tapasztalatra hívja fel a figyelmet, miszerint „az idősek kifejezhetik a diszkontinuitás és a veszteség érzését, ami hozzájárulhat az ősi nyelvet nem beszélő fiatalok elidegenedéséhez”, ám a fiatalok továbbra is rendelkezhetnek olyan receptív nyelvi készségekkel, amelyeket kreatív módon kihasználva (Gal 1992), vagy a nyelv új beszélőiként¹⁹ (O'Rourke et al. 2015) lehetővé válik számukra, hogy továbbra is részt vegyenek a közösségi interakciókban. Lane (2010) kiemeli, hogy a nyelvcserre éppúgy lehet az elnyomó, asszimilációs politikák közvetlen, mint közvetettebb következménye, például amikor a szülők meg vannak győződve arról, hogy az anyanyelvük feladása a legjobb a gyermekeik számára.

Nyelvmegtartásról mint egyéni, közösségi aktivitások, nyelvhasználati gyakorlatok, normák, elvárások, családi és közösségi „nyelvpolitikák” és ideológiák együttállásáról valójában mindig azokban az esetekben beszélhetünk, amikor egy beszélőközösség nyelvcserrehelyzetben, tehát a többségi nyelv használatának kedvező hatalmi tényezők, társadalmi, gazdasági, jogi, politikai stb. kényszerítő körülmények ellenére is tovább használja saját nyelvét.

Számtalan tényező befolyásolja e komplex nyelvi/társadalmi folyamatok kimene- telét szerte a világon. Li Wei (1994: 3) szerint a nyelvcserre-kutatások célja „a különböző közösségek nyelvválasztási magatartása közötti hasonlóságok és különbségek megértése, illetve annak magyarázata, hogy miért valószínű a gyors ütemű nyelvcserre egy adott közösségben, de egy másikban nem”. Noha különböző elméletek

¹⁸ Mikor különböző etnikumok élnek közös területen, egyazon társadalmi-gazdasági-ideológiai rendszer keretei között, az egymásról alkotott kép, az általánosítás gyakran valóságos tapasztalatok nélkül, sztereotípiák, előítéletek formájában jelenik meg. A „mi” és az „ők” kijelölése voltaképpen a legtermészetesebb csoportközi megnyilvánulás személyes és kollektív identitásaink határvonalainak meghatározása érdekében (vö. Csepeli 1997: 33). Az attitűd, amely egyszerre rendelkezik tudás-, érzelem- és viselkedés-komponensekkel, s elválaszthatatlan a kommunikációtól: „Az attitűdök mindig valamilyen társadalom által létrehozott, társadalmilag konstruált dologra (eszmére, tárgyra, személyre, folyamatra, eseményre stb.) vonatkoznak. Amikor a személy sajátjaként, személyes világa részeként ismeri el attitűdjét, azzal azonosulva nincs tudatában, hogy attitűdjének nemcsak tárgya, hanem maga az attitűd is társas meghatározottságú. E társadalmi meghatározottság mindig konkrét, társas összefüggésben érvényesül, személyközi kapcsolatokban, csoportfolyamatokban születik és hat, alapvető lendkerékét képezve a társadalmi összehasonlítási folyamatoknak, a társadalomban zajló kommunikációnak” (Csepeli 1997: 221).

¹⁹ A kisebbségi nyelvek olyan beszélői, akik kompetenciáikat legalább részben az iskolázás eredményeként szerezték meg (Ó Murchadha et al. 2018: 4).

és módszertani eljárások mentén számos modell-kísérlet született és születik ezek leírására, továbbra is kevés azoknak a megközelítéseknek a száma, amelyek a nyelvi és társadalmi változásokat a maguk komplexitásában és egyidejűleg más típusú kontaktushelyzetekre is jól alkalmazhatóan tudnák megragadni.

A nyelvcsere vizsgálata voltaképpen Fishman 1964-es programadó, Kloss, Weinreich, Haugen és Ferguson megalapozó kutatásaira nagyban építő tanulmánya megjelenése óta vált a többnyelvűségi kutatások meghatározó területévé. Kloss (1966) német–amerikai közösségek nyelvmegtartási erőfeszítéseit a 19. század vége és a 20. század eleje között elemző kutatásai tekinthetők az első fontos lépéseknek az etnolingvisztikai csoportok nyelvi magatartása és nyelvhasználati mintái különbségeinek értelmezésében. Kutatásában Kloss olyan tényezőket azonosított, amelyek mások által folyamatosan bővítve két kategóriába (egyértelmű és ambivalens) rendezve formálják a nyelvfenntartás vagy a nyelvcsere dinamikáját. A különféle munkáiban felsorakoztatott szempontok többsége nem nyelvi, hanem olyan külső, történeti, társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális stb. tényező, amelyek alakítják egy adott csoport életét, egyszersmind a nyelvhasználat környezetét (Haugen 1972). A leggyakrabban talán olyanokat szokás kiemelni, mint egy csoport számbeli kiterjedtsége más csoportokhoz képest, földrajzi elhelyezkedése, az általa lakott település területi-demográfiai koncentrátságának mértéke, társadalmi összetétele, a beszélők iskolázottsági, foglalkozási háttere, az exogám házasságok aránya, az érintkező csoportok közötti társadalmi és/vagy kulturális hasonlóság mértéke, a kormány nyelvpolitikája, oktatási rendszer, a többségi és a kisebbségi attitűdök, az anyaországgal való kötelék megléte és mikéntje stb. A belső, nyelvi tényezők közül pedig főként a nyelvek közötti tipológiai távolság, a kontaktusban lévő nyelvek sztenderdizáltságának foka stb. szempontjaival találkozunk. Annak érdekében, hogy a nyelvcsere-helyzetek minél rendszerszerűbben váljanak leírhatóvá, a különböző elrendezések pedig összehasonlíthatóvá, többen sürgették a faktorok átfogó tipológiáját (vö. Edwards 1992: 51; Hyltenstam–Stroud 1996: 576). Az elmúlt évtizedekben történtek is erre különböző kísérletek. Haugen (1972) és Haarmann (1986) nyelvökölógiai megközelítése, amelyben a környezeti változók azok a faktorok, amelyek arra hivatottak, hogy leírják és magyarázzák a nyelvek és környezetük közötti interakciókat (vö. Edwards 1992: 42), az egyén – csoport – társadalom – állam bonyolult viszonyrendszerében (Haarmann 1986: 4). Haugen szerint a „nyelvi ökológiát úgy határozhatjuk meg, mint bármely adott nyelv és környezete közötti interakciók vizsgálatát. Egy nyelv valódi környezete az a társadalom, amely a nyelvet használja egyik kódjaként. A nyelv csak használóinak a fejében létezik, és csak e használók egymáshoz és a természethez, azaz társadalmi és természetes környezetükhöz való viszonyában működik. Ökológiájának egy része így pszichológiai jellegű: az interakció más nyelvekkel a két- és többnyelvű beszélők elméjében. Ökológiájának egy másik része szociológiai: interakciója a társadalommal, amelyben a kommunikáció médiumaként működik. Egy nyelv ökológiáját elsősorban azok az emberek határozzák meg, akik megtanulják, használják és továbbadják a nyelvet

másoknak” (Haugen 1972: 325). Creese és Martin haugeni alapokon e megközelítést az adott szocio-politikai elrendezésben megfigyelhető sokféleség vizsgálataként határozza meg, „ahol a nyelvhasználati folyamatok létrehozzák, tükrözik és megkérdőjeleznek bizonyos hierarchiakat és hegemoniákat, bármilyen átmeneti jellegűek is legyenek ezek” (Creese–Martin 2010: XIII). Sokan alkalmazták, mások bírálták Giles és munkatársainak (1977) az egy csoport etnolingvisztikai vitalitását objektívan mérhetővé tevő, széles körben ismert és alkalmazott, ám korántsem problémamentes, a későbbiekben átdolgozott modelljét (vö. később észlelt/szubjektív etnikai vitalitás, Allard–Landry 1994; Landry et al. 2021; kritikájára lásd Bodó 2004: 150).

Az újabb kutatásokban egyre nagyobb figyelem irányul a beszélőkre, így a külső tényezők mellett hangsúlyossá válnak az attitűdök és nyelvideológiák (lásd például Hatoss 2013), ezzel együtt azok a kvalitatív, etnográfiai, diskurzuselemző kutatási módszerek kerülnek előtérbe, amelyek a makroszintű folyamatokba ágyazott mikroszintű interakciókban próbálják megragadni a nyelvi gyakorlatok összetettségét, az értékrendszereket, nyelv és identitás sokrétű kapcsolatát (a tendenciák részletesebb áttekintésére lásd Pauwels 2018; Tawalbeh 2019). A kutatások legnagyobb kihívása azonban régóta annak megválaszolása, hogy hogyan találhatunk bizonyítékokat egy mikroszintű cselekvés és a nagyobb léptékű társadalmi tényezők közötti kapcsolat igazolására (Lane 2010: 67). Az utóbbi időben több figyelemre méltó nemzetközi (Lane 2009, 2010; Pietikäinen et al. 2011; Forsman 2015) és egy hazai kutatás (Heltai B. 2020) is született, amelyek sikeresen alkalmazták többnyelvű közösségekben zajló (nyelvcsereként is azonosítható) folyamatok vizsgálatára a diskurzusokban részt vevő, saját személyes élettörténettel, tapasztalatokkal és emlékekkel rendelkező egyéni társadalmi szereplők adott térben és időben zajló cselekvéseiből kiinduló nexuselemzés (Scollon–Scollon 2004) keretét. Egy olyan komplex megközelítést, amely ötvözi a kommunikáció etnográfiáját, a nyelvi antropológiát, az interakcionális szociolingvisztikát és a kritikai diskurzuselemzést (CDA) módszertanát is, s melybe a nexuselemzés első lépéseként valójában beilleszthetők a nyelvökölógiai elemzések is (lásd Heltai B. 2020 elemzését).

4. Az NKFP kutatás

A nyelvi másság érzékelésének és társadalmi megítélésének minden adott történeti-társadalmi-gazdasági-politikai-kulturális kontextusban fokozatai vannak. Mindazonáltal e fogalom természetes módon kapcsolható össze olyan, a szocio- és pszicholingvisztikában, a szociológiában és a pszichológiában is változatos jelentésekben használt kategóriákkal, mint a nyelvi kisebbség, a kétnyelvűség, a nyelvmegőrzés, a nyelvcsere, az attitűd, a sztereotípiák, az előítélet és az asszimiláció. A dominánsan egynyelvű társadalmakban, mint amilyen Magyarország is, e kategóriák mentén érzékelt nyelvi másság az itt élő nemzetiségek közösségeinek nagy részében a magyar nyelv egyre nagyobb térnyeréséhez s a nemzetiségi nyelvek használatának visszaszorulásához vezetett. A fentiekben felvázolt előzmények ismerete, a hazai nemzetiségekről készült összehasonlító kutatások hiánya és az NKFP pályázati

rendszer nyújtotta anyagi háttér lehetősége indította el e kötet szerkesztőit – hazai nemzetiségek kutatóit partnernek felkérve – megtervezni hat nemzetiség bevonásával egy országos összehasonlító szociolingvisztikai kutatást.

4.1. Társadalmi kontextus és célok

A 2001-ben induló kutatás nyelvi és kisebbségi jogi kontextusát az 1993-ban megszületett kisebbségi törvény adja, melynek jelenleg hatályos változata a 2011. évi CLXXIX. nemzetiségi törvény és módosítása, a 2023. évi LVII. törvény. A magyar országgyűlés által 1993. július 7-én elfogadott nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló LXXVII. törvény, a demokratikus, toleráns, szabadelvű jogállam egyik sarkalatos működési elveként nyelvi emberi jogi, valamint oktatási szempontból is jól tükrözi a nyelvi kisebbségek jogait megfogalmazó legmodernebb nemzetközi jogi instrumentumok szellemét, garantálva – legalábbis elvben – azokat a kereteket is, amelyekben belül, e nyelvek átörökítésének mára elsődleges színterévé válva, a 13 hazai nemzeti és etnikai kisebbség (a hatályos törvény terminusa szerint nemzetiségek) anyanyelvi oktatása folyhat. Mindeközben napjainkban a magyarországi nemzetiségek jó része a nyelvcsere utolsó fázisát éli át, más részükben az anyanyelv már nem létezik mint az identitás egyik elsődleges attribútuma. E soktényezős társadalmi és nyelvi folyamatok értelmezése, lassítása, esetleges visszafordítása érdekében mindenképpen szükségessé válik a nyelvről, az egy- és többnyelvűségről, a nyelvi csoportok érintkezéséről, a nemzetiségekről és nyelvhasználatukról való hagyományos nézetek, elméletek és módszerek átértékelése. Ehhez azonban elengedhetetlen 1) egyrészt a nemzetiségi közösségekben zajló nyelvi és társadalmi változások empirikus vizsgálata; 2) másrészt a nemzetiségi nyelvek megőrzésében vagy feladásában kulcsszerepet játszó, egyfelől a nyelvi csoportokkal, nyelvhasználatukkal, illetve magukkal a beszélőkkel kapcsolatos, másfelől a nyelvben tükröződő másságnak, a nemzetiségi és többségi attitűdöknek, sztereotípiáknak és előítéleteknek, a csoportok közötti érintkezés megvalósulási formáinak a nyelvészeti feltárása.

Az NKFP projekt keretében az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékének, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi osztályának kutatói olyan, egymással szorosan összekapcsolódó alapkutatót kívántak megvalósítani, melyekkel idáig adós volt mind a magyarországi kisebbségkutatás, mind pedig a hazai nyelvtudomány. Ezek a következők: a nyelvcsere és nyelvmegőrzés formái nemzetiségi közösségekben; társadalmi érintkezési formák, kétnyelvűség, nemzetiségi és többségi attitűdök, előítéletek magyarországi nyelvi közösségekben. A jellegüket tekintve multidiszciplináris vizsgálatokat az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszéke és az MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi osztálya – más hazai szakemberek bevonásával – együtt, közösen kidolgozott elméleti és módszertani elvek szerint végezte (lásd alább). A projekt fő célkitűzései voltak tehát a nyelvcsere-folyamatok modellezhetőségére, a nyelvmegőrzés lehetőségeire, a nemzetiségi és többségi attitűdök és sztereotípiák nyelvi folyamatokat befolyásoló szerepére vonatkozó

alapkutatásokat végezni; a kutatás eredményeit publikálni és tudományos fórumokon ismertetni, gondot fordítani hasznosításukra a nemzetiségi oktatásban és a nemzetiségi közösségépítésben.

A tervezett országos méretű szociolingvisztikai kutatás kidolgozásához a projekt konzorciumvezetőjének, Bartha Csillának (Bartha 1993, 2002a) Detroitban 1987-ben és New Brunswickon 1994-ben amerikai magyar emigránsokról, valamint a projekt témavezetőjének, Borbély Annának (2001) Kétegyházán 1990-ben a honos románokról szóló szociolingvisztikai kétnyelvűségi kutatási terepmunka-tapasztalatai nyújtottak szakmai alapokat. A kidolgozásra váró országos terepmunka során az NKFP kérdőív (lásd a könyv függelékét) kérdéseire adott válaszok meghatározott elvek szerinti vizsgálatával végső soron az alábbiakra kerestünk választ: Vajon létezik-e vagy létrehozható-e egy olyan modell, amelynek segítségével a különféle közösségekben zajló nyelvi folyamatok kimenetele megjósolható? Más szóval, vannak-e olyan általános jegyek, amelyek alapján valamiképpen előre jelezhető, hogy egy adott kontaktusos elrendezésben egy (nemzetiségi) nyelv fennmarad, vagy szerepét teljes körűen egy másik nyelv veszi át? Az ezzel szorosan összefonódó következő kérdés pedig az, hogy olyan esetekben, amikor a nyelvcsere jelei már világosan észlelhetők, tehető-e bármiféle előrejelzés (predikció) a folyamat intenzitását illetően. Az empirikus adatokat közösségenként és együttesen elemezve átfogó tanulmányban összegeztük, hogy milyen közös, illetve eltérő vonásai és milyen befolyásoló tényezői vannak az egyes magyarországi nemzetiségi közösségekben zajló nyelvi és társadalmi folyamatoknak. E kérdésről sem összehasonlító vizsgálat, sem magyar nyelvű átfogó elemzés mindeztidáig nem született. A kutatás célkitűzései az alábbiak voltak:

1. Közösségi háttér tanulmányokat, nyelvkörnyezettani elemzéseket végezni (tanulmányok formájában közölve) minden egyes közösségről.
2. Nemzetiségi közösségenként leírni a saját, valamint a többségi nyelv (nyelvváltozatok)²⁰ és közösség (és beszélők) iránti burkolt és nyílt attitűdöket, előítéleteket és sztereotípiákat.
3. Az egyes nemzetiségi közösségeken belül vizsgálni a szóban forgó kategóriák variabilitását két szociolingvisztikai változó, az adatközlők életkora és neme mentén (kvantitatív elemzések); közösségi csoportonként, életkoronként, valamint nemenként összehasonlítani a kapott adatokat (kvantitatív és kvalitatív elemzések).
4. Együttesen vizsgálni a nemzetiségi és többségi – nyelvhasználatra vonatkozó és az abban tükröződő – attitűdöket, sztereotípiákat és előítéleteket.

²⁰ A kétnyelvű beszélő nyelvi repertoárja nem csupán nyelvek, hanem nyelvváltozatok összességét jelenti. Az újabb ún. transzlingváló pedagógia García (2009) az oktatás során a tanulók repertoárjára építve fejleszti a tanulók (nyelvi) tudását. Magyarországi kísérletek folynak a tiszavasvári romani-magyar kétnyelvű óvodásokkal és kisiskolásokkal, ahol a magyar mellett a romani (nemzetiségi/családi/származási) nyelv is szerephez jut a gyermekek oktatása és nevelése során (lásd például Heltai-Kulsár 2017; Heltai–Jani–Demetriou 2019).

5. A nyelvcseré–nyelvmegőrzés kontinuum mentén meghatározni a vizsgált jelenségek szerepét a nemzetiségekben zajló nyelvi-társadalmi változásokra: a kétnyelvű beszélők nyelveinek funkcionális munkamegosztására, a verbális repertoár átrendeződésére, az interetnikus kommunikáció mikéntjére.
6. A részeredmények publikálása mellett összegző tanulmányt írni a több módszert egyidejűleg alkalmazó összehasonlító vizsgálat eredményeiről, különös gondot fordítva az attitűdformálás lehetőségeire a többségi és a nemzetiségi oktatásban.
7. Konferenciát (előadásokat és kerekasztal-beszélgetést) szervezni nemzetiségi oktatók és kutatók számára a projekt kutatási eredményeiről s az eredményeknek a nemzetiségi oktatás gyakorlatban való alkalmazási lehetőségeiről.

4.2. Módszerek és eszközök

A kutatás kvalitatív és kvantitatív módszerekre támaszkodott. A nyelvmegőrzés és nyelvcseré, az attitűdök, sztereotípiák és előítéletek, az etnikai/nemzetiségi és a nyelvi identitás vizsgálati módszerei részben elkülönülnek, részben összefonódnak. A terepmunka során a kutatók megfigyeléseket végeztek és személyenként egy óra hosszúságúra tervezett, modulokra strukturált beszélgetést rögzítettek. A személyes interjú az NKFP kérdőív kérdéseire épült. Az interjú nyelve – a lehetőségeknek megfelelően – a nemzetiségek által beszélt ún. nemzetiségi nyelv volt, amit a vizsgált településen élők beszélnek. Az interjú résztvevői – a kérdező éppúgy, mint a válaszoló – a vizsgált nemzetiséghez tartozók voltak (egy kivételtől eltekintve, lásd alább).

A magyarországi nemzetiségek szociolingvisztikai helyzetére a nyelvcseré folyamata jellemző. Ennek egyik meghatározó faktora, hogy a 20. században a magyarországi nemzetiségi iskola-rendszer a politikai-társadalmi körülmények következtében rendezetlen volt – és esetenként még ma is az (Bartha 2002b, 2007b). A kutatásban részt vevő sok megkérdezett személy a nemzetiségi nyelven semmilyen oktatásban nem részesült, így a nemzetiségi nyelv mellett gyakran magyar nyelven is válaszolt, esetleg a kérdezőtől segítséget kért, ha a kérdést, illetve egy-egy szót, kifejezést nem értett meg. Mivel a kérdezők a vizsgált közösségek tagjai voltak, ezeket a nyelvi-kommunikációs „akadályokat” rugalmasan át tudták hidalni.

A kutatási módszereket a következőképpen terveztük. A nyelvcseré lassításához, sikeres visszaszorításához az erre irányuló aktivizmus szereplőinek tudnia kell, hogy az adott közösségben hol tart a folyamat. A nyelvmegtartásra, egy kisebbségi nyelv visszaszerzésére²¹ vonatkozó tapasztalatok azt mutatják, hogy nem léteznek általánosan

²¹ Olyan folyamatok vagy törekvések, amelyek egy adott közösség által már nem vagy csak korlátozott mértékben használt nyelv újraélesztésére, fenntartására és erősítésére irányulnak. Mindez magában foglalhatja a nyelvi tudás, a nyelvhasználati gyakorlatok és a kulturális identitáshoz való kapcsolódás újjáépítését és megerősítését a családi, közösségi, intézményes színtereken. E folyamatok olyan közösségi és oktatási erőfeszítéseket is magukban foglalnak, amelyek célja a nyelv átörökítésének elősegítése és a nyelvi diverzitás megőrzése a nyelv és beszélői társadalmi helyzetének átalakításával (lásd például Leonard 2012; McCarty-Nicholas 2014: 106; Fazakas 2016).

alkalmazható megoldások: rendkívül összetett folyamatok szabhatják meg a hatékony lépések kimenetelét (lásd például Fishman szerk. 2001; Bower 2017).

E folyamatok regisztrálásának számos eszköze közül a nyelvcseré-vizsgálatok legelterjedtebb módszerei (áttekintésükre lásd például Pauwels 2016: 35–80) közé tartozik a nyelvválasztási-nyelvhasználati kérdőívek különféle változatainak a használata. A nagyszabású reprezentatív felmérések (survey) a későbbi statisztikai feldolgozást jelentősen megkönnyítő zárt kérdéssorokkal dolgoznak. Noha e vizsgálatoknak előnye a minta nagysága és reprezentativitása, a kvantifikálhatóság mellett pedig a megismételhetőség, az így kapott válaszok – részletes, körültekintő kérdőív esetén is – csak a beszélők adott helyzetekhez stb. köthető szubjektíven érzékelt és bevallott nyelvi gyakorlatai mintáinak tekinthetők. Ezeket a korlátokat némiképpen kivédendő olyan szociolingvisztikai felmérésekkel is találkozunk, amelyekben a vizsgált személyeknek a zárt kérdésekre szóban adott válaszait az esetleges adatközlői megjegyzésekkel együtt magnetofonon rögzítik (lásd például Cserniczkó 1998: 235).

Pontosabb kép rajzolódhat ki a szóbeli nyelvhasználati-nyelvi biográfiai interjúkból, bár ilyenkor a minta nagysága, s így a nyerhető adatok mennyisége általában kisebb, mint a kérdőíves felméréseknél (lásd például Borbély 2001). A kutatónak az összemérhetőség érdekében előre megfogalmazott, nem szükségképpen szó szerint felteendő kérdései valójában társalgási modulokként működnek. Az ideális cél ebben az esetben az, hogy az informális mindennapi társalgást a lehető legjobban megközelítve és a kérdéseket ebbe mintegy beleágyazva jusson a kutató releváns információkhoz. E felvételek egyszersmind egyéb kontaktusjelenségek, egy körülhatárolható kontextusban a kétnyelvű beszédmód vizsgálati korpuszát is jelenthetik. Vizsgálatunkban a fenti két módszert alkalmaztuk.

A nyelvhasználati kérdőív kérdéseire adott válaszokat magnetofonra rögzítve képet szerettünk volna kapni az adatközlők szubjektív nyelvi önértékeléséről, bevallott nyelvtudásáról; az érintkező nyelvek funkcionális munkamegosztásáról, legfőképpen pedig a beszédpartnertől, helyzettől, témától, formalitástól függő nyelvi gyakorlatok mintáinak életkori csoportok szerinti eloszlásáról. Célunk annak kiderítése volt, hogy milyen szerepet játszhatnak a nemzetiségi nyelv és identitás megőrzése szempontjából a többségben (a nemzetiségi nyelvek és közösségek), valamint a vizsgált nemzetiségben (a saját és a többségi nyelvről és közösségről) kialakult attitűdök. Az adatgyűjtés módja tehát *interjú keretében alkalmazott kérdőíves módszer* volt. Az interjút magnókazetta rögzítette (lásd 1. fénykép). A módszer azért eredményesebb egy sima kérdőíves módszernél, mert itt lehetőség nyílt a megkérdezettek válaszaiknak bővebb kifejtésére, metadiszkurzív kommentárokra és a kérdezőnek módjában állt vissza is kérdezni. Az NKFP kérdőívet egy előre meghatározott kérdéssorból, összesen 142 kérdésből állítottuk össze. A román nemzetiségre kidolgozott magyar nyelvű NKFP kérdőív alapján külön-külön kérdőív készült a vizsgált nemzetiségi csoportokra 6 nemzetiségi nyelven.

A terepmunka nyelvét illetően az általunk a kutatás tervezését megelőzően megismert és tanulmányozott nemzetközi nyelvcsere-kutatásokkal összevetve módszertani újdonságnak számít, hogy a kérdőívek és az erre épülő helyi vizsgálatok a települések nemzetiségi nyelveinek helyi változatainak készültek. A 421 személytől²² ezáltal közel 60 ezer (59 782) választ kaptunk. A kérdőív négy részből állt. Az *I. Általános rész* (31 kérdés: k1–k31) a válaszolók személyes és nyelvi életrajzi (szociolingvisztikai) adatait gyűjtötte egybe. A *II. Nyelvhasználat, nyelvválasztás* (24 kérdés: k32–k55) részben olyan kérdések szerepeltek, amelyek azt tudakolták, milyen nyelvet használnak a megkérdezettek, amikor különböző beszédpartnerekkel (például anyával, munkatárssal) társalognak. A felkínált válaszkategóriák ötfokozatúak voltak: Mindig románul a válasz, ha kizárólag a nemzetiségi (ebben az esetben a román) nyelvet használja. Általában románul a válasz, ha jobbra románul, de előfordul néha, hogy magyarul is beszélnek. Románul és magyarul a válasz, ha nagyjából fele-fele arányban folyik a két nyelven a társalgás. Általában magyarul a válasz, ha többnyire magyarul, de néha románul is beszélgetnek. A mindig magyarul válasz esetében kizárólag a magyart használják/használták.

1. fénykép

A beás, német, roma, szerb hangkazetták
a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont Adattárában (2024)

Ezután következett a *III. Nyelvtudás, szubjektív vélekedések a nyelv(ek)ről* rész (48 kérdés: k56–k103). Ezen belül szerepelt a saját nyelvtudás, nyelvi készségek rész, melyből hat kérdésre (k56–k61) szintén ötfokú válaszlehetőséget kínáltunk fel a következő instrukcióval: Mennyire jellemzőek Önre a következő dolgok az egyes nyelveken? Értékelje 1-től 5-ig, mint az iskolában, 5: mindent tökéletesen, 4: könnyen,

²² Az országos minta kiválasztásának módját és részletes összetételét lásd alább.

3: többé-kevésbé, 2: nehezen, 1: egyáltalán nem. Majd négy kérdésre (k61–k64) három válaszkategória lett megadva: (1) románul (2) románul és magyarul (3) magyarul. Ezután következtek a szubjektív vélekedések a nyelv(ek)ről: román nyelvváltozatok (k65–k75), a szubjektív vélekedések a nyelvekről és a nyelvtudásról (k76–k85). Ebben a modulban különösen fontosnak tartottuk, hogy a kisebbségi nyelvi repertoár elemeire (pl. Kétegyházán beszélt román versus a romániai román) vonatkozóan külön kérdezzünk. Az általános attitűdök a nyelvmegtartásról (k86–k103) részben a válaszolónak el kellett döntenie, hogy egyetért-e az állításokkal. A *IV. Sztereotípiák, előítéletek* (39 kérdés: k104–k142) részben a hazai nemzetiségekről vártunk válaszokat (k104–k115). Végül a szubjektív vélekedések a kétnyelvűségről és az egyéb kulturális kérdések következtek (k116–k142) (lásd a könyv függelékét).

A hat nemzetiségre adaptált kérdőívben a kérdések azonos sorrendje biztosította a statisztikai feldolgozás pontosságát. A kérdések több típusba sorolhatók. A zömmel zárt kérdéseket kiegészítették a kifejtendő nyílt kérdések (például k82 Ön szerint kik azok a falubeliek, akik a legszebben beszélnek románul?). Visszatérő (ellenőrző) kérdések is szerepeltek, például k14 Milyen nemzetiségűnek tartja magát? és k22 Ön tehát románnak érzi magát? Általában egységes, minden nemzetiségnél azonos kérdéseket fogalmaztunk, de néhány csoport esetében specifikus kérdések is voltak (például a német nemzetiség osztrák és németországi kapcsolatairól). Ezeket a 142 kérdésen felül integráltuk az adott kérdőívbe. Állításokra reflektáló, eldöntendő (igen–nem) kérdéseket is beiktattunk, például k86 A román gyermekeknek meg kell tanulniuk románul. Továbbá rangsoroló kérdéseket is, mint például a k23 Mitől érzi magát románnak/magyarnak? kérdés, mely esetében a kérdezőnek szóló instrukció így hangzott: Olvassa fel 1–4-ig és a megkérdezett válasszon ki egyet közülük! (1) szüleim miatt, (2) mert ez az anyanyelvem, (3) mert ezen a nyelven beszélek, (4) mert ehhez a közösséghez tartozom.

A nyelvi (és közösségi) sztereotípiák és előítéletek vizsgálatának egyik lehetséges módjaként terveztük összegyűjteni az elérhető legnagyobb számítógépes korpuszon (Magyar Nemzeti Szövegtár) a kutatott közösségekkel kapcsolatos, írásban elérhető sztereotípiákat. Ezzel a részfeladattal a célunk az volt, hogy feltárjuk a vizsgált közösségekkel kapcsolatos, elsősorban az irodalmi alkotásokban és a sajtóban megjelent, a beás/cigány, a német, a roma/romani, a román, a szlovák és szerb nyelvvel, személyekkel és közösséggel összefüggő említéseket és megjegyzéseket. Ebben a tanulmánykötetben ezekről helyhiány miatt eredményeket nem fogunk közölni. A részmunkálat egy módszertani konklúziója azonban itt mindenképpen említés érdemel. Egy közösségről több száz oldalon keresztül az írásban megjelent vélekedéseket elemezni, sőt „csak” folyamatosan olvasni sem könnyű feladat, különösen, ha bennük a kutató saját közösségéről van szó.

A vizsgált jelenségekkel kapcsolatos adatgyűjtés és elemzés kiterjedt továbbá a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú II. című beszélt nyelvi korpuszra is (témavezető Kontra Miklós, az MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi osztályának

akkori vezetője). Az 50 budapesti személlyel készült hangrögzített irányított beszélgetés etnikum, illetőleg CMÖ („Cigánymentes Övezet”) modulja ugyanis éppen a szóban forgó kérdéstről való véleményeket hívta elő (vö. Kontra–Borbély szerk. 2021).

4.3. A terepmunka

Az adatközlők kiválasztása véletlenszerű volt, de törekedtünk arra, hogy az életkori csoportokon belül – a lehetőségek szerint – az iskolázottsági szintek is arányosan legyenek reprezentálva. Az előzetes vizsgálatok azt mutatták, hogy az iskolázottság sokkal enyhébben befolyásolja a nyelvi jelenségek variabilitását, ami annak is betudható, hogy az iskolázottsági szintek szerint az életkori csoportokban csak két szint összehasonlítása volt megoldható (vö. Borbély 1993, 1995–1996). Ennek oka, hogy 1942-ig hat elemi volt a kötelező alapoktatás, és ugyaneddig a vizsgálandó településtípuson élők körében a középiskolát végzettek száma alacsony, felsőfokú iskolai végzettséggel pedig elsősorban a tanárok és papok rendelkeztek. Ezzel szemben az utóbbi évtizedekben növekedett a közép- és felsőfokú iskolát végzettek száma, bár ez utóbbiaké kisebb mértékben.

A terepmunkák időszakában a felmerülő kérdések megválaszolása Borbély Anna feladata volt. A terepvizsgálatok és az adatgyűjtés szakasza után egy rendkívül időigényes fázis következett: az adatok és a szöveges megjegyzések, beszélgetésrészletek számítógépes rögzítése. A statisztikai elemzéshez szükséges adatrögzítés- és feldolgozás külön erre a célra elkészült programok segítségével történt. A statisztikai elemzések alapkövetelménye: (1) az elemzéshez szükséges mennyiségű adatok összegyűjtése; (2) a vizsgált közösségi csoportonként azonos elemszám betartása. A vizsgálat harmadik fázisában az adatok csoportonkénti és komparatív elemzését terveztük – felhasználva a kvantitatív és interakcionális szociolingvisztika, a diszkurzuselemzés és a nyelv-szociálpszichológia módszereit is.

Az országos szociolingvisztikai kutatáshoz olyan nyelvi csoportokat választottunk, amelyek a népszámlálási adatok és a nemzetiségi szervezetek becsült adatai szerint is a legnépesebbek.²³ Ezzel összefüggésben a kiválasztás igen fontos szempontja volt, hogy e csoportok körében még nem zajlott le teljes körűen a magyar nyelvi egynyelvűségben végződő nyelvcseré folyamat. A kisebbségi/nemzetiségi törvény etnikai alapon egy csoportként definiálja a beás nyelven beszélő cigányokat és a romani nyelvet beszélő romákat/cigányokat. A két csoport nyelvi és kulturális különbségei indokolták, hogy egy szociolingvisztikai kutatásban ezeket a különbségeket szem előtt tartsuk. Ezt a döntésünket a későbbi kutatási eredmények alátámasztották.

²³ Az NKFP pályázat sikeres befejezését követően egy másik pályázat keretében terveztük a többi nemzetiségi csoportot is hasonló vizsgálatba bevinni, a korábbi terepeinken pedig az NKFP kutatásban részt vett beszélők nyelvi és identitáskonstruáló gyakorlatait kívántuk etnográfiai módszerekkel vizsgálni. A kiváló minősítést kapott NKFP pályázati beszámoló ellenére a következő pályázati ciklusban kutatási tervünk nem nyert támogatást.

A terepmunka megtervezésekor a csoportok kiválasztását követően meg kellett határoznunk, hogy a vizsgált nemzetiségek mely tagjait vonjuk be a kutatásba. A nemzetiségi csoportokon belül az adatgyűjtéseket egy-egy – a lehetőségek szerint ugyanolyan szempontok figyelembevételével kiválasztott – településen terveztük. A terepmunka színhelyének kiválasztásakor szempontok voltak, hogy a településen élők száma 5 ezer fő körüli (1) és a településen élő nemzetiségi közösség aránya közel 50% legyen (2), valamint a településen élő nemzetiségi közösség tagjainak jelentős része beszélje a nemzetiség nyelvét (3). A településeket minden esetben a nemzetiségi kutatásvezetők választották ki. A vizsgálandó csoportok a következők voltak: beások, horvátok²⁴, németek²⁵, romák, románok, szlovákok és szerbek. A terepmunka végül – a horvátok kivételével – hat nemzetiségben és 7 településen valósult meg: Kétegyháza (román nemzetiség), Mánfán és Bogyiszlón²⁶ (beás nemzetiség), Mezőtúron (roma nemzetiség), Tarjánban (német nemzetiség), Tótkomlóson (szlovák nemzetiség) és Pomázon (szerb nemzetiség). A vizsgálati személyek kiválasztása véletlenszerűen történt, olyan szempontok figyelembevételével, mint a beszélők életkora, neme és iskolázottsága. A megkérdezettek három életkori csoportjában a fiatalok: 20–40 évesek, a középkorúak: 41–60 évesek és az idősek: 61–85 évesek voltak. Életkori csoportonként 20–20 megkérdezettet választottunk ki, akik alapfokú és középfokú iskolai végzettségűek voltak. A középkorúak csoportjában szerepelt továbbá 10 személy, akik felsőfokú végzettséggel rendelkeztek. Az életkori csoportokon belül a férfiak és a nők aránya 50–50%. A tervezettel ellentétben nem lehetett az iskolázottsági szinteket minden nemzetiségi közösségben teljesíteni (lásd Orsós 2. fejezet). Nemzetiségenként tehát összesen 70 személyt vontunk be a kutatásba, ám mivel a román nemzetiségben a terepmunkással is elkészült az adatfelvétel, így összesen 421 személy adatait dolgoztuk fel. A 7 településen végzett kutatás/adatgyűjtés résztvevői a nemzetiségek lakta településeken élő – a terepmunkát végzők helyi tapasztalatai és megítélése szerint a vizsgált nemzetiséghez tartozó – beszélők és a kérdező kutatók voltak, akik – egy kivételtől eltekintve – szintén az adott nemzetiséghez tartoztak.

A terepkutatás megvalósítóit, az adatok elemzőit és a jelen tanulmánykötet fejezetíróit (lásd a könyv szerzőinek rövid bemutatkozását is) az adott körülményekhez igazodva kértük fel. Erb Maria, a német nemzetiség kutatásvezetője, a terepmunka megvalósítója, az adatok elemzője és a fejezet szerzője is egyben (lásd Erb 3. fejezet). Orsós Anna a beás nemzetiség kutatásvezetője, az adatok elemzője és a fejezet szerzője, akinek a terepmunka kivitelezésekor Egregyi Borbála volt segítségére („a kérdőívek kitöltésében és az adatközlők megtalálásában”, lásd Orsós 2. fejezet).

²⁴ A horvát terepmunkát a felkért kutató családi okokra hivatkozva nem tudta elvégezni, és ez oly későn jutott a tudomásunkra, hogy helyette egy olyan kutatót nem tudtunk a terepmunkára felkészíteni, aki a pályázati időszakban a terepmunkát el tudta volna végezni.

²⁵ A tervek között szerepelt, hogy a német nemzetiség esetében a kutatást két településre terjesszük ki, ez azonban nem valósult meg.

²⁶ Mánfán nem lehetett a terveknek megfelelő minta egészét kialakítani, ezért a mánfai 65 fős minta 5 bogyiszlói személlyel egészült ki (lásd Orsós 2. fejezet).

Tuska Tünde és Uhrin Erzsébet a szlovák nemzetiség kutatásvezetői, az adatok elemzői és a fejezet szerzői, akiknek a terepadatok összegyűjtésekor, értékelésekor Zsilák Mária és Tóth Sándor János²⁷ volt a segítségére (lásd Tuska–Uhrin 6. fejezet). Borbély Anna volt a román nemzetiség kutatásvezetője, az adatok elemzője és a fejezet szerzője, akinek a teljes terepmunka kivitelezésekor Abrudán Mária volt segítségére (lásd Borbély 4. fejezet). Két nemzetiség esetében a kutatásvezetők nem voltak a nemzetiségek tagjai. Bartha Csilla a roma, Borbély Anna a szerb nemzetiségi kutatás irányítását látta el. A roma nemzetiségben a teljes terepmunkát Kiss Andrea²⁸, a szerb nemzetiség terepmunkáját pedig Szimics Milosné végezte. A szerb fejezet szerzője Tücsök Dorottya PhD hallgató, aki – a szerb terepmunka megvalósítójával ellentétben – a szerb nemzetiségnek nem tagja (lásd Tücsök 5. fejezet). Az egy-egy nemzetiség adatait elemző és bemutató részt (2–6. fejezet) egy összehasonlító fejezet zárja, amely hat – köztük a roma – nemzetiségtől nyert adatokat összefoglalóan mutatja be (lásd Borbély 7. fejezet).

4.4. Az adatok feldolgozása és a jelen könyv előkészítése

Az NKFP kutatás rendkívül intenzív munka árán valósulhatott meg a pályázat három éve alatt az alábbi feladatokkal és ütemezésben. 2001-ben az írott és beszélt korpuszok (Magyar Nemzeti Szövegtár és Budapesti Szociolingvisztikai Interjú) adatait összesítettük az egyes közösségekre vonatkozóan. Megterveztük és elkészítettük az egyes közösségekre vonatkozó csoportspecifikus és általános attitűd-kérdőíveket, valamint a nyelvhasználati kérdőívet minden vizsgálandó csoportra vonatkozóan. A nemzetiségi közösségek kutatásvezetőivel műhelybeszélgetések folytak a kérdőívek összeállításáról és a terepmunka folyamatáról. A tényleges, hét kutatóponton zajló terepmunka sikeres lebonyolítása érdekében már ebben az évben próbagyűjtések készültek, hogy az esetleges módszertani hibákat idejében korrigálhassuk (például a kérdőíves interjú idejének meghatározása céljából). A kutatási projekt elméleti és módszertani keretét, fő célkitűzéseit konferencián ismertettük. 2002-ben közösségelemzéseket, nyelvkörnyezettani vizsgálatokat végeztünk, amelyek segítették a terepmunkán gyűjtött adatok megfelelő értelmezését. Vizsgálati eredményeinket külföldi konferencia-előadások formájában is bemutattuk. Részletesen, közösségenként megterveztük a terepmunkát.

²⁷ A terepen dolgozó kutatók közül az egyetlen, aki szlovákul beszél, de nem a szlovák nemzetiséghez tartozó személy.

²⁸ Kiss Andrea a mezőtúri roma közösség tagjaként s a helyi lovári változat beszélőjeként végezte a terepmunkát, azt követően azonban a kutatási együttműködés megszakadt. Mivel a többi vizsgált településsel ellentétben itt nem volt lehetőségünk követő vizsgálatra, interjúkra, illetve egyéb kiegészítő adatgyűjtésre, így hiteles képet sem kaphattunk az elmúlt húsz évben e nemzetiségi közösségben zajlott nyelvi és társadalmi folyamatokról, ezért az NKFP kutatás roma nemzetiségre vonatkozó adatainak bemutatása az összehasonlító tanulmányban kapott helyet. Kiss Andrea szakdolgozatában és egy rövidebb tanulmányban összegezte az akkori kutatás eredményeit (Kiss 2005; 2016; a településről részletesebben lásd Forray et al. szerk. 2016). Az NKFP vizsgálatnál párhuzamosan, majd azt követően is a roma kutatásaink középpontjába a Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében, a mátészalkai járásban található Hodász, illetve részben Kántorjánosi cerhár változatot beszélő közössége került (lásd például Bartha 2007c; Lakatos 2018; Rézműves 2020).

A véglegesített NKFP-kérdőívek sokszorosításával elkezdtük a terepmunkát 5 kutatóponton: Kétegyháza (román nemzetiség), Mánfa (beás nemzetiség), Tarján (német nemzetiség), Tótkomlós (szlovák nemzetiség) és Pomáz (szerb nemzetiség). Az empirikus vizsgálatokkal párhuzamosan megkezdtük a felvételek minőségi ellenőrzését és a dokumentációt. Elkészült a számítógépes adatrögzítő program, amely alapvető feltétele volt a következő évi feladatok sikeres megvalósulásának. 2003-ben befejeztük a terepmunkát mind a hat közösségben. A 2002. évi 5 kutatópont további 2 kutatóponttal bővült: Bogyiszló (beás nemzetiség, 5 fő) és Mezőtúr (roma nemzetiség). Összeállítottuk a vizsgálandó változók listáját, majd tréninget szerveztünk a lejegyzők/kódolók számára. Elkészült 421 adatközlő nyelvhasználati, valamint attitűd-, előítélet kérdőívekre adott válaszainak számítógépes rögzítése, kódolása, majd mindezek ellenőrzése. Ez a munkafázis Vargha Flóra és Vargha György közreműködésével történt. Statisztikai elemzések készültek nemzetiségenként és a hat nemzetiséget összehasonlítva. A kérdőíveknek a statisztikai feldolgozások szempontjából érvényesíthető formába öntése és a statisztikai számítások elvégzése közösségenként, valamint összesítve Vargha András statisztikus feladata volt. Már ebben a fázisban megkezdődött az adatok kvantitatív–kvalitatív elemzése és az eredmények statisztikai elemzésen alapuló bemutatása tanulmányok és konferencia-előadások formájában. 2004-ben az adatrögzítési munkálatok és a kvantitatív elemzések befejezését követően a terepadatokra és a nyelvkörnyezettani vizsgálatokra építve a közösségekről elemzések készültek, majd összegző tanulmányban ismertettük a nyelvhasználati, az attitűd- és sztereotípiavizsgálatok eredményeit. A nemzetiségi záró tanulmányokhoz e fejezet szerzője előzetesen egy kalauzt készített, amelyet egy kutatómódszertani szempontrendszer példajaként, egyszersmind az NKFP kutatás kordokumentumaként eredeti formájában közlünk (lásd Melléklet).

A közel 60 ezer kérdőíves válasz jelentős részének elemzéseit számos konferencia-előadásban és tanulmányban mutattuk be angol, beás, magyar, német, román és szlovák nyelven. Ezek a kutatások – az NKFP pályázat keretében formálódott kutatócsoport közreműködésével – más kutatási témákkal (nyelvi tájkép, szótárkészítés) is kiegészültek és az NKFP pályázat teljes futamideje után is folytatódtak (lásd részletesen 7. fejezet). A Mecenatúra pályázat nyújtotta lehetőséggel elve az NKFP pályázat nemzetiségi kutatásvezetőivel, a jelen kötet szerzőivel megterveztük, hogy egy tanulmánykötetben foglaljuk össze az NKFP kutatás főbb eredményeit – az eddigi publikációk és előadások felhasználásával, bővítésével és átrendezésével (lásd 2. fénykép). Továbbá a jelentősebb NKFP eredményeket kiegészítjük a nemzetiségi közösségekben azóta eltelt változásokkal, hiszen az NKFP pályázat lezárásának évétől (2004) a jelen tanulmánykötet megjelenéséig két évtized telt el.

A 2022 áprilisában induló Mecenatúra könyvpályázat előkészületei – a koronavírus okozta körülmények miatt – online (Zoom) megbeszélések keretében zajlottak a kötet szerzőinek közreműködésével. Meghívtuk a megbeszélésekre továbbá a Szerb Intézet igazgatóját, Lásztity Pérot és munkatársát, Káplán Szofiát is, akik

– többek között – a nyelvitájkép-kutatásokról szóló kutatási eredményeiket a kötet szerzőihez csatlakozva mutatták be a 20. Előnyelvi Konferencia Nemzetiségi nyelvi tájkép műhelyében (2018-ben) és A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata – Magyarországi nemzetiségi körkép konferencián (2019-ben). Az online megbeszéléseken elhangzott kérdéseiket és megjegyzéseiket ezúton is köszönjük. A megbeszélések megrendezésében Tücsök Dorottya és Tarr Zoltán Péter volt a kezdetektől segítségünkre. Közreműködésüket ezúton is köszönjük. Az öt online kötetmegbeszélés (2022. április 5., május 10., május 24., november 30. és 2023. január 31.) célja volt a könyv tartalmának és szerkezetének megtárgyalása és rögzítése. A megbeszélésekről részletes összefoglalók készültek, amelyek a felmerülő problémák megoldási javaslatait is tartalmazták. Ezek elkészítése Tücsök Dorottya PhD hallgató feladata volt. Az öt megbeszélést követően Borbély Anna, a pályázat témavezetője elkészített egy kisokost, amely a szerzők számára összegzi a tanulmánykötetre vonatkozó tartalmi és formai javaslatokat. Ezek figyelembevétele és megvalósítása a szerzők egyéni döntése alapján változatosan történt, hiszen a tanulmányok különböző nemzetiségi nyelvek beszélőiről szólnak, akik más-más kultúrában nevelkedtek. A fejezetek szerzői sokféle módját találták meg annak, hogy bemutassák, amit a nemzetiségükről fontosnak tartottak megfogalmazni saját nemzetiségük, a többi közösség és a többség számára. Ez teszi az írásokat egyedivé, a kötetet pedig sokszínűvé.

2. fénykép

Mecenatúra könyvpályázat tervezése (Nyelvtudományi Kutatóközpont 2020)

Köszönetet mondunk a kutatás résztvevőinek, a hat nemzetiség összesen 421 beszélőjének, a kutatásvezetőknek, valamint segítőiknek. Az adatok rögzítését és elemzését végzők munkáját is megköszönjük. Köszönjük a fejezet szerzőinek az

alapos és részletes tanulmányokat, akik nélkül e tanulmánykötet nem jöhetett volna létre. Megköszönjük a konzorciumi intézmények vezetőinek, Manherz Károly dékának (ELTE BTK), Keszler Borbála tanszékvezetőnek (ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék), Kiefer Ferenc igazgatónak (MTA Nyelvtudományi Intézet), hogy az NKFP pályázatot támogatták. Köszönetet mondunk Prószéky Gábor főigazgatónak (HUN–REN Nyelvtudományi Kutatóközpont) a Mecenatúra könyvpályázat beadásának támogatásáért. Hálásan köszönjük Liszi Katalin önzetlen segítségét és szakszerű pályázati tanácsait. Végül, de nem utolsó sorban köszönjük a kutatás és a könyv megvalósulásához nyújtott támogatást az NKFP 5/126/2001 (2001–2004) és a Mecenatúra MEC_K 141233 (2022–2024) pályázat kuratóriumának.

Melléklet

Egységes vizsgálati szempontrendszer

A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei című projekt kutatói számára

Bartha Csilla

Kedves Kollégák!

Eljutottunk kutatásunk utolsó fázisához, amikor a terepmunkából származó, meglévő empirikus adatok segítségével elemzéseket kell végeznünk a nyelvcsere folyamataról, az érintkező nyelvek iránti attitűdökről, a magyar többséggel és más kisebbségekkel kapcsolatos sztereotípiákról, továbbá ezek szerepéről a kisebbségi nyelv megőrzésében/feladásában.

Az alábbiakban emlékeztetőül még egyszer összefoglalom azokat a fő célkitűzéseket, amelyek megvalósítását az NKFP projekt keretében vállaltunk. Ezt követően – a célokkal összhangban – olvashatjátok azokat a vizsgálati kérdéseket, amelyeket egy-egy résztémához kapcsolódva saját adataitok elemzésekor minden közösség esetében meg kell válaszolni. Minthogy eredményeinket egy közös tanulmánykötetben fogjuk megjelentetni, s mivel a kutatás lényegi eleme mindvégig az egységes elméleti és módszertani keret volt, a közösségelemzéseknek is tükrözniük kell ezt az elvet.

Az adatok hatalmas mennyiségéből adódóan a számítógépes kódolás és a statisztikai elemzés is igen nagy és időigényes munkát jelentett/jelent. A kérdőív minden kérdéséhez tartoznak gyakorisági mutatók, amelyek bemutatják a válaszok százalékos megoszlását. Matematikai statisztikai elemzés az alább megadott konkrét szempontok alapján készült, így mindenki rendelkezni fog a kérdésekre vonatkozó releváns adatokkal. Minthogy a vizsgálati eredményeknek – a lehetséges mértékben – összemérhetőeknek kell lenniük, az elemzésből nem maradhat ki egyetlen megadott kérdés sem.

Mint tudjátok, 2004. június 8-án módszertani kutatói napot szervezünk. A délutáni blokkban a statisztikai elemzéseket végző Vargha András matematikus-statisztikus tart előadást. Ezt követi egy megbeszélés, ahol mód van a statisztikai elemzéssel kapcsolatban esetlegesen felmerülő problémák megvitatására.

A tanulmány terjedelme: 50 oldal

Leadási határideje: 2004. szeptember 15.

Az adatok feldolgozásának, illetve az elemző tanulmány megírásának idejére konzultációs lehetőséget biztosítunk. A nyárra, a pihenésre, az elutazásra való tekintettel ezt azonban csak e-mailben tudjuk megvalósítani.

A statisztikai adatok feldolgozásával kapcsolatos kérdések feltehetőek: vargha@xxx.yyy.hu

A tanulmány tartalmával, szerkezetével kapcsolatos kérdések feltehetőek: bartha@xxx.hu

Mindenkinek jó munkát és jó pihenést is kívánunk!

A. A PROJEKT FŐ CÉLJAINAK MEGJELÖLÉSE

1. *A nyelvcseré és nyelvmegőrzés formái kisebbségi közösségekben;*
2. *Társadalmi érintkezési formák, kétnyelvűség, kisebbségi és többségi attitűdök, előítéletek magyarországi nyelvi közösségekben.*

A projekt fő célkitűzései tehát

- a) a nyelvcserefolyamatok modellezhetőségére, a nyelvmegőrzés lehetőségeire, a kisebbségi és többségi attitűdök és sztereotípiák nyelvi folyamatokat befolyásoló szerepére vonatkozó alapkutatásokat végezni;
- b) olyan szakmai segédanyagokat kidolgozni, amelyek segítségével a kutatás eredményei hasznosíthatók a gyakorlatban, legfőképpen a kisebbségi oktatásban és a kisebbségi közösségépítésben.

Minden egyes közösségben empirikus kutatásokat és nyelvkörnyezettani elemzéseket végzünk, amelyek eredményeit közösségenként tanulmányok formájában közöljük.

1. A nyelvcseré és nyelvmegőrzés formái kisebbségi közösségekben

Általánosan megválaszolendő kérdéseink:

- a) *Vannak-e olyan általános jegyek, amelyek alapján előre jelezhető, hogy egy adott kontaktusos elrendezésben egy (kisebbségi) nyelv fennmarad, vagy szerepét teljes körűen egy másik nyelv veszi át?*
- b) *Olyan esetekben, amikor a nyelvcseré „szimptomái” már világosan regisztrálhatók, tehető-e bármiféle predikció a folyamat intenzitását illetően?*
- c) *Milyen közös, illetőleg eltérő vonásai s milyen befolyásoló tényezők vannak az egyes magyarországi kisebbségi közösségekben zajló nyelvi és társadalmi folyamatoknak?*

Vizsgálatunknak ebben a részében képet szeretnénk kapni: az érintkező nyelvek funkcionális munkamegosztásáról; a beszédpartnertől, helyzettől, témától, formalitástól függő nyelvválasztási minták életkori, iskolázottsági csoportok, nemek és vallási felekezetek közötti eloszlásáról; az adatközlők szubjektív nyelvi önértékeléséről; a saját, valamint a többségi nyelv (nyelvváltozatok) és beszélőik iránti attitűdokről; az adatközlők bevallott nyelvtudásáról (implicit módon az egyének verbális repertoárjáról).

2. Társadalmi érintkezési formák, kétnyelvűség, kisebbségi és többségi attitűdök, előítéletek magyarországi nyelvi közösségekben

Általánosan megvizsgálandó kutatási témák:

- a) *A kisebbségi helyzetből, kétnyelvűségből eredő nyelvi másság, a burkoltan és nyíltan megjelenő pozitív és negatív nyelvi attitűdök és előítéletek vizsgálata.*

- b) A saját kisebbségi („mi”) és a többségi csoportra („ők”) vonatkozó általános attitűdök és sztereotípiák feltárása.
- c) Ezek formálódásában milyen szerepe van a nyelvnek, az attitűdök, sztereotípiák és előítéletek hogyan hatnak vissza a nyelvhasználatra, a nyelvválasztásra és magára a nyelvcsere folyamatára?
- d) A vizsgált nyelvi és közösségi attitűdök és sztereotípiák összefüggése a beszélők életkorával és nemével.

Kutatásunk ezen részének konkrét célkitűzései az alábbiak:

- Kisebbségi közösségenként leírjuk a saját, valamint a többségi nyelv (nyelvváltozatok) és a közösség (és beszélők) iránti burkolt és nyílt attitűdöket, előítéleteket és sztereotípiákat.
- Az egyes kisebbségi közösségeken belül vizsgáljuk a szóban forgó kategóriák variabilitását két szociolingvisztikai változó, az adatközlők életkora és neme mentén; közösségi csoportonként, életkoronként, valamint nemenként összehasonlítjuk a kapott adatokat.
- A nyelvcsere–nyelv megőrzés kontinuumára mentén meg kívánjuk határozni a vizsgált jelenségek szerepét a nyelvi kisebbségekben zajló nyelvi-társadalmi változásokra; a kétnyelvű beszélők nyelveinek funkcionális munkamegosztására; a verbális repertoár átrendeződésére; az interetnikus kommunikáció mikéntjére.

Ezek mellett vizsgáljuk a kisebbségi, elsősorban nyelvi (oktatási) jogok érvényesülését és esetleges megsértését a kisebbségi törvényben, valamint az egyéb, nemzetközi jogi instrumentumokban lefektetettekkel összhangban.

B. A TANULMÁNY SZERKEZETE

Az elemző tanulmányok egységesen négy fő részből állnak, amelyet három további rész egészít ki:

- I. *A magyarországi beások/ horvátok/ németek/ oláh cigányok/ románok/ szerbek/ szlovákok*
- II. *A vizsgált település*
- III. *Az empirikus adatok elemzése*
- IV. *Összegzés*
- V. *Hivatkozások*
- VI. *Mellékletek (fotók, dokumentumok, mutatóanyagok)*
- VII. *A kisebbség nyelvére vonatkozó (részben vagy teljesen) tanulmányok, könyvek bibliográfiája.*

III. AZ EMPIRIKUS ADATOK ELEMZÉSE

Vizsgálendő kérdések az egyes közösségekben a kérdőív válaszainak statisztikai feldolgozása alapján:

- (1) nyelvválasztás
- (2) nyelvtudás

(3) nyelvi attitűdök: az anyanyelven belüli változatok és a többségi nyelv használata és attitűdök irántuk

(4) nyelvi attitűdök: a nyelvmegtartással/nyelvcserével/nyelvtudással kapcsolatos attitűdök

(5) nyelvi attitűdök: a kétnyelvűséggel kapcsolatos attitűdök és sztereotípiák

(6) kulturális attitűdök

(7) kisebbségi és többségi sztereotípiák és előítéletek

(8) etnikai identitástudat.

Az egyes alfejezetekben a statisztikai elemzés eredményeit az alábbi kérdések szerint kell majd kifejtetni, elemezni, értelmezni:

(1) NYELVVÁLASZTÁS

1.1. Milyen hatása van az életkornak a nyelvválasztásra (k4 és k32–k55; k4 és k62)?

1.2. Milyen hatása van a nemnek a nyelvválasztásra (k2 és k32–k55; k4 és k62)?

1.3. Az iskolázottság (két szintet felvéve) van-e hatással a nyelvválasztási döntésekre (k5 és k32–k55)?

1.4. A nemzetiségi iskolában való tanulás mértéke van-e hatással a nyelvválasztásra (k6 és k32–k55; k5 és k62)?

1.5. Van-e a vallásgyakorlásnak hatása a nyelvválasztásra (k9, k10 és k32–k55)?

1.6. A felekezeti hovatartozásnak van-e hatása a nyelvválasztásra (k8 és k32–k55)?

1.7. Van-e összefüggés a házastárs nemzetisége és a kisebbségi nyelv használatának bevallott gyakorisága (k18 és k62) között?

1.8. Van-e összefüggés a nyelvi és nemzetiségi identitás és a nyelvválasztás között? (k14, k15, k16, k22 és k62)

(2) NYELVTUDÁS

2.1. Milyen hatása van az életkornak (k4) a nyelvtudásra?

2.1.1. A kisebbségi nyelv helyi változatának tudására (beszéd: k58)?

2.1.2. A kisebbségi nyelv sztenderd változatának tudására (beszéd: k59)?

2.1.3. A magyar nyelv tudására (beszéd: k60)?

2.1.4. A kisebbségi nyelven olvasás (k56)?

2.1.5. A magyar nyelven olvasás (k57)?

2.2. Milyen hatása van a nemnek (k2) a nyelvtudásra?

2.2.1. A kisebbségi nyelv helyi változatának tudására (beszéd: k58)?

2.2.2. A kisebbségi nyelv sztenderd változatának tudására (beszéd: k59)?

2.2.3. A magyar nyelv tudására (beszéd: k60)?

2.2.4. A kisebbségi nyelven olvasás (k56)?

2.2.5. A magyar nyelven olvasás (k57)?

2.3. Milyen hatása van az iskolázottságnak (k5) a nyelvtudásra?

2.3.1. A kisebbségi nyelv helyi változatának tudására (beszéd: k58)?

2.3.2. A kisebbségi nyelv sztenderd változatának tudására (beszéd: k59)?

2.3.3. A magyar nyelv tudására (beszéd: k60)?

- 2.3.4. A kisebbségi nyelven olvasás (k56)?
- 2.3.5. A magyar nyelven olvasás (k57)?
- 2.4. Milyen hatása van a nemzetiségi iskolában való tanulás mértékének (k6) a nyelvtudásra?
- 2.4.1. A kisebbségi nyelv helyi változatának tudására (beszéd: k58)?
- 2.4.2. A kisebbségi nyelv sztenderd változatának tudására (beszéd: k59)?
- 2.4.3. A magyar nyelv tudására (beszéd: k60)?
- 2.4.4. A kisebbségi nyelven olvasás (k56)?
- 2.4.5. A magyar nyelven olvasás (k57)?
- 2.5. Van-e összefüggés a szülők nemzetisége (k16) és a nyelvtudás között?
- 2.5.1. A kisebbségi nyelv helyi változatának tudására (beszéd: k58)?
- 2.5.2. A kisebbségi nyelv sztenderd változatának tudására (beszéd: k59)?
- 2.5.3. A magyar nyelv tudására (beszéd: k60)?
- 2.5.4. A kisebbségi nyelven olvasás (k56)?
- 2.5.5. A magyar nyelven olvasás (k57)?
- 2.6. Van-e összefüggés a nyelvi és nemzetiségi identitás (k14, k15, k16, k22) és a nyelvtudás között?
- 2.6.1. A kisebbségi nyelv helyi változatának tudására (beszéd: k58)?
- 2.6.2. A kisebbségi nyelv sztenderd változatának tudására (beszéd: k59)?
- 2.6.3. A magyar nyelv tudására (beszéd: k60)?
- 2.6.4. A kisebbségi nyelven olvasás (k56)?
- 2.6.5. A magyar nyelven olvasás (k57)?

(3) NYELVI ATTITÜDÖK: AZ ANYANYELVEN BELÜLI VÁLTOZATOK ÉS A TÖBBSÉGI NYELV HASZNÁLATA ÉS ATTITÜDÖK IRÁNTUK

- 3.1. Milyen hatása van az életkornak (k4) a nyelvi attitűdökre? (k65–k75; k61)?
- 3.2. Milyen hatása van a nemnek (k2) a nyelvi attitűdökre? (k65–k75; k61)?
- 3.3. Milyen hatása van az iskolázottságnak (k5) a nyelvi attitűdökre? (k65–k75; k61)?
- 3.4. Milyen hatása van a nemzetiségi iskolában való tanulás mértékének (k6) a nyelvi attitűdökre?
- 3.5. Van-e összefüggés a nyelvhasználat bevallott gyakorisága (k62) és a nyelvi attitűdök között? (k65–k75; k61)?
- 3.6. Van-e összefüggés a bevallott nyelvtudás (k58, k59, k60) és a nyelvi attitűdök között? (k65–k75; k61)?
- 3.7. Van-e összefüggés az identitás (k14, k15, k16, k22) és a nyelvi attitűdök között? (k65–k75; k61)
- 3.8. Van-e összefüggés a helyi magyarokról alkotott kép (k114, k115) és a nyelvi attitűdök között? (k65–k75; k61)?
- 3.9. Van-e összefüggés az anyaországbeliekről (ahol van) (pl. romániai románok) alkotott kép (k113) és a nyelvi attitűdök között? (k65–k75; k61)?

Németeknél + kérdés:

3.10. Milyen összefüggés van a kitelepítés (k143) és a nyelvi attitűdök között? (k65–k75; k61)?

(4) NYELVI ATTITŰDÖK: A NYELVMEGTARTÁSSAL/ NYELVCSERÉVEL/ NYELVTUDÁSSAL KAPCSOLATOS ATTITŰDÖK

4.1. Milyen hatása van az életkornak (k4) a nyelvtudással kapcsolatos attitűdökre? (k76–k81; k84, k85)?

4.2. Milyen hatása van az életkornak (k4) a nyelvmegtartással kapcsolatos attitűdökre? (k86–k92)?

4.3. Milyen hatása van a nemnek (k2) a nyelvtudással kapcsolatos attitűdökre? (k76–k81; k84, k85)?

4.4. Milyen hatása van a nemnek (k2) a nyelvmegtartással kapcsolatos attitűdökre? (k86–k92)?

4.5. Milyen hatása van az iskolázottságnak (k5) a nyelvtudással kapcsolatos attitűdökre? (k76–k81; k84, k85)?

4.6. Milyen hatása van az iskolázottságnak (k5) a nyelvmegtartással kapcsolatos attitűdökre? (k86–k92)?

4.7. Milyen hatása van a nemzetiségi iskolában való tanulás mértékének (k6) a nyelvmegtartással kapcsolatos attitűdökre? (k86–k92)?

4.8. Milyen hatása van a házastárs nemzetiségének (k18) a nyelvtudással kapcsolatos attitűdökre? (k76–k81; k84, k85)?

4.9. Milyen hatása van a házastárs nemzetiségének (k18) a nyelvmegtartással kapcsolatos attitűdökre? (k86–k92)?

4.10. Van-e összefüggés az identitás (k14, k15, k16, k22) és a nyelvtudással kapcsolatos attitűdök között? (k76–k81; k84, k85)?

4.11. Van-e összefüggés az identitás (k14, k15, k16, k22) és a nyelvmegtartással kapcsolatos attitűdök között? (k86–k92)?

(5) NYELVI ATTITŰDÖK: A KÉTNyelvŰSÉGGEL KAPCSOLATOS ATTITŰDÖK ÉS SZTEREOTÍPIÁK

5.1. Milyen hatása van az életkornak (k4) a kétnyelvűséggel kapcsolatos attitűdökre? (k116–k119)?

5.2. Milyen hatása van a nemnek (k2) a kétnyelvűséggel kapcsolatos attitűdökre? (k116–k119)?

5.3. Milyen hatása van az iskolázottságnak (k5) a kétnyelvűséggel kapcsolatos attitűdökre? (k116–k119)?

5.4. Milyen hatása van a nemzetiségi iskolában való tanulás mértékének (k6) a kétnyelvűséggel kapcsolatos attitűdökre? (k116–k119)?

5.5. Van-e összefüggés a házastárs nemzetisége (k18) és a kétnyelvűséggel kapcsolatos attitűdök között? (k116–k119)?

- 5.6. Van-e összefüggés a nyelvhasználat bevallott gyakorisága (k62) és a kétnyelvűséggel kapcsolatos attitűdök között? (k116–k119)?
- 5.7. Van-e összefüggés a bevallott nyelvtudás (k58, k59, k60) és a kétnyelvűséggel kapcsolatos attitűdök között? (k116–k119)?
- 5.8. Van-e összefüggés a magyar kölcsönelemekkel kapcsolatos attitűdök (k73) és a kétnyelvűséggel kapcsolatos attitűdök között? (k116–k119)?
- 5.9. Van-e összefüggés a kódkeveredéssel kapcsolatos attitűdök (k74) és a kétnyelvűséggel kapcsolatos attitűdök között? (k116–k119)?
- 5.10. Van-e összefüggés a kisebbségi nyelv elsajátításának helye/körülményei (k11) és a kétnyelvűséggel kapcsolatos attitűdök között? (k116–k119)?
- 5.11. Van-e összefüggés a magyar nyelv elsajátításának helye/körülményei (k12) és a kétnyelvűséggel kapcsolatos attitűdök között? (k116–k119)?
- 5.12. Van-e összefüggés az identitás (k14, k15, k16, k22) és a kétnyelvűséggel kapcsolatos attitűdök között? (k116–k119)?

(6) KULTURÁLIS ATTITŰDÖK

- 6.1. Milyen hatása van az életkornak (k4) a kulturális attitűdökre? (k123–k125)?
- 6.2. Milyen hatása van a nemnek (k2) a kulturális attitűdökre? (k123–k125)?
- 6.3. Milyen hatása van az iskolázottságnak (k5) a kulturális attitűdökre? (k123–k125)?
- 6.4. Milyen hatása van a nemzetiségi iskolában való tanulás mértékének (k6) a kulturális attitűdökre? (k123–k125)?

(7) KISEBBSÉGI ÉS TÖBBSÉGI SZTEREOTÍPIÁK ÉS ELŐÍTÉLETEK

- 7.1. Milyen összefüggés van az életkor (k4) és a sztereotípiák, előítéletek között? (k104–k115; k101–k103)?
- 7.2. Milyen összefüggés van a nem (k2) és a sztereotípiák, előítéletek között? (k104–k115; k101–k103)?
- 7.3. Milyen összefüggés van az iskolázottság (k5) és a sztereotípiák, előítéletek között? (k104–k115; k101–k103)?
- 7.4. Milyen összefüggés van a nemzetiségi iskolában való tanulás mértéke (k6) és a sztereotípiák, előítéletek között? (k104–k115; k101–k103)?
- 7.5. Milyen összefüggés van a kisebbségi nyelvhasználat gyakorisága (k62) és a sztereotípiák, előítéletek között? (k104–k115; k101–k103)?
- 7.6. Milyen összefüggés van a nyelvmegtartással kapcsolatos attitűdök (k86–k92) és a sztereotípiák, előítéletek között? (k104–k115; k101–k103)?
- 7.7. Milyen összefüggés van az identitás (k14, k15, k16, k22) és a sztereotípiák, előítéletek között? (k104–k115; k101–k103)?
- németeknél + kérdés
- 7.8. Milyen összefüggés van a kitelepítés (k143) és a sztereotípiák, előítéletek között? (k104–k115; k101–k103)?

(8) ETNIKAI IDENTITÁS

- 8.1. Milyen összefüggés van az életkor (k4) és az identitás között? (k14, k15, k16, k22)?
- 8.2. Milyen összefüggés van a nem (k2) és az identitás között? (k14, k15, k16, k22)?
- 8.3. Milyen összefüggés van az iskolázottság (k5) és az identitás között? (k14, k15, k16, k22)?
- 8.4. Milyen összefüggés van a nemzetiségi iskolában való tanulás mértéke (k6) és az identitás között? (k14, k15, k16, k22)?
- 8.5. Milyen összefüggés van a felekezeti hovatartozás (k8) és az identitás között? (k14, k15, k16, k22)?
- 8.6. Milyen összefüggés van a házastárs nemzetisége (k18) és az identitás között? (k14, k15, k16, k22)?
- 8.7. Milyen összefüggés van a szülők nemzetisége (k16) és az identitás között? (k14, k15, k16, k22)?
- 8.8. Milyen összefüggés van a nagyszülők nemzetisége (k17) és az identitás között? (k14, k15, k16, k22)?
- 8.9. Milyen összefüggés van a kisebbségi nyelvhasználat gyakorisága (k62) és az identitás között? (k14, k15, k16, k22)?
- 8.10. Milyen összefüggés van a nyelvmegtartással kapcsolatos attitűdök (k86–k92) és az identitás között? (k14, k15, k16, k22)?
- 8.11. Milyen összefüggés van a nyelvtudás (k58, k59, k60) és az identitás között? (k14, k15, k16, k22)?
- 8.12. Milyen összefüggés van a sztereotípiák, előítéletek (k104–k115; k101–k103) és az identitás között? (k14, k15, k16, k22)?

Hivatkozott irodalom

- Allard, Réal–Landry, Rodrigue 1994. Subjective ethnolinguistic vitality: A comparison of two measures. *International Journal of the Sociology of Language* 108: 117–144.
- Anderson, Benedict 2006. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. 2nd ed. London and New York, Verso.
- Auer, Peter 2007. The Monolingual Bias in Bilingualism Research, or: Why Bilingual Talk is (Still) a Challenge For Linguistics. In: Heller, Monica (szerk.) *Bilingualism: A Social Approach*. Houndmills, Palgrave Macmillan. 319–339.
- Baker, Colin–Lewis, Gwyn 2015. A Synthesis of Research on Bilingual and Multilingual Education. In: Wright, Wayne E.–Boun, Sovicheth–García, Ofelia (szerk.) *The Handbook of Bilingual and Multilingual Education*. Malden, MA, Wiley-Blackwell. 109–126.
- Bartha Csilla 1993. Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítése. Kandidátusi értekezés, Budapest.
- Bartha Csilla 1999. A kétnyelvűség alapkérdései. *Beszélők és közösségek*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla 2000. A kétnyelvűség fogalma: tudománytörténeti vázlat. In: Borbély Anna (szerk.) *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Budapest, Készült az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi osztályán. 25–35.
- Bartha Csilla 2002a. Nyelvhasználat, nyelvmegtartás, nyelvcseré amerikai magyar közösségekben. In: Kovács Nóra–Szarka László (szerk.) *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 111–136.
- Bartha Csilla 2002b. Nyelvi hátrány és iskola. *Iskolakultúra* 6–7: 84–93.
- Bartha Csilla 2003. A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei – egy országos szociolingvisztikai-kétnyelvűségi vizsgálatról. In: Hajdú Mihály–Keszler Borbála (szerk.) *Köszöntő Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete–Magyar Nyelvtudományi Társaság. 304–311.
- Bartha Csilla 2004. Egységes vizsgálati szempontrendszer – A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei című projekt kutatói számára. Budapest, Kézirat.
- Bartha Csilla 2006. *Nyelv, identitás és kisebbségek. A nemzeti/etnikai identitás fogalmának értelmezései a szociolingvisztikában és egy országos kutatás tükrében. Érték és Valóság (Egység a különbözőségben – az Európai Unió és a nemzeti kisebbségek, Budapest, 2005. október 11.) A Fridrich Ebert Alapítvány budapesti képviselőjének időszakos kiadványa. Hetedik füzet/2006. Fridrich Ebert Stiftung. 57–84.*
- Bartha, Csilla–Borbély, Anna 2006. Dimensions of linguistic otherness: prospects of minority language maintenance in Hungary. *Language Policy* 5/3: 337–365.
- Bartha Csilla 2007a. Nyelvváltozat- és/vagy nyelvcseré? – Hat magyarországi kisebbségi közösség nyelvi attitűdjeinek összehasonlító elemzése. In: Zelliger Erzsébet (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 95–111.
- Bartha Csilla 2007b. Bevezetés. In: Bartha Csilla (szerk.) *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 7–15.
- Bartha Csilla 2007c. Nyelvcseré két magyarországi oláh cigány közösségben. In: Bartha Csilla (szerk.) *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 244–253.
- Bartha Csilla szerk. 2016. *A többnyelvűség dimenziói: Terek, kontextusok, kutatási távlatok. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVIII*. Budapest, Akadémiai Kiadó. <https://real.mtak.hu/49661/>
- Bhatia, Tej K.–Ritchie, William C. szerk. 2004. *The Handbook of Bilingualism*. Malden, MA, USA–Oxford, UK–Victoria, Australia, Blackwell Publishing. 32–63.
- Blommaert, Jan 2010. *The Sociolinguistics of Globalization*. Cambridge, Cambridge University Press.

- Blommaert, Jan–Rampton, Ben 2011. Language and superdiversity. *Diversities* 13/2: 1–21. (Magyarul: Nyelv és szuperdiverzitás. *Replika* 2021, 119/120: 193–219).
- Bloomfield, Leonard 1933. *Language*. New York, Holt Rinehart and Winston.
- Bodó Csanád 2004. Nyelvek és közösségek vitalitása Moldvában. In: Kozma István–Papp Richárd (szerk.) *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében. Kisebbségek Kelet-Közép-Európában IX*. Budapest, MTA. 150–160.
- Borbély Anna 1993. Az életkor, a nem és az iskolázottság hatása a magyarországi románok román és magyar nyelvválasztására. *Hungarológia* 3. Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ. 73–85.
- Borbély, Anna 1995–1996. Attitudes as a factor of language choice: a sociolinguistic investigation in the bilingual community of Romanian–Hungarians. *Acta Linguistica Hungarica* 43/3–4: 311–321.
- Borbély, Anna 1997. 215. Hungarian–Romanian. In: Goebel, Hans–Nelde, Peter H–Starý, Zdeněk–Wölck, Wolfgang (szerk.) *Kontaktlinguistik/Contact Linguistics/ Linguistique de contact*. 2. Halbband/Volume 2/Tome 2. Berlin–New York, Walter de Gruyter. 1749–1753.
- Borbély Anna 2001. *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztály.
- Borbély Anna 2006. Kétnyelvűség és többnyelvűség. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Magyar nyelv*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 595–627.
- Borbély Anna 2014. Kétnyelvűség – Variabilitás és változás magyarországi közösségekben. Budapest, L'Harmattan Könyvkiadó. <https://real.mtak.hu/8083/> (2024–03–22)
- Borbély, Anna 2015. Studying sustainable bilingualism: comparing the choices of languages in Hungary's six bilingual national minorities. *International Journal of the Sociology of Language* 236: 155–179.
- Borbély Anna szerk. 2020. *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet. <https://nytud.hu/kiadvany/nemzetisegi-nyelvi-tajkep-magyarorszagon>
- Bowern, Claire 2017. Language vitality: Theorizing language loss, shift, and reclamation. (Response to Mufwene) *Language* 93/4: e243–e253.
- Bucholtz, Mary–Hall, Kira 2004. Language and identity. In: Duranti, Alessandro (szerk.) *A companion to linguistic anthropology*. 369–394.
- Busch, Brigitta 2012. The linguistic repertoire revisited. *Applied Linguistics* 33/5: 503–523.
- Busch, Brigitta 2017. Expanding the notion of the linguistic repertoire: On the concept of *Spracherleben*–The lived experience of language. *Applied Linguistics* 38/3: 340–358.
- Butler, Yuko G.–Hakuta, Kenji 2004. 5. Bilingualism and Second Language Acquisition. In: Bhatia, Tej K.–Ritchie, William C. (szerk.) *The Handbook of Bilingualism*. Malden, MA, USA–Oxford, UK–Victoria, Australia, Blackwell Publishing. 114–144.
- Canagarajah, Suresh 2011. Codemeshing in academic writing: Identifying teachable strategies of translanguaging. *The Modern Language Journal* 95/3: 401–417.
- Capidan, Theodor 1943. *Limbă și cultură*. București, Fundația regală pentru literatură și artă.
- Cook, Vivian 2016. Premises of multi-competence. In: Cook, Vivian–Li, Wei (szerk.) *The Cambridge Handbook of Linguistic Multi-Competence*. Cambridge, Cambridge University Press. 1–25.
- Costa, James–De Korne, Haley–Lane, Pia 2017. Standardising Minority Languages. Reinventing Peripheral Languages in the 21st Century. In: Lane, Pia–Costa, James–De Korne, Haley (szerk.) *Standardizing Minority Languages: Competing Ideologies of Authority and Authenticity in the Global Periphery*. New York, London, Routledge. 1–23.
- Coulmas, Florian 2018. *An Introduction to Multilingualism: Language in a Changing World*. Oxford, Oxford University Press.
- Csepeli György 1997. *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.

- De Houwer, Annick–Ortega, Lourdes (szerk.) 2018. *The Cambridge Handbook of Bilingualism*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Douglas Fir Group 2016. A transdisciplinary framework for SLA in a multilingual world. *Modern Language Journal* 100 (Supplement): 19–47.
- Duchêne, Alexandre–Heller, Monica szerk. 2012. *Language in Late Capitalism: Pride and Profit*. New York, Routledge.
- Eckert, Penelope 2006. Communities of practice. In: Brown, Keith (szerk.) *Encyclopedia of Language and Linguistics*. 2nd ed. Amsterdam, Elsevier. 683–685.
- Eckert, Penelope–McConnell-Ginet, Sally 1992. Think practically and look locally: Language and gender as community-based practice. *Annual Review of Anthropology* 21: 461–490.
- Edwards, John 1992. Sociopolitical aspects of language maintenance and loss: Towards a typology of minority language situations. In: Fase, Willem–Jaspert, Koen–Kroon Sjaak (szerk.) *Maintenance and Loss of Minority Languages*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- Edwards, John 2004. Foundations of Bilingualism. In: Bhatia, Tej K.–Ritchie, William C. (szerk.) *The Handbook of Bilingualism*. Malden, MA, USA–Oxford, UK–Victoria, Australia, Blackwell Publishing. 7–31.
- Erb Maria 2006. „[...] wail’s Lem es so procht hot [...] / [...] mert így hozta az élet” – A nyelvcsere és a nyelvmegtartás dimenziói a magyarországi németeknél a tarjáni közösség példáján. In: Tóth Ágnes–Vékás János (szerk.) *Egység a különbözőségben. Az Európai Unió és a nemzeti kisebbségek*. Budapest, Friedrich Ebert Alapítvány. 103–136.
- Erb Maria 2007a. Nyelvi attitűdök a tarjáni német közösségben. In: Zelliger Erzsébet (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai*. Budapest, Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság. 61–69.
- Erb, Maria 2007b. Wir und Sie: Ethnische Stereotype und Vorurteile bei den Tarianer Deutschen. In: Knipf, Elisabeth–Erb, Maria (szerk.) *Tradition und Innovation. Neuere Forschungen zur Sprache der Ungarndeutschen*. *Budapester Beiträge zur Germanistik* 49. Budapest, ELTE. 140–194.
- Erb, Maria 2010. Sprachgebrauch der Ungarndeutschen. In: Kostrzewa, Frank–V. Rada, Roberta (szerk.) *Deutsch als Fremd- und Minderheitensprache in Ungarn: Historische Entwicklung, aktuelle Tendenzen und Zukunftsperspektiven*. Hohengehren, Schneider Verlag. 118–146.
- Erb, Maria 2012. Sprachgebrauch der Ungarndeutschen: Tendenzen und Perspektiven. In: Müller, Márta–Kerekes, Gábor (szerk.) *Traditionspflege und Erneuerung: Perspektiven der deutschen Nationalität in Ungarn im 21. Jahrhundert. Reihe Wissenschaft der Neue-Zeitung-Bücher 1*. Budapest, Ad Librum. 35–57.
- Fazakas Noémi 2016. A nyelvi revitalizáció néhány elméleti és gyakorlati vonatkozása posztstrukturalista szemléletben. In: Bartha Csilla (szerk.) *A többnyelvűség dimenziói: Terek, kontextusok, kutatási távlatok. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVIII*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 21–36.
- Fishman, Joshua A. 1964. Language maintenance and language shift as a field of inquiry: a definition of the field and suggestions for its further development. In: *Linguistics – An Interdisciplinary Journal of the Language Sciences* 9: 32–70.
- Fishman, Joshua A. 1991. *Reversing language shift: Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Vol. 76. Clevedon, Multilingual Matters.
- Fishman, Joshua A. szerk. 2001. *Can threatened languages be saved? Reversing language shift, revisited: A 21st century perspective*. Clevedon, Multilingual Matters.
- Forray R. Katalin–Kozma Tamás–Molnár Ernő szerk. 2016. *Mezőváros új szerepben*. Budapest, HTSART–ÚMK.
- Forsman, Ludvig 2015. Language shift in Gammalsvenskby: A nexus analysis of the shift to Ukrainian in a traditionally Swedish-speaking community. *Journal of Sociolinguistics* 19/1: 37–61.
- Francis, W. N. 1958. *The Structure of American English*. New York, Ronald Press Co.

- Gal, Susan 1979. *Language Shift. Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York, Academic Press.
- Gal, Susan 1992. Lexical innovation and loss: The use and value of restricted Hungarian. In: Dorian, Nancy C. (szerk.) *[Investigating Obsolescence: Studies in Language Contraction and Death*. 2nd ed. Cambridge, Cambridge UP. 313–331.
- Gal, Susan–Irvine, Judith T. 1995. The Boundaries of Languages and Disciplines: How Ideologies Construct Difference. *Social Research* 6/4: 967–1001.
- Gal, Susan 1996. Language shift. In: Goebel, Hans–Nelde, Peter H. –Sary, Zdenek–Wölck, Wolfgang (szerk.) *Kontaktlinguistik/Contact Linguistics/Linguistique de Contact: Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung/An International Handbook of Contemporary research/Manuel international des recherches contemporaines*. 1. Halbband/Volume 1/Tome 1. Berlin–New York, Walter de Gruyter. 586–94.
- Gal, Susan 2006. Contradictions of standard language in Europe: Implications for the study of practices and publics. *Social Anthropology* 14/2: 163–181.
- Gal, Susan 2012. Sociolinguistic regimes and the management of ‘diversity’. In: Duchêne, Alexandre–Heller, Monica (szerk.) 2012. *Language in Late Capitalism: Pride and Profit*. New York, Routledge. 22–42.
- Gal, Susan 2018. A nyelv politikája. Nyelvi antropológiai tanulmányok. Vančo Ildikó–Kozmács István (szerk.) *Susan Gal válogatott tanulmányai magyar nyelven*. Nitra/Nyitra, Univerzita Konštantína Filozófa v Nitre Fakulta Stredoeurópskych Štúdií/Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara.
- Gal, Susan–Irvine, Judith T. 2019. *Signs of Difference. Language and Ideology in Social Life*. Cambridge, Cambridge University Press.
- García, Ofelia–Li, Wei 2014. *Translanguaging. Language, Bilingualism and Education*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- García, Ofelia 2009. Education, Multilingualism and Translanguaging in the 21 Century. In: Skutnabb-Kangas, T.–Philipson, R.–Mohanty, A. K.–Panda, M. (szerk.) *Social Justice through Multilingual Education*. Bristol–Buffalo–Toronto, Multilingual Matters. 140–158.
- Giles, Howard–Bourhis, Richard Y.–Taylor, D.M. 1977. Towards a theory of language in ethnic group relations. In: Giles, Howard (szerk.) *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London, UK, Academic Press. 307–348.
- Goebel, Hans–Nelde, Peter H.–Sary, Zdeněk–Wölck, Wolfgang (szerk.) 1996. *Kontaktlinguistik/Contact Linguistics/Linguistique de contact*. 1. Halbband/Volume 1/Tome 1. Berlin–New York, Walter de Gruyter.
- Goebel, Hans–Nelde, Peter H.–Sary, Zdeněk–Wölck, Wolfgang (szerk.) 1997. *Kontaktlinguistik/Contact Linguistics/Linguistique de contact*. 2. Halbband/Volume 2/Tome 2. Berlin–New York, Walter de Gruyter.
- Gogolin, Ingrid 1994. *Der monolinguale Habitus der multilingualen Schule*. Münster/New York, Waxmann.
- Göncz Lajos 1985. A kétnyelvűség pszichológiája: A magyar–szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata. *Újvidék, Forum*.
- Göncz Lajos 1999. A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban). Budapest–Újvidék, Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Grosjean, François 1982. *Life with Two Languages. An Introduction to Bilingualism*. Cambridge, Mass, Harvard University Press.
- Grosjean, François 1985. The bilingual as a competent but specific speaker-hearer. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 6/6: 467–477.
- Grosjean, François 1989. Neurolinguists, beware! The bilingual is not two monolinguals in one person. *Brain and Language* 36/1: 3–15.
- Grosjean, François 2010. *Bilingual: Life and Reality*. Cambridge, Massachusetts–London, England, Harvard University Press.

- Gumperz, John J. 1982. *Language and Social Identity. Studies in Interactional Sociolinguistics 2.* Cambridge, Cambridge University Press.
- Gumperz, John J. 1964. Linguistic and social interaction in two communities. *American Anthropologist* 66/6: 137–53.
- Gyivicsán, Anna–Schubert, Gabriella 1997. 214. Ungarisch–Slowakisch. In: Goebel, Hans–Nelde, Peter H.–Starý, Zdeněk–Wölck, Wolfgang (szerk.) *Kontaktlinguistik/Contact Linguistics/Linguistique de contact. 2. Halbband/Volume 2/Tome 2.* Berlin–New York, Walter de Gruyter. 1744–1749.
- Haarmann, Harald 1986. *Language in Ethnicity: A View of Basic Ecological Relations.* Berlin–New York, Mouton de Gruyter.
- Halász László–Hunyady György–Marton L. Magda (szerk.) 1979. *Az attitűd pszichológiai kutatásának kérdései.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Halliday, Michael A. K. 1968. The Users and Uses of Language. In: Fishman, Joshua (szerk.) *Reading in the Sociology of Language.* The Hague–Paris, Mouton. 139–169.
- Hatoss, Anikó 2013. *Displacement, Language Maintenance and Identity. Sudanese refugees in Australia.* Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- Haugen, Einar 1972. *The Ecology of Language.* Stanford, CA, Stanford University Press.
- Heller, Monica 2007. Bilingualism as ideology and practice In: Heller, Monica (szerk.) *Bilingualism: A Social Approach.* Houndmills, Palgrave Macmillan. 1–22.
- Heller, Monica szerk. 2007. *Bilingualism: A Social Approach.* Houndmills, Palgrave Macmillan.
- Heltai Borbála 2020. *Többnyelvűség Geresd lakon.* Budapest, L'Harmattan Könyvkiadó.
- Heltai János Imre 2020. *Transzlingválás. Elmélet és gyakorlat.* Budapest, Gondolat.
- Heltai János Imre–Jani–Demetriou Bernadett 2019. A transzlingváló pedagógiai orientáció hatása az iskolai sikerességre. *Anyanyelv-pedagógia* 12/1. <http://www.anyanyelvpedagogia.hu/cikkek.php?id=769> (2024–02–23)
- Heltai János Imre–Kulcsár Sándorné 2017. A romani beszéd és az óvoda. Beszédfejlesztési stratégiák és integrált kétnyelvűségi ideológiák Tiszavasváriban. *Anyanyelv-pedagógia* 4. <http://anyanyelvpedagogia.hu/cikkek.php?id=706> (2024–02–23)
- Hessky, Regina 1997. 211. Ungarisch–Deutsch. In: Goebel, Hans–Nelde, Peter H.–Starý, Zdeněk–Wölck, Wolfgang (szerk.) *Kontaktlinguistik/Contact Linguistics/Linguistique de contact. 2. Halbband/Volume 2/Tome 2.* Berlin–New York, Walter de Gruyter. 1723–1731.
- Hogan-Brun, Gabrielle–O'Rourke, Bernadette 2019. Introduction: Minority Languages and Communities in a Changing World. In: Hogan-Brun, Gabrielle–O'Rourke, Bernadette (szerk.) *The Palgrave Handbook of Minority Languages and Communities.* London, Palgrave Macmillan. 1–18.
- Holecz Margit–Bartha Csilla–Varjasi Szabolcs 2016. Új paradigma vagy térfoglalás? Nyelvhaználó a periférián és a többnyelvűség kritikai (nyelvi) tájképe. In: Bartha Csilla (szerk.) *A többnyelvűség dimenziói: Terek, kontextusok, kutatási távlatok. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVIII.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 73–89.
- Hyltenstam, Kenneth–Stroud, Christopher 1996. Language Maintenance. In: Goebel, Hans–Nelde, Peter H.–Starý, Zdeněk–Wölck, Wolfgang (szerk.) *Kontaktlinguistik/Contact Linguistics/Linguistique de contact. 1. Halbband/Volume 1/Tome 1.* Berlin–New York, Walter de Gruyter. 567–578.
- Irvine, Judith T.–Gal, Susan 2000. Language ideology and linguistic differentiation. In: Kroskrity, Paul V. (szerk.) *Regimes of Language: Ideologies, Politics, and Identities.* Santa Fe, New Mexico, School of American Research Press. 35–83.
- Jaspers, Jürgen–Madsen, Lian Malai (szerk.) 2019. *Critical Perspectives on Linguistic Fixity and Fluidity: Linguaged Lives.* New York–London, Routledge.
- Jávor Rebeka 2023. A kétnyelvűség előny vagy sem? Budapest, L'Harmattan Kft.
- Jørgensen, Jens Normann–Karrebæk, Marthá–Madsen, Lian Malai–Møller, Janus Spindler 2011. Polylinguaging in superdiversity. *Diversities* 13/2: 23–37.

- Juhász József–Kovalovszky Miklós–O. Nagy Gábor–Szóke István (főszerk.) 1972. Magyar Értelmező Kéziszótár. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kiss Andrea 2005. Turake roma! – Mezőtúri oláh cigányok. Társadalomtörténet és nyelvi állapot. Szakdolgozat. Pécs, PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék.
- Kiss Andrea 2016. Cigányok Mezőtúron. In: Forray R. Katalin–Kozma Tamás–Molnár Ernő (szerk.) Mezőváros új szerepben. Budapest, HTSART–ÚMK. 217–228.
- Kloss, Heinz 1966. German–Arnerican language maintenance efforts. In: Fishman, Joshua A. –Nihirny, V.–Hoffman, J.–Hayden, R. (szerk.) 1966. Language Loyalty in the United States. The Hague, Mouton. 206–52.
- Kontra, Miklós 1997. 21. Hungary. In: Goebel, Hans–Nelde, Peter H.–Starý, Zdeněk–Wölck, Wolfgang (szerk.) Kontaktlinguistik/Contact Linguistics/Linguistique de contact. 2. Halbband/Volume 2/Tome 2. Berlin–New York, Walter de Gruyter. 1708–1723.
- Kontra Miklós szerk. 2016. A magyar nyelv Horvátországban. Budapest–Eszék, Gondolat Kiadó–Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet.
- Kontra Miklós–Borbély Anna szerk. 2021. Tanulmányok a budapesti beszédről a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú alapján. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Kovács, Magdolna 2001. Code-Switching and Language Shift in Australian Finnish in Comparison with Australian Hungarian. Åbo, Åbo Akademi Förlag.
- Kroll, Judith F.–Takahesu Tabori, Andrea–Navarro-Torres, Christian 2021. Capturing the variation in language experience to understand language processing and learning. *Language, Interaction and Acquisition* 12/1: 82–109.
- Lakatos Péter 2018. A romani–magyar kétnyelvűségből eredő iskolai hátrányok okai és megoldási lehetőségei. Doktori disszertáció. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Landry, Rodrigue–Allard, Réal–Deveau, Kenneth–St-Onge, Sylvain 2021. Minority Language learning and use: Can self-determination counter social determinism? *Journal of Language and Social Psychology* 41/3. (2024–02–23) <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0261927X211041153?icid=int.sj-abstract.similar-articles.8>
- Lane, Pia 2009. Identities in action: a nexus analysis of identity construction and language shift. *Visual Communication* 8/4: 449–468.
- Lane, Pia 2010. „We did what we thought was best for our children”: a nexus analysis of language shift in a Kven community. *International Journal of the Sociology of Language*, 202: 63–78.
- Lanstyák István 2000. A magyar nyelv Szlovákiában. Budapest–Pozsony, Kalligram–MTA Kisebbségkutató Műhely–Osiris Kiadó.
- Leonard, Wesley Y. 2012. Framing language reclamation programmes for everybody’s empowerment. *Gender and Language*, 6/2: 339–367.
- Li, Wei–Moyer, Melissa G. szerk. 2008. *The Blackwell Guide to Research Methods in Bilingualism and Multilingualism*. Oxford, Blackwell.
- Lytra, Vally 2016. Language and ethnic identity. In: Preece, Siân (szerk.) *The Routledge Handbook of Language and Identity*. New York–London, Routledge. 131–145.
- Mackey, William Francis 1959. Bilingualism. *Encyclopaedia Britannica*.
- Mackey, William Francis 1962. The description of bilingualism. *Canadian Journal of Linguistics*. 7:51–85.
- Mackey, William Francis 1987. Bilingualism and Multilingualism. In: Ammon, Ulrich–Dittmar, Norbert–Mattheier, Klaus J. (szerk.) 1987. *Sociolinguistics/Soziolinguistik. An International Handbook of the Science of Language and Society/Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. Berlin–New York, Walter de Gruyter. 699–713.
- Macnamara, John 1967. The Bilingual’s Linguistic Performance–A Psychological Overview. *Journal of Social Issues* 23/2: 58–77.

- Makoni, Sinfree–Pennycook, Alastair 2012. Disinventing multilingualism. From monological multilingualism to multilingua franca. In: Martin-Jones, Marilyn–Blackledge, Adrian–Creese, Angela (szerk.) 2012. *The Routledge Handbook of Multilingualism*. New York–London, Routledge. 439–453.
- Martin-Jones, Marilyn–Blackledge, Adrian–Creese, Angela (szerk.) 2012. *The Routledge Handbook of Multilingualism*. New York–London, Routledge.
- Márku Anita 2016. A kárpátaljai magyarok internetes nyelvhasználata. – Nyelvi kontaktus, identitás és kreativitás. In: Bartha Csilla (szerk.) *A többnyelvűség dimenziói: Terek, kontextusok, kutatási távlatok*. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVIII. Budapest, Akadémiai Kiadó. 129–146.
- Meyerhoff, Miriam 2004. Communities of practice. In: Chamber, J. K.–Trudgill, Peter–Schilling-Estes, Natalie (szerk.) *The Handbook of Language Variation and Change*. Oxford, Blackwell Publishing. 526–548.
- McCarty, Teresa L.– Nicholas, Sheilah E. 2014. Reclaiming Indigenous Languages: A Reconsideration of the Roles and Responsibilities of Schools. *Review of Research in Education*. Vol. 38, Language Policy, Politics, and Diversity in Education. 106–136.
- McKinney, Carolyn–Makoe, Pinky–Zavala, Virginia szerk. 2024. *The Routledge Handbook of Multilingualism*. New York–London, Routledge.
- Mohanty, Ajit K. 1990. Psychological Consequences of Mother Tongue Maintenance and Multilingualism in India. In: Pattanayak, Debi Prasanna (szerk.) *Multilingualism in India*. Clevedon Philadelphia, Multilingual Matters. 54–66.
- Moore, Robert 2015. From revolutionary monolingualism to reactionary multilingualism. *Language & Communication*. 44: 19–30.
- Navracsics Judit 1999. *A kétnyelvű gyermek*. Budapest, Corvina.
- Nyomárkay, István–Schubert, Gabriella 1997. 212. Ungarisch–Serbokroatisch. In: Goebel, Hans–Nelde, Peter H.–Starý, Zdeněk–Wölck, Wolfgang (szerk.) *Kontaktlinguistik/Contact Linguistics/Linguistique de contact*. 2. Halbband/Volume 2/Tome 2. Berlin–New York, Walter de Gruyter. 1731–1738.
- Ó Murchadha, Noel P. –Hornsby, Michael–Smith-Christmas, Cassie–Moriarty, Máiréad 2018. New speakers, familiar concepts? In: Ó Murchadha, Noel P.–Hornsby, Michael–Smith-Christmas, Cassie–Moriarty, Máiréad (szerk.) *New Speakers of Minority Languages: Linguistic Ideologies and Practices*. London, Palgrave MacMillan. 1–22.
- O’Rourke, Bernadette–Pujolar, Joan–Ramallo, Fernando 2015. New Speakers of Minority Languages: The Challenging Opportunity—Foreword. *International Journal for the Sociology of Language* 231: 1–20.
- Otsuji, Emi–Pennycook, Alastair 2010. Metrolingualism: fixity, fluidity and language in flux. *International Journal of Multilingualism* 7: 240–254.
- Pachné Heltai, Borbála–Bartha, Csilla 2017. Ideologies and practices in a kindergarten offering early education in Northern Sámi outside the Sámi homeland. *APPLES: Journal of Applied Language Studies* 11/3: 7–28.
- Pattanayak, Debi Prasanna 1984. Language policies in multilingual states. In: Gonzalez, Andrew B. (szerk.) *Panagani (Language Planning, Implementation and Evaluation)*. Manilla, Linguistic Society of the Philippines.
- Pauwels, Anne 2016. *Language Maintenance and Shift*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Pavlenko, Aneta szerk. 2023. *Multilingualism and History*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Pavlenko, Aneta 2023. Multilingualism and Historical Amnesia: An Introduction. In: Pavlenko, Aneta (szerk.) *Multilingualism and History*. Cambridge, Cambridge University Press. 1–49.
- Pálmáiné Orsós Anna 2007a. A beás nyelv megőrzésének lehetőségei. In: Bartha Csilla (szerk.) *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 266–292.

- Pálmainé Orsós Anna 2007b. Nyelvi attitűdök a magyarországi beás közösségben. In: Zelliger Erzsébet (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai*. Budapest, Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság. 79–88.
- Pennycook, Alastair 2010. *Language as a Local Practice*. London, Routledge.
- Péntek János–Benő Attila 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Kolozsvár–Budapest, Erdélyi Múzeum-Egyesület–Gondolat Kiadó.
- Pietikäinen, Sari – Lane, Pia – Salo, Hanni – Laihiala-Kankainen, Sirkka 2011. Frozen actions in the Arctic linguistic landscape: A nexus analysis of language processes in visual space. *International Journal of Multilingualism* 8/4: 277–298.
- Piller, Ingrid 2016. Monolingual ways of seeing multilingualism. *Journal of Multicultural Discourses* 11: 25–33.
- Pusztai Ferenc főszerk. 2003. *Magyar értelmező kéziszótára. 2. átdolgozott kiadás*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Rézműves Melinda 2020. A falusi nyelvi tájkép a hodászi roma közösségben. In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet. 209–226.
- Scollon, Ron–Scollon, Suzie Wong 2004. *Nexus Analysis. Discourse and the Emerging Internet*. London, Routledge.
- Szabo, Géza–Schubert, Gabriella 1997. 213. Ungarisch–Slowenisch. In: Goebel, Hans–Nelde, Peter H.–Starý, Zdeněk–Wölck, Wolfgang (szerk.) *Kontaktlinguistik/Contact Linguistics/Linguistique de contact. 2. Halbband/Volume 2/Tome 2*. Berlin–New York, Walter de Gruyter. 1738–1743.
- Szépalfalusi István–Vörös Ottó–Beregszászi Anikó–Kontra Miklós 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Budapest–Alsóőr–Lendva, Gondolat Kiadó–Imre Samu Nyelvi Intézet–Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.
- Tawalbeh, Ayman 2019. Theoretical approaches and frameworks to language maintenance and shift research: A critical review. *Apples-Journal of Applied Language Studies* 13/2: 23–44.
- Titone, Debra A.–Tiv, Mehrgol 2023. Rethinking multilingual experience through a Systems Framework of Bilingualism. *Bilingualism: Language and Cognition* 26/1: 1–16.
- Tuska Tünde 2009. A tótkomlói szlovákok sztereotípiái. In: Borbély Anna–Vančóné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia. Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 167–174.
- Uhrin Erzsébet 2007. A magyarországi szlovákok nyelvi attitűdjei. In: Zelliger Erzsébet (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai*. Budapest, Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság. 70–78.
- Vargha, András–Borbély, Anna 2017a. Application of modern classification methods in the study of bilingualism. *Glottology* 8/2: 203–216.
- Vargha András–Borbély Anna 2017b. Új klasszifikációs módszerek alkalmazása a kétnyelvűség és az etnikai identitás kutatásában. *Statistikai Szemle* 95/8–9: 805–822.
- Vargha, András–Borbély, Anna 2018. Application of new classification methods in the study of bilingualism and ethnic identity in Hungary. *Hungarian Statistical Review* 1/1: 5–22.
- Weinreich, Uriel 1953. *Languages in Contact. Findings and Problems*. New York, Publications of Linguistic Circle of New York – Number 1.
- Wiese, Heike–Alexiadou, Artemis–Scarvaglieri, Claudio–Schroeder, Christoph 2022. Multilinguals as Others in society & academia: Challenges of belonging under a monolingual habitus. *Working Papers in Urban Language & Literacies*. 302. London, King’s College, Centre for Language Discourse.

Summary

THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF A NATIONAL COMPARATIVE STUDY ON MULTILINGUALISM

In the opening chapter, we delve into the extensive and multifaceted theoretical and methodological groundwork that laid the foundation for a significant sociolinguistic study initiated in 2001, and its subsequent expansion with new data two decades later. Specifically, it outlines the preparations for our pioneering research titled *Dimensions of Linguistic Otherness: The Possibilities for Preserving Minority Languages* (NKFP 5/126/2001, 2001–2004), and the expanded inquiry described in the *Multilingualism in Hungary – Comparative Sociolinguistic Studies on Six National Minorities* book proposal (Mecenatura MEC_K 141233, 2022–2024).

During the nationwide sociolinguistic research, within the same theoretical and methodological framework, we examined the local manifestations of bilingualism and multilingualism in the Boyash, German, Roma, Romanian, Serb, and Slovak communities in Hungary, in collaboration with community members, research participants, and our team of researchers.

In our volume we endeavour to show the linguistic and sociocultural complexity of these groups, focusing on the significant shifts in linguistic practices and the range of attitudes and ideologies surrounding the language within family, community, and institutional settings. The discussions are framed by the insights from the original NKFP research, juxtaposed with the societal changes witnessed over the subsequent two decades. Our chapter illustrates the evolution of a comprehensive sociolinguistic exploration from its conceptual inception to its methodological execution, highlighting the significant contributions of both projects to the field.

2. FEJEZET

BEÁS NEMZETISÉG

Nyelvek ismerete, kétnyelvűség, attitűdök és oktatás

ORSÓS ANNA

1. A magyarországi cigány/roma nemzetiség

A magyarországi 13 honos nemzetiség közül a legnagyobb csoportot a cigányok jelentik, becslült számuk 600–800 ezer fő, ők alkotják a legkevésbé ismert és elismert nemzetiséget az országban. Társadalmi helyzetük sajátosságai közül kiemelendő, hogy az egyetlen olyan honos kisebbség ma Magyarországon, amely nem rendelkezik anyaországgal, így nem is számíthat a határon túlról megerősítésre, erkölcsi vagy akár anyagi támogatásra.

A cigányok/romák „látható kisebbség”, a legtöbben könnyen azonosíthatók bőrszínük, rasszjegyeik, öltözködésük alapján, mégis állandó kérdés a teljes cigány népességet illetően, hogy kit tekintünk cigánynak: azt, aki annak vallja magát, vagy azt, akit a környezet cigánynak tart. A kutatókat ez a kérdés régóta foglalkoztatja és meg is osztja (Ladányi–Szelényi 1997; Havas et al. 1998; Dupcsik 2009: 9). Néhányan csakis az önbevallás során kapott adatokat tartják elfogadhatónak e kérdés kapcsán, míg mások a környezet véleményét tartják reálisnak, és vannak, akik szerint a cigányok lélekszámát növelik a marginális helyzetű, nem feltétlenül cigány, de életmódjuk alapján ide sorolt személyek is (Nagy 2007).

„Igaz ugyan, hogy az etnikai minősítés egy ennyire hátrányos társadalmi helyzetű és előítéletesen kezelt társadalmi csoport esetében »önmagát beteljesítő profécia-ként« funkcionál, tehát akit környezete cigánynak tart, azt cigányként is fogja kezelni, illetve akit nem tartanak cigánynak, azt nem is kezelik akként, de az adatok és a mindennapi tapasztalat azt mutatja, hogy ez a minősítés a situációtól függően elég gyakran változik. Ráadásul az, hogy ki tartja magát romának, és hogy kit minősít a környező társadalom annak, időről időre erőteljesen változhat a konkrét társadalmi helyzet függvényében is” (Ladányi–Szelényi 1997: 185).

A magyarországi cigány/roma népességgel foglalkozó szakirodalomban gyakran felteszik a kérdést: vajon a cigány/roma népesség helyzetének javítása során nemzeti-etnikai problémák megoldásáról van-e szó, vagy szociális kérdéstről, ami viszont nagyobb társadalmi csoportot érint, mint a cigányság. Mindkét állítás érvényes lehet, amennyiben az interszekcionalitás¹ szemlélete szerint gondolkodunk, hiszen a cigány/roma népesség társadalmi hátrányai jelentősek a többségi társadalom

¹ A különböző társadalmi egyenlőtlenségek (etnikai, gender és osztályhelyzet), a velük kapcsolatos elnyomások és diszkrimináció egymásra hatása (Varga 2015: 226).

tagjaihoz képest; de nem szabad elfelejteni, hogy ugyanakkor olyan kisebbségi csoportról van szó, mely saját kultúrájával, hagyományával van jelen a magyar társadalomban (Boros 2017). Bár 2011 óta a hazai 13 nemzetiség jog szerint egyenrangú nemzetiségként van számon tartva, – ami kétségtelenül egy jogi előrelépést jelent az 1993. évi nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvényhez képest – a cigányság szocio-ökonómiai státusza, iskolázottsága a többi nemzetiségét meg sem közelíti.

1.1. A magyarországi cigányság létszáma

A magukat cigánynak vallók száma messze elmarad a környezetük által cigánynak vélt személyek számától. A népszámlálási adatok a szociológusok felmérési eredményeitől jelentősen eltérnek. Ez minden nemzetiség esetében általánosan megfigyelhető jelenség.

Tudjuk jól, hogy a bevallott nemzetiséget és anyanyelvet illetően változik az emberek álláspontja. Az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól az egyéni kisebbségi jogok között az alábbiakat rögzíti: „Valamely nemzeti, etnikai csoporthoz, kisebbséghez (...) való tartozás vállalása és kinyilvánítása az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga. A kisebbségi csoporthoz való tartozás kérdésében nyilatkozatra senki sem kötelezhető” (7. § (1)).²

Először a 2001. évi népszámláláskor nyílt lehetőség a cigány nyelvekkel és etnikai közösséggel való azonosulás kifejezésére: míg a nemzetiségi és anyanyelvi kötődést vizsgáló kérdések esetében korábban csak egy, 2001-ben már több (legfeljebb három) választ is meg lehetett megjelölni. A kérdőívben az anyanyelv(ek)re és az anyanyelven kívül beszélt egyéb nyelv(ek)re irányuló kérdés mellett a családi, baráti közösségben használt nyelvre vonatkozó kérdés is helyet kapott. További pozitív változás, hogy a 2001-es kérdőív – legalábbis elvileg – már lehetőséget adott a cigány kisebbség nyelvi sokféleségének megjelenítésére, hiszen az anyanyelv és a családi, baráti közösségben használt nyelv tekintetében a válaszlehetőségek között a két magyarországi cigány nyelv – a romani és a beás nyelv – külön szerepelt. A nemzetiség meghatározása tekintetében továbbra is csak a cigány (roma) választási lehetőséget kínálta fel, míg a nyelv tekintetében a romani/beás mellett egy nyelvészeti szempontból nem létező „cigány (roma)” kategóriát is megadott. A válaszlehetőségek ilyenén biztosítása ellenére a feldolgozásban a különbségtétel már egyáltalán nem szerepelt. A 2001. évi népszámlálás során a cigányság nyelvi sokféleségének reprezentációjára használt terminológiáját számos kritika illette (Szalai 2006).

A 2011. évi népszámlálási adatok (KSH 2011) alapján a cigányok/romák lélekszáma 315 583 fő volt. Ennek a becsült számhoz képest irreálisan alacsony számnak az egyik magyarázata az lehet, hogy az évszázadok során meggyökeresedett előítéletek miatt a társadalom egy része számára a cigánylét alacsony presztízsűnek, stigmatizáltnak számít, így a cigányok/romák közül sokan – többek között emiatt is – a többségi

² Az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300077.TV>

társadalomhoz tartozónak vallják magukat, az állam hivatalos nyelvét ismerik és használják, felveszik a környezetükben élők vallását, és mivel anyaországgal nem rendelkeznek, Magyarországon kívül más országhoz való kötődésük nem szoros. Emiatt általánosan egyértelmű paraméterekkel nem is meghatározható, hogy ki, milyen stratégiák mentén, hogyan vall nemzetiségi hovatartozásáról. A 2011. évi népszámlálás adatai szerint jelentős növekedést mutat azok száma, akik valamely nemzetiséghez tartozónak vallották magukat a 2001. évi cenzenhez képest. A növekedésben – sok más tényező mellett – szerepet játszott az, hogy az országos és helyi nemzetiségi önkormányzatok fontosnak tartották a népszámlálásban a nemzetiség feltüntetését és sok energiát fektettek abba, hogy a nemzetiségi lakossághoz eljussanak és felhívják figyelmüket e kérdés megválaszolásának fontosságára. A „Sokszínű Magyarország” kampány részeként szerveződött, a Nyílt Társadalom Intézet (OSI) valamint civilek támogatásával megvalósult „Ide tartozunk – Népszámlálás 2011” elnevezésű kampány keretében számos tájékoztató fórumot tartottak és a cigány/roma szervezetek döntő többségét sikerült bevonni a pártpolitikai céloktól mentes kampányba. Számos kutató hívja fel a figyelmet arra (Kemény–Havas 1996/2006; Polónyi 2002), hogy a népszámlálási adatok anyanyelvi és beszélt nyelvismeretre vonatkozó adatai nem szolgáltatnak valós információkat az önbevallók tényleges nyelvhasználatáról egyik nemzetiség esetében sem. A cigány/roma közösségekre ez a megállapítás még inkább igaz, mivel a cigányokkal/romákkal szembeni előítéletek a nyelvre is kiterjednek, nyelvi előítétek formájában is megjelennek. A két népszámlálás között a cigányok a hovatartozásukról mégis többen vallottak, de számuk jóval a becsült szám alatt marad, a kérdésre választ nem adók száma az identitáskategóriát illetően még mindig magas az e népcsoportot érő stigmák miatt (Morauszki–Papp Z. 2014).

A koronavírus okozta világjárvány miatt a tízévenkénti népszámlálás Magyarországon 2021 májusa helyett 2022 őszén valósult meg. A Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján 209 909 ember vallotta magáról azt a 2022-es népszámláláson, hogy a cigány (roma) nemzetiséghez tartozik. Ez a szám jóval kevesebb, mint amennyien az egyel korábbi, 2011-es országos számláláson válaszoltak erre a kérdésre. Akkor több mint 315 ezren vallották magukat cigánynak. De az azt megelőző, 2001-es népszámláláson is a mostanihoz közelítő adat született: húsz évvel ezelőtt 205 ezren vallották magukat cigánynak.

A 2011. évi census óta a 100 ezerrel kevesebb ember vallott a cigány/roma nemzetiséghez tartozásáról. A feltehetően összetett okok feltárásán elemzők dolgoznak. Ez az alacsony szám magyarázható azzal, hogy ez volt az első olyan népszámlálás, amelyet a Központi Statisztikai Hivatal az Eurostat előírására először névvel és címmel, tehát nem anonim módon folytatott le, emiatt nem vallottak erről a kérdéstről többen. A nemzetiségi hovatartozásukról inkább nem nyilatkozik száma, bár kisebb, mint a tíz évvel ezelőtti népszámlálásnál, de most is több mint egy millió. Az elmúlt időszak identitáspolitikájában végbement változások is hozzájárulhattak ehhez a végeredményhez, mivel a magyar az a nemzetiség, amit kockázatmentesen be

lehet vallani. Fontos ok lehet az is, hogy a 2011. évi népszámlálást megelőző a Nyílt Társadalom Intézet valamint civilek támogatásával folytatott hatékony kampány hatása 2022-re szertefoszlott (lásd 1. táblázat).

1. táblázat

A cigányságra vonatkozó nemzetiségi és nyelvi adatok
a népszámlálásokban (2001–2022)

(Forrás: A KSH, Népszámlálási adatok. Magyarország nemzetiségi adatai alapján saját szerkesztés 2023.)

Év	A teljes lakosság száma	A cigány (roma) nemzetiséghez tartozók	Cigány anyanyelv	Családi, baráti közösségben használt nyelv	Nem válaszolt a nemzetiséghez tartozó kérdésre
2001	10 198 079	205 715	48 438	53 075	527 050
2011	9 937 515	315 583	54 339	61 143	1 399 600
2022	9 603 518	209 909	23 192	31 173	1 086 223

A magyarországi cigányok pontos létszámáról a fent említett érzékeny és komplex kérdéskör miatt pontos adataink nincsenek, az viszont egyre inkább közismert tény, hogy a cigányság nem képez homogén csoportot. Bár a többségi társadalom jellemzően egységes csoportnak tekinti a magyarországi cigány/roma közösséget, az érintettek három jól elkülöníthető kisebb csoport – melyek további alcsoportokra oszthatóak – tagjaiként identifikálják önmagukat. E csoportok a többségi társadalommal szembeni önmeghatározásukat tekintve rendelkeznek ugyan egységes „mi, cigányok” tudattal, azonban az egyes csoportok közötti, akár több évszázados kulturális különbségeket is számon tartják.

Magyarországon a legismertebb az a Kemény-féle hármas klasszifikáció, amely elsősorban a nyelvismeret illetve az anyanyelv alapján különbözteti meg ezeket a csoportokat, az ún. hagyományos, egykor jellemzőnek tartott, ám korántsem kizárólagos foglalkozásokról kevésbé tesz említést. Az 1971-es Kemény-féle szociológiai vizsgálat adatai szerint a romungrók a hazai cigány lakosság kb. 71%-át teszik ki, magyar cigánynak, zenész, vagy muzsikus cigánynak nevezik magukat, az ő körükből kerülnek ki a főként Budapesten és környékén élő zenész cigányok (Landauer 2004: 16–17).

Létszám alapján a második legnagyobb cigány csoportot (21%) a romani nyelv különböző, főként oláh-cigány, vlax romani dialektusait beszélő romák közössége képezi. Fontos megjegyezni, hogy a Kemény-féle terminológia nyelvészeti szempontból problematikus, hiszen nem minden romanit beszélő roma használ oláh-cigány dialektusokat, bár a nem oláh-cigány dialektusok (vendetiko, romungró, szintó) beszélőinek száma ma vélhetően nagyon alacsony. A Kemény-féle klasszifikáció nyelvészeti

szempontú kritikájáról több szerzőnél olvashatunk (Szalai 2007). Hagyományosan több mesterség (lókereskedő, fémműves, rézműves, köszörűs stb.) művelői voltak.

A három magyarországi cigány csoport közül (oláh cigány, romungró, beás) lélekszám alapján a legkisebb (8%), a magát cigánynak vagy beásnak nevező csoport, akik hagyományosan a teknővájó, kosárfonó és egyéb népi mesterségeket folytató cigányokként váltak ismertté. Az 1971-ben végzett Kemény-féle szociológiai vizsgálat a beszélt nyelvük alapján is három nagy nyelvi csoporthoz sorolta a cigányokat: a magyarul beszélő romungrókhöz, akik valaha az indoeurópai nyelvcsalád ind nyelvei közé tartozó romani nyelv kárpáti cigány/magyar cigány/romungró nyelvjárást beszélték, de napjainkra többségük – már több generáció óta – csak a magyar nyelvet beszéli. E tekintetben is homogenizáló a Kemény-féle klasszifikáció: mindenkit romungrónak vagy muzsikus cigánynak tekint, aki magyar egynyelvűnek mondta magát, nem differenciál a nyelvileg asszimilálódott, beás, roma, szintó és az egykor romungró vagy vend romani dialektust beszélő, mára asszimilálódott magyar egynyelvű beszélők között. Például egy csak magyarul tudó beás személy nem lesz romungró/muzsikuscigány pusztán azért, mert nyelvileg asszimilálódott. Őket ez a klasszifikáció láthatatlanná teszi. Nyelvészeti szempontból pontosabb lenne úgy fogalmazni, hogy magyar egynyelvű, magukat csak magyarul tudónak valló cigányok/romák csoportja. Ez a csoport is heterogén (Szalai 2006, 2015).

A második nyelvi csoport a magyarul és romani nyelven egyaránt beszélő oláh cigányok közössége, akiknek több egymástól kulturálisan és nyelvjárás szerint is elkülönülő csoportja van, amelyekre társadalmi és dialektális tagoltság egyaránt jellemző. Ilyen pl. a cerhári, colári, lovári, kelderás, drizár stb. E dialektusok mindegyike az ind eredetű romani nyelv változata, melyek közül a lovári vált a legismertebb dialektussá hazánkban, mivel az oktatási célú publikációk jórészt e dialektust használják.

A harmadik, legkisebb csoport a magyar mellett a román nyelv archaikus változatait beszélő beás cigányok csoportja (Kemény és mtsai 1976). Közösségi nyelvük egy (átmeneti) román területi változat, melyet – miután arról a területről, ahol ezt megtanulták elvándoroltak – maguk fejlesztettek tovább. Bár ez a kategorizáció szociológiai szempontból igen nagy jelentőséggel bír, nyelvészeti szempontból több helyen problematikusnak tekinthető, sok félreértésre ad okot.

Ez az osztályozás nem ejt szót arról, hogy a magyarországi romungrók nem valamennyien egynyelvűek, erre bizonyítékul szolgálnak azok a nyelvszigetek, ahol kevesen bár, de még beszélnek a romani nyelv romungró/magyar cigány változatát, amelyet az angol nyelvű romani dialektológiai szakirodalom a romani ún. centrális dialektusai közé sorol (Szalai 2015).

Már 1971 után is sokakat meglepett, hogy az országban élő cigány népesség nagy része, mintegy kétharmada (71%) magyar anyanyelvű – tehát nyelvileg asszimilálódott. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy sem a magukat magyar anyanyelvűnek tartók, sem pedig a magukat csak magyarul beszélőknek, azaz magyar egynyelvűnek valló beszélők nem tekinthetők társadalmilag, etnikailag homogén csoportnak.

A magyarországi cigányok lélekszámának meghatározásakor a Kemény István vezette 1993. évi és a 2003. évi reprezentatív felmérések alapján is elmondható, hogy a romungrók között nőtt a nemzetiségi hovatartozást vállalók, a beások és az oláh-cigányok között viszont csökkent a cigány nemzetiséget vállalók aránya.

2. táblázat

Adatok a magyarországi cigányok lélekszámáról és anyanyelvéről

(Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények 1985; Kemény–Janky–Lengyel 2004; KSH 1992)

Év	Cigány nemzetiségűek száma	Anyanyelv			
		magyar	cigány	román	egyéb
1893	280 000	38,0%	30,0%	24,0%	8,0%
1971	270 000 – 370 000	71,0%	21,2%	7,6%	0,2%
1993	420 000 – 520 000	89,5%	4,4%	5,5%	0,6%
2003	520 000 – 650 000	39,8%	32,8%	11,5%	15,0%

Magyarországon jelenleg 570–600 ezer főre becsülik a cigányok számát, de egyes vélemények 800 ezer – 1 millió fős lélekszámra utalnak (Kemény–Janky 2003).

A hétköznapi kommunikációban gyakran okoz problémát a népcsoport megnevezése is. Cigány vagy roma? Nagy a bizonytalanság a többségi társadalom részéről, hogy mikor, mely közösségben, melyik elnevezés használatos. Fontos megjegyezni, hogy a magyarországi cigányok többnyire elfogadják a *cigány* népvét, ugyanakkor a három fő cigány csoport mindegyike, ahogy több más dologban, úgy ebben is más, egymástól eltérő álláspontot képvisel. Ennek eredményeképp a magyarországi cigányság jelentős része – például az oláh-cigányok *romának*, a romungrók és a beások leginkább – *cigánynak* nevezik magukat, nem *romának* mindazok ellenére, hogy a közéletben és a politikai szóhasználatban egyre nagyobb teret nyer a *roma* elnevezés. Számukra a *cigány* a tágabb, általánosabb fogalom, amelybe beletartozik az a csoport is, aki magát *romának* nevezzi. A különböző roma szervezetek a londoni, 1971-ben megtartott Első Roma Világkongresszusra hivatkoznak, ahol a más-más cigány közösséget képviselő jelenlévők egyetértésben fogadták el, hogy a világ összes cigány emberének a közös és hivatalos elnevezése a *rom* szó többes számú alakja, azaz a *roma* forma legyen. (A románban a *roma* terminus csak a magukat romának nevező közösségek tagjaira utal, a „*rom*” szó jelentése ’roma férfi’, ’férj’, míg a szó többes számú alakja a ’roma férfiak’, illetve ’roma emberek’ jelentéssel bír. A kifejezés nőnemű párja a *romnji* ’roma nő, asszony’, ’feleség’ (Szalai 2007).

A cigány népségen belül sokan – az említett világkongresszusi ajánlás ellenére – nem tekintik szinonimának a *cigány* és a *roma* szót. A cigány általánosabb, ebbe bármelyik cigány csoporthoz tartozót beleértik, addig a *roma* szó jelentése szűkebb, a cigányság egy része csak a romani nyelven magukat romának nevezőkre tartja

kiterjeszhetőnek a roma szóhasználatát, ezért a terminusok használatát illetően továbbra is nagy a változatosság. A politikai diskurzusban és a közbeszédben egyre inkább a cigány és roma megnevezések egyenrangú, szinonimaként való használata terjed, ez a kompromisszumos megoldás tűnik sokak számára a leginkább elfogadhatónak. Ezért használjuk a fejezetben a cigány/roma formát (lásd például 1.).

Fontos megjegyezni, hogy a KSH-nak sem a 2001, sem a 2011 évi népszámlálási kérdőívei nem vettek tudomást arról, hogy a nemzetiségi hovatartozást illetően a fentiekben ismertetett három csoport nem egységes az elnevezéseiket illetően sem, így sokak számára emiatt nem volt egyértelműen értelmezhető a kérdőívekben egységesnek kezelt *cigány* vagy *roma* elnevezés, ahogy a *cigány nyelv* kategória sem. Ez a terminológiai tisztázatlanság is egy lehetséges oka annak, hogy miért nem tud a népszámlálás megbízható adatokkal szolgálni a romani és a beás nyelv beszélőinek számát illetően.³

A cigány népességén belül is gyakran képezi vita tárgyát az is, hogy mit értünk cigány nyelven, beszélhetünk-e több cigány nyelvről. A hétköznapi kommunikációban szinte minden alkalommal felmerül és időnként vita tárgyát képezi, hogy az önmagukat *cigánynak* nevező, beásul beszélő közösség tagjai mondhatják-e, van-e joguk azt állítani magukról, hogy ők is *cigányul* beszélnek. Gyakori, hogy ismert, magukat romának identifikáló közéleti személyiségek a cigány nyelv terminust kizárólag a romani nyelvre és annak dialektusaira utalva használják.

A nyelvi és etnikai identitásra utaló terminológia ilyen használata, a beások által beszélt román változatok kizárása a „cigány nyelv” terminussal megnevezett idiómák közül gyakran mély érzelmeket vált ki sok, magát cigánynak valló beás emberből, mivel sokan a beás nyelvre nem tartják kiterjeszhetőnek a cigány nyelv elnevezést, ezért ennek használatát a beások részéről jogosulatlannak gondolják anélkül, hogy e közösség terminus értelmezését a kívülről véleményt formálók ismernék.

A beások a „cigány elnevezést több jelentésben használják. Ezt beás közösségekben végzett kutatások is megerősítik, melyek szerint a cigány terminus rendelkezik „egyes cigány etnikai csoportok és alcsoportok közötti nyelvi, kulturális stb. eltéréseket figyelmen kívül hagyó, általánosító, összefoglaló jelentéssel. E körbe eszerint a beások, az oláh-cigányok, a kárpáti cigányok, a magyar anyanyelvű cigányok stb. csoportja egyaránt beletartozik. Másik értelmezés szerint a »cigány« jelenti a saját (beás) csoportot is. Ezzel más cigánynak tartott és/vagy magukat annak valló csoportoktól éppúgy elhatárolódnak, mint a nem cigányoktól” (Szalai 1997).

1.2. A magyarországi cigányság nyelvi csoportjainak területi elhelyezkedése

A cigányok/romák területi elhelyezkedését, településtípus szerinti megoszlását tekintve is igen jelentősek az eltérések az ország nem cigány népességével összehasonlítva. Míg a cigányság bármely csoportjának kevesebb, mint 10%-a lakik a

³ E tanulmány szerzője a *cigány* vagy *cigányság* kifejezéseket olyan etnonimaként használja, amely magában foglalja a cigány népesség valamennyi nyelvi és etnikai csoportját.

fővárosban, – szemben a teljes népesség 20%-ával – addig a községekben lakik a cigányság 58–64%-a, – szemben az országos 38%-kal (Hablicsek 1999).

Az ország két régiójában találjuk a cigányság nagy részét. Az 1971-es szociológiai vizsgálat szerint, a keleti régióban több mint 23%-át, a Dél-Dunántúlon (Somogy, Tolna, Zala, Baranya) az arányuk megközelíti a teljes cigány népesség 30%-át (Kemény–Janky–Lengyel 2004:13). Az 1971-es kutatás adataihoz képest nagymértékben csökkent a telepen élők száma: míg 1971-ben a cigányság 65%-a, 1994-ben már csak 13,7%-a élt elkülönült telepeken. Ez több tényezőnek köszönhető. A múlt század hetvenes éveinek közepétől az életszínvonal emelkedése, a cigányok foglalkoztatási helyzetének általános javulása sokat segített a nyomasztó lakáshelyzetben, de nagy szerepet játszottak a hatvanas években kezdődő telep-felszámolási programok és a hozzájuk kapcsolódó kedvezményes hitellehetőségek is, függetlenül ezen adminisztratív intézkedések egyéb káros hatásaitól.

A magyarországi cigányság lakóterületei a három cigány csoport (beás, oláh-cigány, romungró) tekintetében is nagyon jellemző módon alakultak ki. A beás cigányok döntő többsége a dél-dunántúli megyékben lakik. Itt arányuk megközelíti a teljes cigány népesség 30%-át, a régió két megyéjében, Baranya és Somogy megyében pedig a cigányok többségét képezik. Más régiókban beásul beszélő cigányok csak kis számban fordulnak elő. A magyar és a romani nyelv dialektusait beszélő cigányok terület szerinti eloszlása egyenletesebb. Magyar anyanyelvű cigányok tesz ki a legtöbb régióban a cigányok háromnegyed részét; egyedül a dél-dunántúli régióban süllyed arányuk 50% alá. A romani nyelvjárásait beszélő cigányok aránya valamennyi régióban 20–25% (Kemény 1999).

1.3. A magyarországi beások

A világ bármely országában, így a környező országokban élő cigány közösségek jelenéről és történelméről is kevés hiteles forrás áll rendelkezésre. Ennek fő oka, hogy írásbeliségük kialakulása csupán az elmúlt száz évre vezethető vissza. Írásos nyomokat nem hagytak az utókorra, a cigányokra vonatkozó írásos feljegyzések, dokumentumok a többségi társadalommal való érintkezések során születtek.

A külföldi kutatók vizsgálatai alapján tudjuk, hogy a magyarországi dél-dunántúli régióban és az országhatárainkon túl beások élnek Romániában, Szerbiában, Horvátországban, Bosznia-Hercegovinában és Bulgáriában is, de kisebb beás közösségek találhatóak Macedóniában, Görögországban, Ukrajnában, Szlovákiában és Szlovéniában is (Sorescu-Marinković 2008: 173). Eddigi ismereteink szerint a beások ma szórványközösségekben élnek nemcsak a Balkánon, Közép- és Kelet-Európában, de Amerikában is. Létszámuk félmillió és másfél millió között mozog. Sorescu-Marinković–Kahl–Sikimić (szerk. 2021) szerint, ami ezeket a szétszórta élő beás közösségeket összetartja, az a román nyelv és annak a dialektusai, a hagyományos foglalkozás (emléke), a közös múlt, valamint az a tény, hogy a többségi környezet cigánynak tartja őket. A róluk szóló első írásos említések megfejtése,

a 19. sz. elejéről sok nehézséget okoztak a kutatóknak. A fent említettek szerint ugyanis – nemcsak Magyarországon, de mindenütt a világon – etnikailag cigánynak tartják magukat, de nem beszélik a cigánynak is nevezett ind eredetű romani nyelvet. Azok, akik magukat beásnak tartják – a 19. század közepéig rabszolgák voltak a vlachok földjén és Moldovában. Erre utal, hogy még őrzik az archaikus román szokásokat és rituálékat, amelyeket Romániában már rég elfelejtettek. Ez a csoport több néven ismert. Romániában, Szerbiában, Bulgáriában rudárinak hívják, Horvátországban bejásinak, Bosznia-Hercegovinában karavlasinak, a Vajdaságban bánjásinak vagy román cigányoknak, Moldovában lingurároknak stb. Más kutatók terepmunkáik alapján a Dunától északra élőket beásoknak, a Kárpátoktól és a Dunától délre élőket rudároknak, a Kárpátoktól nyugatra élőket lingurároknak hívják. (Sorescu-Marinković–Kahl–Sikimić szerk. 2021: 9). A Horvátországban, Magyarországon és északnyugat Szerbiában élő beások elsősorban az erdélyi és a bánáti román dialektusokhoz kötődő nyelvváltozatokat beszélnek (Arató 2013). Az eddigi dialektológiai kutatások alapján a beások egy *átmeneti* nyelvjárást beszélnek, amely a Körös-vidék délkeleti részén, a Bánát északkeleti határai felé eső részén és Erdély délnyugati határainak területein beszélt nyelvjárássok sajátosságait őrzi (Saramandu 1997:7). Magyarországon ezt az átmeneti nyelvjárást a beások önálló nyelvként tartják számon, melynek három nyelvjárása (árgyelán, muncsán és ticsán) van. Ezek közül az *árgyelán* a legelterjedtebb, amelynek alapja a bánáti román dialektus, és őrzi archaikus nyelvjárási jellegét ma is. A beások egyik alcsoportja az árgyelánok Somogy, Tolna, Zala és Baranya megyében élnek, de kisebb számban Veszprém és Vas megyében is. A Dél-Dunántúlon Alsószentmártonban és környékén élő „muncsánok” a beás *muncsán* nyelvjárást beszélnek. Ez a dialektus – hasonlóan a hazánk keleti részén, a Tisza mentén és Pest környékén néhány közösségben található harmadik nyelvcsoporthoz a *ticsán*hoz, jóval többet merít a mai román nyelvből (Arató–Gúti 2015).

A beás nyelv különböző országokban használt dialektális változatait, valamint kialakulásuk történetét sem ismerjük teljesen. Ugyanígy fonológiai és nyelvtani rendszerük leírása is hiányzik ezekben az országokban. A beások által beszélt nyelvváltozatokat – néhány kutató szórványos adatgyűjtését leszámítva – elkerülte a nemzetközi figyelem, ez alól kivétel például Gustav Weigand (1860–1930), Emil Petrovici (1899–1968), illetve Radu Flora (1922–1989) munkássága (Tálos 2002). (Arató 2013). Később, főként a 2000-es években kezdett újra fókuszba kerülni, elsősorban Horvátországban Petar Radosavljević, Németországban Thede Kahl, Szerbiában Sikimić Biljana és Sorescu-Marinković, Romániában Saramandu Nicolae kutatásai nyomán.

A magyarországi beás nyelvi közösség a román nyelvvel és a román nyelvterületen élőkkel évtizedek óta semmiféle kapcsolatban nem áll, a két közösség nyelvi fejlődése egymástól eltérően történik.

A beások által beszélt román nyelvjárással kapcsolatban az, hogy miért beszélnek a beások románul? Feltehetőleg a választ abban kell keresnünk, hogy a beás közösség az erdélyi, körösvidéki és bánáti területek bizonyos részein élve átesett egy nyelvcsere. Így napjainkban a beások már (legalább) a második nyelvcsere élék át, mivel az évszázadokkal ezelőtt a környezetükben élőkől átvett román nyelvet, lecserélik a jelenlegi környezetükben élők nyelvére, a magyarra (Borbély 2001a, 2001b).

A magukat beásnak tartók nem érzik magukat románoknak, bár egyes kutatók megfigyelései szerint lineáris összefüggés figyelhető meg a Romániától való földrajzi távolság és a saját idioma használata között. Minél közelebb él egy adott teknővájó közösség a román határhoz, annál valószínűbb, hogy nyelvét románként tekinti, de a távolabbi közösségek identitásában is kimutatható szervezőerőt jelent a román nyelv és a román emberekkel való kapcsolat (Arató 2013).

A beások nyelvével az 1980-as évekig Magyarországon nem foglalkoztak tudományosan, és nem születtek olyan történeti elemzések sem, amelyek a közösség életében végbement változási folyamatokat mutatták volna be. Néhány dolgozatban olvashatunk történelmi tárgyú részeket, de ezek jobbára adatfelsorolások, elemző megközelítés nélkül. Az esettanulmányok hiányával kellett szembenéznie a beásokat néprajzi szempontból, etnikai csoportként leíró kevés tanulmány szerzőinek (N. Békefi 2001; Bencsik 1984), valamint a baranyai beások életének 20. századi változásait elemző szociológiai vizsgálatoknak is (Havas 1982).

A magyarországi beások nyelvének leírására az 1980-as évek elején legelőször Papp Gyula (1982) tett kísérletet pécsi és Pécs környéki gyűjtésére alapozva. Munkássága rendkívül fontos állomás a beás nyelv kutatásában, ám a beás nyelv általa történt leírása mégsem jelentett igazi áttörést az írásbeliség történetében. Nyelvleírási kísérlete csak igen szűk körben vált ismertté, a nyelvközösség tagjai kevésbé érezték magukénak. Papp Gyula a beás nyelv leírását egyetlen adatközlő (egy beás szölmunkás) idiolektusára alapozta. Az adatközlő által nem ismert és a beszélőközösség által sem használt szavakat Papp adatközlője korlátjának vélte, és – figyelmen kívül hagyva a beás nyelv kétnyelvű helyzetét – a román nyelvből vette át a hiányzó szavakat. Mivel az átvételeket nem tüntette fel, nem lehet eldönteni, hogy a szógyűjteményben szereplő szavak mennyire a valós, a magyarországi beások által használt szókészletet tartalmazzák. További gondot jelentett, hogy a beás nyelv leírásakor általa használt átírási rendszer a nyelvészeti ismeretekkel nem rendelkező célközösség számára idegen maradt. Mindezek ellenére Papp Gyula munkássága a nyelvleírás szükségességének felismerésében, megkezdésében úttörő jellegű, jelentősége vitathatatlan.

Nem csupán nyelvi, de oktatáspolitikai szempontból is számottevő az 1990-es évek eleje, amikor is egy maroknyi értelmiségi csoport nekilátott egy cigány nemzetiségi gimnázium – a Gandhi Gimnázium – szervezésének. A munka során vált világossá, hogy a beás nyelv tanításához szükséges minimális feltételek is hiányoznak, hiszen a nyelvnek – Papp Gyula nyelvleírása ellenére – nem alakult ki az írásbelisége,

hiányoztak a beás nyelv és kultúra oktatásához szükséges ismerethordozók, iskolai tankönyvek. Ezek megírásához is elengedhetetlenül szükséges volt a beás nyelv írásbeliségének megteremtése. A gimnázium szervezési munkálatai mellett néprajzi kutatómunka is indult, mely során az Ormánság beások lakta településein népdal- és népmesegyűjtések során beás nyelvi korpuszok gyűjtése kezdődött meg (Kovalcsik 1994; Kovalcsik–Orsós 1994). Ez időben indultak el a beás közösségekben az etnomuzikológiai, szociolingvisztikai és szociológiai kutatások, valamint a beás ábécé és helyesírás kidolgozása, a nyelvoktatásban hasznosítható tananyagok, nyelvkönyvek, szótárak publikálása (Orsós 1994, 1997, 1998, 1999; Orsós–Tengerdi 1998; Szalai 1997; Fleck–Virág 1999). Úttörő feladata volt mindezek megvalósításában Kovalcsik Katalinnak és Orsós Annának (Nagy 2019). Az 1994-ben megjelent első kiadványok (Kovalcsik Katalin: *Tavaszi virágok Florilye dă primăvară I. II.*; Kovalcsik Katalin–Orsós Anna: *Az aranyhajú lány Fátá ku pãru dă ar I.*) jelentették a beás nyelv írásbeliségének tényleges kezdetét. Tekintve, hogy a beás nyelvnek formális nyelvhasználati szinterei nincsenek, a médiában való megjelenése csak alkalmoszerű, az oktatási intézményekben a beás nyelv oktatása rendszerszinten nem épült ki, ezért ennek a kodifikált normának még nem volt alkalma széles körben elterjedni. A standardizációs folyamatot még napjainkra sem tekinthetjük lezártnak.

Az 1990-es évek végétől sorra jelennek meg tanulmánykötetek, írások, amelyek a magyarországi cigányság történetéről. Ezek között napvilágot láttak olyan munkák is, amelyek a beások korai történetével, az újkori cigány népesség történetének vizsgálatával foglalkoznak, amelyekben a beások európai és magyarországi megjelenésével kapcsolatos számos kérdés kerül tisztázásra. Ezekben a munkákban a beás cigány közösségek által beszélt nyelv eredetének és elnevezésének kérdése gyakran felvetődik, de nem nyelvészeti, hanem inkább történettudományi nézőpontból (Nagy 1998 2004, 2019; Landauer 2009). Megemlíthetők még Szalai Andrea beások körében folytatott szociolingvisztikai vizsgálatai, amely egyes beás közösségekben vizsgálják a társadalmi határképzés folyamatát, az etnonima-használatot és a rokonsági rendszerrel, leszármazási csoportokkal kapcsolatosan fontos ismereteket tartalmaznak. Ezek a tanulmányok mutatják be elsőként a beás közösségben a közösségi kohéziót erősítő önmeghatározásokat (Szalai 1997, 2001). Az utóbbi évtizedben jelentek meg Arató/Rosenberg Mátyás dialektológiai kutatásainak eredményeit összegző publikációk. E kutatások alapvető ismeretekkel szolgálnak a beás nyelv dialektális változatosságáról. A nyelvi adatgyűjtés nemcsak a magyarországi beás közösségek, de a határon túli régiókban élő beások beszélt nyelvváltozataira is kiterjed, nyelvi dokumentációs szempontból hiánypótló munka (Arató 2013, Rosenberg 2020). Mindezek mellett figyelemmel kíséri a beás nyelv intézményes oktatása során felmerülő kérdéseket, metodológiai problémákat és írásaiban azok hátterét elemzi. Sorra veszi az elvégzett és mindez ideig el nem végzett feladatokat, és keményen bírálja az alig pár évtizedes írásbeliséggel rendelkező, a még útját kereső, beás nyelv standardizációs kísérleteit (Arató 2014). Nyelvpolitikai és nyelvtervezési kritikája

(Arató 2014) olykor kifogásolható, mivel nincs kellően, illetve tapasztalati úton alátámasztva. A beás nyelvészeti kutatások és nyelvoktatás szempontjából egyaránt hiánypótló munka a 2009-ben megjelent beás leíró nyelvtan (Orsós–Kálmán 2009).

A hazánkban élő beások írásbelisége rövid múltja ellenére jóval kidolgozottabb és elterjedtebb annál, mint amit a környező országokban élő beás közösségek esetében tapasztalhatunk. A helyzet azonban ezen a területen is nagyon ellentmondásos. Magyarországon a romani és a beás nyelvet beszélő, vagy azt tanulni kívánó tanköteles korú gyermekeknek csakis magyar tannyelvű iskolatípusokban van lehetőségük tanulni, anyanyelvüket az iskolai tanórákon nincs módjuk használni. A köznevelés a nemzetiségi oktatás keretein belül lehetőség nyílik a cigány/roma népismeret mellett a két nagyobb számban beszélt magyarországi cigány nyelv (beás, romani) oktatására is, ám ilyen cigány/roma nyelvoktató nemzetiségi oktatás csak nagyon kevés intézményben folyik. A beás nyelvet e program keretében oktató intézmények száma az országban napjainkban nem éri el a tízet. Így a beás írásbeliséggel csak az ezekben a programokban tanulóknak van lehetőségük megismerkedni, mások csak ad hoc jelleggel vagy semmilyen módon nem találkoznak a beás nyelv írott változatával. Az oktatást érintő kérdésekre e tanulmány záró részében még visszatérünk.

Mivel a beások nyelvhasználat döntően a családi, baráti kommunikáció színterein zajlik, kevés ismeretünk van arról, hogy ezeken az informális nyelvhasználati színtereken ténylegesen mely nyelveken és milyen módokon kommunikálnak egymással. A magyarországi romani–magyar vagy beás–magyar kétnyelvűség „láthatatlan” a társadalom jelentős része számára (Bartha 2015). Holott a beszélők számát feltehetően alulreprezentáló népszámlálási adatok szerint és a Kemény István által vezetett reprezentatív felmérések alapján is valószínűsíthető, hogy „ha el is tekintünk most a korábban már jelzett besorolási és elnevezésbeli problémáktól és ezekből az adatokból indulunk ki, akkor a magyarországi cigány (romani vagy beás) anyanyelvű vagy cigány–magyar kétnyelvű beszélők száma akár a 150 000 főt is elérheti – vagyis a kétnyelvű beszélők valós létszáma akár háromszorosa is lehet a statisztikákban megjelenő adatnak” (Bartha 2015: 33).

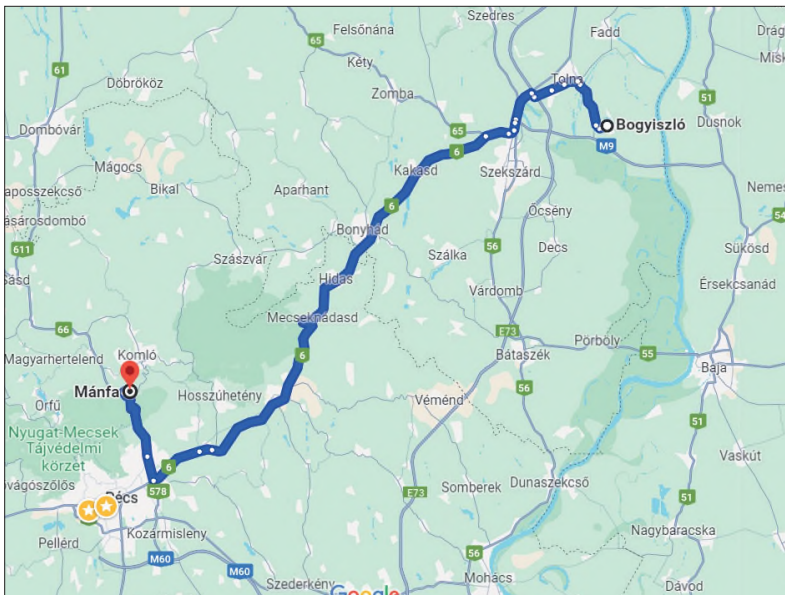
Az első szociolingvisztikai vizsgálat a beások nyelvtudásáról, nyelvi gyakorlatáról, a beás közösségeket is érintő nyelvcsere folyamatáról 2003-ban kezdődött meg. Ezt segítette elő az MTA Nyelvtudományi Intézete és *A nyelvi másság dimenziói: A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei* címmel megvalósított projektje⁴, melynek keretében lehetőség nyílt a nyelvcsere és a kétnyelvűség megvalósulási formáinak vizsgálatára nem csupán a beás, de további magyarországi kisebbségi közösségekben (német, roma, román, szerb, szlovák) is, azonos elméleti és módszertani keretben (vö. Bartha 2003, 2006; Borbély 2014).

⁴ A projekt az NKFP5/126/2001. számú pályázatának keretében valósult meg az ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék az MTA Nyelvtudományi Intézet két munkatársának, Borbély Annának és Bartha Csillának a koordinálásával.

A különböző nyelvű kisebbségi közösségekben zajló folyamatok összehasonlíthatósága érdekében a kutatás egységes NKFP kérdőív (ld. Függelék) és vizsgálati szempontrendszer mentén zajlott. Ez azért fontos, mert így egy-egy nyelvi közösség vizsgálati eredményei összevethetővé váltak a kutatásban résztvevő összes nyelvi közösségével (vö. Bartha 2005; Bartha et al. 2013; Borbély 2016, 2017). A terepmunka befejezése után az adatok számítógépes kódolása és statisztikai elemzése⁵ történt meg. Az alábbiakban ennek a projektnek a keretében zajló kutatás beás közösségekre vonatkozó kutatási eredményeit ismertetem.

2. A vizsgált település: Mánfa

Mánfa dél-magyarországi kistelepülés, mely Baranya megye központjától, Péctől 9 kilométernyire található (lásd 1. térkép). A dél-dunántúli régióban közepes nagyságú falunak számít. A Baranya Megyei Statisztikai Évkönyv adatai alapján 2022-ben a falu lakónépessége 828 fő. A viszonylag kevés lakója ellenére nagy bel-és külterület tartozik hozzá, ami szellőssé és kicsit furcsa szerkezetűvé teszi a települést. Dimbes-dombos, délről és keletről erdővel körülölelt völgyben terül el, dombnak felfutó utcáscákkal, szétszórtan elhelyezkedő házakkal, lépcsősorokkal, kanyargó ösvényekkel. A falu könnyen megközelíthető a 66-os számú úton, pontosan Pécs és Komló között található.

1. térkép
Mánfa és Bogyiszló – a terepkutatás helyszínei

⁵ A kérdőív adatainak számítógépes kódolását és statisztikai táblázatait Vargha András matematikus készítette (vö. Vargha–Borbély 2017).

Mánfa már az Árpád-korban is önálló település volt (lásd 1. fénykép). A történeti Mánfa és a volt Budafa majd Pécsbudafa a közelmúltig (egészen 1949. január 1-ig, a két település egyesüléséig) önálló települések voltak. Későbbi változás az így bővült Mánfa Komló városhoz való csatolása, mely 1958-ban történt meg. E viszony 1991-ig tartott, amikor a község népszavazás útján ismét önállóvá lett (Erdődy 1993). Az iparosodás előtt a mezőgazdaság mellett a fakitermelés és a homokkő-bányászat szolgálta az itteniek megélhetését. A budafai homokkőbányából származnak például a pécsi Bazilika sarokkövei. Még a 20. század ötvenes éveiben is parasztszekereken hordták a fát Pécsre a mánfaiak, valamint néhány jelentős malom is működött a településen. 1881-ben Engel Adolf megnyitotta az első komlói feketeszén-tárnát. Komlón és környékén egyre többen kerestek munkát a bányában. A 20. század első évtizedeiben a mánfai parasztok gyermekei is egyre inkább a veszélyes földalatti munkát választották a „földtúrás” helyett, amit meghagytak az asszonyoknak.

1. fénykép⁶

Mánfa Árpád-kori templom: Sarlós boldogasszony temploma

Az 1950-es években politikai döntés volt Komló „szocialista bányavárossá” fejlesztése. Ez a döntés évtizedekre meghatározta e kistérség életét. A bányavállalat és kiszolgáló üzemei mágnesként vonzották az ország minden részéből az embereket. A Komlóhoz való csatolás az önálló települési lét ideiglenes megszűnését jelentette, egyúttal teljes kiszolgáltatottságot a közeli városnak. Elmaradt fejlesztések (út, bolt-hálózat, telefon stb.), gazdátlanság jellemezte hosszú évtizedekig a települést. Nem jelentette azonban a hagyományos falusi közösségi létformák, a „szabadság kis köreinek” megszűnését – tűzoltóegylet, színjátszó kör, gondosan ápoltságok, a gyakori társadalmi munkák tartották egyben a faluközösséget. A falu társadalmában még egy jelentős változás történt: Komlóról a környező településekre – így Mánfára is – kitelepítették a cigányokat. Ekkortól a Mánfán élő cigányok aránya folyamatosan 10–15% körül mozgott. Belenőttek a falu életébe, tréfás anekdoták,

⁶ A mánfai fotókat Kiss István készítette.

ragadványnevek⁷ fűződnek hozzájuk, s ezek hozzátartoznak Mánfa folklórkincséhez. Sohasem voltak ellentétek a magyarok és a helyi cigányság közt – az itteni beások a falu társadalmának szerves részeivé váltak. A „rég mánfai cigányokat” még ma is sokan emlegetik szeretettel. 2002-ben 35 beás család élt a faluban. Valamikor a falu mellett a Vöröshegyen volt a cigánytelep, ma már senki nem él ott. A mánfai beások ugyan már nem zárt telepi viszonyok között élnek, de könnyen meghatározható utcákban laknak – a falu nem cigány lakossága között elvegyülve. Nem ritka az sem, hogy két-három beás család egymás szomszédságában él. Napjainkban a beások főleg az Óvoda, Fábrián Béla, Budafa és Német utcában laknak.

2–3. fénykép
Mánfai lakóházak

A falu beás lakosságából csak nagyon keveseknek van állandó munkája. Korábban sokan dolgoztak a környék bányáiban, ám a bányák bezárása óta legtöbbször munkanélküli és alkalmi vagy közmunkákból él. A településen nincs iskola, az iskoláskorú diákok a közeli Komló vagy Pécs város általános iskoláiba járnak. Az 1996/97-es tanévtől 2008 őszéig működött Mánfán a Collegium Martineum Középszintű Tehetségfejlesztő Kollégium, mely kb. 60 cigány fiatalnak jelentett hétközi otthont, akik Pécs és más környéki városok érettségit adó középiskoláiban tanultak. Az intézmény léte önmagában modellértékű volt, nem csak a faluban élő cigányok, de a régió számára is presztízsemelő volt e kollégium és tevékenysége. A Collegium Martineum nevelési programja egyedülálló volt az országban, mégsem tudtak kilábalni a folyamatos pénztelenségből, így a kollégium 12 év működés után bezárta kapuit, lakóinak egy része a komlói Nagy László Gimnázium kollégiumában kapott szállást, a többiek hazamentek és lakóhelyükről bejáróként fejezték be tanulmányaikat.

⁷ Mivel a falu beás lakossága körében a vezetéknév gyakran ismétlődtek (Orsós, Bogdán, Kalányos, Ignác stb.), szükség volt ragadványnevekre. Ezek kialakulásában több tényező játszott szerepet: gyakran a család anyagi helyzete, vagy a családfelelős személyiségjegye szolgáltatott ehhez alapot. Ilyenek például 'Styopu' (sánta), Aná száráká (szegény Anna), Unturosu (zsiros azaz 'gazdag').

A projekt keretében megvalósult kutatás során választásom azért esett erre a településre, mert bár a beások aránya a falu lakosságához képest csak 15%, előzetes ismereteim voltak arról, hogy e nyelvi közösségben még nem zárult le a beás–magyar nyelvcsere. Az 1990-es évek elején végeztem e településen először néprajzi gyűjtőmunkát Kovalcsik Katalinnal az MTA Zenetudományi Intézetének munkatársával, így pontos ismereteim voltak arról, hogy a faluban élő idős beások még beszélnek anyanyelvüket, és feltételeztem, hogy a szülőképes generáció körében is folyik még a beás nyelv átörökítése.

A Mánfán élő beások a Dél-Dunántúl nagyobb részén használt árgyelán nyelvváltozatot beszélnek. A közösségben gyűjtött hangzóanyagokat vizsgálva és a pécsi beások nyelvváltozatával összehasonlítva kevés eltérés található. Egyetlen jelentősebb különbség, hogy a középső nyelvválású közepén képzett *ã* magánhangzó helyett, bizonyos szavak első hangsúlytalan szótagjában a felső nyelvválású hátulképzett *u* magánhangzót ejtik. Például: *fãlosj* – *fulosj* (örömteli), *mãruntã* – *muruntã* (aprít), *zãpãdã* – *zupãdã* (hó).

Terepválasztásomban motivált Pécs közelsége is, és Egregyi Borbála, beás anyanyelvét jól beszélő beás származású helyi lakos ismeretsége, aki kiváló nyelvtudásával, jó kapcsolatteremtő készségével nagyon sokat segített a kérdőívek kitöltésében és az adatközlők megtalálásában. A településen legelőször 2003 szeptemberétől decemberéig, majd 2022 őszén folytattam szociolingvisztikai vizsgálatot.

3. Az empirikus adatok elemzése

A kutatási célok vizsgálatához az előzőekben bemutatott települést választottam ki, ám hat adatközlőt egy másik vizsgálati helyszínen kérdeztem meg, melynek okairól később tesztek említést. A vizsgálat során értelmezett minta alapján, előre meghatározott kritériumok: nem, életkor, iskolai végzettség szerint választottam ki az adatközlőket. Az adatgyűjtés módja kérdőíves vizsgálat volt, a kérdőívet a közösség nyelvén, beás nyelven kérdeztük le. A kérdőív kitöltését hangszalagon rögzítettük. A kérdőívek lekérdezése során – résztvevő megfigyelőként – további, kiegészítő információkat gyűjtöttünk a közösségek, családok nyelvi szokásaikról. Amennyiben interjúalanyaink nem fáradtak el a majdnem egyórás irányított beszélgetés után, kötetlenebb témákról is eszmecsere folytattunk, amit magnószalagokon szintén rögzítettünk. Ezek a beszélgetések gyakran valósabb adatokat szolgáltatottak egy-egy beszélő nyelvi szokásairól, nyelv iránti attitűdjeiről, mint a konkrét kérdésekre adott válaszok.

E módszereken kívül megfigyelést végeztünk a családokon kívül a település különböző intézményeiben (boltban, a kultúrházban, buszmegállóban, templomban). Számos fotót készítettünk a település falunév táblájáról, a templomról, régi épületekről, hagyományos mesterségeket folytató emberekről, megélhetést biztosító tevékenységekről stb. A temetőben beás nyelven íródott sírfeliratok után is kutattunk, ám nem sok eredménnyel: beás nyelvű sírfeliratot nem találtunk a mánfai temetőben.

3.1. A kutatás résztvevői

Az interjúk során összesen 70 főt szólaltattunk meg, 35 férfit és 35 nőt. Mivel számos szociolingvisztikai kutatás eredménye bizonyítja, hogy a férfiak és nők eltérő nyelvi viselkedést mutatnak, ezért tartottuk fontosnak a nemek figyelembevételét. A legidősebb életkori csoportban (61–80 év) a populációra jellemzően nagyon kevés beás lakost találtam Mánfán, így e paramétereket a kutatás folyamán módosítani kényszerültem, mivel az előzetesen meghatározott életkorra és iskolai végzettségre vonatkozó előírásokat betartva nem tudtam volna a mintához elegendő adatközlőt találni. A település teljes beás lakossága körében nem volt – az iskolai végzettség figyelmen kívül hagyásával sem – 61–80 év között elegendő interjúalany, így ahhoz, hogy a vizsgálati minta e korcsoportra is értelmezhető legyen, 5 férfit és egy nőt egy hasonló szerkezetű településről (Bogyiszló) kérdeztem meg.

4–5. fénykép⁸
Bogyiszló Dankó utca (2024)

Az iskolai végzettségre vonatkozó kiinduló kategóriák (alapfokú, középfokú, felsőfokú végzettség) teljes átalakítására kényszerültem a többi nemzetiségi közösséghez képest, mivel a település beás lakossága körében 2002–2003-ban a településen felsőfokú végzettségű egyáltalán nem volt a beások között, érettségivel mindössze ketten rendelkeztek, s az idősebb korcsoportban viszonylag sokan voltak olyanok is, akiknek semmilyen iskolai végzettségük nem volt, írni-olvasni nem tudtak. Ezért az iskolai végzettség három kategóriája vizsgálatomban az alábbiak szerint módosult: 1. az adatközlő iskolai végzettsége 8 általánosnál kevesebb; 2. rendelkezik 8 általánossal; 3. szakmunkás, azaz 8 általánosnál magasabb végzettséggel rendelkezik.

A településen folytatott kutatás során a magyarországi beások nyelvi helyzetéről, nyelvi gyakorlatáról kaptam képet, fókuszálva a közösség nyelvi és társadalmi

⁸ A bogyiszlói fotókat Orsós Tibor készítette.

attitűdjeire, sztereotípiáira valamint a vizsgált nyelvi közösségekben a saját, valamint a többségi nyelv (nyelvváltozatok) és közösség (és beszélők) iránti burkolt és nyílt attitűdök, előítéletek és sztereotípiák megismerésére. A feldolgozás során a szóban forgó kategóriák variabilitását vizsgáltam két szociolingvisztikai változó, a megkérdezettek életkora és neme mentén; közösségi csoportokként, életkoronként, valamint nemenként.

3.2. Nyelvi gyakorlatok, nyelvválasztás

A nyelvi gyakorlatokat és a nyelvválasztást a válaszolók szociológiai változóinak összefüggésében mutatjuk be.

3.2.1. Az életkor és a nem hatása a nyelvválasztásra

Az életkor és a nyelvválasztás változói közti kapcsolat vizsgálatára kétféle statisztikai módszert alkalmaztam. Egyrészt az életkor és a nyelvválasztás összefüggését elemeztem több változó függvényében a statisztikai szignifikanciaszint vizsgálatával, másrészt a kétszemponos, független mintás varianciaanalízis statisztikai módszerével azt néztem meg, hogy a nyelvválasztás hogyan függ össze a nemmel és korról a vizsgált mintában. A válaszok statisztikai elemzését Vargha András végezte. A vizsgált kérdések számát zárójelben közlöm (k32–k55).

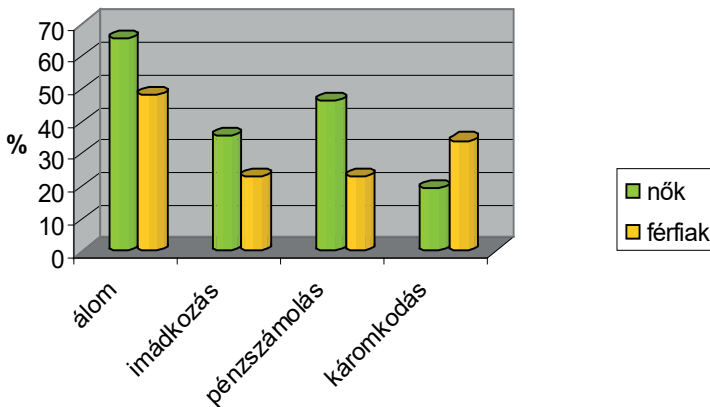
A beás nők életkora és nyelvválasztási szokásai között – az édesanyával folytatott kommunikáció nyelvére (k32) kérdezve – igen szoros és erősen szignifikáns ($p < 0,01$) kapcsolatot figyeltem meg: az idősebbek általában többet beszélnek édesanyjukkal saját kisebbségi nyelvükön, mint a fiatalabbak. A beás férfiak esetében ugyanezt a kérdést (k32) vizsgálva az összefüggés az életkor és a nyelvválasztás között hasonló, mint a nőknél.

A nyelvválasztást a különböző beszélgetőtársak vonatkozásában vizsgálva az állapítható meg, hogy míg a nőknek a szüleikkel, nagyszüleikkel, testvéreikkel, házastársukkal folytatott kommunikációjára ugyanez a szignifikáns ($p < 0,05$) kapcsolat jellemző, addig a gyermekekkel történő kommunikáció során különbség tapasztalható a nyelvválasztásban, attól függően, hogy a gyerek még óvodás-, illetve iskoláskor előtt áll-e, vagy sem. Amíg a gyermekek nem járnak iskolába, az életkor és a nyelvválasztás kapcsolata ugyanilyen szinten szignifikáns, ám iskoláskor után a szignifikancia megszűnik. A mánfai beás szülők addig, míg gyermekük az elsődleges szocializáció színteréről nem lép ki, beás nyelven beszélnek, ám ha gyermekük a másodlagos szocializáció színterével (óvoda, iskola) kerül napi kapcsolatba, nyelvváltás történik, azaz a nyelvhasználatban az intézményi szocializáció nyelve – a magyar nyelv – dominál a kommunikációban, megkönnyítve a gyermek beilleszkedését.

A továbbiakban e folyamat lassú változása azt mutatja, hogy a fiatalabbak már 2002-ben is kevésbé választják a beás nyelvet. A nők az édesanyjukkal való kommunikációban főként beásul beszélnek, az iskoláskor előtt gyermekeikkel is inkább

a beás nyelvet használják, iskolába járásuk idején azonban ez a tendencia megváltozik. A kommunikációban már nem a beás nyelv dominál: hasonló arányban beszélnek mindkét nyelven – magyarul és beásul egyaránt.

A vizsgálati adatokból jól látható, hogy a beás nők gyermekeikkel már kevésbé, az unokáikkal nagyszülőként jóval többet beszélnek beásul. A beás férfiak esetében a nyelv választás kiegyenlítettebb, csak a testvérekkel való nyelv választásig szignifikáns ($p < 0,05$). A házastárssal való nyelv választásnál is csak tendenciaszerűen ($p < 0,1$) érvényes, hogy a férj-feleség inkább beásul beszél egymással. A férfiak esetében szintén igazolást nyer, hogy gyermekükkel iskolába, óvodába járás előtt gyakrabban beszélnek beásul, ám náluk az unokákkal való beszélgetés során a beás nyelv használata nem lesz olyan gyakori, mint ahogy ezt a nőknél megfigyelhettük. A beás nők nyelv választása és életkora közötti szignifikancia ($p < 0,05$) azt mutatja, hogy minél idősebb egy nő, annál inkább beás nyelven szólal meg, ha (k44) barátaival, ismerőseivel, vagy falujában élő beásokkal találkozik a városban (k50). A beás férfiak számára az életkor előre haladtával egyre nagyobb problémát jelent, hogy anyanyelvükön csak nagyon kevés emberrel tudnak kommunikálni, így például az orvosnal sem tudnak az anyanyelvükön (beásul) beszélni. A nők esetében ez erre a kérdésre kapott adat nem szignifikáns.

1. ábra

Az ún. intim nyelvhasználat a

*Milyen nyelven álmodik?(k51), Milyen nyelven imádkozik magában? (k52),
Milyen nyelvet használ, amikor számolja a pénzt?(k53), Milyen nyelven káromkodik?(k54)*
kérdésekre kapott válaszok alapján N=70
(Forrás: NKFP adatok, saját szerkesztés)

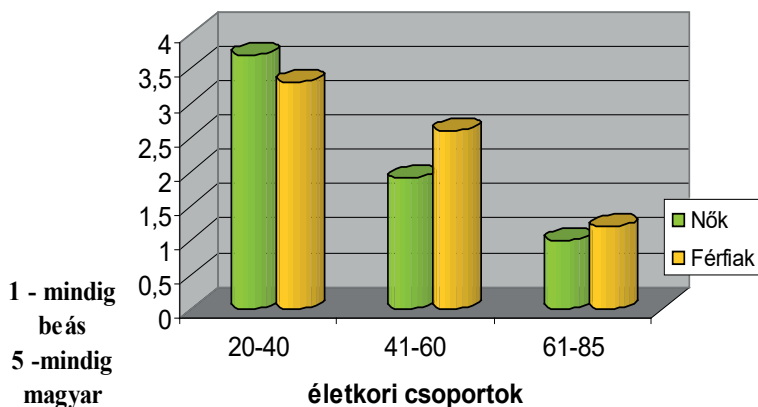
Ha a pszicholingvisztikai szempontból kiemelt területeken az úgynevezett gondolati vagy belső intim nyelvhasználati színtereken (imádkozás, álom, káromkodás) (1. ábra) vizsgáljuk a megkérdezettek nyelvhasználatát és ennek összefüggését az életkorral, megállapíthatjuk, hogy az álom nyelve esetében a nemek között különbségek nincsenek, a nyelvhasználat a nők és a férfiak esetében egyaránt szignifikáns

($p < 0,05$) negatív kapcsolatban áll az életkorral, azaz minél idősebb beszélőkről van szó, annál inkább a beást jelölik meg az álomban használt nyelvnek.

A Milyen nyelven álmodik? – kérdést vizsgálva, elmondható, hogy míg a legidősebb nők inkább beásul, addig a velük egy korcsoportba tartozó férfiak inkább magyarul álmodnak. Nagyobb különbség látszik a második korcsoportban (41–60) lévő nők és férfiak esetében. A beás nők általában beásul vagy mindkét nyelven, addig a férfiak általában magyarul álmodnak. A legfiatalabb korosztályban az álom nyelve már csak a magyar, s bár nem számottevő, mégis érdekes, hogy az előző két korcsoporttal ellentétben, a nők nagyobb aránya álmodik magyarul.

Az imádkozás nyelvének vizsgálata során a nőknél az előzőhöz hasonló eredményt kapunk, amely szignifikáns ($p < 0,05$), a férfiak esetében azonban csak a tendenciaszerűség ($p < 0,1$) figyelhető meg. A pénzszámlálás során a nyelv választás a beás nők esetében ugyanilyen erős szignifikáns ($p < 0,01$) kapcsolatot mutat az életkorral, a férfiaknál ez nem igazolható. Náluk inkább a káromkodás esetében érvényes, hogy a nyelv választás inkább a beás, mint a magyar.

Ha azt a kérdést vizsgáljuk, hogy melyik nyelven beszélnek többit az interjúalanyok (2. ábra) (k62), azt derül ki, hogy mind a nőknél, mind a férfiaknál erősen szignifikáns ($p < 0,01$) az összefüggés az életkorral: az idősebbek egyértelműen többit, a fiatalok pedig egyértelműen kevesebbet beszélnek beásul.

2. ábra

A Melyik nyelven beszél a legtöbbit? (k62)

kérdésre kapott válaszok átlaga nemenként a vizsgált három életkori csoportban

Jelmagyarázat: 1 = beást; 2 = beást és magyart; 3 = magyart

N=70 (Forrás: NKFP adatok, saját szerkesztés)

A varianciaanalízis összefoglaló táblázata alapján csak az életkornak van szignifikáns ($p < 0,05$) hatása az édesanyával történő beszélgetés nyelvének megválasztásakor (k32). Az átlagokból kiolvasható, hogy az életkor növekedésével a nyelv választás a beás nyelv irányába tendál.

A nem és az életkor közötti korrelációt vizsgálva megállapítható, hogy az együttjárás nem csupán korfüggő, hisz szignifikáns eredményeket kapunk három változó vizsgálatán is, (k37, k44, k52), ami azt mutatja, hogy e változók esetében a korreláció más összefüggést takar a különböző korú nők illetve férfiak esetében ($p < 0,05$).

A kétdimenziós gyakorisági vizsgálat eredményei alapján a továbbiakban azt vizsgáltam meg, hogy adatközlők családtagjaikkal milyen nyelven beszélnek (k32–k39). Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a nem és az életkor változóit összevetve szignifikánsan ($p < 0,05$) negatív kapcsolat figyelhető meg: azaz a férfiak is, a nők is minél fiatalabbak, annál kevésbé beszélnek beásul, míg az idősebbek szívesebben választják a beást a kommunikáció nyelvének.

A beás férfiaknak kiegyenlítettebb a kapcsolata a beás nyelvvel, mint a nőknek, bár dominánsan náluk is az életkor és a nyelvválasztás közti kapcsolat a figyelemre méltó: míg a fiatalok már inkább magyarul, addig az idősebbek inkább beásul beszélgetnek családtagjaikkal.

A különböző családtagokkal történő nyelvválasztás során a nemek között nincs nagy különbség. A három korcsoportot vizsgálva, s a nyelvválasztás átlagai alapján elmondható, hogy a szülőkkel, nagyszülőkkel való kommunikáció során közel hasonlóan választanak nyelvet a férfiak és a nők.

A mintaátlagokat tekintve fokozatos elmozdulás figyelhető meg a fiatalok nyelvhasználatában, ők már általában a magyar nyelvet használják gyermekeikkel. Az idősek nyelvválasztása átlagban, bár jóval kisebb mértékben, mégis mutat tendenciát ($p < 0,1$) a magyar nyelv gyakoribb használatára felé. E kérdést vizsgálva egy helyen figyelhető meg látszólagos törés (k38b), amikor is a kérdés arra irányult, hogy a gyermekeivel milyen nyelven beszél mindaddig, míg azok nem kezdenek óvodába, iskolába járni. A nők válaszai alapján az iskolába járás előtt inkább beásul beszélnek gyermekeikkel, az óvodába, iskolába járása idején pedig többet beszélnek velük magyarul; és ugyanez figyelhető meg a férfiaknál is. Feltehetően a tudatos nyelvválasztás járult hozzá e tendencia ($p < 0,1$) kialakulásához, s az adatközlők szerint az a személyes tapasztalat, hogy a többségi nyelv használata előnyösebb az iskolában, annak van piaci értéke, azzal tudnak csak boldogulni a gyermekeik az iskolában, míg az anyanyelv legfeljebb a családon belüli érintkezésben lehet fontos.

3.2.2. A nyelvválasztást befolyásoló tényezők: az iskolázottság

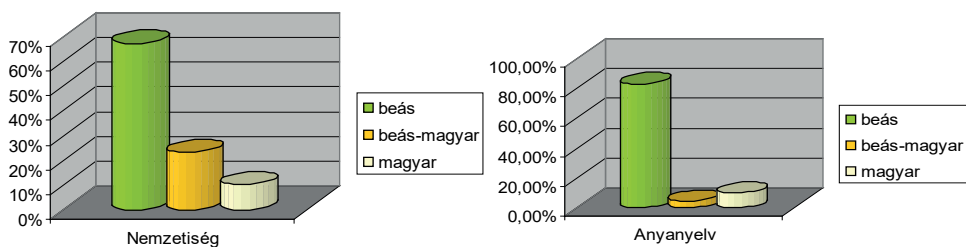
A 2003 őszi vizsgálat során a megkérdezettek két fő kivételével csak alacsony végzettséggel rendelkeztek (96,5%), az idősebb korosztályból pedig nagyon sokan nem tudtak írni-olvasni sem (12 fő). A mintában tehát felsőfokú végzettséggel rendelkező nincs, az egész településen nem találtunk – a két érettségizetten kívül – magasabb iskolai végzettséggel rendelkező beás embert.

A cigányok 2003 őszi Magyarországon egy nemzetiségi gimnáziummal rendelkeztek. A Gandhi Gimnázium és Kollégium Pécssett 1994 óta működik (a kezdetről lásd 5.). Bár Mánfa Pécsstől alig 10 km-re fekszik, a vizsgálati mintában található két érettségivel rendelkező személy érettségi bizonyítványát nem ott szerezte.

A mánfai adatközlők iskolázottsága tükrözi a magyarországi cigány népesség iskolázottsági helyzetét is. A 2000 év elején készült szociológiai vizsgálatok (Jelentés... 2011; Zolnay 2015) szerint a cigány gyermekek 31,3%-a fejezte be általános iskolai tanulmányait 14 éves korára, míg 77,75%-uk csak 18 éves korára jutott el ideig. A cigány és nem cigány tanulók iskolai esélyeiről elmondható, hogy bár többszörös a többségi társadalom tagjaihoz képest az általános iskolát el nem végzők, vagy a nyolcadik osztály után tovább nem tanulók aránya, a cigány tanulók esélyegyenlőtlenségének kulminációs pontja a középiskolában való továbbtanulás során alakul ki. Kevesen jutnak középiskolába, a középiskolai tanulmányok alatti lemorzsolódás is gyakoribb náluk, mint a nem cigány tanulóknál. Leginkább a szakmaszerző képzés nyújtott esélyt a cigányság számára befejezett képzettség elérésére, a szakmunkás-képzés rendszere azonban összeomlott a nagyüzemi bázis felszámolásával (Forray 2000: 10).

3.2.3. A nyelv választást befolyásoló tényezők: a nemzetiségi identitás

A településen élő beásokat nemzetiségi hovatartozásukról is kérdeztük (3–4. ábra). Eszerint a megkérdezettek közül 67% beásnak, 23% beásnak és magyarnak és 10%-uk pedig magyarnak vallotta magát. Az anyanyelv meghatározásánál a megkérdezettek 82,9%-a vallotta magát beás anyanyelvűnek, 4,3% beás és magyar, valamint 12,9%-uk magyar anyanyelvűnek.

3–4. ábra

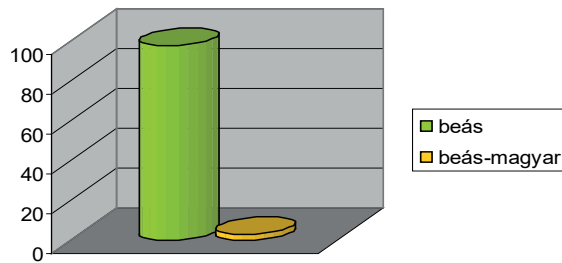
A *Milyen nemzetiségűnek tartja magát?* (k14) és a *Mi az anyanyelve?* (k15) kérdésekre kapott válaszok átlaga (Forrás: NKFP adatok, saját szerkesztés)

Nem esik egybe az előző kettővel (k14 és k15) – csak tendenciájában ($p < 0,$) – a harmadik (k16) adatsor, mely a szülők nemzetiségére kérdez rá (5. ábra). Az adatközlők szüleinek 97,1%-a beás származású, 2,9%-uk esetében pedig csak az egyik szülő az. A KSH 2001-es népszámlálási adatai alapján a Mánfán élő teljes lakosság (875 fő) közül azonban mindössze 69 fő vallotta magát a cigány kisebbséghez tartozónak, ám ennek az adatnak ellentmond, hogy a válaszadók 8%-a (75 fő) arról nyilatkozott, hogy még beszéli a cigány nyelvet (KSH 2001.3.3).

Feltételezésem szerint a három adatsor azért nem esik egybe, mert a válaszolók többsége nem tudott különbséget tenni nemzetiség és anyanyelv között, a kérdések

értelmezése is sok esetben okozott nehézséget, szorult magyarázatra. A 2001-es népszámlálás adatai a nyelvhasználat és a nemzetiségi identitás kérdéseit tekintve minden egyes kisebbség esetében hasonlóan nagy eltérés figyelhető meg, így ez nem sajátosan csak a cigányokra jellemző eredmény (KSH 2002.4.). A nemzetiségi identitás (6. ábra) meghatározására irányuló kérdésre (k22) adott válaszaik szerint a megkérdezettek 91,3%-a beásnak vallotta magát, 5,8% beásnak és magyarnak és 2,9% magyarnak.

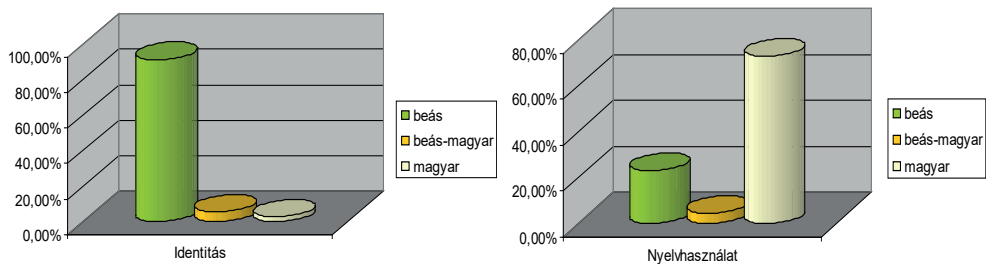
E vizsgálat négy adatsora fordított arányosságban áll a beás nyelv használatával a Melyik nyelven beszél többet? (k62) kérdésre kapott válaszokkal (7. ábra), hisz a megkérdezetteknek csak 22,9%-a beszél többet beásul, mint magyarul, 4,3%-uk mindkét nyelvet megközelítőleg egyformán használja és 72,9%-uk leginkább a magyar nyelvet beszéli.

5. ábra

A Szülei beások (voltak)? (k16) kérdésre kapott válaszok átlaga
(Forrás: NKFP adatok, saját szerkesztés)

A kétdimenziós gyakorisági vizsgálat alapján a nemzetiségre vonatkozó kérdést több más változóval összevetve (k32–k62), így például a nyelvhasználattal is, megfigyelhető, hogy a férfiak többet beszélnek magyarul, mint a nők.

6–7. ábra

Az Ön beásnak érzi magát? (k22) és a
Melyik nyelven beszél a legtöbbit?(k62) kérdésekre kapott
válaszok átlaga (N = 64) (Forrás: NKFP adatok, saját szerkesztés)

Az anyanyelv kérdését (k15) a nyelvi gyakorlattal (k32–k62) vizsgálva megállapítható, hogy bár a megkérdezettek többsége a beást mondta anyanyelvének, mégis inkább magyarul beszélnek. Ennek gyakran egyéb „technikai” okai is vannak, ugyanis például a legtöbb településen – így Mánfán is – a beások anyanyelvüktől függetlenül a csak magyarul tudó boltosokkal, orvossal stb. csak magyarul tudnak kommunikálni, mivel beás eladó, orvos stb. a faluban nincsen. Otthonukon kívül gyakrabban használják a magyar nyelvet, így a nyelvnek egyfajta határkijelölő funkciója is van az életükben. Nyilvános helyen magyarul, a családban beásul és magyarul egyaránt beszélnek

A nemzetiségi identitással kapcsolatos „Ön tehát beásnak érzi magát?” kérdésre (k22) adott válaszok szerint bármennyire is erős e beszélők identitása, a nyelvhasználat ezekben az esetekben nem alkalmazkodik a nemzetiségi identitáshoz, a kommunikáció nyelve tehát többször a magyar, mint a beás.

Összegezve elmondható, hogy a nyelvi és nemzetiségi identitás és a nyelvválasztás között nincs összefüggés. Bár nemzetiségi identitásukat tekintve a válaszolók többsége beásnak vallotta magát, de nem tartják a nemzetiségi identitás kizárólagos velejárójának a beás nyelv használatát, mivel nagyobb részt már nem is ezt használják a hétköznapiak során. Igen szűk és behatárolható az a terület, ahol a beás nyelv használata domináns. A családon belüli kommunikációban erős határvonalat jelent a gyermek iskolába lépése. Ettől kezdve a család tudatosan inkább magyarul beszél, hisz a gyermeknek a magyar iskola követelményrendszerének kell megfelelnie, s a nemzetiségi identitás kérdése ehhez képest háttérbe szorul. Különösen a beás férfiak esetében tűnik igen tudatosnak ez a nyelvválasztási stratégia.

A magyar tannyelvű iskola elvárása, hogy a domináns nyelvet vagy nyelvátváltatot (a standard) minden tanuló tudja, így ennek az elvárásnak való megfelelést segítő, a beás nyelv a családi szintre szorul vissza. A beszélő a nap nagyobb részét már ritkán tölti a családban, ezért a többségi nyelvet használja gyakrabban még olyan helyzetekben is, amikor partnerével beásul is beszélhetne. Ez magyarázható azzal is, hogy számos olyan téma került a mindennapi társalgásba, amely a magyar nyelv domináns használatát kívánja meg. Ahhoz, hogy a gyermekek mindkét nyelvet nagyjából egyforma szinten tudják, a két nyelvnek és kultúrának egyenlő erősséggel kellene hatnia rájuk. Mivel jelen esetben a beás nyelv használata csak a családra és a legszűkebb környezetre korlátozódik, az élet minden más területén pedig a magyar nyelv és kultúra fontossága látszik, a beás nyelv háttérbe szorul, helyét a domináns magyar nyelv veszi át, ami a beás–magyar nyelvcsere eredményezi.

3.3. Nyelvtudás

A beás nyelv mánfai változata és környező településeken beszélt változatok csak alig térnek el egymástól, mégis kevesebben, csak a válaszadók 60%-a értékelte a mánfai nyelvváltozat tudását magasra, a megkérdezettek 10%-a ezt elégtelennek ítélte.

3.3.1. Az életkor hatása a nyelvtudásra

A kapott válaszok alapján az állapítható meg, hogy minél fiatalabbak a vizsgált személyek, annál jobban beszélnek magyarul, többször is használják a magyar nyelvet, mint az idősebbek. A mintaátlagok figyelembevételénél a legmagasabb értékeket a legidősebb korcsoport női és férfi válaszadói adták, beás nyelvtudásukat jelesre értékelték. A legfiatalabbak esetén a legkisebb (1-es és 2-es) értékek figyelhetők meg, és a két nem tekintetében nincsenek jelentős eltérések.

A gyakorisági eloszlás vizsgálata alapján az adatközlők 65%-a értékelte a beás helyi változatának tudását tökéletesre (5-ös). 4,3% azok aránya, akik ezt a változatot bevallásuk szerint elégtelen szinten beszélik, és viszonylag sokan (18,6%) ítélték nyelvtudásukat közepes mértékűnek - sem túl jónak, sem túl rossznak. A beás helyi változatának tudása az életkor függvényében a következőképpen alakul. A két változó közti összefüggés szoros és szignifikáns ($p < 0,01$), a fiatal nők és férfiak kevésbé, az idősebbek jobban ismerik a helyi beás nyelvi változatot, míg a fiatalok ezt már kevésbé tudják jól. A legidősebb korosztály, a nagyszülők elsőként elsajátított nyelve a beás volt, így e generáció számára természetes ennek a tudása is. A nyelvhasználat színterei a család, az otthon, a rokon kör és a szűkebb környezet, a szomszédok, ahol mindenkivel beásul beszéltek. E korosztálynál a nemzetiségi identitás és a nyelvhasználat összefügg. A középső életkori csoport tagjai, a szülők körében is teljesen természetes e nyelv tudása, kétnyelvűnek tartják magukat, kötődnek is a beás nyelvhez, hiszen a szüleikkel is ezen a nyelven társalognak, ám a gyermekeikkel „praktikus” okokból (az óvoda, iskola nyelvén) inkább magyarul beszélnek. A szülők közül többen tartották fontosabbnak a nyelvátadás során a magyar nyelv átörökítését a beás nyelv helyett. E korosztály beszélői már gyakrabban váltanak kódot, és gyermekeikkel sokszor inkább magyarul beszélnek, mint beásul. A beás és a magyar nyelv funkciói szétválnak, nemcsak családon kívül, de azon belül is beszédhelyzettől függően a magyar nyelv használata egyre természetesebbé válik.

A legfiatalabb korosztály beszélői közül nem tekinthető mindenki beás–magyar kétnyelvűnek. Többségük már a magyar nyelvet tekinti anyanyelvének. Ebben az életkori csoportban a nyelv és az identitás nem feltétlenül találkozik. Ez azt bizonyítja, hogy bár a beás közösség identitásához a nyelvtudást is odakapcsolják, az egyéni identitás szempontjából ezt a kompetenciát nem tartják kizárólagosnak. Ennél a korosztálynál a nyelv és a nemzetiségi identitás messzebb került egymástól, a beás nyelv használata teret veszített az életükben.

Mivel a Mánfán beszélt beás nyelv árgyelán nyelvjárásától különböző nyelvi változatot, a muncsánt a környéken (például Komlón) is ismerik és néhányan beszélnek is, ezért tartottam fontosnak megtudni a megkérdezettektől, mennyire ismerik ezt a változatot. A muncsán közelebb áll a standard románhoz, mint az archaikusabb árgyelánhoz. A *t*, *d*, *n* dentális mássalhangzók nem palatalizálódtak, mint az árgyelánban. Például: *feté* – *fetyé* (lányok), *bine* – *binyé* (jól), *verde* – *vergyé* (zöld). A válaszok azt mutatják, hogy az idősebb nők jobban, a fiatalabbak kevésbé ismerik a beás nyelv muncsán változatát, míg a férfiak – a fiatalok és az idősek egyaránt – (82,6%) elégtelenre ítélték e nyelvtudásukat.

3.3.2. Az adatközlők román nyelvtudása

A beás nyelv történeti szempontból a román egyik területi nyelvváltozata, ezért fontosnak tartottam az adatközlők román (romániai, standard) nyelvtudására is rákérdezni. Kiderült, hogy a mánfaiak a román (romániai) nyelvközösséggel kapcsolatot nem ápolnak. A román nyelvet ugyanis a mánfai megkérdezett beások 54,3%-a egyáltalán nem tudja, s mindössze 8 ember (11,4%) vallotta azt, hogy román nyelvtudása tökéletes.

3.3.3. Az adatközlők magyar nyelvtudása

Az interjúalanyok magyar nyelvtudására is rákérdeztünk (k60). Az e kérdésre kapott válaszok alapján az látszik, hogy olyan beás ember nem található a megkérdezettek között, aki egyáltalán ne tudna magyarul. Bár voltak a beszélgetések során utalások arra, hogy magyarul nem tudó, beás ember is él Mánfán, ám a vizsgálat során kiderült, hogy az információ téves volt. A megkérdezettek közül senki nem véli magyar nyelvtudását elégtelen szintűnek, és csupán egy ember értékelte nyelvtudását elégségesre. A megkérdezettek 77,1%-a magyar nyelvtudását tökéletesnek gondolja.

A magyar nyelv tudása és a különböző életkorú beszélők közti összefüggés a válaszok alapján nemtől ismét független és nem meglepő: a mánfai fiatalok magyar nyelvtudásukat sokkal jobbra értékelték, mint a beást, hisz többségüknél a magyar nyelv tölti be az anyanyelv funkcióit.

3.3.4. Az iskolázottság hatása a nyelvtudásra

A beás nők iskolázottsága és nyelvtudása közötti összefüggést vizsgálva az adatokból azt láthatjuk, hogy az idősebbek, akik kevésbé iskolázottak, sok esetben írni-olvasni sem tudnak, jobban beszélik a beás nyelv mánfai változatát, mint a fiatalabb nők (k5). A beás férfiak esetében hasonló az összefüggés, és mértékét tekintve szinte ugyanolyan erősségű a kapcsolat a két változó között.

Az iskolában a beás nyelv tudása értékékként még nem jelent meg, s a szülők tudatos nyelvstratégiája igazolódik, amikor azt látjuk, hogy az iskoláskorú fiatalok kevésbé beszélik a beás nyelv helyi, illetve sztenderd változatát.

Az adatközlők iskolai végzettségét összehasonlítva nincs különbség közöttük, két fiatal kivételével mindenkinek alapfokú végzettsége van, e két változó összefüggésének vizsgálata szerint a fiatalabbak kevésbé, az idősebbek jobban tudnak beásul iskolázottságuk befejezetlensége ellenére is.

3.3.5. A szülők nemzetisége és a nyelvtudás

Ha az összefüggéseket keressük a szülők nemzetisége és a nyelvtudás között, megállapíthatjuk, hogy függetlenül a szülők beás nemzetiségétől, a gyermek beás nyelvtudása alacsony szintű. Ha a magyar nyelv tudását a szülők nemzetiségével vetjük össze, azt láthatjuk, hogy a magyar nyelvtudás erősebb a beásnál, a beás származású szülők gyermekeinek többségénél.

3.3.6. Összefüggés a nyelvi és nemzetiségi identitás és a nyelvtudás között

Az anyanyelv, a szülők nemzetisége és a megkérdezettek nemzetiségi identitása, valamint a beás nyelvtudás, a nőknél mindhárom esetben kapcsolatot nem mutatott. Ezekre a kérdésre kapott válaszok értékeléséből is az derült ki, hogy elsősorban nem a beás nyelv tudása és használata jelenti immár a csoporthoz való tartozást. Ennek hiányában az a közös kulturális örökség kap jelentőséget, amelyet áthagyományoznak például az életfordulókhoz kötődő események esetében. A szokásaik, zenéjük, táncaik, a múlt, a hétköznapokban átélt közös tapasztalat, miszerint a környezet őket „másnak” tartja, mind-mind erősítik az együvé tartozást. Bár nem pótolják a beás kommunikációt, de ezek a tényezők mégiscsak enyhítik a nyelvvesztés folyamatát. A beás–magyar nyelvcsere folyamatában és a beás nyelvi gyakorlatok hiányában, a beás nyelvi identitás ezekkel az elemekkel konstruálódik. A fiatalok körében egyre inkább funkcióját veszti a beás nyelv.

A kulturális ünnepek, zenés-táncos összejövetelek, melyek az utóbbi pár évben rendszeressé váltak a falu életében, nem növelték a beás nyelv használatának gyakoriságát. A beás nyelv többnyire már csak az elhangzó népdalokban, népmesékben figyelhető meg. Egy-egy ilyen helyi rangos eseményen való fellépés igen nagy presztízzsel jár, és mivel bizonyos tevékenységek – mint például a mánfai beás hagyományörző csoportban való fellépés – a beás nyelv ismerete nélkül nehezen elképzelhető ez sajnálatos módon csak néhány, a kultúra iránt érdeklődő számára jelent ösztönzést a beás nyelv megtartására, használatára. Ilyenfajta nyelvhasználati és presztízsteremtő alkalmak egy tudatos nyelvpolitika alapvető részét képezhetik, de ezek a tevékenységek itt, e közösség életében kevésbé tudatosan alakultak így.

A mánfai beás férfiak nemzetiségi identitása és nyelvtudásuk vizsgálata során nagyon érdekes összefüggést találtunk, miszerint a magyarnyelv-tudás emelkedésével a magyarsághoz tartozás érzése is nő a mintában szereplőknél.

3.4. Nyelvi attitűdök: az anyanyelven belüli változatok és a többségi nyelv használata

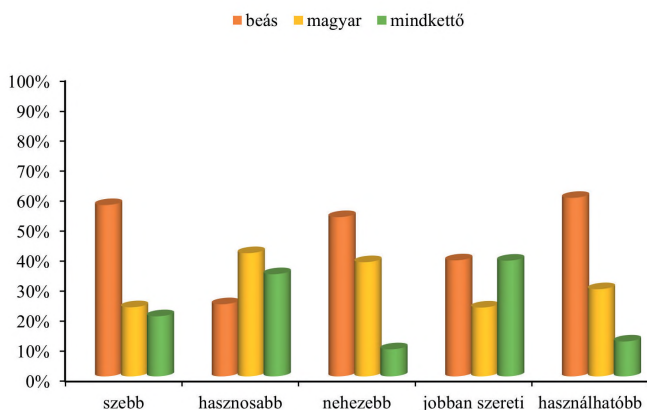
A cigányok állam nélküli, nem territoriális kisebbséget alkotnak mindenütt a világon, így Magyarországon is. Ezért az az anyaországhoz és az anyaországban beszélt sztenderd változathoz való viszony kérdése nem releváns esetükben. A magyarországi beásoknak általában az általuk beszélt román eredetű nyelv anyaországával, Romániával sincs kapcsolatuk, az ott töltött időszak történéseiről nincsenek kutatások, hiteles leírások. Az anyaországi sztenderd változatra ezért rákérdezni e kutatás során nem tudtam.

3.4.1. Az életkor hatása a nyelvi attitűdökre

A Mánfán használt nyelvváltozat összehasonlítása nem az anyaországi nyelvvel, hanem a beás nyelv Magyarország dél-dunántúli falvaiban használt másik nyelvjárásával – a muncsánnal történt. Bár a két nyelvváltozat értékelése életkoronként

nagyon változatos képet mutat, adatközlőim a mánfai helyi nyelvi változatot tartják szebbnek és hasznosabbnak. Az idősebbek és a fiatalok egyaránt az általuk beszélt nyelvi változatot tartják nehezebbnek, szebbnek és hasznosabbnak is. Arra a kérdésre, hogy melyik nyelvet szeretik jobban, válaszdóim 97%-a jelölte meg saját nyelvváltozatát. Hasonló az eredmény akkor is, amikor az összehasonlítás tárgya a beás és a magyar nyelv szépsége (k69), bár itt az arányok differenciáltabbak. (8. ábra) Adatközlőink 57%-a egyértelműen a saját (beás) nyelv mellett tette le voksát, 20% volt azok aránya, akik a beást és a magyart egyformán szépnek tartották, és 23%-uk tartotta a magyart szebbnek. Az életkorral korreláltatva azt látjuk, hogy a fiatalok közül többen tartják a magyar nyelvet szebbnek, mint a saját beás nyelvváltozatukat.

A beás és a magyar hasznosságát összehasonlítva a válaszdók 41%-a a magyart ítélte hasznosabbnak, 34% mindkettőt egyformán, 24%-uk pedig a beást. Az életkorral való korrelációban az eredmények nem szignifikánsak, ám nemeként és életkoronként különbözőek. A beás nők közül a fiatalok a beás nyelvet tartják fontosabbnak, míg a fiatal férfiak a magyart.

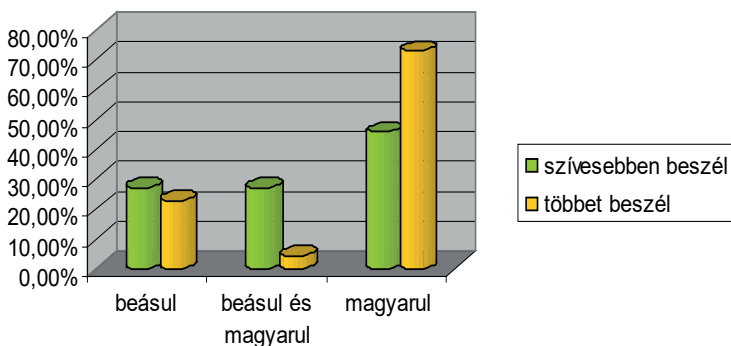
8. ábra

Az Ön szerint melyik a szebb (k69);
 a Melyik a hasznosabb nyelv, a beás vagy a magyar? (k70);
 a Melyik nyelv nehezebb? (k71); Melyik nyelv használhatóbb? (k75);
 Melyik nyelvet szereti jobban? (k72) kérdésekre kapott
 válaszok átlaga (N = 70) (Forrás: NKFP adatok, saját szerkesztés)

A beás és a magyar nyelvek nehézségi fokának megállapításánál a gyakorisági eloszlás mutatói szerint a válaszdók 53%-a a beást ítélte nehezebbnek, 38%-a a magyart, és 9% mindkettőt egyformán nehéznek tartotta.

Az életkorral korreláltatva az látszik, hogy a beás nők esetében kapott szignifikáns ($p < 0,01$) eredmények pozitív kapcsolatban állnak egymással: tehát a fiatalok és az idősek közül többen vélik a beást nehezebbnek. A férfiak esetében kapott eredmények csak tendenciát ($p < 0,1$) jelölnek, mely szerint a fiatalabb férfiak is többen gondolják a beást nehezebbnek a magyarnál.

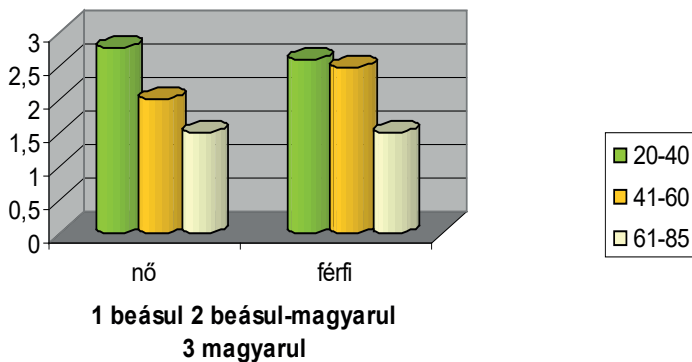
A beás nyelvhez valamint a magyarhoz fűződő attitűdöt vizsgálva a gyakorisági eloszlási mutatók alapján válaszadóink véleménye megosztott: a beást 38,6%-ban szeretik jobban, a magyart 22,9%-ban és 38,5% azok aránya, akik egyformán szeretik mindkét nyelvet. Az életkorokhoz viszonyítva az állapítható meg, hogy az idősebbek inkább a beást, a fiatalabbak inkább a magyart kedvelik.

9. ábra

A *Melyik nyelven beszél a legszívesebben?* (k60) és a *Melyik nyelven beszél a legtöbbit?* k61 kérdésekre kapott válaszok átlaga (N = 70) (Forrás: NKFP adatok, saját szerkesztés)

Ha a magyar és a beás nyelv használhatóságát vizsgáljuk az életkor függvényében, az látszik, hogy a válaszadók közül 59,4% azok aránya, akik a beást vélik a világon használhatóbbnak, 29% azok aránya, akik a magyart és 11,6% azok aránya, akik nem tudnak állást foglalni e kérdésben. Az életkorral való korreláció szerint a fiatal férfiak nem tartják a beást használhatóbbnak a magyarnál, míg az idősek mellett a fiatalabb nők nagyobb része épp az ellenkezőjét gondolja erről.

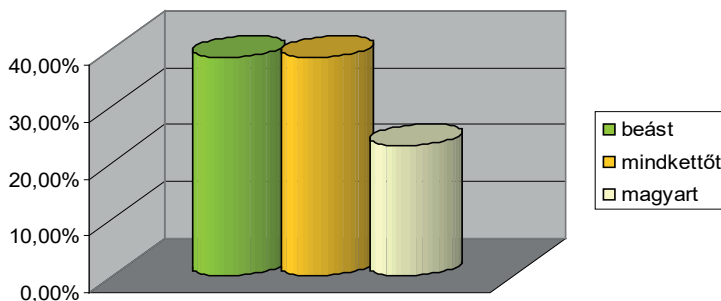
10. ábra

A *Melyik nyelven beszél a legszívesebben?* (k60) kérdésre kapott válaszok átlaga (N = 70) életkori csoportonként (Forrás: NKFP adatok, saját szerkesztés)

A megkérdezett férfiak és nők 27%-a beásul beszél szívesebben, 45,7%-uk magyarul, 27% pedig egyaránt szívesen beszélnek magyarul is, beásul is. Válaszaik az életkorral erősen szignifikáns ($p < 0,01$) kapcsolatot mutatnak. Minél idősebbek, annál szívesebben beszélnek beásul, mint magyarul, míg a fiatalok a magyar nyelvet részesítik előnyben a beással szemben.

A nyelvhasználat és a nyelvekhez való viszony vizsgálata során a gyakorisági eloszlás mutatói alapján látható volt, hogy adatközlők a hétköznapi kommunikációban jóval többen beszélnek magyarul, mint beásul, s a két nyelvhez való viszonyukat összehasonlítva, többen beszélnek szívesebben magyarul, mint beásul.

A magyar és a beás nyelv használatának gyakorisága jóval nagyobb számot eredményezett a két nemnél. A nők a ritkábban használt beást tartják inkább szebbnek, a férfiaknál fordított a helyzet, ők a gyakrabban használt magyarnak adják a magasabb értéket. A nők szerint a ritkábban használt nyelv – a beás – nehezebb, mint a magyar. A jobban szeretett nyelv és a gyakorisági változó egymással való összevetése a nők és a férfiak esetében azonos minőségű kapcsolatot mutat. Eszerint a ritkábban használt nyelvnek – a beásnak – nagyobb értéket adtak, jobban szeretik a magyarnál.

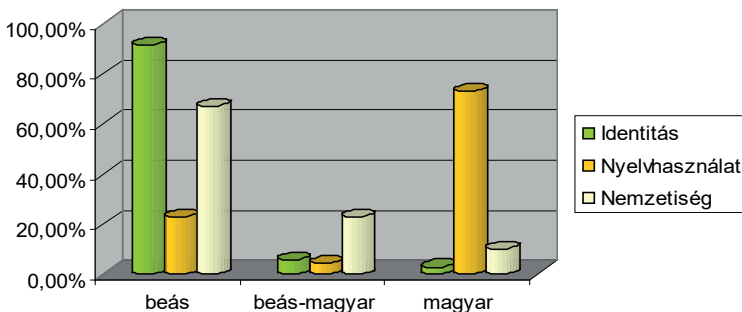
11. ábra

A Melyiket szereti jobban, a beást vagy a magyar nyelvet? (k72) kérdésre kapott válaszok átlaga N=70 (Forrás: NKFP adatok, saját szerkesztés)

Fontos megjegyezni, hogy beás nyelvet gyakrabban használók toleránsabbak azokkal, akik a beás beszédben egy-két magyar szót is használnak (k73), ám akik ritkábban beszélnek beásul, ezt kevésbé tartják elfogadhatónak. Az ezt az összefüggést mutató kapcsolat mindkét nemnél szignifikáns ($p < 0,05$). Nincs egyetértés a két nem esetében a beás nyelv hasznosságával kapcsolatban (k75). Míg a beás nyelvet gyakrabban használók azt állítják, hogy a magyarhoz viszonyítva a világon jobban boldogulnak a beás nyelvvel, addig a férfiak szerint a magyar nyelv jobban használható a világ többi országában, mint a beás. A két érték nemek közötti különbsége számottevő.

3.4.2. Összefüggés a nemzetiségi identitás és a nyelvi attitűdök között

Az identitás és a nyelvi attitűdökre vonatkozó változók összefüggéseit elemezve az látható, hogy a megkérdezettek a beás nyelv helyi változatát jóval szebbnek (k65), hasznosabbnak ítélik (k66), és könnyebbnek (k67) érzik a sokak számára ismeretlen muncsánnál. Ha a beás hasznosságát a magyarral vetik össze (k70), a magyar kerül előbbre még akkor is, ha a mintában szereplők nagyobb része jobban szereti a beást nyelvet, mint a magyart. Ez a szempont az identitás és a nemzetiség ellenére is azt jelzi, hogy a beás nyelv használata a magyarral szemben háttérbe szorul.

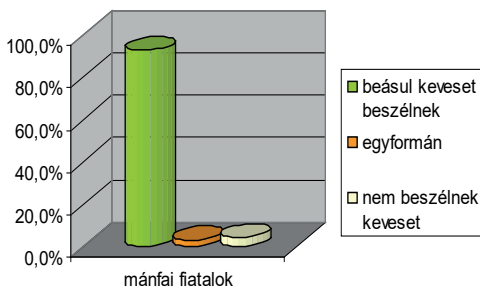
12. ábra

Összefüggés a nemzetiségi identitás (k97), nyelvhasználat (k 65) és nemzetiség (k98) között (N = 70) (Forrás: NKFP adatok, saját szerkesztés)

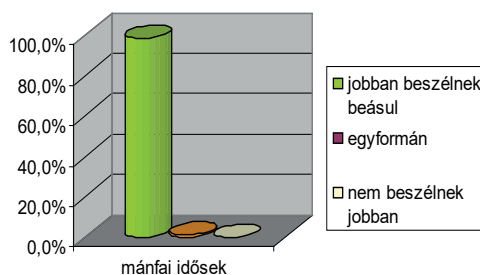
3.4.3. Az életkor hatása a nyelvtudással kapcsolatos attitűdökre

A megkérdezettek (k76) (k77) válaszai alapján egyértelműen látható, hogy az életkornak meghatározó hatása van a nyelvtudásra.

A mánfai fiatalok

A mánfai idősek

13–14. ábra

A fiatalok (N = 25) és az idősek (N = 20) beás nyelvhasználata a *Kevesebbet beszélnek-e a mánfai fiatalok beásul, mint az idősek?* (k76) és a *Jobban beszélnek-e a mánfai idősek beásul, mint a fiatalok?* (k77) kérdések alapján (Forrás: NKFP adatok, saját szerkesztés)

A mánfai fiatalok 93%-a sokkal kevesebbet beszél beásul, de aki beszél a nyelvet, az se beszél jobban, mint az idősek, akik még főként a beás nyelvet használják (98,6%). A nyelvmegtartással kapcsolatban a megkérdezettek – beás nyelvtudástól függetlenül –, a legtöbben (88,6%) azt állították, hogy a gyermekeknek meg kell tanulniuk a beás nyelvet, ugyanazon csoport 45,7%-a pedig azt, hogy nem, mivel a beás nyelv idővel úgyis el fog tűnni.

A házassági szokásokban az évszázadokon át megtartott szokás, mely szerint beások csak beásokkal házasodnak, már nem érvényesül olyan szigorúan. A vizsgált település beszélőinek 40%-a úgy gondolja, az egykoron olyan fontos endogámia hagyománya megszűnőben van, bár a nyelvátadás szempontjából fontosnak tartanák, ha megmaradna. Ugyanennyi válaszoló feltételezi azt, hogy egyes házasság esetén a gyermekek nem fognak beásul beszélni, és még többen (45%) azt állítják, hogy Mánfán idővel mindenki már csak magyarul fog beszélni. Ennek ellenére a válaszadók 93%-a a beás kultúra igen fontos részének tartja a nyelvet is, ezért azt mondják, hogy a beás nyelvet meg kell őrizni, még akkor is, ha – a válaszadók 82,4%-a szerint – lenézik a beásokat az országban, és sem a nyelvnek, sem a nyelvet beszélőknek nincs meg a presztízse.

A megkérdezettek 45%-a azon a véleményen van, hogy a beás nyelv idővel eltűnik a falu életéből, a többség ennek az ellenkezőjét állítja, és ezt azért nem tartja valószínűnek, mert a beás nyelvnek a faluból való eltűnése a beásság eltűnését eredményezné, vagyis a nyelvet a használatától nem választja el. A megkérdezettek 93%-a a beás kultúra lényeges részének tartja a beás nyelvet, s a nép megmaradásához a nyelv meglétét 91%-uk tartja szükségesnek. A megkérdezett mánfai beások 86,9%-a endogám kapcsolatban él, 10% alatti azok aránya, akik nem beás (többségben magyar) házasúval élnek együtt. Mivel az endogám családokban, valamint a egyes házasságokban élők nyelvtudására vonatkozó vizsgálatokat nem végeztem, arra vonatkozóan nincsenek adataim, hogy a egyes házasságban élők nyelvi gyakorlata miként alakul Mánfán.

3.5. Attitűdök, sztereotípiák, előítéletek

A saját, valamint a többségi nyelv (nyelvváltozatok) és más kisebbségi nyelvi közösségekkel és beszélőkkel kapcsolatos burkolt és nyílt attitűdöket, előítéleteket és sztereotípiákat vizsgálva az látható, hogy az általunk megkérdezett beások a Magyarországon élő többi nyelvi kisebbséget sokan – főleg a faluból ki sem mozduló idősebbek – nem ismerik, ezért a „se pozitív, se negatív véleményem nincs” típusú válaszok fordultak elő nagyon gyakran, ha ezekről a témákról volt szó. A megkérdezetteknek a legpozitívabb véleménye a magyarországi zenész cigányokról, a siketekről és saját helyi nyelvi közösségükről volt. A legnegatívabb a véleményük az oláh cigányokról, mivel a leginkább velük találkoznak, valamint a hétköznapi során leginkább őket ismerik. Többen nehezményezték, hogy a többségi társadalom tagjai velük keverik össze őket a leggyakrabban, és ez a homogenizáló szemlélet

lehet az oka annak is, hogy leginkább tőlük határolódnak el. Indokaik szerint a cigányok általánosan negatív megítélése az oláh cigányok miatt, a róluk elterjedt negatív vélemény miatt sújtja őket is.

3.6. A 2003. évi szociolingvisztikai kutatás összegzése

Az interjúk során megbizonyosodtunk arról, hogy a vizsgált településeken élő beások teljesen beépültek a többségi lakosság közé, már nem zárt telepi viszonyok között élnek. A cigánytelepek megszüntetése azt eredményezte, hogy az erdő szélén lakó beások a faluban vásárolták meg a megüresedett házakat. Ezért az addig egy viszonylag zárt közösséget alkotó beás közösség a faluban már távolabb került egymástól. Ez a változás együtt járt azzal is, hogy míg a telepen lakó beások szomszédaikkal többnyire csak beásul beszéltek, új lakókörnyezetükben nem beás szomszédaikkal erre már nem adódott lehetőségük, velük csak magyarul beszéltek, beszélnek. A beás nyelvhasználati szinterei ezzel tovább csökkentek.

A 2002–2003-ban készült interjúk eredményei azt mutatják, hogy a beás fiatalok a kommunikáció során jóval gyakrabban választják a magyar nyelvet, mint az idősebbek. A megkérdezettek házastársukkal és gyermekeikkel többször kommunikálnak magyarul, mint beásul. A családi kereteken kívüli formális nyelvhasználati szintereken – ügyintézés, vásárlás, orvos, munkahely – pedig nincs alternatívája a magyar nyelvnek. Az elsődleges ok a kommunikáció interetnikus jellege ezekben a helyzetekben. A beszédpartner nem beás, nem tud beásul – ezért beszélnek vele magyarul. A formális szintereken a beás nyelv használatának korlátai vannak, a beás nyelv használati köre az intézményi formális nyelvhasználati szinterekre nem terjedt ki, nem alakultak ki azok a regiszterek, melyek a beás nyelvű kommunikációt zavartalanná tennék.

A mánfai beás nyelvi közösség tagjairól elmondható, hogy mintegy 80%-uk a családban sajátította el a beás nyelvet, ám annak használata – különösen a 40 év alatti korosztálynál – visszaszorulóban van.

A beás nők és beás férfiak közti különbség a nyelvválasztás tekintetében összességében kiegyenlített, bizonyos kérdések esetében szignifikáns különbségek látszanak. A nők az interjúk adatai alapján sokkal inkább a hagyomány (nyelvi is) őrzői, mint a férfiak (vö. Huszár 2000). A kisgyermekkel, illetve unokáikkal gyakrabban beszélnek beásul, mint a férfiak. Az iskoláskorú gyermekekkel történő kommunikációban a beás nyelv használatának visszaszorulása mindkét nem esetében azonos mértékű.

A férfiak beás nyelvtudása nem gyengébb, mint a nőké, ám a beás nyelv használata körükben ritkább. A kisebbségi nyelvek, így a beás nyelv presztízsét illetően realisabban látják a nyelv helyzetét, mint a nők – feltehetően több alkalmuk volt családfenntartóként e nyelv piaci értékéről a munkaerőpiacon tapasztalatot szerezni. Mindezek mellett ők is igen erősen kötődnek anyanyelvükhöz, szükségesnek is tartják a beás nyelv átadását, ám ezt a feladatot nem tekintik sajátjuknak, szívesebben

helyezik családon kívülre ennek megvalósulását. A többségi nyelv – jelen esetben a magyar – jelenti szerintük a boldogulás nyelvét, és a magyar nyelv tudásával a magyarsághoz tartozás érzésének erősödése is megfigyelhető a mintában szereplő férfiak válaszaiban.

Különösen nagy különbségek láthatóak a három életkori csoport szélső értékeket képviselő beszélői között a nyelvválasztás és a beás nyelvvel kapcsolatos attitűdök esetében. A településen lakó beás gyermekek közül sokakat a beás nyelv használatához már nem kötnek olyan szoros érzelmi szálak, mint szüleiket, így a kutatás adatai szerint a legfiatalabb életkori csoport tagjai közül a beás nyelvet sokan nem beszélik, nem értik, nem is tartják anyanyelvüknek.

A beás–magyar nyelvcsere e nyelvközösségben – a kutatási adatok és megfigyelések szerint – azonban nem járt együtt a beás nyelvi identitás elvesztésével. A mánfai fiatal generáció beás nyelvhasználata és nemzetiségi identitása nincs szinkronban egymással: bár a beás nyelvet nem beszélik, de a beás népességhez való kötődésük erős.

A középkorúak életében a fiatalokénál jóval fontosabb helyet foglal el a beás nyelv. A gyermekkori emlékeik színtere többnyire a zárt beás közösség volt, a települet, ahol a beás nyelv használata teljesen természetes volt, a közösségen belüli kommunikáció egyetlen eszköze ez volt. Ebből eredően a beás nyelvhez való érzelmi kötődésük is erősebb. Bár csak nagyon kevesen rendelkeznek tartós munkavisztonnal, ha mégis, munkahelyük többnyire a falun kívül található. Kommunikációjukban a kódváltás természetes dolog. A beás nyelv főleg az idősebbekkel való kapcsolattartásban játszik domináns szerepet, míg gyermekeikkel többnyire magyarul beszélnek. Ennek oka az a felismerés, hogy a beás nyelvtudás révén kevésbé sikeresek az életben, nem jutnak jobb munkához, biztosabb megélhetéshez gyermekeik és ők maguk sem, annál inkább jelent negatív megkülönböztetést, kisebb presztízszt a kisebbséghez való tartozás.

A magyar nyelv piaci értéke nagyobb, így szívesebben veszik, ha gyermekeik is ezt tanulják meg, beás anyanyelvük pedig megmarad a család használatában, bár már ott sem kizárólagos. A középkorosztály szinte minden tagja beszéli a beás nyelvet, életükben a beás funkciója közel azonos a magyar nyelvével, miközben a beás nyelv használati színterei egyre csökkennek. A hétköznapjaikban a beás nyelv használata már nem domináns, s ez beás nyelvtudásuk szintjét is befolyásolja.

A legidősebb generáció tagjai azok, akik a legritkábban hagyják el lakóhelyüket, keveset vannak távol otthonuktól, őket érinti a legkevésbé a modernizáció, így ők még őrzik, szívesen is használják a beás nyelvet. Számukra a közösség hagyományai, szokásai is élnek, mivel azonban már ők sem zárt települeti viszonyok között élik hétköznapjaikat, ezek gyakorlására egyre kevesebb lehetőségük adódik. A beás nyelvről és hagyományaikról is inkább csak beszélnek, semmint megélnék azokat, annak ellenére, hogy gyermekeik még kötődnek a cigány kultúrához, unokáik már csak hallomásból tudnak róla.

E helyzetben a beás kultúra megerősödése, presztízsnyerése reményteljes változást hozhatna a nyelvcseré megállításában, sőt e folyamat visszafordításában. Ebben a munkában a helyi beás értelmiség még nem tud részt venni, hisz a helyi beás közösség 2003-ban egyetlen diplomással sem rendelkezett, de ugyanakkor a beás középosztály sem erősödött meg annyira, hogy ezt a feladatot magáénak tekintse.

A helyi cigány kulturális egyesület felelőssége emiatt még nagyobb és még fontosabb, ugyanis a település életében az egyetlen olyan vezető-szervező erőt képviseli, amelynek komoly hatása van a település kulturális életére. A beás nyelvmegtartás érdekében folytatott tevékenysége ugyan ösztönösen, ám nagyon pozitívan befolyásolja a mánfai beás közösségről kialakult képet a falu teljes lakossága számára, és a beás kultúra presztízisének megteremtéséért végzett munkássága is igen figyelemre méltó nem csak a település magyar lakossága, de a beás kisebbséghez tartozók körében is.

A beás nyelv presztízisének megteremtése és megerősítése szempontjából reményteli, de kihasználatlan lehetőségeket kínált a Mánfán 2008-ig működő, egyedülálló tehetséggondozó középiskolai kollégium, a Collegium Martineum. A kollégiumban a régióban lakó, Pécs és környéke érettségít adó középiskolaiban tanuló diákok laktak hét közben. Fontos feladatának tartotta, hogy érettségihez juttassa a Baranya, Somogy, Tolna megyéből származó, főként cigány családból érkező, hátrányos helyzetű gyermekeket, akiknek ez a segítség páratlan lehetőséget nyújtott a társadalmi mobilitáshoz. A kollégium megszűnésével az ott működő civil szervezetek magukra maradtak, és csak az idő ad majd választ arra, hogy a mánfai beás közösség identitásának megőrzéséért a nyelvhasználat színtereinek bővítésért, a nyelv presztízisének megteremtéséért mit akarnak, mit tudnak tenni.

4. Változások a 2002–2003-as adatokhoz képest

A 2002 és 2003 során végzett vizsgálat után 2022 őszén visszatértem a településre azzal a céllal, hogy lássam, az elmúlt 20 évben hogyan változott az ott élő beások nyelvi gyakorlata.

A terepmunkát segítő helyi lakost megkeresve áttekintettük a 20 évvel ezelőtti interjúalanyok listáját – a megkérdezettek több mint egyharmada már nem él. 2002-ben az akkori mánfai megkérdezettekhez a vizsgálati minta kiegészítéséhez egy másik településről (Bogyiszló) kerestem további, hasonló életkorú beszélőket (5 férfit és 1 nőt), ám közülük ma már egy interjúalanyom sem él. Az elhunytak Mánfán néhány kivételtől eltekintve, Bogyiszlón pedig mindannyian a legidősebb életkori csoportba tartoztak (61–85 év).

A cigányok/romák az egyik legsérülékenyebb, legrosszabb egészségi állapotú kisebbsége Magyarországnak, pontos információink nincsenek a népesség várható élettartamáról, hisz a csoportba tartozók meghatározása is számos problémába ütközik, csupán becslült adataink vannak erről. A 2011. évi népszámlálási adatok szerint a hazai várható élettartam a férfiaknál 71,45 év, a nőknél 78,33, míg a népszámláláson

alapuló adatok alapján a cigány/roma népesség becsült élettartama az országos átlagnál 15 évvel alacsonyabb.⁹

Mánfára a vizsgálat óta időközönként visszajárok, így volt alkalmam nyomon követni az ott végbement, beásokat érintő történéseket. Az elmúlt 20 évben a beás közösséget érintő szemmel látható változás nem történt. A lakosság lélekszáma kismértékben változott, a két évtized alatt 896 főről 749 főre csökkent, ami egyrészt a lakosság természetes fogyásából, másrészt az elvándorlásból is adódhat. Jelenleg becsült adatok alapján kb. 50 cigány család él a faluban¹⁰

A településen továbbra is kevés munkalehetőség van, ezért a mánfai lakosok, ahogy két évtizeddel ezelőtt, most is döntően Komlón és Pécsen találnak munkát. A falu népességszerkezetére az előregedés jellemző, a fiatalok – a megkérdezettekkel folytatott beszélgetésekből egyértelműen az derül ki, hogy – egyre kisebb számban maradnak a településen, mivel munkalehetőségeik is többnyire a településen kívül adódnak. A településen élő beás cigányok státusza sem változott. Gazdasági erejük nem nőtt, társadalmi megítélésük sem változott különösképpen, a hazai nemzetiségek között az előítéletek továbbra is leginkább a cigányságot érintik, és ez alól a mánfai beás cigányok sem képeznek kivételt.

4.1. A nyomon követő vizsgálatban részt vevő személyek

2022 őszén nem volt célom a 20 évvel ezelőtti vizsgálat teljes mintás megismétlése, pusztán arra kerestem választ, hogy az elmúlt két évtized a mánfai beás népesség nyelvi gyakorlatában milyen változást hozott. Mivel ugyanazokhoz a válaszadókhoz tértem vissza, akiknél 20 évvel ezelőtt jártam, alkalmam adódott arra, hogy megvizsgáljam, az elmúlt két évtized alatt hogyan változott a megkérdezettek egyéni nyelvhasználata, illetve nyelvválasztása és ezzel együtt azon közösségeké is, amelyekben élnek hétköznapjaikat.

Legelőször azzal a településen élő, köztisztviselőként álló személlyel beszélhettem, aki az interjúk felvételében segített, utána kerestem fel azokat a valamikori beszélgetőpartnereimet, akik az ajánlása alapján elérhetőek voltak, és akik most is szívesen láttak. Arra törekedtem, hogy minden életkori csoportból legyen 3–4 interjúalanyom, ezért a 20 évvel ezelőtt elvégzett kutatáshoz hasonló számadatokkal nem rendelkezem, csak folyamatokat, tendenciákat fogok ismertetni, illetve összevetni az első vizsgálat eredményeivel.

A két évtizeddel ezelőtti három életkori csoport (20–40, 41–60, 60–85) legidősebb válaszolóit most az akkori középső korosztály képviseli, a megkérdezett legfiatalabb korosztályhoz tartozók most új alanyai a vizsgálatomnak, mivel ők az első vizsgálat idején csak alig pár évesek voltak, abban nem vettek részt.

A három életkori csoport megkérdezettjeivel folytatott beszélgetéseket videofelvételeken rögzítettem, melyek közül néhány fontos részletet idézek, de a felvételek

⁹ https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/nemzetiseg_demografia.pdf

¹⁰ <http://www.manfa.hu/helyi-eselyegyenlosegi-program>

részletei a tanulmány online kötetében megtalálhatóak lesznek. Az interjúk az első vizsgálat kérdőívei alapján zajlottak, kiemelten fókuszálva a nyelvtudás, nyelvválasztás, nyelvi attitűdök, sztereotípiák témaköreinek a vizsgálatára. Mivel már két évtizeddel ezelőtt is generációs különbségeket tapasztaltam a vizsgálatban részt vevők beás–magyar kétnyelvűségével és nyelvi viselkedésével kapcsolatban, ezért fontosnak tartom azt a nyelvi környezetet is megvizsgálni, amelyben a (közösségi) kétnyelvűség, a bikulturalitás, a nyelvi és nemzetiségi identitás kérdései értelmezhetők.

A többségi környezetben élő kisebbségi csoportok nyelvi viselkedésére általánosan is a változatosság jellemző. A magyarországi cigányság több évszázados együttélése a többségi társadalommal természetes módon hozta magával a kétnyelvűség kialakulását is, hisz ma már nehezen találnánk olyan cigány/roma személyt, aki a többségi környezet nyelvét, a magyar nyelvet ne tanulta volna meg. Ez a folyamat természetesen alakította ki a kétnyelvűség különböző állomásait és hatott a nemzetiségi identitás alakulására is.

A 2002–2003-ban végzett vizsgálat a mánfai beás cigányok körében a beás–magyar kétnyelvűségi folyamat nagyon intenzív változását is igazolta: a beás nyelv használata különösen a fiatal korosztály esetében a magyar nyelvre cserélődött. A beás közösségek már legalább egy nyelvcsere folyamaton átestek, napjainkban pedig a beás–magyar nyelvcseret élük át (Borbély 2001a, 2001b). Nem igazolt és egyre inkább vitatott hipotézisek szerint, évszázadokkal korábban a romani–beás nyelvcsere is átestek. Történeti szempontból a legfontosabb probléma, hogy a 18. század előtti csoportfejlődésről nem rendelkezünk kellő ismeretekkel. A beások csoporttá válásának, migrációjának és mesterségei kialakulásának 16–17. században gyökerező folyamatai nem tisztázottak, így a romani–beás nyelvcsere a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján nem igazolható” (Nagy 2019: 14).

4.2. Nyelvválasztás

Kétnyelvű egyéneknél és kétnyelvű közösségekben a nyelvválasztást számos tényező befolyásolja. A kétnyelvű egyének nyelvválasztása függ a téma, a szituáció vagy a beszédben résztvevő személyek kommunikációs céljaitól.

A kétnyelvű beszélő beszélhet kódváltással és kódváltás nélkül, attól függően, hogy egynyelvű vagy kétnyelvű partnerrel beszél. A kódváltás jelenségét vizsgáló kutatók többféleképpen vélekednek erről és sokan a kétnyelvű közösségekre jellemző sajátosságnak tekintik, amely nagyban függ a beszélők nyelvi kompetenciáitól és a szituációtól is. Többségi beszélők jelenlétében a kisebbségi nyelv használata visszaszorul, és mivel a mánfai beások életük nagy részét a többségi nyelvi környezetben töltötték, illetve töltik, a kódváltás állandósult, és ez hatással van a beás nyelvi gyakorlatukra is. Azokban a helyzetekben is a többségi nyelvet beszéljük, ahol beásul beszélhetnénk. Mindezt erősíti az a tény, hogy a beások is – mint általában más nemzetiségi csoportok – két kultúrában élnek, és szeretnének teljes elfogadást a többségi társadalomban, még ha az eredeti kulturális identitásukat, így nyelvüket is elveszítik. Ez az asszimilációs folyamat gyakran társadalmi elvárás, sokakban pedig

egyfajta belső kényszer, így a magyar kultúra elfogadásával egyre inkább magyar identitást is szereznek.

Napjainkban – feltételezésem és tapasztalataim szerint – nehéz egy egyénnek két kultúrában egyformán kompetensnek maradni úgy, hogy az eredeti etnikai és kulturális identitásából ne veszítsen, vagy, hogy ne kelljen az egyik etnikai identitását a másik, többségi identitásával felváltani, vagy az egyik kultúrát a másik fölé helyezni. A hazai beás cigányok esetében ennek a folyamatnak vagyunk szemtanúi. Mivel nyilvánvalóan az egyének eltérő módon és mértékben férnek hozzá bizonyos társadalmi, foglalkozási és politikai szerepekhez, így az etnikai identitásuk és kulturális kompetenciájuk is különböző. A beás–magyar kétnyelvű beszélők esetében sem kiegyensúlyozott a két nyelv használata, a mánfai beás beszélők körében napjainkban egyértelműen a többségi nyelv használatának dominanciája figyelhető meg, de egy rendkívül erős etnikai identitás (büszkeség) mellett. E téren mindkét vizsgálat során generációs különbségeket tapasztaltam, ezért kutatási tapasztalataimat a három generáció válaszait összegezve osztom meg az olvasókkal.

4.3. Nyelvtudás

A nyelvtudás kérdéskörét körbejárva azt tapasztaltam, hogy húsz évvel ezelőtt két életkori csoport beszélői használták aktívan a beás nyelvet, a legfiatalabbak többségének az anyanyelve már a magyar nyelv volt. Az elmúlt húsz év alatt ez a tendencia folytatódott: a három generáció közül a legfiatalabbak mellett már a középső generáció képviselői, az ő szüleik is, többnyire a magyar nyelvet használják, nyelvtudásuk csupán néhány beás szóra terjed ki. Az 50 év fölöttiek között viszont vannak beásul jól beszélők, és aki 20 évvel ezelőtt még beásul válaszolta meg a beásul feltett kérdéseket, most ugyanazokra a kérdésekre legtöbbször magyar nyelven válaszolt. Ezt igazolja egy interjúrészlet is (lásd 1. Interjúrészlet).

<p>(K): <i>Kata pãrestyé-m sjévã dã tyinyé. Sji-nyé jésty tu?</i></p> <p>(A): Na, most akkor itt lesznek a problémák, mert nagyon jó passzív nyelvtudásom van és így ennyi. Úgyhogy ne haragudj, de beásul nem fog menni.</p>	<p>(K): Kata, mesélj valamit magadról. Ki vagy te?</p>
<p>29 éves diplomás nő, 2023.</p>	

1. Interjúrészlet¹¹ (<https://youtu.be/IKaGggUCWw0>)

¹¹ A beás nyelvű interjúk a magyar abc betűit használó fonetikus átírás alapján kerültek leírásra. A magyar nyelvtől eltérően két magánhangzó van, az *ã* – egy *ö*-szerű ajakkerekítéses hang, valamint az *î*, amely egy *ü*-szerű ajakkerekítés nélküli zárt magánhangzó. A magánhangzók közötti *a-ã*, *e-é* különbséget jelöljük. A lágy mássalhangzókat a mássalhangzó utáni *j* betűvel jelöljük, amely a kiejtésben néma, csak az előtte álló mássalhangzó lágyítására szolgál (*sjápã*, *zsjezsjit*). A *ty* hang pedig magyar cs ejtésének felel meg, amit a lengyel vagy a horvát nyelvben a *ć*-vel jelölnek. Az interjúrészletek átírásakor használt jelek: dőlt betűk jelzik a beás nyelvű válaszokat, a kérdezőt a (K), az interjúalanyt pedig az (A) rövidítés jelzi.

Részlet abból a beszélgetésből, amit 2023-ban folytattam azzal a beás asszonnyal, aki két évtizeddel előbb minden kérdésemre csak beásul válaszolt (lásd 2. Interjúrészlet).

<p>(K): <i>Áku máj mulcínsj o máj pucíny szfátes-tyé ín szátusztá bájisestyé?</i></p> <p>(A): <i>Á, máj pucíny. Sokkal máj pucíny.</i> (Sokkal kevesebben)</p> <p>(K): <i>Á dǎ sjé? (Miért?)</i></p> <p>(A): <i>Nu styu, áku kum szá-c zík.</i></p> <p>(K): <i>Sjé gíngyesty.</i> (Mit gondolsz?) <i>Kum áj dǎ gínd. Kum íc vinyé pǎ gurǎ.</i></p> <p>A: Azért, mert nálam is <i>áje-j báj, lá minyé ku kupiji-m mej ín multyé ríndurj j-ám szpusz tot, j-ám zísz tot</i>, hogy <i>ínvácác</i> a saját <i>vorbá vǎ</i> a nyelvetekre, már én se látod, hát hiába hibáztatnám a gyerekeket, mert má én se, elavult, én szerintem azért, véleményem szerint, mert nem egy, egy csoportban vagyunk, ahol csak azt beszéljük. <i>Ín kumpányé kínd sǎgyeny</i>, én, <i>ín</i> Kossuth akna, ott <i>áfelǎ</i> olyan, olyan emberek voltak, hogy csak cigányul, tudtak ők magyarul is, de csak cigányul, ott csak úgy beszéltek. Természetesen a kisgyerekek <i>kupiji-j misj s-eje ásá szfáte</i>.</p> <p>(K): <i>Kupiji téj toc prisjepé?</i></p> <p>(A): <i>Toc prisjepé</i>, de nem beszélük. Mindent megértenek, amit mondasz nekik, de nem beszélük. Egy a Laci fiam, de az is úgy akcentusan olyan, olyan beszélj normálisan, vagy tisztán monddod, vagy nem, de akkor is akkor is beszélü,</p> <p>(K): <i>Dǎ kupiji, unosjilye-c?</i> De a gyerekek, az unokáid?</p> <p>(A): Á! Nem. Ezek pláne. A Melindámnak ami most az aprók, semmiféleképpen nem, teljesen kihalt. Nem. Egyik unokám sem. Nem. Talán egy-kettő a nagyobbik a Veronikámnak a fiai, ami 30, meg 28, amelyik a legidősebb, az még talán egy-két szót, hogy érti, de nem ejti ki.</p> <p>(K): <i>Sjé gíngyesty, sj-ár trábuji szá fǎsjény, kí lyimbásztá szá rǎmijé szusz?</i></p>	<p>(K): Most többen vagy kevesebben beszélnek beásul ebben a faluban?</p> <p>(A): Á, kevesebben. Sokkal kevesebben.</p> <p>(K): Miért?</p> <p>(A): Nem tudom, most hogy mondjam.</p> <p>(K): Mit gondolsz? Ahogy akarod. Ahogy a szádra jön.</p> <p>(A): Azért, mert nálam is az a baj nálam a gyerekekkel, többször mondtam nekik, elmondtam, hogy tanuljátok meg a nyelveteket, már én se, látod, hát hiába hibáztatnám a gyerekeket, mert má én se, elavult, én szerintem azért, véleményem szerint, mert nem egy, egy csoportban vagyunk, ahol csak azt beszéljük. A telepen, amikor ott laktunk, én Kossuth aknán, ott olyan, olyan emberek voltak, hogy csak cigányul, tudtak ők magyarul is, de csak cigányul, ott csak úgy beszéltek. Természetesen a kisgyerekek, a kisgyerekek is úgy beszéltek.</p> <p>(K): A gyerekeid mind értik?</p> <p>(A): Mind értik, de nem beszélük. Mindent megértenek, amit mondasz nekik, de nem beszélük. Egy a Laci fiam, de az is úgy akcentusan olyan, olyan beszélj normálisan, vagy tisztán monddod, vagy nem, de akkor is, akkor is beszélü,</p> <p>(K): És a gyerekek, az unokáid?</p> <p>(A): Á! Nem. Ezek pláne. A Melindámnak, ami most az aprók, semmiféleképpen nem, teljesen kihalt. Nem. Egyik unokám sem. Nem. Talán egy-kettő a nagyobbik a Veronikámnak a fiai, ami 30 meg 28, amelyik a legidősebb, az még talán egy-két szót, hogy érti, de nem ejti ki.</p> <p>(K): Mit gondolsz, mit kellene tennünk, hogy fennmaradjon ez a nyelv?</p>
--	---

(A): Hát én nem, <i>jo nisj nu styu.</i>	(A): Hát én nem, én nem is tudom.
(K): <i>N-ár fi pākát d-ány mujtá-o?</i>	(K): Nem lenne kár, ha elfelejtenénk?
(A): Talán <i>áfelā iskulā ár trābuji</i> , ahová járnak, mert végül is nem kéne sok nekik.	(A): Talán olyan iskola kellene, ahová járnak, mert végül is nem kéne sok nekik.
66 éves, szakmunkás végzettségű nyugdíjas nő, 2023.	

2. Interjúrészlet (<https://youtu.be/wnvB545XOoA>)

A legjellemzőbb és legáltalánosabb tapasztalatom a beszélgetések során, hogy a beásul feltett kérdésre az interjúalanyaim automatikusan beásul kezdtek el válaszolni, majd néhány szó, illetve mondat után átváltottak magyar nyelvre és utána már szinte végig magyarul beszéltek, alkalmanként egy-egy beás kifejezéssel színesítve a beszélgetést. Bár az idősebb korosztálybeliek ma is jól tudnak beásul, a beszélgetés során csak nagyon kevés olyan beszélgetőtársam akadt, akivel folyamatosan fent tudtam tartani a beás nyelvű kommunikációt. A legteljesebb beszélgetést a korábban a kutatást terepmunkásként támogató helyi beás beszélővel tudtam lefolytatni. (A vele lezajlott beszélgetés részleteit az online tanulmányban érhetik el az olvasók.)

A *Milyen szinten beszéli Ön a beás nyelvet?* kérdéskörét vizsgálva, a beás nyelvtudással rendelkező válaszolók jónak ítélték a beás és a magyar nyelvtudásukat is. Többen válaszolták azt, még ha szívesebben beszélnének beásul, akkor sincs nagyon kivel beszélgetniük. Bár én beásul kérdeztem őket, de még ebben az esetben is – egy kivétellel – szinte mindenki magyarul válaszolt. A hétköznapiakban a beásul tudók – bevallásuk szerint – egymás között leginkább kétnyelvű/transzlingváló beszédmódban, azaz „kevert nyelven” beszélnek, ahogy ezt több interjúalanyom megfogalmazta (lásd 3. Interjúrészlet).

(K): A nagymamáddal Te milyen nyelven beszéltél?
(A): Kevert nyelven. És ő is kevert nyelven beszélt hozzám.
(K): Az mit jelent?
(A): Elkezdtük magyarul, folytattuk beásul és befejeztük magyarul. Káromkodni is beásul csináltuk, a pletykálgodás is beás volt és a mesék is beások.
(K): Aha. Tehát a mamád mesét neked beásul
(A): Igen.
(K): És a rokonságodban van még valaki, aki beszél beásul, az anyukádon kívül.
(A): Az ő korosztálya igen. Az unokatestvérei, az idősebbek, a mama és mit tudjam én...
(K): És ők mikor beszélnek beásul?
(A): Amikor találkoznak, akkor ők is ilyen kevert nyelven szoktak most már inkább, tehát nem teljesen beásul. De ők azért sokat szoktak. Hogyha találkoznak egymással, hogyha mesélnek akár telefonbeszélgetésben is hallom, hogy szoktak. Hogyha valami nem jut eszükbe magyarul, akkor is beásul szoktak, köszönteni is beásul szoktak.
29 éves, MA diplomás nő, 2023.

3. Interjúrészlet (<https://youtu.be/yosuLJFKGqU>)

Magyar nyelvtudásukat a megkérdezettek mindannyian jónak, a legfiatalabbak nagyon jónak ítélték, ezt nevezték meg anyanyelvükként is, mivel őket a szüleik már nem tanították meg beásul. A legfiatalabb generáció megkérdezettjei között egyetlen olyan egyént találtam, aki megértette a beásul feltett kérdéseket, de magyarul válaszolt. Bevallása szerint 9 éves koráig, amíg nagymamája élt, vele beásul beszélt, ám több mint tíz éve nem használja ezt a nyelvet és mára már nem is ért belőle min-dent, ezért beás beszédértését közepesnek ítéli.

4.4. A nyelvhasználat

A válaszolók több mint 20 szituációról mondták el, mikor, kivel beszélnek beásul, illetve magyarul, valamint melyek azok a helyzetek, amikor mindkét nyelvet használják. Ahogy az első vizsgálat során is a többségüknél a magyar nyelv volt a gyakrabban választott nyelv, úgy a nyomon követő vizsgálat sem hozott más eredményt: nem volt egyetlen egy olyan szituáció sem, amelyben a megkérdezettek kizárólag beásul beszéltek volna. A legidősebb beszélők már csak házastársukkal vagy ritkán a velük egykorú vagy idősebb barátaikkal használják a beás nyelvet, de már velük sem kizárólag csak ezen a nyelven társalognak, leginkább kétnyelvű/transzlingváló beszédmódban kommunikálnak.

Míg két évtizede a legstabilabb nyelvhasználati színtér az otthon volt, addig most a családi nyelvhasználatban, főként a gyermekeikkel folytatott kommunikációban már csak a magyar nyelv hallható, mivel a gyermekek már egyáltalán nem beszélnek beásul, és több olyan család is van, ahol a többségi társadalom tagjai közül választott párral élnek házasságban vagy élettársi kapcsolatban. Ezekben a családokban immár nem beás–magyar kétnyelvű a kommunikáció, hanem kizárólag magyar nyelven beszélnek. Így mivel a beás fél az esetek többségében már egyáltalán nem beszéli a beás nyelvet, a magyar nyelv anyanyelvként működik.

A húsz évvel ezelőtt még jól működő mánfai hagyományörző együttes hosszú évekkal ezelőtt megszűnt, így a helyi beások a szokásaikat, hagyományait legfeljebb egyéni szinten őrzik, közösségi színtereken nincsenek olyan programjaik, alkalmak, ahol dalaikat, táncaikat, nyelvüket gyakorolhatnák. Az interjúadatokból egyértelműen azt a következtetést tudjuk levonni, hogy a vizsgált közösségben a beás–magyar nyelvcsere folyamata egyre inkább előre halad, és közösségi aktivitás híján egyre kevesebb az esély visszafordítására. Egy beásul nem beszélő fiatal interjúalanyom arra a kérdésre, hogy hol szokott beásokkal találkozni és hol hall beás beszédet, a temetést említette meg, mint olyan eseményt, ahol, ha beás embert temetnek, sok beás gyűlik össze. Ezeken az alkalmakon is korosztályfüggő, hogy ki, milyen nyelven szól a másikhoz, de a legnagyobb eséllyel ez az a színtér, ahol főként az idősebbek, beásul szólnak egymáshoz.

4.5. Nyelvi és nemzetiségi identitás és a nyelv választás

A nemzetiségi hovatartozás kérdésében minden megkérdezett beásnak vallotta magát. Mivel épp a 2022-es őszi népszámlálás időszakában folytattam az interjúkat, minden válaszoló egyfajta büszkeséggel vallott arról, hogy a népszámlálás kérdései között szereplő – ám nem kötelező – kérdést megválaszolta és azt külön kihangsúlyozta, hogy egyáltalán nem szégyelli, hogy beás. Ezt a választ annak tudom be, hogy én, mint a beás közösség tagja kérdeztem erről őket, ám ha idegen teszi fel ezt a kérdést, feltételezésem szerint nem lett volna ilyen határozott válaszuk, nagy valószínűséggel a válaszadás előtt hosszabban mérlegelték volna azt, és azok a kérdések is felmerültek volna, miért akarja ezt tudni a kérdező, nem lesz-e hátrányuk abból, ha válaszolnak erre a kérdésre stb.

Amikor e kérdés kapcsán az anyanyelv, a nemzetiség és az állampolgárság kérdései jöttek szóba, többen zavarba jöttek, ugyanis a fogalmak értelmezése – ahogy 20 éve, most is – nehézséget okozott. Általában a téma konklúziójaként azt vonták le a válaszolók, hogy ők ugyan beások, de legalább annyira érzik magukat magyarnak is, így a kettős identitásuk meglehetősen erős annak ellenére, hogy a többségi társadalom ezt nem feltétlenül fogadja el és gyakran kezeli diszkriminatív módon őket.

(K): <i>Áku o foszt népszámlálás. Lá voj or foszt o voj má ác fãkut pã internet.</i> (A2): <i>Ja, ja, ja. Nu pã internet.</i> (K): <i>Or foszt lá voj má?</i> (A2): <i>Persze, azt hiszem szombaton.</i> (K): <i>Sí v-ác cînut dã bãjãs, o dã ungur?</i> (A2): <i>Dã ungur.</i> (K): <i>Dã voj? Kum ác zîsz.</i> (A2): <i>Hát magyar. Magyarnak.</i> (A1): <i>Mi bevallottuk, hogy beás színtyény, de már magyarnak írt. Jél azt is úgy aláírta, hogy magyar nyelv. Magyarnak átírta.</i>	(K): <i>Most volt népszámlálás. Jártak már nálatok vagy az interneten töltötték ki.</i> (A2): <i>Igen, igen, igen. Nem az interneten.</i> (K): <i>Voltak már nálatok?</i> (A2): <i>Persze, azt hiszem szombaton.</i> (K): <i>És beásnak vagy magyarnak vallottatok magatokat?</i> (A2): <i>Magyarnak.</i> (K): <i>És Ti? Mit mondtatok?</i> (A2): <i>Hát magyar. Magyarnak.</i> (A1): <i>Mi bevallottuk, hogy beások vagyunk, de már magyarnak írt. Ő azt is úgy beírta, hogy magyar nyelv. Magyarnak átírta.</i>
A1-70 éves, 8 osztályt végzett férfi és A2- 68 éves, 8 osztályt végzett nő, 2023.	

4. Interjúrészlet (<https://youtu.be/hu9iwl1r-oE>)

Összességében a nyelvi és nemzetiségi identitás valamint a nyelv választás között nagy az eltérés a mánfai beások körében. Bár identitásukat tekintve beszédpartnerem mindannyian a beás nemzetiséghez tartozónak sorolták magukat, a beás nyelvet már csak az idősek tartották az identitás fontos, de nem kizárólagos velejárójának. A másik két korosztály megkérdezettjei nagyobb részt már nem is használják a beás nyelvet a hétköznapiak során vagy azért, mert nem beszélnek, vagy azért, mert már

könnyebben szólalnak meg magyar nyelven. Mindezek ellenére nemzetiségi identitásuknak a beást jelölték meg, de egy családon belül is találkoztam egymástól eltérő válaszokkal. Értesültem olyan esetről, ahol az idősebb korosztálybeli szülők a nemzetiségi identitás tekintetében beásnak mondták magukat, a népszámlálást végző személy ezt felülbírálván a magyart jelölte meg az anyanyelvüknek.

Húsz évvel ezelőtt a családokban a gyermekek iskolába lépése fordulópontot jelentett a használt nyelvek között a magyar nyelv javára, és azért, hogy a gyermekek ne szenvedjenek hátrányt a magyar tannyelvű iskolákban, otthon is csak magyarul beszéltek. Ez a fajta kommunikációs stratégia az iskolába lépés előtt a családokban már nem említődött meg, mivel a szülők és a szülőképes generáció szinte kizárólag csak magyarul tud.

4.6. Nyelvi attitűdök

Függetlenül attól, hogy a beás nyelvet leginkább már csak a legidősebb generáció használja – de már ők se kizárólagosan –, a megkérdezettek a beás nyelvről nagyon pozitívan nyilatkoznak.

A Mánfán beszélt szociolektus, az árgyelán nyelvi változat elnevezést a helyiek többsége nem is ismeri, saját nyelvváltozatukat beásnak, önálló nyelvnek tartják, nem pedig dialektusnak. Arról van tudomásuk, hogy Baranya déli részén a határ közelében néhány faluban beszélnek a beás egy másik nyelvváltozatát, a muncsánt, de ezekkel a beszélőkkel ők nem, vagy csak ritkán találkoznak, így a beás nyelvnek a mánfai változatát tartják 2023-ban is szebbnek. A hasznosság tekintetében eltérnek a vélemények. Volt olyan beszélő, aki azt hangoztatta, hogy talán külföldön fontos, ha valaki tudja a beás nyelv bármelyik változatát, mert ott mindig találkozhatnak olyanokkal, akikkel megértetik magukat ezen a nyelven. Erről konkrét élménye csak egy személynek volt, aki középiskolában tanult olaszul és Olaszországban járva személyes tapasztalatot szerzett arról, hogy mennyire hasonlít a két nyelv – s bár ő beásból már csak passzív nyelvtudással rendelkezik, de tapasztalta, hogy édesanyja alkudozni is tudott beásul az olaszokkal.

A közép- és az idősebb korosztály megkérdezettjei a beás hasznosságát jóval inkább a magyar nyelv alá helyezik, azzal indokolva, hogy nincs hol, és nincs kivel beszélni ezt a nyelvet, mivel a családon kívüli formális színtereken nem beszél senki beásul. Az iskolában más nyelveket tanulnak, így háttérbe szorul a beás nyelv használata. Ezzel viszont fel is gyorsul a beás–magyar nyelvcsere folyamata, mivel a magyar nyelv használata válik dominánssá az életükben, és már nem csupán a családon kívüli, de a családi kapcsolataikban is.

Volt olyan interjúalany, aki szerint a beás nyelv már elavult, kevésbé vannak olyan helyek, ahol a beást használni lehetne. Emocionális helyzetekben és titkos nyelvként használja: ha ideges és átkozódik, és ha nem szeretné, hogy a környezetében levők (főként az unokái) ezt értsék.

Arra a kérdésre, hogy kinek lenne a feladata a beás nyelv átadása, a megkérdezettek – egy kivétellel – mind a családon kívülre helyezték ezt a feladatot és az iskola dolgának tartják. Volt olyan megkérdezett, aki szerint a beás nyelvet a családban kellene a gyermekekkel megtanítani, de elmondta, hogy az ő gyermeke sem beszél már a beás nyelvet, mert arra törekedett, hogy amikor majd a gyermeke iskolába kerül, magyarul tudjon, mivel az iskolában is magyarul kell teljesítenie. Azt gondolja, a gyermeke beásul később megtanulhat bárhol, ha akar.

(A): <i>Dá lá minyé ásá-j vorbá, kînd blásztãm sjévá, misz ideges, és nem akarom azt, hogy tudják, akkor inkább ásá zik bájisestyé, máj binyé mi-j pã lyimbã.</i>	(A): Nálam úgy van, hogy amikor káromkodok valamit, mert ideges vagyok, és nem akarom, hogy tudják, akkor inkább úgy mondom beásul, jobban a nyelvemen van.
66 éves, szakmunkás végzettségű nyugdíjas nő, 2023.	

5. Interjúrészlet (<https://youtu.be/Vjg7GsMSHIE>)

Az elmúlt húsz évben a hátrányos helyzetűek és/vagy cigányok társadalmi státuszában nagy változás nem történt. Fontos azonban megjegyezni, hogy egyéni életpályákat tekintve vannak kiemelkedőek, az említett csoportban is. Az elmúlt évtizedek kutatásai azt igazolják, hogy a távolság a cigány népesség illetve a többségi társadalom iskolázottsága között nem változott (Zolnay 2015).

Az első mánfai kutatásom óta egy cigány fiatal végzett egyetemet és szerzett diplomát, ami igazolja, hogy az előző vizsgálat óta ezen a téren történt változás. Az első vizsgálat idején ugyanis a mánfai beás közösségben két fő volt csupán, aki érettségivel rendelkezett (lásd fentebb). Húsz évvel később is csak az egyik érettségizett interjúalany gyermeke lett a település egyetlen cigány diplomása, aki mesterszakot végzett biológus kutatóként dolgozik Pécsen. Diplomája megszerzése utáni elhelyezkedése nem volt egyszerű, munkaerőpiaci tapasztalatai nagyon tanulságosak és egyértelműen összefüggnek cigány származásával. A vele és másokkal folytatott interjúkból egyértelműen kiderül, hogy századunkban a cigányokkal/romákkal szembeni előítélet nem csökkent az országban. Ez a negatív társadalmi megítélés a cigány/roma népesség tagjainak önbizalmát, önbecsülését nagymértékben gyengíti. A múlt század hatvanas éveiben születetteknek még nagyon élénk az emléke arról, hogy az iskolába lépésükkor többnyire csak beásul tudtak és ott kellett megtanulniuk magyarul. Ez számos, akár mulatságos történet mellett is, sok keserű és szegényteljes pillanatot szerzett a tanulóknak. Ezen tapasztalatok birtokában, ez a generáció a gyermekeivel már csak magyarul beszél, így a mostani fiatalok közül sokan nem a beás nyelv használata miatti, hanem a rasszjegyeik alapján történő megkülönböztetés, megbélyegzés és előítéleteket élük meg.

5. A cigány/roma tanulók nyelv- és népismeret oktatása

A beás nyelv átadása a családban már csak nagyon kevés helyen valósul meg. Ennek ellenére beszélgetőtársaim e nyelv megtanulását fontosak tartják, és bár ők már nem

használják, vagy még nem tanulták meg, de szeretnék, ha gyermekeiknek, unokáiknak lenne alkalmuk beásul tanulni. A megkérdezettek ezt a feladatot semmiképp nem tartják magukénak, a megoldást a családon kívülre helyezik és az iskola feladatának tekintik.

Ezért is fontos a továbbiakban áttekinteni, hogy a magyar köznevelési rendszer keretein belül milyen lehetőségük van a cigány/roma nemzetiséghez tartozó tanulóknak beásul tanulni, valamint a köznevelési rendszer milyen lehetőséget kínál számukra a nemzetiségi népismeret tanulására és identitásuk erősítésére.

A múlt század végétől a cigány/roma gyermekek oktatáspolitikai helyzetének bemutatásával tanulmányok sora (Forray–Hegedűs 1990, 1998) foglalkozik. Vizsgálják például a cigány/roma tanulók iskolai sikertelenségének okait (Réger 1990; 1995), a cigányság társadalmi, oktatási helyzetét (Forray 1995; Kertesi 1995). Ezek a tanulmányok arról számolnak be, hogy – minden politikai határozat és oktatáspolitikai intézkedés ellenére – a cigányság évszázados hátrányát a mai napig nem hozta be. A tanköteles korú cigány gyermekeknek nem volt lehetőségük saját anyanyelvükön működő iskolát választani akkor sem, amikor még a beás és a romani természetes módon, anyanyelvként működött a családokban. A szülők ezért igyekeztek mielőbb megtanítani a gyermekeiket az iskola nyelvére. A megkérdezett középkorú és tőlük idősebb beás személyek mindegyike arról számolt be, hogy az ő iskolába kerülésükkor a legnagyobb problémát az jelentette, hogy az iskola nyelvét, a magyar nyelvet nem értették, és az iskola nem vett tudomást az ő eltérő nyelvi háttérükről. Ez a tannyelvi diszkrimináció volt az egyik oka annak, hogy az anyanyelvük használatáról leszoktatták a cigány tanulók nagyobb részét, mivel számos negatív élmény azt erősítette, hogy csak hátrányuk származik abból, ha az anyanyelvüket használják. Egyrészt állandó bizalmatlanságot szült, ha anyanyelvükön beszéltek egymás között, mivel a tanáraik azt nem értették, másrészt ezzel eggyel több lehetőséget adódott arra, hogy megkülönböztessék őket a többségi tanulóktól.

Bármennyire is alapvető emberi jog az anyanyelv használata, a kisebbséghez és így a nyelvi kisebbséghez való tartozást sokan igazi hátránnyként élték meg. Réger Zita vizsgálatai egyértelműen igazolták azt is, hogy a cigány tanulók nyelvi hátránya az otthoni írásbeliséggel nem rendelkező nyelvi minta és az iskolában elvárt, döntően az írásbeliségre építő nyelvhasználat eltéréseiből adódik (lásd például Réger 1995). Ezek a tények járultak hozzá ahhoz a családi stratégiához, amit az első vizsgálat során a mánfai családok körében megismertem: ezekben a családokban az iskolába kerülés idején a család már csak az iskola nyelvét használja, hogy a lehető legminimálisabba csökkentse a magyar nyelv korlátozott ismeretéből eredő hátrányokat. E stratégiának az eredménye, hogy a családban ma már a gyerekeket meg sem tanítják a beás nyelvre, az iskola pedig csak nagyon véletlenszerű információkkal rendelkezik arról, hogy a tanulóik a magyar nyelven kívül beszélnek-e más nyelvet. Amíg a beás családokban működött a beás nyelv átadása, az iskola addig sem vett tudomást arról, hogy tanulóik kétnyelvűsége előny forrása

is lehetne. Ehelyett számos iskolában épp az idegennyelv-tanulás alól mentették fel azokat a cigány tanulókat, akik a nyelvi szocializációs problémáik miatt gyengébben tanultak, és míg nem cigány osztálytársaik idegen nyelvet tanultak, azzal egy időben, az osztályból kiemelve, nyelvtan, illetve matematika korrepetálásra kötelezték őket, ezzel is megfosztva a diákokat attól a lehetőségtől, hogy legalább az idegennyelv-tanulás során sikerélményhez jussanak. Az iskola csak egyetlen mértékben tudta ellensúlyozni a cigány gyermekek szociális hátrányait, amihez nagyon erősen hozzáadódott az a hátrány is, hogy a beás családok otthoni kulturális mintáiról, értékeiről az iskola kevés ismerettel rendelkezett, inkább csak negatív sztereotípiái voltak. Az iskolákban a lemorzsolódással leginkább veszélyeztetett tanulók, az iskolát korán elhagyók többsége olyan cigány/roma fiatal, akinek a családi szocializációjában nincs középosztálybeli minta, családjaik életének nem része az a karrierterv, amely tartalmazná a kötelező minimumon túli iskolába járást, vagy ha mégis, az leginkább a szakmatanulásban merül ki, ritkábban az érettségit adó középiskola elvégzésében. Ennek következménye, hogy a tankötelezettségi kor felső határának elérése után csak nagyon kevesen maradtak az iskolarendszerben, akik viszont maradtak és középiskolában folytatták magyar nyelvű tanulmányaikat, az anyanyelvük oktatására is lehetőséget biztosító kisebbségi oktatással és identitáserősítéssel 1993-ig nem is találkozhattak.

A kisebbségi oktatáshoz való jogot a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény fogalmazza meg elsőként – egyéni és közösségi jogként. Eszerint a kisebbséghez tartozó személynek joga van részt venni anyanyelvű oktatásban, a közösségnek pedig joga van ahhoz, hogy kisebbségi óvodai nevelés, kisebbségi alap- és középfokú nevelés és oktatás, továbbá felsőfokú képzés feltételeinek megteremtését a kisebbségi önkormányzatok segítségével (együttműködve a helyi önkormányzatokkal) kezdeményezze. Az ekkor hatályba lépő közoktatási törvény megerősítve a kisebbségi törvényben foglaltakat, lehetővé teszi, hogy a hazai nemzeti vagy etnikai kisebbségek (ez utóbbi jelző köztudottan a cigányokra/romákra vonatkozott) gyermekei – a szülők kezdeményezése alapján óvodai és iskolai nevelésben részesülhessenek saját anyanyelvükön, vagy magyarul, de akár anyanyelvükön és magyarul is.

A cigány/roma tanulók esetében speciális feltételek kialakítását tette lehetővé a kisebbségekről szóló törvény, s bár ennek és a közoktatási törvénynek az ellentmondásosságát sokan vizsgálták (Szüdi 1996), a hazai legnagyobb kisebbség esetében kezdetben „cigány felzárkóztató programok” valósulnak meg, amelyek döntően tantárgyi korrepetálásokat jelentettek és messze nem illettek a nemzetiségi oktatás logikájába.

A múlt században, a kilencvenes évek oktatáspolitikájának nem sikerült megoldania a hátrányos helyzetű cigány/roma gyermekek iskolai előmenetelének segítését a kisebbségi oktatással, ugyanakkor törvényes lehetőséget biztosított ahhoz, hogy ezeket a gyermekeket külön osztályba, csoportba sorolják, azaz szegregáltan oktassák.

Az 1990-es évek első felében a cigány/roma tanulók oktatásának alapfokon nem volt elkülönült kisebbségi intézményrendszere, középfokon is csak néhány cigány kisebbségi pedagógiai program alapján oktató intézmény létezett. Ilyen volt például 1994-től induló pécsi Gandhi Gimnázium és Kollégium. A cigány kisebbségi oktatás megszervezését – a többi kisebbségi oktatási formához hasonlóan – a szülőknek kellett írásban kezdeményezniük. A nemzeti, etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelve és a nemzeti etnikai kisebbség iskolai oktatásának irányelve kiadásáról szóló, többször módosított 32/1997. (XI. 5.) MKM rendeletet, mely – a 2003-ban történt tartalmi változtatásig – oktatásszervezési keretként a külön csoportban történő oktatást határozta meg a cigány tanulók számára. Ez *cigány felzárkóztató oktatás* címen meg is valósult több szakértő és a kisebbségi ombudsman kritikája ellenére (Kaltenbach 2003). Az Oktatási Minisztérium 13/1999 (III.8.) OM rendeletében – a szabályozás tartalmának változatlanul hagyása mellett – új nevet adott az oktatási formának, a *cigány kisebbségi oktatást*. A cigány kisebbségi oktatási programnak két elemet kellett tartalmaznia: egyrészt a kisebbségi önismeret fejlesztését, a kulturális és nyelvi nevelést, másrészt a hátrányok csökkentését célzó szocializációs, kommunikációs, tantárgyi fejlesztést, tehetséggondozást. Vagyis a cigány kisebbségi oktatás az elmaradottság, felzárkóztatásra szoruló közösség stigmáját kapcsolta a cigány/roma identitáshoz (Forray–Hegedűs 1995).

Új fordulóponthoz vezetett a 2003. évi közoktatási törvény, amely után változott a nemzetiségi oktatás irányelve is: a cigány nemzetiségi oktatást tárgyaló részből kikerült minden olyan elem, mely a szociális hátrányokra utaló felzárkóztatást célozta. Így az 58/2002 OM rendelet szerint külön normatívát igényelhetek az iskolák a cigány népismeret, valamint bármelyik cigány nyelv oktatására. Azaz 2003-tól a romani vagy beás nyelv oktatását a 32/1997 MKM rendeletnek a 2002/147. Magyar Közlönyben megjelent módosítása teszi lehetővé. A módosítás szerint az óraszám heti kettőre csökkent, így könnyebbé válik az összevonás (blokkosítás) az év során, s vendégtanárral, tábor vagy más rendezvény keretében szervezhető a nyelvoktatás.

Ez az intézkedés, bár oktatáspolitikai szempontból fontos, nyelvpolitikai szempontból több veszélyt jelentett. A rendelet nem biztosította a nyelvoktatás feltételeinek megteremtését, a cigány (romani és beás) nyelvek esetében a megengedő jellegű rendeletmódosítás e nyelvek presztízsét a többi kisebbségi nyelvtől eltérően nem emelte.

A közoktatásról szóló 1993. évi törvény 58/2002. OM rendelete lehetővé tette, hogy a magyar nyelvű kisebbségi népismeret oktatása elkülönüljön a kisebbségi nyelvoktatástól. Külön normatíva igénylését tette lehetővé tanulóként a nevelési-oktatási intézmények számára a cigányság identitásának erősítése szempontjából, a cigány népismeret, valamint bármelyik cigány nyelv (romani és a beás) oktatása esetén.

2003-tól a nemzetiségi és cigány kisebbségi oktatást folytató közoktatási intézményekben a legváltozatosabb formában valósul meg a nemzetiségi oktatás. Az iskolák egy részében több típusú oktatás, illetve több nyelv különböző típusú oktatása

is folyt. Emellett előfordult, hogy az iskola a nemzetiségi nyelvoktatás mellett cigány kulturális kisebbségi nevelést is folytatott önmagában vagy kiegészítve ezt valamilyen cigány nyelv oktatásával is.

A kisebbségi nyelvoktatás és népismeret tanítás megszervezéséhez nyolc tanuló és szülő írásbeli kérése után foghat az iskola. Ez az oktatás minőségileg más, mint más tantárgyaké. Feladat- és célmeghatározásában ugyanis nemcsak a pusztán nemzetiségi nyelvtudás, hanem a kisebbségi történelem, kultúra, hagyományörzés, népismeret, önismeret fejlesztése is szerepel, ami segíti a kisebbséghez tartozót abban, hogy megtalálja, megőrizze és fejlessze nemzetiségi identitását, erősítse a közösséghez való kötődést. Ha egy intézmény több (óvoda, általános iskola, gimnázium, kollégium stb.) közoktatási feladatot is ellát, akkor értelemszerűen, a kisebbségi nevelés és az adott intézmény általános célkitűzésein túl, a szülőt a ténylegesen igényelt szolgáltatásról is tájékoztatnia kell, vagyis arról, hogy a konkrét kisebbségi nevelési, nevelési-oktatási forma keretei között mi az intézmény célja és feladata. A kisebbségi nyelv és kultúra megőrzése és gyakorlása, bár nélkülözhetetlen a kulturális identitás megtartásához és fejlesztéséhez, a magyarországi cigányok/romák oktatása esetében folyamatosan csorbát szenved. A romanit beszélő közösségek a nyelvcsere folyamat kezdetén, a beás nyelvet beszélő közösségek pedig lassan a magyar nyelvi egynyelvűségben végződő folyamat végén helyezkednek el, miközben a legtöbb anyaországgal rendelkező kisebbség intézményrendszere megteremtődött és ezzel együtt ezeknek a nyelveknek az intézményes nyelvtanulási lehetőségei is kiépültek. A beás cigány közösség nyelvhasználatára – ahogy a többi magyarországi kisebbségére is – az erőteljes nyelvi asszimiláció jellemző. Ennek eredményeképp, bár kisebbségenként eltérő arányban, de egyre többen vallják anyanyelvüknek a magyart, mint a nemzetiségi nyelvet, pedig a nemzetiségi hovatartozás reprezentációjában, a kisebbségi identitás és a kisebbségi csoport kohéziójának megőrzésében különösen nagy jelentősége van az anyanyelvnek. A nemzetiségi nyelv a nemzetiségi hovatartozás legfőbb ismertetőjegye, gyakran a csoporttal való azonosítás egyik legfontosabb eleme.

A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény ugyan jogi lehetőséget ad meghatározott nemzetiségi intézmények létrehozására és nemzetiségi oktatás és nevelés folytatására, a nyelv és népismeret oktatására, ám a feltételek biztosítása esetében mindvégig jelentős hiányokat láthatunk.

A cigány kisebbség óvodai illetve iskolai nevelésének, oktatásának formáit, tartalmi kereteit a Nemzeti, etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelvéről és a Nemzeti, etnikai kisebbség iskolai oktatásának irányelvéről szóló rendeletek szabályozzák. (58/2002. (XI. 29.) OM rendelet). Az óvodai nevelés célja, hogy oly módon készítse fel a gyermekeket a sikeres iskolai előmenetelre, hogy tudatosan építsen a cigány kultúra és a többségi kultúra közötti különbözőségekre és hasonlóságokra. Új elem, hogy az Országos Roma Önkormányzatnak, illetve a cigány kisebbségi önkormányzatoknak – a kulturális-oktatási autonómia jegyében – iskola-fenntartási,

és -alapítási jogaik vannak, saját iskolákat működtethetnek. E dokumentumok szerint az iskolai oktatás-nevelés biztosítja a cigány tanulók számára a cigányság kulturális értékeinek megismerését a cigányság helyzetéről, jogairól, szervezeteiről és intézményeiről szóló ismeretek oktatását (MNTF Stratégia, 2011).

Magyarországon a cigány kisebbségi nevelésnek 2003-tól alapvetően két formája működött.

1. Cigány kulturális kisebbségi nevelés-oktatás a romani vagy a beás nyelv oktatásával
2. Cigány kulturális kisebbségi nevelés-oktatás magyar nyelven, a romani vagy a beás nyelv oktatása nélkül (Jelentés... 2011)

A 2005-től folyamatosan végzett vizsgálatok (Orsós 2006, 2015) a romani és/vagy beás nyelvet is oktató cigány kisebbségi programok működését, hatékonyságát mutatják be és adatokkal szolgálnak azokról az intézményekről, amelyekben a cigány kisebbségi nevelés keretében a nyelvek oktatása is megvalósul.

A kutatások rámutatnak arra, hogy a közoktatási törvény más alkalmazási feltételeket támaszt a nyelvet tanítókkal szemben, ha idegennyelv oktatásáról, és más, ha nemzetiségi nyelvről van szó. Míg idegennyelv-tanítást csak az adott idegennyelv oktatására képesített tanárok folytathatnak, addig a nemzetiségi nyelv esetében a nyelvvizsgálóval igazolt nyelvi kompetencia elegendő feltétel pedagógiai és nyelvtanári végzettség nélkül is.

A 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről sem oldja meg a problémát, amely minden nemzetiség számára – különbségtétel nélkül – előírja a nemzetiségi iskolai nevelés-oktatás az 5–12. évfolyamán a nemzetiségi nyelvtanár alkalmazását. A nemzetiségi normatívát igénylő iskolák, mivel szakképzett nyelvtanáraik nincsenek, nagyon változatos, hosszú távon nem biztosítható és a hatályos jogszabályoknak ellentmondó módon, próbálják a nyelvoktatást megoldani. Az oktatás feltételeit vizsgálva a kisebbségi oktatást folytató intézmények vezetőivel, illetve a nyelvet oktatókkal szemben emiatt a törvény megengedő. Elegendő, ha az oktató *az adott nyelvből legalább középfokú „komplex” típusú államilag elismert nyelvvizsga bizonyítvánnyal vagy azzal egyenértékű okirattal rendelkezik* (MK11-162 2011: 69).

A cigány kisebbség az új köznevelési koncepcióban 2011-től nemzetiségként jelenik meg, utalva a 1993 óta érvényben lévő kisebbségi törvényre, mely a nemzetiségekkel egyenlő szintre emeli az etnikai kisebbségeket és megerősíti, hogy a magyarországi cigányok iskolázása a nemzetiségi oktatással azonos támogatási rendbe került. A törvény a nevelési-oktatási intézményekben pedagógus munkakörben alkalmazottak végzettségi és szakképzettségi követelményeiről szóló részében is *nemzetiségi nyelvtanár* végzettséghez köti a nyelvoktatást, de a képzésben változás nem történt (MK11-162 2011:73). A törvény készítői arról a tényről nem vettek tudomást, hogy épp ezt a hiányt kívánja orvosolni a már több mint két évtizede létező romológusképzés, amely olyan szakembereket képez, akik cigány nyelvek és a népismeret képzéséhez szereznek a köznevelésben hasznosítható, a törvény által is előírt képesítést. Mivel a cigány/roma nemzetiségi oktatást folytató intézmények

számára továbbra sem előírás szakképzett pedagógus alkalmazása, a romológia-tanár szakon is elenyésző a hallgatók száma. A cigány/roma nemzetiségi oktatáshoz szükséges végzettséggel rendelkező pedagógusok biztosítása és alkalmazása tehát máig megoldatlan feladat, az egyre több oktatási problémát és egyenlőtlen esélyeket teremtő helyzetet az oktatáspolitikai a mai napig nem orvosolta. Probléma, hogy a köznevelési és a felsőoktatási törvény továbbra sem írja elő a cigány/roma nemzetiségi népismeret, illetve a beás vagy romani nyelvoktatást indító vagy folytató intézményekben az e tárgyakat oktatók számára a szükséges romológiatanári végzettség megszerzését.

5.1. A cigány/roma nemzetiségi nevelés, oktatás megvalósulása napjainkban

Magyarországon a nemzetiségi nevelés, oktatás két tantárgy keretei között a beás és/vagy romani nyelv és a népismeret oktatása során valósul meg. Egy 2015-ben végzett kutatásunk szerint a romani és/vagy beás nyelvet oktató köznevelési intézmények száma nem éri el a harmincat, míg cigány/roma nemzetiségi népismeretet 383 intézményben tanítottak (Orsós 2015). A cigány/roma népismeret oktatása magyar nyelvű, tekintettel arra, hogy a magyarországi cigányság jelentős része egykori anyanyelvét már nemzedékekkel ezelőtt a magyarral cserélte le. Problémát ez esetben a cigány kultúra hiányos ismerete jelent, hisz az Nemzeti alaptantervnek nem volt része a romológiai ismeretek átadása, és a tanárképzés alapozó kurzusainak tematikájából sok felsőoktatási intézményben ma is hiányozik *A Nemzetiségi nevelés-oktatás kereteit, feladatait a 17/2013. (III. 1.) EMMI rendelet a nemzetiség óvodai nevelésének irányelve és a nemzetiség iskolai oktatásának irányelve jelöli ki*. Eszerint továbbra is legalább nyolc, azonos nemzetiséghez tartozó szülő kezdeményezheti a nemzetiségi óvodai nevelést, nemzetiségi iskolai nevelés-oktatást. A kérelem beérkezését követő naptári évben kezdődő nevelési évtől, tanévtől felmenő rendszerben az intézménynek ezt meg kell szervezni, feltéve, hogy legalább nyolc gyermek, tanuló valóban be is iratkozik. A fent idézett rendelet (5) §1) bekezdés d) pontja szerinti a nevelés-oktatás a) biztosítja a romák, a cigányság kulturális értékeinek megismerését, a romák/cigányok történelméről, irodalmáról, képzőművészetéről, zenei és táncművészetéről, valamint hagyományairól szóló ismeretek oktatását, és b) a legalább *heti egy* tanórára kiterjedő kötelező cigány/roma népismeret oktatása mellett *heti legalább két* tanórának megfelelő időkeretben cigány/roma kulturális tevékenységet is biztosít.

A nemzetiségi nevelés-oktatást a következő oktatási formák szerint lehet megszervezni:

- a) anyanyelvű nevelés-oktatás,
- b) kétnyelvű nemzetiségi nevelés-oktatás,
- c) nyelvoktató nemzetiségi nevelés-oktatás,
- d) magyar nyelvű cigány/roma nemzetiségi nevelés-oktatás,
- e) kiegészítő nemzetiségi nevelés-oktatás.

Míg minden nemzetiség a népismeretet a nemzetisége nyelvén tanítja, az oktatási formák közül kitűnik, hogy a cigány/roma közösség esetében ez magyar nyelven történik. A célok teljes körű megvalósulását nehezíti, hogy bár a valóságban a nemzetiségi nevelésben, oktatásban való részvétel nem alanyi és másokat kizáró jog, az Alaptörvény formálisan is lehetővé teszi, hogy a nemzetiséghez tartozókkal együtt a nemzetiséghez nem tartozók is a nemzetiségi pedagógiai program szerint tanuljanak, mégis a korábbi szabályozást érdemben megismételve – továbbra is kifejezetten a Magyarországon élő nemzetiségek (alanyi) jogaként jelöli meg az anyanyelvű oktatáshoz való jogot. A cigány/roma nemzetiségi oktatást folytató intézmények körében végzett vizsgálat (Orsós 2015) azt mutatta, hogy a cigány nemzetiségi oktatást sok esetben nem a cigány szülők kezdeményezésére és kérésére szervezték meg, hanem az intézmény és/vagy a nem cigány szülők érdekei alapján, gyakran valódi tartalom nélkül. A vizsgálat során kiderült, hogy a cigány/roma nemzetiségi oktatást folytató intézmények többségében – a szükséges személyi és tárgyi feltételrendszer hiányosságai miatt – jellemzően rendkívül alacsony az oktatás minősége és az a spontán módon létrejött szegregáció „legalizálására” is alkalmas. „A nemzetiségi oktatás választásának szabadsága lehetővé teszi ugyanis, hogy a nemzetiségi oktatás sajátos szelekciós mechanizmusként is működjön, a cigány tanulóktól »abszolúte jogszerűen« különíthessék el a nem cigány (és nemzetiségi oktatást igénylő) tanulókat. Leválik a cigány és a hátrányos helyzetű tanulókról (a kettő között nagy az átfedés) a nemzetiségi hovatartozású tanuló, de leválhat/elkülönülhet az is, aki a nemzetiségi oktatást csak az idegennyelv-tanulási lehetőség miatt választja” (Fórika 2013).

5.2. A cigány/roma nemzetiségi nevelés, oktatás jogszabályi háttere

A 2012-es évi jogszabályi változások alapján már nem jár kiegészítő normatíva a nemzetiségi oktatáshoz – feladatfinanszírozás valósul meg –, így a cigány, roma nemzetiségi oktatás iránti „szülői igény” is visszaesett, ám a nemzetiségi oktatást folytató intézmények száma mégsem csökkent jelentősen. Különösen kistelepüléseken, de más intézmények is gyakran fontolóra veszik a nemzetiségi oktatás bevezetését azon hosszú távú érdek alapján, hogy ne szűnjön meg az iskola, mivel a nemzetiségi oktatásban résztvevő iskoláknál az osztályindítás már 8 fővel lehetséges, míg a nem nemzetiségi oktatást folytató intézmények esetében minimum 15 tanuló szükséges az első osztály elindításához, hogy az adott iskola ne váljon tagiskolává.

„Az ombudsmani esetgyakorlatokból az derül ki, hogy a cigány szülők gyakran akkor kérik a cigány, esetleg más nemzetiségi oktatást gyermekük számára, ad absurdum más nemzetiségi oktatásra térnek át vagy igénylésüket visszavonják, ha az intézmény érdekei úgy kívánják” (Fórika 2015:16). Az oktatási forma bevezetésének motivációjában helyenként a szülői igény is kétségbe vonható, a létszámadatok ugyanis azt mutatják, hogy az igénylést gyakran főként az intézményi érdek határozza meg. A 2015-ben vizsgált intézmények között nem egy olyan található, amelyben a cigány/roma nemzetiségi nevelésnek, oktatásnak nincs valódi

tartalma, a feladattal megbízott pedagógusok nem rendelkeznek azzal a tudással és tárgyi feltételekkel, amely szükséges lenne e tantárgyak oktatásához. A kutatás során igazolódott, hogy a cigány/roma nemzetiségi oktatás esetében hazánkban nem valósul meg a minőségi oktatáshoz való hozzáférés: a rendszerszintű hátrányok (a nem megfelelő vagy hiányos nemzetiségi tanárképzés, személyi, tárgyi feltételek egyenetlensége) hozzájárulnak ahhoz, hogy kimondható legyen: a cigány/roma nemzetiségi nevelésnek, oktatásnak a feltételei sem a köznevelés, közoktatás, sem a felsőoktatás szintjén nem teremődtek meg még kielégítő módon, ezért a nemzetiségi nevelés, oktatás céljainak megvalósulása is részleges, a cigány/roma nemzetiségi oktatás gyakorlata ebben a formájában nem erősíti az esélyteremtést, nem szolgálja a társadalmi felzárkózást és nem járul hozzá a társadalmi különbségek csökkenéséhez sem. A minden nemzetiségtől eltérő módon magyarul megvalósuló cigány/roma népismeret oktatását a köznevelés oldaláról azzal indokolják, hogy a magyarországi cigányság jelentős része már sok nemzedék óta csak magyarul beszél. A Nemzeti alaptantervnek nem képezi részét a romológiai ismeretek átadása, a tanárképzés alapozó kurzusaiban sok felsőoktatási intézményben pedig ma sem találhatóak meg ezek az ismeretek.

Bár a felsőoktatás osztatlan tanárképzése során jogilag biztosítottá vált a romani és beás nyelv-tanárképzés lehetősége, a gyakorlatban – a kellő számú jelentkező hiánya miatt – a képzés nem indult el. Fő probléma, hogy a cigány/roma nemzetiségi oktatást folytató intézmények számára a Nemzeti alaptanterv nem támasztja feltételként szakképzett beás és romani nyelv-tanárok alkalmazását, miközben a képzett, diplomás szakemberek alkalmazása ezen a téren feltehetően hozhatna javulást. A 2020-ban módosult és bevezetett NAT és a nemzetiségi nevelést, oktatást meghatározó nemzetiségi irányelvek – az előzetesen hangoztatott álláspont ellenére, miszerint a nemzetiségi irányelvek változatlan formában maradnak – igen jelentős változást mutatnak. A két idézett dokumentumban lévő ellentmondások, a megvalósítást szabályozó rendelet hiányában jelenleg feloldhatatlanok. A NAT ugyanis nem tartalmazza azt az 1 órás időkeretet, amely a cigány/roma népismeret önálló tárgyként való tanítását biztosítaná. Az irányelvek újdonsága, hogy lehetőséget adnak a népismeret integrált oktatására is, anélkül, hogy ennek a legminimálisabb feltételei is meglennének. Ez az önálló tantárgy megszűnését jelentheti és jelenti több intézményben.

„A nemzetiségi népismeret feldolgozására előírt óraszám 1–12. osztályig heti 1 óra, mely intézményi döntés alapján a szabadon tervezhető időkeret, illetve az élő idegen nyelvre rendelkezésre álló időkeretéből átcsoportosítható vagy egyéb tárgyak tananyagába integrálható. Az intézmény helyi tantervének részletesen tartalmaznia kell az integrálás tantárgyait, módját. A nemzetiségi népismeret tantárgy szervezése részben megvalósulhat projektnapok, témahét vagy tematikus hét keretében, továbbá tömbösítve is” (Nemzetiségi irányelvek 2020).

A bizonytalanságot és az értelmezhetetlenséget az okozza, hogy a törvényi módosítás végrehajtását szabályozó rendelet nem jelent meg. Ennek hiánya a magyar nyelvű cigány/roma nemzetiségi nevelés-oktatást folytató intézmények vezetőinek azért jelent nagy gondot, mert bár a népismerethez az önálló órát a szabadon felhasználható órakeretből tudnák biztosítani, ám a nemzetiségi irányelvek a szabadon tervezhető időkeret felhasználásáról is rendelkeznek, így ezek figyelembevételé után már nem marad idő a népismeret óra önálló tárgyként való oktatására. Összességében elmondhatjuk, hogy a cigány/roma nemzetiségi népismeret tantárgy integrált módon való oktatásának a lehetősége a feltételek hiányossága miatt visszalépést jelent az eddigi helyzethez képest is.

Az Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet 2015-ben egy kiemelt projekt keretében „A roma kultúra reprezentációja a tartalomszabályozók, tartalomhordozók körében, valamint ezek fejlesztési lehetőségei” címmel azt vizsgálta, hogy a hatályban lévő tartalmi szabályozókban és a gyakorlatban megjelenő tartalomhordozókban milyen műveltségterületeken, milyen módokon, milyen vizuális és tartalmi elemeken keresztül történik a cigány/roma kultúra bemutatása. A kutatást a PTE BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszéke végezte. A vizsgálat tárgya egy 258 tételes tankönyvlistán megtalálható tartalomhordozók kvantitatív és kvalitatív elemzése volt. Az elemzés célja volt annak vizsgálata, hogy ezekben a döntően közismereti tankönyvekben, munkafüzetekben, szöveggyűjteményekben megjelenik-e, s ha igen, hogyan a cigányság, és a közoktatásban tanuló diákoknak nyújtott ismeretek mennyire segítik e csoport társadalmi befogadását. A kutatási eredmények azt mutatják, hogy a Nemzeti alaptanterv elvárásai szerint a nemzetiségi tartalmak megjelenése, valamint e tartalmaknak a kerettantervekben való előfordulása között nincs teljes összhang minden tantárgy esetében. Mivel a vizsgált tankönyvek kétharmadában egyáltalán nem jelenik meg semmiféle ismeret a cigányokról/romákról. A cigány/roma nemzetiséggel kapcsolatos tartalmak megjelenítése nem csak a lehetőségek kiaknázásában maradt el a várttól, hanem esetenként félreértelmezhető vagy negatív képet sugall a hazai cigányságról. A tankönyvek vizsgálatának eredményeit összegezve azt láttuk, hogy a cigányok/romák reprezentációja az új fejlesztésű tankönyvekben kevésbé hangsúlyos. Ugyanakkor mind pedagógiai, mind tudományos szempontból ajánlást tettünk az Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, a Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó és az Apáczai Kiadó által fejlesztett tankönyvekben, munkafüzetekben, és szöveggyűjteményekben a jogi szabályozók által is előírt tartalom arányának meghatározására, illetve a tankönyvek struktúrájának, és tantárgyanként változó koncepcióinak az átvizsgálására, hogy az országban élő különböző nemzetiségeket és népcsoportokat tegye „láthatóbbá” a többségi társadalom és a saját nemzetiségi közösségeik számára is. A jelenlegi tankönyvek kis százalékában található cigány/roma tartalom alapján a cigányokról alkotható kép rendkívül szűk keresztmetszetű és korántsem megnyugtató. A cigányokról/romákról – ahogy egyébként a többi hazai nemzetiségről is elmondhatjuk – a vizsgált tankönyvekben csak nagyon

kevés helytálló korrekt ismeret található. A cigányok/romák helyzete minden más hazai nemzetiséghez képest azért rosszabb, mert ők gyakran csak a szélsőséges helyzetekben, a perifériákon bukkanhatnak elő. A cigány/roma közösség a jog szintjén ugyan nemzetiség, de összevetve a többi nemzetiséggel, nagyobb hátrányból indul. A hazai nemzetiségek mindegyike mögött ott áll egy anyaország, amely segíti/segítheti a más országokban, kisebbségi helyzetben élő népcsoportjainak kulturális fennmaradását. A hazai cigányság kulturális fennmaradását anyaország nem segíti, bár számtalan civil szervezete és önkormányzata van, felkészültségük és anyagi lehetőségeik nem teszik képessé őket arra, hogy ezt a feladatot maradéktalanul elvégezzék. A cigány népesség jelentős részének hétköznapjait az aluliskolázottság és az ebből következő munkaerőpiaci hátrány miatt a szociális és anyagi létbizonytalanság és a kirekesztettség jellemzi, emiatt a kulturális és nyelvi megmaradás nem tartozik a legégetőbb problémái közé.

A cigány/roma nemzetiségi oktatás új forduloponthez ért. Az eddigi önálló tantárgyi keretben történő nemzetiségi oktatás – minden eddigi problémás megvalósulása ellenére – nagyobb lehetőséget adott információk átadására, mint a most lehetővé vált integrált oktatás, amelynek feltételei sem a tankönyvek tananyagtartalmában, sem pedig romológiai ismeretekkel rendelkező pedagógusokkal nincsenek megtárgyelve. Előre megjósolható módon ez a tantárgyi integráció adminisztratív és nem tényleges népismereti oktatást fog eredményezni, ami minden eddiginél nagyobb visszalépést jelent az eddig sem megfelelő színvonalon megvalósuló cigány/roma nemzetiségi népismereti oktatás területén.

6. Összegzés, kitekintés

A tanulmány két évtized távlatában kíséri nyomon azokat a változásokat, amelyek egy beás nyelvi közösség beás nyelvhasználatát, nyelvi viselkedését jellemzik, valamint áttekintést ad a hazai beás nyelv oktatásával kapcsolatos oktatás- és nyelvpolitika jelenlegi helyzetéről. A vizsgált beás közösségben az elmúlt időszakban a beás nyelv intenzív visszaszorulása figyelhető meg, a többségi nyelv térnyerése mind a formális, mind az informális nyelvhasználati színtereken egyaránt jellemző. Bár a megkérdezett három életkori csoport mindegyikében érzékelhető a beás nyelvel szembeni pozitív attitűd, a legfiatalabb generáció körében olyan magas fokú a nyelvi asszimiláció, hogy azt a pozitív attitűd sem tudja ellensúlyozni, és nem eredményezi a beás nyelv megtartását és használatát. A szisztematikus nyelvpolitika és a beás nyelvi tervezés folyamatának szervezett támogatása a többségi társadalom részéről hiányzik. Leginkább a nyelvi asszimiláció ideológiája valósul meg, melynek következtében a kisebbségi nyelv visszaszorul a többségi nyelv javára. A nyelvi tervezés a státusztervezés (helyzettervezés), a korpusztervezés és a nyelvsajátítás-tervezés területén is problémákkal küzd. Azért, hogy a beás nyelv az oktatásban és a hivatalos színtereken is hasonló feltételekkel alkalmazható legyen úgy, mint a többi magyarországi nemzetiségi nyelv, még ma is sokat kell tenni, mivel sem személyi,

sem tárgyi erőforrásait tekintve, de még a jogi szabályozás által meghatározott óraszámok tekintetében sincs ugyanolyan helyzetben, mint a többi nemzetiségi nyelv. A beás nyelvi korpusztervezést tekintve megállapítható, hogy a beás nyelv fejlesztésére irányuló kezdeményezések (lásd kodifikálási folyamatok) az 1990-es évek elején immár későn indultak, mivel már a beás–magyar nyelvcsere nagyon intenzíven zajlott. Azóta ez a folyamat csak gyorsabb lett, a beszélőközösségek száma drasztikusan csökken, miközben a beás nyelv standardizációja még zajlik. A kodifikációs folyamatok a beás nyelv esetében egyéni kezdeményezések formájában indultak, intézményes nyelvi tervezésről sem a romani, sem a beás nyelv esetében nem beszélhetünk.

Évtizedek óta csak nagyon kevés beás fiatal jut el felsőfokú végzettség megszerzéséig, az egyetemi végzettségű beás fiatalok többsége pedig már beás nyelvi kompetenciával nem rendelkezik, így hiányoznak a jól képzett, nyelvészeti ismeretekkel és magas szintű beás anyanyelvi kompetenciával rendelkező szakemberek. Emiatt a beás nyelv korpusztervezési lehetőségei nem kedvezőek.

A beás nyelv intézményes oktatása a köznevelésben – ahogy ez már említésre került – 1994 óta folyamatosan csupán egyetlen középfokú intézményben valósul meg. Ez a Gandhi Gimnázium, Kollégium és Alapfokú Művészeti Iskola, amely Magyarország és egyben Európa első cigány/roma nemzetiségi, érettségit adó intézménye, melyet a Gandhi Alapítvány hozott létre 30 évvel ezelőtt Pécsen. Az intézménybe döntően cigány/roma származású tanulók járnak, akik az iskola Pedagógiai Programja szerint nyelvoktató formában mindkét hazai cigány nyelvet – a beást és a romanit is – tanulják a cigány/roma népismeret mellett. Az itt tanuló diákok közül a legtöbben csupán magyar nyelvtudással kezdik el a beást és/vagy romani nyelvet tanulni. Itt találkoznak először a beás írásbeliséggel. Mivel a cigány/roma nemzetiséghez kötődnek, ezért választják ezt az intézményt. A gimnázium törekvése, hogy a diákok nyitott szellemű, a tudományok iránt fogékony, a cigány/roma nemzetiségi közösséghez kötődő fiatalokként fejezzék be tanulmányaikat. A tanulóknak számos alkalmuk adódik középiskolás éveik alatt a cigány kultúra elemeinek megismerésére. Az itt érettségiző tanulók csak kis számban folytatják tanulmányaikat felsőfokú intézményben, így a tanárképzésben is nagyon kevesen vannak, ezért sajnos ennek az intézménynek a tanulói is csekély utánpótlást biztosítanak a cigány/roma nemzetiségi oktatás jövője szempontjából. Jelenleg a Gandhi Gimnázium égisze alatt működik az egyetlen olyan beás nyelvi műhely, amely összefogja a beás nyelvet tanítók és a beás nyelv iránt érdeklődők (nem túl népes) körét. A nyelvi műhely arra törekszik, hogy a beás nyelv intézményi szintereken történő elsajátítását és revitalizációját támogatással, és a nyelvhasználati szinterek bővítésével kapcsolatos feladatokat ellássa. A fenti intézmény és szakmai műhely munkáján alapul jelenleg a beás nyelvtervezési folyamat harmadik pillére, a nyelvelsajátítás-tervezés.

Mivel a beás nyelv újratanulásának lehetőségei összességében minimálisak, egyre kisebb az esély arra, hogy a közeljövőben létrejöjjön a megfelelő szakmai

képzettséggel rendelkező beás nyelvészek köre, akik a nyelvtervezés előzőekben ismertetett folyamatában elkötelezett módon, kellő szakértelemmel tudnának részt vállalni. Amíg nem valósul és válik gyakorlattá a felsőoktatásban a romani és beás nyelvtanárképzés, a potenciális hallgatók részvételét előíró és biztosító jogi, szervezeti, és anyagi feltételek kiépítése, addig a beás nyelvet oktatók horizontális tanulását kezdetben a Pécsi Tudományegyetemen, jelenleg a Gandhi Gimnáziumban működő beás nyelvi műhely keretében próbáljuk biztosítani. Az ott végzett munka halvány reményt ad arra, hogy ha lassan is, de megerősödik az a réteg, amely a fent ismertetett sokrétű nyelvtervezési feladatokat el tudja látni.

Hivatkozott irodalom

- Arató Mátyás 2013. A beás nyelvjáráskutatás előzetes tapasztalatai. In: Romológia „akkor és most” II. Pécs, PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék. 47–65. http://real.mtak.hu/120200/1/sajat_tanulmany_ujra_2.pdf%206 (2023. 04. 30.)
- Arató Mátyás 2014. Cigányok, nyelvek, oktatás és tudomány. Új Pedagógiai Szemle 9–10: 36–46.
- Arató Mátyás–Gúti Erika 2015. Gondolatok a beás nyelvi korpusztervezésről, különös tekintettel a helyesírás-tervezésre. In: Folmeg Márta–Jóri Anita (szerk.) Világ és nyelv szenedéllyel. Köszöntő kötet Gecső Tamás 60. születésnapjára. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 174. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 145–151.
- Bartha Csilla 2003. A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei – egy országos szociolingvisztikai-kétnyelvűségi vizsgálatról. In: Hajdú Mihály–Keszler Borbála (szerk.) Köszöntő Kiss Jenő 60. születésnapjára. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete–Magyar Nyelvtudományi Társaság. 304–311.
- Bartha Csilla 2005. A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla 2006. Nyelv, identitás és kisebbségek. A nemzeti/etnikai identitás fogalmának értelmezései a szociolingvisztikában és egy országos kutatás tükrében. In: Tóth Ágnes–Vékás János (szerk.) Egység a különbözőségben – Az Európai Unió és a nemzeti kisebbségek (Érték és Valóság - Hetedik füzet/2006) 57–84.
- Bartha Csilla 2010. „Hasznosnyelvészeti” adalékok a cigány tanulók anyanyelvi nevelésének kérdéséhez. In: Csernicskó István–Fedinec Csilla–Tárnóczy Mariann–Vanócné Kremmer Ildikó (szerk.) Utazás a magyar nyelv körül. Írások Kontra Miklós tiszteletére. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 206–216.
- Bartha Csilla 2015. Nyelvi hátrány, avagy a cigány gyermekek oktatásának elmulasztott lehetőségei. In: Antalné Szabó Ágnes–Major Éva (szerk.) Szakpedagógiai körkép I. Anyanyelv- és irodalompedagógiai tanulmányok. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem. 28–45.
- Bartha Csilla–Borbély Anna–Erb Maria–Uhrin Erzsébet 2013. A generációs nyelvátadás mint nyelvmegőrzési univerzálé: egy XXI. századi összehasonlító szociolingvisztikai vizsgálat eredményeiből. In: Fedinec Csilla–Ilyés Zoltán–Simon Attila–Vizi Balázs (szerk.) A közép-európai dicsérete és kritikája. Pozsony, Kalligram Kiadó. 557–576.
- Bencsik János 1984. Teknővájó cigányok. Egy etnikai csoport ismeretéhez. Gyula, Gyulai Erkel Ferenc Múzeum.
- Borbély Anna 2001a. A magyarországi beás nyelv helye a román nyelven belül. Cigány nyelvek szemináriuma. In: Gypsy Studies–Cigány Tanulmányok 6. Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék 72–82.
- Borbély Anna 2001b. Nyelvcseré. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztály.

- Borbély Anna 2014. Kétnyelvűség – Variabilitás és változás magyarországi közösségekben. Budapest, L'Harmattan Könyvkiadó. <http://real.mtak.hu/8083/> (2023. 12. 11.)
- Borbély Anna 2016. Fenntartható kétnyelvűség. Magyar Nyelv 112: 63–73.
- Borbély Anna 2017. Fenntartható kétnyelvűség magyarországi közösségekben. In: Fazakas Noémi–Benő Attila (szerk.) Élőnyelvi kutatások és a dialektológia. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület. 27–37.
- Boros Julianna 2017. Egyéni utak, társadalmi helyzetek. Pécs, PTE BTK Társadalmi Kapcsolatok Intézete Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszék.
- Dupcsik Csaba 2009. A magyarországi cigányság története: Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008. Budapest, Osiris Kiadó.
- Erdődy Gyula 1993. Mánfa község története. Mánfa község Önkormányzati Képviselő Testülete.
- Fleck Gábor–Virág Tünde 1999. Egy beás közösség múltja és jelene. Budapest, MTA PTI Regionális Kutatóközpont.
- Fórika László 2013. A cigány tanulók elkülönítése a köznevelés rendszerében. In: Hajas Barnabás–Szabó Máté (szerk.) Pajzsuk a törvény. Budapest, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala.
- Fórika László 2015. A cigány nemzetiségi oktatás helyzete a nemzetiségi oktatás rendszerében az ombudsmani jelentések tükrében. Romológia, 3. évfolyam 9. sz. Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék.
- Forray R. Katalin 1998. Nemzetiségek, kisebbségek. Educatio 1: 50–66.
- Forray R. Katalin 2000. A kisebbségi oktatáspolitikáról. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Nyelvtudományi Tanszék, Romológia Szeminárium.
- Forray R. Katalin–Hegedűs T. A. 1990. A cigány etnikum újjászületőben. Tanulmány a családról és az iskoláról. Közoktatási Kutatások. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Forray R. Katalin–Hegedűs T. András 1995. Oktatáspolitikai változások a cigány gyerekek iskoláztatásában. Iskolakultúra 24: 7–18.
- Forray R. Katalin–Hegedűs T. András 1998. Cigány gyermekek szocializációja. Budapest, AULA.
- Fraser Sir Angus 1996. A cigányok. Budapest, Osiris Kiadó.
- Hablicsek László 1999. Népeségfejlődés Európában és Magyarországon. In: Nánási Irén (szerk.) Humánökológia. Budapest, Medicina. 333–356.
- Havas Gábor 1982. Foglalkozásváltási stratégiák különböző cigány közösségekben. Cigányvizsgálatok. Budapest, Művelődéskutató Intézet. 181–202.
- Havas Gábor–Kemény István–Kertesi Gábor 1998. A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. Kritika 3: 31–33.
- Heltai János Imre 2015. Roma/cigány gyerekek kétnyelvűségének néhány magyarnyelv-pedagógiai vonatkozása. Anyanyelv-pedagógia 8. (2). <https://anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=568> (2024. 02. 13.)
- Huszár Ágnes 2000. Nyelvek és kultúrák válaszfútján. Pápa, Jókai Kör.
- Kállai Ernő 2000. A cigányság története 1945-től napjainkig. In: Kemény István (szerk.) A magyarországi romák. Budapest, Útmutató Kiadó. 16–24.
- Kemény István 1999. A magyarországi cigányság szerkezete a nyelvi változások tükrében I. Regio 1: 3–14.
- Kemény István és mtsai 1976. Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról. Budapest, MTA Szociológiai Kutatóintézete.
- Kemény István–Havas Gábor 1996/2006. „Cigánynak lenni”. In: Andorka Rudolf–Kolosi Tamás–Vukovich György (szerk.) 1996. Társadalmi riport. Budapest, TÁRKI, Századvég 352–380. (elektronikus verzió, 2006).
- Kemény István–Janky Béla–Lengyel Gabriella 2004. A magyarországi cigányság, 1971–2003. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

- Kertesi Gábor 1995. Cigány gyerekek az iskolában, cigány felnőttek a munkaerőpiacon. *Közgazdasági Szemle* 1: 30–65.
- Kovalcsik Katalin 1994. Tavaszi virágok Florilye dă primăvără I. II. Pécs, Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium.
- Kovalcsik Katalin–Orsós Anna 1994. Fátă ku păru dă ar – Az aranyhajú lány – Beás cigány népmeseegyűjtemény I. kötet. Pécs, Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium.
- Ladányi János–Szelényi Iván 1997. Ki a cigány? *Kritika* 12: 3–6. <https://tatk.elte.hu/dstore/document/1555/ladanyi1.pdf> (2023. 04. 30.)
- Landauer Attila 2004. Utak és problémák a magyarországi cigánykutatásban. Problémavázlat. In: Nagy Attila–Péterfi Rita (szerk.) *A feladatra készülni kell. A cigányság kulturális beilleszkedése és a közkönyvtár.* Budapest, OSZK – Gondolat Kiadó. 13–46.
- Landauer Attila 2009. Írások a magyarországi beásokról. In: Landauer Attila–Nagy Pál (szerk.) *Gödöllő, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar–Cigány Néprajzi és Történeti Egyesület.*
- Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia II. Tartósan rászorulók–szegény családban élő gyermekek–romák (2011–2020) (2014). Frissített változat. Budapest, EMMI Szociális és Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság https://www.kormany.hu/download/1/9c/20000/Magyar%20NTFS%20II%20_2%20mell%20_NTFS%20II.pdf (2020. 08. 29.)
- Morauszki András–Papp Z Attila 2014. Nemzetiségi revival? Magyarország nemzetiségei a 2011. évi népszámlálás megváltozott módszertana tükrében. *Kisebbségkutatás* 23/3: 73–98.
- N. Békefi Margit 2001. A magyarországi teknővájó cigányok. *Romológiai Kutatóintézet Közleményei* 4. [Szekszárd].
- Nagy Pál 1998. A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában. Kaposvár, Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Kiadója.
- Nagy Pál 2004. „Fáraó népe”. A magyarországi cigányok korai története (14–17. század). Pécs, PTE BTK. Romológia és Nevelésszociológia Tanszék. <http://www.tte.hu/public/ttorszkonf/korai.rtf> (2023. 04. 30.)
- Nagy Pál 2007. Cigány csoportok és az együttélési modellek változásai a Kárpát-medencében a 15–20. században. *Történelemtanár* (17). Országos konferenciája. 2007. október 13–17. https://kisebbssegkutato.tk.hu/uploads/files/olvasoszoba/romaszovegtar/Cigany_csoportok_es_az_egyutte (2024. 02. 06.)
- Nagy Pál 2019. Beás cigányok a Kárpát-medencében (Historikus metszetek a 18–19. századból). *Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok* (43). Pécs, PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológiai Tanszék.
- Népszámlálás 2001. 4. Nemzetiségi kötődés. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai. 2002. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- Orsós Anna 1994. Beás nyelvkönyv kezdőknek. Pă lyimbă băjásilor. Kaposvár, Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola.
- Orsós Anna 1997. Beás–magyar kézisótár. Vorbé dă băjás. Kaposvár, Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola.
- Orsós Anna 1998. Fátă ku păru dă ar – Az aranyhajú lány. Beás cigány népmeseegyűjtemény II. kötet. Pécs, Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium.
- Orsós Anna 1999. Magyar–beás kézisótár. Kaposvár, Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola.
- Orsós Anna 2006. A magyarországi cigány nyelvek szociolingvisztikai nyelvpolitikai megközelítése. In: Furray R. Katalin (szerk.) *Ismeretek a romológia alapképzési szakhoz.* Budapest, Bölcsész Konzorcium. 93–109.
- Orsós Anna 2015. Cigány/roma nemzetiségi oktatás. Kutatási beszámoló. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék–Wlislocki Henrik Szakkollégium.

- Orsós Anna–Kálmán László 2009. Beás nyelvtan. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet–Tinta Könyvkiadó.
- Orsós Anna–Tengerdi Győző 1998. Balatoni nádas berek. Pécs, Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium.
- Papp Gyula 1982. A beás cigányok román nyelvjárása. (Tanulmányok a cigány gyermekek oktatásával-nevelésével foglalkozó munkacsoport vizsgálataiból V.) Pécs, JPTE Tanárképző Főiskola.
- Polónyi István 2002. A cigány népesség demográfiai, iskolázottsági és foglalkoztatási helyzete. *Iskolakultúra* 12/8: 44–56.
- Réger Zita 1990. Utak a nyelvhez. Budapest, Akadémia Kiadó.
- Réger Zita 1995. Cigány gyerekek nyelvi problémái és iskolai esélyei. *Iskolakultúra* 5: 102–106.
- Rosenberg, Mátyás 2020. A beás létige dialektális alakjai. In: LINGDOK 19.: Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai. *LingDok* (19). Szeged, Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, 91–107.
- Saramandu, Nicolae 1997. Cercetări dialectale la un grup necunoscut de vorbitori ai românei: băiașii din nordul Croației. *Fonetică și dialectologie* 16: 97–130.
- Sorescu-Marinković, Annemarie 2008. The Bayash in Croatia: Romanian vernaculars in Baranja and Medjumurje. In: Biljana Sikimić–Tijana Ašić (szerk.) *The Romance Balkans*. Belgrade, Institute for Balkan Studies. 173–225.
- Sorescu-Marinković Annemarie–Thede Kahl–Biljana Sikimić (szerk.) 2021. *Boyash Studies: Researching „Our People”*. Berlin, Frank & Timme Verlag.
- Szalai Andrea 1997. A „mi” és az „ők” határai, avagy a beások „belülről”. *Regio* 1: 104–126.
- Szalai Andrea 2001. A beások. In: Csongor Anna–Bódi Zsuzsanna–Kovalcsik Katalin (szerk.) *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*. Budapest, ELTE, Oktatási Minisztérium, Iskolafejlesztési Alapítvány 381–391.
- Szalai Andrea 2006. Egységesség? Változatosság? A cigány kisebbség és a nyelvi sokféleség. *Nyelvtudományi Közlemények* 103: 163–204.
- Szalai Andrea 2007. Egységesség? Változatosság? In: Bartha Csilla (szerk.) *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 20–51.
- Szalai Andrea 2015. A cigány kisebbség nyelvei: szociolingvisztikai aspektusok. In: Orsós Anna (szerk.) *A romológia alapjai*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék–Wlisslocki Henrik Szakkollégium. 117–150.
- Szűdi János 1996. *Közoktatás-igazgatás*. Budapest, OKKER Oktatási Iroda.
- Tálos Endre 2002. A cigány és a beás nyelv Magyarországon. In: Kovalcsik Katalin (szerk.) *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*. Budapest, BTF-IFA-MKM. 295–303.
- Varga Aranka 2015. Az inklúzió szemlélete és gyakorlata. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék.
- Vargha András–Borbély Anna 2017. Új klasszifikációs módszerek alkalmazása a kétnyelvűség és az etnikai identitás kutatásában. *Statisztikai Szemle* 95/8–9: 805–822.
- Zolnay János 2015. A roma diákok esélyei a közoktatásban. In: Orsós Anna (szerk.) *A romológia alapjai*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék–Wlisslocki Henrik Szakkollégium.

Hivatkozott internetes források

- 17/2013. (III. 1.) EMMI rendelet – a nemzetiség óvodai nevelésének és a nemzetiségi iskolai oktatásának irányelve kiadásáról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1300017.EMM×hift=20170831&txtreferer=00000003.TXT> (2023. 04. 30.)
1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról
1990. évi népszámlálás. Magyarország nemzetiségi adatai megyénként. Budapest, KSH, 1992. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1990_27_01/?pg=3&layout=s (2023. 04. 30.)
1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól
2001. évi népszámlálás, 4. Nemzetiségi kötődés. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai. 2002. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
2011. évi CLXXIX. törvény – a nemzetiségek jogairól. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.tv> (2023. 04. 30.)
2011. évi CXC. törvény – a nemzeti köznevelésről
2011. évi népszámlálás. Központi Statisztikai Hivatal https://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_nemzetiseg (2023. 04. 30.)
- 2020 Irányelvek a nemzetiségi oktatáshoz (2023–04–30) https://www.oktatas.hu/kozneveles/kerettantervek/2020_nat/iranyelvek_nemzetisegi_oktatashoz (2023. 04. 30.)
- A hazai nemzetiségek demográfiai jellemzői, KSH. Statisztikai tükör. 2015./82 [KSH_Statistika](https://www.ksh.hu/statisztika) (2023. 04. 30.)
- A nemzetiségi nevelés-oktatás kerettantervei – Kerettantervek. http://kerettanterv.ofi.hu/10_melleklet_nemzetisegi/in-dex_nemzetisegi.html 2020. 08. 29.)
- Helyi Esélyegyenlőségi Program. Mánfa. 2021. <http://www.manfa.hu/helyi-eselyegyenlosegi-program> (2023. 04. 30.)
- Jelentés a nemzeti és etnikai kisebbségi általános iskolai nevelés-oktatás helyzetéről. (2011): Nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa. <http://www.kisebbségiombudsman.hu/data/files/217986220.pdf> (2023. 04. 30.)
- Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia II. Tartósan rászoruló-k–szegény családban élő gyermekek–romák (2011–2020) (2014): Frissített változat, Budapest, EMMI, Szociális és Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság https://www.ilo.org/dyn/youthpol/es/equest.fileutils.dochandle?p_uploaded_file_id=622 (2023. 04. 30.)
- Statisztikai tükör. A hazai nemzetiségek demográfiai jellemzői. KSH 2015/82 https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/nemzetiseg_demografia.pdf (2023. 04. 30.)
- Népszámlálás 2022 <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/eredmenyek/vegleges-adatok> (2023. 11. 15.)

A tanulmányban idézett interjúrészek linkjei

1. Interjúrészet <https://youtu.be/IKaGggUCWw0> (2023. 06. 29.)
2. Interjúrészet <https://youtu.be/wnvB545XOoA> (2023. 06. 29.)
3. Interjúrészet <https://youtu.be/yosuLJFKGqU> (2023. 06. 29.)
4. Interjúrészet <https://youtu.be/hu9iwlIr-oE> (2023. 06.29.)
5. Interjúrészet <https://youtu.be/Vjg7GsMSHIE> (2023. 06. 29.)

Egyéb internetes források

- Pápai Boglárka: A beás nyelv – magyar nyelvű ismertető - 14'16" <https://www.youtube.com/watch?v=2Wy-dGvyYGo> (2023. 06. 29.)
- Orsós Anna: Az oláh cigányok és a beások által beszélt nyelvek The Lacatari and Boyash languages – beás nyelvű ismertető, angol nyelvű felirattal - 3'03" <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=SnMBTHbsGDk> (2023. 06. 29.)
- Orsós Anna: Amit az én népem beszél, azt írom le What my people speaks, I put down in writing - beás nyelvű ismertető, angol nyelvű felirattal - 4' 32" <https://www.youtube.com/watch?v=LVUVg6LsHf8> (2023. 06. 29.)
- Orsós János: Senki nem tudja, honnan jöttünk Nobody knows where we came from - beás nyelvű ismertető, angol nyelvű felirattal - 2'44 <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=BHikQN18erg> (2023. 06. 29.)
- Csepregi Botond–Landauer Attila: Egységes cigányság nem létezik. Beszélgetés Nagy Pállal a magyarországi cigányság történetéről <http://www.naputonline.hu/2020/08/03/csepregi-botond-landauer-attila-egyseges-ciganysag-nem-letezik/> (2023. 06. 29.)
- Orsós Anna (szerk.): A romológia alapjai. PTE BTK Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék Wlislócki Henrik Szakkollégium Pécs, 2015 <https://mek.oszk.hu/14700/14735/html/index.html> (2023. 06. 29.)
- Horváth Zoltán: A beások és a beás népdalgyománnyok - magyar nyelvű ismertető - 13'20" <https://www.youtube.com/watch?v=2QJwzxTQbxA> (2023. 06. 29.)
- Áhuz, máma – beás népdal a Kanizsa Csillagai zenekar feldolgozásában 4'13" <https://www.youtube.com/watch?v=FiVlwpzkAys> (2023. 06. 29.)
- Ignác István a Gandhi Gimnázium, Kollégium és Alapfokú Művészeti Iskola igazgatója mutatja be az intézményt - magyar nyelvű ismertető -9'10" <https://www.youtube.com/watch?v=zBogkaoqKIU> (2023. 06. 29.)
- A pap és a tojások – beás népmese, elmondja Orsós Tamás a Gandhi Gimnázium tanulója - 3'22" https://www.youtube.com/watch?v=V_iS-ARqL6E (2023. 06. 29.)

KUM KUNASTYÉ LYIMBILYE, ÁRÉ DAUĂ LYIMBÉ O NU, SJÉ GÎNGYESTYÉ DĂ LYIMBÉ, DĂ ÎNVĂCĂLĂ BĂJĂSI ÎN UNGUREME

Szkrijiturásztá ny-árátá, kum szfätijestyé bájisestyé într-on szák mik bájási, sî în dauăzsj dă áj zilyé sjé sz-o-styimbát în kusztu lor, dákă dă lyimbé, sjé szfätestyé, sî dă nemzetiség lá sjinyé szá cinyé lyé-ntribăny. Máj înti în 2003 ány întribát sáptyézsj dă bájás dă lyimbé sjé kunastyé, sî dă lyimbé pă sjé szfätijestyé ku unápált, kind în család äsz, o kind ku älc szá äflă. S-átunsj, sî pástyi dauăzsj dă áj dă zilyé äje ány styut dă lá jėj, kă toc äsz immäréc, päntru kă bájás äsz, dă nu szfätijestyé má toc bájisestyé. Héj máj bätirny binyé prisjepé sî szfätijestyé inká, dă päntru kă nu în kumpăny ságyé, tot máj pucîn szfätijestyé bájisestyé. Sî héj máj tynyrj szá cinyé dă bájás, dă numá lyimbá dă ungur o prisjepé, sî numá pă äsztá szfätijestyé. Tot máj binyé szá vegyé, kă lyimbásztá pástyi nu multă dobă o styimbă lyimbá dă ungur, kă kupiji ákászä tyár unguarestyé szá-nvácă, în iskulyé mágá – dákă ár äve dă gînd, s-átunsj numá în arékityé lokurj ár putye lyimbá dă bájás sz-o-nvecé.

3. FEJEZET

NÉMET NEMZETISÉG

Nyelvi gyakorlatok, nyelvtudás, nyelvi attitűdök,
sztereotípiák, etnikai és nyelvi identitás

ERB MARIA

1. A magyarországi németek

A magyarság és más népek, nemzetek között fennálló igen szerteágazó kapcsolatok rendszerében – legyenek azok politikai, gazdasági, kulturális vagy nyelvi jellegűek – a német nyelvterület az államalapítás előtti időkhöz visszanyúlóan meghatározó helyet foglal el. Ebben minden bizonnyal jelentős szerepet játszik az a tény is, hogy Magyarország mindenkor történeti határain belül – tudatos és irányított telepítési akciók, spontán, de sok esetben gazdasági kedvezményekkel is ösztönzött bevándorlások, birtokadományozások, vagy családi, dinasztikus kapcsolatok révén – ezer év óta élnek német ajkúak.

1.1. Német népcsoportok Magyarországon: történeti, demográfiai áttekintés

A történelmi Magyarország területén a 10. század óta élnek a német nyelv és kultúra hordozóinak közösségei, akik ugyanakkor kibocsátó területeiket, jogállásukat és önszerveződésüket, identitásukat, önmegnevezésüket, szociális státuszukat – majd a reformáció óta – felekezetüket illetően is heterogén vonásokat mutatnak. Letelepedésük ideje szerint két fő csoportra oszthatók: a középkori, más néven török előtti és a (kora)újkor, azaz a török utáni németiségre. Az előbbiekhöz tartoznak, hogy csak a legfontosabbak említsük, az erdélyi és a szepességi szászok, akik elsősorban uralkodói kezdeményezésre a 12. és 14. század között több, egyenként összefüggő területet népesítenek be, hasonlóan a történelmi Nyugat-Magyarország német településeihez, melyek azonban nem célzott telepítési akciókra vezethetők vissza: Létrejöttüket a kutatás a német nyelvterület „természetes lineáris meghosszabbításaként” értelmezi.¹ Kompakt, összefüggő területek mellett a németiség közösségi szinten számos szórványban is jelen van, jellemzően olyan szabad királyi városokban, melyeket épp a szép számmal betelepülő német polgárok, kereskedők és kézművesek emeltek urbánus rangra.

A németek betelepülésének második nagy korszaka Buda 1686-ban történt visszafoglalása után kezdődik. Az ország gazdasági újjászervezése, az elmocsarasodott és/vagy parlagon fekvő területek újbóli művelés alá vonása, a kereskedelem,

¹ Vö. Hutterer (1991: 320) és Mollay (1989: 234).

a kézművesség és ipar felvirágoztatása, valamint ezzel összefüggésben a töröktől visszafoglalt, gyéren lakott területek adófizetőkkel történő benépesítése jegyében érkeztek a telepések. A 18. század folyamán, több hullámban, célzott, úgy állami mind magánföldesúri toborzóakciók nyomán találtak új hazára. Kibocsátó közösségeik a felső- és nyugati-középnémet területeken találhatóak. Számukat a történeti demográfiai kutatások 400 000 főre becsülik, az általuk benépesített területet pedig 140 000 km²-re.² Letelepedésükkel a középkoriak mellett újabb hat, németek által lakott régió jön létre: a Dunántúli középhegység (Bakony, Vértes és Budai hegyvidék), a Dél-Dunántúl (Baranya, Tolna és Somogy), népnyelvi megnevezéssel *Schwäbische Türkei* azaz „Sváb Törökország”, Kelet-Magyarország (Szatmár és a Tiszántúl), a Szerémség és Szlavónia, a Bácska, valamint a Bánát. A németek túlnyomó többsége, megközelítőleg 70%-a már eredendően – a betelepítés intencióinak megfelelően – a paraszti réteghez tartozott és elsősorban falvakban telepedett le, de jelentősebb számban érkeztek iparosok és kézművesek is. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan a 18–19. század folyamán – a középkorhoz hasonlóan – német polgárok, tisztviselők, hivatalnokok, iparosok, kereskedők, vállalkozók telepedtek le magyarországi városokban, és adtak nekik német jelleget, többek között kultúrában és nyelvben. A németek bevándorlásának utolsó nagy hulláma az 1867-es kiegyezés utáni időszakra tehető. Az ekkor bekövetkezett jelentős gazdasági fellendülés, ipari, technológiai fejlődés, modernizáció képzett szak- és gyári munkásokat igényelt, amit az ország a német nyelvterületről fedezett, de érkeztek vállalkozók, mesteremberek is. A török utáni betelepülések hatására a Magyarországon élő németek száma a 18. és 19. század folyamán egyre növekszik: 1805-ben 1 100 000 fővel már az akkori összlakosság (8 750 000) 12,5%-át teszik ki. Az 1910-es census 2 037 435 fővel az addigi legmagasabb számot regisztrálta, ez azonban nem tartott sokáig. Az elvesztett I. világháborút lezáró békekötések a magyarországi németek számának drasztikus, 75%-os csökkenését eredményezték. A Trianon utáni (1920) országhatárokon belül maradt németiség 551 211 főre zsugorodott, majd egy szűk emberöltő múlva elszenvedti történetének legnagyobb traumáját, a kollektív felelősség elve alapján végrehajtott, 220–230 000 főt érintő elűzést, amely alapjaiban és negatív kihatásaiban máig tartóan meghatározza a hazai németiség nyelvhasználatát és identitását.

1.2. A mai magyarországi német nemzetiség

A magyarországi németek ma az ország legnagyobb létszámú nemzeti kisebbségét alkotják. Túlnyomó többségük ősei a török utáni telepítések keretében, elsősorban a 18. század folyamán találtak itt új hazára. Őket jelölte az egész Kárpát-medencében elterjedt, mai napig használatos *sváb* etnonima, melyet a népcsoport egonimaként is átvett. Az elnevezés azt sugallja, hogy a telepések kibocsátó régiója Svábföld, azaz Németország délnyugati része. Származási területük és nyelvjárásuk szerint „igazi” svábok ezzel szemben komolyabb számban csak Szatmár megyében, a Károlyi

² Vö. Seewann (2013: 214, 215) és Dávid (2007: 172).

grófok birtokán telepedtek le, az általuk benépesített falvak közül azonban a mai Magyarország területén csak három található. A „valódi” svábok a mai országhatárok között élő németiségnek csak mintegy 2,5%-át teszik ki. A *pars pro toto*-elnevezés mögött az a történelmi tény áll, hogy a Buda felszabadítása utáni első telepesek valóban Svábföldről érkeztek.³ Mivel a *sváb* népnév a 18. századi, elsősorban a paraszti réteghez tartozó telepesek összefoglaló megnevezése volt, „a hazai németéségen belül idővel szociális értékrendűséget is kapott” (Manherz szerk. 1998: 4) *bäuerisch* ’paraszti’ jelentésben. Épp ezért ott és azok tiltakoztak a *sváb* megjelölés ellen, ahol és akik esetében ez történelmi tényekbe ütközött: a török előtti németiséggel rendelkező Nyugat-Magyarországon, valamint a városi polgári németiség körében. A *sváb* etnonimából ered a hazai német nyelvjárások összefoglaló megnevezése is, a *sváb(ul)*, ami annyit jelent: ’magyarországi német nyelvjárás’, függetlenül annak jellegétől. A mai magyarországi németiség kisebb részét teszik ki azok a közösségek, amelyek történetüket a középkorig vezetik vissza. Ide egy-két szórványtól eltekintve az Ausztriával szomszédos határ magyar oldalán fekvő, fentebb már említett nyugat-magyarországi települések tartoznak. Mivel nem célzott telepítési akciók révén jöttek létre, így dialektusaik sem nyelvi kiegyenlítődés nyomán keletkeztek, mint a korajkori német közösségeké.

1.2.1. Nyelvi repertoár és nyelvhasználat: rövid történelmi áttekintés

A magyarországi németek nyelvhasználatában három nyelv játszik struktúraalkotó szerepet: a lokális nyelvjárások, a mindenkori német standard nyelvváltozat és a magyar nyelv. Mivel a jelenlegi nyelvi helyzet több szálon futó, egymással is összefüggő történelmi folyamatokra vezethető vissza, megértéséhez tekintsük át röviden az ide vezető utat.

A helyi közösségek anyanyelve mindig egy nyelvjárás. Ennek két fő oka van. A Német Szent Római Birodalom állami berendezkedése hagyományosan decentralizált volt, ami a kisebb-nagyobb territóriumokat nem csak adminisztratív, gazdasági, szociális, de kulturális és nyelvi egységekként is stabilizálta. Ez az areális „belső” többnyelvűség a betelepítés idején – de még azon túlmenően is – alapvető jellemzője a zárt német nyelvterület nyelvhasználatnak, de ugyanakkor, nem függetlenül ettől, a dialektusok (máig) meghatározó elemei a regionális identitásnak is. Ezzel összefüggésben a német standard nyelvváltozat európai összehasonlításban is viszonylag későn alakul ki. Használata kezdetben az írott nyelvre korlátozódik és elsősorban az „írás-orientált”, magasabb műveltségi fokkal és/vagy szociális státusszal rendelkező csoportok kommunikációjába épül be. A beszélt nyelvben azonban majd csak főként a 19. századtól kezdve terjed el. Így a 18. századi, túlnyomó többségükben „cselekvés-orientált”, paraszti és kézműves telepesek szűkebb származási területük nyelvjárását hozták magukkal. Ezekből alakultak ki aztán az egyes közösségeken belül, már az új hazában, nyelvi kiegyenlítődési folyamatok

³ Lásd ehhez részletesebben Hutterer (1991: 266).

révén azok a helyi német dialektusok, melyek immár homogén nyelvváltozatként a lokális közösségek anyanyelvét képezték. Mivel a telepések, mint arra már fentebb utaltunk, elsősorban felső-német és nyugati-középnémet területekről érkeztek, a hazai német nyelvjárások is ennek megfelelő nyelvföldrajzi besorolásúak. Alapvető nyelvi jegyeik alapján megkülönböztetünk közép-bajor, dél-bajor, keleti-frank, sváb, pfalzi, hesseni és kelet-hesseni nyelvjárásokat. Ezeken kívül vannak azonban olyan települések is, ahová a németiség két különböző régióból érkezett, ennek következtében a nyelvjárásuk úgynevezett „valódi keverék-nyelvjárás” mert mindkét bemeneti nyelvváltozathoz tartalmaz nyelvi elemeket.

Ezek a helyi német nyelvjárások a 20. század közepéig a rurális, alacsony mobilitású, kis kommunikációs rádiusszal rendelkező német közösségek primer nyelvét jelentették, szinte teljes nyelvként lefedték az elsősorban a szóbeliségre irányuló kommunikációs igényeket.

A német standard nyelvváltozat funkciói és nyelvhasználati színterei a 19. század utolsó harmadáig az egyes településeken túlmutató aktivitások mellett elsősorban az írásbeliségre, az oktatásra, valamint a hitéletre és vallásgyakorlásra terjedtek ki. A magyar nyelv tagozódik be utoljára a hazai németek nyelvi repertoárjába. Hatása igen sokáig csak a dialektusokba integrált jövevényszavakban nyilvánul meg⁴, nyelvtudásra, majd nyelvhasználatra gyakorolt hatása, idővel nyomása, majd a kiegészítést követően kezdődik meg.

Egy nyelvi kisebbség számára, különösen, ha anyanyelve egy nonstandard, beszéltnyelvi változat, elengedhetetlenül fontos az anyanyelvén történő alfabetizáció, valamint az emelkedett nyelvváltozat elsajátítása, melynek letéteményese az oktatás. Mária Terézia az 1777-ben kiadott, az oktatást szabályozó *Ratio Educationis*-ban minden népcsoport számára biztosította az anyanyelven való oktatást. A negatív változások kezdete ebben a dualizmushoz köthető, hogy aztán korszakokon és politikai kurzusokon átívelően, azoktól függetlenül fémjelezzék a nem magyar etnikai csoportok asszimilálására törekvő magyar nemzetiségpolitikát. A „boldog békeidők” 1879-től szukcesszív módon, egymást rövid időn belül követő törvényekkel magyarosítja el a nemzetiségi nevelési, közoktatási és felsőoktatási intézményeket és szorítja mind lejjebb a nemzetiségi nyelven való oktatás mutatóit.⁵ Míg 1869-ben a német tannyelvű népiskolák száma 1 232, addig 1880-ban már csak 867, 1905-ben pedig további zsugorodással már csak 272. A német nyelv oktatási rendszerből való fokozatos kiszorítása mellett jelentős szerepet játszik a városi németiség igen gyors asszimilálása a kiegyezés után. A városi polgárok, hivatalnokok, vállalkozók, iparosok és kereskedők a német nyelv bécsi-osztrák színezetű standardváltozatát beszélték, ami innovációs, modernizációs nyelvként kisugárzott a régió rurális

⁴ Vö. Erb (2012).

⁵ Ide tartoznak többek között a következő törvények: 1879/XVIII., az 1883/XXX., az 1891/XV., valamint a Lex-Apponyiként elhíresült 1907/XXVII. törvény.

németségének nyelvjárásaira.⁶ A városi németiség igen gyors, a magyar nyelv irányába lefolyó nyelvcsereje azonban még az anyanyelvük emelkedett nyelvváltozatához való hozzáférés lehetőségét is elvette ezektől a közösségektől.⁷ A két világháború közötti Magyarországon tovább folytatódik a nemzetiségek beolvasztását célzó (oktatás)politika, amely már 1923-ban⁸ három iskolatípust határozott meg: Az A-típusúban az oktatás nyelve a nemzetiségi nyelv volt, a magyart kötelező nyelvként tanították, a B-típusú vegyes, kisebbségi és magyar tanítási nyelvű volt, a C-típusú pedig az A inverze: a tanítási nyelv a magyar, a nemzetiségi nyelv kötelező tantárgy. A hazai németekre az 1927/28-as tanévre vonatkozó országos statisztika szerint az első típusból 48 (11,4%), a másodikból 63 (15,1%), a harmadikból pedig 308 (73,5%) működött. Azaz újabb generációk nőttek fel, akiknek nagy része anyanyelvén írni, olvasni nem, vagy csak nehezkésen tudtak és akik standard nyelvtudása jobbára és részlegesen az értési szintre korlátozódott. Ebben a tekintetben nincs jelentős különbség a hazai németek között, mint ahogy abban sem, hogy a saját közösségeken belül még mindig a dialektus a kommunikáció nyelve. Eltérések tapasztalhatók ugyanakkor a magyar nyelv tudásában és annak használatában. Közigazgatási székhelyek, mezővárosi jellegű és főként a budapesti agglomerációban fekvő településeknél a többségi nyelv kompetenciaszintje jóval magasabb, mint például a délmagyarországi régióban fekvőké, ahol több helyen a legidősebbek közül többen, elsősorban nők, még az 1950-es években sem tudtak magyarul.⁹

1.2.2. A mai nyelvi helyzet

A magyarországi németek jelenlegi nyelvi helyzete a II. világháborút követő időszakban gyökerezik. A németiséget 1945 után számos, etnikai alapú diszkriminatív politikai döntés sújtotta. Ezek közé tartozik a már 1944. decemberében megkezdődött

⁶ Vö. Wild (2010).

⁷ Hutterer (1991: 333) ezzel kapcsolatban úgy fogalmaz: „A magyarországi németiség a [19–20., E. M.] század fordulójára elvesztette értelmiségét. És ezzel együtt elesett a német standard nyelvváltozat kibontakozásának akkori legfőbb támasza is.” Fordítás: Erb Maria.

⁸ Lásd ehhez az 110478/1923 számú kultuszminiszteri, majd az 62.800/1925. VIII. számú, a Miniszterelnökkel egyetértőleg kiadott rendeleteket.

⁹ Budakeszi/Wudigeß vonatkozásában már 1929-ből rendelkezünk erre vonatkozó adalékkal: „A falu népe eredetileg földműveléssel, főleg pedig szőlőtermesztéssel foglalkozott. Ez a helyzet a múlt [19., E. M.] század közepéig nem változott s addig a fővárossal való közlekedés is jelentéktelen volt. De Budapest iparának fejlődése mind nagyobb vonzerőt gyakorolt a környék lakosságára; a nagyobb kereseti lehetőség nem egy kiscgazdát készítetett arra, hogy foglalkozást cseréljen. Így aztán a község számottevő munkaerejét lassankint a gyárak és különböző vállalatok foglalták le. Ma már a falu népe csekély kivétellel iparos. Naponként száz számsra keresik fel a fővárost s így érintkezésbe kerülnek magyar anyanyelvűekkel, úgy, hogy a magyar nyelv mindig nagyobb befolyást gyakorol nyjk.-ra [nyelvjárásukra, E. M.]. Ehhez járul, hogy a főváros közönsége a nyári hónapokban szívesen fölkeresi Budakeszit, mint gyönyörű fekvésű, közeli üdülőhelyet. Ezen az úton, vagyis a fővárosnak hatására, a magyar nyelv inkább csak a felnőttek körében terjed, a gyermekek pedig az iskolában sajátítják el, mert néhány évtized óta magyar nyelven folyik a tanítás. Így aztán Budakeszin úgyszólván mindenki beszél magyarul is” (Eszterle 1929: 65). Zircről/Sirtz 1927-ből származik a következő idézet: „A község (...) mint járási székhely az iskolák és hivatalok hatása alatt erősen magyarosodik. (...) A lakosság zöme azonban még mindig németül beszél. Az ifjabb generáció egyformán beszél magyarul és németül” (Neuhauser 1927: 5).

szovjetunióbeli kényszermunkára hurcolás¹⁰ (a kb. 130–135 000 elhurcoltból 60–65 000 személy volt német), az ingó és ingatlan vagyon már 1945. márciusában megkezdődött kisajátítása, a különböző jogkorlátozó és -fosztó intézkedések, melyek csak 1953-ban szűntek meg. A legnagyobb traumát azonban a az 1941-es népszámlálás nemzetiségi adatainak felhasználásával, így a kollektív felelősség elve alapján végrehajtott elűzés jelentette. Az 1945. december 29-én kiadott 12.330. számú miniszterelnöki rendelet első paragrafusa szerint „Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmával német nemzetiségűnek, vagy anyanyelvűnek vallotta magát”.¹¹ Mindezek a kényszerintézkedések, melyek az 1990-es évekig tabutémáknak számítottak, alapvető kihatással voltak a németiség „nyilvános” vállalására, az anyanyelv hagyományozására és annak nyilvános használatára (a német nyelv egyik formája sem volt kívánatos a többségi nemzet számára) – máig tartó veszteségeket okozva. Jól jelzik ezt a censusadatok is. Az előző utáni első, 1949-es népszámlálásnál országosan mindössze 22 455 személy vallotta magát német anyanyelvűnek és csak 2 617 német nemzetiségűnek, miközben, ahogy már említettük, az 1941-es census adatainak, valamint az előztek megközelítőleges számának figyelembevételével kiszámított valós szám kb. 200–220 000 főt tett ki. Ezt a következő censusok adatai sem közelítik meg, ugyanakkor diszkontinuitást mutatnak az identitás és az anyanyelv adatai utóbbiak javára. 1960-ban 50 765 személy vallotta magát német anyanyelvűnek, 8 640 német nemzetiségűnek, 1970-ben 35 594 fő német anyanyelvűnek (itt nem szerepelt nemzetiségre vonatkozó kérdés), 1980-ban 31 231-en adták meg anyanyelvként és 11 309-en nemzetiségként a németet. És végül az 1990-ben, a politikai rendszerváltozás kezdetén rögzített census adatai: a német anyanyelvűek száma 37 511, a német nemzetiségűeké 30 824 fő. A megfélemlítés és stigmatizáció hatása azonban nem csak a tízévenkénti önbevallásokra korlátozódik. A következő generációk nyelvi szocializációjából és nyelvhasználatából egyre inkább kiszorul a német nyelvjárás, helyét először részben, majd a családok túlnyomó többségében teljesen átveszi a magyar nyelv. Ennek természetesen kihatása van a nyelvtudásra is, mégpedig a legfontosabb szociális változó, az életkor mentén. A nyelvjárást a legidősebb generáció beszéli a legjobban, és tegyük hozzá, a legtöbbet is, ezért őket szokás *nyelvjárás-generációnak (Dialektgeneration)* is nevezni. A nyelvjárási kompetencia az életkorban utánuk következő életkori csoportoknál graduálisan csökken, a fiataloknál rendszerint csak az értési szintre korlátozódik. Az *anyanyelv* gyakran *nagyanyanyelvként (Großmuttersprache)* való megnevezése is erre a tényre vezethető vissza. A hazai német közösségekben egy jó ideje graduális német–magyar nyelvcseré zajlik, emellett megállapítható a nyelvjárás visszaszorulása az informális, kis nyilvánosági fokú színterekre, a családi, baráti körbe. Ezt a negatív folyamatot

¹⁰ A Vörös Hadsereg 1944. december 22-én kiadott 0060 számú parancsa kifejezetten német származásúakra vonatkozott. Az elhurcolásról (malenkij robot) lásd részletesen Márkus (2020).

¹¹ Magyar Belügyminisztérium: (1946) Magyarországi rendeletek tára 1945. 98. évf. Budapest. 1028f.

számos ok erősíti még, közül itt csak a legfontosabbakra térünk ki. A hagyományos faluközösségek felbomlanak. A ki- és betelepítések a magyarjoké javára alapvetően megváltoztatták a települések etnikai összetételét, emellett azonban szerepet játszik a felerősödő horizontális mobilitás, a közeli városok üzemeiben, gyáraiban való ingázó munkavállalás, melyet gyakran követ a végleges városba költözés. Az 1960–70-es évektől megváltozik a németégnél hagyományos három generációs családmódel, amely a nyelv és kultúra generációk közötti átörökítésének alapvető letéteményese volt. Egyre inkább csak a szülők és még nem nagykorú gyermekeik, az úgynevezett magcsalád él egy háztartásban, azaz épp a nyelvjárást még anyanyelvként beszélő nagyszülők nincsenek állandóan jelen a család életében.

Az anyaországokkal, az akkori Német Szövetségi Köztársasággal és Ausztriával való kapcsolattartás az 1980-as évek végének politikai nyitásáig és az utazási korlátozások feloldásáig igen nehézkes volt, hiszen a politikai döntéshozók nem támogatták. Voltak ugyan próbálkozások az ugyanabba a szocialista táborba tartozó akkori Német Demokratikus Köztársaság anyaországgént való pozicionálására, de ezt a hazai németiség nem fogadta el, hiszen nem foglalta magában az ősök származási területeit. Az izoláltság következtében a hazai németiség csak nagyon korlátozott ismeretekkel rendelkezett az összefüggő német nyelvterület areális sokszínűségéről és a nyelvjárást máig – és nem kizárólag csak az alsóbb szociális rétegek kommunikációjában – betöltött igen meghatározó szerepéről, noha ezek az információk pozitív irányba relativizálhatták volna úgy a nyelvjárást funkcióira és megítélésére, mint pedig annak beszélőire (nyelvjárást = paraszti nyelv, „hibás” német) vonatkozó mindinkább kialakuló negatív értéktételeket. Ezzel összefüggésben ki kell térnünk bizonyos nyelvpedagógiai-módszertani implikációkra is, melyeknek, mint arra empirikus kutatási eredmények is utalnak¹², szerepük van a nyelvjárástátadás családon belüli visszaszorulásában. Az iskolai német nyelvoktatás célnyelvre természetesen mindig is a standard nyelvváltozat volt, melynek közvetítése azonban még akkor is kizárólag a magyar, mint kiinduló nyelv segítségével, a nyelvjárást figyelmen kívül hagyásával, sőt szinte teljes körű kizárásával történt, amikor a tanulók egy meghatározó része még aktív nyelvjárást kompetenciával rendelkezett. Ebből következően jelentős volt a nyelvjárást interferáló hatása, ami miatt a tanulók egyre inkább hátrányként élték meg ebbéli tudásukat, ami negatív visszacsatolásokra adott alkalmat. A tanárok nagy része ugyanis nem kezelte, kezelhette külön kategóriaként az ebből fakadó „normasértéseket”.¹³ Ennek ugyanakkor három negatív következménye is volt. Egyrészt kiaknázatlan maradt a tanulók nyelvjárásttudása, mint nyelvi erőforrás, ami hatalmas előnyt jelentett volna a standardváltozat elsajátításában és

¹² Vö. többek között Erb–Knipf (2000).

¹³ Ez azonban nem a pedagógusok hibája volt. A szociolingvisztika felismerései és különösen Basil Bernstein kód-elmélete ugyanis a magyar munkás-paraszt-államban, ahol mindenki „egyenlő volt”, nem volt kívánatos. Nem úgy a Német Szövetségi Köztársaságban, ahol az oktatásban a „nyelvi hátrány” elméletét a dialektusokra adaptálták, nyelvjárástként külön gyakorlófüzetben tudatosították a tanulóknak a dialektusuk és a standardváltozat közötti különbségeket.

magasabb kompetenciaszint elérését is lehetővé tette volna. Másrészt megalapozta a nyelvjárás „hibás”, „nem helyes” nyelvként való stigmatizálását, ami, harmadrészt sok szülőt, nagyszülőt késztetett saját tapasztalatából kiindulva arra, hogy családi nyelvátadás minél kevésbé, vagy egyáltalán ne irányuljon a dialektusra.¹⁴

Az eddig említett – főként politikai, gazdasági, szociológiai és nyelvpedagógiai – okok elsősorban, bár nem kizárólag a magyar nyelv fokozatos térnyerésére adnak magyarázatot. Annak megértéséhez azonban, hogy ez a folyamat miért jár(t) együtt a nyelvjárás jelentős visszaszorulásával, és hogy a német–magyar nyelvcsere helyett miért nem alakult át stabil kétnyelvűséggé, rá kell világítanunk egyrészt a dialektusoknak, mint nyelvváltozatoknak, ezen belül is a nyelvsziget-nyelvjárásoknak bizonyos sajátosságaira, másrészt ki kell térnünk a hazai németiség kompetenciastruktúrájára is az autochton nyelvváltozatok tekintetében. A nyelvjárás areálisan kötött, nem teljes kiépítettséggel rendelkező, (elsősorban) beszélnyelvi változat, és mint ilyen úgy struktúráját, mind pedig funkcióit tekintve eltér a standard nyelvváltozattól.¹⁵ Mint ahogy arra fentebb már kitértünk, a magyarországi németek aktív anyanyelvi kompetenciája a 20. század közepéig szinte csak a nyelvjárásra korlátozódik. Az „emelkedettebb”, regionális és funkcionális szinten is teljesítőképesebb német nyelvváltozat(ok) kompetenciastruktúrájukba történő beemelése nem, vagy csak igen sporadikus módon történt meg. Az anyaországokkal való közvetlen kapcsolatok híján az anyanyelvüknek 20. századi, jelentős társadalmi és gazdasági modernizációs folyamatok által fémjelzett fejlődésétől is el voltak zárva, a magyarországi német nyelvű polgárság 19. század végétől igen gyors ütemben végbement asszimilálódása miatt pedig minden potenciális hozzáférésük megszűnt eme „magasabb” nyelvváltozatokhoz. Ebből következik, hogy a hazai német nyelvjárások innovációs nyelvvé – a dialektusok felett álló nyelvi felépítmény ismeretének hiányában – szükségszerűen a magyar nyelv vált: egyrészt belőle fedezik az idővel egyre számosabb nominációs hiányosságait, másrészt a többségi nemzet nyelve tölti be az „ernyőnyelv” (*Dachsprache*), azaz a standardváltozat szerepét és veszi át egyszersmind annak funkcióit is. A nyelvjáráshasználatot számos és a megelőző korszakokkal összevetve új kontaktusjelenségek fémjelzik. A kódváltás, kódkeverés különböző formái, az eseti kontaktusjelenségek, egyszavas, ad hoc kölcsönzések „természetesnek” számítanak, de találkozunk magyar mintára létrehozott alkalmi tükörszavakkal is. Kommunikatív teljesítőképességük korlátozott

¹⁴ Már egy 1995-ben Knipf Erzsébettel közösen végzett kutatás is dokumentált vonatkozó adatközlői reflexiókat, így a következőket is: *Hochdeutsch hat einen Wert, das wird in der Schule unterrichtet* (A Hochdeutschnak van értéke, azt oktatják az iskolában) *Man kann die Enkel nicht irre machen, dann täten sie ja Schwobisch mit dem Hochdeutschen mischen* (Nem lehet az unokákat összezavarni, hiszen akkor kevernék a svábot a hochdeutschal). A kutatás eredményeit lásd Knipf–Erb (1998). Vannak azonban olyan családok is, ha nem is jelentős számban, akik gyermekeiket elsősorban német nyelven szocializálják. Ehhez vö. Jäger-Manz kutatását (2007).

¹⁵ Itt jegyeznénk meg, hogy a nyelvjárások és a standard nyelvváltozat között a német nyelvben igen jelentősek a strukturális és szókinésbéli különbségek, melyek ebből következően értési nehézségeket is okoznak nem ritkán még a zárt német nyelvterületen élők számára is.

és ezt a beszélők deficitként élik meg, ami negatívan befolyásolja a nyelvjárásra irányuló kódválasztási hajlandóságot is.

A német standard nyelvváltozat irányított módon történő elsajátítása természetesen 1945 után is a nevelési és oktatási intézményekben történt. Az 1949-es Alkotmány 3.§-a de jure „A Magyar Népköztársaság a területén élő minden nemzetiség számára biztosítja az anyanyelvén való oktatásnak és nemzeti kultúrája ápolásának lehetőségét”. 1945. szeptemberében meg is kezdődik a nemzetiségi oktatás újjászervezése: A hazai németek kivételével, akiknél, de facto csak az őket érintő restrikciónak 1950-ben történt megszüntetése után kerül erre sor, addig egyébként semmiféle kulturális tevékenység sem folyt. Az intézmények alacsony és csak lassan növekvő száma is mutatja, hogy nemcsak a politika, de mindössze két évvel az elűzés lezárása után hazai németiség sem merte magát ez ügyben pozícionálni.¹⁶ Az 1951/1952-es tanévben csak 25 általános iskolában oktatják választható tantárgyként – először heti három, majd az 1970-es évektől négy órában – a német nyelvet, 1968/1969-es tanévben 123-ban, húsz évvel később pedig 172-ben. „Nemzetiségi” óvodák, szám szerint nyolc, először 1954/1955-ben létesülnek, 1988/1989-ben 167 működik. A középiskolai szintű nemzetiségi oktatás az 1956/1957-es tanévben kezdődik Baján/Baje, először csak tagozatként, úgy, ahogy aztán Pécsen/Fünfkirchen, Budapesten, valamint Kőszegen is. 1959 szeptemberében összesen 259 tanuló jár ezekbe az intézményekbe, addig az oktatás nyelve a német volt. Az 1960. évi 162-es rendelet azonban megszünteti a közoktatásban a nemzetiségi tannyelven folyó oktatást és csak a kéttannyelvűt engedélyezi, a szaktárgyak közül a földrajz, történelem, ének és rajz órák zajlottak német nyelven. A népművelés önálló tárgyként nem, csak választható szakkörként létezett, úgy az általános, mind pedig a középiskolákban. Utóbbiaknak azonban nagyon fontos szerepük volt egy németül magas szinten beszélő, elkötelezett magyarországi német értelmiségi réteg kialakulásában.

Bár az 1970-es években megkezdődött az enyhülés időszaka¹⁷, de a „hallgatás évtizedei” a nyelv, a kultúra és az identitás területen sok esetben máig nem pótolható veszteségeket okoztak. Nyelvtudásban és nyelvhasználatban is a többségi nyelv dominanciáját mutató recesszív kétnyelvűség, megingott identitás, feledésbe merült immateriális és romló állagú materiális kultúra-elemek. Ezzel a „bemenettel” érkeznek el az 1990-es évek és velük a politikai rendszerváltás, mely különösen az

¹⁶ A korszak magyarországi német oktatásügyéhez lásd részletesen Tóth (2020: 309–384).

¹⁷ 1972-ben Tatán/Totis országos gyűjtőkörrel létrejön az Ungarndeutsches Museum (Német Nemzetiségi Múzeum), ugyanebben az évben alakul meg a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségének Irodalmi szekciója (*Literarische Sektion des Demokratischen Verbandes der Ungarndeutschen*), mely 1990-ben önálló egyesületté alakul, 1992-ben pedig a képzőművészeti szekcióval bővülve *Verein ungarndeutscher Autoren und Künstler* [VUdAK] (Magyarországi Német Írók és Képzőművészek Szövetsége) néven folytatja tevékenységét. Gondozásában jelenik meg 1974-ben *Tiefe Wurzeln* (Mély gyökerek) címmel a hazai német írók első antológiája. 1983-ban Szekszárdon/Seksard létrejön a *Deutsche Bühne Ungarn* (Magyarországi Német Színház). Első bejegyzett és független magyarországi német egyesületként Pécsen 1985-ben megalakul a *Lenau Verein*. Mindannyian máig folytatják tevékenységüket: <https://kunymuzeum.hu/nemet-nemzetisegi-muzeum/>, <https://vudak.hu/>, <https://www.dbu.hu/>, <https://lenau.hu/>.

1993-ban elfogadott LXXVII. törvény által garantálja a hazai nemzeti és etnikai kisebbségek egyéni és kollektív jogait, köztük az anyanyelvű vagy anyanyelven való oktatást, óvodai nevelést, az anyanyelv szabad használatát, valamint az autonóm, választott testületek általi önszerveződést és érdekképviseletet.¹⁸ Fontos még kiemelni a nemzetiségek parlamenti képviselőjének jogát, amelynek érvényesítésére először csak 2014-ben került sor. A magyarországi németek ekkor szószólót tudtak az Országgyűlésbe delegálni, az ezt követő két választáson, 2018-ban és 2022-ben azonban teljes szavazati joggal bíró parlamenti képviselőt. Az 1995-ben megalakult Magyarországi Németek Országos Önkormányzata (MNOÖ) kezdettől fogva stratégiai kérdésként kezelte a nemzetiségi nevelést és oktatást, melynek intézményhálózata fokozatosan bővül. Az 1. számú táblázat fenntartók, képzési, nevelési szintek szerint ad áttekintést a 2016/2017. és a 2023/2024-es tanévről, valamint tartalmazza a gyermekek/tanulók számát is.

1. táblázat

Magyarországi német óvodák és iskolák az 2016/2017-es és 2023/2024-es tanévben¹⁹

Fenntartó	Intézmény típusa	Feladatellátási helyek száma			Intézmények száma			Gyermekek, tanulók száma		
		2016 2017	2022 2023	2023 2024	2016 2017	2022 2023	2023 2024	2016 2017	2022 2023	2023 2024
Nemzetiségi önkormányzat	Óvoda	21	39	40	19	34	35	1965	3254	3099
	Általános iskola	26	46	46	21	36	36	5189	9698	9861
	Középiskola	3	3	3	3	3	3	1174	1175	1256
Összes fenntartó	Óvoda	271	275	293	220	222	220	12838	14449	14017
	Általános iskola	368	369	349	268	221	253	48950	45523	46446
	Középiskola	15	20	19	12	20	16	2391	2884	2607

Ezek az intézmények a 2023/2024-es tanévben összesen 64 430 gyermek neveléséért és oktatásáért voltak felelősek. Magas számuk is jelzi, hogy egyre több magyarországi német szülő szeretné, ha gyermeke legalább intézményesített keretek között elsajátítaná a német nyelvet, melynek magas nemzetközi presztízse is természetesen befolyásolja ezeket a törekvéseket. Az oktatási intézmények magas színvonalú szakmai munkájának köszönhetően lassan felnő a hazai németiség új

¹⁸ A helyi német nemzetiségi önkormányzatok száma fokozatosan növekszik: 1995–98 között 162 működött, 1998-ban 227, 2002-ben 335, 2006-ban 376, 2010-ben 424 helyi testülettel érik el legmagasabb számukat, de 2014-ben is 406, majd 2019 407 alakul.

¹⁹ Az 1. táblázatot a Magyarországi Németek Módszertani Központjának (*Ungarndeutsches Methodisches Zentrum*) munkatársai állították össze Appel László vezetésével. Rendelkezésemre bocsátását nekik, valamint Weigert József intézményvezetőnek köszönöm.

generációja, amely – elsősorban a középiskola után – anyanyelvi szintű, vagy azt megközelítő német standard nyelvtudással bír, ezért szokták őket *standard-generációnak* (*Standardgeneration*) is nevezni.²⁰ Az intézmények feladata azonban nem korlátozódik csak a nyelvközvetítése, különböző mértékben, de részben át kell venniük a családoktól a kultúra és az identitás közvetítésének, erősítésének szerepét is.

A nyelvjárások használatának terén fordulat ugyan (még) nem állt be, azonban egyre több helyi közösségben tapasztalható különböző formában fokozott oda-fordulás irányukba. Több településen alakultak német nyelvjárási törzsasztalok (*Dialekt-Stammtische*), rendszeres összejöveteleiken, melyek nyelve a helyi dialektus, nem csak az azt még jól beszélők, azaz az idős generáció vesz részt, hanem a fiatalabbak is, épp azért, hogy elsajátítsák azt, vagy fejlesszék tudásukat. A csolnoki *Schwowisch dischkursch* (Sváb[ul] diskurálás) nem csak a legrégebb, 2006-tól működő, de 2016 óta *Rede, wie am de Schnowl kwochse is* (Úgy szól a madár, mint a szája áll) mottóval évente otthont adnak az ország különböző településeiről érkező, más-más nyelvjárást beszélőknek, akik így kölcsönösen megismerhetik egymás dialektusát, hiszen az összejöveteleken mindenki „szigorúan” csak nyelvjárásban beszélhet. Ugyancsak Csolnokon mutatnak be rendszeresen nyelvjárásban írt kisebb színdarabokat, jeleneteket, de a dialektus színpadképességét bizonyítja a solymári *Kompaneï* (Kompanyia) szintén laikusokból álló társulata is, akik a helyi közép-bajor nyelvjárásban 2011-től 2018-ig hat színdarabot játszottak rendszeresen, de a helyi *Christkindlspielt* (betlehemes játékot) is újraélesztették. Utóbbit idén, 2024-ben újra bemutatják.²¹ A 2001 óta regionális, majd 2005-től országos döntővel záruló vers- és prózamondó versenynek (*Rezitationswettbewerb*) a standard német mellett kezdettől fogva volt nyelvjárási szekciója is, ahol a diákok az általános iskola első osztályától a gimnázium utolsó évfolyamáig saját dialektusukban adtak elő történeteket. Az első nemzeti önkormányzatok 1995. januárjában történt megalakulását minden évben országos gálával ünnepli a magyarországi németek közössége. A kultúrműsorban először 2009-ben hangzott el nyelvjárásban előadott történet, 2012-től pedig az országos döntő kategória-győztesei a legkisebbektől a legnagyobbakig állandó szereplői a műsornak, a több százfős közönség nagy meglepedésére egyébként. Az értékmentés új formái is megjelentek lokális nyelvjárási szótárak, szógyűjtemények formájában. Az általában elkötelezett laikusok által összeállított kötetek a dialektusok szókincsét dokumentálják és őrzik meg, ezzel lehetővé téve a nyelvi adatok oktatásban történő alkalmazását is. Ilyen szótárak készültek többek között Hajóson, Rátkán, Vértestolnán, Berkenyén, Ajkarendeken és Móron, Csolnokon és Fekeden pedig folyamatban van összeállításuk. Megjelentek azonban kisebb összeállítások, füzetek is, melyek települések idős lakóitól gyűjtött altatódalokat, kiszámolókat,

²⁰ Vö. ehhez Knipf (2001), Erb (2012).

²¹ A csolnoki törzsasztal kezdeményezője és vezetője Hárs Ágota, aki szervezi a nyelvjárásbeszélők éves összejöveteleit is, nem csak a nemzeti, de a települési önkormányzat egyértelmű támogatásával. A solymári *Kompaneï* vezetője, forgatókönyvírója és rendezője Hartmann Hellebrand Hilda, aki a *Bauernhaus* (Svábház) vezetője.

gyermekjátékokat, mondókákat tartalmaznak. Céljuk a megőrzés mellett, hogy segítsék az ezeket már nem ismerő, a dialektust már kevésbé jól beszélő fiatal szülőket, de a pedagógusokat is abban, hogy gyermekek nyelvi szocializációjában ismét szerepet kapjon a nyelvjárás. Ugyancsak elsősorban, de nem kizárólag a gyermek és fiatal korcsoport a címzettje a meséket, de modern, mindennapi, életkoruknak megfelelő történeteket is tartalmazó nyelvjárási köteteknek, melyek közül a legutolsó 2023-ban jelent meg.²² Találkozunk a dialektus emblematikus és talán demonstratív megjelenésével is „használati tárgyakon”. Himesházán/Nimmesch 2022-ben a betelepülés 300. évfordulóján nem csak emlékművet avattak. Készítettek kisebb lenvásznon táskákat a gyermekek számára, négy különböző, de jellegzetes kifejezést, mondatot nyomattak rá a helyi kelet-hesseni nyelvjárásban²³ (lásd 1–4. fénykép).

A dialektus részben kezdi „meghódítani” a nyilvános teret is. Több településen helyeztek ki utcanévtáblákat (5–6. fénykép), melyek a közterek régi elnevezését nyelvjárási alakjukban, de azok standardváltozathoz igazított formájában is feltüntetik.²⁴ A települések nyelvi, szemiotikai tájképéhez, a helyi német közösség láthatóvá tételéhez emellett jelentősen hozzájárul az MNOÖ 2016-ban indított, helyi tanösvények elkészítésére vonatkozó kezdeményezése. A lakott területen belül elhelyezett 7–8 állomás betekintést nyújt a lokális németség történetébe, szellemi és tárgyi kultúrájába, de nyelvjárásába is.²⁵

Ami az utóbbi három népszámlálást illeti, természetesen érdemes a tízévenkénti adatokat egymással is összevetni, ugyanakkor ennek határt szab az a tény, hogy mindegyik censznál nem csak a kérdésfeltevés, de a válaszadás módszertana is változott, különös tekintettel a többes jelölés lehetőségére, ezen kívül igen magas a nem válaszolók száma.²⁶ 2001-ben 62 105 személy vallotta magát német nemzetiségűnek, 33 775 fő német anyanyelvűnek, 52 912-en használják családi, baráti körben a németet és 88 209-en kötődnek német kulturális értékekhez. A német nemzetiséghez kötődők száma²⁷ összesen 120 344 fő. A tíz évvel későbbi census adatai több mint kétszeres emelkedést mutatnak a német nemzetiségűek számában (131 951), anyanyelvként is többen adták

²² Lásd Korb (2011); Arnold (2019); Becker (2023). A kötetek a VUdAK, Magyarországi Német Írók és Képzőművészek Szövetsége gondozásában és sorozatában jelentek meg.

²³ Az ötlet Mezeiné Kramm Anikótól, a Nemzetiségi Önkormányzat elnökétől származik, így a 300. évfordulón az emlékműveken nehezen „érvényesíthető”, de meghatározó identításelem, a nyelvjárás is megjelenik.

²⁴ Így például Pilisvörösváron/Werischwar, Solymáron/Schaumar, Zsámbékon/Schambek, Hajóson/Hajosch, Vecsésen/Wetschesch és Városlődön/Waschludt.

²⁵ 2023-ig 13 helyi tanösvényt adtak át, majd 2024-ben újabb kettőt. Ezekon kívül 2020-ban elkészült a magyarországi németek országos tanösvénye Baján/Baje (vö. 7. fénykép), amely külön állomást szentelt a dialektusoknak *Sprachgemeinschaft* (Nyelvközösség) címmel, ahol az öt legelterjedtebb hallható, olvasható és egymással, valamint a standardváltozattal össze is vethető. Az egyes tanösvényekhez lásd a magyar és német nyelvű honlapot: <https://lehrpfad.hu/>, a tanösvény-projekthez pedig Erb (2020).

²⁶ Ennek alapján az 1990-es census adatai csak igen korlátozottan vethetők össze a következő hároméval, hiszen akkor nem volt lehetőség többes válaszra. Lásd ehhez részletesen Morauszki–Papp Z. (2014).

²⁷ Azaz azoké, akik legalább az egyik kérdésnél jelezték németséghez való kötődésüket.

meg a németet (38248), 95 661 főre emelkedett a családi, baráti körben németül beszélők száma. Ezek alapján a nemzetiséghez kötődők létszáma 185 696 főre emelkedik. Megjegyzendő, hogy bár az anyanyelvre és a nemzetiségre vonatkozó önbevallások között mindig is volt különbség, ám utóbbiak javára..

1–4. fénykép
Gyermekeknek készített lenvászon táskák
kelet-hesseni nyelvjárásban írt szövegekkel (Himesháza/Nimmesch 2022)

5–6. fénykép
Magyar utcanévtábla és az utca régi német elnevezése
standard és nyelvjárási változatban (Pilisvörösvár/Werischwar és Schambek/Zsámbék)

7. fénykép
A magyarországi németek országos tanösvénye Baján/Baje (2020)

A 2001-es census az első, ahol ez megfordul és változatlan 2011-ben és 2022-ben is. Ez utóbbi népszámlálás adatai azonban nem ezért keltettek figyelmet. Nem csak a tíz évvel korábbi adatok, de többek között az igen jelentős számú innovatív közösségépítő kezdeményezés, program, rendezvény, a hálózatépítés terén elért eredmények, továbbá az oktatás minőségi mutatóinak fejlesztésére irányuló stratégia alapján is arra irányult a várakozás, hogy az adatok legalább is közel változatlanok maradnak. Ehhez képest csökkenés állt be, nem is kis mértékben, ami azonban az összes nemzetiségnél jelentkezett. Német nemzetiségűnek 98 402 fő, német anyanyelvűnek 28 473 vallotta magát és 66 491-en használják családi, baráti körben a németet. Mindezek alapján a nemzetiséghez 142 551 személy kötődik valamilyen formában. Az adatok nyilvánossá válása után az MNOÖ vezetősége és Közgyűlése évente szokásos három napos tanácskozásán kiemelt napirendi pontként kezelte a népszámlálást, az okok, összefüggések részletes elemzése szakértők bevonásával jelenleg is zajlik.

2. Az NKFP projekt empirikus adatainak összefoglaló elemzése

A következőkben a kutatópont, valamint a vizsgálat fogadtatásának rövid bemutatása után az NKFP projekt adatait ismertetjük, elemzésüket vonatkozó értelmezési keretbe ágyazva. Terjedelmi korlátok okán egyrészt a legfontosabb, másrészt az eddig kevésbé vizsgált témakörökre térünk ki.

2.1. A vizsgált település: Tarján/Tarian

Tarján Komárom-Esztergom megyében, a Gerecse lábánál, a faluról elnevezett völgyben fekszik. A település, melynek tulajdonosai a történelem folyamán gyakran változtak, a török idők alatt elnéptelenedik, s csak az 1640-es évektől kezdődően népesül be újra református magyarokkal. A török elleni felszabadító harcok és a Rákóczi-szabadságharc jelentősen megtizedeli az egész megye lakosságát, ami világi és egyházi birtokosokat egyaránt területeik külhoni telepésekkel – németekkel és szlovákokkal – való benépesítésére készítetett. A tarjáni németiség betelepítése az Esterházy család nevéhez fűződik. Az első 40 család 1737-ben érkezik a faluba, akiket majd még kolonisták több csoportja követ, így ez által Tarján nem csak német többségű, de a Tatai járásban a legtöbb német ajkú lakossal rendelkező település is lett. A magyarok és a németek aránya már az 1780-as években stabilizálódik – egy 1784/87-es konskripció szerint az 1556 lakosból 405 magyar (26%) és 1151 német (74%) –, és mind a mai napig tulajdonképpen változatlan. A németek, akik kivétel nélkül katolikusok voltak, felsőnémet régiókból érkeztek. Az első csoport korabeli források alapján „Svábföldről”, a mai Württembergből²⁸, a későbbiek elsősorban ba-

²⁸ Így például korabeli források feljegyzik, hogy a Guttweilből származó Josef Straubhaar és a brunnaderni Anna Lüber – mindketten „Magyarországra tartó utazók” („*Reisende nach Ungarn*”) – az ulmi ágoston rendi apátsági templomban 1754. december 11-én házasságot kötött. A tarjáni egyházi anyakönyvekben már házaspárként találkozunk velük újra (Stalder 2011: 567).

bor és osztrák területekről, de részben „Frankföldről” is érkeztek. A tarjáni nyelvjárás alapvetően egy középbajor, azon belül is egy úgynevezett *ua*-nyelvjárás, és noha a nyelvi homogenizáció a bajor dialektus javára ment végbe, bizonyos elemei még tanúskodnak a frank telepesekről.²⁹

A község lakosai túlnyomórészt a parasztok voltak, a Mária Terézia-féle úrbérendezés korában 88 telkes jobbágy, 82 házas zsellér és 22 házatlan zsellér élt a faluban. Erdőirtással, ugarok feltörésével jelentős területeket vontak művelés alá. A település német lakosai 1756-ig a bajnai egyházközséghez tartoztak, de 1783-ban elkészült az új római katolikus templom, azt megelőzően, pedig 1762-ben a római katolikus iskola. A kétnyelvű és kétvallású közösség bizonyos kezdeti, nem etnikai, hanem felekezeti nézeteltérések után hamar összekovácsolódott, s noha elsősorban a felekezeti különbségek miatt magyarok és németek egymás közt a II. világháború végéig nem házasodtak, viszonyukat a békés egymás mellett élés és egymás kölcsönös tisztelete jellemezte. Miután Tarjánban a lakosság 70–80%-át kitevő németiség volt a többség, az őslakos magyarok értették, ha nem is szívesen beszéltek a helyi német dialektust. A község infrastruktúrája főként a kiegyezés utáni időszakban indul dinamikus fejlődésnek. 1894-ben helyi hitelszövetkezet alakul, 1896-ban kisededóvó, 1899-ben temetkezési egylet, 1906-ban pedig önkéntes tűzoltóság létesül. A 20. század elején postahivatalt és távírórt kapott a falu, melynek villamosítása 1939-ben fejeződött be. Emelkedik a lakosság száma is: 1784-ben még csak 1556-an laktak Tarjánban, 1880-ban már 1958-an, 1900-ban, pedig 2038-an. A hazai németiség történetének két világháború közötti, illetve 1945 utáni eseményei a falut sem kerültek el. 1925. október 18-án megalakul a *Magyarországi Német Népművelési Egylet (Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein)* helyi csoportja, majd 1940. október 20-án a *Magyarországi Németek Népszövetsége (Volksbund der Deutschen in Ungarn)* helyi szervezete. 1937-ben a római katolikus iskola első osztályában bevezették a magyar, majd 1944-ben a német tannyelvet. 1946. márciusában kezdődött a helybeli németek vagyonának elkobzása, amely ekkor 120 családot érintett, ezt követte egy második elkobzási hullám 1949 nyarán, mely további 120 családot fosztott meg vagyonától. A községből kitelepítendő németek listáját összeállították ugyan 1948. áprilisában – ez 2037 nevet tartalmazott –, mivel azonban időközben Németország több népi németet nem tudott fogadni, nem került sor a végrehajtásra. A németek elkobzott házaiba már 1946 folyamán magyar telepések érkeztek különböző helységekből. 25 család, Egerlövőről 50 család, majd 1948-ban a felvidéki Szogyénből további 42 család. A tarjáni németek, az őslakos magyaroktól is elkülönítve őket, *telepeseknek (Telepeschen)*, illetve *felvidékieknek (Felvidéker)* nevezte az újonnan érkezetteket, akikhez viszonyuk, érthető módon igen feszült volt. A háború előtti önálló parasztgazdaságok a mezőgazdaság 1949-ben kezdődő kollektivizálásával, majd az ezt követő erőszakos téveszesítéssel 1959-re megszűntek. Ekkorra a szabad parasztok 90%-a a helyi termelőszövetkezet tagja. Munkalehetőséget többet

²⁹ Lásd Hutterer (1991: 266).

között a tatabányai bánya, illetve az Alumíniumgyár biztosított. Magyar és német, illetve református és katolikus gyerekek 1952-től kezdődően közös iskolába jártak, a német nyelv, mint választható tantárgy csak 1957-ben jelenik meg.

Az 1980-as évek második fele, de elsősorban az 1990-es évek Tarjánban is változásokat hoznak. Az iskolában 1986-tól bevezetik a kéttannyelvű oktatást. A diákok heti öt órában tanulják a német nyelvet, a készségi tárgyakat, a környezetismeretet, a történelmet, a földrajzot, az osztályfőnöki óra is németül zajlik, emellett működik honismereti szakkör és színjátszó kör is. Tarjánban az első, 1994. december 11-én megtartott kisebbségi önkormányzati választás óta működik nemzetiségi önkormányzat. A faluban, amely mindig híres volt pezsgő zenei életéről, számos kultúregyesület és klub alakult. A kutatás idején hat zene- és énekkar, valamint két táncsoport is működött a településen, az őket összefogó *Musikverein* (Zenei Egyesület) 130 tagot számlál. 135 fő tagja a *Tarjáni Baráti Körnek* (*Freundeskreis Tarjan*), amely elsősorban faluszépítő, az épített örökséget megőrző feladatokban jeleskedik: az ő nevükhöz fűződik többek között a kálvária felújítása is. A német nemzetiségi gimnáziumokban érettségizetteket a *Deutschklub* (Német Klub) fogja össze, melynek akkor 35 tagja volt. Tarjánnak két német testvértelepülése is van, s igen sokat köszönhet ezeknek a kapcsolatoknak. A hesseni Staufenberggel még 1991-ben, a Bajorországban fekvő Kirchberggel, pedig 1999-ben írták alá az együttműködést. A település 1992 óta hazai és külföldi együttesek részvételével minden évben megrendezi az úgynevezett *Tarjáni Zenei Napokat* (*Tarianer Musktage*).

2.2. A kutatás körülményei és fogadtatása

Tarjánban az adatfelvétel 2003. október 20. és 2004. április 24. között a megkérdezettek otthonában történt. A terepmunkát jelen tanulmány szerzője végezte, aki az 1990-es évek közepe óta jár rendszeresen a településen. Részt vesz rendezvényeken, nemzetiségi programokon, informális beszélgetéseket folytat a helybéliekkel és a mai napig figyelemmel kíséri a német közösség önszerveződési, valamint a nyelv, a kultúra és az identitás megőrzését, megerősítését célzó kezdeményezéseit.

A kutatás első fázisát a 70 megkérdezendő listájának összeállítása jelentette, figyelemmel az NKFP projektben meghatározott rétegzettség a mintavételre. Ebben több szempontból is nagy segítségemre volt Klinger Lőrincné, a helyi Győri Sándor Általános Iskola volt igazgatónője, történelem és német szakos tanár, tankönyvszerző, aki 2015-ben bekövetkezett haláláig nemcsak a tarjáni, de a magyarországi német nemzetiségi életnek is meghatározó alakja volt. Támogatásával és helyismeretével sikerült a három szociális változót (életkor, nem, iskolai végzettség) érvényesíteni a mintában, de ezen kívül egyeztetette is az interjúk időpontját. Ez utóbbinak elsősorban nem is szervezési-operatív szempontból volt jelentősége, sokkal inkább szolgálta kérdező és a megkérdezettek közötti bizalom megteremtését, ami minden sikeres empirikus kutatás alapfeltétele. Ez a „kezeségvállalás”

lehetővé tette, hogy a beszélők megnyíljanak, növelve ezzel a vizsgálat reliabilitását, de validitását is. Ennek a hazai németiség traumatikus történelmi tapasztalatai okán fokozott jelentősége van, különösen, hogy a vizsgálat középpontjában „kényes”, sokáig tabuként kezelt tartalmak is állnak.

Az adatfelvétel alapját egy többnyire zárt (esetleg félig zárt) kérdéseket tartalmazó kérdőív (lásd Függelék) képezte, melyben a válaszokat papíralapon a terepmunkás rögzítette. A beszélgetésről azonban magnófelvétel is készült. Az interjúk mindkét részről német nyelven folytak, ez alól egy-két esetben kellett eltérni, jellemzően fiataloknál, akik vagy értették ugyan a német nyelven feltett kéréseket, de azokra válaszolni már inkább már csak magyarul akartak, tudtak. Egyes esetekben bizonyos kérdéseket a német után magyarul is fel kellett tenni. Az idős, de néha a középső generációba tartozó egyes beszélőknek is gondot okozott bizonyos szavak – például *Staatsbürgerschaft* 'állampolgárság', *Nationalität* 'nemzetiség', *Volkszählung* 'népszámlálás', *TV-Sendung* 'tévéműsor', *zweisprachig* 'kétnyelvű' – megértése, csak magyarul ismerték őket. Empirikus kutatásoknál alapfeltétel, hogy a kérdéseket a válaszolók számára értelmezhetően tegyük fel. Ez azt jelentette, hogy a kérdőív – mint ennél az erősen strukturált adatfelvételi módszernél általában – röviden, célratorően megfogalmazott kérdéseinek bizonyos esetekben szükség volt azok magyarázó, kiegészítő, körülíró, tudományos terminológiától mentes megfogalmazására, természetesen ügyelve az intendált fogalmak, tartalmak változatlanul hagyására. Különösen érvényes ez a következő két alapfogalomra: *Mundart/Dialekt* 'nyelvjárás, dialektus, tájnyelv', illetve *Standardvarietät/Hochdeutsch* 'német standard nyelvváltozat'. A magyarországi német közösségek hagyományosan a *sváb* etnonimából képzett *svábul* (*Schwowisch*, *Schwobisch*, *Schwäbisch*) megnevezést használják a helyben beszélt német nyelvjárásra, amely azonban – szöveggörnyezet függvényében – variációsnyelvészeti fogalomként általában és összességében jelölheti a magyarországi német nyelvjárásokat. A vonatkozó kérdéseknél egyértelműsített megfogalmazással a *Tarianerisch* (*tarjániasan*, *tarjániul*) vagy a *Tarianer Schwobisch* (*tarjáni svábul*) megnevezést használtuk. A másik német nyelvi változatnál a *Hochdeutsch* kizárólag normatív és nem nyelvföldrajzi jelentésben részben ismert a hazai németeknél, de nem teljes körűen. Itt a standard nyelvváltozat mediálisan elsősorban az írásbeliségre korlátozódo használatát alapul véve a *Hochtaitsch* mellett a *Schrifttaitsch/Schriftdeutsch* ('írott német'), illetve annak intézményi elsjátítása okán 'az iskolában tanult német nyelv' (*wos me in-de Schui leant; Was man in der Schule lernt*) körülírását használtuk.

Az NKFP kérdőív, mint fentebb már szó volt róla, kevés nyitott kérdést tartalmazott. Ezek saját vélemény, tapasztalat rendszerezését, önálló megfogalmazását igényelték, amit a megkérdezettek Tarjánban is, mint általában nehezebbnek találtak, mint a megadott opciók közül választást. Némi hezitálás után gyakran hangzottak el olyan, bizonytalanságról árulkodó mondatok, mint: *Hát, ezen még nem gondolkodtam el/Hát, nem is tudom.*

Ami a zárt kérdéseket illeti, jellegüknél fogva kiválóan alkalmasak az eredmények számszerűsítésére, ugyanezen okból kifolyólag azonban statikusak is, hiszen csak a megkérdezettek által megjelölt válaszokon alapulnak, kizárva ezzel a döntés mögött meghúzódó és meg is fogalmazott okokat. Ezek a mozgatórugók ugyanakkor árnyalják, kiegészítik, magyarázzák és gyakran relativizálják is a kvantitatív adatokat, dinamikus értelmezési dimenzióba helyezve őket. Itt is érvényes, hogy gyakran nem a végeredmény, a cél a fontos, hanem az odáig megtett út. A kutatásban részt vevők nagy gyakorisággal fűztek nem csak megjegyzéseket, de indoklásokat, magyarázatokat is válaszukhoz, sokszor – érvek és ellenérvek mentén – polémiát folytattak saját magukkal is, de nem ritkán életrajzi és/vagy családtörténeti adalékokkal generációs dimenzióba helyezték döntésüket. Arra is volt azonban példa, hogy egy már megválaszolt kérdésnél utólag kértek módosítást. Ezek a kiegészítő reflexiók egyrészt jelzik a kérdező és a válaszolók közti bizalmat, hiszen betekintést engedtek személyes sorsokba. Fontosak azonban a kutatási adatok kiértékelésében is, ezért jelen tanulmányban idézetek formájában gyakran az elemzés részét képezik: *Köszönet érte! Vergelt's Gott!*

2.3. Nyelvi gyakorlatok

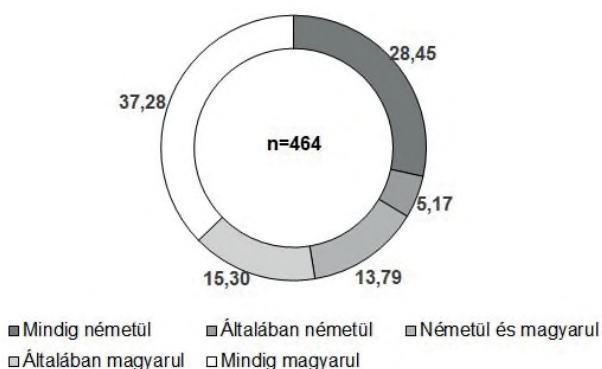
A nyelvválasztás, mely számos paraméter, változó és előfeltétel összjátékára visszavezethető részben tudatos, részben kevésbé tudatos döntések eredménye, az összes vizsgált tematikus egység közül nem csak a legösszetettebb, de a legmeghatározóbb is, hiszen közvetlenül vagy közvetve kihat a nemzetiségi nyelv, kultúra és identitás minden fontos szegmensére. A mind teljesebb kép elérése érdekében az NKFP kérdőív igen sok, szám szerint 26 – többek között nyelvhasználati színterekhez, kommunikációs partnerekhez, életszakaszokhoz, szituációkhoz kapcsolódó – kérdés segítségével térképezte fel a megkérdezettek nyelvválasztási szokásait. A következőkben külön vizsgáljuk a családon belüli és a családon kívüli nyelvi gyakorlatokat, de röviden kitérünk az automatikus nyelvválasztásra is.

2.3.1. Családon belüli nyelvválasztás, nyelvelsajátítás

A család a nyelvi szocializáció elsődleges színtere. Nemzetiségeknél azonban ezen túlmenően a nyelvahagyományozás és -megtartás kiindulópontja, valamint letéteményese is, így fontossága semmi mással össze nem mérhető. Ehhez járul a hazai németek esetében még az a tény is, hogy szűkebben vett anyanyelvük egy lokális dialektus. Intézményi keretek közötti elsajátítása, beszélt nyelvváltozat lévén, nem lehetséges, épp úgy, mint a vonatkozó kompetenciák későbbi fejlesztése a többségi nyelv által dominált környezetben. Azaz a nyelvcsere előrehaladott stádiumát jelzi, illetve lefolyását rövid időn belül jelentősen felgyorsítja, ha a primer szocializációból részben vagy teljesen kiszorul a nemzetiségi nyelv.

A családtagokra (anya, apa, anyai nagyszülők, apai nagyszülők, gyermek, unoka, testvér, házastárs) vonatkozó nyelvválasztás összesített adatai az opciók következő százalékos megoszlását eredményezték: mindig németül 28,4%, általában németül

5,2%, németül és magyarul 13,8%, általában magyarul 15,3%, mindig magyarul 37,3% (lásd 1. ábra). A német nyelv jelen van ugyan a családok nyelvhasználatában, ugyanakkor a nemzetiségi és a többségi nyelv családon belüli használati aránya egyértelműen az utóbbi túlsúlyát mutatja. Az összesített százalékos megoszlások már önmagukban, az egyes hozzátartozókra vonatkozó részletes nyelvválasztási adatok nélkül is a nemzetiségi nyelv meggyengült pozíciójára utalnak, s ezáltal azt a tényt valószínűsítik, hogy a vizsgált közösségben az anyanyelv családon belüli átadása törést szenved(ett) és/vagy nem teljes körű. Míg a kizárólag, vagy túlnyomórészt a német nyelvet preferáló opciók összességükben 33,62%-ot tesznek ki, addig a magyar nyelv esetében ez az arány 52,58%, azaz megközelítőleg 20%-kal magasabb. Figyelmet érdemel, hogy a nemzetiségi nyelvnel a két opció együttes értéke alacsonyabb, mint a „mindig magyarul” válasz kategóriáé önmagában.

1. ábra

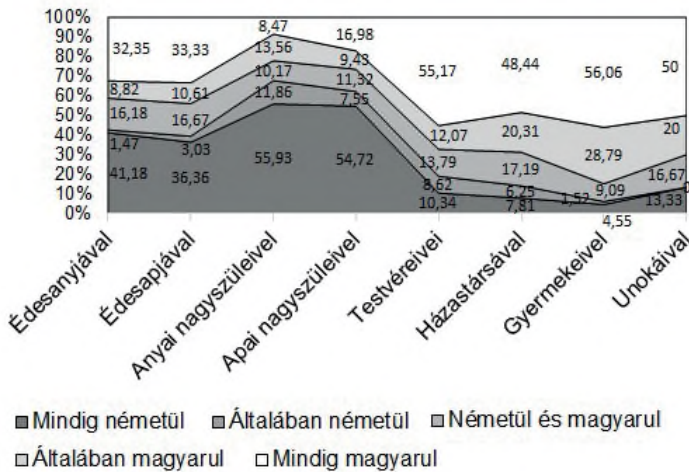
Milyen nyelven beszél/beszélt édesanyjával, édesapjával, anyai nagyszüleivel, apai nagyszüleivel, gyermekével, unokájával, testvérével, házastársával (k32–k37) kérdésekre adott összesített válaszok százalékban

Az opciók összesített százalékos megoszlása alapján nyert összkép után érdemes az adatokat részletesebb bontásban is megvizsgálni. A 2. ábra az egymással generációs és nem generációs viszonyban álló családtagokra irányuló nyelvválasztási szokások adatait tartalmazza a teljes minta vonatkozásában.³⁰

A teljes mintára vonatkozó 2. ábra, bár különböző látszólagos idősíkok adatait összesíti, a következő tények megfogalmazását teszi lehetővé. Egyrészt a német nyelv a családtagok mindegyikével való kommunikációban jelen van, azonban igen különböző mértékben. Másrészt a nemzetiségi nyelv használata az interakciós

³⁰ A 2. ábra a potenciális 560-ból (8 kérdés x 70 adatközlő) csak a kérdésfeltevés szempontjából értékelhető, azaz a fenti opciók valamelyikét megjelölő 464 válasz alapján készült. Ebből adódóan az adatközlők zárójelben közölt száma az egyes kérdéseknél egyenetlen eloszlású: Többen nem ismerték (már) bizonyos családtagjaikat – ez főleg a nagyszülőkkel való nyelvválasztásra rákérdező k3. és k4. kérdésnél fordult elő –, vagy életkorukból, illetve családi állapotukból kifolyólag nem volt (még) házastársuk, gyermekük, unokájuk.

partnerek életkora alapján, az idős generációtól a fiatalig, bár különböző mértékben, de csökken, a többségi nyelv pedig ezzel összefüggésben növekszik.

2. ábra

Milyen nyelven beszél/beszélt édesanyjával, édesapjával, anyai nagyszüleivel, apai nagyszüleivel, gyermekével, unokájával, testvéreivel, házastársával (k32–k37) kérdésekre adott válaszok százalékban

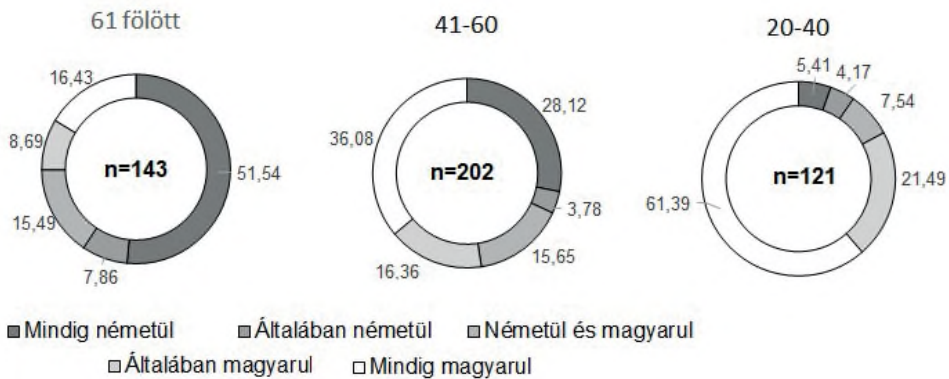
A kizárólag vagy általában a német nyelvre irányuló nyelv választás a nagyszülőknél a legmagasabb (anyai: 55,9%, 11,86%, apai: 54,72%, 7,55%), őket követik a szülők (anya: 38%, 1,47%, apa: 36,36%, 3%). A legjelentősebb, szinte drasztikus csökkenést a gyermekekre vonatkozó nyelv választás értékei mutatják. A „kizárólag/általában németül” opciók együttesen is csak 6%-ot tesznek ki. Megállapítható tehát, hogy a német nyelv használata a családtagok életkora, mint szociális változó mentén, az idősektől a fiatalok irányába generációs léptékben egyre inkább kiszorul a családi nyelvhasználatból. Az adatok fokozatos német–magyar nyelvcsere utalnak. Ennek némileg ellentmondani látszanak és akár a nyelvcsere visszafordítására is utalhatnak az unokákkal kapcsolatos nyelv választás értékei. A megkérdezettek 13%-a mindig németül, 16,7%-a magyarul és németül beszél velük. Ennek oka azonban az, hogy a válaszolók száma itt a legalacsonyabb (N = 30), és ők is a nyelvjárást még jól beszélő idős és a középgenerációhoz tartoznak, hiszen a fiatal korcsoportba tartozóknak életkoruk okán még nem volt unokájuk.

Az NKFP kérdőív a családon belüli nyelvi gyakorlatra vonatkozó kérdései között van még kettő, melyek a szülők gyermekeikkel való nyelv választására vonatkozik, méghozzá a szocializáció két fő fázisában: a primer, családi szocializációban, valamint a szekunder szocializációban, azaz miután a gyermekek nevelési és oktatási intézményekbe (óvodába, iskolába) kerültek. A két kérdésre adott válaszok megoszlása szignifikánsan eltér egymástól. Amíg a primer szocializációban a szülők

33,87%-a, mindig németül, 1,61%-a általában németül, 9,68%-a magyarul és németül, 9,68%-a általában magyarul és 45,16%-a mindig magyarul beszélt gyermekeivel, addig ugyanezen opciók megoszlása (9,8%, 1,61%, 12,9%, 22,58% és 53,23%) a magyar nyelv szinte abszolút dominanciáját mutatja.

2.3.2. Családon belüli nyelvválasztás és életkor

Már a teljes mintára vonatkozó adatok is előrevetítették, hogy a szociális változók közül az életkornak van a legmeghatározóbb szerepe a nyelvválasztásban. A három életkori csoport családon belüli nyelvhasználatának összesített százalékos értékei ezt nem csak egyértelművé teszik, de rávilágítanak az egyes generációk közötti igen eklatáns kvantitatív különbségekre is.

3. ábra

Milyen nyelven beszél/beszélt édesanyjával, édesapjával, anyai nagyszüleivel, apai nagyszüleivel, gyermekével, unokájával, testvérével, házastársával (k32–k37) életkori csoportok szerint, százalékos összesítésben³¹

Mint ahogy a 3. összesített ábra is mutatja az idős generáció választja a legközelebbi hozzátartozókkal a leggyakrabban a német nyelvet: 51,54%-ban mindig, 7,86%-ban általában, ami megközelítőleg 60%-ot tesz ki és több mint kétszerese a magyar nyelvet preferáló opcióknak (25,12%). A 41–60 év közöttiekénél az elsősorban a németre irányuló nyelvválasztás a felére csökken, a magyar nyelv használata pedig jelentősen emelkedik, oly annyira, hogy a mindig magyarul opció a maga 36,8%-ával többet tesz ki, mint a mindig és az általában németül opciók együttesen (31,9).

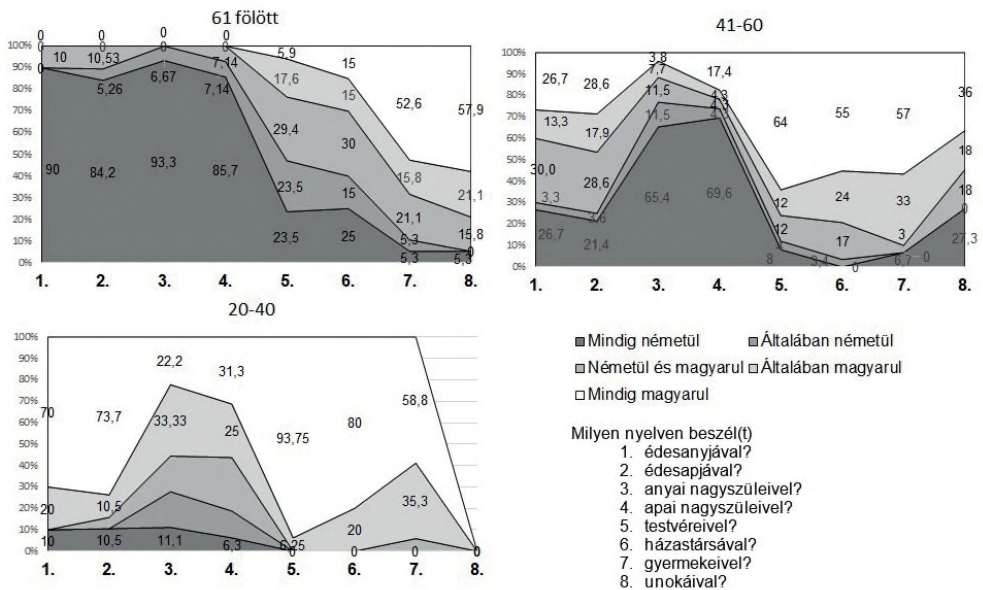
A vizsgálatban részt vevő akkori 21 és 40 év közöttiek összesített válaszmegoszlása abszolút magyar dominanciát és szinte kategorikus eltolódást mutat az államnyelv irányába, melynek használata 30%-kal több (83%), mint a középső korosztálynál. Ezzel összefüggésben a mindig és általában németül válaszok jelentősen

³¹ A korcsoportok válasza (n) közötti nominális eltéréshez lásd a 2. számú lábjegyzetet. Ezen kívül a középgenerációnál az adatközlők száma nem 20, hanem 30, a képzettségi szinteknél itt szerepel csak a felsőfokú végzettség.

csökkennek, együttesen is csak 10%-ot tesznek ki, a megelőző korcsoport vonatkozó válaszainak egyharmadát.

Mindezekből nem csak az látszik, hogy a német nyelv generációs léptékben fokozatosan kiszorul a családok nyelvhasználatából, de az is, hogy a legszámottevőbb visszaesés a fiatal korcsoportnál figyelhető meg. Ezen kívül születési idejük (1963–1983) fontos támpontot jelent a folyamat felgyorsulásának időbeli meghatározásánál.

Jelentősen pontosíthatják a német anyanyelv graduális kiszorulására tett megállapítást az egyes családtagokra lebontott nyelvválasztási adatok. Nemcsak annak lefolyásához, mikéntjéhez adnak támpontokat, de – elsősorban a fiatal korosztály nyelvhasználatára alapján – a nyelvi jövőt is körvonalazódni engedik, feltéve (de nem megengedve), hogy új, élénkítő impulzusok nem hoznak változást.

4. ábra

Családon belüli nyelvválasztás korcsoportosan, családtagonként a *Milyen nyelven beszél/beszélt édesanyjával, édesapjával, anyai nagyszüleivel, apai nagyszüleivel, gyermekeivel, unokájával, testvéreivel, házastársával* (k32–k37) kérdésekre adott válaszok családtagonkénti százalékban

Az összes családtaggal is – az unokákat kivéve – a 60 év fölöttiek beszélnek/beszéltek a leggyakrabban németül, ami az ő esetükben mindig a nyelvjárást jelenti (lásd 4. ábra). Kiugróan magas a „mindig németül” válaszok aránya a szülőkkel és nagyszülőkkel való kommunikációjukban, s jelzésértékű az is, hogy ennél a generációnál – ellentétben a másik két korcsoporttal, akik a nagyszüleikkel gyakrabban, szüleikkel viszont sokkal ritkábban használják a németet –, ezek az értékek

csak minimális százalékos különbségeket mutatnak. A nyelvjárás korabeli stabil, sőt egyeduralkodó pozíciójára utal az is, hogy több idős megkérdezett megjegyezte, nagyszülei egyáltalán nem tudtak magyarul, egy 1924-es születésű női adatközlő, pedig kissé túlzóan úgy fogalmazott: *Mia hon goarnet g'wusst, dass es Ungarn gibt.* (Egyáltalán nem is tudtuk, hogy léteznek magyarok).

Ez az a korcsoport, amely az azonos generációba tartozó családtagokkal, házastárssal (25%, 15%), testvérekkel (23,5%, 23,5%) is a leggyakrabban használja mindig vagy általában a német nyelvet, 5 megkérdezett saját és/vagy testvére vegyes házasságával magyarázta magyar nyelvhasználatát. Ugyanakkor nyelvválasztásuk gyermekeik másodlagos szocializációjában szintén a magyar nyelv irányába tolódik el. Bár a németet preferáló értékek mindkét kérdésnél még ennél a generációnál a legmagasabbak, de a különbségek is. Míg az óvodás-, iskoláskor előtt a megkérdezettek 52,63%-a mindig, 5,26%-a általában németül beszélt gyermekeivel, addig a másodlagos szocializációban mindig németül csak 15,79%-uk, ezzel szemben kizárólag, vagy általában magyarul 42%-uk, illetve 21%-uk. Az adatfelvétel idején a mindig és általában a német nyelvre irányuló szülői nyelvválasztás pedig már mindkét opciónál csak 5,26%-ot tett ki.

A középgeneráció – *nomen est omen* – már jóval kevesebbszer használja a német nyelvet, mint az őt korban megelőző, de még gyakrabban, mint az őt követő korcsoport. A német nyelv használatának aránya az egyes családtagokkal való kommunikációjukban is – az unokák kivételével – ugyanazt a sorrendet mutatja: legtöbbit a nagyszülőkkel – az anyaiakkal mindig és általában 77%, az apaiakkal 74% –, majd a szülőkkel beszélnek németül (30% és 25%). Ugyanakkor jelzés értékű, hogy a közvetlen és közvetett felmenőikkel kapcsolatos nyelvválasztás – az idős generáció vonatkozó értékeihez képest – jelentős, kétharmados csökkenést mutat. Jelentősen visszaszorul az azonos korcsoportba tartozókkal is a német nyelvhasználat. Házastársával, senki sem választja kizárólag a németet, az „általában” opció aránya is csak 3,45%. Ezzel szemben áll a magyar nyelvet preferáló két válaszkategória abszolút, 80%-os túlsúlya: 7 megkérdezett általában, 16 pedig mindig a magyart választja, utóbbiak közül 3 vegyes házasságuk miatt. A nyelvjárás azonban a kirekesztés nyelveként, „titkos” nyelvként is megjelenik. Egy megkérdezett akkor beszél férjével dialektusban, ha azt akarja, hogy gyermekei ne értsék, miről van szó, ami részben jelzi már, hogy a nyelvjárás a fiatal korcsoport egy részének nyelvi repertóriumából részben vagy teljesen hiányzik. A testvérekkel is hasonlóak ezek a mutatók (76%), bár itt a mindig és általában németül való kommunikáció kissé magasabb (12%). Egy adatközlő, aki általában magyarul beszél testvéreivel és házastársával is, a következőképpen magyarázta, hogy mikor választja a német (!) nyelvet: *Bei Sachen, die schoowisch besser rauskomme* (Olyan dolgoknál [ha olyan dolgokról beszélek], amelyek svábul „jobban kijönnek” [amelyeket svábul jobban, találóbban meg lehet fogalmazni]).

Ennél a korcsoportnál is jelentősen befolyásolják a szülői nyelv választást a szocializáció fázisai. Míg gyermekeik nem jártak nevelési, de legfőképp oktatási intézménybe, 33%-uk kizárólag németül beszélt velük, utána csak 10%-uk és 3%-uk általában németül. A mindkét nyelvet választók aránya szignifikáns eltéréseket nem mutat (13% vs. 10%), így egyértelmű, hogy a nyelv választásnál nem „fokozatosan” tértek át a magyar nyelvre, hanem szinte kategorikusan, hiszen a mindig németül opció „hiányzó” 23%-a többségében az általában magyarul kategóriánál jelenik meg. Az okok közt – és nem csak Tarjánban – szerepel az abszolút magyar dominanciájú iskola rendszerrel összefüggésben az a félelem, hogy a magyar nyelvtudás hiánya vagy csekély volta hátrányosan befolyásolhatja a gyermekek iskolai előmenetelét. Egy női megkérdezett, aki fiával, annak hat éves koráig csak nyelvjárásban beszélt, mint mondta, utólag szemrehányásokat tett magának emiatt: *Ich war schuld, niemand hat ihn verstanden* (Én voltam a hibás, senki nem értette meg őt). És végül még egy magyarzó megjegyzés a gyerekekkel kapcsolatos nyelv választás megváltozásához, ami azt elsősorban nem az intézményesített szocializációhoz köti, hanem a magyarországi német nyelvjárások igen alacsony modernizációs fokában látja a „kényszerítő okot”. Egy a kutatásban részt vevő férfi a következőképpen fogalmazott: *Am Anfang hem-mer deutsch geredt mit dene Kindern, aber jetzt, wo man mehr zu sagen hat, als was man ausdrücke' kann, ungarisch.* (Az elején németül beszéltünk a gyerekekkel, de most, amikor az embernek több mondanivalója van, mint amit ki tud fejezni, magyarul). Ismételten rávilágítva ezzel arra, hogy az opciók százalékos megoszlásán túl mennyire fontosak a döntések mögött álló tapasztalatok és irányító faktorok. A megjegyzés azonban még egy tapasztalati tényre rávilágít: a hazai német nyelvjárások alacsony modernizációs fokára, amire majd még visszatérünk.

Szinte minden megkérdezettnél a nyelv járást jelenti a „németül”-t. 5 női válaszoló révén azonban a családi nyelvhasználatban, ha sporadikusan is, de megjelenik a német standard nyelv változat is. Ők mindannyian nagyon jól beszélnek a tarjáni dialektust is, de gyermekeikkel emellett a német standard változatot is beszélnek, mint mondták elsősorban azért, hogy segítsék őket az iskolában oktatott standard változat elsajátításában. A nyelvjárás – standard „dichotómia” többeket késztetett kiegészítésekre és a nyelv választást magyarzó megjegyzésekre, főként az unokákkal kapcsolatban, bár épp ez a korcsoport választja velük a leggyakrabban a német nyelvet: *Die Enkel fragen nach, weil sie es nicht versteh'n, in der Schule haben sie was anderes gelernt* (Az unokák visszakérdeznek, mert nem értik [a nyelv járást], az iskolában valami mást tanultak) – a német standard változatot. Ilyen megjegyzések egyébként az idős korosztálytól is elhangzottak, mint ahogy az is: *Sie können Deutsch, sprechen aber nur in der Schule* (Tudnak [az unokák, E. M.] németül, de csak az iskolában beszélnek).

A fiatal korcsoport összesített adatai már előrevetítik a német nyelv további kiszorulását a családi kommunikációból, hozzá kell azonban tenni, hogy a válaszok száma itt a legalacsonyabb (N=121), hiszen unokája egyikőjüknek sem volt még,

gyermekük pedig a 20 megkérdezettből csak 13-nak. Ez a generáció egységesebbnek, míg a középkorosztály „összetettebbnek”, megosztottabbnak tűnik, ami a nyelvválasztást illeti. Erre utal, hogy a fiatal adatközlők a megadott öt opcióból az esetek nagy részében kevesebbel élnek, és így válaszaik kisebb szórást mutatnak, mint a megelőző korosztályba tartozóké, ez azonban a kizárólag vagy túlnyomórészt a német nyelvet preferáló opciók kárára történik. Itt is a nagyszülőkkel beszélnek a legtöbben németül, az anyaiakkal mindig vagy általában 28%, az apaiakkal megközelítőleg 19%-uk. Szüleikkel csak ketten (10%) beszélnek kizárólag németül: Egyikőjük német standard nyelvváltozatban, szülei azonban nyelvjárásban, azok pedig, akik a magyar mellett még a németet is használják (= általában magyarul), ez utóbbi arányát szinte egyöntetűen 10%-ban határozták meg. Testvéreivel 95%-uk, házastársával pedig 80%-uk mindig magyarul beszél. Bár a korban előttük járó két generációból is említést tettek az aszimmetrikus kommunikációról, a fiatalok közül jóval többen, öten is úgy fogalmaztak: *Ő svábul, én magyarul; Ők németül szólnak hozzám, én magyarul válaszolok* – az *ő, ők* alatt a nagyszülőket és szülőket értve. Ezek a pontosító megjegyzések is túlmutatnak a nyelvválasztáson, előrevetítve annak egy meghatározó előfeltételét, a nyelvtudást és annak mértékét. Egyrészt jelzik, hogy a fiatal korcsoport érti ugyan még a nyelvjárást, azonban aktívan használni már kevésbé, vagy egyáltalán nem tudja, másrészt, hogy a nagyszülők, szülők megfelelő magyar nyelvkompetenciával rendelkeznek, hiszen ez a fajta kommunikáció másképp nem működhetne. Ugyanakkor vannak ebben a korcsoportban is olyanok, akiknek nyelvjárási kompetenciája nem csak az értésre korlátozódik. Közülük hárman is említették, hogyha a külön élő nagyszülők meglátogatják őket, az a német nyelv irányába befolyásolja nyelvválasztásukat: *Wenn die Großeltern da sind, dann reden wir auch deutsch* (Ha a nagyszülők is itt vannak, akkor németül is beszélünk) – fogalmazott egyikőjük. A nagyszülőkkel való együttélés hatásáról a középgenerációból is érkezett megjegyzés. Egy férfi megkérdezett úgy fogalmazott: *Bis die Oma hier war, wurde mehr schwäbisch g'sproche'* (Míg a nagymama itt volt [= élt, E. M.], többet beszélünk svábul.)

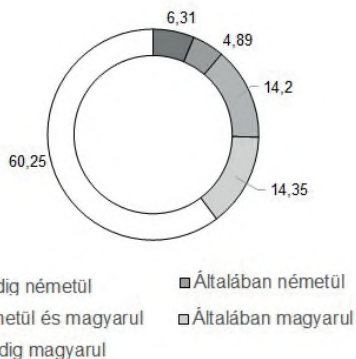
A nyelvjárás használata az egyik megkérdezettnél alkalmazkhoz is kötött – disznóöléskor és karácsonykor gyakoribb –, egy másik megkérdezettnél pedig hangulatfüggő: *Wenn ich gute Laune hab'* (Ha jó kedvem van). A német nyelvhasználat azonban ezekben az esetekben gyakran a magyarról való kódváltással csak bizonyos mondatokra korlátozódik, mint pl.: *Kumm her!* (Gyere ide!), *Loss mi rei* (Engedj be), *Gem-me schoo?* (Megyünk már?). Amire a fiatal generáció esetenként használja a német nyelvet, az a németül nem tudók kirekesztése: *dass die anderen es nicht verstehen* (hogy a többiek ne értsék).

2.3.3. Családon kívüli nyelvválasztás

A magyar nyelv fokozatos, de igen dinamikus térnyerése már a legkisebb szociális egységen, a családon belül is megfigyelhető, az azon kívüli nyelvhasználatban pedig még inkább. Az NKFP kérdőív tizenegy, beszélőpartneréhez, valamint

szituációkhoz, nyelvhasználati szinterekhez kötött zárt kérdéssel térképezte fel a családon kívüli nyelv választást. Ezeknek nyilvánossági és formalitási foka eltér ugyan egymástól, hiszen a község házán dolgozókkal, bolti eladókkal, pappal, volt német tanárokkal való nyelv választás éppúgy szerepel köztük, mint a német szomszédokkal, barátokkal, ismerősökkel, vagy a német kultúregyesületek rendezvényein való beszélgetés nyelve. Azonban, mint az 5. számú teljes mintára vonatkozó összesítő ábra is jelzi, a magyar nyelv annyira dominánsan van jelen a kérdésekre adott válaszokban, hogy további „belső” csoportosítást nem tartottunk szükségesnek.

A 70, kutatásban részt vevő 583 válaszában a mindig (6,31%) és általában németül (4,89%) opciók aránya, összevetve a családon belüli nyelvhasználat vonatkozó adataival (28,45% és 5,17%), egyrészt az anyanyelvet preferáló válaszok kétharmados csökkenését jelzi, ami elsősorban a kategorikusan az anyanyelvre irányuló nyelv választást érinti, ami itt 6,31%-ra zsugorodik (lásd 5. ábra). Másrészt arra utalnak, hogy a német nem a nyilvánosság nyelve, hiszen a mindig (60,25%) és általában magyarul (14,35%) válaszok összesített, megközelítőleg 75%-os aránya az államnyelv dominanciáját mutatják.

5. ábra
Családon kívüli nyelv választás (teljes minta, N = 583)³²

Az egyes kérdésekre adott válaszok a következő megállapításokat teszik lehetővé. Általános jellemző, hogy a német nyelvet előnyben részesítő opciók aránya a többiekhez képest a legalacsonyabb, ugyanakkor a mindkét nyelvet egyformán használók százalékos megoszlása – egy kivételtől eltekintve³³ – egyenként is felülmúlja azokat, és gyakran magasabb, mint az előző kettő összesített értékei. A legtöbbet szomszédokkal beszélnek a megkérdezettek németül (mindig 12%, általában 8,6%, mindkét nyelven 8,62%), utána volt német tanáraikkal (mindig 9,8%; általában 7,8%, mindkét nyelven 13,7%), hívőtársakkal mise előtt, után (11%, 6,25%, mindkét nyelven 28,13%),

³² A vizsgálat idején Tarjánban szolgáló pap nem tudott németül, így vele mindenki magyarul érintkezett. Az 5. ábra ezért csak k8 kérdés (k40, k42–k48) válaszainak százalékos megoszlását tartalmazza.

³³ A német szomszédokkal való nyelv választás.

falubeliekkel, ha összefutnak a városban (10%, 4,29%, mindkét nyelven 21,4%), az utolsó három kérdésnél azonban nagyon kismértékű az eltérés. Német egyesületi és klub összejöveteleken ennél kissé alacsonyabb az elsősorban a német nyelvet preferálók aránya (7,25%; 4,35%), ugyanakkor a mindkét nyelvet egyformán használóké a hívőtársakkal való kommunikáció mellett a 29%-kal itt a legmagasabb. Ha megnézzük a másik oldalt, azaz hol, kivel, mikor választják a legkevesebbet a német nyelvet, akkor azt tapasztaljuk, hogy az abszolút sereghajtó a polgármesteri hivatal, az ott dolgozó németekkel senki sem beszél mindig vagy általában németül, németül és magyarul is csak 2,9%, ami 2 válaszolót jelent (N = 68). Egy a középgenerációba tartozó női megkérdezett indokolta is: *Úgy érzem, hogy ilyen helyen, hivatalos helyen, magyarul kell beszélnem*. Egy, az idős korcsoportba tartozó férfi a másik oldalban látja az okot, szerinte a hivatal dolgozóinak igen alacsony a fogadókészsége a német nyelv irányában: *Sie schaame sich, deutsch zu reede* (Szégyellnek németül beszélni). Ugyanakkor a középső generációból három megkérdezett is kiegészítette válaszát azzal, hogy a polgármesterrel kizárólag, vagy általában németül beszél. A boltban az eladókkal mindig és általában a németet is csak egy-egy fő választja (1,45%), mindkét nyelvet pedig ketten (3%). Kollégákkal két válaszoló (4,44%) beszél mindig, három általában (6,67%) németül, négyen pedig mindkét nyelven (9%). A munkahelyükön, német kollégákkal való magyar nyelvhasználatukat sokan indokolták, elsősorban a két idősebb generációból. Legtöbbször a magyar munkatársakra, illetve magyar főnökökre való tekintettel nem használták német anyanyelvüket, de arra, hogy ez nem minden esetben csak udvariassági gesztus volt, utalt egyik válaszoló megjegyzése: *Man wurde schief angekuckt* (Ferde szemmel néztek ránk [ha németül beszéltünk, E. M.]. Többen említették még, hogy ha a német kollégákkal egymás között voltak, akkor gyakrabban átváltottak német anyanyelvükre. A régi beidegződések lassú oldódására pedig egy megkérdezett utalt: régebben nem mertek németül beszélni, később azonban már igen. Barátokkal, ismerősökkel mindig németül 5,21%, általában 10% beszél, és a nemzetiségi és többségi nyelvet egyforma arányban 20% használja. Ugyanakkor amikor magyar is jelen van a társaságban, 2,86%-ra, 1,43%-ra és 4,29%-ra csökkennek ezek az arányok. Ez utóbbi kérdéshez is szép számmal érkeztek kiegészítések, magyarázatok. Egy németül nem tudó magyar beszélgetőtárs jelenléte esetén az idős korosztályból – a háború után kialakult reflexekre, valamint udvariassági gesztusokra visszavezethetően – senki sem beszél csak németül, az általában német nyelvet választók aránya is csak 5%. *Er denkt, man red't von ihm* (Azt gondolná, hogy róla beszélünk), *aus Höflichkeit* (udvariasságból). Ezzel szemben a 41–60 év közötti korcsoportban akadnak olyanok is, akiknek nyelvválasztását egy magyar jelenléte nem befolyásolja, mint mondták, fordítással oldanák meg a problémát.

2.3.4. Családon kívüli nyelvválasztás és életkor

A legfontosabb szociális változó, ugyanúgy, mint a családon belüli nyelvhasználatnál, itt is az életkor. Hatása két módon is megfigyelhető. Egyrészt az idős korcsoporttól a

fiatal felé fokozatosan, de egyre nagyobb mértékben csökken a német nyelv választása. Míg az idősek 10,78%-ban mindig, 10,78%-ban általában választják a németet, a mindkét nyelvet egyaránt használók pedig 25,75%-ot tesznek ki, addig a középső generációnál ugyanezek az értékek csak 6,77%-ot, 3,19%-ot, valamint 15,14%-ot. A fiataloknál következik be a legnagyobb csökkenés: mindig senki sem, általában is csak 0,61% beszél németül, a németet és magyart is használók pedig 1,21%-át teszik ki korcsoportjuk válaszainak. Az a két idősebb generáció választja leginkább a németet, akik gyermekként, aztán részben még szülőként is megélték azokat a II. világháború utáni éveket, amikor anyanyelvük főként nyilvános használata nem volt „kívánatos”. *Mier ham vüü Schleig' kriegt, die Leh'rin hot g'sogt, mir söün dahaam schwoowische rein* (Sok verést kaptunk, a tanárnő azt mondta, otthon beszéljünk svábul) – fogalmazta meg akkori tapasztalatait egy 60 éven felüli női válaszoló.

A német nyelv használati frekvenciájának a fiatalok irányába történő graduális csökkenése mellett azonban fontos információkkal szolgál és pontosíthatja a képet az anyanyelv kiszorulásának „mintázata”. Egyformán érinti-e a családon kívüli beszédhelyzeteket, vagy bizonyosakat kevésbé, illetve jobban, esetleg oly annyira, hogy azok már nem tekinthetők nyelvhasználati színtérnek.

Az idős korosztálynál a feltett 10 kérdésben szereplő személyek, szituációk, nyelvhasználati színterek között csak kettő olyan van, ahol nem választják valamilyen arányban a mindig németül opciót, ebből az egyiknél azonban az általában németül válasz megjelenik. A középső korosztálynál háromra nő ez a szám, ezen kívül további háromnál senki nem választotta általában a német nyelvet. E két életkori csoportot összevetve is látható csökkenés, beszűkülés, de még inkább a fiatal generációnál. Náluk a mindig németül válasz egyik kérdésnél sem, az általában németül csak egynél, sőt, a németül és magyarul is csak egynél fordul elő. Azaz, míg az idős és a középső életkori csoport adatait összevetve utóbbiaknál főként az anyanyelv használatának aránya csökken, addig a fiataloknál (e mellett természetesen) igen szimptomatikusan bizonyos beszédpartnerek, szituációk, alkalmak teljes mértékben törlődnek.

A két idősebb generáció nem csak tudomásul veszi, hogy a fiatalok családon kívüli nyelvhasználatára nem foglalja magában a német nyelvet, de ezt már nem is feltételezi, így el sem várja tőlük. Egy a középső korcsoportba tartozó női válaszoló úgy fogalmazott, ha ez ritkán, de mégis megtörténik: *Es ist ungewohnt und wirkt überraschend* (az szokatlan és meglepetést okoz). Erre utal az is, hogy sokak szomszédokkal, barátokkal, ismerősökkel és hívőtársakkal kapcsolatos nyelv választását szinte kizárólag a beszédpartner életkora határozza meg. *A fiatalokkal magyarul, az idősebbekkel németül beszélek* – mondta többek között egy a középső korosztályba tartozó férfi. Egy 60 év feletti női megkérdezett még egyértelműbben fogalmazott: *Mit den Nachbarn red' ich ungarisch, das sind junge Leute* (A szomszédokkal magyarul beszélek, fiatalok). Az idézet igen egyértelműen jelzi, hogy a *fiatalok* szó ebben a kontextusban a 'nem tud/nem beszél németül' szinonimája. Részben szintén erre vonatkozik egy középkorú női megkérdezett megjegyzése,

amely ugyanakkor a potenciális beszédpartnerek csökkenésének problémájára is rávilágít. *Umaschonscht will i' deutsch reede', i' hob kan zum reede', nur die ganz oidi Lait'* (Hiába akarok németül [nyelvjárásban, E. M.] beszélni, nincs beszélgető-partnerem, csak a nagyon idős emberek).

És végül, fontos kiegészítésként álljanak itt a leggyakrabban és a legszívesebben használt nyelvre vonatkozó kérdésekre adott válaszok. Az összes megkérdezett 13,7%-a németül, 27,6%-a németül és magyarul, 59,4%-a pedig magyarul beszél a legszívesebben. A leggyakrabban használt nyelvnél még egyértelműbb a magyar dominanciája. Csak 2,9% beszél németül a leggyakrabban, 7,2% mindkét nyelven, 90% pedig magyarul. Ez azonban a nyelvjárás és a német standardváltozat kompetenciaértékeit figyelembe véve azt jelenti, hogy még azon megkérdezettek túlnyomó többsége is általában a magyar nyelv mellett dönt, akiknek nyelvtudása elvben a két anyanyelvi változat használatára is elégséges lenne. A mögöttes okokat kutatva többen is azzal magyarázták ezt, hogy az alapvetően magyar nyelv dominálta környezetben olyannyira automatikussá válik a többségi nyelv használata, hogy már azokkal a beszédpartnerekkel sem váltanak át az anyanyelv két változatának egyikére (sem), akiknél ez pedig lehetséges volna. Egy idős férfi megkérdezett, aki már koránál fogva is kiválóan beszélt a nyelvjárás, arra kérdésre, hogy miért nem németül beszél a leggyakrabban, kis gondolkodás után, fejét lehajtva rezignáltan csak azt felelte: *Wail-s Lem so procht hot* (mert így hozta az élet).

2.3.5. Automatikus nyelvhasználat

Az „intrapersonális”, automatikus, az előbbiekkal szemben nem, vagy sokkal kevésbé irányítható, kontrollálható nyelvhasználatra négy kérdés vonatkozott: Milyen nyelven álmodik, számolja a pénzt, imádkozik magában, káromkodik?³⁴ Noha az egyes kérdésekre adott válaszok megoszlása a teljes minta vonatkozásában is mutat különbségeket, ugyanakkor azonosságokat is, érdemesebb őket generációs bontásban tárgyalni. A megkérdezettek ehhez a kérdéscsoporthoz jelentős számú, saját tapasztalaton alapuló „laikus nyelvészeti” megjegyzést, ok-okozati összefüggést, nyelvi példát fűztek, melyek kiegészítik, néhol differenciálják is a nyelvválasztás eddig tárgyalt adatait, de betekintést engednek a három életkori csoport egymástól eltérő nyelvi biográfiájába is. Közös azonban, hogy ennél a négy kérdésnél a legkisebb a német nyelv aránya, valamint az is, hogy ezeken lepődtek meg a leginkább, mert mint mondták: *Ilyen dolgokon még sohasem gondolkodtak el.*

A 60 felettieknél az álmodás és a káromkodás alkotja a két szélső pólust. Négy megkérdezett témákhoz és személyekhez köti az álmodás nyelvét, ha a „régidőkről”, vagy szüleikről álmodnak, akkor ez anyanyelvükön történik. Két másik válaszoló szerint pedig a nappali kommunikációjukat uraló nyelv és nyelvi közeg a meghatározó, *Ha aznap többet beszélek németül, akkor úgy is álmodom.* A káromkodás terén szinte abszolút mértékű a magyar nyelv dominanciája. Ko-areálisan együtt élő

³⁴ Lásd a k52–k55 kérdéseket.

különböző nyelvű közösség esetében gyakori, hogy a pejoratív vagy stigmatizált jelentésű szavak iránti igényük egy részét a másik nyelvből fedezik.³⁵ A hazai németiség uzualizált magyar jövevényszavai között is szép számmal találunk negatív expresszivitásúakat, így szitokszókat, káromkodásokat is. Ez utóbbiak átvételének egyik fő oka az, hogy a magyar nyelv szókincse ezen a területen sokkal gazdagabb, mint a németé, a hazai német nyelvjárásoké különösen. Ezt a tényt többen is megemlítették: *Magyarul lehet a legjobban/igazán jól káromkodni*. Számolni, pénzt megolvasni és imádkozni is csak nagyon kevesen szoktak németül. Előbbi magyarázata abban keresendő, hogy ebből a generációból sokan egyáltalán nem, vagy igen kevés ideig részesültek német nyelvoktatásban, német szaktárgyi, például matematika oktatásban pedig egyáltalán nem. A matematikai műveletek, valamint a számolás így magyarul „rögzültek” náluk, mint ahogy erre a *tes ham-me net taitsch gelernt* (ezt nem tanultuk németül) magyarázó megjegyzés is utal. Magukban csak ketten imádkoznak mindig németül, ezzel szemben tizennégyen mindig magyarul. Ebben az is szerepet játszik, hogy a kutatás idején havonta csak egyszer volt német nyelvű mise – mint már említettük, a faluban szolgáló pap nem tudott németül –, erre utal egy megkérdezett: *i hob-s velernt* (elfelejtettem [az imák szövegét németül, E. M.]).

Az álmodás nyelve, noha csak németül senki sem álmodik, a középső generációnál is nagyrészt személyektől, témáktól, helyszínektől, szituációktól és a nappali nyelvkörnyezettől függ, de az idős korosztállyal összevetve új elemeket is tartalmaz. Németül a következő esetekben álmodnak a megkérdezettek: *Wenn ich von den Großeltern, den Eltern oder von der Kindheit träume* (Ha a nagyszülőkről, szülőkről vagy gyerekkoromról álmodok); *Wenn ich von Deutschland zurückkomme oder wenn deutsche Gäste da sind, oder wenn ich mehr deutsche Serien im Fernsehen geschaut hab* (Ha hazajöttem Németországból, vagy ha német vendégeink vannak, vagy ha több német sorozatot néztem a TV-ben); *Wenn ich in Deutschland bin*. (Ha Németországban vagyok). Egy női válaszoló esetében pedig a valamikori NDK-ban végzett egyetemi tanulmányok is szerepet játszanak: *Wenn ich von der DDR, oder diesen Zeiten träume* (Ha az NDK-ról, vagy az ott eltöltött időről álmodok). A csendes imádkozás domináns nyelve épp úgy, mint a számolásé a magyar. A korcsoport egy része vagy nem tanult németül imádkozni, vagy először magyarul tanult. Ugyanez érvényes a számolásra is, ami a megkérdezetteknel szinte kizárólag magyar nyelven rögzült. Egy 1944-es születésű férfi példának nagybátyját hozta fel, aki főtanácsosként évtizedek óta Németországban él, de számolni még mindig kizárólag magyarul szokott. Németül való számolás elsősorban azoknál figyelhető meg alkalmanként, akik vállalkozóként, vagy zenészként kapcsolatban állnak a német nyelvterülettel, bár náluk is csak bizonyos megszorításokkal: *Gedanklich ungarisch* (Gondolatban magyarul); *Wenn-s schnell gehen soll, dann ungarisch* (Ha gyorsan kell, hogy menjen, akkor magyarul). A káromkodás, szitkozódás szintén kizárólag, vagy túlnyomó részt magyarul történik, a német nyelvet részben preferáló

³⁵ Vö. többek között Bellmann (1973: 39); Erb (2012).

válaszkategóriák százalékos aránya alacsonyabb, mint az idős korosztálynál. Az indokok azonban hasonlóak: *Deutsch kann man ja nicht fluchen, die sind so soft* (Hiszen németül nem lehet káromkodni, azok [a káromkodások, E. M.] olyan enyhék); *Wenn ich sehr böse bin, dann fluche ich ungarisch* (Ha nagyon mérges vagyok, akkor magyarul káromkodok); *Zu Hause fluche ich deutsch, nicht zu Hause ungarisch, die deutschen sind nicht so stark* (Otthon németül káromkodok, azon kívül magyarul, a német káromkodások nem olyan erősek).

A fiataloknál ezt a kérdéscsoportot is a magyar nyelv uralja, a német nyelv két esetben jut nagyobb szerephez: a számolásnál és a káromkodásoknál. Németül és magyarul itt is azok a megkérdezettek számolnak (3 fő), akiknek vállalkozóként gazdasági kapcsolataik vannak a német nyelvterülettel: *Wenn der Partner ein Deutscher ist, dann deutsch* (Ha a partner német, akkor németül); *In Deutschland deutsch, in Ungarn ungarisch, kein Problem* (Németországban németül, Magyarországon magyarul, nem probléma), valamint azoknál, akik német cégnél dolgoznak. Az, hogy ez a korosztály gyakrabban szitkozódik németül, mint a sokkal magabiztosabb nyelvtudással rendelkező idős generáció, csak előszörre tűnik ellentmondásnak. A fiatalok nyelvhasználata és a nyelvtudása alapján valószínűsíthető, hogy náluk – ellentétben az idős korcsoporttal –, már a nyelvjárás tölti be „a másik nyelv” szerepét, melynek egyes mondatokra, szavakra, így káromkodásokra (*Scheißdreck*) is kiterjedő alkalmoszerű használata nem nélkülözi az egzotikumot és komikumot és elsősorban intencionális és emocionális töltetet hordoz, ahogy arra többen is utaltak: *Vicces; Ha jókedvem van* [akkor németül káromkodok]. Az álmodás nyelve is dominánsan a magyar, bár vannak, akik németül is álmodnak. A családi nyelvválasztásban és nyelvhasználatban megfigyelhető generációs-specifikus különbségek tekintetében szimptomatikus az a tény, hogy míg a középkorosztálynál a német nyelven való álmodás igen nagy fokban a szülőkhöz, nagyszülőkhöz és a gyerekkorhoz kötődik, addig a fiataloknál ez már egyáltalán nem játszik szerepet, e helyett olyan megkötésekkel találkozunk, mint: *Ha Németországban vagyok, akkor németül*.

2.4. Nyelvtudás

A nyelvhasználat alapvető, ha nem is kizárólagos előfeltétele a nyelvtudás. Családon belüli nyelvtudásról – az előző fejezet alapján – Tarjánban is két kommunikációs eszköz, a német nyelvjárás és a magyar nyelv esetében beszélhetünk. A primer szocializációban megszerzett nyelvtudás mértéke azonban előbbi esetében sokkal meghatározóbb, mivel az alapvetően többségi nyelvi környezet miatt a hiányos német nyelvjárási kompetencia – a magyarral ellentétben – később már nem, vagy csak igen kis mértékben fejleszthető. A német standard nyelvváltozat elsősorban az 1990-es évek második felétől datálhatóan – a politikai rendszerváltozás és az 1993. évi 77. törvény³⁶ által fémjelzett pozitív változások hatására – épül be fokozatosan a hazai németek, így a tarjáni német közösség nyelvi repertoárjába is. Elsajátítása

³⁶ Az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól.

azonban egyelőre túlnyomó részt intézményi keretek között történik, ugyanakkor az így megszerzett aktív és passzív kompetencia fejlesztésében egyre nagyobb a szerepe az anyaországokkal lehetővé vált szorosabb személyes és „virtuális” kapcsolattartásnak is.

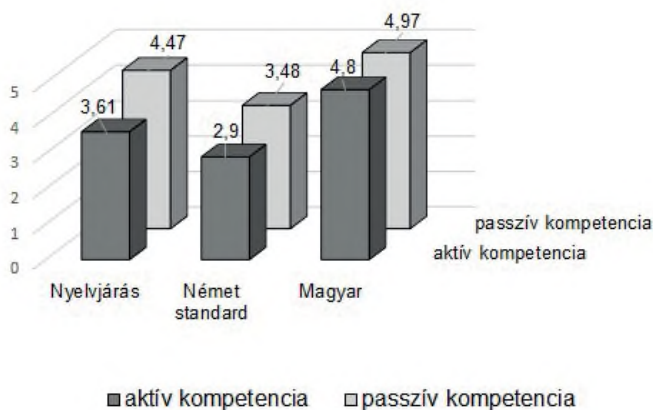
Előbbiekben fontos szerepet játszik többek között az utazási korlátozások és a vízumkényszer megszűntetése.³⁷ A megkérdezettek 95,7%-a járt már Németországban, 87,1%-a pedig Ausztriában. Külön kérdés vonatkozott az anyaországokban eltöltött leghosszabb időre, valamint az utazások, tartózkodások céljaira is. Németországban 73%-uk 1–3 hetet tartózkodott, 6%-uk 2–6 napot, 7,5%-uk 1–2 hónapot, de 13,4%-uk két hónapnál többet. Az utazás céljait illetően első helyen a rokonlátogatás (55,1%) szerepel, de 16,3%-uk szabadságukat, nyaralásukat töltötték ott és 2%-uk a munkavégzést említette. Némileg más a válaszok megoszlása Ausztriánál, ami elsősorban a földrajzi közelségre vezethető vissza. A válaszolók 43,1%-ánál 1–3 hét volt a leghosszabb tartózkodási idő, 31,7% azok aránya, akik maximum 2–6 napot, és 6,3% azoké, akiknél ez több, mint 2 hónapot tesz ki. A legfeljebb egy napot Ausztriában töltők aránya 20,6%, amit a tartózkodás céljai között 42,2%-kal első helyen szereplő „vásárlás” magyaráz. 13,3% adta meg a kirándulást, nyaralást, 11,1% a rokonlátogatást, 4,4% pedig a munkavégzést. A búcsúhelyek látogatása, a zarándoklat itt 6,7%-ot tesz ki, ez a németországi tartózkodásnál is szerepel, de ott csak 2%-kal. A személyes kapcsolatknál mindenképp kiemelendők a testvértelepülések. A Hessen tartományban fekvő Staufenbeggel még 1991-ben, a bajorországi Kirchberggel pedig 1999-ben írták alá az együttműködési megállapodást. Rendszeresek a kétoldalú látogatások, közös programok. A német vendégeket ilyenkor tarjánai családok szállásolják el, ami több esetben is baráti viszonyok kialakulásához vezetett. Ami a másik, fentebb „virtuális”-nak nevezett kapcsolattartást illeti, itt elsősorban a szintén az 1990-es évektől szatellit-hálózaton keresztül elérhetővé vált külföldi német nyelvű televíziós csatornákat kell megemlíteni, melyek Tarjánban is igen népszerűek. A kapcsolatok mindkét formája – amellet, hogy betekintést engednek az anyaországok politikai, gazdasági, kulturális életébe, ami szintén újdonság a rendszerváltozás előtti évtizedekhez képest, és ugyancsak igen fontos –, egyrészt pozitív hatással van a megkérdezettek standard nyelvkompetenciájára. Elsősorban és túlnyomóan a passzív nyelvtudásra, ami kumulatív módon jelentkezhet az aktív nyelvhasználatban is. Másrészt kihat(hat)nak a nyelvjárásra is, de itt nem elősorban a nyelvfejlesztés, hanem a dialektussal kapcsolatos negatív attitűdök, kritikai vélekedések – „hibás német”, „paraszti nyelv” – megváltoztatása terén van szerepük, ami aztán pozitív hatással lehet a nyelvjárás átörökítésére és használatára is. Hiszen úgy a személyes kontaktusok, mind pedig a német nyelvű TV-műsorok, programok révén megtapasztalhatják, hogy az areális nyelvváltozatok a német nyelvterületen – bár rézionként

³⁷ A Németországban és Ausztriában való leghosszabb tartózkodás időtartamára és céljaira nyitott kérdések vonatkoztak, a megkérdezettek maguk fogalmazták meg a válaszokat, kategorizálásuk utólag, a feldolgozás során történt. A tartózkodás céljainál több válasz is lehetséges volt.

különböző mértékben – máig jelentős szerepet töltenek be a beszélt nyelvben és nem utolsó sorban a regionális, lokális identitás egyik meghatározó elemét is jelentik.

A nyelvsajátítás mértéke és körülményei természetesen kihatnak a nyelvtudásra, amelynek foka nem csak a nyelvhasználatot befolyásolja, de jelzésértékű a közösségekben zajló nyelvi folyamatokat illetően is. A 6. ábra az összes megkérdezett mindhárom nyelvre vonatkozó aktív és passzív, önértékelésen alapuló kompetenciaértékeit tartalmazza, melynek alapját az iskolában használatos öt fokozatú osztályozási skála jelentette. A 6. ábrában szereplő értékek így „osztályzatoknak” felelnek meg.³⁸

A kapott értékek a következő megállapításokat és következtetéseket engedik meg. A passzív kompetencia mindhárom nyelv esetében magasabb, mint az aktív, ami közkeletű tapasztalat, hiszen általában jobban értünk egy nyelvet, mint amilyen mértékben használni tudjuk. Azonban szembeötlő, hogy amíg a magyar nyelvénél a különbség elenyésző, addig a két német autochton nyelvváltozat esetében egy fél, illetve majdnem egy egész osztályzatot tesz ki. Ez arra utal, hogy a megkérdezettek magyar nyelvtudása a legbiztosabb.

6. ábra
Érzése szerint milyen szinten beszéli/érti a tarjáni német nyelvjárást,
a német irodalmi nyelvet és a magyart?
(k58–60) kérdésekre adott válaszok (teljes minta)

A legnagyobb bizonytalanságok ugyanakkor – a magas passzív kompetencia ellenére – a német nyelvjárás aktív használatában mutatkoznak, ami a német–magyar nyelvcsere egyik meghatározó szimptomájaként értékelendő, hiszen a nyelv hagyományozása csak annak használatával lehetséges. A családon belüli nyelvtadásra vonatkozó adatok ismeretében nem meglepő, hogy a megkérdezettek magyar nyelvtudása 4,8-as, illetve 4,97-es átlagosztályzattal a legteljesebb, mint ahogy az sem, hogy az értékek alapján második helyen álló német nyelvjárás és a többségi nyelv

³⁸ Elégtelen (1) = egyáltalán nem, elégséges (2) = nehezen, közepes (3) = többé-kevésbé, jól (4) = könnyen, jeles (5) = mindent tökéletesen.

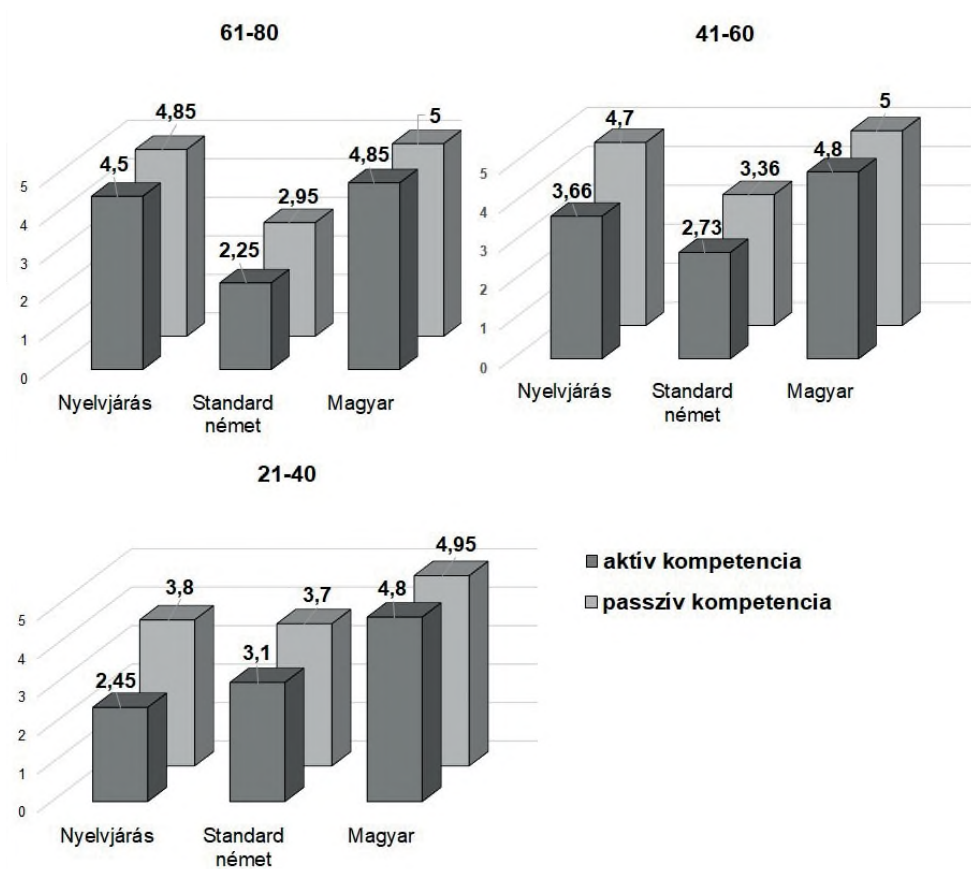
közötti diszkrepancia – bár a két nyelv értési szintjében is megnyilvánul, (0,5 jegynyi) –, az aktív nyelvhasználat terén igen nagy, több mint egy osztályzatot (1,19) tesz ki. A mögöttes okokat kutatva ismét vissza kell utalnunk az előző alfejezetre. A nemzetiségi nyelv hagyományozásának tradicionálisan első számú letéteményes a család. Az adatközlők válaszai alapján egyrészt megállapítható volt, hogy a gyermekek kizárólag a német anyanyelven történő szocializációja, ami annak tarjáni változatát jelenti, egyre csökkenő tendenciát mutat. Másrészt azonban a magyar egy nyelvű szocializáció jelentős aránya mellett a családok megközelítőleg 20%-ában, noha különböző mértékben, de mindkét nyelvet közvetítik a szülők. Ehhez társul még, hogy a nagyszülők és unokák, valamint a nagyszülők és szülők egymás közötti kommunikációjában magasabb a német nyelvjárás használati frekvenciája. A német nyelvjárás tehát, ha különböző mértékben is, de jelen van a családok kommunikációjában, így fennáll egy passzív kompetencia elsajátításának lehetősége. Ugyanakkor a német nyelvjárás átadása az előbbiekből következően gyakran nem teljes körű, azaz nem ad teljes kommunikációs magabiztosságot, ami természetesen kihat a beszélők aktív nyelvhasználatára, de annak „szinten-”, azaz karbantartására is és magyarázza az értés és a beszéd szintje közötti jelenlegi, de az idő múlásával feltételezhetően még fokozódó eltérést. Noha a német standard nyelvváltozat értékei – miután a közösség kompetenciastruktúrájába való betagozódása utolsóként történt és még folyamatban van – a legalacsonyabbak, a passzív és az aktív nyelvtudás között kisebb eltérés figyelhető meg (0,58 jegynyi), mint a német dialektus esetében.

2.4.1. Nyelvtudás és életkor

A három generáció között a nyelvtadás terén megfigyelt különbségek, valamint a kisebbségpolitikában bekövetkezett pozitív változások természetes folyamánként eltérő a korcsoportok nyelvtudásszintje is.

Ha nyelvtudásban nem is, de abban, hogy az egyes generációk hol, kitől és milyen körülmények között sajátították el a magyar nyelvet, már vannak különbségek. A 60 éven felüli korosztály primer szocializációja szinte kivétel nélkül német nyelvjárásban történt, a magyar nyelvet *uf te Strossn* (az utcán), *von dene ungrische Kiner* (a magyar gyerekektől), valamint *in te Schui* (az iskolában) tanulták meg fokozatosan. Tarján azon ritka települések közé tartozik, melyeknek már a II. világháború előtt is volt állami óvodájuk. Arról, hogy az óvodás gyerekek nyelvtudásában és nyelvhasználatában 1945 előtt milyen domináns szerepet töltött be a német nyelvjárás és ugyanakkor milyen marginálisat a magyar nyelv, az 1937-es születésű Anton Treszl személyes élményei alapján a következőket írja a faluról készült egyik monográfiájában: „Mivel a német gyerekek egy szót sem beszéltek magyarul, a legtöbbjüknek igen nehezebbre esett a beszokás (...). A német gyerekek számbeli fölényben voltak, ezért egymás közt is leginkább saját anyanyelvüket használták. Mikor aztán – a református magyar gyerekektől elválasztva – beiskolázták őket, akkor kezdődtek el csak az igazi problémák a magyar nyelvvel, mivel az óvodában egy-két

gyerekmondókn kívül nem sok maradt meg” (Treszl 1996: 79). Egyébként arra is akadt példa, hogy tarjáni szülők a magyar tanítási nyelvű református iskolába íraták gyerekeiket, épp azért, hogy megtanulják az államnyelvet.

7. ábra

Érzése szerint milyen szinten beszéli/érti a tarjáni német nyelvjárást, a német irodalmi nyelvet és a magyart?
 (k58–k60) kérdésekre adott válaszok korcsoportos megoszlása

A középső generáció már egészen más válaszokat adott arra a kérdésre, hogy „Hol tanult meg magyarul?”, „Hol tanult meg németül?”. A 41 és 60 év közötti adatközlők túlnyomó többsége már otthon, családi körben sajátította el a magyar nyelvet, a primer nyelvi szocializáció ugyanakkor gyakran két nyelven, nyelvjárársban és magyar nyelven folyt, bár a családok mindennapjaiban is még jelentős a nyelvjárás használata. A fiatal adatközlők, pedig már kivétel nélkül otthonról hozzák a magyar nyelvet.

A 7. ábra jól jelzi, hogy német nyelvjárástudás egyenes, míg a német standardnyelvtudás fordított arányban áll az életkorral. A 61 év felettiiek aktív német nyelvjárástudásukat 4,5-re, a passzívat 4,85-re értékelték, a középgeneráció „átlagosztályzata” 4,7, illetve 3,66, a fiataloké pedig 3,8, illetve 2,45. Tarjánban is az idős korcsoport beszéli a legjobban a német nyelvjárást, itt is ők a „nyelvjárásgeneráció” (*Dialektgeneration*). Az általuk beszélt német nyelvváltozatot – a két másik korcsoport vonatkozó értékeinek ismeretében – itt is nevezhetjük *anyanyelv* helyett *nagyanyanyelvnek* (*Großmuttersprache*). A német nyelvjárástudásnak életkorral való graduális csökkenése mellett a grafikonokból az is kitűnik, hogy az aktív és a passzív német nyelvjárási kompetencia közötti értékkülönbségek ($0,35 < 1,04 < 1,35$) az idős korosztálytól a fiatal felé növekszenek, ami a német dialektusnak a közösség nyelvi jövőjében betöltött szerepével kapcsolatban aggodalomra ad okot. Ezt jelezte már azonban az is, hogy korcsoport primer szocializációjában és családi, illetve, még inkább családon kívüli nyelv választásában is jelentősen alulreprezentált a német nyelvjárást. Német nyelvtudásuk jobbra az értési szintre korlátozódik és noha ott – összevetve az aktív kompetencia értékeivel – meglepően magas (3,8), ugyanakkor egy 2,45-ös átlagot kitevő aktív nyelvtudás bizonyára kevésbé motiválja a korcsoportot a német dialektus irányába ható nyelv választásra.

A másik autochton nyelv változat tekintetében éppen fordított a helyzet: az idős korosztály német standardnyelvi kompetenciája a legalacsonyabb (2,25; 2,95). Többen közülük egyáltalán nem, vagy csak nagyon kevés ideig tanultak németet az iskolában, így sokuknál hiányos a németül való írás tudás, alfabetizációjuk túlnyomó részt magyar nyelven történt. Bizonytalan német nyelvtudásukat jól jellemzik a következő kommentárok is: *következtetni tudok; Mir kenne koan Brief stark zamstelle uf Taitsh* (Nemigen tudnánk egy levelet [standard, E. M.] német nyelven összeállítani). Ugyanakkor ennél a korcsoportnál az értési kompetencia fejlesztésében komoly szerep jut a külföldi német nyelvű televíziós műsoroknak. Bár ezek között előnyben részesítik a német nyelvjárást-színházi közvetítéseket, a nyelvjárástban forgatott tévé sorozatokat³⁹ és a népzenei műsorokat – a dalszövegek szép számmal itt is német dialektusban íródnak –, de néznek többek között filmeket, ismeretterjesztő műsorokat is, értési kompetenciájuk kiépülése a beszélt német köznyelv terén jelentkezik. Egyedül a híradónál emelték ki többen, hogy nyelviileg nehéznek tartják. Arra is többen kitértek, hogy az elején értési nehézségeik is voltak, ezek azonban az idő folyamán csökkentek, illetve megszűntek.

³⁹ A külföldi, német nyelven sugárzó tévé-csatornák műsorstruktúrájában az 1990-es évek közepétől fontos szerepet töltek be ezek a műsorok, nem utolsó sorban, mert magas nézőszámot produkáltak. A nyelvjárási színházak közül igen sokan említették a Peter Steiners Theaterstadl nevű társulatot, akiknek repertoárját vidéki, falusi helyszíneken játszódó vígjátékok teszik ki. Ugyanők jegyzik a Zum Stanglwirt című sorozatot is. Mivel bajor nyelvjárástban játszanak és a tarjáni dialektus is bajor, értési nehézségek nincsenek, amit ki is emeltek a megkérdezettek. A „nyelvi otthonosság” érzetén kívül ezek a műsorok áttételesen azonban azt is jelzik, hogy a dialektus igenis lehet a nyilvánosság nyelve is, mi több: médiaképes, ezáltal emelhetik a hazai német nyelvjárástok presztízsét és a velük kapcsolatos negatív attitűdök („hibás, helytelen német”, „paraszti nyelv”, lásd fent is) ellenébe hathatnak, így növelve a használatukra irányuló beszélői aktivitást (Vö. Knip–Erb 1995).

Noha a fiatalok bírják a legmagasabb szinten a standard a nyelvváltozatot, a 3,1-es osztályzat azt jelzi, hogy aktív nyelvtudásuk még fejlesztésre szorul.⁴⁰ Többségükben ebből a korcsoportból kerültek ki azok, akik a németül feltett kérdésekre részben vagy kizárólag magyar nyelven válaszoltak.

A középgeneráció, melyről eddig csak áttételesen esett szó „összekötő” tagként itt is középen helyezkedik el. Német nyelvjárástudása jobb és teljesebb is, mint a korban utána következő, de alacsonyabb és bizonytalanabb, mint az előző korcsoporté. Német standardnyelvi kompetenciája a szülők korosztályához képest emelkedést mutat, de nem éri el a 21–40 évesek szintjét. A 41–60 éves korcsoportból – születési évük függvényében – már többen, de távolról sem mindenki részesült német nyelvoktatásban, hiszen az csak az 1950-es évek második felében kezdődött meg Tarjánban. Klinger Lőrincné, az általános iskola későbbi igazgatónöje, egy 2004-ben megjelent cikkében a következőképp emlékszik erre: „Az 1957/58-as tanévben megkezdődött a németoktatás, aminek nagyon örültem. Ez ismét a kíváncsiság is volt, mert édesanyám azt mondta, hogy ott egy másik németet fogunk tanulni, mint amit otthon beszélünk”⁴¹ (Klinger 2004: 85). Az idézetben nem csak az évszám fontos, hanem az édesanya szavai is, amik egyrészt jól jelzik, hogy a családban a nyelvválasztás még kategorikusan a német dialektusra irányult. Másrészt mindenképp kiemelendő a standard nyelvváltozat „másik német”-ként való megnevezése, azaz a két nyelvváltozat tudatos megkülönböztetése, valamint a gyakran, főként idősektől hallható megfogalmazással ellentétben („Én nem tudok németül, csak svábul”) a nyelvjárás német nyelvhez sorolása. Több szempontból is tanulságos egy női válaszoló ennek kapcsán elmesélt tapasztalata. Azok közé tartozik, akik a német nyelvjárást még anyanyelvi szinten, a standard nyelvváltozatot viszont csak igen kevésbé beszélte. Az 1990-es évek elején több falubelivel Bécsben voltak bevásárolni. A többiek, noha szintén nem túl magas szinten beszéltek a standard nyelvváltozatot, megpróbálták ebbéli tudásukat jól, rosszul aktiválni (*kinlódta a hochdeutschsal*), ő viszont a tarjáni nyelvjárást használta az eladókkal. Mint mondta, ő sokkal jobban megértették, oly annyira, hogy már csak vele akartak beszélni. Megjegyezte még, hogy mindent megértett, mivel *Bécsben is úgy beszélnek, mint mi otthon*. Ez a történet rávilágít többek között arra is, hogy tapasztalat híján mennyire alulinformáltak – és nem csak a tarjániak – a regionális nyelvváltozatok szerepéről a zárt német nyelvterületen, és hogy a dialektusok nem a standardváltozat „hibás” megjelenési formái. A középgeneráció kompetenciaértékeit (aktív 2,73, passzív 3,36) azonban egy függő változó némileg relativizálja. Csak ennél a korcsoportnál szerepeltek a mintában felsőfokú végzettségűek, összesen tíz fő, a két nem között arányos megoszlásban. Ők részben

⁴⁰ A fiatal korcsoport viszonylag alacsony standard nyelvtudásra vonatkozó értékei annyiban kiegészítésre szorulnak, hogy ebben a generációban csak általános és középiskolai végzettségűek szerepeltek a mintában. Személyes, bár vizsgálaton kívüli tapasztalom szerint azonban a felsőfokú végzettségűek közül többen igen jól beszélnek, azaz egy háromfokozatú képzettségi szint érvényesítése esetén a kompetencia értékek magasabbak lennének.

⁴¹ Magyar fordítás: Erb Maria.

egyetemi és főiskolai tanulmányaik alatt is részesültek német nyelvoktatásban. Aktív és passzív tudásuk értékei egyaránt 3,7-et tesznek ki, így némileg felvitték korosztályuk átlagát.

A magyar nyelvi kompetencia vonatkozásában ugyanakkor nem csak elenyészőek a különbségek az egyes korosztályok között, de az értékek – még a német nyelvjárásban szocializált idős generációnál is – a legmagasabbak. Sőt, a két másik korcsoporttal összevetve is, ami az eddigiek alapján szokatlannak tűnhet. Az ellentmondás azonban csak látszólagos, feloldásában ismét csak a megkérdezettek magyarázatai, kiegészítései segítenek. Az idős korcsoportból többen úgy érveltek: *Mindent megérttek magyarul, ami nekem kell és mindent el is tudok mondani, amit akarok. Az aktív munkából való kilépés, a nyugdíjas kor általában az interakciós partnerek, a kommunikációs rádiusz csökkenésével, a nyelvhasználati színterek szűkülésével jár együtt – előbbi megfogalmazás is túlnyomó részt erre vezethető vissza. A két másik korcsoport egyes tagjai kritikussabbak voltak magukkal. Többen először jelesre értékelték a nyelvtudásukat, hogy utána módosítsanak. Mint mondták, kiválóan tudnak magyarul, a hétköznapiakban nagyon jól elboldogulnak, de mégis vannak néha újságokban olyan, gazdasági, politikai tartalmú cikkek, de akár ilyen tartalmú tévéműsorok is, melyekben „bizonyos kifejezések, szakszavak” gondot okoznak nekik. Szerintük ezek megértése is hozzá tartozna egy jelesre értékelt nyelvtudáshoz.*

A három korcsoport nyelvi repertoárját bár ugyanazok a nyelvek alkotják, de a vonatkozó, elsősorban aktív nyelvtudás szintjei a két német változatnál jelentősen eltérnek egymástól, ami a különböző generációk egymással folytatott nyelvi interakcióiban egyrészt a már említett nyelvileg aszimmetrikus kommunikációhoz vezet. Másrészt – mivel magyar nyelvtudásban nincs köztük különbség – az államnyelv igen gyakran a *tertium comparationis* szerepét tölti be. Ezt fogalmazta meg egy a középső generációba tartozó női megkérdezett: *Én nem tudok olyan jó svábul, mint anyám, ő meg nem tud hochdeutschul, így gyakran magyarra váltunk.*

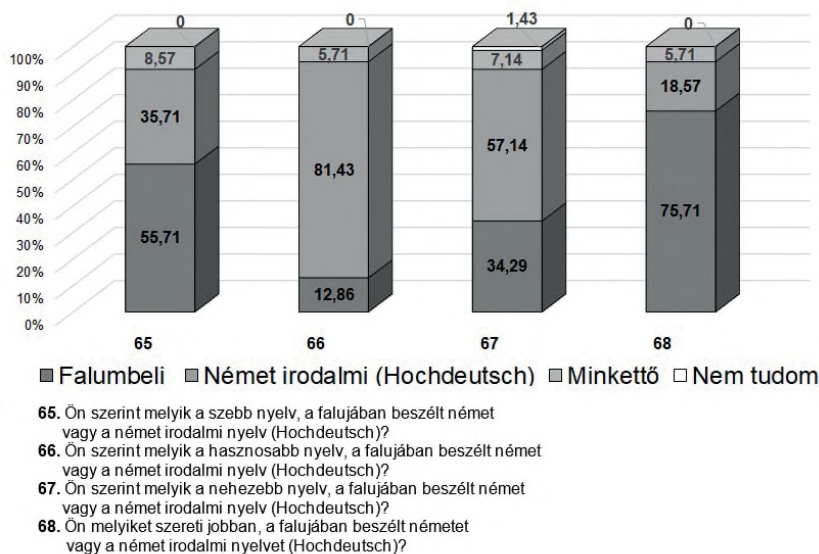
2.5. Nyelvi attitűdök

A nyelvi attitűdök viszonylag későn, az 1960-as évektől kezdve nyernek polgárjogot az eladdig szinte kizárólag az objektív nyelvi adatokra korlátozódó nyelvészeti kutatásokban. Ugyanakkor – mint azt azóta számtalan vizsgálat bizonyítja – e sokáig tudománytalanak és spekulatívnek tartott szekunder és terciér reakciók jelentős szerepet játszanak többek között a nyelvhasználatban, a nyelvmegtartásban, illetve a nyelvvesztésben, a nyelvi konfliktusokban, valamint a nyelvi változásokban is, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Nyelvek, nyelvváltozatok – „ingroup” és/ vagy „outgroup” általi – pozitív megítélése a nyelvmegtartás, a hozzájuk kapcsolódó negatív vélemények viszont a nyelvviasszorulás, nyelvvesztés, nyelvcsere irányába hatnak. Noha az attitűdök a szubjektív adatok kategóriájába tartoznak, távolról sem légből kapottak és esetlegesek – mögöttük személyes tapasztalatok húzódnak meg –, hanem meghatározó és meghatározható, objektív, nyelven kívüli és nyelvi okokra – gyakran azok összjátékára – vezethetők vissza, illetve azok lenyomatai.

A kutatásban résztvevőktől a hazai német közösségek nyelvi repertoárját alkotó három nyelv négy kritérium⁴² alapján történő összehasonlító értékelését kértük. Egyrészt a két autochton német nyelvváltozat egymással, másrészt a magyar nyelvet a némettel összevetve.

2.5.1. A tarjáni német nyelvjárás és a német standard nyelvváltozat összevetése

A két autochton nyelvváltozat közül a német nyelvjárást az összes megkérdezett 55,7%-a szebbnek tartja, sőt 75,7%-a jobban kedveli is, mint a standard nyelvváltozatot, melynek vonatkozó értékei csak 35,7%-ot, illetve 18,6%-ot tesznek ki. A nehézségi fok (57,2% vs. 34,4%) és különösen a hasznosság (81,4% vs. 12,9%) tekintetében azonban épp ellentétesek a preferenciák (lásd 8. ábra).

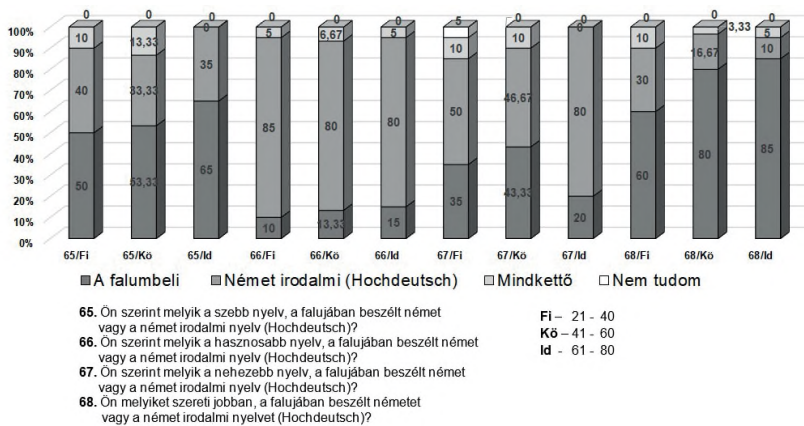
8. ábra

A német nyelvjárással és a standard nyelvváltozattal kapcsolatos attitűdök (k65–k68) százalékos megoszlásban (teljes minta)

A k65. és k68. kérdésre adott válaszok azt mutatják, hogy a német nyelvjárás iránti érzelmi kötődések fellazultak ugyan, de még mindig igen meghatározóak, a standard nyelvváltozat kétségtelen előnyei ugyanakkor hasznosság tekintetében minden pozitív érzelmi viszonyulást felülírni látszanak (lásd 9. ábra). A két német változat nehézségi fokának megítélésében – teljes mintáról lévén szó – egyrészt jól tükröződik, hogy az emelkedettebb változat beépülése a tarjáni közösség kommunikációs profiljába viszonylag új jelenség, a német nyelvjárást nehezebbnek tartó 34,3%os adatközlői arányban pedig a vonatkozó nyelvtudás csökkenése mutatkozik meg. Ezek alapján a válaszolók attitűdje a német dialektus irányába emocionális-affektív, míg a német

⁴² A kérdések a következők voltak: Ön szerint melyik szebb/hasznosabb/nehezebb nyelv, illetve melyik nyelvet szereti jobban (k65–k68).

standardváltozat megítélése az utolsó, a „nyelvi piacon” való értékesíthetőség szempontja alapján egyértelműen instrumentális.

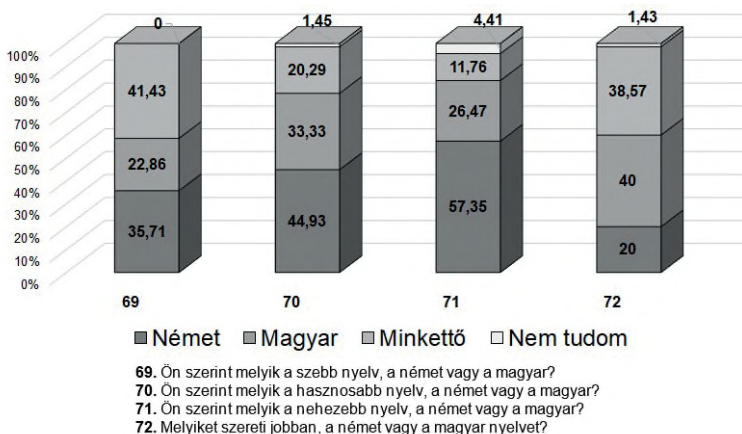
9. ábra

A német nyelvjárással és a standard nyelvváltozattal kapcsolatos attitűdök (k65–k68) korcsoportonként százalékos megoszlásban

Differenciáltabb, ezáltal pontosabb képet itt is a legfontosabb szociális változó, az életkor ad, hiszen a három generáció nyelvbiográfiája, nyelvhasználata és nyelvtudása jelentősen eltér egymástól, ami a két német nyelvváltozattal kapcsolatos szubjektív megítéléseket is befolyásolja. Az egyes korcsoportoknak a két német változattal kapcsolatos attitűdjei három kritérium esetében térnek el jelentősebben egymástól. Az idős generáció tagjai közül preferálják szépség (65%) és emocionális kötődés szempontjából (85%) legtöbben a nyelvjárást, ugyanakkor – igen bizonytalan standard és biztos nyelvjárástudásukból következően –, közülük ítélik legtöbben (80%) nehezebbnek az emelkedettebb változatot és legkevésbé a német dialektust (20%). A középkorosztály már jóval kevésbé tartja nehéznek a standardváltozatot (46,7%) és valamivel jobban kedveli azt, mint az idősebb korosztály (16,7% vs. 10%). Noha közülük – bizonytalanabb német nyelvjárási kompetenciájuk okán – már 23,3%-kal többen (43,3%) vélik nehéznek a német dialektust, ez a tény nem látszik befolyásolni az ahhoz való érzelmi kötődést, melynek értékei csak 5%-kal tesznek ki kevesebbet, mint az idős korcsoportnál (80% vs. 85%). A 21–40 év közötti korosztálynál a legalacsonyabb a német nyelvjárást (60%) és legmagasabb (30%) a standardváltozatot jobban kedvelők százalékos aránya. Bár az összes korcsoport közül itt voksolnak szépség tekintetében legtöbben (40%) a standardváltozatra, a német dialektus vonatkozó értékei ezt 10%-kal meghaladják (50%). A nehézségi fok tekintetében értékeik, ha nem is egyeznek meg teljesen, de arányaiban igen hasonlóak a középgeneráció értékeihez: 35% a német dialektust, 50% a standardváltozatot tarja nehezebbnek. Amely kérdésben azonban egyetértenek a generációk, az a standardváltozat hasznossága a német nyelvjárással szemben (fiatal: 85%%; közép- és idős generáció: 80–80%).

2.5.2. A német és a magyar nyelv összevetése

Más opciós megoszlásokat mutatnak a válaszok a magyar és a német nyelv viszonylatában. Szembeötlő, de nemzetiségről lévén szó ugyanakkor érthető is, hogy a mindkét nyelvet egyformán preferáló válaszok itt sokkal nagyobb százalékban jelentkeznek. Noha a németet 12,8%-kal többen tartják szépnek, mint a magyart, az adatközlők 41,4%-a nem tesz különbséget a két nyelv között. Hasznosság tekintetében – a „mindkettő” opció 20,4%-os aránya mellett – 11,6% az eltérés a német nyelv javára (lásd 11. ábra).

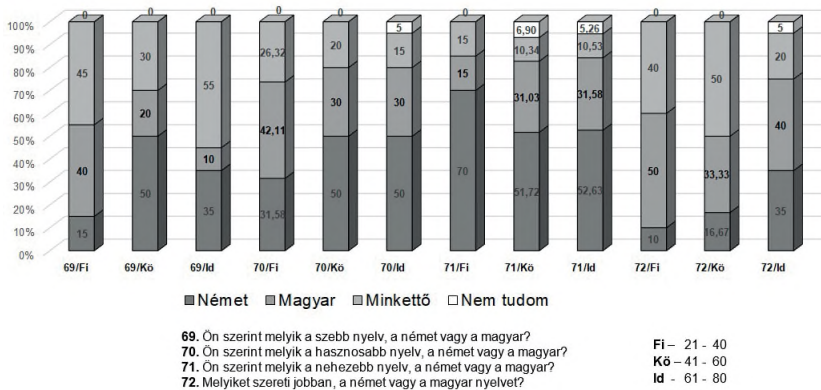
10. ábra

A német és a magyar nyelvvel kapcsolatos attitűdök
(k69–k72) százalékos megoszlásban (teljes minta)

Ehhez a kérdéshez gyakran fűztek kommentárokat az adatközlők. Voltak, akik nemzetközi konvertálhatósága miatt voksoltak a német nyelvre – *Magyarországon a magyar, azon kívül a német* –, de voltak olyanok is, akik azzal érveltek: *Mert Magyarországon élünk, így nekünk a magyar a hasznosabb*. Nehézségi fokukat illetően tér el a legjobban – 30,9%-kal – a két nyelv megítélése, összefüggéseket mutatva a nyelvtudással, ami döntő szerepet játszott az utolsó kérdésre adott válaszokban is. A magyar nyelvet kétszer annyian szeretik jobban, mint a németet, mert – mint azt sokan elmondták – magasabb szinten beszélik. A két nyelv között döntenem tudók aránya azonban itt is jelentős, 38,6%. Szép számmal voltak olyanok is, akik azért tartják a magyart szebbnek, hasznosabbnak, illetve azért szeretik inkább, mert ezt a nyelvet beszélik a legjobban és a legtöbbet.

A német és a magyar nyelv párhuzamba állításánál az idős és a középső korosztály értékei két esetben is nagyfokú egybeesést mutatnak, míg a fiataloké jelentősebb mértékben – felfelé, illetve lefelé – eltér ezektől. A német nyelvet a két idősebb korosztályból egyformán 50–50%-ék tartotta hasznosabbnak, valamint nehezebbnek, mint a magyart, az indoklások között többször szerepel az iskolai németoktatás hiánya, valamint ezzel összefüggésben az alacsony nyelvi kompetencia. *Deutsch ist*

schwerer für mich, weil ich's net gelernt hab (Nekem a német a nehezebb, mert azt nem tanultam); *Nekem a német* [nehezebb, E. M.], *mert magyarul tudok*. A fiatalok közül ezzel szemben 80% véli úgy, hogy a német nehézségi foka nagyobb, hasznosabbnak viszont 42,1%-uk a magyart vélte. A fiatalok a másik két (k69 és k72) kérdésben is a magyar nyelvet részesítették előnyben, szebbnek tartják (k69, 40%; német: 15%) és jobban is szeretik, mint a németet (k72, 50%, német: 40%). Az időseknél a két nyelv szeretete kiegyenlítettnek mondható (1 válaszoló a különbség a magyar javára), de a három korosztályt összevetve ők szeretik legjobban a német nyelvet (35%, középkorosztály: 16,7%, fiatalok: 10%). A 41–60 év közöttiek fele a németet tartja szebbnek, az idős korcsoportnál itt kimagaslóan magas azok aránya (55%), akik a két nyelvet ilyen szempontból nem különböztetik meg (lásd 11. ábra).

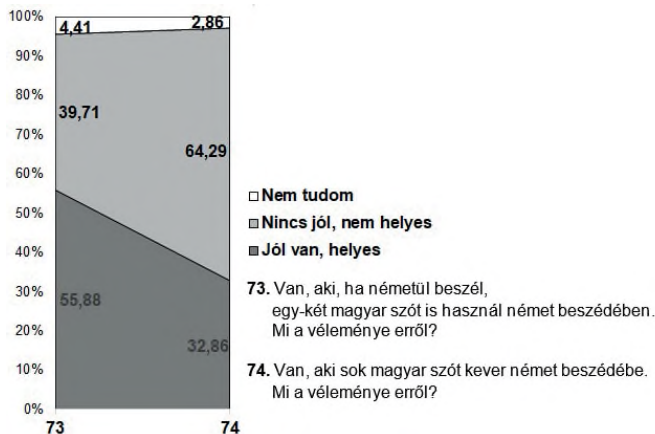
11. ábra
A német és a magyar nyelvvel kapcsolatos attitűdök (k69–k72)
százalékos megoszlásban korcsoportonként

2.5.3. Kódkeveréssel kapcsolatos vélekedések

Ahogy arra már kitértünk, a kódváltás, kódkeverés, az eseti, ad hoc, egyszavas kölcsönzések azok a kontaktusjelenségek, amelyek a hazai németek nyelvjáráshasználatára 1945 előtt nem, az utána következő évtizedekben egyre fokozódóbb intenzitással, egy ideje pedig nagymértékben jellemzők. A vizsgálatban két kérdés vonatkozott az ezzel kapcsolatos attitűdökre (lásd 12. ábra).

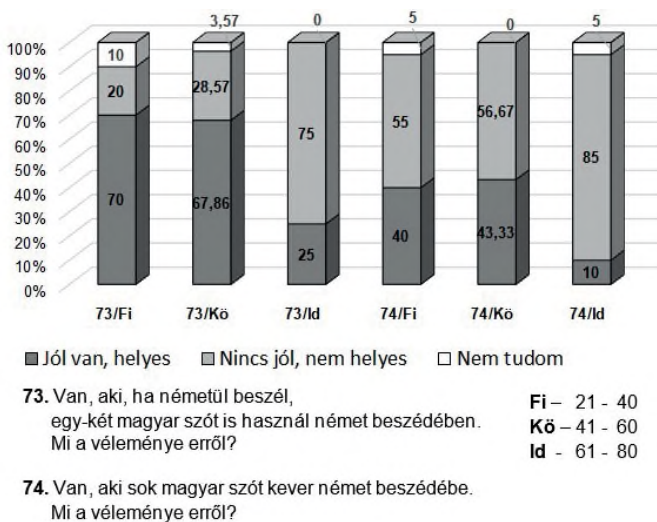
A német nyelvjárás és a magyar nyelv különböző mértékű keverése a megkérdezettek szerint is ma már általános jelenség. Erre utal az ezt helyeslő válaszok magas aránya. Az egy-két szavas magyar lexikális inzerteket megközelítőleg 56% helyesli, 40% szerint ez nincs jól, 4,4% pedig nem tudta megítélni. Mások a megoszlások, ha valaki nagyon sok magyar szót kever német beszédébe: 23%-kal csökken a helyeslők aránya (32,86%) és megközelítőleg 25%-kal növekszik az ezt ellenzők aránya is (64,29%), melyek azonban még mindig jelentős elfogadásról tanúskodnak (lásd 12. ábra). Itt is érdemes az egyes korcsoportok válaszait külön is megvizsgálni, hiszen nyelvtudás és nyelvhasználat szempontjából jelentősen eltérnek egymástól, ugyanakkor mindkettő jelentős befolyással van a kódkeverés megítélésére.

A kódkeveréssel legkevésbé az az idős generáció ért egyet, melynek német nyelvjárástudása a legmagasabb, és amely a német dialektust a leggyakrabban is használja. 25%-uk helyesli csak, 75%-uk pedig ellenzi az akár csak egy-két szavas magyar betoldásokat, a sok szó belekeverését pedig már 85%-uk ellenzi (lásd 13. ábra). A középső és a fiatal korcsoport válaszai úgy a kismértékű (67,86%, 70%), mind pedig a jelentős kódkeverés (43,3%, 40%) elfogadását illetően sem mutatnak szignifikáns eltéréseket és jóval elfogadóbbak ebben, mint az idős generáció.

12. ábra

Kódkeveréssel kapcsolatos attitűdök (k73–k74) (teljes minta).

13. ábra

Kódkeveréssel kapcsolatos attitűdök (k73–k74) korcsoportonként, százalékosan

Ez a két kérdés is azok közé tartozott, amelyekhez a megkérdezettek számos megjegyzést, véleményt fűztek. Egyrészt életkortól függetlenül foglalkoztatta őket a téma, másrészt azonban az egyes generációk – az őket összekötő, nagymértékben azonos tapasztalataik okán – egymástól eltérően reflektáltak a kódkeverés jelenségére.

Alapvető a különbség a korcsoportok között a két nyelv státusza tekintetében. Míg az idős, de részben a középső korcsoport egyes tagjai „kevert nyelvű” beszédének legtöbbször a német nyelvjárás a bázisnyelve és ebbe vegyítenek magyar elemeket, addig a fiataloknál ez pont fordítva van, a magyar nyelv adja a grammatikai (szintaktikai morfológiai) struktúrát, amibe német nyelvjárás elemeket integrálnak, bár távolról sem olyan gyakran, mint a két idősebb korcsoport. Ez természetesen egyértelműen összefügg a német nyelvjárás kompetencia jelentősen eltérő mértékével. A fiatalok elsősorban koloritként, hangulati elemként használják a német dialektus elemeit, sőt, viccesnek is tartják: *Dadurch bekommt die Sprache eine andere Laune* (Ezáltal más lesz a nyelv hangulata). A német nyelvjárás ad hoc-integrátumok náluk gyakran az etnoreáliák kategóriájába sorolható tarjáni ételnevek (*Topfestrüul* ’túrós rétes’), rutin-formulák, köszönési formák (*Kris ti* ’üdvözöllek’), vagy kötött szófordulatok ([Na, E. M.], *schee scha-mer aus* ([Na], jól nézünk ki).

A legtöbb reflexió attól az idős és a középső korcsoporttól érkezett, aki a legtöbbször praktizálja a kódkeverést és kódváltást. Az egyik 70 év feletti női megkérdezett a kérdés hallatán azonnal úgy reagált: *De hát hiszen másképp nem is tudunk* [beszélni, E. M.]! A vélemények azonban eltértek egymástól. Voltak, akik pragmatikusan úgy fogalmaztak: *Hauptsach’, man kann sich verständige’* (A fő dolog az, hogy az ember meg tudja értetni magát). Gyakori volt az időseknél a többes szám harmadik személyű névmás (*sie* ’ők’) használata: *Viel besser, wenn sie so schwäbisch sprechen, als wenn gar nicht* (Még mindig sokkal jobb, ha így beszélnek svábul, mintha egyáltalán nem), többnyire a fiatal generációt értve alatta. A nyelvkeverés okaira igen sok megjegyzés érkezett. Ezek túlnyomó része a német dialektus alacsony modernizációs fokából adódó nominációs hiányosságokban látja a magyarázatot: *Vannak tárgyak, fogalmak, amiket az ember németül nem tud mondani; Die modernen Ausdrücke gibt-s nur ungarisch* (A modern kifejezések csak a magyarban vannak meg); *Neuwörter gibt-s nicht* (Új szava(in)k nincsenek); *A szókincsünk nagyon szegény a sváb nyelvben; A mi nyelvünk nem rendes nyelv.; Es gibt Dinge, Begriffe, die man auf Schwöowisch nicht sagen kann* (Vannak dolgok, fogalmak, amiket svábul nem lehet mondani); *Der Wortschatz des Dialektes hat sich nicht entwickelt* (A nyelvjárás szókincse nem fejlődött); *Schwöowisch ist zurückgeblieben* (A sváb nyelv [= a nyelvjárás, E. M.] elmaradott). És végül egy középgenerációs férfi megfogalmazása: *Was du von der Oma gelernt hast, damit kann man heute nichts mehr anfangen* (Azzal [a nyelvvel, E. M.] amit a nagymamától tanultál, ma már semmit sem lehet kezdeni). Ő egyébként ebben látja a német nyelvjárás visszaszorulásának egyik fő okát is.

Sokan hozták összefüggésbe a kódkeverést azzal is, hogy a német dialektus a nyelvhasználatban egyre kisebb szerepet tölt be, minek következtében kopik a nyelvtudás: *felejtjük a nyelvet; Das Deutsche vergessen sie*” (Elfelejtik a németet); *Wenig Übung haben sie* (Kevés a gyakorlatuk benne [a német nyelvben, E. M.]; *Mehr ungarisch wird gesprochen* (Több a magyar beszéd); Ezen kívül szerepet játszik még benne szerintük a pillanatnyi indiszponáltság (*wenn es einem schwowisch gerade nicht einfällt* (Ha az embernek nem jut hirtelen eszébe svábul), „*Das Wort find't-me kschwind net schwowisch* (ha az ember hirtelen nem „találja” a szót svábul).

A kódkeverésnek azonban vannak ellenzői is, ha nem is olyan számosan: *Schlechte Angewohnheit, sie kennen diese Wörter auch tarianerisch* (Ez csak rossz szokás, ők ezeket a szavakat a tarjáni nyelvjárásban is ismerik). És volt olyan is, aki kategórikusan foglalt állást és kijelentette: *Sie sollen entweder Ungarisch sprachen oder Deutsch* (Vagy magyarul, vagy németül beszéljenek).

És hadd álljon itt még egy szempont. Többen is megjegyezték a kódkeverésben kivetni valót nem találók közül: *Wir sind doch in Ungarn, ein jeder versteht-s* (Hát, hiszen Magyarországon vagyunk, mindenki megérti). Igen, mindazok, akik mindkét „bemeneti” nyelvet bírják és tegyék hozzá, ennek a kreativitást igénylő, néha meghökkenítő konstrukcióktól sem mentes pidzsinizációnak a „szabályrendszerét” is ismerik. Egyetlen, a középső korcsoportba tartozó férfi jegyezte csak meg ellenérvként: *Die Verstehbarkeit für Ausländer ist dann nicht mehr da*. (A külföldiek emiatt majd nem tudnak megérteni minket).

2.6. Etnikai identitás és anyanyelv

Etnikai identitás és anyanyelv, bár egymással több szálon összefüggő viszonyrendszer alkotnak, de nem szükségszerűen kategorikus és kölcsönös feltételei egymásnak. Noha a rendszeres, tíz évente megtartott hazai népszámlálások a dualizmus korára nyúlnak vissza, 1920-ig csak az anyanyelvre vonatkozó kérdést tartalmaztak.

Az 1930-as census volt az első, amely e mellett a nemzetiségre is rákérdezett és ez által lehetővé tette az anyanyelvre és a nemzetiségre vonatkozó önbevallások nominális összehasonlítását is.⁴³ Megállapítható, hogy az összes hazai népcsoportnál – a romák kivételével – magasabb az anyanyelvi bevallások száma, mint az adott nemzetiséghez való tartozásé. A magyarországi németekre vonatkozó két adatsor az 1941-es népszámlálásnál is jelentős különbségeket mutat: 475 491 fő vallotta magát német anyanyelvűnek, ezzel szemben 36%-kal kevesebb, 302 108 személy német nemzetiségűnek. Ezen általánosnak mondható különbségek mellett a hazai németeknél ez a népszámlálás több szempontból is vízváltó. Vonatkozó adatainak törvénytelen felhasználása egyet jelentett a kollektív felelősség érvényesítésével a már említett elűzésnél. Az ezt követő censusok úgy a nemzetiséghez való tartozás, mind pedig az anyanyelv vonatkozásában – érthető okokból – drasztikus csökkenést mutatnak, így évtizedekig megközelítőleg sem adnak reális képet a németségről.

⁴³ Részletesebben lásd ehhez többek között Dávid (1980) és Lajtai (2020).

Az elűzetés a hazai németiség bár nem egyetlen, de legnagyobb traumája, mely negatív hatásában messze túlmutat az adott kor keretein: A megfélemlített maradványkisebbséget nem csak németiségük tudatos, nyilvános vállalásának, de identitásuk, anyanyelvük átadásának átgondolására is kényszerítették. Ezek lecsapódása a vonatkozó cenzusadatokban természetesen nem csak a teljes népcsoport, hanem a helyi közösségek szintjén is megfigyelhető.⁴⁴ Tarjában 1941-ben 1 336 -an, azaz a 2 162 lakos 62%-a vallotta magát német nemzetiségűnek, 1 819 személy pedig német anyanyelvűnek, ami 84%-ot tesz ki.

Ugyanezek az adatok az 1949-es cenzusnál már teljesen más képet mutatnak. A betelepítések miatt immár 2 617 főre nőtt összlakosságból mindösszesen 350 fő, azaz 13% vallotta magát német anyanyelvűnek, német nemzetiségűnek pedig senki. Az anyanyelvre vonatkozó önbevallások a következő cenzusoknál sem közelítik meg az 1941-es adatokat, ezen kívül kiegyenlítetlenség és diszkontinuitás jellemzi őket. 1960-ban a 2 860 lakosból 720 (25,2%), 1970-ben a 2 823-ból 473 (16,75%), 1980-ban 2 722-ből 354 (13%) és 1990-ben a 2 657 tarjániból 467 személy (17,57%) vallotta magát német anyanyelvűnek. A nemzetiséghez tartozás adatai nem állnak rendelkezésre minden népszámlálásból⁴⁵. 1990-ig alacsonyabbak, mint a német anyanyelvűnél, ugyanakkor számuk emelkedő. 1960-ban 20 fő (0,7%), 1980-ban 103 fő (3,75%) és 1990-ben 578 fő (21,75%) mondta magát német nemzetiségűnek. És álljanak itt még a jelen kutatást közvetlenül megelőző 2001-es népszámlálás adatai, amely az anyanyelv és az identitás mellett még két kérdéssel kívánta pontosabban feltérképezni a hazai nemzeti etnikai kisebbségeket. Az egyik a családi, baráti körben használt nyelvre kérdezett rá, a másik pedig a kulturális hagyományokhoz való kötődésekre. Tarjánban ekkor 2 812 lakosa volt, közülük 419-e nem válaszolták meg a nemzetiségre vonatkozó kérdést. A fennmaradó 2 393 főből 218-an (9,1%) vallották magukat csak német nemzetiségűnek, 319-en (13,33%) pedig a németen kívül egy másik, messze túlnyomó többségben magyar kötődést is megadtak. Az anyanyelvűnél 388 személy nem válaszolt, a 2 424 főből 160 személy (6,6%) adta meg a németet és 172 fő (7,09%) a német mellett egy másik nyelvet is. A családi, baráti körben a 2 406 értékelhető válaszból 49 személy (2,03%) csak a németet, 456 fő (18,95%) pedig e mellett egy másik nyelvet is használ. A kulturális kötődésre vonatkozó kérdést 439 fő nem válaszolta meg, 233-an adtak meg német (9,8%), 418-an pedig kettős kötődést (17,61%). Mind a négy kérdésnél megfigyelhető a kizárólagos kötődés csökkenése a kettős javára. Az első két kérdésre adott válaszok úgy a német anyanyelv, mind pedig a német identitás kizárólagos megvallásának további százalékos csökkenését mutatja. Ebben azonban igen nagy szerepet kell tulajdonítani a kettős identitás és a kettős anyanyelv először itt felkínált lehetőségének, amivel jóval többen éltek. Ugyanez érvényes a kulturális hagyományoknál, szokásoknál, ahol egyébként a legmagasabb

⁴⁴ A statisztikai adatokért köszönettel tartozom Kovács Marcellnek, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetőjének és munkatársainak. *Ein herzliches Vergelt'Is Gott!*

⁴⁵ 1970-ben nem volt erre vonatkozó kérdés, a többi esetben pedig nem volt elérhető adat.

a bevallások százalékos aránya. Mindenképp említést érdemel még egyrészt a német nyelv anyanyelvi státuszának jelentős csökkenése, másrészt a családi, baráti körben való, bár jórészt nem exkluzív, használatának százalékos értékei. Ez utóbbiak azt is jelzik, hogy a német nyelv jelen van a tarjáni német közösség kommunikációjában, ugyanakkor visszaszorulását is az informális, nem nyilvános színterekre, megerősítve ezzel a jelen kutatás nyelvi gyakorlatokra vonatkozó eredményeit.⁴⁶

Az identitás külső és belső interpretációk kölcsönös egymásra hatásából eredeztethető, a társadalmi orientációt úgy egyéni, mind pedig csoportszinten segítő kategória, melynek tartalmi oldala ugyanakkor nem konstans, „hanem rugalmas és dinamikus“ (Bindorffer 2001: 18)⁴⁷. A mindenkori Magyarország területén élő németek – nagy fokú heterogenitásukból és földrajzi szétszórtságukból kifolyólag – a történelem során soha nem rendelkeztek kollektív identitástudattal. A németsegen belül az erdélyi szászok érték el az öntudatosodás és önszerveződés legnagyobb fokát, amely elsősorban még középkori eredetű privilégiumaikhoz kötődött. A 18. században betelepült svábságra azonban a kollektív identitás igen alacsony szintje volt jellemző. Ugyanakkor történeti egymásutániságban és részben egymásmellettségben körvonalazhatók bizonyos identitás-típusok, melyek többek között a többségi és az anyanemzethez, valamint a nemzetiségi tradíciókhoz való viszonyukban térnek el egymástól.⁴⁸

A kutatás a megkérdezettek egyéni identitása mellett egy zárt és egy nyitott kérdés segítségével a kollektív, a népcsoport szintjén megnyilvánuló összetartozás-tudat bizonyos alapvető tudás-elemeit is feltérképezni szándékozta. Ezek a következők voltak: „Mekkorára becsüli a magyarországi németek összlétszámát?“, „Tudomása szerint, Magyarország területén mely tájegységeken, településeken élnek németek?“. Mindkét kérdésre adott válaszok megerősítették a fentebb már említett tényt, azaz, hogy a hazai németeknek fejletlen a kollektív tudatuk. Az adatközlők népcsoportra vonatkozó egyéni ismeretei és információi – személyes tapasztalatokon alapulva – jórészt a lakóhelyre, illetve annak közvetlen környékére korlátozódnak. A népcsoport becsült összlétszáma a pár ezertől a hárommillióig igen nagy szórást mutatott, de többen voltak, akik információhiányra hivatkozva még becslésre sem vállalkoztak. A németiség által lakott területek és települések közül nagyrészt csak környékbeli falvakat (Szomor/Somor, Vértestolna/Taunau, Környe/Kirne), néhány a Budai hegyvidékhez tartozó települést (Pilisvörösvár/Werischwar, Solymár/Schaumar, Budakeszi/Wudigeß) soroltak fel, ezen kívül Pécsset/Fünfkirchen, Sopront/Ödenburg és Baranya megyét/Branau említették még gyakrabban. Akadtak azonban kivételek, sőt igen jól értesültek és polemizálóan visszakérdezők is. *A létszámnál most arra tetszik gondolni, amit hivatalosan megadnak, arra a 200 000-re, vagy arra, hogy szerintem mennyien ebből tényleg svábok?* Megállapítható volt, hogy a német nemzetiségi gimnáziumban érettségizettek, a nemzetiségi köz- és kulturális életben

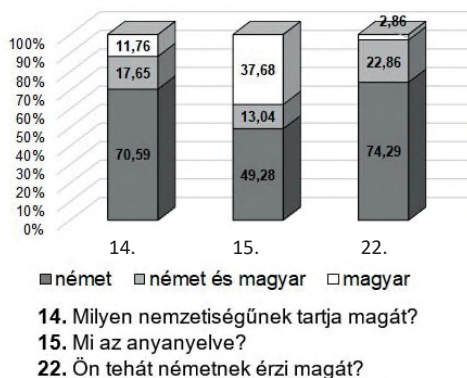
⁴⁶ Lásd ehhez a 2.3. alfejezetet.

⁴⁷ Vö. ehhez még Bindorffer (2007) Csolnokon és Véméden folytatott összehasonlító kutatásait a ketős identitás változatairól.

⁴⁸ Részletesebben ehhez lásd Seewann (1992).

aktív szerepet vállalók és azok rendelkeztek szélesebb vagy teljes körű információkkal, akik munkájuk révén az országot járják. Utóbbiak közül többen említették, hogy a kétnyelvű helységnévtáblák révén tudatosult bennük, hogy hol mindenhol is élnek németek. Egy férfi a sorkatonaság alatt egy katonatársa révén „szembesült” azzal, hogy Baranyában is élnek németek. Meg kell említenünk még ezen kívül a nemzetiségi médiumokat, mint potenciális információforrásokat, noha az adatközlők jó része nem él ezzel a lehetőséggel, voltak, akik vonatkozó ismereteiket az *Unser Bildschirm* adásaiból, illetve a magyarországi németek hetilapjából a *Neue Zeitung*-ból, valamint az éves kalendáriumból (*Deutscher Kalender*) szerezték.

A vizsgálatban résztvevők egyéni etnikai identitását három zárt kérdés segítségével térképeztük fel. Az elsőhöz, (Milyen nemzetiségűnek tartja magát?) három válaszlehetőséget tartalmazott az NKFP kérdőív: németnek, németnek és magyarnak, magyarnak. Ezt hét másik kérdés közbeiktatása után a következő kontrollkérdés követte: „Ön tehát németnek érzi magát?”. A harmadikban, pedig arra kértük az adatközlőket, hogy négy megadott opcióból egy kiválasztásával definiálják azt, hogy mi által érzik leginkább magyarországi németnek magukat. Az opciók a következők voltak: szüleim miatt, mert ez az anyanyelvem, mert ezen a nyelven beszélek, mert ehhez a közösséghez tartozom. A kérdésben „felkínált” identitáselemre, az anyanyelvre természetesen külön kérdés is vonatkozott („Mi az anyanyelve?”), szintén három válaszlehetőséggel: német, német és magyar, magyar. Az egyes kérdésekre adott válaszok megoszlása nem csak önmagukban, de egymással összevetve is fontos információkkal szolgálnak. A 14. ábra ezért a fentebb ismertetett első két, valamint az utolsó kérdésre adott válaszok megoszlását mutatja a teljes minta vonatkozásában.

14. ábra

Identitás és anyanyelv teljes minta, százalékos megoszlásban (k14, k15, k22)

A k14. és a kontrollkérdésként feltett k22. kérdésre adott válaszok a felkínált opciók eltérő megoszlását mutatja. Míg az első esetben (k14) az adatközlők 71%-a vallotta magát németnek, 17,4%-a németnek és magyarnak és 11,6%-a magyarnak, addig

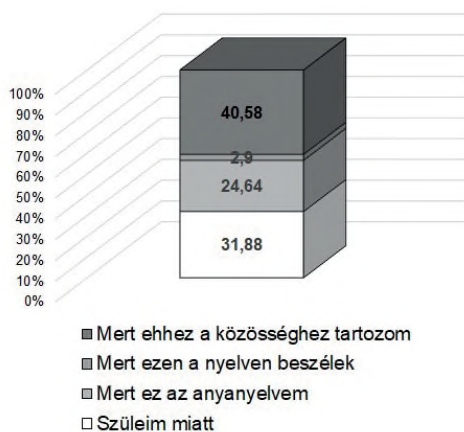
az azonos tartalommal, bár megfogalmazásában kissé eltérő k22. kérdésnél kissé nő a magukat németnek (74,3%), németnek és magyarnak vallók aránya (22,9%), azonban leginkább a magukat magyarnak tartóké (2,9%) csökken (lásd 14. ábra). Ez arra utal, hogy a megkérdezettek egy része bizonytalan abban, hogy hová is sorolja magát, ami a felmérés során abban is megnyilvánult, hogy többen, érveket és ellenérveket felsorakoztatva – ezekre majd még kitérünk – hosszabban elgondolkodtak azon, hogy mit is válaszoljanak. A válaszarányoknak a németiség javára történt módosulásában, azon kívül, hogy a két kérdés feltevése közötti időben az adatközlőknek módjuk volt esetleg elgondolkodni a kérdésem, még egy tény szerepet játszhatott. Jelesül az, hogy a köztes kérdések többek között a szülők és nagyszülők nemzetiségére vonatkoztak, s miután összesen csak 8 adatközlő felmenői között szerepeltek magyarok (is), ez esetleg a származásuk, mint kontextus-effektus okán válaszuk átgondolására és korrigálására készíthetett egyeseket.

Az etnikai identitás és az anyanyelv között ugyanakkor, mint ahogy arra már kitértünk, Tarjánban sincs kölcsönösségi viszony, azaz a német anyanyelv nem (kizárólagos), feltétlen kritériuma a német kisebbséghez való tartozásnak. 25,3, illetve 28,6%-kal többen vallották magukat német identitásúnak, mint ahányan anyanyelvként a németet adták meg. Ennél a kérdésnél is többen hezitáltak, a magyar (részben a kettős anyanyelv) mellett sokan azért döntöttek, mert azt jobban beszélik.

Érdekes az identitás és az anyanyelv, valamint a német nyelvtudás adatait, függő változókként egymásra vetítve is vizsgálni. Az identitásukat németként megadóak 55,1%-a vallotta magát német anyanyelvűnk is, 34,7%-a magyar és német, 10,2%-a pedig magyar anyanyelvűnek. A kettős identitásúak 58,33% német, 33,33%-a magyar és német, 8,33%-a pedig magyar anyanyelvű. A magyar identitásúak adatai jelentősen eltérnek, amennyiben 87,5%-uk anyanyelvként a magyart adta meg, a fennmaradók pedig a németet. Fordított relációban: a német anyanyelvűek 77%-ának német az identitása is, 20%-uknak kettős, a magyar és német anyanyelvűek 55,6%-a német, a fennmaradók pedig kettős identitásúak. És végül a magyar anyanyelvűek, akik 68%-ban vallották magukat német és 28%-ban magyar és német identitásúnak. Ezek szerint, bár a német anyanyelv gyakrabban jár együtt a német identitással, azaz még mindig meghatározó eleme annak, ugyanakkor ebben a minőségében magas százalékban fordul elő a kettős identitásúaknál is. Nemzetiségi identitás és anyanyelv némileg elválni látszanak egymástól. A magyar identitás igen magas százalékban jár együtt a magyar anyanyelvvvel, de fordítva ez már nem áll fenn, azaz a magyar anyanyelv nem gátja, előfeltétele a német identitásnak.

Az aktív német nyelvjárási kompetencia értékei további összefüggésekre világítanak rá. A német anyanyelvűek 57%-a jelesre, 28,6%-a jóra, 8,6%-a közepesre értékelte nyelvtudását. A kettős anyanyelvűeknél ezek az értékek a jeles és jó „osztályzatnál” 33,3%-ra, illetve 22,2%-ra csökkennek, ezzel szemben jelentősen növekszik (33,4%) a közepesek aránya. A magyar anyanyelvűeknél a legjobb osztályzat a jó (15,4%), a közepesek 46,2%-ot tesznek ki, az elégséges, illetve elégtelen nyelvtudásúak száma kiemelkedően magas, mindkét esetben 19,2%. Ugyanezek az adatok a három

identitás-csoportnál más megoszlást mutatnak. A német identitásúak 34,7%-a beszéli jeles, 26,5%-a jó, 22,5%-a közepes, 10,2%-a elégséges és 6,1%-a elégtelen szinten a dialektust. A kettős identitásúaknál ugyanezek az adatok a következőképpen alakulnak: 50%, 25%, 16,7%, és 8,3%, elégtelenre senki sem értékelte nyelvtudását. A magyar identitást megadók közül a legmagasabb osztályzat a közepes (50%), 12,5%-ot tesznek ki az elégségesek és 37,5%-ot az elégtelenek. Az adatok alapján a nyelvjárástudás foka elsősorban a német anyanyelvnél játszik szerepet, kevésbé kritériuma a német identitásnak. Ugyanakkor az is látszik, hogy a magas kompetenciából, a biztos német nyelvjárástudásból nem következik automatikusan a német identitás, hiszen a kettős kötődésűeknél a vonatkozó értékek jóval magasabbak.

15. ábra

Mitől érzi magát magyarországi németnek? (k23) százalékosan teljes mintára

A legmeghatározóbb identitáselem kiválasztása több megkérdezettnek is gondot okozott. A négyből csak egyet jelölhettek meg, miközben többet is fontosnak tartottak, ami azt is jelzi, hogy több kritérium mentén definiálják magukat németként.

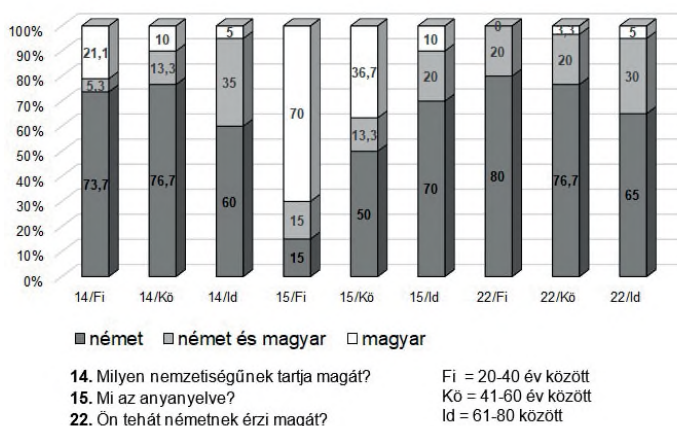
Az összesített adatok alapján a legtöbben (40,85%) a közösséghez való tartozást tartották a legfontosabbnak, ezt követi a származás (31,88%) és csak a harmadik leggyakrabban választott opció az anyanyelv (24,64%), ami ugyanakkor azt is jelenti, hogy azok közül is, akik német anyanyelvűnek vallották magukat (45,7%), nem mindenki számára ez a legfontosabb kritérium (lásd 15. ábra).

2.6.1. Etnikai identitás és anyanyelv korcsoportok szerint

Az eddigi fejezetek alapján nem meglepő, hogy itt is az életkor a legfontosabb szociális változó. A válaszok generációs megoszlása azonban túlmutat a feltett kérdéseken és magyarázza, valamint ki is egészíti a nyelvhasználat, nyelvtudás és nyelvtudás kapcsán tett megállapításokat.

A 16. ábra alapján az idős korcsoportból vallották magukat legkevésbé németnek (60%; 65%) és a legtöbben németnek és magyarnak (30%; 35%), ugyanakkor a

legtöbben német anyanyelvűnek (70%). Utóbbi adat nem meglepő, értelmezési keretét a korcsoport dialektusban történt nyelvi szocializációja és ezzel összefüggésben anyanyelvi szintű kompetenciája jelenti. Az etnikai identitásra vonatkozó százalékos megoszlásokban vélelmezhető ellentmondások azonban csak látszólagosak, feloldásuk dimenziói azonban más jellegűek. A 60 év feletti generáció szenvedte meg leginkább a II. világháború háború utáni retorziókat és atrocitásokat, a vagyon és jogfosztást és élte meg személyesen vagy szülei által az 1941-es népszámlálást. A 16. ábrában szereplő adatok mögött tehát az a személyes tapasztalatokon alapuló, átvitt értelemben vett „túlélési stratégia“ húzódik meg (lásd még „alulnézeti történelem”), amely sokakat készített német anyanyelvűk és nemzetiségük eltitkolására, elsősorban az idős, de részben még a középső generációnál is.

16. ábra

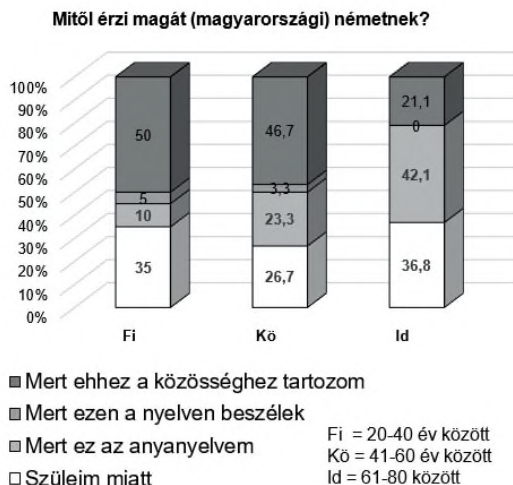
Identitás és anyanyelv (k14, k15, k22) korcsoportonként, százalékosan

Arra a kiegészítő kérdésre, hogy „Élete során mindig így volt ez, mindig németnek vallotta magát?” az idős adatközlőktől (és részben a középkorostyalótól) érkezett a legtöbb nemleges és a német identitást a kor követelményeinek megfelelően „rugalmasan” kezelő válasz: *Nach dem Krieg war ich kein Deutscher* (A háború után nem voltam német); *Da hat man nicht viel geprahlt mit dem Schwoobische'* (Akkoriban az ember nemigen dicsekedett svábságával/a svábbal); *Noch-em Krieg hom-es abgeleugnet* (A háború után letagadtuk); *Es gab Zeiten, wo man Ungar sein musste* (Voltak idők, amikor magyarnak kellett lenni). Az óvatosság azonban elsősorban a külvilágnak szólt: *Im Herzen schon, owr g'sokt hom-es ned* (A szívünkben igen, de nem mondtuk). Azok közül, akik „függetlenítették” magukat a korszak elvárásaitól egy idős női adatközlő igen öntudatosan fogalmazott: *Ich bin eine Deutsche und ich bleibe eine Deutsche* (Német vagyok és az is maradok). Ezzel szemben egy szintén női megkérdezett kifogástalan tarjáni nyelvjárásban úgy indokolta kettős identitását: *Duothie g'hiet-me, wou me es Brout kriegt* (Az ember oda tartozik, ahonnan/ahol a kenyeret kapja), amelyben a hazához, Magyarországhoz való lojalitás jut kifejezésre.

A 41–60 év közöttieknél már magasabb a magukat németnek tartók aránya (76,7), csökken a kettős identitásúaké (13,3%), de nő azok száma, akik magyarnak vallják magukat (10%). A kontrollkérdés a kettős identitásúak számának növekedését (20%) és a magyar identitásúak csökkenését eredményezi (3,3%). Az anyanyelvre vonatkozó adatok – összhangban az egyes generációk nyelvbiográfiájával és nyelvtudásával – a német anyanyelvűek számának az idősektől a fiatalok felé való graduális csökkenését, és ezzel összefüggésben a magyar anyanyelvűek számának növekedését mutatják. A középső korcsoport fele a németet, 13,3%-a mindkét nyelvet, a fennmaradó 36,7% pedig a magyart jelölte meg. Hezitálások, bizonytalanságok, érvelések itt is szép számmal voltak, köztük olyanok is, aki relációba állították nyelvi kompetenciákat, az anyanyelvet, és a kisebbséghez való tartozást: *Ungarisch* [ist meine Muttersprache, E. M.], *kann ich besser – inkább magyarok vagyunk, mint svábok* (Magyar [az anyanyelvem, E. M.], jobban tudom) – inkább magyarok vagyunk, mint svábok. *Ungarisch kann ich besser* (Magyarul jobban tudok); *Man muß sagen, Ungarisch, wir denken ungarisch, das Ungarische ist sicherer.* (Azt kell mondanunk, hogy a magyar [az anyanyelvünk, E. M.], magyarul gondolkodunk, a magyar [nyelvtudásunk, E. M.] biztosabb); *Végül is az ember kicsit svábnak, kicsit magyarnak is érzi magát; Ich bin Deutscher und Ungar, aber das Ungarische ist stärke* (Német és magyar is vagyok, de a magyar erősebb). Egy női válaszoló elbizonytalanodva kezdte válaszát: *Hááát tulajdonképpen német az anyanyelvem.* Hozzáfűzte, hogy bár német nyelvjárásban szocializálódott, de aztán felnőttként nagyon keveset használta a dialektust, így tudása megkopott. Válaszában ennek ellenére azonban a német anyanyelv mellett döntött. Egy megkérdezett pedig kritikus, de tanulmányos önvizsgálat után döntött nem a német, hanem a kettős identitás mellett: *Nicht deutsch, denn dann wäre ich mehr tätig* [in dieser Hinsicht]. (Nem német, mert akkor aktívabb/tevékenyebb lennék [ezen a téren]. És végül álljon itt még egy megjegyzés: *Magyar* [az anyanyelvem és az identitásom, E. M.], *de soha nem felejtettük el, hogy a szülők németajkúak voltak.*

A fiatal generációból tartják legtöbben magyarnak magukat (21,1%), de a német identitásúnak megközelítőleg háromszor annyian vannak (73,7%). Ezekhez ad adatokhoz képest náluk a legnagyobb a változás a kontrollkérdésnél (k22). Német identitásúnak itt már 80%-uk tartja magát, magyarnak pedig senki. Teljesen más, de az eddigi alfejezetek alapján nem meglepő arányokat mutatnak az anyanyelvre adott válaszok. 70%-uk a magyart adta meg, a fennmaradó 30%-on egyenlő arányban osztozik a két másik opció. Ennél a korcsoportnál a legnagyobb a különbség az anyanyelv és az identitás értékei között. Azaz úgy is mondhatnánk: van német etnikai identitás német anyanyelv nélkül is. A kommentárok száma itt kevesebb volt. Egy női válaszoló, aki németnek vallotta magát kiegészítésképp hozzátette: *Ich fühle mich auch als Ungarin, weil ich in diesem Land lebe* (De magyarnak is érzem magam, mert ebben az országban élek). Két válaszoló is, aki magyarnak, illetve kettős identitásúnak vallotta magát, hasonlóan indokolt: *itt nőttem fel; magyarnak is érzem*

magam, mert ebben az országban élek. Ez a tendencia köszön vissza a kisebbséghez való tartozás kritériumainál is.

17. ábra

Mitől érzi magát magyarországi németnek? (k23) korcsoportonként, százalékosan

A fiatalok számára a közösséghez való tartozás a legfontosabb (50%), utána a származás következik (35%), az anyanyelv azonban csak a harmadik helyen áll (10%). A 41–60 év közöttiek is leginkább a közösségen keresztül definiálják magukat németnek (46,7), számukra is a származás a második legfontosabb paraméter (26,7%), és harmadik, bár magasabb értékekkel, az anyanyelv (23,3%), ami az idős korcsoportnál a legfontosabb identitáselem (42,1%). Őket követik a szülők (36,8%) és a 21,1%-kal a közösséghez tartozás (lásd 17. ábra). Bindorffer Györgyi, a jelen projekttel közel azonos időben 1993 és 1998 között folytatott kutatásokat Dunabogdányban (Bogdan) a német közösség kettős identitáskonstrukciójáról, identitáselemeiről és azok reprezentációjáról (Bindorffer 2001: 11). Bár több adatgyűjtési módszerrel dolgozott (résztevő megfigyelés, tematikus interjúk, kérdőív), mégis ugyanazokat a megállapításokat teszi az egyes korcsoportok vonatkozásában, mint amik az adatok és nem utolsó sorban a megkérdezettek kiegészítései, megjegyzései alapján Tarjánban is érvényesek:

A nyelvhasználat, illetve a nyelvhez való viszony mutatta a legnagyobb generációs eltéréseket. A homogén első generációban a nyelvnek fontos szerepe van, de emellett a származás, az öndefiníció, a csoporttagság, a közös kultúra, sors, ellenségkép és a vallás szerves egységben egyforma súllyal vesznek részt az identitás megformálásában. A második generációban szétvált a származás és a nyelv, a származás és a vállalt csoporttagság, valamint a vállalt csoporttagság és a kultúra. Az identitáselemek súlya és fontossága szinte egyénenként változó struktúrát alkot. E generáció tagjainak egyrésze szülei értékítéletei, normái felé húz, s etnikai identitása

egységes; míg a fiatalabbak állásfoglalásai, identitásképe inkább a gyerekek felé mutat. A harmadik generációban szétvált a származás és a nyelv, a nyelvtudás és a nyelvhasználat, a származás és a csoporttagság. A szétválás dimenziói az asszimiláció irányába mutatnak. Etnikai identitásuk legbiztosabb eleme a származástudat. (Bindorffer 2001: 162)

A válaszok megoszlása ugyanakkor rávilágít egy másik, igen fontos és aktuális problémára is, mégpedig arra, hogy a német standardváltozat mennyire képes átvenni a német nyelvjárástól az anyanyelv szerepét. Az összes korcsoport közül a fiatal generáció rendelkezik a legszűkebb nyelvjárás-, de a legjobb standard nyelvtudással, ugyanakkor épp a 21–40 év közöttiek kötik legkevésbé a nyelvhez az identitásukat. A másik két korcsoport biztosabb nyelvjárástudása szintén korrelál fentebb megadott kritériumai sorrendjével: azaz a német nyelvjárás tudása egyenesen aránylik a nyelvnek identitásban betöltött szerepéhez. Ez azonban arra utal, hogy a standardváltozat, jó nyelvtudás mellett sem képes átvenni (még?) a német dialektustól az anyanyelv funkcióját. Százalékos megoszlásban nem jelentős, de jellemző adalék, hogy az idős korcsoportból senki sem választotta a „*mert beszélem ezt a nyelvet*” opciót, a másik két generációból azonban egy-egy adatközlő igen.

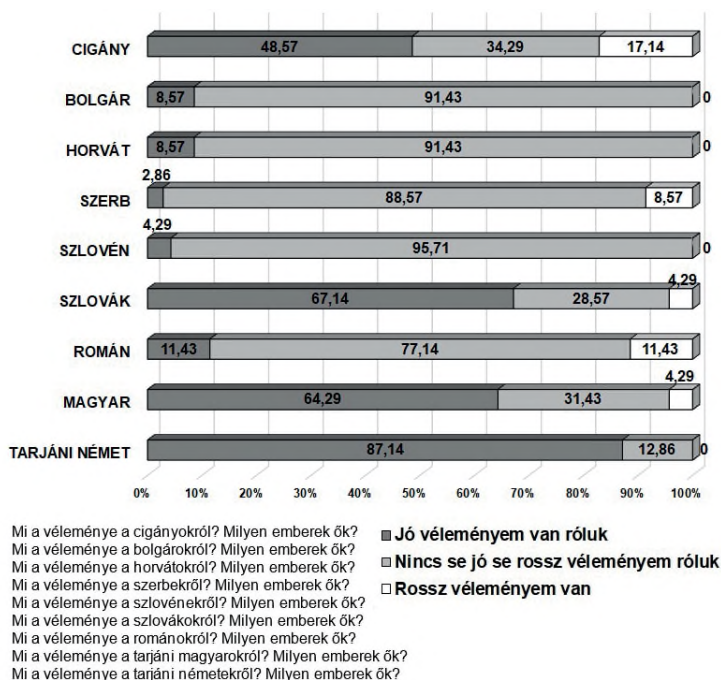
2.7. Etnikai sztereotípiák, előítéletek

Az ember sztereotípiákban gondolkodó lény, és mint ilyen presztízs- és stigma-kategóriák mentén osztályozza az őt közvetlenül vagy közvetetten körülvevő szociális környezetet – úgy az egyéneket, mint a kisebb-nagyobb társadalmi csoportokat. A vonatkozó, elsősorban szociálpszichológiai szakirodalomban ugyanakkor a sztereotípiák megítélésében két egymástól eltérő álláspont figyelhető meg. Míg az egyik szerint a sztereotípiák túlnyomórészt emocionális alapokon értékelő, indokolatlanul leegyszerűsítő gondolkodásminták, addig a kutatók másik csoportja inkább a sztereotípiák információ-feldolgozásban betöltött iránytű-szerepére helyezi a hangsúlyt, és a társadalmi együttélés természetes velejáróinak tartja őket.

Az NKFP kérdőívben egyrészt hét magyarországi nemzeti, illetve etnikai kisebbségről – a románokról, a szlovákokról, a szlovénekről, a szerbekről, a horvátokról, a bolgárokról és a cigányokról –, valamint a siketekről, a többségi és az anyanemzetről alkotott hetero-sztereotípiákat mértük fel, másrészt a tarjáni német közösség önreflexiókon alapuló auto-sztereotípiáira voltunk kíváncsiak. A kérdés a magyarok és a cigányok esetében a településen, a németekkel együtt élő közösségekre vonatkozott, a többiek esetében földrajzi megkötések nélkül általában az adott nemzetségre. Az anyanemzeteknél külön kérdés vonatkozott a németekre és az osztrákokra. A zárt kérdésekhez hármas opció tartozott, amely pozitív, semleges vagy negatív véleményt engedett meg.

2.7.1. A magyarokkal és a hazai nemzetiségekkel kapcsolatos sztereotípiák, előítéletek

Mielőtt rátérnénk az adatok elemzésére, szükségesnek tartjuk kitérni arra, hogy az adatközlőkből milyen reakciókat – verbálisakat és nonverbálisakat –, váltott ki úgy a kérdések tartalmi, mint pedig formai oldala, azaz megfogalmazásuk mikéntje. Meggyőződésünk, hogy a kapott értékek csak ezen háttér információk figyelembevételével értelmezhetők adekvát módon. Mint azt a 18. ábra is mutatja, a három válaszkategória megoszlásában nagyfokú egyenletlenség figyelhető meg: messze felülreprezentált a semleges opció a másik kettőhöz képest.

18. ábra

A hazai nemzetiségekkel, a tarjáni magyarokkal és németekkel kapcsolatos attitűdök százalékosan (teljes minta)

Különösen szembeötlő ez a románok, a szlovének, a szerbek, a horvátok és a bolgárok, tehát azon kisebbségek esetében, akik nem honosak Tarján környékén, a szlovákokra, a cigányokra és a magyarokra vonatkozó válaszok sokkal kiegyenlítettebb szórásmintát mutatnak. A megkérdezettek túlnyomó többsége nem ismerte ezeket a népcsoportokat, sokan azt sem tudták, hogy élnek Magyarországon ilyen nemzetiségek, sőt, olyan adatközlő is volt, aki a szlovákokat és a szlovéneket összekeverte – „De hát őket már tetszett kérdezni!” felkiáltással. Akadtak természetesen tájékozottabbak is: egy részük információforrásként a tömegkommunikációs eszközöket jelölte meg, mások pedig szolgálati utakon vagy nyaralás során szerzett személyes

tapasztalatokra hivatkoztak. A semleges válaszok igen sok esetben tehát nem semleges attitűdöt takarnak. Magas arányuk egyik magyarázata abban keresendő, hogy konkrét ismeretek és/vagy egy negyedik „*Nem ismerem őket*” opció hiányában az adatközlők nagy százaléka jobb híján e mellett döntött. A másik, igen nyomós ok, pedig az az általános tapasztalat, hogy hasonló vizsgálatokban, felmérésekben részt vevők gyakran csak több külső körülmény mérlegelése után válaszolnak. Mit gondol róla válasza alapján a kérdező? Milyen társadalmi elfogadottsággal bír a véleménye, nem túl provokatív-e? Ha igen, fel meri és akarja-e mégis vállalni? A tarjáni adatközlők egy része ebbe a „mérlegelő” kategóriába sorolható: Erről árulkodott mimikájuk, hezitálásuk, esetenként vonakodásuk (*Nekem senkivel sincs semmi bajom! Mindenhol vannak ilyenek is, meg olyanok is!*), visszakérdezéseik (*Megy a magnó? Ezt most fölveszi?*) –, aminek következtében végül a semleges opciónál kötöttek ki. Ebben, a nyilvános véleményalkotás terén megfigyelhető óvatos stratégiában a lekérdezett tartalmak szubjektív jellege mellett – amelyek érzékenyebb adatközlőknél a labovi etikai dilemma határait látszottak súrolni –, a hazai némettség esetében még egy, máig meghatározó tény is szerepet játszik. Az 1941-es népszámlálás, amelynek kisebbség specifikus adatai a háború utáni elűzés és (többek között) vagyonfosztás legfontosabb adatbázisát képezték.

A magyarországi szlovének, horvátok, bolgárok, szerbek és románok megítélésében tehát a megkérdeszettek információdeficitje játszott elsődleges szerepet, azonban a két utóbbi népcsoport esetében téves, negatív attitűdben jelentkező ismeretek is előfordultak. A hazai román kisebbséget igen sokan Magyarországra települt erdélyi magyarokkal és/vagy románokkal azonosították, egy adatközlő esetében, pedig a délszláv háború történései játszottak szerepet a hazai szerbekről alkotott negatív képben.

A tarjáni németek auto-sztereotípiájának értékei a várakozásoknak megfelelően a legpozitívabbak. 61 adatközlő (87%) van jó véleménnyel saját közösségéről. Noha senkinek sem negatív az attitűdje, a fennmaradó 13% jelzi, hogy akadnak olyanok is, akik a közösségi szolidaritáson túlmutatóan kritikusabb szemléletmóddal rendelkeznek. Hozzá kell tennünk, hogy ennél a kérdésnél is, épp úgy, mint a többinél, számosan megjegyezték: *Hát, a svábok közt is van ilyen is, meg olyan is.*

Két kisebbség, a szlovák és a helyi cigány, valamint a helyi magyarok megítélése a legpozitívabb – ezek azok az együtt élő népcsoportok, amelyekről a tarjáni német közösség tapasztalatai alapján, azaz megalapozottan tudott véleményt alkotni. A hazai szlovákok esetében ezt a tapasztalati alapot a szomszédos község, Tardos szlovák lakossága jelenti. A két nemzetiség viszonya történeti távlatokban is mindig igen kiegyensúlyozott, konfliktusoktól mentes volt, a II. világháború utáni időszakról kezdve egyre gyakoribbak a vegyes házasságok is, amit nagymértékben elősegített az azonos (katolikus) vallás. 47 adatközlőnek pozitív a véleménye róluk – ez egyébként a legmagasabb mértékű érték ennél az opciónál –, 20-an semleges álláspontra helyezkedtek, és csak három adatközlő rendelkezik negatív szlovákság-képpel.

A helyi magyarokról alkotott vélemény a teljes minta vonatkozásában a második legpozitívabb, azonban a két népcsoport együttélése nem mindig volt problémamentes. Noha a negatív attitűdök számában ez nem tükröződik, elsősorban az idősebb adatközlők kommentárjaiból azért kiderült, hogy különbséget tesznek a tarjáni magyarok különböző csoportjai között. Az „öslakos” magyarok megítélése általában pozitívabb, mint az 1945 után érkezetteké, akik szintén nem alkottak egységes csoportot, de akikhez viszonyuk, érthető módon sokáig igen feszült volt, hiszen ők voltak a németek vagyonfosztásának kedvezményezettjei. A vegyes házasságok kezdete itt valamivel későbbre datálódik, mint a szlovákok esetében, ebben szerepet játszott az is, hogy a tarjáni magyarok reformátusok. A két népcsoport viszonya az évtizedek folyamán normalizálódott és egy ideje teljesen kiegyensúlyozottnak mondható. A helyi német és magyar népcsoport egymáshoz való jelenlegi viszonyulására, valamint az ebben bekövetkezett esetleges változásokra négy kérdés vonatkozott.⁴⁹ A felkínált opciók a teljes mintára kivetítve azt mutatják, hogy a megkérdezettek túlnyomó többsége pozitívnak ítéli a helyi németek és magyarok jelenlegi kapcsolatát, az opciók megoszlása is szinte azonos. A németek magyarokhoz viszonyulását 73% jónak, 24,2% se jónak, se rossznak, 2,9% pedig rossznak ítélte. A magyarok németekhez való hozzáállását 68,6% tartja jónak, 26,6% se jónak, se rossznak, és ugyanúgy 2,9% rossznak. Ebben mindenképp szerepet játszik, hogy 91% lát javulást a magyarok oldaláról, 83% a németekéről, rosszabbodást pedig senki.

A tarjáni cigány kisebbség olyannyira kisebbség, hogy csak két családból áll. A megkérdezettek majd 50%-a pozitívan nyilatkozott róluk, ami hasonló országos felmérésekkel egybevetve igen magas arány. Az indokló kommentárokból azonban, hangsúlyozottan elismerőleg és pozitív előjellel – *nincs velük semmi probléma; dolgoz emberek; rendszeren járattják a gyerekeket; rendben tartják a házat és a portát* –, de áttételesen visszaköszöttek a cigánysággal kapcsolatban elterjedt negatív sztereotípiák, amiket ebben az esetben felülírtak a helyi pozitív tapasztalatok. Akadtak olyan adatközlők is, akik jó véleménnyel voltak a két helyi cigány családról, de mint elmondták, ugyanez már nem áll fenn a magyarországi cigányok esetében.

Ezekre a kérdésekre adott válaszok korcsoportos megoszlása kisebb ingadozásokat mutat ugyan, statisztikailag releváns különbségek azonban csak három népcsoporttal kapcsolatban állapíthatók meg: ezek a magyarországi románok, valamint a Tarjánban élő németek és magyarok. A legkevésbé előítéletes, ugyanakkor saját közösségével legkevésbé elfogult korcsoportot a fiatalok alkotják. Negatív attitűdök csak a szerb (5%) és a cigány (20%) kisebbségnél fordulnak elő, saját közösségük esetében viszont 25%-uk semleges álláspontra helyezkedett. Megemlítendő, hogy ebben a generációban senki sem ítélte meg negatívan a szlovákokat, aminek oka

⁴⁹ A kérdések a következők voltak: Hogyan viszonyulnak itt a magyarok a németekhez? Hogyan viszonyulnak itt a németek a magyarokhoz? A zárt kérdéshez tartozó opciók: jól viszonyulnak, se nem jól, se nem rosszul, rosszul viszonyulnak. Hogyan érzi, változott-e a magyarok és a németek viszonya? Hogyan érzi, változott-e a németek és a magyarok viszonya? Itt a válaszlehetőségek a következők voltak: javult, nem változott, romlott.

többek között abban keresendő, hogy ebben a korcsoportban a leggyakoribbak a vegyes házasságok. A középső generációnál bővül a negatív mutatók köre (románok: 10%; szlovákok: 7%), kismértékben nő a szerbek elutasíthatósága (5%-ról 10%-ra), de csökken a tarjáni cigányoké (20%-ról 17%-ra), és a fiatalokkal szemben csak a korcsoport 7%-a viszonyul semleges a helyi németekhez. Az idős korosztálynál két vizsgált közösség érdemel figyelmet, mindkettőnél a negatív értékek emelkedtek, illetve jelentek meg. A helyi magyarok vonatkozásában (15%), ami érthető és történeti okokkal magyarázható is, hiszen ez az a generáció, amelyet a háború utáni retorziók, a vagyon- és jogfosztás közvetlenül és a legsúlyosabban érintett. Sokan máig nem tudták elfelejteni és feldolgozni azt, ami akkor történt velük. Kiszolgáltatottan végig nézni és túrni, hogy egy élet munkáját más élvezze, hogy „beleüljön a készbe”, hogy „mocskos sváboknak” nevezzék őket. Egy női megkérdezett a következőképpen foglalta össze ezzel kapcsolatos ambivalens érzéseit: *Verzeihen? Als Christenmensch: Ja. Vergessen? Nie!* (Megbocsátani? Keresztényként: igen. Elfelejtetni? Soha!). Édesapja magyar honvédként esett el a II. világháborúban, édesanyja egyedül maradt három kisgyerekekkel. Egy nap az egyik telepese egyszerűen besétált az udvarukba és kivette az istállóból az egyetlen tehenüket.

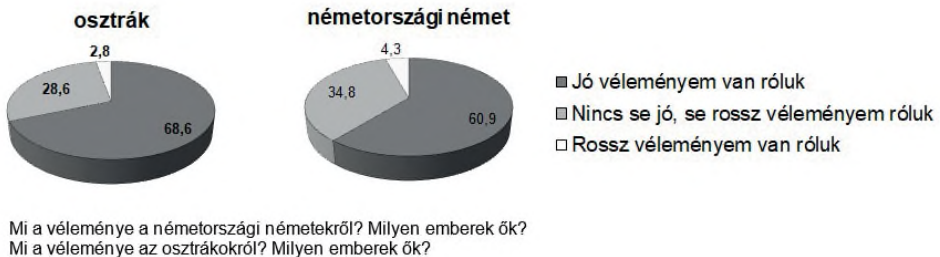
A másik népcsoport, melynek elutasíthatósága nő ennél a korcsoportnál, az a hazai román kisebbség: a megkérdezettek 25%-a nyilatkozott úgy, hogy nincs jó véleményrőlük. A fentiekkel ellentétben, ebben az esetben nincs tényszerű, negatív történeti tapasztalatokon alapuló magyarázat ezekre az elsősorban nőkre jellemző értékekre, az azonban megfigyelhető volt, hogy ebben a korcsoportban keverték talán a legtöbben össze a hazai románokat az erdélyi magyarokkal és románokkal.

A helyi németek és magyarok viszonyára, illetve az abban az elmúlt időszakban bekövetkezett esetleges változásokra vonatkozó válaszok korcsoportos megoszlása igen érdekes képet mutat. A két együtt élő népcsoport kapcsolatát és annak alakulását a megkérdezettek túlnyomó többsége pozitívnak ítéli, ugyanakkor a jelenlegi helyzet értékelésénél, ha kis számban is – összesen négy adatközlőnél –, de találkozunk negatív véleményekkel is. Hozzá kell azonban tennünk, hogy a fentebb már részletezett okok miatt az adatközlők egy része negatív véleményét nyíltan vállalni nem akarván, a semleges opciót használta „menekülési kategóriaként”. Ez leginkább az idős generációnál figyelhető meg. A jelenlegi viszonyt senki sem értékelte rossznak, a semleges válaszok aránya viszont ennél a korcsoportnál a legmagasabb. A németek magyarokhoz viszonyulásánál 40%, fordított irányban pedig 45%. Ezzel szemben ez az a generáció, amely a legnagyobb javulást látja a helyi magyarok németekhez való hozzáállásában. Ennek elsődleges oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy ennek a 61 év feletti korosztálynak volt a legterheltebb a viszonya – elsősorban az 1945 után betelepült – magyar lakossághoz, így ők azok, akiknél az igen negatív kiinduló ponthoz, a háború utáni évekhez képest, a javulás is nagyobb mértékben jelentkezik.

Ezt látszik alátámasztani az, hogy a fiatal generáció 30, illetve 40%-a úgy véli, hogy a két népcsoport viszonya nem változott. Ők már abban a korban születtek, amikor a magyarok és németek már „összecsiszolódtak”, és kapcsolatuk normalizálódott. Fontos adalék azonban, hogy a magyarországi német családokban – szemérmességéből, szegénységéből, féltéséből és félelemből vegyített okokból kifolyólag – általában tabuként kezelték az őket 1945 után ért atrocitásokat és sérelmeket. A középgeneráció részben még személyes tapasztalatokkal bírhat ezt illetően, a fiatalok azonban jobbára csak az iskolai oktatásban szereznek tudomást róluk. Ebbe a korosztályba tartozik az a két férfi adatközlő (10%) is, aki abszolút kivételként úgy látja, hogy a németek rosszul viszonyulnak a magyarokhoz. Egyikőjük hosszabb hezitálás után azért döntött e opció mellett, mert bár a fiatalok viszonyulását pozitívan ítéli meg, de az idős generáció szerinte még mindig negatív beállítottságú. A másik fiatalember választát, pedig talán az magyarázhatja, hogy exogám, etnikai vegyes házasságból született és a család jelentős mértékben asszimilálódott.

2.7.2. A németekkel és osztrákokkal kapcsolatos sztereotípiák, előítéletek

A hetero-sztereotípiák másik csoportjának alanyait a németek és az osztrákok alkotják. Határozottan megfigyelhető volt, hogy szemben az országon belül élő népcsoportokra vonatkozó kérdésekkel ebben az esetben sokkal szabadabban, különösebb megfontolások nélkül nyilvánítottak, akár kritikus véleményt is a megkérdezettek. A két állam polgárainak megítélése szintén nagyrészt személyes, bár különböző forrásokból táplálkozó tapasztalatokon alapul. Ezek közül a legfontosabbak: a németországi Staufenberggel kötött testvér-települési kapcsolat, a szép számú rendezvényekre meghívott vendég együttesek, rokonlátogatások, turista- és zárandokutak, külföldi munkavállalás, német/osztrák cégek magyarországi képviselőinek vezetése, bevásárlás, mint ahogy arra már részletesebben kitértünk.

19. ábra

A németekkel és osztrákokkal kapcsolatos attitűdök százalékosan (teljes minta)

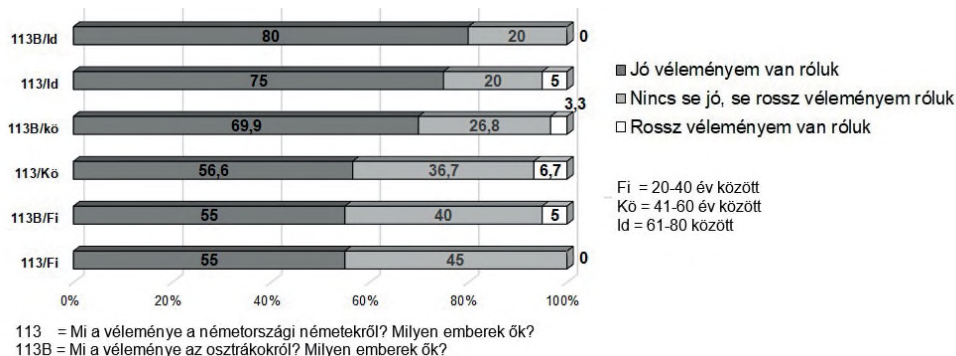
A két ország, azaz az anyanemzet(ek) polgárainak összesített megítélése, mint ahogy a 19. ábrából is kiténik, közel azonos, és a válaszok megoszlását tekintve hasonló nagyságrendeket mutat, mint az államalkotó nemzetet képviselő tarjáni magyarok esetében. Az osztrákokról kialakított kép a statisztikai mutatók alapján kis

mértékben kedvezőbb, ugyanakkor igen sok olyan adatközlő, aki úgy a németeket, mint az osztrákokat pozitívan ítélte meg, kommentárok formájában utóbbiakat „részesíti előnyben”: *Ich habe eine gute Meinung über die Deutschen, aber über die Österreicher eine noch bessere: sie sind freundlicher* (Jó véleményem van a németekről, de az osztrákokról még jobb, barátságosabbak). A pozitívabb „osztrák-kép” egyrészt annak is köszönhető, hogy a velük kapcsolatos tapasztalatok nem olyan sokrétűek, ami kevésbé differenciált véleményalkotáshoz vezethet: *Az osztrákokkal nincsenek olyan jó kapcsolataink, nem ismerem őket annyira, Németországból több vendég jön*. Másrészt az indokolja, hogy az Ausztriában beszélt német nyelv igen nagyfokú hasonlóságot mutat a tarjáni német (bajor-osztrák) nyelvjárással: *Ich fühle mich besser unter Österreichern, wegen der Sprache und Mentalität* (Osztrákok közt jobban érzem magam a nyelv és a mentalitás miatt); *Die Österreicher sind gemüthlicher, freundlicher, und auch die Sprache steht mir näher*. (Az osztrákok kedélyesebbek és barátságosabbak, és a nyelv is közelebb áll hozzám).

Azt, hogy a nyelvi, kulturális és mentális hasonlóságok szerepet játszanak az attitűdökben, valószínűsítik azok a pontosító megjegyzések, helyenként nem túl hízelgő attribútumoktól kísérve, amelyek a németeket területileg differenciáltan ítélik meg. A dél-németekről, elsősorban bajorokról jobb véleménnyel vannak, mint észak-német lakosságról, sőt, akadtak összehasonlítások a valamikori két német állam viszonylatában is: *Es ist nicht egal, woher sie kommen* (Nem mindegy, honnan jönnek [hová valók, E. M.]); *Die Deutschen sind freundlich, präzise, elegant; sie halten Distanz, aber in Bayern sind sie freundlicher, als im Norden, da sind sie egoistischer*. (A németek barátságosak, precízek, távolságtartóak, de Bajorországban barátságosabbak, mint északon, ott egoistábbak); *Die Süddeutschen, Baiern sind in Ordnung, je nördlicher, desto schlimmer, je mehr nach Westen, desto mehr in Ordnung* (A dél-németek, bajorok rendben vannak, de minél északabbra megyünk, annál rosszabbak; minél nyugatabbra, annál inkább rendben vannak); *Az „eneszkások” renden vannak, de az „endékások” azt hiszik, hogy ők jobbak, mint a magyarok*. Volt olyan adatközlő is, aki „bajor-preferenciáját” a következőképpen indokolta: *Die Baiern sind besser, wegen der Landwirtschaft sind die Leute anders* (A bajorok jobbak, a mezőgazdaság miatt ott másilyenek az emberek). A németek fennmaradó részének tőle ugyanakkor csak a sommás „*kékvérű poroszok*” megjelölés jutott.

Mint ahogy arra fentebb már hosszabban kitértünk, a magyarországi kisebbségekre és az államalkotó nemzetre vonatkozó kérdéseknél az adatközlők többek között egyfajta, a múlt hordalékával terhes telepes-/kisebbségi mentalitásra visszavezethetően (*Siedlermentalität*) igen visszahúzódóak, „megfontoltak” voltak, nem így az anyanemzetek esetében. Nagyon nyíltan mondták el az osztrákokkal és a németekkel kapcsolatos akár negatív véleményüket, sőt, sérelmeiket is. Az osztrákoknál a leggyakoribb pozitív minősítések – sokszor a németekkel összevetve őket –, a következők voltak: *nyíltak, barátságosak, segítőkészebbek, lazábbak, közvetlenebbek, nem lekezelők, vendégszeretőbbek, kedvesebbek*. Akadtak, bár jóval kisebb

számban, negatív jelzők is: *felsőbrendűeknek érzik magukat, lenézők, cím-/titulus-mániások*. Egy adatközlő, pedig a 'felfuvalkodott, gögös' nyelvjárási megfelelőjével (*aufprochti*) illette őket. A németek a válaszok alapján jóval több negatív tulajdonsággal rendelkeznek: *a németek nem olyan odaadók, pökhendik, lenézők, büszkék, nem barátságosak, felsőbbrendűségüket érzékeltetik, gögösek, azt hiszik, hogy ők valakik, szemtelenek, büszkeség van bennük és lekezelő a stílusuk, büszkék a pénzükre, beképzettek*, de voltak, igaz, nagyon kevesen, akik épp őket tartotta barátságosabbaknak, szimpatikusabbaknak. A németek fentebb említett „rossz tulajdonságai” kiegészülnek azzal, hogy többen úgy érzik, hogy a németek kihasználják/kihasználták őket: *ausnutzen tun sie am, ausgenutzt haben sie uns*. Egy a középső korcsoportba tartozó férfi saját „értékelési skálát” is felállított, szerinte: *Für die Deutschen stehen die Österreicher eine Stufe tiefer, für die Österreicher die Ungarn* (A németek számára az osztrákok vannak egy fokkal lejjebb, az osztrákok számára a magyarok).

20. ábra

A németekkel és osztrákokkal kapcsolatos attitűdök korcsoportonként százalékosan

A magyarok, a németek és az osztrákok iránti attitűdökre egy kevésbé direkt kérdés is vonatkozott: „Melyik focicsapatnak szurkol, ha a magyar és a német/osztrák válogatott játszik?” Mindkét esetben kiemelkedően magas a magyaroknak szurkolók aránya: egy német–magyar meccsen 70%, a *Nationalelf*-nek 21,7%, a fennmaradók pedig mindkét csapatnak drukkolnak. Egy osztrák–magyar mérkőzésen többen szurkolnak a magyar válogatottnak (91,7%), és csak 5% az osztráknak. Elsősorban férfiak fűztek ehhez megjegyzéseket: Az egyik azért szurkol a németeknek, mert sokkal jobb focit játszanak, a másik úgy fogalmazott: *A magyaroknak, akkor is, ha tudom, hogy mindig vesztenek*.⁵⁰

⁵⁰ Ide kívánczik Joschka Fischer, 1998 és 2005 között német külügyminiszter és alkancellár, édesapjáról többször elmesélt története. A családot 1946-ban elűzték Budakesziről/Wudigß, ahol több generáción keresztül hentesboltjuk volt. Az 1954-es futball világbajnokság döntőjét a magyar és a német válogatott játszotta Bernben. Fischer édesapja nem csak szurkolt az Aranycsapatnak, de vereségüket meg is könnyezte.

A németek és az osztrákok megítélésében releváns generációspecifikus különbségek nincsenek, ugyanakkor a pozitív vélemények aránya a fiataltól az idős korosztályig növekvő, míg a semlegeseké csökkenő tendenciájú (lásd 20. ábra).

A fiataloknál a németekről, az idősebbeknél ezzel szemben pedig az osztrákokról nem nyilatkozott senki negatívan. A középső korosztály látszik a legkritikusabbnak lenni – mindkét nemzettel szemben. Bár egyértelműen negatív véleményt közülük csak igen kevesen fogalmaztak meg, a fentebb idézett „nép-karakterológia” kevésbé hízelgő megállapításainak nagy része tőlük származik.

3. Változások Tarjában a 2003-as kutatás óta

A vizsgálat és a 1993-ban elfogadott, a nemzetiségi és etnikai kisebbségek jogait garantáló LXXVII. számú törvény között tíz év telt el, majd a 2011/CLXXIX. számú törvényig megközelítőleg egy újabb évtized. A jogalkotás és a jogérvényesítés, -alkalmazás között természetesen nincs abszolút időbeli egybeesés, utóbbiak szukceszív módon jelennek meg úgy az egyének, mind pedig a közösségek életében. A következőkben azokat a változásokat ismertetjük röviden, melyek az utóbbi húsz évben a tarjáni német közösségben végbementek. Mielőtt rátérnénk ezekre, nézzük meg összehasonlításként a kutatás óta lezajlott két népszámlálás tarjáni adatait. 2011-ben 163 fő (6,97%) vallotta magát csak német, 645 fő (27,47%) pedig kettős identitásúnak. A német anyanyelvűek száma 34 (1,46%), 531 személy (15,8%) emellett még egy másik nyelvet is megadott. Családi, baráti körben tíz személy (0,43%) beszél kizárólag németül, 509-en (22,02%) ezen kívül még egy másik nyelven is. Német kulturális értékekhez 233 személy (11,04%) kötődik, 418 fő (19,8%) kettős kötődést adott meg. A legutóbbi, 2022-es census során 240 fő (10,26%) volt a német, 364 (15,55%) pedig a kettős identitásúak száma, 18 személy (0,73%) vallotta magát német anyanyelvűnek, 147-en (5,98%) e mellett még egy másik nyelvet is megjelöltek. A családi, baráti körben kizárólag a németül öt fő (0,21%) beszél, 205-en (8,67%) pedig e mellett még egy másik nyelvet is használnak. Az adatokat természetesen sok szempontból lehet elemezni, itt azonban terjedelmi okokból csak két megállapításra szorítkozunk. Szembetűnő egyrészt a német identitás, anyanyelv és annak használatában bekövetkezett visszaesés, másrészt a kettős „kötődések” számának jelentős növekedése, melyek azonban országos szinten megfigyelhető tendenciák. Az önbevallások adatai, valamint a nemzetiségi nyelv, identitás és kultúra gyakorlati, látható és hallható jelenléte között Tarjában (is) jelentős különbségek mutatkoznak. Hiszen számos alulról jövő, de emellett a különböző egyesületek és a Nemzetiségi Önkormányzat által életre hívott közösségépítő, identitást erősítő, a nyelv és a kulturális hagyományok felélesztését célzó kezdeményezés indul útjára. Lássuk, ezek miben is állnak.

A nyelvi, szemiotikai tájkép új elemekkel gazdagodott és teszi a nyilvános térben is láthatóvá a németiséget. 2005-től az intézményre kikerültek azok német nevei is: *Gemeindehaus* (Közsegháza) (8. fénykép), *Gesundheitszentrum* (Egészségügyi Központ), *Feuerwehrhaus* (Tűzoltó szertár), *Gemeinschaftshaus* (Közösségi Ház),

Kulturhaus (Kultúrház), *Tarianer Deutsche Nationalitätengrundschule* (Tarjáni Német Nemzetiségi Általános Iskola), *Kindergarten* (Óvoda) *Kinderkrippe* (Bölcsőde) (9. fénykép).

2012-ben átadták a Tájházat (*Heimatmuseum*), majd 2018-ban, harmadik településként az országban, a hét állomásból álló tanösvényüket. Mottóként a falu születének, a magyarországi német író, Mikonya József egyik nyelvjárásban írt versét választották: *Zwöülf Maonat is a Jaohr* (Tizenkét hónap egy esztendő). Ebből a költeményből szerepel mindegyik táblán az annak tartalmához kapcsolódó hónapról szóló négy sor. A dialektussal azonban a kísérfüzetben is találkozunk, például a ragadványneveknél, illetve a szőlőművelés és a szüret eszközeinél.⁵¹ És végül a nyelvi tájkép legújabb, de igen meghatározó elemeként 2022. szeptemberében átadták az első németek 1737-ben történt betelepülése előtt tisztelgő emlékművet, melynek felirata: *In Erinnerung an die Ansiedlung der ersten deutschen Familien in Tarian im Jahre 1737*.⁵² Felállítását aktív közös gondolkodás, egyeztetés előzte meg, melyben a Nemzetiségi Önkormányzat mellett a *Deutschklub* tagjai is meghatározó szerepet vállaltak, de a falu lakói is részt vettek.

8–9. fénykép

Magyar–német köztéri feliratok Tarjában

Fontos volt számukra, hogy az emlékmű ne csak méltó legyen, de a szimbólumok, emlékeztetőfigurák, a betelepülés általános modalitásai mellett – Duna, *Ulmer Schachtel* (Ulmi dereglye) – híven tükrözzék a tarjáni telepesek különböző

⁵¹ A tarjáni tanösvényhez részletes információkért lásd <https://lehrpfad.hu/tarian/>. Ugyanitt a kísérfüzet is megtalálható.

⁵² Az emlékmű avatásáról 2022. október 4-i adásában tudósított az *Unser Bildschirm*, a hazai németek heti televíziós műsora is, melyet az emlékhely történetéről és jelentőségéről Klinger Tamás polgármesterrel és Reiner Judittal, a *Deutschklub* elnökével folytatott interjúk is kiegészítettek. Lásd <https://mediaklikk.hu/nemzetisegi-adasok/cikk/2022/10/03/nemet-nemzetisegi-musor-40-het>. Az adás elérhető: <https://nava.hu/id/4011388>

szociális csoportjait, valamint életvezetési normáit is. Kovács Jenő szobrászművész alkotását közadakozásból finanszírozták, nem kértek állami támogatást, mert ahogy mondták: *Ha egyedül nem tudjuk megoldani, akkor nem érdemljük meg őseinket.*⁵³ Az emlékhely kapcsán mindenképp megemlítendő, hogy a finanszírozáshoz nem csak a német, de a magyar közösség is hozzájárult, ami igen jól szemlélteti a két népcsoport jó viszonyát.

A tanösvény kapcsán már szó esett a német dialektusról. Növekvő helyi értékére a tarjáni német közösségben azonban ezen kívül még több kezdeményezés utal. Az óvodában, a szülők kérésére már 1981-ben egy csoportban megindult a német nemzetiségi nevelés, amit aztán az egész intézményre kiterjesztettek, így az német nemzetiségi óvoda lett. A jelenlegi kilenc óvónő mindegyike rendelkezik német nemzetiségi óvodapedagógus végzettséggel, öten beszélnek, ketten pedig értik a tarjáni német nyelvjárást. A gyermekek között évente csak 2–3 van, akikkel a szülők, nagyszülők otthon német dialektusban vagy standard nyelvváltozatban beszéltek, a többiek német nyelvtudás híján vannak. Az óvodában, miután a nevelők nyelvi kompetenciája ezt lehetővé teszi, nagy hangsúlyt helyeznek a német dialektus, természetesen életkornak megfelelő, autentikus közvetítésére, de arra is, hogy az óvónők egymás közt is a minél többet használják a német nyelvjárást. Ezzel kapcsolatos módszertani ismereteiket bővítendő épp a tarjáni óvoda adott otthont 2019. májusában egy módszertani továbbképzésnek, mely a nyelvjárást óvodában és általános iskolában való közvetítésével foglalkozott. Az általános iskolában tanító pedagógusok között is szép számmal vannak, akik még beszélnek a tarjáni németet. A nyelvjárási szocializációra, de a pedagógusok munkájára is visszavehető, hogy az Országos vers- és prózamondó verseny nyelvjárási kategóriájában többször végeztek első helyen tarjáni diákok. Így 2005-ben, 2009-ben, 2013-ban és 2015-ben is, négy alkalommal pedig a német standard kategóriában. A szakmai munka színvonalát az is jelzi, hogy az általános iskolát – mivel megfelelt az MNOÖ Oktatási Bizottsága vonatkozó minőségi kritériumainak⁵⁴ – 2020-ban fenntartóként átvette a helyi német önkormányzat. Ahogy arra már kitértünk, több településen alakultak az utóbbi években német nyelvjárási törzsasztalok. Tarján is ezek közé tartozik. 2012-től 2020-ig működött a *Schwäbisch Kurs* (Sváb kurzus), ami iránt igen nagy volt az érdeklődés: nem csak idősek, hanem ami igen fontos fiatalok is szép számmal látogatták⁵⁵. A tagok itt is megmutatták, hogy a nyelvjárást színpadképes: 2016-ban és 2017-ben bemutatták a *Ti Tauf* (A keresztelő) című színdarabjukat, mely ugyanakkor feleleveníti, feléleszti a kapcsolódó szokásokat is. A járványhelyzet megszakította az összejöveteleket, de tervezik az újraindításukat. Ugyancsak a fiatalok elkötelezettségét és lokális

⁵³ 2017-ben a betelepülés 280. évfordulójáról nagy sikerű, a falu lakói által előadott német (benne német nyelvjárási betétekkel) és magyar nyelvű színdarabbal emlékeztek meg *Ansiedlung 280* címmel. Lásd <https://www.facebook.com/media/set/?vanity=431254597029193&set=a.882446231910025>.

⁵⁴ A bizottságnak bírálati és egyetértési joga van az intézményi átvételeknél.

⁵⁵ Az óvodára és a sváb nyelvtanfolyamra vonatkozó információkért köszönettel tartozom Pilczinger Anna óvoda- és kurzusvezetőnek.

identitását mutatja az a 2017-ben megjelent fotóalbum, mely az általuk, Tarjánról, az ottani rendezvényekről, eseményekről készített képek válogatását tartalmazza *In Tarian dahaam* (Otthon Tarjánban) címmel, alcíme pedig: *Egy sváb falu a fiatalok szemével*. A főcím, épp a fiatalok kérésére nyelvjárási alakban áll, megjelenése óta vallomással is felérő szállóigévé is lett a településen, sőt a betelepülési emlékhely „mottója” is: *In Tarian dahaam, dahaam in Tarján* (Tarjánban otthon, otthon Tarjánban). Nem csak a cím áll német nyelvjárásban, ebben az albumban is szerepelnek Mikonya József fent hivatkozott dialektusban írt költeményének versszakai. 2021-ben elindult a *Tarianer Geschichten* (Tarjáni történetek) című interjúsorozat, melyben idős falubeliek mesélnek életükről és egyéb helyi témákról, a beszélgetések nyelvjárásban zajlanak és az interneten is elérhetők.⁵⁶

10–12. fénykép
„Látható” német nyelvjárás (Tarján)

És nem utolsó sorban hadd álljon itt még egy, a himesházihoz hasonló kezdeményezés 2022-ből. Bachmann Ágnes, az ötlet gazdája a következőképp indokolta. *Szerettem volna, ha a nemzetiségi hovatartozásomat, hovatartozásunkat modern, a hétköznapiakban megjeleníthető módon is ki tudjuk fejezni. Ehhez a szöveggel ellátott pólókra, melyeket azok is megértene, akik már csak alig értik a nyelvjárásunkat. Igyekeztem a régi hangulatot idézve női és férfi „sztereotípiás” feliratokat találni. Lányoknak, hölgyeknek a következő feliratokat szánta: *Toarum* (azért), *I was, was i was* (Tudom, amit tudok) (10. fénykép), *Weibspüd* (asszony), *A zeid hob’i heid ned* (Ma nincs időm), fiúk, férfiak pedig a következőkből választhatnak: *I khumm späda* (Később jövök), *Mannspüd* (férfi) (11. fénykép), *Is schö kuad* (Jól van már), *Heid**

⁵⁶ Lásd <https://www.youtube.com/watch?v=zNxWsgQSGCo&t=52s>; <https://www.youtube.com/watch?v=dRC4h43mdWQ&t=3789s>; https://www.youtube.com/watch?v=oLjp_BB6xGw&t=2363s; <https://www.youtube.com/watch?v=3vYGeqiaXzo>. Az interjút Bachmann Ágnes, Bachmann Katalin, Pilczinger Anna és Andorfer Éva készítette.

ned, völlecht moaring (Ma nem, talán holnap). Készült egy hátizsák is, melynek felirata: *Is olles trin* (mindent betettem, minden benne van) (12. fénykép).

Tarján neve azonban a régióban, és országos szinten is „jól cseng”. Évek óta házigazdái a Komárom-Esztergom megyei általános iskolások *Das schönste Erbe* (A legszebb örökség) című népismereti vetélkedőjének, 2022-ben meghírdették az *Unser Rosenkranz* (A mi rózsafüzérünk)⁵⁷ című országos versenyt. 300 diák közreműködésével 23 pályamunka érkezett az ország 12 településéről, melyekből kiállítás is készült. 2005 óta otthont adnak az általuk kezdeményezett, évenként megrendezett Mesterségek napjának (*Handwerkertag*)⁵⁸, melyre az egész országból érkeznek hagyományos kismesterségek képviselői.

Személyes zárógondolatok

Mint ahogy említettem, az 1990-es évek eleje óta követem résztvevő megfigyelőként a tarjáni német közösség életét. Már akkor is megfogott megmaradni-akarásuk, önszerveződésük számos kezdeményezésben és programban is kifejezésre jutó közösségteremtő és -megtartó ereje. Ezek, a többi hazai német közösséghez hasonlóan akkoriban nem kizárólag, de elsősorban a kultúra és a hagyományok megőrzésére, revitalizációjára irányultak, melyek természetesen meghatározó identitáselemek. A német nyelv, ezen belül is a nyelvjárás generációk közötti természetes átadása és használata a mindennapi kommunikációban kevésbé képezte célzott törekvések tárgyát, ami a 2003-as kutatásban különösen a fiatal generációnál, igen elgondolkodtató adatokban mutatkozott meg. Az azóta eltelt két évtized alatt azonban több olyan kezdeményezés született, ami épp a fiatalokra – akik nem csak aktív résztvevők, de gyakran indítványozók és ötletgazdák is –, és a német nyelvre, annak is hagyományos tarjáni változatára (is) irányul. A német nyelv identitásában betöltött szerepének növekedése, és ami igen fontos, ennek tudatosítása, mi több büszke vállalása figyelhető meg az utóbbi években a településen. Az elsajátítására, vagy a meglévő kompetenciák fejlesztésére való törekvés fontos lépésként értékelendő. Személyes tapasztalatom szerint gyakoribb a német szó Tarjánban, mint a 2000-es évek elején, mi több, kaptam már ímélt egy fiatal generációhoz tartozó hölgytől tarjáni német nyelvjárásban (a válaszatot kelet-hesseni anyanyelvemen írtam). Az utóbbi két évtized pozitív változásokat indított el, azonban az út még hosszú. Fordulópont az lenne, ha a német nyelvjárás (immár „rehabilitálva”), és/vagy a standard

⁵⁷ A pályázatot a Tarjáni Német Nemzetiségi Általános iskola hirdette meg általános iskolások számára. A felhívás a következő volt. Készítsenek saját lakóhelyükre jellemző, ott fellelhető alpanyagból rózsafüzért, melynek öt gyöngye virtuális, szellemi és kulturális tartalommal töltött. Olyan értékekkel, melyek apáról fiúra, generációról generációra öröklődnek: imák, ételreceptek, népszokások, anekdoták, mondókák. „Célunk az volt, hogy egyesítsük az ország német nemzetiségi általános iskoláinak diákjait egy közös projektbe, hogy ezen a módon is megtapasztalhassák az összetartozás érzését. Hozzanak létre valamit, egy csapatban elkészített munkát, egy olyan értéket, mely a településük sajátos jegyeit hordozza, értéket teremtve ezzel a jelennek, felidézve és megőrizve a múltat a jövő számára” fogalmazott a beszámolójában a kezdeményező, Bachmann Ágnes.

⁵⁸ Az információkat köszönöm Miskovics Máriának, a program szervezőjének.

nyelvváltozat ismét a szocializáció és úgy a családi, mind pedig a közösségi kommunikáció nyelvivé válna, helyreállítva a generációs kontinuitást. Ha a fiatalok, akik általában magas szinten beszélnek a német nyelvet, abban nem csak a munkerőpiaci konvertálhatóságot látnák, hanem identitásuk egyik fontos, ha nem a legfőbb elemét. *Hiszen nem csak a nemzet, de a nemzetiség is nyelvében él!*

A 2003-as kutatás k96. nyitott kérdése, többes válasz megengedésével így szólt. *Mit kellene tenni Ön szerint, hogy a német nyelv megmaradjon Magyarországon?* Sok különböző válasz érkezett. Volt, aki a német nyelvterülettel való kapcsolatokat, a testvértelepüléseket, a német nyelvű televíziós csatornákhöz való hozzáférést, a cseregyerek-rendszert, a turizmust említette, mások a nemzetiségi programokat, rendezvényeket, a kulturális, hagyományőrző egyesületeket, a szokásokat és a népviseletet, megint mások a német nyelvű misét, az önművelést, olvasást. Elhangzott az is, hogy ez a fiatalok felelőssége, de az is, hogy az értelmiségé. Kiemelkedően a legtöbb válaszoló azonban az oktatást és a családot nevezte meg. Engedtessék meg a végén egy képi megfogalmazás. A magyarországi németek nyelvi jövőjébe olyan ajtó vezet, amin két zár van. Az egyik kulcsa a családnak, a másiké az oktatási és nevelési intézményeknek van. Az ajtó nyitásához mindkettő szükséges. Úgy legyen!

Hivatkozott irodalom

- Arnold, Christina 2019. *Wolki und ihre Freunde*. Budapest, VUdAK.
- Áts Erika (szerk.) 1974. *Tiefe Wurzeln. Eine ungarndeutsche Anthologie*. Budapest, Literarische Sektion des Demokratischen Verbandes der deutschen in Ungarn.
- Becker, Robert 2023. *Ti Hausschlange. E Kschicht em Leit un Zeit*. Budapest, VUdAK.
- Bellmann, Günther 1971. *Slavoteutonica. Lexikalische Untersuchungen zum slawisch-deutschen Sprachkontakt im Ostmitteldeutschen*. Berlin–New York, de Gruyter.
- Bindorffer Györgyi 2001. *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Bindorffer Györgyi 2007. *A kettős identitás összehasonlító vizsgálata két magyarországi német településen – Csolnok – Véménd*. In: Bindorffer Györgyi (szerk.) *Változatok a kettős identitásra. Kisebbségi léthelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok, szlovének körében*. Budapest, Gondolat Kiadó. 110–187.
- Dávid, Géza 2007. *Die Bevölkerung Ungarns im 16.-17. Jahrhundert*. In: Kristó, Gyula (szerk.) *Historische Demographie Ungarns (896-1996) [= Studien zur Geschichte Ungarns, 11]*. Herne. 135–180.
- Dávid Zoltán 1980. *A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene*. *Valóság* 23/8: 87–101.
- Erb, Maria 2012. *Wenn das Fremde zum Eigenen wird. Korpusbasierte Untersuchungen zu den ungarischen Lehnwörtern der nachtürkischen deutschen Sprachinselmundarten von Ungarn bis 1945* [= *Budapester Beiträge zur Germanistik* 46]. Budapest, ELTE Germanisztikai Intézet.
- Erb Maria 2020. *A nyelvi tájkép új elemei. Magyarországi német tanösvények*. In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. Budapest, Nyelvtudományi Intézet. 89–107.
- Erb, Maria–Knipf, Elisabeth 2000. *Selbstreflexionen zum Ortsdialekt in den deutschen Ortschaften im Ofner Bergland (Ungarn)*. In: Greule, A.–Scheuerer, F. X.–Zehetner, L. (Hgg.) *Vom Sturz der Diphthonge. Beiträge zur 7. Arbeitstagung für bayerisch-österreichische Dialektologie in Regensburg, 1998* [Tübinger Beiträge zur Linguistik 450]. Tübingen, Niemeyer. 217–229.

- Eszterle M. Edit 1929. A budakeszi német nyelvjárás hangtana. Budapest.
- Hutterer, Claus Jürgen 1991. Hochsprache und Mundart bei den Deutschen in Ungarn. In Manherz, Karl (szerk.) Claus Jürgen Hutterer: Aufsätze zur deutschen Dialektologie. Budapest, Germanistisches Institut. 313–344.
- Hutterer, Claus Jürgen 1991. Die deutsche Volksgruppe in Ungarn. In Manherz, Karl (szerk.) Claus Jürgen Hutterer: Aufsätze zur deutschen Dialektologie. Budapest: Germanistisches Institut. 253–280.
- In Tarian dahaam. Egy sváb falu a fiatalok szemével. 2017.
- Jäger-Manz, Monika 2007. Zum Sprachgebrauch der primär mehrsprachig sozialisierten Kinder in Südungarn. In: Erb, Maria–Knipf-Komlósi, Elisabeth (szerk.) Tradition und Innovation. Beiträge zu neueren ungarndeutschen Forschungen. Budapest, Germanistisches Institut. 264–290.
- Klinger, Theresia 2004. Unser Wunderhaus – Die Tarianer Grundschule. In: Knipf, Elisabeth–Erb, Maria (szerk.) Deutsch revival. Pädagogische Zeitschrift für das ungarndeutsche Bildungswesen. Jg. 1, Heft 1. Budapest. 85–87.
- Knipf, Elisabeth–Erb, Maria 1995. Die Rolle der deutschsprachigen Massenmedien bei den Ungarndeutschen. In Manherz, K. (Hg.) Ungarndeutsche Studien. Bd. 12. Budapest. 28–36.
- Knipf, Elisabeth–Erb, Maria 1998. Sprachgewohnheiten bei den Ungarndeutschen. Vorergebnisse einer Umfrage. In: Hutterer, Claus Jürgen–Pauritsch, Gertude (szerk.) Beiträge zur Dialektologie des ostoberdeutschen Raumes. Göppingen, Kümmerle. 253–267.
- Knipf-Komlósi, Elisabeth 2001. Dialekt „out“ – Standardsprache „in“. Zur Varietätenwahl im Sprachgebrauch der deutschen Minderheit in Ungarn. In: Egger, Kurt–Franz Lanthaler (Hgg.) Die deutsche Sprache in Südtirol. Einheitssprache und regionale Vielfalt. Wien–Bozen, Folio Verlag. 99–115.
- Korb, Angela 2011. Reigöd vum Waidepam. Kaanr Vrzählstickr von Mathilde Geizskopf. Budapest, VUdAK.
- Lajtai Máttyás 2020. Nemzetiségi viszonyok és a statisztikai adatgyűjtés Magyarországon. Statisztikai Szemle 98/6: 547–572.
- Manherz Károly (szerk.) 1998. A magyarországi németek. Budapest, Útmutató Kiadó.
- Márkus Beáta 2020. Csak egy csepp német vér. A német származású civilek Szovjetunióba deportálása Magyarországon 1944/45. Pécs, Kronosz Kiadó.
- Mikonya József 1992. Tarjáni krónika. Tarján község a történelem tükrében. Esztergom.
- Mollay Károly 1989. A német–magyar nyelvi érintkezések. In: Balázs, János (szerk.) Nyelvünk a Duna-tájon. Budapest, Tankönyvkiadó. 231–290.
- Morauszki András–Papp Z. Attila 2014. Nemzetiségi revival? Magyarország nemzetiségei a 2011. évi népszámlálás megváltozott módszertana tükrében. Kisebbségkutatás 3: 73–98.
- Neuhauser Frigyes 1927. A zirci német nyelvjárás hangtana. Budapest.
- Seewann, Gerhard 1992. Minderheitsfragen in Südosteuropa. München, Oldenburg Verlag. Siebenbürger Sachse, Ungarndeutscher, Donauschwabe? Überlegungen zur Identitätsproblematik des Deutschturns in Südosteuropa. In: Seewann, Gerhard (szerk.) Minderheitsfragen in Südosteuropa. München, Oldenburg Verlag. 139–155.
- Seewann, Gerhard 2013. Geschichte der Deutschen in Ungarn. Bd. I.: Vom Frühmittelalter bis 1860. Marburg, Verlag Herder Institut.
- Stalder, Stefan 2011. Sammelwerk donauschwäbischer Kolonisten. Auszüge aus der donauschwäbischen Gesamtkartei Bd. VII. Arbeitskreis donauschwäbischer Familienforscher, Sindelfingen.
- Tóth Ágnes 2020. Németek Magyarországon 1950–1970. Budapest, Argumentum.
- Treszl, Anton 1996. Tarian/Tarján – Ein ungarndeutsches Dorf und seine Umgebung im Komitat Komorn-Gran I.
- Wild, Katharina 2010. Zur komplexen Analyse der „Fuldaer“ deutschen Mundarten Südungarns. Budapest, ELTE Germanisztikai Intézet.

Exposé

DEUTSCHE NATIONALITÄT

Sprachgebrauch, Sprachkompetenzen, Sprachattitüden, Stereotype, ethnische und sprachliche Identität

Der Beitrag bewegt sich auf mehreren Zeit- und Gemeinschaftsebenen, konstant bleibt jedoch die zentrale Themenstellung: Sprachgebrauch der Ungarndeutschen. Das erste Kapitel bietet dazu einen zusammenfassenden historischen Überblick mit den jeweiligen Rahmenbedingungen in Bezug auf die ganze Volksgruppe. Das anschließende Kernstück der Abhandlung bewegt sich auf lokaler Ebene, in Tarian/Tarján, wo 2003-2004 eine empirische Untersuchung u.a zu den Sprachkompetenzen, zum Sprachgebrauch, zur Identität und Muttersprache, zu Sprachattitüden und zu ethnischen Stereotypen durchgeführt wurde. Präsentiert werden in Auswahl die hierbei erhobenen statistisch ausgewerteten Daten, jedoch mit besonderem Hinblick auf die sprachinternen sowie -externen Steuerungsfaktoren. Im letzten Teil wird – nach zwei Jahrzehnten – im Rahmen eines kurzzeitdiachronen Vergleichs überprüft, ob und inwieweit sich in den erhobenen Bereichen die Situation in der deutschen Gemeinschaft von Tarian verändert hat.

4. FEJEZET

ROMÁN NEMZETISÉG

Nyelvi gyakorlatok, nyelvtudás, attitűdök, fenntartható kétnyelvűség¹

BORBÉLY ANNA

1. Bevezető

A magyarországi román² nemzetiség alapvető nyelvi sajátossága a Magyarországon beszélt román nyelv és a román–magyar kétnyelvűség. A fejezet célja bemutatni, miként él a közösség ezzel a két nyelvvel, vagyis hogyan használja, mennyire ismeri a nyelveket, hogyan vélekedik róluk, milyen sztereotípiákat kapcsol a két nyelvhez és a kétnyelvűséghez. A fejezetben olvasható ismeretek elsősorban 71 kétnyelvű személy gondolatai alapján lettek kidolgozva. Az ismeretek vázát azok a válaszok adják, amelyeket 70 kétnyelvű válaszolótól nyertünk, 142 kérdést feltéve nekik. Szerep jut a kérdező-terepmunkás gondolatainak is, melyeket az általa feltett kérdésekre kapott válaszokat követően fogalmaz meg. A szociolingvisztika elméleti és módszertani alapjaira épülő feldolgozás, tehát lényegében „A nyelvi másság dimenziói: A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei” című (NKFP 5/126/2001) csoportos kutatásra épül, amelynek keretében, a jelen kötetben bemutatott hat nemzetiségi közösségben végeztünk összehasonlító, keresztmetszeti kutatást. Ezt egészítik ki az MTA bilaterális pályázatok támogatásával készült konzekutív kutatások eredményei.³ Az NKFP kutatás óta eltelt két évtizedes változásokat egy longitudinális bilingvizmus (a továbbiakban LB)⁴ vizsgálat adataival egészítjük ki (vö. <https://www.youtube.com/watch?v=4ORISEF4aJs>). A fejezet alapkérdése, hogy egy valaha egy nyelvű román közösség tagjai kétnyelvűvé válva melyik utat választják: újra egy nyelvűvé válnak-e, de immár magyar nyelven, avagy stabilizálják a román–magyar kétnyelvűséget? A kétnyelvűség stabilizálása – meglátásom szerint – az egyetlen lehetőség a nemzetiségi nyelv megőrzésére. Ennek a megvalósítása társadalmi, közösségi és szociolingvisztikai körülményektől függ. Az elemzések módszere, hogy

¹ Ezúton is megköszönöm Martyn Emíliának és Vargha Andrásnak a fejezet előző változatához fűzött megjegyzéseit.

² A román és a vlah > oláh népnév eredetéről lásd az internetes forrásokat. „Az oláh szó az 1848–1849-es szabadságharc óta visszaszorulóban van, ugyanis ettől az időtől kezdve a magyarországi románok kívánságára a hivatalos nyelvhasználat a román szóval illeti ezt a népcsoportot” (<https://uesz.nytud.hu/>).

³ Az MTA Nyelvtudományi Intézete, majd a HUN–REN Nyelvtudományi Kutatóközpont (Borbély Anna) és a Román Akadémia „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” (Maria Marin, Iulia Mărgărit, Daniela Răuțu, Carmen Radu és Marinela Bota) együttműködésében tizenegy románok lakta település beszélőivel készültek 1992–2023-ig interjúk (vö. pl. Marin–Mărgărit 2005; Borbély 2016a, 2022a).

⁴ A Longitudinális kutatás a román–magyar kétnyelvűségről (1990–2000–2010–2021) című vizsgálat egy Kétégyházában készült, négy terepmunkára épülő valóságosidő-vizsgálat (vö. Borbély 2023).

a kétnyelvűséget támogató szociolingvisztikai körülményeket (vö. Borbély 2014: 239–247) szembesítjük a kétnyelvű beszélőktől kapott válaszokkal. Az eredmények bemutatása előtt a román nyelvről, a Magyarországon beszélt román nyelvváltozatról és a közösségről foglalunk össze néhány alapismeretet.

2. A román nyelv

A *román nyelv* (*limba română*)⁵ az indoeurópai nyelvcsaládon belül az újlatin (neolatin) nyelvek keleti csoportjának tagja. Az újlatin nyelvek összehasonlító nyelvtana Herman József szerint „minden kétséget kizáróan bebizonyította, hogy az e nyelvek közös ősenek tekinthető nyelvváltozat – bár még továbbra is latin – érzékelhetően eltér az ún. klasszikus latintól, amely pl. Cicero vagy Vergilius műveiben jelenik meg” (2003: 11). „Az újlatin nyelvek és a latin szerkezete közötti lényeges különbségeket egyszerűen figyelmen kívül hagyva azt is szokás mondani, hogy a latin »fennmaradt« vagy tovább él az újlatin nyelvekben, következésképp a története folyamatos. Figyelembe kell vennünk azonban egy alapvető tényt: minden nyelv kommunikációs eszköz, spontán módon tanulható »természetes« környezetében, és a közösség tagjai gyerekkoruk óta használják az élet minden területén; így tehát, amikor megszűnik ily módon működni, amikor már senkinek nem az »anyanyelve«, története véget ér, vagyis más szóval, a nyelv »kihalk«” (Herman 2003: 85). „A román nyelv egy jelentős nagyságú területen, a Duna északi és déli területein alakult ki, a római birodalom Európa dél-keleti terjedésének eredményeképp, amely Kr. e. 229-ben vette kezdetét és három évszázadon át tartott” (Saramandu 2021: 11).⁶

Míg a nyugati újlatin nyelvek (lásd pl. katalán, francia, olasz, portugál, rétoromán, spanyol) latin eredetű szavai középkori latin szövegekben jelennek meg, addig a legrégebbi román szavak szintén idegen nyelvű, de ószláv szövegekben: *abia* (’alig’, kb. 863–867), *cumătră* (’asszonyosság’, kb. 869–885), *agust* (’augusztus’, 946) (Sala 2001: 69, 157). Egyes nyelvészek a keleti újlatin nyelveket, a románt, az arománt, a meglenorománt és az istrorománt önálló nyelveknek tekintik. Mások szerint – és ez a legelterjedtebb („hivatalos”) nézet – a román nyelv dialektusainak tekinthetők a Dunától északra beszélt *dákoromán*, valamint a Dunától délre beszélt *aromán*, *meglenoromán* és *isztroromán*⁷.

A négy dialektus szétválását a 10–13. századra datálják (Sala 2001: 176). Az észak-dunai és dél-dunai román dialektusok között a kölcsönös érthetőség csak részleges. Az ún. dákoromán dialektus az egyetlen, amely irodalmi nyelvváltozattal és hivatalos nyelvi státusszal rendelkezik, és ezt a dialektust azonosítják általában román nyelvként (*ausbau-nyelv*, Kloss 1967: 30). Öt román szubdialektusa

⁵ Lásd <https://www.ethnologue.com/language/ron>.

⁶ A román és angol idézetek a fejezet szerzőjének magyar fordításai.

⁷ A román nyelvészeti szakirodalomban a *nyelv* és *dialektus* terminusok problematikájáról folytatott viták a dél-dunai idiómákkal kapcsolatosak (lásd Marin 2018: 386). Míg az aromán, a meglenoromán és az isztroromán a román nyelvészeti szakirodalomban dialektusok „maradtak”, az Ethnologue listában nyelvként vannak számon tartva (Borbély 2014: 26).

van: a *moldvai*, a *munténiai*, a *máramarosi*, a *körösvidéki* és a *bánáti*. A legrégebbi román szöveg Neacșu levele (*Scrisoarea lui Neacșu*). Ettől, az 1521-ben íródott kézírattól (vö. Internetes források) datálódik a román irodalmi nyelv kialakulásának kezdete. Bécsben, latin nyelven jelent meg az első román grammatika *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (Micu-Klein–Șincai 1780)⁸.

A mai románban a latin ábécé – bizonyos fonetikai sajátosságokkal és helyesírással kiegészítve (pl. *ă, â, î, ș, ț*) – hivatalosan 1860-tól használatos. Ezt megelőzően cirill betűkkel írtak (*litere chirilice, pă potcoave*). 1688-ban Bukarestben jelent meg a Biblia első teljes román fordítása (Sala 2001: 602). Beszélői (kb. 24 millióan) többségében Romániában, Moldovában, Szerbiában, Bulgáriában, Ukrajnában, Magyarországon, Olaszországban, Spanyolországban, illetve Kanadában, Izraelben, Ausztráliában és az USA-ban élnek. Az Orosz Cári Birodalomhoz és a Szovjetunióhoz köthető ún. moldovai/moldáv nyelv elmélet, amely szerint a Prut folyón túli területeken beszélt nyelv „a (dák)román nyelvtől eltérő nyelv lenne, minden tudományos alapot nélkülöz” (Sala 2001: 349). A teória politikai célokat szolgál. Elmozdulás történt az ügyben 2023 március 16-án, amikor elfogadta a parlamenti többség, hogy a Moldovai Köztársaság hivatalos nyelve a román és nem pedig a „moldáv” nyelv.

A román nyelv szókincsének legnagyobb része latin eredetű, a szláv eredetű szavak az egyház és az adminisztráció hatásaként vannak számon tartva, további nyelvi hatások: magyar, német, ukrán, lengyel, orosz, francia, angol (Sala 2001: 154). Ismertebb magyar elemek a románban: *cheltui* (< költ), *chip* (< kép), *gazdă* (< gazda), *gând* (< gond), *oraș* (< város), *seamă* (< szám), *uriaș* (< óriás) (Tamás 1966: 196, 207–208, 370–371, 386, 579, 692–693, 830–831). A magyar nyelv román elemeiről Bakos Ferenc 1982-ben írt könyvet. Bakos (1982: 394) a magasabb stílusrétegekbe bekerült román szavak közül a magyar köznyelv teljes jogú tagjának 19 szót minősített: *áfonya*, *cimbora*, *cujka* (‘szilvapálinka’), *ficsúr* (‘piperkőc’), *furulya*, *fustély* (‘firkósbot’), *kaláka*, *kaliba*, *kocsány*, *lej*, *málé*, *mokány*, *palacsinta*, *pópa* (‘ortodox pap’), *poronty*, *pulya*, *rüh* (←rühös), *suta*, *tokány*⁹. A román nyelv egyedülálló, más nyelvre lefordíthatatlannak értékelt szava a *dor* ‘vágy(ódás)’ (< latin *dolus*, ‘fáj’), melyhez kifejezések: *cântec de dor* (‘vágyódásról szóló dal’), *dor de mamă* (‘anya iránti vágyódás/szeretet’) és utónevek is kapcsolódnak: *Dorica*, *Dorel*, *Doru*. A 19. századi román költő, Mihai Eminescu (1850–1889) költészetének leggyakoribb szavai Seche (1974) statisztikája szerint: *ochi*, *lume*, *viață*, *umbră* (szem, világ, élet, árnyék), melyeknél plasztikusabban nem is summázható a költő „gondolati univerzuma” és „lírájának atmoszférája” (Dinu 1996: 11). Nichita Stănescu (1933–1983), 20. századi jelentős román költő mondata: *Limba română este patria mea* (A román nyelv a hazám) szállóigévé vált.¹⁰ A román nemzetiség körében a nyelvvel kapcsó-

⁸ Egy újabb kutatás szerint, egy teljes évtizeddel megelőzi ezt a munkát az *Institutiones Linguae Valachicae* című kézirat, amit 1770 táján írtak, és ennél fogva a román nyelv legrégebben írt latin nyelvtana (Chivu 2001).

⁹ Lásd http://nemzetisegek.hu/repertorium/2021/03/belivek_29-32.pdf.

¹⁰ Lásd https://www.nichitastanescu.eu/opere/proza/despre_limba_romana.html#Y8V0rXbMK5c

latos szállóigék termékeny talajra találnak, ami például az iskolák nyelvi tájképében is tetten érhető (Lucian Blaga: „A nyelv egy nép legnagyobb költeménye”, lásd Internetes források).

3. A román nyelv Magyarországon

A honos román nemzetiség által beszélt román nyelv „a dákoromán dialektus észak-nyugati változatai közé sorolandó” (Marin–Mărgărit 2005: XXVIII; Răuțu 2018: 241), és három román területi nyelvváltozatot ölel magába. Ezek a bihari, a körösvidéki és a bánáti (Borbély 2013: 36–37) területi nyelvváltozatok, melyek a Nagyvárad, az Arad és a Temesvár körzetében beszélt román területi változatoknak a határon átnyúló változatai (*prelungiri ale ramificațiilor teritoriale*, Marin–Mărgărit 2005: CLXXVIII). Míg 1920-tól a romániai területi nyelvváltozatok a román nyelv „standard”¹¹ változatának a hatására/irányában változtak, a magyarországiakra elsősorban az archaikus, területi változat megőrzése (pl. *prunc/băiat, rot’iie/fustă*) és a magyar nyelv hatása (*ghez/tren, kiflă/corn*) a jellemző (vö. 1. számú melléklet). Azaz más-más irányban fejlődtek, változtak, diverzifikálódtak. Mindeközben a román iskolában tanulók megtanulhatták a román nyelv írott, irodalmi változatát is. Amikor tehát azt a terminust használjuk, hogy magyarországi román, a honos magyarországi román nemzetiség tagjai által beszélt román nyelvre gondolunk, amely magába foglal három aspektus, a területiség, a kétnyelvűség és az iskolázottság szerinti változatosságot. Amikor a román nyelv országhoz kapcsolt változatára utalunk (romániai, magyarországi) – téves lenne ezt valamiféle nyelvi szeparáció kifejezéseként értelmezni. Mindössze arra történik jelzés ilyenkor, hogy az egyetemes román nyelvnek, mint sok más nyelvnek a világon, Romániával együtt több „központja” is van, Moldovában, Szerbiában, Ukrajnában, Magyarországon. Így – véleményünk szerint – a románnak helye van a pluricentrikus nyelvek listáján (Clyne szerk. 1992; Borbély 2021). Jó fogódzót nyújt a területiség a Kétegyháza beszélt román nyelv jelölésére is (kétegyházi román).

A román nemzetiség mai, 1920 utáni történelmi közösségére vonatkozó legrégebbi nyelvi információ Iosif-Ioan Ardelean (1893) ortodox pap Kétegyháza monográfiájának lapjain jelent meg. A szerző egy rövid beszélt nyelvi diskurzussal illusztrálta a kétegyházi román beszédét (lásd 2. számú melléklet). Ezt követően a területről származó román nyelvjárási adatok jelentek meg Gustav Weigand (1909) nyelvatlaszában, melyek Magyarcsanád, Gyula és Méhkerék településeken lettek felgyűjtve. Kétegyháza és Nagyléta településről származó beszélőktől 1939-ben

¹¹ A „standard” (vö. magas presztízs) és „nemstandard” (vö. stigmatizált, alacsony presztízs,) terminusok idézőjeles használatával (pl. Coupland eljárását követve) azt jelezzük, hogy kifejezzük kritikai távolságtartásunkat a két kategóriával szemben. A terminusokat elkerülni nehéz. Használatuk problematikus, „azt a beszédre utaló társadalmi jelentést közvetítik, hogy alapjában véve elhelyezhető egy kulturálisan rögzült kontinuum mentén, amely a társadalmi presztízst észleli” (Coupland 2007: 45; Borbély 2022a).

Sever Pop kolozsvári nyelvész¹² gyűjtött adatokat a román nyelvatlasz (ALR I. 1938, 1942; ALR II. 1940) számára. A Méhkeréken beszélt román nyelv első leírása Domokos Sámuel (1968) mesegyűjteményének bevezetőjében olvasható, mely Vasile Gurzău mesemondó idiolektusára¹³ épül. Méhkeréről Kozma Mihály (1985) írt elsőként tanulmányt szociolingvisztikai és kétnyelvűségi aspektusból. Az első több településről szóló nyelvjárási leírás Kétegyháza, Méhkerék és Pusztatölke beszélt román nyelvről készült (Borbély 1990). Nyelvsere címmel jelent meg az első szociolingvisztikai monográfia a magyarországi románok kétegyházi közösségéről (Borbély 2001). A kötetben bemutatott elemzések egy 1990-ben végzett több hónapig tartó felmérésen alapulnak, amelyet további három megismételt vizsgálat követett 2000-ben, 2010-ben és 2021-ben (lásd LB kutatás, Borbély 2014, 2023). Victor Iancu (1994) volt az első romániai nyelvész, aki könyvet írt arról, hogyan beszélnek a magyarországi románok. Nemzetközi enciklopédiában is jelent meg írás a román nemzetiség nyelvi jellemzőiről (Borbély 1997). A magyarországi román nyelvjárásokról a legátfogóbb tudományos kötetet Maria Marin és Iulia Mărgărit (2005) írta, amely nyelvészeti tanulmányt, nyelvjárási szövegeket és nyelvjárási szójegyzéket tartalmaz (vö. Borbély 2016a). Három román nyelvű falumonográfiát jelentetett meg a Magyarországi Románok Kutatóintézete, melyeknek egy-egy fejezete nyelvészeti (nyelvjárási, szociolingvisztikai és kétnyelvűségi) jelenségeket tárgyal (Borbély 1993, 1995, 2000a). Folyamatban van az a vállalkozás, amelynek keretében elkészül a magyarországi román területi szótár az MTA és a Román Akadémia támogatásával (Marin–Răuțu 2021). A magyarországi román nyelvváltozatok szisztematikus tematikája a román nemzetiségi oktatás különböző szintjein nem jelenik meg. Ennél is súlyosabb az az eset, amelyről a magyarországi románok hetilapja, a *Foia românească* 2001. június 22. számában olvashatunk. Kiderült, hogy a szegedi – akkoriban – Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán működő román tanszék egyik oktatója a tanév befejezésekor ezt nyilatkozta:

Nem tartom magam túl szigorúnak abban az esetben, ha valaki, négy évnyi főiskolai edukáció után, kötőjel nélkül írja le azt, hogy „mi-am cumpărat”, vagyis „miam cumpărat”, vagy ha valaki nem úgy ejti ki, hogy „mi-am cumpărat”, hanem úgy hogy „m-am cumpărat”, csak azért **mert otthon ezt így használja** [kiemelés tőlem, B. A.]. Tehát meg vagyok győződve arról, hogy nem vagyok szigorú abban az esetben, ha ennek az embernek, mondjuk, a vizsgán kettes osztályzatot adok (Kaupert 2001: 102).

A két nyelvi példa közül az elsőt (miam cumpărat) helyesírási hibának lehet „minősíteni”, a másodikat viszont a magyarországi román (m-am cumpărat) és a „standard” változat (mi-am cumpărat [’vásároltam magamnak’]) közötti ejtésbeli

¹² A Román Akadémia kolozsvári „Sextil Pușcariu” Nyelvtudományi és Irodalomtörténeti Intézetének levéltára őrzi Sever Pop kéziratos jegyzetfüzeteit és terepadatait (lásd Kétegyháza: 54/300. sz. füzet és Nagyléta: 324/3001 sz. füzet).

¹³ Erre épül a román nyelvjárásokat összefoglaló munka magyarországi fejezete (Rusu coord. 1984: 405–407).

különbségnek. Ebből a nyilatkozatból kitűnik, hogy az említett tanszéken, ahol azokat a tanárjelölteket képzik, akik a román nemzetiségi iskolákban fognak a jövőben oktatni, megbüntetik azt a román nemzetiséghez tartozó diákot, aki a nemzetiségi törvényben használt kifejezések szerint a nemzetiségi közösség nyelvét, saját nyelvét, anyanyelvét használja. Az említett cikkekre a hetilap következő számában válaszolt az a két diák, akikről a nyilatkozat szólt. A frissen diplomázottak volt tanáruk „elnézését kérik”, mert vele ellentétben magyarországi románnak és nem romániai románnak születtek (vö. Netea–Netea 2001: 9). Az eset igazolja, hogy a román nemzetiség beszélőire és a Romániából áttelepült románokra jellemző nyelvi diverzitás értelmezésének hiánya, negligálása a nemzetiségi oktatásból káros következményekre vezet, nyelvi jogokat sért (Borbély 2002: 68–69). Kontra Miklós az esetet a standard nyelvi ideológia erejeként, a „helyes” (román) nyelvhasználathoz fűződő „vakhit” egy példjaként értékeli (2019: 90–92).

A magyarországi román nemzetiség demográfiai, kulturális, nyelvi, nyelvhasználati jellemzőinek jelenlegi arculatát az 1920-ban megrajzolt magyar–román államhatár formálta. Bár a csoport saját, elsősorban ortodox templommal rendelkező települései szorosan a magyar–román határ mentén helyezkednek el, lakói – meglátásunk szerint – kulturálisan és nyelviileg egyre távolabb kerülnek a határ túloldalán élőktől. Egy Battonyán, 1995-ben készült interjú beszélgetésrészleteivel illusztráljuk, miként beszél egymással egy magyarországi, battonyai román (BR) mint autentikus beszélő és egy romániai (bukaresti) román (RR) mint a helyi nyelvváltozatot kutató nyelvész (vö. Borbély 2022a). A BR beszélő interjúbeli/interaktív irányultságát alapvetően a *szolidaritás* határozza meg. Törekszik a saját/magyarországi és partnerének/romániai beszéde közötti különbségeket (*differenciációt*) tisztázni (lásd 1/1., azaz az interjúbeli beszélgetésrészlet 1 példájának 1. pontját: *mondtuk*; 1/4.: így *mondják Önök is?*). Mindezeket a metanyelvi megjegyzéseket a BR beszélő annak az érdekében teszi, hogy az interakció sikerét előmozdítsa. Erre utalnak további metanyelvi jelölések is: egy szót jelöl meg (1/1.: *melîță*), két nyelvi változatot szinonimaként ad meg (1/2.: *troacă/covată*), illetve a battonyai (*nadă*) szót és romániai változatát (*trestia*) is megadja (1/3.). Olykor beszédpartnere segítségét kéri, megkérdezi, hogy az RR beszélő használja-e az általa kimondott szót (1/4.), máskor megadja a szó jelentését és a partnere által ismert (*farfurie*) változatot is (1/5.). A BR beszélő alapvető interaktív irányultságát, a szolidaritást egy további szintre emeli, amikor saját (*mapă*) és partnere (*hartă*) szavával eljátszik, miközben jelzi nyelvi tudását is. Ugyanakkor átveszi az RR beszélő szerepkörét, amikor a magyarországi és a romániai beszédek között meglévő differenciációhoz, az előzőekhez képest másként viszonyul, törli, és ezzel együtt humorizál/parodizál: rámutat, hogy mindkét hangsor ugyanazt az egy tárgyat jelöli (térkép), amelyről leolvasható, hol van Erdély. A BR beszélő presztízs változatnak RR partnere beszédváltozatát tekinti, ez utóbbi példa ezért is jelzésértékű. A beszédváltozatok társadalmilag kialakított presztízsbeli különbségére reagál itt „fittyet hány”. Az indexikus jelet (alacsony presztízsű

BR szót) újabb indexszel látja el (minimalizálja a BR szó alacsony presztízsét) (1/6.). Ez azt jelentené, hogy BR beszélő felszabadul az előíró nyelvészeti szabályok nyomása alól, amelyek ezeket a nyelvi változókat „nemstandard” nyelvi formákként könyvelik el (vö. Jensen 2016).

Interjúbeli beszélgetésrészletek

1. A BR beszélő interaktív irányultságai a differenciáció jelölésére

1. BR: meliță *am zâs/tilónak mondtuk*
2. BR: Și mășariță, dă astupam pita pă= *în troacă, în covată, zâcșem/És terítő, amivel betakartam a kenyeret rá= a teknőbe (változat 1), a teknőbe (változat 2), mondtuk.*
3. BR: Cu nadă, *nadă-i trestia/Náddal, a nád (változat 1) az a nád (változat 2)*
4. BR: Duna *șpun'eț și Dumňavostră/Dunna, így mondják Önök is?*
5. BR: taljer *taljer dîn care mâncam, farfurie/tányér (változat 1), amiből ettünk, tányér (változat 2)*
6. BR: După *mapă șt'iu unde-i Transilvania și după hartă/A térképről (változat 1) leolvasom hol van Erdély és a térképről (változat 2) is.*

2. Az RR beszélő interaktív irányultságai a differenciáció kezelésére

1. RR: Da da da da da./Igen igen igen igen.
2. RR: Mhm.
3. RR: *Da da* da/Igen igen igen.
4. RR: *Așa*. Da. Da da *da da*/Így. Igen. Igen igen igen.
5. RR: la *bold/a boltba*
BR: la *dut'an/a boltba*
6. RR: Ce-ai zis că eraaa era tata *paor/Hogy mondta, mi vooolt az apja paor?*
BR: *Paur/Földműves.*
RR: Da. *Ce-nsamnă vorba asta, adică? Adică *lucra la*.../Igen. Mít jelent ez a szó, vagyis? Vagyis dolgozott a...*

Az interjúban BR beszélő partnere, RR beszélő (nyelvész) interakciós szerepe szerint a szociolingvisztikai differenciáció törlésére irányul, és ezt többféleképpen teszi: szolidáris, igazodik, alkalmazkodik BR beszédéhez (pl. *románul is így mondjuk*), illetve a keresztezés¹⁴ szociolingvisztikai jelenséget alkalmazza (azaz RR beszélő BR *bărșon* szavát reprodukálja). BR nyelvi bizonytalanságának elosztatására, továbbá gyakori háttéracsatorna-jelzéseket használ (2/1.: *igen*; 2/2.: *mhm*), gyakran ismétlésekkel megerősítve (2/3., 2/4.). RR a szociolingvisztikai differenciáció törlésének alkalmazásakor, igyekezete ellenére, néhány esetben nem jár sikerrel. Az egyik eset a román nyelv diatopikus/területi variációját érinti. BR beszélő bánáti

¹⁴ Rampton (1995, 2009), Bakhtin (1981) kettős hangú (*double-voicing*) fogalmára építve bevezeti a keresztezés (*crossing*) fogalmát a kódváltás egy sajátos formájaként, amely arra utal, hogy a beszélő által használt nyelvi változók és/vagy nyelvváltozatok egy olyan társadalmi csoporthoz kapcsolódnak, amelyhez a beszélő nem tartozik. Ez a beszélő és az elvárt nyelvi kód közötti leválás egyfajta csoporton kívüli referencia dizájn (*outgroup referree design*: A→A [B]).

román beszédéhez, RR – nyelvi repertoárja függvényében – nyelvi repertoárjának körösvidéki román nyelvi forrásaival tud *igazodni* (2/5.: *dut'an/bánáti, bold/körösvidéki* < bolt). Előfordul, hogy RR nem érti meg BR bánáti román szavát és a szó sikertelen reprodukcióját követően rákérdez a szó jelentésére (2/6.: *paor/paur* < német *der Bauer/gazda*). Összességében a beszélgetés szereplőit (BR és RR), interjúbeli stílusukat/beszédüket legfőképpen az identitásmunka (Coupland 2007) és az eltérő interjúbeli motiváció formálja, miközben a cél, a sikeres kommunikáció, közös. BR az interjú során kifejezésre juttatta, milyen tájékozott abban, hogy mi a különbség a Magyarországon használt román, azaz saját beszéde és romániai partnere beszéde között. Interjúbeli beszédstílusának legfőbb jellemzője a különbség, a differenciáció jelzése. Esetenként a különbséget megadja, olykor csak jelzi, illetve segítséget kér. RR beszélő interjúbeli motivációja is, hogy a beszélgetés sikeres legyen, valamint elérni, hogy BR „kerek történeteket” meséljen. Ez okból interjúbeli beszédstílusának legfőbb eleme a különbség, a differenciáció törlése, illetve minimalizálása. A legfőbb mutatója annak, hogy mindketten csupán az interjú szituációhoz felvett szerepüket teljesítik az, hogy egy-egy esetben mindketten kizökkennek ebből. Az elemzés alátámasztotta, hogy az 1920-as magyar–román határ formálta a magyarországi és a romániai román kulturális kategóriákat, mivel az intraetnikus beszélők differenciációs, indexikus elemeket használnak (vö. regiszterképzés) (Borbély 2022a: 96).

Egy korábbi vizsgálat (Borbély 2001) eredményeivel ismertetjük, miként beszél két kétegyházi egymással, illetve ugyanezen beszélők hogyan beszélnek egyenként a nyelvész–terepmunkással. A kétegyházi longitudinális kutatás 1990-es terepmunkája (T1) előtt a kutatás egyik résztvevője olyan hangfelvételt készített, amely rögzíti egy barátnőjével készült beszélgetését. A két barátnő, nevezzük őket a két leggyakoribb helyi utónévvel Flórának (1921/nő/8)¹⁵ és Máriának (1928/nő/8), az életkor, a nem és az iskolázottság – a kutatás mintájában a csoportba sorolás szociológiai változói – szerint ugyanabba a csoportba kerültek. Ennek ellenére a három hangfelvétel tanúsága szerint gyökeresen eltérően beszéltek. Flóra a vele készült szociolingvisztikai interjúban 224 esetben a területi-kontaktus nyelvváltozata egyes elemei (pl. hangtani, morfológiai, lexikai változók) helyett a „standard” változat elemeit használta. Vele ellentétben Mária ugyanebben a helyzetben nem élt ezzel a nyelvi függő változóval, kizárólag a kétegyházi románt (területi-kontaktus nyelvváltozatot) használta. A kutatás szempontjából nem érdektelen az sem, hogy a két kutatásban résztvevő beszélő közül Mária csak Flórával beszélt már románul és rendszeresen részt vett az ortodox templom szertartásain. A kettejük közötti beszélgetésben Flóra és Mária a kétegyházi románt használta. Flóra 1 esetben, Mária viszont, ugyanúgy, mint az interjúban, egyszer sem váltott kétegyházi román beszédéről a „standard” beszédre. Az interjúból kiderült, hogy Flóra gyermekkori, a román

¹⁵ A kutatásban résztvevőkre általában három adattal utalunk: születési év/nem/végzett osztályok száma.

nyelv és kultúra irányában kialakult kötődését felnőttként a romániai rokoni, baráti és egyházi hálójának tudatos fejlesztésével erősítette. A kutatási eredmény szerint a nyelvi variabilitás szabályszerűségének leírása nem egyértelmű és nem egyszerű. Az életkor, a nem és az iskolázottság szerint ugyanabba a társadalmi csoportba tartozók beszéde eltérhet, ha az egyének más szempontból jelentősen különböznek egymástól. Ebben az esetben a különbség a családok gazdasági státusza miatt volt jelentős. Flóra a kétegyházi ortodox egyház születési anyakönyvi bejegyzése alapján gazdálkodó (*economi*), Mária napszámos (*ziuași*) család sarja.

4. A mai magyarországi román nemzetiség

A magyarországi román nemzetiség ősei több hullámban telepedtek le jelenlegi lakóhelyükre. A mai közösséget meghatározó jelentős letelepülési hullámok a 17. század végéhez, illetve a 18. század elejéhez köthetők (Santău 1991: 45). Az érkezettek származásának pontos helyéről a legfontosabb támpontot a nyelvi adatok, a családnevek¹⁶ és a román nyelvváltozatok adják. Ezek alapján állapítható meg, hogy a „Sebes-Körös – Fekete-Körös – Maros között fekvő területekről származnak” (Cosma 1985: 26). Magyarországon a török hódoltság ideje alatt a lakosok száma tragikusan megfogyatkozott. A 16. század közepétől kezdődően egészen a 17. század végéig Magyarországon a törökök hatalmas területeken szinte teljesen kipusztították a lakosságot. Az elnéptelenedett területekre a Habsburg-birodalom nagyméretű és tervszerű betelepítéseket hajtott végre. A 18. század elejétől a jobb élet reményében telepedett le, más nemzetiséggel egy időben, több ezer román család is (Implom 1971: 65). Bevándorlásuk oka tehát gazdasági eredetű volt. A telepítéspolitika fő jellemzője volt, hogy az egy vallású és egy nemzetiségű lakosságot a többi nyelvi és vallási közösségtől elkülönítve mindig egy helyre telepítették le, hogy könnyebben megszokhassák új hazájukat (Márkus szerk. 1936: 82). Ennek köszönhető, hogy Magyarországon a letelepített nemzetiségek több évszázadon keresztül megőrizték nemzetiségi identitásukat és anyanyelvüket. A 19. századtól kezdve mérséklődött a letelepedések intenzitása. Visszaköltözések csak a Trianon utáni időszakban voltak,

¹⁶ Például a földrajzi nevekhez köthető családnevek is: Abrudan/Abrudán (Abrud), Ardelean/Árgyelán (Ardeal, Erdély), Brad/Brád (Brad), Cefan/Cséffán (Cefa/Cséffa), Crisán/Krizsán (Criș/Körös), Mureșan/Marozsán (Mureș/Maros), Otlăcan/Ottlakán (Otlaca/Ottlaka), Oroian/Oroján (Uroi/Arany), Pilan/Pilán (Pilu/Nagypél), Sălăjan/Selezsán (Sălaj/Szilágy), Târnovan/Ternován (Târnava/Ternova), Tulcan/Tulkán (Tulca/Tulka). A román személynevek általánosan magyar helyesírással vannak anyakönyvezve. Az anyakönyvi eljárásról szóló 2010. évi I. törvény 2021. március 1. hatállyal: 46. § (1) A nemzetiséghez tartozó személy a) kérheti a gyermek családi nevének a nemzetiségi nyelv szabályainak megfelelő anyakönyvezését, és gyermekének az adott nemzetiségnek megfelelő utónevét adhat, b) kérheti az anyakönyvezett utóneve helyett az annak megfelelő nemzetiségi utónev bejegyzését, c) kérheti az anyakönyvezett családi neve helyett az adott nemzetiségi nyelv szabályai szerint képzett családi név bejegyzését, és d) kérheti, hogy a családi és utónevét, illetve a gyermek családi és utónevét az adott nemzetiségi nyelven, vagy az adott nemzetiségi nyelven is bejegyezzék. A törvény hatálybalépésétől az Magyarországi Románok Országos Önkormányzata honlapján elérhető a Magyarországi román utónevjegyzék (lásd Internetes források).

amikor is a nacionalista megtorlásoktól tartva több román értelmiségi (pap, tanító) hagyta hátra magyarországi területeken élő közösségét, s telepedett le a mai Románia területére. A 20. századi politikai és gazdasági változások következtében a nemzetiségek izoláltsága fokozatosan megszűnt. Ennek eredményeként kezdett kialakulni Magyarországon a nemzetiségek és azon belül a románok közösségi szintű kétnyelvűsége. A múlt század végére egyre valószínűbbé kezdett válni, hogy a román–magyar kétnyelvűség átmeneti szakasznak tekinthető a román egynyelvűség és a magyar egynyelvűség között (Borbély 2000b, 2001). A románok lakta településeket a megfigyelések és a népszámlálási adatok alapján összehasonlítva, a román–magyar nyelvcsere térhódításának folyamata tetten érhető (vö. 1. táblázat, Borbély 2000b: 47). Méhkerék, lévén évszázadokon át az egyetlen homogén románok lakta település, a legjobban őrzi a román nyelvet, és „a településről az a feltételezés terjedt el, hogy a lakosság minden tagja beszéli a helyi nyelvjárást” (Martin 2000: 202).

1. táblázat

A magyarországi románok nyelvcserejének egydimenziós modellje a közösség településeinek három nyelvcsere-szakasza szerint a 20. század végén

Kezdeti	Közbülső (előrehaladott)	Befejező
Méhkerék	Battonya	Bedő
	Elek	Békés
	Gyula	Békéscsaba
	Kétegyháza	Csorvás
	Magyarcsanak	Darvas
	Pusztatölke	Körösszegapáti
		Körösszakál
		Lökösháza
		Létavértes
		Mezőpeterd
		Pocsaj
		Sarkadkeresztúr
		Vekerd
		Zsáka

A magyarországi román nemzetiség a történelem során eltérő jogi státuszú közösségként definiálható. Az 1993. évi LXXVII. számú kisebbségi törvényt – amely többek között a kisebbségi önkormányzatok megalakítását tette lehetővé – a 2011.

évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól volt hivatott rendezni. A hatályos törvényben nevesítve van a román nyelv és nemzetiség a következő helyen és kontextusban.

V. Fejezet, A nemzetiségek oktatási, kulturális és média jogai, A nemzetiségek oktatási önigazgatása, 22. § (1) E törvény értelmében nemzetiségek által használt nyelvnek számít a bolgár, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a roma/cigány (romani, illetve beás), (a továbbiakban együtt: roma), a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán nyelv, továbbá a roma és az örmény nemzetiség esetében a magyar nyelv is.”¹⁷

1. melléklet a 2011. évi CLXXIX. törvényhez „E törvény értelmében nemzetiségnek minősül: a bolgár, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a roma, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán.”

A mai magyarországi román nemzetiség az 1920 utáni Magyarországon formálódott, tagjai és őseik nem éltek a mai Románia területén. A KSH¹⁸ adatai szerint a román nemzetiségűek száma 2011-ben 35 641 fő volt, ami az előző évtizedek adataihoz képest jelentős emelkedést mutatott. Majd 2022-ben a román nemzetiségűek száma 27 554 lett, azaz 2011-hez képest 22%-kal visszaesett. A román anyanyelvűek száma az utóbbi két népszámlálás adatgyűjtésekor (2011 és 2022) az előző három évtizedhez képest növekedést mutatott, ami a romániai születésű bevándorlók számának növekedésével indokolható (vö. 1. ábra). A magyarországi román nemzetiség identitásépítésében jelentős szerepet kap a család, az egyház, az iskola, továbbá a kulturális szervezetek és az önkormányzatok¹⁹.

A magyarországi románok az ország keleti és dél-keleti részén, a magyar–román határ mellett fekvő településeken elszórtan, zömmel összesen három (Békés, Csongrád-Csanád és Hajdú-Bihar) vármegyében, valamint Budapesten élnek (lásd a 3. számú melléklet térképét). A magyarországi románok 23 magyarországi települést minősítenek olyan településként, ahol évszázadok óta románok (is) élnek.

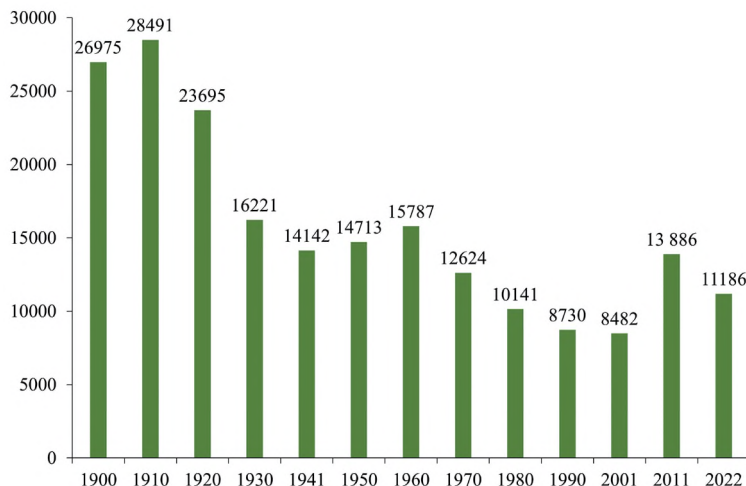
A településeknek román elnevezésük is van, és 1979-től (Stark 1983: 3) a magyar elnevezéssel együtt ezek is szerepelnek a település határában a településneveket feltüntető táblákon (1. fénykép). Egyes településeknek az írott és a beszélt nyelv

¹⁷ A törvényben körülírt „nemzetiségek által használt nyelvnek” kifejezést röviden „nemzetiségi nyelvnek” terminussal használjuk, azaz a román stb. egy magyarországi nemzetiségi nyelv.

¹⁸ A népszámlálási adatok nem tükrözik valóságként az adott országban az egyes nemzetiségi csoportok tényleges létszámát, mivel „a népszámlálás módozatait mindig az adott kor politikai filozófiája határozza meg” (Petrusán 1994: 315). Ezért a kisebbségek történeti kutatásában a többi segédtudomány statisztikai adataira (pl. egyházi regiszterek) is tanácsos támaszkodni (vö. Csobai 1994: 322–324). A nem valós népszámlálási adatok kialakulásához vezet továbbá, ha az érintett csoportok tagjai a népszámlálási kérdőívben szereplő identitáskategóriákkal nincsenek tisztában. Frătean (1993: 25) szerint a magyarországi románok censusadatainak értékelésekor fennálló tekintélyes különbségek abból is fakadhatnak, hogy a megkérdezettek bizonytalanok a „nemzetiség”, „állampolgárság”, „anyanyelv” szavak jelentésében.

¹⁹ Az önkormányzati választások kezdetétől (1994-től) máig megoldatlan, a választási etnobilizizs, ami a magyarországi nemzetiségek közül elsősorban a románokat sújtja (Bod 2002, lásd etnobilizizs, Internetes források).

szerint két román településnév-változata van (vö. 2. táblázat). A magyarországi románok kulturális központja Gyula. Itt található a közösség legtöbb saját intézményének székhelye.

1. ábra

Román anyanyelvűek Magyarországon (1900–2022)

Források: 1990. évi népszámlálás 1993; Népszámlálás 2001, 4. Nemzetiségi kötődés 2002; 2011. évi Népszámlálás. 9. 2014; <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/adatbazis/>

1. fénykép

Közúti magyar–román településnév-tábla (2021)

2. táblázat
Románok lakta települések Magyarországon

Magyar településnév	Román településnév (írott)	Román településnév (beszélt)	Vármegyék
Battonya	Bătania	Bătăniie	Békés
Békés	Bichiş	Bik'iş	Békés
Békéscsaba	Bichişciaba	Ciaba	Békés
Bedő	Bedeu	Bedeu	Hajdú-Bihar
Budapest	Budapesta	Peşt/Peşta	Pest
Csorvás	Ciorvaş	Ciorvaş	Békés
Darvas	Darvaş	Darvaş	Hajdú-Bihar
Elek	Aletea	Aleţ'e/Leţ'e	Békés
Gyula	Giula	Jula	Békés
Kétegyháza	Chitighaz	T'i'ihaz	Békés
Kőrösszegapáti	Apateu	Apaţeu	Hajdú-Bihar
Kőrösszakál	Săcal	Săcal	Hajdú-Bihar
Létavértes	Leta	Letă	Hajdú-Bihar
Lökösháza	Leucuşhaz	Leucuşhaz	Békés
Magyarcsanak	Cenadul-Unguresc	Cenad	Csongrád-Csanád
Mezőpeterd	Peterd	Peţerd	Hajdú-Bihar
Méhkerék	Micherechi	Micăreţ'/Mik'eret'	Békés
Pocsa	Pocci	Pocci	Hajdú-Bihar
Pusztatottlaka	Otlaca-Pustă	Pustă/Pusta-Uărlăci	Békés
Sarkadkeresztúr	Crâstor	Crâstor	Békés
Szeged	Seghedin	Sid'id'in	Csongrád-Csanád
Vekerd	Veched	Veķerd	Hajdú-Bihar
Zsáka	Jaca	Jacă	Hajdú-Bihar

A magyarországi román nemzetiség többsége ortodox vallású. Megfigyeléseink szerint az egynyelvű román beszéd²⁰ az ortodox templomhoz kapcsolható. Ez az egyetlen színtér, ahol csak románok vannak jelen,²¹ és ahol a román nyelvű liturgia

²⁰ Grosjean (1995: 2004) megállapítja, hogy a kétnyelvű beszélők mindennapi életük során mindig egy adott nyelvi módot kiváltó szituációs kontinuum különböző pontjain helyezhetők el. A kontinuum egyik végpontja a teljes egynyelvű, a másik végpontja a teljes kétnyelvű beszédmód. Az újabb szociolingvisztikai terminus a transzlingvális beszédmód (Canagarajah 2011: 415) „kompatibilis” Grosjean beszédmód modelljével (García–Li Wei 2014: 15). A transzlingvális beszédmód esetében a nyelvek közötti határ nem éles, sokkal inkább porózus (vö. pl. Wee 2013; Borbély 2014: 70).

²¹ Ez csak a vasárnapok és az ünnepnapok szertartásaira érvényes, hiszen a román–magyar vegyes házasságok miatt az esküvői és a temetési szertartások egyes részeinél a pap magyarul is megszólalhat (pl. prédikáció egy része, instrukciók), de a szertartás nyelve továbbra is teljes egészében a román.

miatt a román nyelv használata „biztosított”. A nemzetiségi közösségekben az egyházak működési rendszere ilyen esetben a hitélet erősítése mellett a nemzetiségi nyelv megőrzését is szolgálja. Egy kutatás (Borbély 2003) szerint Méhkeréken a 20. század végén a román egyházi felekezetek (ortodox, Úr serege, baptista) működését három szempont: a közösségre fordított figyelem nagysága, a hívők aktivitása az egyház életében és az egyházi nyelv/stílus ismerete szerint összehasonlítva néhány különbségre derült fény. A közösségre irányuló figyelem legnagyobb mértékben a baptista egyházban érvényesül (pl. karácsonykor kólingák éneklése házról házra), melynek célja az egyházi közösség számának növelése és megtartása. A felekezetek tagjainak, a hívőknek az aktivitása a baptista egyházban a legjelentősebb, ahol az imaórán fennhangon (kötött vagy egyénileg megfogalmazott) imát mondanak; vallásos verseket írnak, olvasnak fel; bibliai részletek olvasnak fel; kórus működik (gyermek és felnőtt); gyakori romániai vendégprédikátor van jelen; táborokban vesznek részt (romániai, magyarországi), vasárnapi iskola működik. Az Úr serege felekezetben is jelentős a hívők aktivitása: igemagyarázat; fennhangon elmondott (egyéni) ima; versmondás (versírás). Kevésbé vonódnak be a szertartásokba az ortodox egyház tagjai: felolvasás (Pál Apostol levelei, nagyobb ünnepek alkalmából gyermekek közreműködésével); közös éneklés. A hívők ezáltal eltérően sajátítják el az egyházi beszédstílust és az egyházi regiszter aktív, illetve passzív ismerete a jellemző. A román nyelvű szertartások a román nyelv megőrzését így eltérően erősítik. Századunk húszas éveire az ortodox egyház aktivitása megnőtt. Köszönhető ez annak, hogy változás történt a magyarországi román ortodox egyház irányításában. Egészen 1999-ig a Magyarországi Román Ortodox Egyház vezető szerve a vikáriátus volt, melynek élén magyarországi román egyházi vezető, vikárius állt. 1999-től megalakult a gyulai székhelyű Magyarországi Román Ortodox Püspökség, élén romániai román származású püspökkel. 2007-től immár a második romániai püspök irányítja az ortodox egyházat és vesz részt aktívan a közösség életében. Ezt igazolja a méhkeréki gyermekek hittanoktatása és a rendszeres romániai zarándokutak. Jelentős továbbá a méhkeréki általános iskolában a püspökség által kialakított hittanterem, amely az iskolai életben és a román identitás formálásában jelentős szerepet kap (vö. Borbély 2020a: 77–79).

A két világháború között a román nemzetiségi törekvések az iskolarendszer és az egyház fenntartására összpontosultak. Ebben az időszakban a felekezeti román iskolákban a tanítás több évig szünetelt tantermek, tanítók és tankönyvek hiányában (Berényi 2000), és az ortodox hittanórák nyújtottak szűkös lehetőséget a román nyelvű (fel)olvasásra. 1949-től több településen beindították a román nemzetiségi oktatást, amely egészen 1960-ig, az új iskolatörvény bevezetéséig román tannyelvű volt. Azóta a román nemzetiségi iskolákban lényegében csak a román nyelvet és irodalmat oktatják román nyelven, valamint néhány tantárgy (pl. történelem, földrajz, matematika) szakszavait. Az Oktatási Hivatal honlapján olvasható a román nyelv és irodalom oktatásának kerettanterve, amely az 1–4. évfolyamon anyanyelvű és

kétnyelvű nemzetiségi nevelési-oktatási formát jelöl meg. A bevezető mondat a következőképpen lett megfogalmazva.

„A hazai román nemzetiségi kétnyelvű iskolák (tanítási nyelvű iskoláink nincsenek) alsó tagozatán a román nyelv és irodalom tantárgy legfőbb célja a *hasznosítható*, a mindennapi élethelyzetekhez igazodó, *gyakorlatközpontú alapszókincs* elsajátíttatása a kisiskolásokkal, valamint a nyelvi kommunikációs képességeik fokozatos fejlesztése, kifejezőkészségük tudatos és célirányos bővítése azért, hogy alkalmasak legyenek az átadott ismeretanyag, a kulturális értékek befogadására, később pedig a kreatív szövegalkotásra.”²²

Az alap- és középfokú oktatásban 2003-ban került bevezetésre a román népismeret tantárgy (Cultura și civilizație românească). Az egyik oktatási anyag (Caiete didactice 1. Geografie) segítségével, amely 2018-ban lett tankönyvvé nyilvánítva, betekintést kapunk a tantárgy tartalmáról. Eszerint a tananyag nagyobb része Romániáról, földrajzáról és az ezzel összefüggő irodalmi válogatásról, valamint a szövegek tartalmi és nyelvi elemzéséről szól (Mureșan et al. 2018: 13–140). Kisebbségi része a magyarországi románok „fővárosáról”, Gyuláról és nevesebb személyiségekről nyújt tananyag-olvasmányokat (Mureșan et al. 2018: 141–172). A magyarországi román nemzetiség óvodáiban rendszeres román nyelvű foglalkozások heti két délelőtti folynak. Napjainkban a magyarországi román nemzetiségi oktatási intézmények – egy kivétellel – a Magyarországi Románok Országos Önkormányzata (MROÖ) fenntartása alatt állnak: „Nicolae Bălcescu” Román Gimnázium, Általános Iskola és Kollégium, Románvárosi Óvoda (Gyula), Kétegyházi Román Nemzetiségi Általános Iskola és Óvoda, „Magdu Lucian” Általános Iskola és Óvoda (Battonya), Eleki Román Általános Iskola, Bihar Román Nemzetiségi Kéttannyelvű Általános Iskola és Óvoda (Körösszakál). A Méhkeréki Román Nemzetiségi Kétnyelvű Általános Iskola fenntartója a Gyulai Tankerületi Központ. 1949 óta működik Gyulán az ország egyetlen román gimnáziuma és kollégiuma, amely kiváló körülményt nyújt a magyarországi román nemzetiség ifjúságának arra, hogy megismerje egymást, ahol a közösség értelmiségi rétegének nagy része formálódott. A magyarországi román iskolák napjainkban is komoly nehézségekkel küzdenek, mert a gyermekek nagyrészt nem a családban, hanem az oktatási intézményekben kezdenek el a román nyelvvel behatóbban ismerkedni. Erre utal az is, hogy 2004-től a gimnáziumba járó tanulók egy része a románnyelv-tanulás céljából ún. nulladik osztályba jár. A felsőoktatási intézmények közül Szarvason (GFE), Szegeden (SZTE JGYPK) és Budapesten (ELTE) lehet románul tanulni, de egyre népszerűbbek a romániai, elsősorban orvosi egyetemek (Arad, Kolozsvár, Marosvásárhely, Temesvár).

A magyarországi románok közössége a geopolitikai változások hatására 1990 után Romániából érkezett új bevándorlókkal egészült ki (vö. 1. ábra). A „magyarországi román” közösség diverzifikálódott, megjelent a „történelmi magyarországi román”

²² A román nemzetiségi oktatás–nevelés kerettantervei az Oktatási Hivatal honlapján elolvashatók (lásd Internetes források).

és a „bevándorolt/Romániában született magyarországi román” aspektus. Németh (2016) tanulmányában, Vertovec (2007) szuperdiverzitás koncepciójából és követőinek kutatásaiból kiindulva a diverzitás-kutatások lényegét úgy foglalja össze, hogy a társadalmat térben és időben egymásra rétegződő diverzitás-fedvényekként értelmezi. Ez egyszerre jelenti a diverzitás különböző dimenzióinak keresztrétegzettségét (nem, életkor, társadalmi osztály, jogi státusz, rassz, etnikum, vallás, nyelv, törzs, kaszt stb., vagyis a különbözőség bármely formája szerint, mely identitásképző kategória lehet), valamint a „régí és új diverzitások találkozását” (például ahogy az újabb és újabb bevándorlási hullámok más-más jellegű diverzitási mintái egymásra épülnek). E logika szerint a diverzitás fedvényeit nem érdemes külön-külön vizsgálni. Fontosabb, hogy komplex egészként lássuk azok struktúráját, elemezzük a közöttük lévő kapcsolatokat, illetve időbeli és térbeli dinamikájukat (Németh 2016: 208). Ennélfogva „a nyelvítájkép-kutatások hasznosak lehetnek a szuperdiverz szociolingvisztikai rendszerek összetett/komplex struktúráinak megvilágításában és értelmezésében”, mivel a jelek keletkezésének struktúrái és funkciói a kontextus számos rétegével állandó interakcióban vannak (Blommaert 2013:14; Borbély 2020b).

A társadalomra érvényes és térben és időben rétegződő etnikai diverzitás-fedvényeket 1990-ig lényegében a honos nemzetiségek (bolgárok, görögök, horvátok, lengyelek, németek, örmények, beások/romák, románok, ruszinok, szerbek, szlovákok, szlovének és ukránok) és a magyar többségi csoport együttélése adta. Újabb diverzitás-fedvények ezután a 2000-es években felerősödő, a különböző országokból érkező bevándorló csoportok (pl. romániai románok²³) megjelenésével alakultak ki (Borbély 2020b). Így tehát a magyarországi történelmi/honos közösség és a Romániában született/bevándorolt (végrelegesen letelepedett, ideiglenesen itt-tartózkodó) románok²⁴ együttélése új kutatási lehetőséget nyújt többek között a csoporton belüli szociolingvisztikai változás és változatosság tanulmányozására, a nyelvi, a kulturális, az attitűdöket és az identitást érintő azonosságok és különbségek feltárására is.²⁵

²³ Ofelia Ichim és munkatársai – hivatalos (ISTAT) adatok szerint 51017 (a valóságban ennél jóval több) főt számláló – torinói román bevándorlók közösségében 2007-ben és 2008-ban végeztek kutatásokat (Ichim 2011; Ichim–Olariu 2013). Beszámolójukból kiderül, hogy a helyi román ortodox egyház mellett működő vasárnapi iskolákon kívül a „helyi iskolákban összesen 400 gyermek tanul románul” (Ichim 2011: 159–160). Florin-Teodor Olariu egy hasonló, 2008-as párizsi terepmunka adatait összevetve a torinói terepmunka eredményeivel, arra a következtetésre jut, hogy a párizsi szülők nyelvileg motiváltabbak abban, hogy gyermekeik rendszeresen és hatékonyan vegyenek részt a román nyelvű órákon, mint a torinói román szülők. A kutató ezt a jelenséget a párizsi román szülők „átlagon felüli társadalmi státuszával” és a torinói román szülők „átlagon aluli társadalmi státuszával” hozza összefüggésbe (2010: 227).

²⁴ A romániai bevándorlók (lásd Internetes források) virtuális zárt és nyílt, valamint tematikus (budapesti román szülők) közösségi hálózati csoportokat alkotnak, és tagjaik személyes találkozókat is szerveznek román népszokásokhoz kötődve, román nyelvű élő beszélgetések céljából is. Egy 2019-es bejegyzés szerint: „De Dragobete, vorbeste romaneste”, azaz a Dragobete (kb. Valentin-nap) alkalom arra, hogy románul beszélj. Az internetes nyelvhasználat velejárója, hogy sok esetben a betűk ékezei elmaradnak, ami a román nyelv esetében gyakran megfigyelhető (vorbeste românește).

²⁵ A bevándorló egy 2010-es interjúban elmondja, hogy a honos román csoportot nagyon zártan tartja (vö. Borbély 2020b), a honos román – egy országos önkormányzati ülésen megállapítja – nem szeretné, ha öt egy bevándorló képviselné például az országgyűlésben (Simon 2018: 3).

Szociolingvisztikai, antropológiai megfigyelésekre alkalmat adó események az egyházi és kulturális rendezvények, romániai kirándulások, zárandokutak, ahol mind a történelmi, mind a bevándorló csoport tagjai együtt vannak jelen. Ilyen esetekben figyelhetők meg a bevándorló és a honos közösség beszédmódbeli különbségeit tematizáló (metanyelvi) beszédgyakorlatok (*jelenetek*, vö. Gal 2018: 107).

Egy 2016-os romániai zárandokúton egy 1990-ben a családjával Magyarországra települt román beszélő diskurzusában hangzott el, nevetés kíséretében a következő: „*chezelesc, cum se zice la Micherech*”²⁶. A magyar *kezel* szóból alakult román *chezeli* igei személyragos (E/I. személy) *-esc* alakja a méhkeréki román beszéd gyakori magyar elemeire mutat rá. A szó az idézett megnyilatkozásban a méhkeréki (magyarországi) román beszéd *indexévé* válik, egyfajta rámutatás jellegzetes vonására. Ebben a beszédgyakorlatban – a jelenlévő magyarországi és romániai születésű beszélők csoportjában – a romániai születésű, nyilatkozó beszélő ezt az indexet elsősorban a jelenlévő magyarországi honos románokhoz intézte, hiszen ők értik és ismerik a jelenséget. Egyben – bizonyos fokú iróniával (nevetés) övezve – a honos csoport beszélőihez (*persona*) köthető nyelvi ismereteit is jelezte: egyfajta bennfentességet, kulturális tudást bemutatva. Egy további vonást is rejt a megnyilatkozás. A magyarországi román nemzetiség egy települése lett kiemelve, Méhkerék, pontosan az a település, ahol a román nyelv megőrzése a legjellemzőbb. A magyar eredetű szavak gyakorisága a magyarországi románok beszédében ismert a történelmi közösség tagjai között éppúgy, ahogyan a különböző településekhez köthető egyéb, nem magyar eredetű, egyedi regionális szavak is. Ilyenek a Méhkerékhez köthető, a lokális (egyéni és közösségi) identitást jelölő szavak: *bădanca* (‘táska’) és *vărzar* (‘zöldséges lepény’). Kétegyháza indexikus szava a *holumb* (‘templomdomb’). Battonyához kapcsolódó egyes szavak a szerb együttélést is tükrözik: *bábica* (‘nagyamama’), *deda* (‘nagyapa’), *tetca/strina* (‘nagynéni’), *cica* (‘nagybácsi’). Indexikus utónevek a *Felica* és a *Traian* Battonyán, a *Gheorghe* és a *Florica* Kétegyházán, az *Aurel* és a *Veturîța* Magyarcsanádon, valamint az *Andronica* és a *Teodor* Méhkeréken.

Egy 1925-ben született kétegyházi beszélő 1990-ben (lásd LB kutatás) arra a vizsgálati kérdésre, hogy a Kétegyházán beszélt románt vagy a Romániában beszélt románt szereti-e jobban, őszintén, irónia nélkül így válaszolt: „*asta, cu voșolăuu*” (‘ezt, a vasalóval’ [értsd a Kétegyházán beszélt románt]²⁷). A kutatás résztvevője a kétegyházi román beszédet ebben az esetben is egy magyar eredetű lokális román szóval jelölte meg, azonosította be. Az irónia hasonló kontextusban a történelmi közösség iskolázottabb, fiatalabb tagjainál immár gyakran megjelenik. Az irónia jelenléte, illetve hiánya jelzésértékű, és más-más jelentéssel bír, ha csoporton belüli („mi”) vagy ha csoporton kívüli („ők”) beszélő alkalmazza (lásd fent *chezelesc*).

²⁶ *Kezelem, ahogy Méhkeréken mondják*. A bevándorlónak a méhkeréki beszédről szerzett ismeretei annak a körülménynek tudható be, hogy gyermeke a gyulai román gimnáziumban tanult.

²⁷ Ez utalás volt az előzetesen felvet képmegnevező szóteszt magyar eredetű szavára.

Gal (2018: 105) az antropológia felől közelítve megállapítja, hogy a nyelvi formák²⁸ olyan jelek, amelyek a beszélőről és a beszédről idéznek fel előfeltevéseket, vagy korrekcióra, illetve beszélő- és beszéd típusokról normatív állítások megtételére ösztönöznek. „Az ilyen modellek metaszemiotikai vagy nyelvi ideológiai jelenségek. (...) A kutatók figyelme az ilyen modellek, vagyis a regiszterképzés létrehozásának folyamatára irányult (Silverstein 2003), arra a metaszemiotikus eljárásra, amely által egy kulturális modell létrejön, ahogy a nyelvhasználók egyes csoportjai felismerik a tipizált beszélőnek, helyzetnek, beszédváltozatnak és értékeknek az indexikus asszociációit. Állandóan újszerű regiszterek konstruálódnak, míg mások eltűnnek” (Gal 2018: 106; Borbély 2022a).

A magyarországi és a romániai román címkék és kategóriák kulturális modelleket takarnak, amelyek beszédváltozatokra és beszélőkre utalnak. A két beszédváltozat társadalmilag presztízsbeli különbségeken alapul. A határon innen élő román csoportról szóló szociolingvisztikai vizsgálatokból (Borbély 2001: 123–126, 2014: 133) kiderül, hogy a beszédváltozatukhoz kapcsolt leggyakoribb beszélői asszociáció a magyar nyelvi hatás (*jumătat'e râmân'eșt'e*, *jumătat'e ungureșt'e* [félíg román, félíg magyar]), valamint az archaikus és a diatopikus (területi) jelleg. A határon innen élő beszélők a romániai beszédváltozatot az irodalmi nyelv, a szebb nyelv és a perfekt nyelv (*limbă literară, mai frumoasă, perfectă*) jelzőkkel azonosítják. A magyarországi román beszédről, a romániaihoz viszonyítva úgy nyilatkoznak, hogy „mi másképpen beszélünk” (*alcum/altcum vorbim*). Területileg különbséget tesznek a romániai beszédre vonatkozóan is. A román–magyar határhoz közel beszélő román jobban hasonlít beszédükre (*sămănă mai tare*), viszont a román fővárosban beszélt románnal kevésbé azonosulnak (*noi nu sânt'em Bucureștu* [mi nem Bukarest vagyunk]). Kiemelik továbbá a tévében használt beszédet, amit kevésbé vagy alig értenek meg (*tare iut'e vorbăsc* [nagyon gyorsan beszélnek]). A határon túli román beszédről szólva a sok idegen (francia, újabban angol) szót emelik ki. Úriaskodó (stílusú) személyként (*să domnesc*) azonosítják azt a magyarországi beszélőt, aki egy másik magyarországi beszélővel úgy beszél, mint egy romániai beszélővel (Borbély 2001: 125). Megemlítendő továbbá még egy nyelvi jelenség, ami a magyarországi román csoporton belül két beszélői réteget érint. Az ide sorolható beszélők egy rétege például a román *asociație* (egyesület) és *special* (speciális) szavakat *asoțiație*, *șpețial* formában ejtik (pl. tévé interjúban, közösségi megbeszéléseken). A jelenséget kiváltó nyelvi okot a magyar és a román betűk írása és ejtése közötti különbségben kell keresni (magyar/román: ci/ți, csi/ci, s/ș). A jelenség társadalmi jelentése, hogy az ehhez a réteghez tartozó beszélők román iskolai oktatásban nem részesültek, románul olvasni nem tanultak meg és a közösségük bizonyos szintű vezetőivé váltak. Ennek a jelenségnek a beszédbeli előfordulása a rendszerváltozás utáni időszakban

²⁸ A „kutatók a jeleneteket (scene) megfigyelik és lejegyzik, más beszélőkhöz hasonlóan észlelik, hogy bizonyos nyelvi formák regisztert képeznek, vagyis szokás szerint kulturális modelleket *indexálnak*” (Gal 2018: 107).

a nemzetiségi kulturális egyesületek, majd a kisebbségi/nemzetiségi önkormányzatok²⁹ megalakulása idején volt különösen jellemző. Továbbélése napjainkban (2024) is megfigyelhető az értelmiség bizonyos rétegében más szavak esetében is, ilyen például a *socializare* (szocializáció) helyett történő *sořializare* ejtési forma. A jelenségre felfigyeltek a közösség egy másik csoportjában, a román iskolai végzettséggel rendelkező beszélők is. Majd harmadik lépésben az *asořiație* és/vagy *șpeřial* formákat (idézőjelesen) ejtették ki, hogy a közösségnek a románul iskolázatlan/kevésbé iskolázott, de vezetői pozícióban lévő rétegre utaljanak, jelöljék, beazonosítsák (lásd az index, persona – hang, kettős hang, keresztezés szociolingvisztikai fogalmakat). A szavak tehát társadalmi jelentéssel bővültek, s ezen túlmenően a nemzetiségi közösség kohéziójának gyengülését is szimbolizálják.

A magyarországi román nemzetiség, valamint a magyar többség és más nemzetségek összetett viszonyát nehéz lenne bemutatni, de a kétegyházi nyelvtájkép-kutatás részletei illusztrációt szolgáltatnak az évszázadokon át tartó egymás mellett élésre/együttélésre. Kétegyháza nyelvi tájképének többnyelvűsége (pl. 2024-ben 9 nyelv) a térben és időben egymásra rétegződő diverzitás-fedvények kialakulásával értelmezhető. Egy-egy nyelv a településhez és környékéhez köthető csoportok meglévő jelenlétét (román, magyar és német), illetve múltbeli jelenlétét (zsidó) jelöli, az európai kulturális örökséget szimbolizálja (latin), a történelmi-politikai kontextus (orosz), valamint a globalizáció terméke (angol, kínai és olasz). A kínai bolt bejárata felett lévő egynyelvű kínai felirat jelentését 2010-ben az eladók nem ismerték, 2021-ben már azt a választ kaptam, hogy jelentése: kínai bolt. A fekete–fehér képeslapon megjelenő cirill betűs településnév pedig egy lezárult történelmi korszak nyelvének „relikviája”. A nyelvi tájképben a nyelvek elhelyezése a hatalmi viszonyt mutatja a domináns többségi és az alárendelt nemzetiségi csoportok között. Kétegyházán a köztéri (magyar–román/román–magyar) kétnyelvű feliratokon a nyelvek elhelyezése, sorrendje, a betűk mérete többnyire hierarchikus, a magyar dominál a románnal szemben (kultúrház, kétnyelvű iskola és óvoda intézménynév). Ritkán találunk olyan feliratot, ahol a nyelvek pozícionálása mellérendelt és a betűk mérete azonos. Viszont ennek jelentősége megnő, szimbolikus hangsúllyal bír, ha a település legnagyobb jelentőségű állami hivatala, a polgármesteri hivatal épületén található ilyen kétnyelvű felirat. Ennek tudatosságát mutatja, hogy az épület rekonstrukciója után ez változatlan maradt (ezt igazolják a 2010-ben és a 2021-ben készült 2–3. fényképek). A magyar egynyelvűség általános az utcaneveknél, a postán és a vasúti településnév-táblán. Ezt ellensúlyozzák a román egynyelvű, ún. autonóm feliratok (lásd Barni–Bagna 2010; Bartha et al. 2013a), emléktáblák a román ortodox templom, a kultúrház és a román tájház falán. A csoportok együttélésének minőségét mutatja a tájban megjelenő és a csoportokhoz köthető objektumok (felülről történő)

²⁹ Magyarországon 1994 óta vannak kisebbségi/nemzetiségi önkormányzati választások. Azóta működnek településeken, fővárosi kerületeken, illetve megyei, fővárosi és országos szinten.

bemutatása, ikonizációja³⁰. A képeslapon megjelenő épületek/intézmények lényege-
sek egy csoport beazonosításakor (iskola, templom épülete, ellentétben egy szegé-
nyes parasztházzal).

2–3. fénykép

Kiegészített magyar–román kétnyelvű intézménynév-tábla
a község háza falán (2010 és 2021)

4. fénykép

Román Nemzetiségi Tájház (Kossuth u. 68.) (2010)

A külső és belső imázs szempontjából fontos továbbá, hogy a csoport helytörté-
neti múzeuma milyen épületben van elhelyezve. A múlt században megnyitott
Román Nemzetiségi Tájház³¹ (Kossuth u. 68., 4. fénykép) egy román szegényparaszt
egyablakos háza, amely nem reprezentálja a településen élő társadalmi csoportok
spektrumát, nincsenek képviselve a módosabb társadalmi csoportok, amit a telepü-
lés 2–4 ablakos házai is igazolnak. Századunkban a közösség tagjai irányából jövő

³⁰ Peirce a jeleket hármas felosztásba rendezi: ikon, index, szimbólum (pl. Peirce 2005). „Az ikonok (...) olyan jelek, amelyeket valamiképpen hasonlónak vélünk az általuk képviselt objektumhoz. (...) A hasonlóság (ikonicitás) sohasem egyszerűen inherens az objektumokban, legyenek azok nyelviek, anyagiak vagy szélesebb értelemben vett kulturális gyakorlatok (Goodman 1972). Ehelyett bizonyos hasonlóságokat kell meghatározni és kiválasztani, melyek valamely keret vagy ideológia szí-
rint releváns tulajdonságok” (Gal 2018: 110).

³¹ A Román Nemzetiségi Tájház az iskolai nyelvi tájképben is szerephez jut (lásd 5. fénykép).

kezdeményezésre³² (vö. alulról-felfelé aspektus) megnyílt a Gyűjtemények Háza, melynek egy amerikai kétegyházi román személy tornyos háza ad otthont (Dózsa u. 16., 6. fénykép). A két helytörténeti közgyűjtemény – véleményünk szerint – együttesen a kétegyházi „románság” társadalmi rétegzettségét a valósághoz közelebbi módon mutatja be.

5. fénykép

A Román Nemzetiségi Tájház reprezentációja az iskolai nyelvi tájképben
(Kétegyházi Román Nemzetiségi Általános Iskola, 2021)

6. fénykép

Gyűjtemények Háza (Dózsa u. 16.) (2024)

5. Az NKFP kutatás összefoglaló eredményei

Az egyéneket összetett módon, számos társadalmi, földrajzi és demográfiai változó rendező rétegekbe, csoportokba (a lakhely, az életkor, a társadalmi nem, a család társadalmi-gazdasági háttere, az iskolázottság, a foglalkozás stb. szerint). A kvantitatív szociolingvisztikai kutatások a nyelvi rétegződést különböző nyelvi változók mentén, a társadalmi rétegződés modelljének összefüggésében vizsgálják (pl. Labov 1966, 1972; Kontra szerk. 2003). Az alfejezet a 2001-es kutatás eredményeit foglalja

³² Jobbára Zombai Károlyné tanárnő aktív tevékenysége eredményeként.

össze, amelyek a román–magyar beszélőktől gyűjtött kérdőíves adatok kvantitatív elemzéseire épülnek. A kérdések összetett módon térképezik fel a közösség két-nyelvű nyelvhasználatát, lefedik a kétnyelvűségi jelenségeket: nyelvi gyakorlatok, nyelvtudás, szubjektív nyelvi vélekedések, nyelvi sztereotípiák (vö. Bartha 2004).³³ A vizsgálat középpontjában a beszélő/válaszó/kutatásban résztvevő személy áll, aki válaszain keresztül saját nyelvi tapasztalatait osztja meg velünk. A válaszokat a román–magyar kétnyelvűség változatosságára és változására vonatkozóan a társadalmi kontextussal összefüggésben értelmezzük.

5.1. A kutatás helyszíne és körülményei

A kutatás helyszíne Kétegyháza/Chitighaz volt, ahol a román–magyar nyelvcsere – a románok lakta települések viszonylatában – a folyamat közbülső szakaszában van (vö. 1. táblázat), ahol a román nemzetiség egykoron számbeli többségben élt, majd a 20. század végétől 50% alá csökkent és napjainkban a lakónépeség mindössze 15%-át teszi ki (vö. 3. táblázat). Kétegyháza Békés vármegyében, a magyar–román határtól 25 km-re található.³⁴

3. táblázat

Populáció: a román anyanyelvű és nemzetiségű lakosság
Kétegyházán hét népszámlálás adatai szerint. Forrás: KSH³⁵

Év	Lakónépeség	Román anyanyelvű	Román nemzetiségű
1960	5094	3021	2007
1970	4819	2809	–
1980	4811	2380	1548
1990	4525	1786	1488
2001	4458	1075	660
2011	3856	739	843
2022	3336	204	425

A településen két iskola van, a helyi nyelvhasználat szerint a román iskola és a magyar iskola. A Román Ortodox Egyházi Iskola 1793–1945 között működött (Berényi 1993: 13). Az egyházi iskolák államosítását követően, 1949-ben megalakult a Kétegyházi Román Tanítási Nyelvű Általános Iskola, amely az 1959/60-as tanévig román tannyelvű volt. Ezután kétnyelvű iskolaként működött tovább, végül a román

³³ A magyarországi román nemzetiségre vonatkozó eredmények bemutatásakor Bartha (2004) szempontrendszerét használom fel (lásd I. fejezet Melléklet). A statisztikai feldolgozást Vargha András végezte a ROPStat statisztikai programcsomaggal (Vargha 2016).

³⁴ Lásd a 3. számú melléklet térképét (Martin 2003).

³⁵ Lásd a hivatozott irodalom és az internetes források listát.

tanítás a román nyelv és irodalom órákra szűkült (Berényi 1993: 19). A román népismereti tantárgy bevezetését követően a román nyelvű oktatás heti hat órát jelent. A mai Kétegyházi Román Nemzetiségi Általános Iskola és Óvoda fenntartója az MROÖ. A 2023/2024-es tanévben az iskolába 111 tanuló és az óvodába 77 óvodás jár. „Tantárgyi rendszerünk megegyezik a NAT és a kerettantervek műveltségterületeivel és tantárgyaival. Többletként tartalmazza a román nemzetiségi nyelv és népismeret oktatását” – olvasható az iskola internetes bemutatkozásában.³⁶ Az iskola 2021-ben korszerű tornateremmel és természettudományos szaktantermekkel bővült. A szülők iskolaválasztása döntő. Az LB kutatás 1990-es adatai szerint az iskolában román nyelvet (is) oktató tanárok véleménye az, hogy a román szülők abban az esetben választják a román nemzetiségi iskolát, ha (1) maguk is a román iskolába jártak; (2) szeretnék, ha románul nem tudó gyermekük megtanulna románul; (3) úgy vélik, hogy a nemzetiséginyelv-tudás előnyökkel jár. Ugyanakkor a román szülők azért nem küldik gyermeküket a román iskolába, mert: (1) nem tartják magukat románoknak; (2) szégyellik románságukat; (3) attól tartanak, hogy a gyermek hátrányos helyzetbe kerül a román iskola elvégzése után.

7. fénykép

Mesterséges halomra (*holumb*) épült a Kétegyházi Ortodox Templom (2023)

A tanárok szerint a gyermekek román nyelvtudása az iskolába kerülésük idején gyengének mondható. A tanulók többsége nyolc év után is gyenge román nyelvtudással hagyja el az iskola falait. A tanárok véleménye, hogy az a gyermek jut el jó román nyelvtudásszintig, aki otthon is rendszeresen használja a román nyelvet és/vagy aki jó képességű. Szerintük ritka az a gyermek, akiben erős a motiváció arra, hogy megtanuljon románul jól beszélni.

³⁶ Lásd <https://romansulioviketegyhaza.hu/bemutakozas-2/>.

A román hívők többsége a román nyelvű Kétegyházi Ortodox Templomba (7. fénykép)³⁷ és a román–magyar kétnyelvű (2024-re dominánsan magyar nyelvű) Kétegyházi Baptista Imaházba (8. fénykép) jár. A Kétegyházi Baptista Gyülekezet fűvészenekara³⁸ tagjai köréből számos tehetséges zenész került ki, országos és nemzetközi karriert futva be. A kétegyházi közösségnek kórusa, tánccsoportja és román egyesülete is van. A falu négy temetője a felekezetek szerint van felosztva (ortodox, baptista, katolikus és izraelita). A két ortodox temetőben az 1960-as évekig szinte kizárólag román nyelvűek voltak a sírfeliratok. Napjainkban többségben már magyar nyelvűek, amit azzal indokolnak, hogy unokáik már nem beszélik a románt. A baptista temetőben, ahol elsősorban románok nyugszanak, magyar nyelvűek a feliratok és ritka a román nyelvű.

8. fénykép
Kétegyházi Baptista Imaház (2021)

Magyar–román nyelvű feliratok olvashatók a falu határában lévő településnév-táblán (1. fénykép), a polgármesteri hivatal (2–3. fénykép), a román iskola (lásd 9. fénykép), a román óvoda, a művelődési ház és a könyvtár falán. A román közösséghez tartozó emléktáblák az 1990-es években román nyelvűek, a 2000-es években kétnyelvűek. Az utcanevek magyar nyelvűek. Egyetlen egy román név szerepel az utcák névadói között, Filimon Sîrbu, akinek nem volt helyi kötődése.

³⁷ Ismeretes a közösség első papjának neve, Georgie, aki 1718–1748 között állt a közösség élén. A mai ortodox templom (7. fénykép) 1779-ben már állott, és egy ideig mellette állt az akkor körülbelül száz éves fatemplom is (Ardelean 1986: 58). Lásd <https://alfoldslow.hu/ketegyhazi-roman-ortodox-templom/>.

³⁸ Lásd https://www.facebook.com/ketegyhaziabaptista/videos?locale=hu_HU.

Az NKFP kutatás terepmunkáját Abrudán Mária végezte, aki a román iskola tanára, a román nyelv kiváló ismerője, jó kommunikatív készségű és beszédpartnereivel könnyen teremt kontaktust. A kutatás témavezetője, a fejezet szerzője elkészítette vele is a vizsgálatot³⁹, majd ennek megbeszélése után, a terepmunkás a témavezető jelenlétében kezdte el az első interjút. A felmerülő problémák át lettek beszélve. A vizsgálat, amit magnófelvétel is rögzített, az egységes NKFP kérdőív román nyelvű változatára épült (lásd a könyv Függelékét). A terepmunka 2003 őszén kezdődött és átnyúlt 2004 első két hónapjára. Ezt követően interjú készült a terepmunka tapasztalatairól (vö. 4. számú melléklet).

9. fénykép

A Kétegyházi Román Nemzetiségi Általános Iskola (Alsó tagozat) épülete magyar–román felirattal és zászlókkal (2021)

A kutatásban résztvevők száma 70 fő volt, kiválasztásuk az életkor, a nem és az iskolázottság szerint történt. Három életkori csoportot határoztunk meg: 20–40; 41–60; 61–80 évesek. A mintán belül a nemek aránya 50–50%-os. Az iskolázottsági csoportok mindhárom életkori csoportban kétszintűek voltak (8 és 12 osztályt végeztek), a középkorúak egy felsőfokú végzettségű csoporttal is kiegészültek. A válaszolók korosztályonként eltérő módon viszonyultak az adatgyűjtéshez. Az idősek (61–80 évesek) voltak a legnyitottabbak. A középkorúak (41–60 évesek) már tartottak az adatgyűjtéstől, félték, hogy nem fogják érteni a román nyelvű kérdéseket. A fiatalok (20–40 évesek) kifejezetten csak nagy rábeszélésre vettek részt a terepmunkában, a román nyelven feltett kérdésekre olykor magyarul válaszoltak.

5.2. Nyelvi gyakorlatok és kétnyelvűség

A nyelvek megoszlási arányának mérésével a kétnyelvűség stabil vagy átmeneti jellegére, azaz a nyelvmegőrzésre, illetőleg a nyelvcserére vonatkozó következtetések vonhatók le (lásd pl. Gal 1979) (Borbély 2014: 240). Hamers és Blanc szerint

³⁹ Ezért tesz ki 71 főt a kétegyházi minta.

a többnyelvű közösségek tagjai akkor tudják megőrizni nyelvüket, ha a nyelvek használata, szerepe, funkciói elkülönülnek, valamint, ha a közösségek különböző csoportjai között ezek tekintetében viszonylag stabil kapcsolat van (Hamers–Blanc 2000: 296) (Borbély 2014: 243). A fejezet következő részében a kutatáshoz kidolgozott kérdőív nyelvi gyakorlataira vonatkozó moduljából 24 kérdés válaszainak statisztikai eredményeit ismertetjük. Ezek a kérdések a következőképpen lettek megfogalmazva: *milyen nyelven beszél általában anyjával, apjával, anyai nagyszüleiével stb., illetve, milyen nyelven imádkozik stb.?* A válaszlehetőségek minden esetben a következők voltak: (1) mindig románul, (2) általában románul, (3) románul és magyarul, (4) általában magyarul, (5) mindig magyarul.⁴⁰ A kétégyházi román közösségben gyűjtött adatok szignifikáns eredményeit ismertetve célunk a nyelvi változás menetének feltérképezése.

5.2.1. Életkor

A nyelvcsere generációs változás (Gal 1979) (Borbély 2014: 242). Labov (1994: 46) leírja, hogy abban az esetben, ha felfedezzük, hogy egy nyelvi változó és az életkor között kapcsolat van, akkor feladatunk tisztázni azt, hogy ez a kapcsolat egy valóságos folyamatban lévő változást tükröz, vagy pedig egy életkori változást, ami az életkor előrehaladtával a nyelvi viselkedésnek egy szabályszerű és minden generációban megismétlődő változása. Az elsőként javasolt és leghatékonyabb módszer a nyelvi változás folyamatának tanulmányozására Labov állítása szerint az, ha megvizsgáljuk a *látszólagos időben* bekövetkezett változásokat, ami nem más, mint a nyelvi változók eloszlása (disztribúciója) életkori csoportonként.⁴¹ *A magyarországi románok kétégyházi közösségében tapasztalt nyelvi gyakorlatokkal a kutatásban résztvevők életkora hozható leginkább összefüggésbe*, ami a folyamatban lévő nyelvi változást igazolja. A mintaátlagokra az életkornak, a k32-től a k55-ig⁴² terjedő 24 kérdésből 13 esetben⁴³ szignifikáns kapcsolat volt kimutatható (lásd a 2. ábrában a csillagozott adatokat). Ugyanezen kapcsolatok sztochasztikus dominanciája 11 szituációban⁴⁴ mutat szignifikáns különbséget. A 24 szituációhoz köthető nyelvi gyakorlatok aszerint, hogy milyen összefüggést mutatnak az életkori csoportokkal (1. fiatalok: 20–40 év; 2. középkorúak: 41–60 év; és 3. idősek: 61–85 év), négy típusba sorolhatók.

⁴⁰ Az eredmények ábrázolásakor a válaszlehetőségek előtt szereplő érték fontos szerephez jut (lásd 3–8. ábra). Ebből derül ki, hogy az ötfokú skálán hol helyezhető el a vizsgált szituáció szokásos nyelvi gyakorlata; ha az érték az 1-eshez közelít, akkor a román, ha az 5-öshöz közelít, akkor a magyar nyelv dominál.

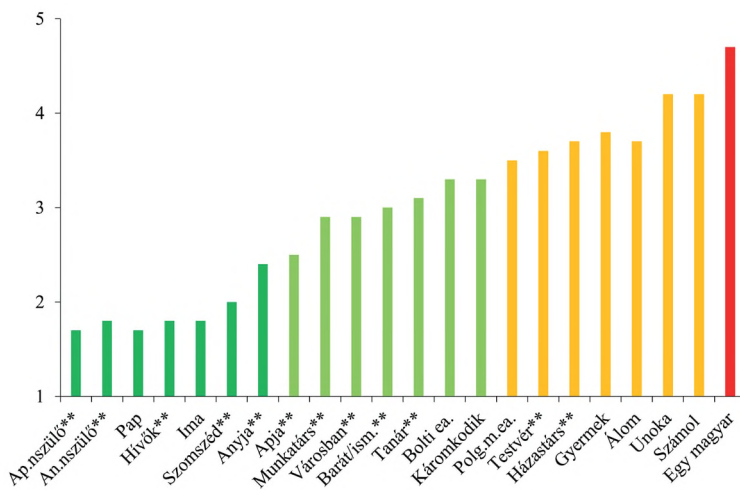
⁴¹ 1970-től kezdődően a látszólagosidő-módszer a folyamatban lévő nyelvi változások általánosan alkalmazott módszere. Egy látszólagosidő-tanulmány az egyazon közösségben megtalálható életkori csoportok szinkron összehasonlítása. A kutatás eredményeként az életkori csoportok közötti különbségek variabilitásának mintázata rajzolódik ki, ami lehetőséget nyújt arra, hogy az eredményt a jövőre vonatkozóan is kivetítsük (lásd például Labov 1994: 43–72; Nahkola–Saanihahti 2004: 75).

⁴² Ezek a sorszámok a kérdések kérdőívben elfoglalt sorrendjére utalnak.

⁴³ Lásd k32, k33, k34, k35, k36, k37, k38b, k40, k42, k43, k44, k47, k50.

⁴⁴ Lásd k32, k33, k34, k35, k36, k37, k38b, k40, k42, k43, k44.

- a) Mindhárom csoport (1–2, 1–3, 2–3 csoportok) 1%-os szinten szignifikáns kapcsolatot mutat: válaszoló – *anyja, apja*
- b) A hátréből két-két csoport (1–2 és 1–3 csoportok) legalább 1%-os szinten szignifikáns kapcsolatot mutat: válaszoló – *testvér, városban*
- c) A hátréből két csoport (1–3 csoportok) legalább 1%-os szinten szignifikáns kapcsolatot mutat: válaszoló – *anyai nagyszülők, apai nagyszülők, házastárs, gyermek óvoda/iskola előtt, tanár, hívőtárs, szomszéd, barát/ismerős, munkatárs.*
- d) Nincs semmilyen szintű szignifikáns kapcsolat: válaszoló – *gyermek, gyermek óvoda/iskola után, unoka, pap, ima, egy magyar jelenléte, polgármesteri hivatal, bolti eladó, álmodik, számol, káromkodik.*

2. ábra

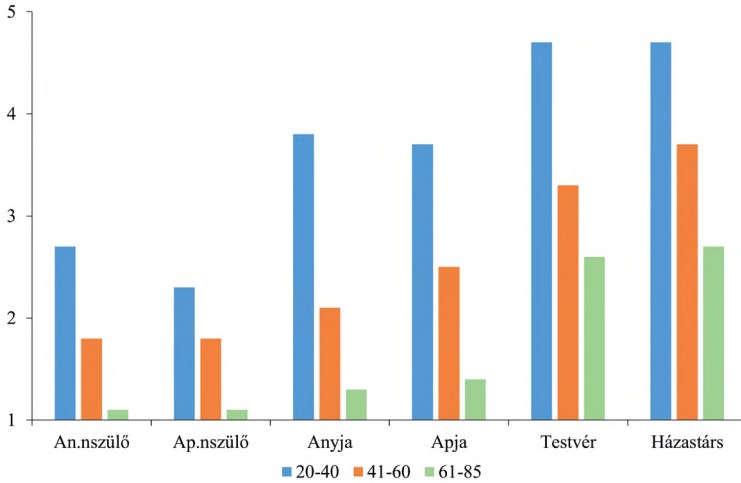
Nyelvi gyakorlatok 22⁴⁵ szituációban átlagok a teljes mintára (N = 71)

Jelmagyarázat: (1) mindig románul, (2) általában románul, (3) románul és magyarul, (4) általában magyarul, (5) mindig magyarul

Értelmezve ezeket az eredményeket megállapítható, hogy nem kezdődött el a nyelvhasználatbeli változás azokban a szituációkban, ahol a mintának legalább a fele a *mindig románul* és az általában románul választ adta. Feltehetőleg már a befejezéséhez közeledik az a nyelvhasználatbeli változás, ha egy szituáció esetében a mintának legalább a fele a *mindig magyarul* és az általában magyarul választ adja. Azokból a szituációkból, ahol nincs szignifikáns kapcsolat az életkorral, csak egy esetben érvényesült, hogy a minta több mint a fele (74%) a *mindig románul* (1-es válaszlehetőség), vagy az általában románul (2-es válaszlehetőség) választ adta. Ez a *pappal* történő beszélgetések nyelvi gyakorlatára vonatkozott. Erre a szituációra tehát az a

⁴⁵ Az ábra jellegűknél fogva nem tartalmazza a *gyermek óvoda/iskola előtt* és a *gyermek óvoda/iskola után* változókra vonatkozó adatokat (a változókról bővebben lásd alább).

jellemző, hogy a nyelvhasználatot érintő változás még a fiataloknál sem kezdődött el. A többi szituációra (lásd d.) az a jellemző, hogy már jóval a vizsgálatunk előtt elkezdődött a változás, és ezért már szignifikáns kapcsolat nem mutatható ki a három életkori csoport között. Itt a mintának legalább a fele a *mindig magyarul* és az *általában magyarul* választ adta.

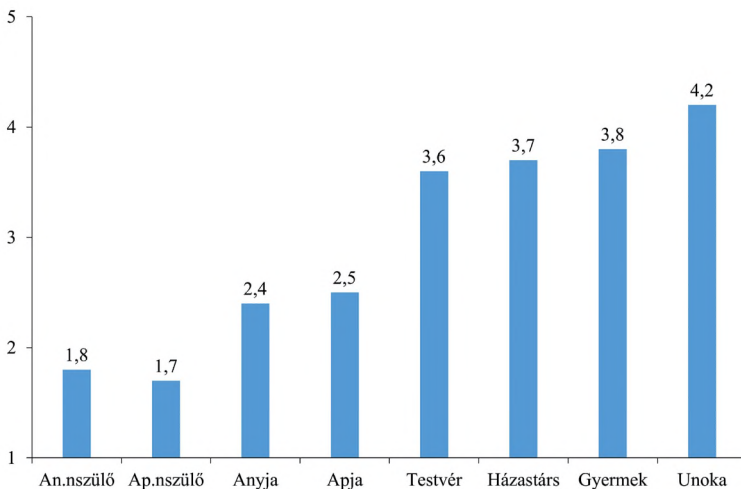
3. ábra

Az otthonhoz tartozó szituációk közül az életkorral szignifikáns kapcsolatban lévő ötfokú változók átlagai
Milyen nyelven beszél/beszélt; édesanyjával; édesapjával; anyai nagyszüleivel; apai nagyszüleivel; testvérével; házastársával; k32–k37

Jelmagyarázat: (1) mindig románul, (2) általában románul, (3) románul és magyarul, (4) általában magyarul, (5) mindig magyarul

Az otthon–család az a nyelvhasználati szintér, ahova – nyelvcserehelyzetben – a saját nyelv használata legutoljára szorul vissza (Hamers–Blanc 1989: 176) (Borbély 2014: 240). A nemzetiségi nyelv távlatait mutatja, hogy milyen funkciót tölt be ez az otthoni beszélgetésekben, a *családban*. Nincs veszélyeztetve a nemzetiségi nyelv abban a közösségben, ahol az otthon használatos nyelv dominánsan a nemzetiségi nyelv, és ez a gyakorlat a család minden generációjára egyformán érvényes. A válaszolók három életkori csoportját egymással összevetve a statisztikai elemzésekből kiderül, hogy szignifikáns ($p < 0,01$ szinten) a kapcsolat a következő otthonhoz kapcsolható szituációkban: a válaszoló nyelvi gyakorlata *anyjával, apjával, anyai nagyszüleivel, apai nagyszüleivel, testvérével és házastársával*. Az összefüggések szerint ezekben a beszédhelyzetekben minél idősebbek a válaszolók, annál inkább választják a román nyelvet, illetőleg minél fiatalabbak, annál inkább választják a magyart (vö. 3. ábra). Az adatok szerint a válaszolók életkorával, valamint családtagjainak életkorával párhuzamosan csökkennek az átlagértékek, ami a román nyelv

használatának fokozatos háttérbe szorulását mutatja. Ezek a különbségek érvényesülnek ugyanezen szituációkban akkor is, ha a három csoportot páronként hasonlítjuk össze egymással. Vagyis a fiatal és a középkorú, a fiatal és az idős, illetőleg a középkorú és az idős csoportok nyelv választását páronként összehasonlítva ugyancsak 1%-os szinten szignifikáns kapcsolatokat kapunk. Alátámasztják ugyanezt a családtagokkal történő beszélgetések változóinak a teljes mintára vonatkozó átlagai is (vö. 4. ábra). Az otthonhoz és a családhoz kötődő szituációk közül a nyelvi gyakorlatok terén csupán a gyermekkel és az unokával történő beszélgetés esetében nem jelentkezik szignifikáns életkori kapcsolat (lásd 4. ábra). *A kétnyelvű gyakorlatban történő változás folyamata a magyar nyelv fokozatos térnyerését mutatja. A családban vizsgált nyolc szituáció közül hat esetében a kétnyelvű gyakorlat életkori csoportonként nagymértékben eltér egymástól, tehát a változás folyamata – a vizsgálat időpontjához viszonyítva – zajlik. Ez a változás az egész közösségre vonatkozik, hiszen mindhárom életkori csoport érintve van benne. Ezzel együtt, a gyermekkel és az unokával történő nyelvi gyakorlatokra vonatkozó, folyamatban lévő változás már a befejezés felé tart, mivel a román nyelv szinte teljes körű háttérbe szorulása érvényesül. Igazolják ezt a megfigyelések során nyert kvalitatív adatok is, amikor a nagyszülők a román nyelvű diskurzusokban az unokával történő beszélgetést magyar nyelven idézik fel.*

4. ábra

Az otthonhoz tartozó nyolc szituáció változójának átlaga a teljes mintára (k32–k39)
 Jelmagyarázat: (1) mindig románul, (2) általában románul, (3) románul és magyarul,
 (4) általában magyarul, (5) mindig magyarul

A gyermek nyelvi fejlődése során az otthon és az *otthonon kívüli környezet* szoros nyelvhasználata visszahat az otthoni nyelvhasználatra is. A válaszoló és gyermeke közötti nyelvi gyakorlatok kialakulását és változását kiderítendő fontosnak

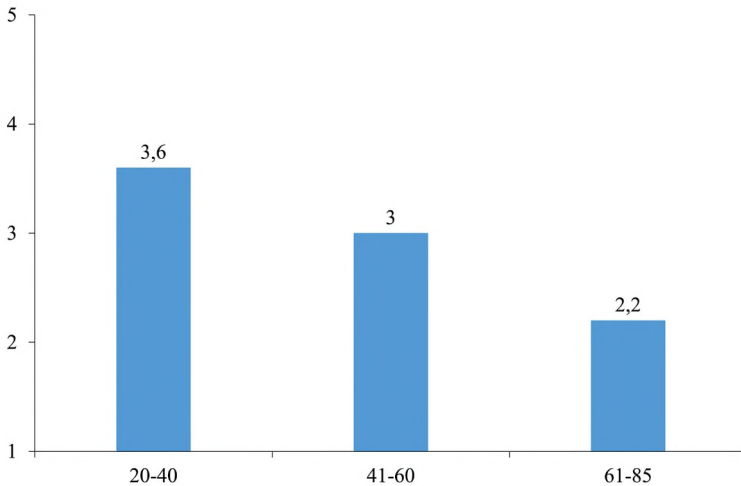
tartottuk az elsődleges szocializációs szintér (otthon) és a másodlagos szocializációs szintér (óvoda/iskola) összefüggését is megvizsgálni. Ezt két kérdéssel mértük: milyen nyelven beszélt gyermekeivel, amikor még nem jártak óvodába/iskolába (k38b), illetve amióta óvodába/iskolába járnak/jártak (k38c). A kétegyházi nemzeti óvodában és iskolában is a magyar nyelv használata dominál. Az óvodában heti két alkalommal, az iskolában heti hat órában, illetve más tanórákon (történelem, földrajz és matematika) bizonyos szakkifejezések erejéig használják a román nyelvet (lásd fent is). Adataink meggyőzően igazolják, hogy az óvodai/iskolai nyelvhasználat hatására megváltozik az otthoni nyelvhasználat. Míg a fiatalok és az idősek adatainak összevetésekor a 38b kérdés 1%-os szinten szignifikáns kapcsolatot mutat, addig a 38c kérdés válaszainál az életkori csoportok között ezek a kapcsolatok már elmaradnak. A gyermekekkel történő otthoni nyelvhasználat még az óvoda/iskola előtt úgy tér el életkoronként, hogy minél idősebb a válaszoló, annál nagyobb arányú a román nyelv használata, vagyis a fiatalok kiugróan többen beszélnek gyermekükkel magyarul. A gyermekintézmények dominánsan magyar nyelvhasználatát eredményezte, hogy a *válaszoló és gyermeke* relációban mindig románul (1-es) vagy általában románul (2-es) válasz szinte elő sem fordul (3%), miközben az óvoda/iskola előtt ennek a két értéknek a mintaátlagja még 28% volt. Az eredményekből az a következtetés vonható le, hogy a román nyelv jelenléte a gyermekintézmények nyelvi gyakorlataiban nem voltak/nincsenek szinkronban az otthoni nyelvi gyakorlatokkal. A társadalmi környezet a román–magyar nyelvcsereét erősíti.

5.2.1.1. Életkor és iskola

A 71 válaszoló közül 30-an alapfokú, szintén 30-an középfokú és 11-en felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkeznek. A válaszolókra nem jellemző, hogy egységesen román nyelvű oktatásban részesültek volna. A kutatásban résztvevők általános iskolai tanulmányaikat 1924 és 1997 között folytatták. Az idősek életkori csoportjába tartozók többsége magyar tannyelvű iskolába járt, mivel a két világháború között Kétegyházaán sem működött román iskola. Ebben az időszakban az ortodox vallásúak a heti egy órás hittanórán ismerkedhettek meg a román betűkkel, melynek jelentőségét mutatja, hogy a válaszolók iskolai nevelésükről beszélve ezt minden interjúban hangsúlyozták. A középkorúak és a fiatalok részesülhettek román oktatásban, mivel 1949-től megkezdte működését a román iskola. A vizsgálatban feltett kérdésre, miszerint hány évig tanultak románul az iskolában, 62-en válaszoltak. *Közülük nem részesültek román oktatásban 21-en, 1–6 évig tanultak románul 13-an, 8–9 évig 19-en, 8-an 12 évig és 1 válaszoló pedig 17 évig tanult iskolában románul.*

A kérdéssel, hogy milyen nyelven beszél román tanáraival, ha találkozik velük mostanában (k40), azt próbáltuk meg kideríteni, hogy a vizsgálat idején a közösségben élő román tanárok milyen hatással voltak/vannak a tradicionális nyelvi gyakorlatok megőrzésére. A válaszok az életkori csoportok összehasonlításakor a következő szignifikáns kapcsolatokat mutatták (lásd 5. ábra). 1%-os szignifikanciaszintű a kapcsolat a fiatalok (csoportátlag: 3,6) és az idősek (csoportátlag: 2,2) csoportja, és

tendenciaszerű ($p < 0,10$) kapcsolat mutatkozik a középkorúak (csoporthatlag: 3,0) és az idősek csoportjai között. *A változás irányának mintázata: minél idősebb egy válaszoló, annál gyakrabban választja a román tanárral beszélgetve a román nyelvet. Bár a tanárokkal gyakran használják a román nyelvet, a közösséget érintő román–magyar nyelvcsere folyamata ebben a szituációban is megmutatkozik, hiszen a kutatás résztvevői nem tartják törvényszerűnek, hogy egy román iskolában román nyelven/nyelvet oktató tanárral mindig románul kellene beszélni.*

5. ábra

Milyen nyelven beszél román tanáraival, ha találkozik velük mostanában? (k40)
kérdésre kapott válaszok csoportátlagai életkoronként (N=69)

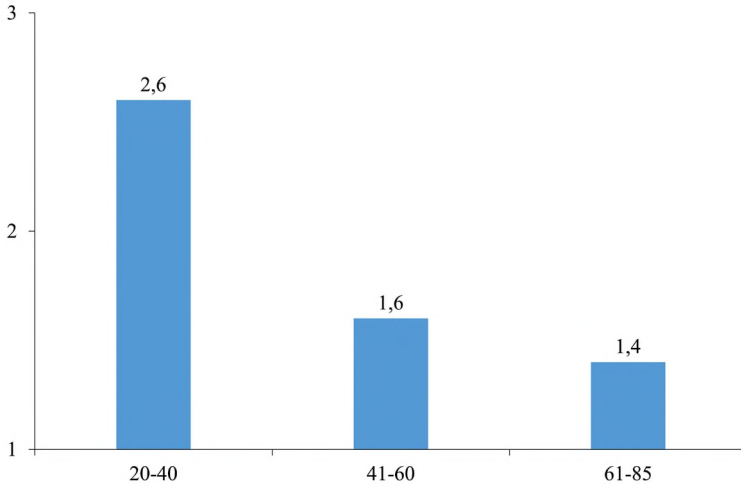
Jelmagyarázat: (1) mindig románul, (2) általában románul, (3) románul és magyarul,
(4) általában magyarul, (5) mindig magyarul

5.2.1.2. Életkor és vallás

A vizsgált településen élő vallásos románok többségben ortodox, jelentős részben baptista és elenyésző részben egyéb szabadegyházhoz tartoznak. A minta ebből a szempontból reprezentálja a közösséget, hiszen 69-en válaszoltak erre a kérdésre és közülük 56-an ortodoxnak, 12-en baptistának vallották magukat. A statisztikai feldolgozás során kiderült, hogy az életkorral három szituáció közül (válaszolók – pap és hívőtárs, k41, k42; illetve az ima nyelve, k53) csak a válaszoló – hívőtársak reláció nyelvi gyakorlata hozható összefüggésbe. Az életkori csoportok közötti különbségeket és a változás irányát a 6. ábra mutatja be. Az idősek (1,4) és a fiatalok (2,6) átlaga közötti különbség erősen szignifikáns ($p < 0,01$), valamint szintén szignifikáns ($p < 0,05$) a különbség a fiatalok és a középkorúak (1,6) átlaga között. A középkorúak és az idősek átlaga közötti különbség csekély. A komoly változás tehát a válaszoló – hívőtársak szituációjában is a 20–40 év közötti fiatalokat jellemzi.

5.2.1.3. Életkor és többségiek

A kétnyelvű közösség zártsága és a közösség belső kohéziója a saját nyelv megőrzését támogatja és a többségi nyelv elsajátításának közösségi szintű kezdetét késlelteti (vö. pl. Grosjean 1982: 107–108) (Borbély 2014: 241).

6. ábra

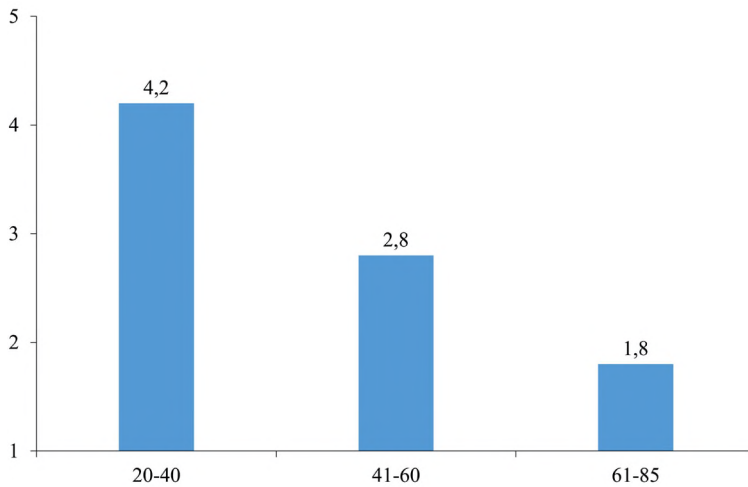
Milyen nyelven beszél a templomban hívőtársaival, gyülekezeti társaival szertartás előtt vagy után? (k42, N = 60)
kérdésre kapott válaszok csoportátlagai életkoronként

Jelmagyarázat: (1) mindig románul, (2) általában románul, (3) románul és magyarul, (4) általában magyarul, (5) mindig magyarul

A többség viszonyát a nemzetiséghez az is mutatja, hogy jelenlétükben használják-e (van-e bátorságuk használni) a nemzetiségi nyelvet. Erre vonatkozó vizsgálati kérdések voltak, hogy román barátaival, ismerőseivel beszélgetve milyen nyelvet használ, amikor magyar is jelen van a társaságban (k45), illetve milyen nyelven beszél a falujában élő románokkal, akikkel a városban összefut (k50). A kétegyházi magyarok jelenlétében történő román nyelvhasználat az életkorral nem mutat szignifikáns kapcsolatot, mivel a válaszolókból 61-en (86%) mindig magyarul beszélnek, amikor a társaságban magyar is jelen van (k45). Ennek okát az LB kutatás 1990-es adataiból már tudjuk: azért beszélnek a kétegyházi románok magyarul egy magyar jelenlétében, mert nem szeretnék kizárni a magyarokat a társalgásból, illetőleg udvariasak, nehogy arra gondoljanak, hogy róluk beszélnek (vö. Borbély 2001: 134).

A városban ez egészen másként alakul. A minta 24%-a válaszolta, hogy ebben a helyzetben mindig magyarul beszél (5-ös válaszlehetőség) és 31%-uk mindig románul beszél. A két szituáció közötti különbség abból is fakad, hogy míg a kétegyháziak ismerik egymást és a magyarokkal való kapcsolat minősége fontos a románok számára, addig a városi embereket nem ismerik és nem is tartják olyan fontosnak, hogy a városi magyarok mit is gondolnak róluk. A városi nyelvi gyakorlat

szignifikáns kapcsolatot mutat az életkori csoportokkal (vö. 7. ábra), a fiatalok és a középkorúak, valamint a fiatalok és az idősek csoportjai között erősen szignifikáns ($p < 0,01$), míg az idősek és a középkorúak között tendenciaszintű ($p < 0,10$) különbség mutatkozott. *Mivel e kérdésben (k50), mindhárom életkori csoport különbséget mutat, megállapítható, hogy a vizsgálattal egy időben zajló változást sikerült rögzítenünk.* A változás mintázata az eddig megszokott irányt mutatja, az életkor növekedésével párhuzamosan nő a román nyelvhasználat. Ezzel együtt a magyar nyelvhasználat növekedésének üteme mindhárom csoportban erőteljes.

7. ábra

A Román barátaival, ismerőseivel beszélgetve milyen nyelvet használ, amikor magyar is jelen van a társaságban? (k50, N= 70) kérdésre kapott válaszok csoportátlagai életkoronként

Jelmagyarázat: (1) mindig románul, (2) általában románul, (3) románul és magyarul, (4) általában magyarul, (5) mindig magyarul

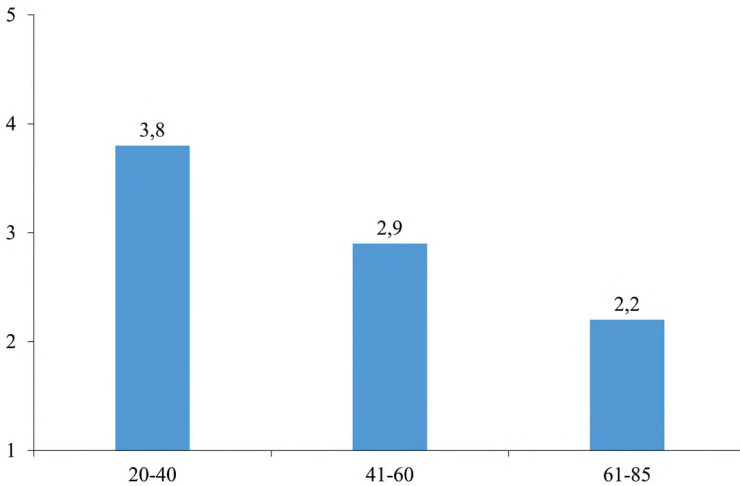
5.2.1.4. Életkor és munkahely

A munkahelyi nyelvhasználat leírása is problematikus. Adódik ez abból, hogy hogyan is vethető össze egy kétegyházi és egy közeli városi munkahely nyelvi gyakorlata, valamint abból az égető helyzetből is adódóan, hogy vizsgálatunk idejére a településen a munkanélküliség megnőtt. Ezzel együtt, vagy talán éppen ezért, *a munkahelyi nyelvhasználat is kapcsolatot mutat az életkorral: a fiatalok és a középkorúak közötti különbségek erősen ($p < 0,01$ szinten) szignifikánsak* (vö. 8. ábra).

5.2.2. Iskolázottság

A válaszolók iskolai végzettségének (k5) csak egyetlen egy változó, a *válaszó – polgármesteri hivatal előadója* (k46) relációra volt hatása. A sztochasztikus dominancia értékek szerint erősen szignifikáns ($p < 0,01$) különbség van az alapfokú és a közép- és felsőfokú válaszolók csoportjai között a polgármesteri hivatalban történő

nyelvhasználat szerint. Az összefüggés azt mutatja, hogy ha egy alapfokú végzettségű válaszolót és egy középfokú vagy felsőfokú végzettséggel rendelkező válaszolót összehasonlítunk aszerint, hogy melyik adja a nagyobb válaszértéket, akkor az derül ki, hogy az esetek 59%-ában a magasabb végzettségű ad nagyobb értéket. Ugyanekkor ez az érték 41%-ban (ritkábban) fordul elő az alapfokú végzettségűeknél. *Ami azt jelenti, hogy a magasabb iskolai végzettségűek gyakrabban használják a magyar nyelvet, míg ugyanebben a szituációban az alapfokú végzettségűekre a gyakoribb román nyelvhasználat a jellemző.*

8. ábra

A Milyen nyelvet használ munkahelyén román kollégáival? (k47, N= 60)

kérdésre kapott válaszok csoportátlagai életkoronként

Jelmagyarázat: (1) mindig románul, (2) általában románul, (3) románul és magyarul, (4) általában magyarul, (5) mindig magyarul

5.2.3. Vallás

A mintában szereplő válaszolók többsége ortodox, kisebb része baptista vallású. A két vallási csoport több kérdésnél is szignifikáns különbséget mutat (k9, k10 és k32–k55). Az ortodoxok átlagai nagyobbak (vagyis gyakrabban használják a magyar nyelvet, mint a baptisták) a következő relációkban: válaszoló – anyjával (k32), válaszoló – apjával (k33), válaszoló – apai nagyszüleiével (k35), válaszoló – házastársával (k37), válaszoló – szomszédja (k43). Ezek a szituációk az otthonhoz és a szomszédsághoz köthetők. 1% szinten szignifikáns eltérés volt a két csoport között a következő két relációban: válaszoló – apa (k33), válaszoló – apai nagyszülők (k35). Egy szituációban (válaszolók – házastárs, k37) 5% szinten volt szignifikáns eltérés, és tendencia (10%-os) szinten volt a válaszoló – anyja (k32), válaszoló – szomszédok (k43) szituációban. Miközben az ortodoxok gyakrabban használják a magyar nyelvet a fenti szituációkban, mint a baptisták, gyökeresen megfordul ez a válaszoló – pap (k41) relációban. Ennek oka az, hogy a baptisták kétnyelvű szertartásain románul

nem beszélő, egynyelvű pásztor is tart istentiszteletet. Az ortodox papok kizárólag román nyelvű liturgiát tartanak. Ez a kapcsolat egyben hitelesíti az adatokat is. Az eredmények a két csoport rangátlagai szerint is hasonló eredményeket mutatnak: 1%-os szintű szignifikáns kapcsolatot mutatnak a két felekezet szerinti csoportok és az imádkozáskor használt nyelvek között. Ebben az esetben szintén az ortodox vallásúak választják gyakrabban a román nyelvet, ha imádkoznak, mint a baptisták. A sztochasztikus fölényük mutatója 70%.

A felekezeti csoportok és a nyelvhasználat közötti kapcsolat összegzésképpen a következőt emeljük ki. Az ortodox vallásúak a baptistákkal ellentétben többet használnák a román nyelvet a felekezetükhöz tartozó pappal beszélgetve, és ha imádkoznak. Viszont a baptisták beszélnek többet románul az informális szituációkban: a családban (apával, anyával, apai nagyszülőkkel, házastárssal) és a szomszédokkal. Bár más-más szituációban, mindkét felekezet esetében találunk domináns román nyelvhasználatot.

5.3. Nyelvtudás

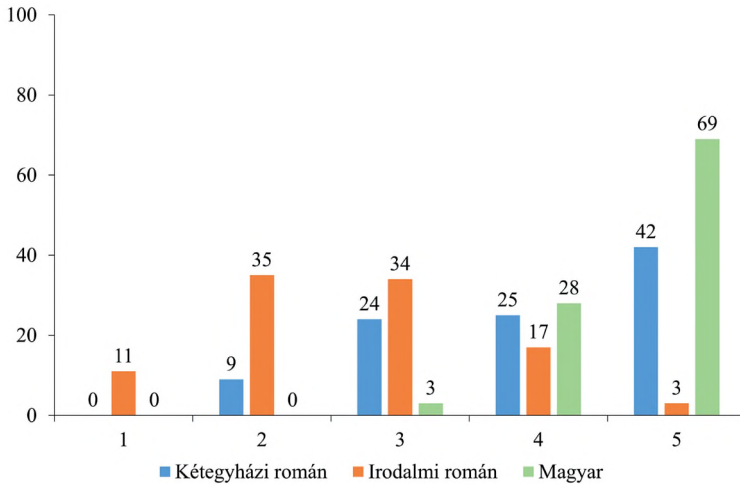
A nyelvválasztás és a nyelvtudás összefügg: „használd, különben elfeledted” (Nettle–Romaine 2000: 53) (Borbély 2014: 241). A magyarországi román nemzetiség tagjai különbséget tesznek az otthon tanult román és a Romániában beszélt és irodalmi nyelvnek is minősített román között, így a nyelvtudásra vonatkozó kérdőívkérdések (k56–k64) a kétegyházi románra, a romániai/irodalmi románra és a magyarra vonatkoztak. A válaszlehetőségek szintén 1-től 5-ig, lényegében az iskolai osztályzatoknak megfelelően lettek kialakítva: kiválóan (5), jól (4), közepesen (3), gyengén (2), egyáltalán nem (1). A statisztikai eredmények szerint a nem összefüggést mutat a nyelvtudás különböző változóival, interakciós hatása van az életkorral, az iskolázottsággal, a nemzetiséghez való tartozással, valamint az anyanyelvvel és a szülők nemzetiségével.

5.3.1. Román nyelvtudás

A kétnyelvű közösségek tagjai (is) alulértékelik nyelvjárási beszédüket (lásd pl. Trudgill 1995) (Borbély 2014: 241). A román nyelvtudásnak a teljes mintára vonatkozó százalékos eloszlását – az 1-től 5-ig tartó értékskálán – a 9. ábra foglalja össze. A válaszolók a kétegyházi románt sokkal jobban ismerik, mint az irodalmi románt: míg a válaszolók 67%-a 4-esnek és 5-ösnek ítélte kétegyházi román nyelvtudását, addig 69%-a 2-esnek és 3-asnak az irodalmi román nyelvtudását.

A kétnyelvű nők és férfiak nyelvi viselkedése (esetenként az életkorral interakcióban) rámutat a közösség nemekre vonatkozó társadalmi és közösségi normáira, és arra, hogy „a legnagyobb elszigeteltségben élők a legszilárdabb nyelvjárási beszélők” (Chambers 2009: 138) (Borbély 2014: 243). Az életkornak és a nemnek szignifikáns hatása van a kétegyházi román nyelvtudásra: a férfiak esetében 5%-os, a nők esetében 1%-os szinten. Ez a pozitív összefüggés azt jelenti, hogy minél idősebbek a válaszolók, annál magasabbra minősítik kétegyházi román nyelvtudásukat, és

minél fiatalabbak, annál gyengébbre értékelik azt. A nőknél 1%-os szintű szignifikáns hatása van a román iskola padjaiban eltöltött tanéveknek (k6) a román irodalmi nyelv ismeretére (k59): minél több román osztályt végzett el a válaszoló, annál jobbra értékeli román irodalmi nyelvtudását. A férfiaknál ilyen kapcsolat nem volt kimutatható.

9. ábra

Az *Érzése szerint milyen szinten beszéli Ön a kétegyházi román nyelvet* (k58, N = 71); *a román irodalmi nyelvet* (k59, N = 71); és *a magyar nyelvet* (k60, N = 71) kérdésekre kapott, 1–5-ig terjedő válaszok százalékos eloszlása a teljes mintára

A románul olvasott szöveg megértésére vonatkozott a kérdőív k56 kérdése. A válaszok szerint legtöbbször (73%) 3-asra és 4-esre értékelték az írott román nyelv megértését. Ez a változó a nőknél 5%-os szinten szignifikáns kapcsolatot mutat az életkorról, mely szerint az idősek kevésbé értik meg az olvasott román szöveget, mint a fiatalok. A férfiaknál nincs kapcsolat az életkorról. A nők román iskolai végzettségével 1%-os szintű kapcsolatot mutat a román nyelven történő olvasás megértése. Minél több évig tanultak a nők románul az iskolában, annál jobban értik a román nyelvű szöveget. A férfiaknál ez a kapcsolat 5%-os szinten szignifikáns.

5.3.2. Magyar nyelvtudás

A magyar nyelvtudásra vonatkozó kérdésre (k60) kapott válaszok szerint a válaszolók 97%-a 4-esre vagy 5-ösre értékeli magyar nyelvtudását (vö. 9. ábra). *Az adatokat értelmezve megállapítható, hogy a válaszolók szerint a legjobban magyarul tudnak, ezt követi a kétegyházi román, majd az irodalmi román.* Az életkornak és a nemnek nem volt hatása a magyar nyelvtudásra, ami a román–magyar nyelvcsere fejlődési folyamatának befejező szakaszára utal.

A k57-es kérdéssel megtudjuk, hogy a válaszolók mennyire értik a magyar nyelvű szövegeket. A válaszolók 80%-a 5-ösre értékelte a magyar nyelven történő olvasás

megértését. Ez a tudás messze meghaladja a román írott szöveg megértését, ahol ez a szint csak a válaszolók 10%-ára érvényes. Ez a változó a nőknél 5%-os szinten szignifikáns kapcsolatot mutat az életkorral. A kapcsolat szerint az idősek kevésbé értik az olvasott magyar szöveget, mint a fiatalok. Fontos megjegyezni, hogy ugyanez a kapcsolat volt érvényes a nőkre a román nyelvű szövegek megértésekor is. A férfiaknál nincs szignifikáns kapcsolat.

Az iskolázottságnak mind a férfiaknál, mind a nőknél pozitív hatása van a magyar nyelvtudásra (k60). Minél iskolázottabb a válaszoló, annál jobban tud magyarul ($p < 0,01$). 1%-os szinten szignifikáns kapcsolat érvényes az iskolázottság és a magyar nyelven történő olvasás megértésére: az iskolázottabbak jobban értik a magyar nyelvű szöveget (k57), s ez a férfiakra és a nőkre egyaránt érvényes.

A szülők nemzetisége (k16) és a válaszoló nyelvtudása közötti összefüggéseket keresve kiderül, hogy a 71 válaszoló közül 65 (92%) esetében mindkét szülő román és 6 (8%) esetében csak az édesanya román. Az öt nyelvtudást mérő változó (k56–k60) közül a férfiak esetében 5%-os szintű szignifikáns összefüggést mutat a szülők nemzetisége a k56-os változóval. Eszerint, bár az elemszám alacsony, egyértelmű, hogy a román szülők gyermeke jobban érti a román nyelvű szöveget.

A nőknél a nyelvtudás nem mutat szignifikáns kapcsolatot a nyelvi és a nemzeti-iségi identitást leíró változókkal (k14, k15, k16, k22). Csupán egy nyelvtudást mérő változó (k56) esetében találunk 5%-os szinten szignifikáns kapcsolatot a román identitás felvállalásával (k14 és k22): a magukat románnak valló nők jobban értik a román nyelvű szöveget, és a magukat nem románnak valló nők kevésbé értik a román nyelvű szöveget. Ez az eredmény is igazolja a válaszok hitelességét, hiszen mind a k14, mind a k22-es kérdés a nemzetiségi identitásra kérdez rá, csupán a megfogalmazásban térnek el egymástól. A férfiaknál a nyelvi és a nemzetiségi változók erős kapcsolatot mutatnak a nyelvtudással. A nőkhöz hasonlóan 5%-os szinten szignifikáns a kapcsolat a román nemzetiség és a nyelvtudást mérő változó között (k56). Vagyis a magukat románnak valló férfiak is jobban értik a román nyelvű szöveget, és ezzel együtt a magukat nem románnak vallók kevésbé értik a román szöveget. A férfiaknál ezen kívül még két változó (k58, k59) mutat 1%-os szinten szignifikáns kapcsolatot a román identitással (k14). Az a román férfi, aki románnak vallja magát, jobban beszél a kétegyházi román nyelvváltozatot (k58), valamint aki románnak vallja magát, az jobban beszél a román irodalmi változatot (k59) is. Ugyanezek a nyelvtudást mérő változók (k58, k59) a k22 kérdésben megfogalmazott román identitással is kapcsolatot mutatnak (k58: 10%-os szinten; k59: 5%-os szinten), mint a k14-es változó esetében. *Ez utóbbi eredményekből az vonható le, hogy a kétegyházi férfiak számára a román identitás vállalása összefügg a román nyelvtudással. Viszont a nők, akik azt mondják, hogy románok, nem mondják azt is, hogy románul jobban tudnak. Fontos kiemelni, hogy a román anyanyelv felvállalása sem a nőknél, sem a férfiaknál nem mutat szignifikáns kapcsolatot a (román) nyelvtudással. Mielőtt téves következtetést*

vonnánk le, megemlítjük, hogy a válaszolók 93%-a román anyanyelvűnek vallotta magát, így ebből a szempontból a minta homogénnek tekinthető.

5.4. Szubjektív nyelvi vélekedések

A kérdőív k61 és k65–k75 kérdéseivel a válaszolók szubjektív nyelvi vélekedéseit, attitűdjeit vizsgáljuk meg. A k61 kérdésben arra kérdeztünk rá, hogy melyik nyelven beszél a legszívesebben. Erre a válaszolók a következő válaszlehetőségeket kapták: (1) románul, (2) magyarul és románul, (3) magyarul. Rákérdeztünk a román (kétegyházi és irodalmi) és a magyar nyelvre, hogy a válaszoló szerint melyik *a szebb, a hasznosabb, melyiket szereti jobban* (k65–k72). Ezekre a kérdésekre a válaszolók a következő válaszlehetőségeket kapták: (1) kétegyházi, (2) romániai, (3) mindkettő (k65–k68), illetve (1) román, (2) magyar, (3) mindkettő (k69–k72). Továbbá arra is rákérdeztünk, hogy mennyire ért egyet azzal, hogy külföldön a román nyelv jobban hasznosítható, mint a magyar (k75). Erre a kérdésre a válaszolók a következő válaszlehetőségeket kapták: (1) egyetértek, (2) nem tudom biztosan, (3) nem értek egyet. Itt kérdeztünk rá arra is, hogy mi a válaszoló véleménye a kétnyelvűek beszédében előforduló – s rögtön tegyük hozzá, hogy a szociolingvisztikai szakirodalomban normának minősített (Bartha 1999, Grosjean 1982, Borbély 2001, Kovács 2001, Márku 2008) – egyszavas kódváltásokról/kölcsönzésekről (k73), valamint a többszavas kódváltásokról (k74). Ezekre a kérdésekre a válaszolók a következő válaszlehetőségeket kapták: (1) jól van, helyes, (2) nincs jól, nem helyes.

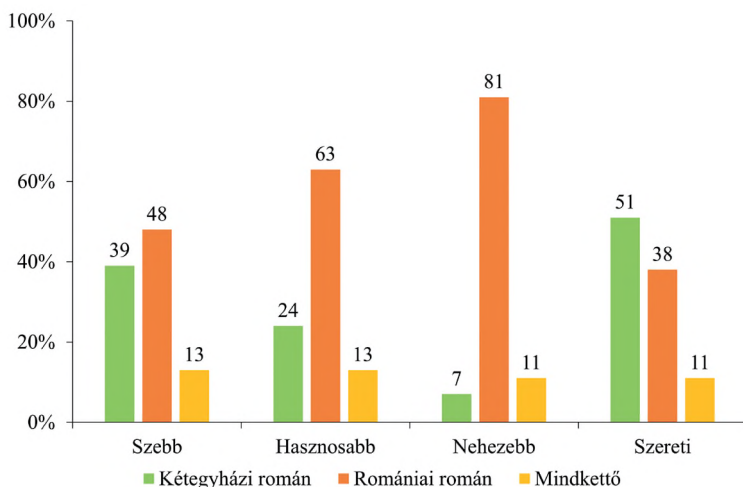
5.4.1. Román nyelvváltozatok

A 10. ábra összegzi négy (k65, k66, k67, k68) kérdésre kapott válaszok százalékos eloszlását a teljes mintára. A két román nyelvváltozatra vonatkozó k65–k68 válaszok szerint abban az esetben valósulhatna meg a közösségben a román nyelv megőrzése, ha mindkét nyelvváltozathoz erős kötődés jönne létre. Ezzel szemben mind a négy kérdésnél a *mindkettő* nyelvváltozatra vonatkozó válaszok csupán 8–9 válaszolónál fordulnak elő. A román–magyar nyelvcsere folyamatát mutatja, hogy a válaszolók a válaszokban hol a kétegyházi, hol a romániai románt részesítik előnyben a másikkal szemben, s nem alakult ki bennük olyan attitűd/vélekedés, amely mindkét nyelvváltozatra egységesen pozitív lenne. Az életkorral és a nemmel a k65–k68 válaszok nem mutatnak korrelációt. Ez arra enged következtetni, hogy vizsgálatunk idején a kétegyházi és a romániai román nyelvváltozatokkal kapcsolatos attitűdök tekintetében komoly változás nem tapasztalható. Az ez irányú változás feltehetőleg már a vizsgálat előtt befejeződött.

5.4.2. Román nyelv és magyar nyelv

A melyik nyelven beszél a legszívesebben (k61) kérdésre a minta 17%-a válaszolta, hogy románul és 28%-a, hogy magyarul. Abban a közösségben, ahol a kétnyelvűség stabil, a várt válasz vagy a saját, vagy mindkét nyelv lenne. A többségi nyelvet abban a közösségben adják válaszul, ahol a kétnyelvűség átmeneti jellegű és zajlik a

nyelvcserére. A változás folyamata az életkorral mutat kapcsolatot. A kétegyházi válaszok mind a nőknél, mind a férfiaknál 1%-os szignifikáns kapcsolatot mutatnak az életkorral. *Eszerint a kétegyházi válaszolók minél öregebbek, annál gyakrabban válaszolják azt, hogy románul beszélnek a legszívesebben, és minél fiatalabbak, annál gyakrabban válaszolják, hogy magyarul beszélnek a legszívesebben. Ez a kapcsolat a kétegyházi román közösségben szintén a román–magyar nyelvcseré folyamatát igazolja.* A román és a magyar nyelv összevetését vizsgáló kérdések (k69–k72) abban az esetben tükröznék a vizsgált közösségben a stabil kétnyelvűséget, ha a k71-es kérdést leszámítva a román nyelvre, illetve mindkét nyelvre vonatkozó opciót választanák döntő többségben és a magyart csak kevesen választanák. Az eredmények egyáltalán nem ezt mutatják (vö. 11. ábra). Az Ön szerint melyik a szebb nyelv, a román vagy a magyar (k69) és a melyiket szereti jobban, a román vagy a magyar nyelvet? (k72) kérdések válaszainál még felfedezhető, hogy a válaszolók többsége a román, illetve a két nyelvet egyformán szépnek tartja (k69, 80%; k72, 70%). Viszont a román nyelv, illetve mindkét nyelv hasznosságát (k70) együtt már csak a megkérdezettek 55%-a érzi helytállóknak, és a magyar nyelv hasznosságát 45% választotta. Ami azt jelenti, hogy a válaszolók közel fele úgy gondolja, hogy számára a magyar nyelv kizárólagos ismerete lehet a hasznos.

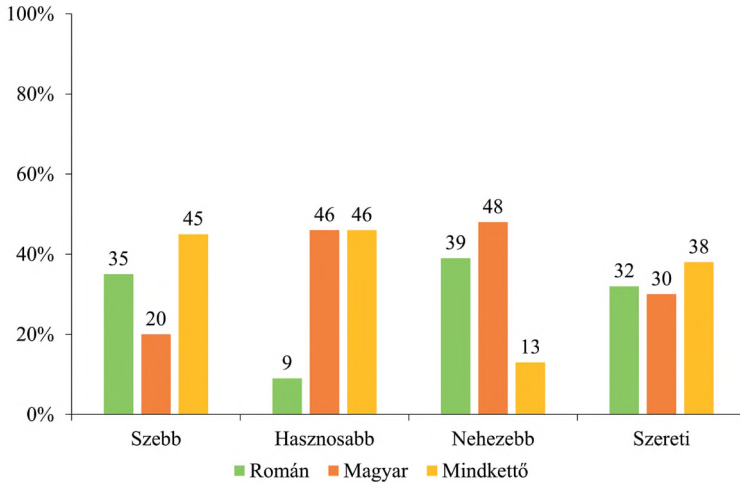

10. ábra

Az Ön szerint melyik a szebb/hasznosabb/nehezebb nyelv a Kétegyházán beszélt román vagy a romániai/melyiket szereti jobban, a Kétegyházán beszélt román vagy a romániaiakat?
(k65, N = 71; k66, N = 70; k67, N = 70; k68, N = 71)
kérdésekre kapott válaszok százalékos eloszlása a teljes mintára

Az életkorral a nők esetében csak a k72 kérdés válaszai mutattak (5%-os szinten) szignifikáns kapcsolatot. Eszerint az idős nők a román nyelvet szeretik jobban, míg a fiatal nők a magyart. A férfiaknál szoros korreláció mutatható ki az életkorral a

k69 ($p < 0,01$) és a k72 ($p < 0,05$) változó esetében: az idős férfiak szebbnek tartják (k69) és jobban is szeretik (k72) a román nyelvet, mint a magyart, a fiatal férfiaknál viszont ez fordítva van. A nyelvi attitűdökre vonatkozó kérdések közül a nőknél csak a k61 változó mutat kapcsolatot ($p < 0,05$) az iskolázottsággal: minél iskolázottabb egy nő, annál kevésbé szeret románul beszélni.

11. ábra

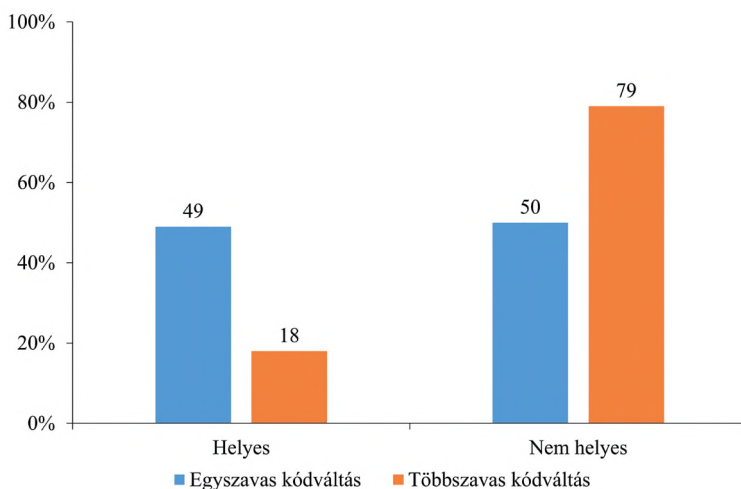
Az Ön szerint melyik a szebb/a hasznosabb/a nehezebb nyelv, a román vagy a magyar/ melyiket szereti jobban a magyar vagy a román nyelvet?
(k69, N = 71; k70, N = 70; k71, N = 69; k72, N = 71)
kérdésekre kapott válaszok százalékos eloszlása a teljes mintára

5.4.3. Kétnyelvű beszéd és kétnyelvű személy

Az egynyelvű beszélők általában helytelennek tartják, ha a kétnyelvűek interakciójuk során két nyelvet váltogatva használnak. Ennek hatására általában a kétnyelvűek véleménye is hasonlóan negatív (vö. pl. Gafaranga 2007) (vö. Borbély 2014: 240). A kétnyelvűek pozitív véleménye a kétnyelvűségről azért fontos, mert a (magyarországi) nemzetiségi közösség csak akkor tudja megőrizni saját nyelvét, ha a többségtől elszigetelődik, vagy ha a kétnyelvűséget stabilizálja. Ez utóbbi esetben megalapozott ismeretekkel kell a kétnyelvűségről és jelenségeiről rendelkeznie. Például arról, hogy egy kétnyelvű képes az egynyelvűekkel egynyelvű, a kétnyelvűekkel kétnyelvű beszédmódban is beszélni (Grosjean 1995: 2004). Ahogyan szabályokat követve beszél egy egynyelvű vagy egy kétnyelvű egyén egynyelvű beszédmódban, ugyanúgy szabályokat követve beszél a kétnyelvű egyén kétnyelvű beszédmódban is. Tehát mindkét beszédmód szabályokra épül. Így a helyes az egynyelvű és helytelen a kétnyelvű beszédmód ítéletek nem elfogadhatók és nem értelmezhetők.

A kétnyelvű beszédet jellemző egyszavas (k73) kódváltás előfordulását vagy a kölcsönzést a minta fele helyesnek, a másik fele helytelennek tartja. Sokkal

szigorúbban vélekednek a válaszolók a többszavas kódváltásokról (k74), ebben az esetben már csak 18% tartja helyesnek és 79% helytelennek (vö. 12. ábra). A kódváltás/kölcsönzés, valamint a többszavas kódváltás a férfiak életkorával nem mutat szignifikáns kapcsolatot. A nőknél az egyszavas kódváltások/kölcsönzések erősen szignifikáns ($p < 0,01$) kapcsolatot mutatnak az életkorról: minél fiatalabb egy nő annál kevésbé tartja helyesnek az egyszavas kódváltások/kölcsönzések használatát. Ugyanilyen $p < 0,01$ szinten szignifikáns a kapcsolat a nők iskolai végzettségével: minél iskolázottabb egy nő, annál inkább tartja helyesnek az egyszavas kódváltásokat/kölcsönzéseket, illetve minél több évet tanult román iskolában egy nő, annál helyesebbnek tartja az egyszavas kódváltások/kölcsönzések használatát ($p < 0,05$). A kétnyelvűek beszédére általánosan jellemző kódváltások ilyen nagymértékű helytelenítése a román–magyar nyelvcsere folyamatát segíti és gátolja a román–magyar kétnyelvűség stabilitását. A válaszolók ilyen nagyfokú purista nyelvi ideológián alapuló véleménye, hogy: ha nem tudnak „tisztán” románul beszélni, akkor beszéljenek inkább „tisztán” magyarul (vö. Borbély 2001: 200).

12. ábra

A Van, aki, ha románul beszél, egy-két magyar szót is használ román beszédében.

(k73, N = 70) Van, aki sok magyar szót kever román beszédébe

(k74, N = 71). Mi a véleménye erről?

kérdésre kapott válaszok százalékos eloszlása a teljes mintára

A k62-es kérdéssel azt tudakoltuk, hogy a válaszoló melyik nyelven beszél a legtöbbet. A választható válaszok voltak: (1) románul, (2) románul és magyarul, (3) magyarul. A megkérdezettek 62%-a beszél többet magyarul és csak a minta 20% beszél többet románul. A nyelvmegőrzés és a stabil kétnyelvűség szempontjából az lenne az elvárható, hogy a válaszolók többet beszéljék a román nyelvet, illetve a két nyelvet egyformán beszéljék. Ezzel a változóval is kimutatható, hogy a közösség a román–magyar nyelvcsere folyamatát éli át. A k62-es változónak megvizsgálva a

kapcsolatát a nyelvi attitűd-változókkal azt tapasztaljuk, hogy a nőknél (k61, k72, k73) is és a férfiaknál (k61, k69, k72) is három-három attitűd-változó esetében van 1%-os szintű szignifikáns kapcsolat. Mind a nőknél, mind a férfiaknál hasonló a kapcsolat a között a két változó között, hogy melyik nyelvet beszél a legtöbbit (k62) és melyiket legszívesebben (k61). Eszerint az a válaszoló, aki legtöbbit románul beszél, az beszél a legszívesebben is románul, és az a válaszoló, aki nem románul beszél többit, az nem románul beszél a legszívesebben. A nők közül az a nő, aki románul beszél többit (k62), beszélni is románul szeret jobban (k72). Viszont az a nő, aki románul beszél többit (k62), kevésbé helyesli az egyszavas kódváltások/kölcsönzések használatát, mint az, aki nem románul beszél többit. A férfiaknál az a férfi, aki többit beszél románul (k62), szebbnek tartja a román nyelvet (k69), mint az a férfi, aki nem a román nyelvet beszél többit. Ugyancsak az a férfi beszél többit románul, aki a román nyelvet szereti jobban (k72).

A kétnyelvűség szűk, tág és funkcionális definícióival (vö. pl. Bartha 1999, Borbély 2014) térképeztük fel a válaszolók kétnyelvűségéről kialakult véleményét. Általános tapasztalat, hogy a kétnyelvűek (is) a kétnyelvűség szűk definícióját ismerik. A válaszok is erről tesznek tanúságot, a válaszolóknak nincs egyértelmű és a jelenségnek megfelelő véleménye a kétnyelvűségről. Többen (60%) a szűk értelmezéssel értenek egyet, miszerint kétnyelvű az, aki két nyelvet anyanyelvi szinten tud (k116). Ugyanakkor az ettől eltérő tág definícióval, miszerint kétnyelvű az, aki két nyelven, de nem szükségképpen anyanyelvi szinten tud (k117), hasonló arányban (57%) értenek egyet. A kétnyelvűségnek a funkcionális oldalát megragadó és a leginkább elfogadható definíciójával (kétnyelvű, aki két nyelvet rendszeresen használ, k119) viszont csak a minta 37%-a ért egyet. A nők ($p < 0,01$) és a férfiak ($p < 0,05$) életkora a k119-es kétnyelvűség-definícióval negatív kapcsolatban van. Vagyis az idős válaszolók nemtől függetlenül jobban egyetértenek azzal a definícióval, hogy kétnyelvű az, aki két nyelvet rendszeresen használ, mint a fiatalok. A férfiak életkorának még a kétnyelvűség tág definíciójával (k118) is van szignifikáns ($p < 0,05$) kapcsolata: a fiatal férfiak jobban egyetértenek azzal, hogy, a kétnyelvűnek nem kell beszélnie a másik nyelvet, csak értenie, mint az idősebb férfiak. A román iskolában eltöltött évek száma (k6) nőknél a tág kétnyelvűség-definícióval (k118) van pozitív kapcsolatban: minél több osztályt végzett egy nő, annál kevésbé ért egyet azzal a definícióval, hogy a kétnyelvűnek nem kell beszélnie a másik nyelvet, csak értenie ($p < 0,05$). A férfiaknál a román iskolában eltöltött évek számának (k6) a kétnyelvűség funkcionális definíciójával (k119) van pozitív kapcsolata: minél több osztályt végzett egy férfi román iskolában, annál kevésbé ért egyet azzal a definícióval, hogy kétnyelvű az, aki két nyelvet rendszeresen használ.

A kétnyelvűség-definíciókról szóló vélekedésekhez szorosan kapcsolódnak a kétnyelvű beszéd jellemzőiről alkotott vélekedések is. A nőkre és a férfiakra egyaránt jellemző, hogy a magyar egyszavas kódváltással (k73, 12. ábra) kapcsolatos vélemények összefüggést mutatnak ($p < 0,05$ szinten) a kétnyelvűség tág definíciójával

(k118): a kapcsolat a nőknél negatív, a férfiaknál pozitív irányú. Azok a nők, akik helyeslik, hogy a román beszédben egy-két magyar szó is elhangozhat (k73), nem értenek egyet azzal, hogy a kétnyelvűnek nem kell a másik nyelvet beszélnie, csak értenie (k118). A férfiaknál ez a kapcsolat fordítva van: akik egyetértenek a magyar elemek használatával, egyetértenek azzal is, hogy a kétnyelvűnek nem kell, hogy beszélje, csak értse a másik nyelvet.

A román nemzetiségi identitás (k14) a nőknél a szűk (k116), a férfiaknál a funkcionális (k119) kétnyelvűség-definícióval mutat erős kapcsolatot ($p < 0,01$). Eszerint a nők, akik román nemzetiségűnek vallják magukat, nem értenek egyet a szűk kétnyelvűség-definícióval. A férfiak, akik románnak vallják magukat, egyetértenek azzal, hogy kétnyelvű az, aki két nyelvet rendszeresen használ.

Összességében, a kétnyelvűség definíciójára vonatkozó válaszokból kiderül, hogy a kutatás résztvevői a kétnyelvűséget nem egy általánosan elfogadott, definíció szerint, hanem saját kétnyelvű gyakorlataikhoz igazítva értelmezik. A válaszok igazolják, hogy a kétnyelvűségről az iskolában nem tanultak, ezzel kapcsolatosan edukációban nem részesültek.

5.5. Nemzetiségi identitás

A román–magyar kétnyelvűség jövőjét tekintve fontos szempont annak kiderítése, hogy a közösség tagjai mutatnak-e életkori csoportok szerint eltérést a nemzetiségi identitással (k14, k15, k22). A válaszolók a kétegyháziak közül az erős román identitással rendelkező románokat képviselik, mivel románul készült a vizsgálat: 83%-uk román nemzetiségűnek, 93%-uk román anyanyelvűnek vallotta magát, s 93%-uk válaszolt igennel az Ön tehát románnak érzi magát kérdésre (k22). Az eredmények azt mutatják, hogy a férfiaknál kapcsolat van az életkor és a román anyanyelv (k15) között ($p < 0,05$): azok a férfiak, akik román anyanyelvűnek vallották magukat többnyire idősek, s azok, akik magyar anyanyelvűnek, többnyire fiatalok. A nőknél összefüggés van a román iskolában elvégzett osztályok száma és egy identitás-változó (k14) között: minél több román osztályt végzett egy nő, annál gyakrabban mondja, hogy román nemzetiségű ($p < 0,05$), tehát a román iskola a nőknél pozitív hatással van a román identitásra. A nőknél a szülők nemzetiségének a k22-es identitás-változóval van kapcsolata ($p < 0,01$): azok, akiknek az apja is és az anyja is román, gyakrabban válaszoltak igennel arra a kérdésre, hogy románnak érzi-e magát, mint azok a nők, akiknek csak az anyja román. A férfiaknál, a szülők nemzetisége és az anyanyelv (k15) között van összefüggés: azok, akiknek az apja is és az anyja is román, románnak vallották magukat, azokkal a férfiakkal szemben, akiknek csak az anyja román. A vegyes házasságokban felnövekvő nőknél (ahol az apa magyar) ez a körülmény a román identitás felvállalását negatívan befolyásolja, míg férfiaknál, a román anyanyelv felvállalását érinti negatívan. A nőknél és a férfiaknál is egy-egy lényeges összefüggés van: azok a nők, akiknek mind a négy nagyszülete román, gyakrabban válaszoltak úgy, hogy románnak érzi magukat (k22), mint

azok, akiknek magyar nagyszülei(k) vannak ($p < 0,01$). A férfiaknál a nagyszülők nemzetisége az anyanyelvvel függ össze (k15): azok, akiknek a nagyszülei csak románok, gyakrabban mondják, hogy román az anyanyelvük, mint azok, akiknek magyar nagyszülei(k) vannak ($p < 0,01$). Az eredmények ugyanígy összhangban vannak a szülők nemzetiségével is.

A férfiaknál a nyelvtudás-változók a nemzetiségi identitással szignifikáns kapcsolatban vannak ($p < 0,01$): azok, akik magasra értékelték mind a kétegyházi román (k58), mind az irodalmi román (k59) nyelvtudásukat, többnyire román nemzetiségűnek vallották magukat. És ezzel együtt azok a férfiak, akik gyengébb jeggyel minősítik mind a két román nyelvváltozatbeli tudásukat, többnyire magyar nemzetiségűnek vallották magukat. Vagyis a férfiaknál a román nyelvtudás összefügg a román nemzetiséggel, míg a nőknél ilyen összefüggés nincs.

5.6. Sztereotípiák és előítéletek

A vizsgálat sztereotípiákról és előítéletekről szóló részéből azt szerettük volna megtudni, hogy a válaszolóknak milyen véleménye van – többek között – a magyarokról, a kétegyházi és a romániai románokról. A megkérdezettek 70–82%-ára nem szóltak rá, ha románul beszélt, hogy beszéljen magyarul (k101). A férfiaknál az életkor pozitív kapcsolatban van a k103-as változóval ($p < 0,01$. Az idősek gyakrabban válaszolták, hogy mondták nekik: „beszélj magyarul, mert magyar kenyeret eszel”. A férfiaknál az iskolázottság erős kapcsolatot mutat a k115-ös változóval ($p < 0,01$): minél iskolázottabb egy férfi, annál inkább válaszolja, hogy az elmúlt időben javult a románok és a magyarok viszonya, és minél kevésbé iskolázott egy férfi, annál inkább válaszolja, hogy a román–magyar viszony nem javult. A férfiaknál a milyen nyelvet beszél a legtöbbet változónak, a k103, k106, k113 változókkal van erősen szignifikáns kapcsolata. Azok, akik románul gyakran beszélnek, azoknak gyakrabban mondták, hogy beszéljenek magyarul, mert magyar kenyeret esznek (k103), mint azoknak, akik legtöbbet magyarul beszélnek ($p < 0,01$). Azok a férfiak, akik legtöbbet románul beszélnek, sokkal gyakrabban mondták, hogy jó véleményük van a kétegyházi románokról (k106), mint azok, akik nem románul beszélnek a legtöbbet ($p < 0,05$). Azok a férfiak, akik legtöbbet románul beszélnek, gyakrabban van jó véleményük a romániai románokról (k113), mint azoknak, akik legtöbbet magyarul beszélnek ($p < 0,01$). Vagyis a férfiaknál a román nyelv gyakori használata erősebb kötődést jelent a saját közösséghez, a kétegyházi és a romániai románokhoz egyaránt, ezzel együtt nagyobb távolságtartást a többségtől. A nőknél a k89-es változó kapcsolatban van a k114-es változóval ($p < 0,01$). A nők, akik igennel válaszoltak arra, hogy a román nyelv idővel el fog tűnni a faluból, mindenki magyarul fog beszélni, arra a kérdésre, hogy mi a véleménye, hogyan viszonyulnak itt a magyarok a románokhoz, azt válaszolták: rosszul. A nőknél a k92-es változónak a k108-as és a k114-es változóval van kapcsolata ($p < 0,01$): akik szerint a románokat lenézik ebben az országban (k92), azt mondták, hogy rossz véleménnyel vannak a kétegyházi magyarokról (k108), valamint, hogy rosszul viszonyulnak itt a magyarok a románokhoz (k114).

5.7. Összegzés

A magyarországi románok kétegyházi közösségében a 2003 őszén elkezdett és 2004 első két hónapjára befejezett kérdőíves adatgyűjtés eredményei a román–magyar kétnyelvűség változó megjelenési formáit példázzák. A román–magyar kétnyelvűség vizsgálatkor a minta tagjaira az a jellemző, hogy mindennapjaikban a magyar nyelv egyre nagyobb szerephez jut. A közösség egészére nézve ez még inkább érvényes, hiszen azok maradtak ki a vizsgálatból, akik nem vállalták a román nyelvű vizsgálatot. A nyelvi gyakorlatokban a román–magyar kétnyelvűség változása nyomon követhető, a román nyelv szerepe a magyar nyelvvel szemben elhalványul. A közösségben kialakult román–magyar kétnyelvűség instabil. A román–magyar nyelvcseré folyamatata a közösségben olyan intenzitású, amilyen intenzitással az utóbbi évtizedekben megváltozott a magyarországi társadalom: gyors és gyökeres. A román közösség évszázadokig tartó zártsága kedvezett a román nyelv, a kultúra és a hagyományok megőrzésének. A közösség zártságának fellazulását jelzi például a minta vélekedése az endogámiáról. Az idős generáció számára még a párválasztáskor erős hagyományként élt az endogámia, egy házasodni vágyó román fiatal román párt választott magának. Vizsgálatunk idején a párválasztásról már az idősek 79%-a úgy szolt, hogy egy falubeli román fiatalnak nem kell románnal összeházasodnia. A jövővel összekapcsolt új értékrendszer már nem a román hagyományokkal, hanem a társadalmi érvényesüléssel függ össze. Annak ellenére, hogy kialakult a magyarországi románok román–magyar kétnyelvűsége, a közösségre mindig is, az egy nyelv és az egy kultúra volt az érvényes hagyomány. A változás folyamatata túl gyorsnak bizonyul ahhoz, hogy a román–magyar kétnyelvűségnek és a kettős kultúrának a hagyományai, a pozitív megítélések a közösségben spontán módon kifejlődjenek. 1920 és az 1993-as kisebbségi törvény között eltelt közel háromnegyed évszázad során a nemzetiség- és nyelvpolitika, valamint az iskolarendszer a román–magyar kétnyelvűség stabilitását/hasznosságát nem alakította ki. A közel négy generációnyi időszak így a román–magyar nyelvcseré malmára hajtotta a vizet, amit a nemzetiségi létről és a kétnyelvűségről szóló vélekedések igazolnak. A minta több mint fele magyarul beszél a legtöbbit, mégis szinte egésze úgy gondolja, hogy meg kell őrizni a román nyelvet ahhoz, hogy a *románság* Magyarországon megmaradjon. Bár a minta nagy része nap mint nap beszél románul és a román nyelvű beszédet érti, de magyarul válaszol. Több mint a fele szerint nem kétnyelvű az, aki két nyelvet rendszeresen használ. S annak ellenére, hogy a román beszédben a minta egésze rendszeresen és szabályszerűen magyar kölcsönszavakat használ, a minta fele szerint ez nem helyes. A román–magyar kétnyelvűség változásának folyamatában a vizsgálat résztvevői elveszítik a román kulturális közösséghez való kötődést, ezzel egy időben a romániai románokkal való kapcsolat sem erősödik, sőt az idősekben a romániai kitelepítés fenyegetettsége is él még. A minta 43%-a szerint a magyarok negatívan viszonyulnak a románokhoz, 34%-a szerint a románokat lenézik ebben az országban, 27%-ára ritkán, de rászóltak, hogy ne beszéljen románul és 21%-nak mondták ritkán, hogy beszéljen magyarul, mert magyar kenyeret eszik. Ezzel együtt a minta 63%-ának jó

véleménye van a kétegyházi magyarokról. Még többnek, 84%-nak van jó véleménye a kétegyházi románokról. A csoportokhoz kapcsolódó előítéletek és sztereotípiák negatív éle a román–magyar nyelvcseré folyamatában, a román nyelv háttérbe szorulásával a fiatalokban tompulni látszik. Hiszen ha nem beszélnek románul, nem is szólhatnak rájuk. S ha nem szólnak rájuk, a konfliktus el van kerülve, megszűnik. Ezt egy magyarországi román úgy élheti meg, ha magyar nyelvűvé válik.

6. Változások az NKFP kutatás óta, új nyelvi gyakorlatok

Az LB kutatás keretében a kétegyházi román közösségben 2021-ben végeztem a negyedik terepmunkát (T4), melynek keretében 34 beszélővel készítettem interjút – egyéb kutatási egységek (megfigyelés, nyelvi tájkép rögzítése) mellett (vö. Borbély 2023). Az LB kutatás kezdetén, 1990-ben (T1) a román–magyar kétnyelvűséget az egész közösségben a generációk szerint is lehetett kutatni, ehhez képest 2021-ben (T4) már csak az egyének szintjén. Ami azt jelenti, hogy a kutatásban résztvevők személynevükön nevezik meg a románul beszélőket, kívül „kell”, illetve „lehet”, „szokott” románul beszélni: *tudom, hogy ki az, aki nem szeret magyarul (beszélni)* (T2, 1946/nő/8). A román nyelvi gyakorlatok ezekben a beszélőkben pozitív érzelmeket váltanak ki: *örülök, ha Magyarországon románul szólítanak meg*⁴⁶ (T4, 1950/férfi/12). Az LB mintában még szerepelt olyan beszélő, akinek nyelvi gyakorlatai közössége tradicionális vonásait őrzik, a románokkal románul, a magyarokkal magyarul beszél (T4, 1949/nő/12). Ezzel a nyelvi gyakorlattal szülei és nagyszülei mintáját követi. 2000-ben (T2) megemlítette, hogy a gyermekei korosztályával ezt a nyelvi gyakorlatot már nem tudja érvényesíteni („*A nagyanyád is román, miért nem tudsz te románul beszélni?*” *Azt válaszolta, hogy nem tanult meg, és miért is tanult volna meg, mert csak magyarul kell legtöbbször. Így hát az anyanyelvét el= elhagyja.*). Majd korosztálya tagjairól, 2021-ben is hasonló történetet mesél, nem fogadják román szavait szívesen (*felemeli a szemöldökét, ha románul szölok*). További új nyelvi gyakorlatokról is beszámol. A koronavírus megakadályozta a romániai rokonlátogatásokat és ehelyett – heti rendszerességgel – Messengeren beszélgetnek. A baptista szertartásokról elmondja, hogy már csak bizonyos énekek hangzanak el románul, ezért a YouTube-on romániai prédikációkat és énekeket hallgat. A résztvevő megfigyelések igazolják, hogy a kétegyházi közösség is számon tartja és ismeri (elismeri) az említett beszélő tradicionális nyelvi és közösségi kötődését. Egy magyar nyelvű baptista temetésen a lelkész felkérte, hogy a magyar nyelven éneklő kórus tagjaként énekelje el az elhunyt egyik kedves román egyházi énekét. Szimbolikus jelentést hordoz a magyar temetésen elhangzott román ének.

Egy másik, a kutatásban részt vett beszélő (T4, 1967/férfi/18) életében változást hozott, hogy 2000 (T2) és 2010 (T3) között romániai román felesége lett és közös gyermekük is született. Családjában így románul beszélnek, óvodáskorú gyermeke 2010 (T3) idején csak románul beszélt. 2010-ben elmesélte, hogy a kétegyházi román

⁴⁶ Az idézett interjúrészletek román nyelven hangzottak el.

közösség tagjai sorából valaki feltette neki a kérdést, hogy miért csak románul beszél gyermekével, miért nem tanítja meg magyarul beszélni? Ezt a reakciót a kutatásban résztvevő beszélő nem fogadta el, hiszen – szerinte – gyermeke az óvodában bizonyosan meg fog tanulni magyarul. Egyben elmondta, hogy három éves koráig ő maga is csak románul beszélt. 2021-ben elmeséli, hogy lánya 7 éves korában kezdte el az iskolát, és akkor is még csak románul beszélt (*én magyarul mondtam, ő románul válaszolt*). Feleségével, lányával és az idősekkel továbbra is románul beszél.⁴⁷ A megfigyelések igazolták, hogy T4 idején is az utcán találkozva még vannak, akik románul beszélnek, elsősorban idősek és középkorú férfiak.

Ezzel párhuzamosan visszaszorulóban vannak a többség felől érkező és a román beszédre irányuló negatív megjegyzések. Ezek a két ország aktuális politikai viszonyától függően hol feléledtek, hol lecsendesültek (Trianon, falurombolás, 1989-es romániai események stb.). 2021-ben aktuális negatív esetekről az erős közösségi kötődésűek tesznek említést (pl. ha románul beszél, megjegyzik: *eltört a nyelved*), többségben a múlt századi '60-as, '70-es, '80-as évtizedekben történt, személyüket, rokonaikat ért negatív történeteket mesélik el újra. Nyelvi emlékeik között még helyük van. Ide sorolódna továbbá a médiában gyakori Romániáról és időről időre a román nemzetiségről⁴⁸ szóló negatív hírek.

7. Fenntartható kétnyelvűség és pozitív nyelvészet

A neves román nyelvész, Eugen Coșeriu egy vele készült interjúban a kutatás és a várható eredmények viszonyáról szólva megállapítja, hogy a konkrét kutatásban új elméleti perspektívák nyílnak és olyan új aspektusok fedezhetők fel, amelyek az előzetes kutatásokban nem voltak jelen (vö. Saramandu 1996: 165; Borbély 2022b). Megállapítása igazolást nyert, amikor a nyelvcseré vizsgálatától a fenntartható kétnyelvűség elemzéséhez vezető kutatási gyakorlat közben – a századunkban széleskörű szakmai figyelmet és sikerességet kivívott pozitív pszichológia (Seligman 1999; Seligman–Csikszentmihályi 2000) gondolatisága nyomán – a *pozitív nyelvészet* terminushoz jutottam (Borbély 2016b). „A pszichológia torz identitásából fakadóan luxus célként fogta fel az ember pozitív oldalának (élményeinek, erősségeinek, pozitív érzelmeinek) a tanulmányozását, nem mérlegelve azt, hogy talán *fontosabb lehet a szenvedés megelőzésére és olyan erősségek kiépítésére koncentrálni, amelyekkel kivédhetőek a negatív állapotok*. Amikor a pozitív pszichológia arról beszél, hogy új célok felvételére van szükség, azt kéri csupán, hogy *tudományunk a humán létezés és élményvilág teljes spektrumára tekintő figyelemmel végezze feladatát*” (Oláh 2012: 5; idézi Borbély 2016b, 2022b). Ezek a gondolatok a nyelvészet, a

⁴⁷ Beszélgetésünk közben mobiltelefonon felhívta immár gimnazista lánya, akivel románul beszélt.

⁴⁸ Megemlítjük az Andrei Șaguna, ortodox püspök 2008-ban zajló szoborfelállítás körüli vitát (lásd Internetes források) és egy 2023-as közösségi esemény tanulságait: „Mégkaptuk már sokszor a magyaroktól, hogy szőrös lábú oláhok vagyunk, olykor pedig lesajnálóan az anyaországi románoktól, hogy mi nem is tudunk jól románul, pedig csak egy kicsit magyarral kevert, a fősodorban lévő román-tól eltérő román használnuk” (Bod 2023).

nyelvészek számára is hasznosíthatók, amint ezt egy esettanulmány (Borbély 2016b) is igazolja, amely két román–magyar kétnyelvű beszélő longitudinális vizsgálatáról szól. A perfekcionista, purista nyelvi ideológia – amit a nyelvi hierarchizálás (lásd pl. Kontra 2019: 96–99) alakít ki az egyéneken – egy olyan élethosszig tartó negatív beszélői magatartást fejleszt ki, amelynek következtében a szülőktől tanult nemzetiségi nyelv (mivel nem „perfekt”) áldozatul esik. A beszélő a kétnyelvűséget egynyelvűségre cseréli, gyermekeinek a nemzetiségi nyelvet nem adja át (vö. Bartha et al. 2013b). Ezzel ellentétes az a pozitív beszélői magatartás, amelyből kitűnik a tudás (esetünkben a nemzetiségi nyelvismeret) örömeinek a hangsúlyozása, a tudás önmaga jutalmaként való megjelenítése (lásd pozitív pszichológia, Pléh 2012: 16), ahol nem az a fontos, hogy a beszéd formailag „szép”, „perfekt”, „hibátlan” legyen, hanem az, hogy a beszélő partnereivel olyan beszédmódot használjon, amit ők is szívesen használnak. Az esettanulmányban bemutatott pozitív vs. negatív beszélői magatartás rávilágít arra, hogy – néhány kutatói feladat körvonalazásával – érdemes figyelmet fordítani a pozitív nyelvészetnek a pozitív társadalomtudományok sorába történő beemelésére. A pozitív nyelvészetben olyan szempontok felszínre hozása lehet a cél, amelyek elősegítik, hogy a beszélőben egyensúly alakuljon ki a „pozitív és negatív oldalnak szentelt figyelem vonatkozásában” (vö. pozitív pszichológia, Oláh 2012: 5), vagyis hogy ne a negatív („hiba”, „hibás”) beszélői magatartás domináljon, hanem nyerjen teret széleskörűen a pozitív beszélői magatartás is. További cél lehet annak tanulmányozása, hogy a nyelvi változatosság segíti „a kognitív, megismerési motiváció” térnyerését (vö. pozitív pszichológia, Pléh 2012: 16) és a társas kapcsolatok sikerességét (vö. Borbély 2016b: 84). A pozitív nyelvészet keretében a pozitív nyelvi gyakorlatok terjesztése egy további feladat (Borbély 2022b).

Az LB vizsgálatban a nyelvcsere elméleti keretét Hamers–Blanc (1989: 176, 2000: 297) egydimenziós modellje adta. Eszerint a nyelvcsere folyamatában először az egynyelvűség a jellemző a csoport eredeti nyelvén, majd a kétnyelvűség érvényesül a nemzetiségi nyelv dominanciájával, ezt követi az a kétnyelvűség, amelyben a többségi nyelv dominanciája a jellemző, amit az újabb egynyelvűség követ, a többségi nyelv kizárólagos ismerete és használata. A húsz éves (T1–T3) adatok birtokában már a fenntartható kétnyelvűség (FK) modelljének felállítása motivált (Borbély 2015, 2016c). Az eddigi szakirodalom a közösségi kétnyelvűséget dichotóm jelenségként tartotta számon: stabil vagy instabil. Egy harmadik lehetőség az instabil állapottal párhuzamosan kialakuló FK. Az FK a kétnyelvűségnek az a típusa, amely a nyelvcsere folyamatával párhuzamosan a közösségek (vö. 7. fejezet), illetve az egyének összehasonlításakor kimutatható, és addig van jelen, amíg a nyelvcsere az adott közösségben be nem fejeződik, tehát a közösségben nincs egyetlen egy kétnyelvű beszélő sem (Borbély 2014). A kétnyelvű egyének közötti variabilitás és az egyéni belüli változás elemzése két módszer segítségével történt (skála és klaszterek). A klaszterelemzés egy új eredménnyel egészíti ki eddigi tudásunkat. Eszerint a változásmozgás dinamikájának van egy határa, ami a nyelvcsere visszafordíthatósága szempontjából döntő jelentőséggel bír. Ez a határ jelzi, hogy meggyengül a változás

dinamikai lendülete, ennek következtében a nyelvcseré folyamatára egy olyan fázisba jut el, amelyben a folyamat már visszafordíthatatlanná válik. Egy-egy klaszterbe azok a megfigyelések (T1, T2, T3) kerültek, amelyek esetében hat nyelvészológiai változó értékmintázatai hasonlóak. A változók egyik része a nyelvekhez kapcsolt gyakorlatokra és kötődésekre vonatkozott a családban, az egyházban, illetve az írás-olvasás szerint; a változók másik része pozitív megítélésekre vonatkozott: a román nyelvtudásra, a nyelvi attitűdökre és az etnikai identitásra (lásd Borbély 2015, 2016c).

4. táblázat
Változástípusok: húsz év hatása (T1–T3), N = 33

1. STABILITÁS/NINCS VÁLTOZÁS	21
1.1. <i>kétnyelvűség fenntartva</i>	9
1.2. nyelvcseré befejező fázisai	12
2. VAN VÁLTOZÁS	12
2.1. visszafordult	5
2.1.1. <i>kétnyelvűség fenntartása felé</i>	3
2.1.2. nyelvcseré fázisokon belül	2
2. fokozatos a nyelvcseré trendje szerint	7

A klaszterelemzésből kiderült, hogy a három terepmunka során gyűjtött megfigyelések (N = 181) hét homogén alcsoportba, ún. FK klaszterbe rendezhetők (FK1–FK7). Az FK1 klasztert jellemezte leginkább a román válaszok dominanciája, FK7-et pedig a magyar válaszok dominanciája. A 20 éves, két mérésből (T1 és T3) nyert adatokkal kideríthető, hogy a 20 évet átfogó időszakban a stabilitás (nincs változás), vagy a változás a jellemzőbb. Sankoff (2006: 114) a változás nyomon követéséről a következő elméleti és módszertani következtetést fogalmazza meg. A legtöbb panelkutatásban, ha egy trendvizsgálat kimutatta a folyamatban lévő változást, akkor a kutatók azt találták, hogy a csoportos adatok a változás irányának megfelelő szerény növekedést mutatják. A panelkutatás tipikusan kettéosztja a beszélőket: többségükre a stabilitás, kisebb részükre viszont gyakran jelentős változás a jellemző. Ezt a következtetést az LB eredmények is igazolták (Borbély 2015, 2016c). Az egyének többségére a stabilitás jellemző (33-ból 21 főre) és kisebb részükre a változás (12 fő) (4. táblázat, 1. és 2.). A nyelvi stabilitás meglátásunk szerint a családban és az iskolás években kialakított biztos nyelvi alapoknak tudható be. A változás, az ingadozás feltehetőleg az elsődleges és a másodlagos szocializáció során kialakult, kialakított nyelvi és identitásbeli tudatosság hiányára mutat rá, továbbá egyéb egyéni körülményekre. Az adatok elemzése itt nem fejeződik be, a további eredmények az FK-ra vonatkoznak: 9 beszélő esetén ugyanis a román–magyar kétnyelvűség fenntartása stabil volt, és a változást mutatók közül 3 beszélőre az FK irányába történő változás volt a jellemző (4. táblázat, 1.1. és 2.1.1.). További ismereteket nyerhetünk az FK-ról, ha egy-egy beszélő interjúban elbeszélte nyelvi életrajzát megismerjük (vö. Borbély 2015, 2016c).

8. Összegzés, kitekintés

A 21. század első és harmadik évtizedében végzett kutatások a magyarországi román nemzetiség kétegyházi közösségében a román–magyar kétnyelvűség közösségi szintű változását igazolják. A nyelvi változást történelmi és politikai (1920) faktorok determinálták, amelyek eredményeként a román–magyar nyelvcsere folyamata elkezdődött. A kutatás adatai nem utalnak arra, hogy ebben a folyamatban a román–magyar kétnyelvűség stabilizálódna, miközben a fenntartható kétnyelvűség egyéni szinten vizsgálható és kimutatható. A kétnyelvű gyakorlatok közösségi szintű háttérbe szorulásával párhuzamosan a nemzetiségi létnek egy felülről jövő, egyéb formában történő közösségi fenntartása valósul meg a nemzetiségi önkormányzat, az ortodox egyház, a nemzetiségi óvoda, iskola, kulturális egyesületek támogatásával. A román–magyar kétnyelvűség és a román nyelv az intézmények, óvoda, iskola, templom; az ünnepek, szertartások nyelvi gyakorlataiban jelenik meg, például a Román Nemzetiség Napján, az Ortodox Templom Védőszentjének Ünnepe⁴⁹ stb. A családban, a barátokkal, a szomszédsággal folytatott beszélgetésekből a román nyelv kivonul a kommunikációs színtérről, ezzel együtt új gyakorlatok megjelenése érvényesül és szerephez jutnak új kommunikációs eszközök is. Van, aki román levelet romániai ismerősnek fordító programmal ír (T4, 1951/nő/16). A magyar beszédbe beépülnek román nyelvi források, mert az alapnyelv már nem a román, hanem a magyar: *Kétegyháziul beszélni kedvesebb, lágyabb: NOROC ŞI BAN*⁵⁰ (T4, 1951/nő/16). A román nyelv mint a tudás öröme, a tréfa és mint az intimitás forrása jelenik meg, ahogyan ezt a következő interjúrészek és a megfigyelések is igazolják. *Délkelet-Magyarország településtörténete, és egy ő hogy hívták ezt az író, aki írta? Grisellini, egy olasz nyelvű író, készített egy rajzot, tehát egy ilyen település-történetet Temesvár és környékéről. És ezt csak románra fordították le. És akkor, hát megkérdezték a szemináriumon, hogy ki tud románul. És én tudtam, és lefordítottam [örömmel]. (B. A.: Jó érzés volt?) Igen, nagyon jó érzés volt [nevetve]. (...) Igen, jó, mert egy nyelv, és jó, ha több nyelven tudunk beszélni* (interjúrészet, T2, 1981/nő/12). *Tudom románul a motoralkatrészeket, olvasom a román motoros blogokat* (interjúrészet, T4, 1971/férfi/12). *Egyre kevesebben beszélnek, nem divat ezt [a románt, B. A.] beszélni (...) Különlegesen vagyunk, hogy tudunk románul, de nekünk ez szórakozás. MAI GLUMIM.*⁵¹ *Tejfől, milyen betűvel kezdődik? (Z- B. A.) ZMÁNTÁNA!* (interjúrészet, T2, 1971/férfi/12). *A generációmban és a fiatalabbakkal már nem tudok beszélni. (...) A barátnőmmel, viccből, úgy sms-ezünk, hogy magyar betűkkel írunk románul: CŞÉ FÁCS, MÁJKI*⁵² (interjúrészet, T2, 1975/nő/17). A nagyapa az unokával magyarul beszél, majd díszítő elemként megjegyzi: *ŢUC-O TATA!*⁵³ (megfigyelés, T2, 1936/férfi/8).

⁴⁹ Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavriil/Szent Mihály és Szent Gábor arkangyal.

⁵⁰ Szerencsét és pénzt! (román szólás).

⁵¹ Néha viccelünk.

⁵² Román átírással: Ce faci, maichi? (Mit csinálsz, kisanyám/kicsikém?)

⁵³ Puszilja meg nagyapa!

Hivatkozott irodalom

- ALR I. – Atlasul lingvistic român I. vol. I, II. Publicat de Muzeul Limbii Române, Cluj, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. vol. I. de Sever Pop, 1938, Cluj; vol. II de Emil Petrovici, 1942, Sibiu–Leipzig.
- ALR II. – Atlasul lingvistic român II. vol. I. Publicat de Muzeul Limbii Române, Cluj, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea II. vol. I. de Emil Petrovici, 1940, Sibiu–Leipzig.
- Ardelean, Iosif-Ioan 1893. Monografia comunei Chitichaz, Arad, 1893; reeditată la Békéscsaba, 1986.
- Bakhtin, Mikhail Mikhailovich 1981. *The dialogic imagination*. Austin, University of Texas Press.
- Bakos Ferenc 1982. *A magyar szókészlet román elemeinek története*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla 2004. *Egységes vizsgálati szempontrendszer – A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei című projekt kutatói számára*. Budapest, Kézirat.
- Bartha Csilla–Borbély Anna–Erb Maria–Uhrin Erzsébet 2013a. *A generációs nyelvátadás mint nyelvmegőrzési univerzálé: egy XXI. századi összehasonlító szociolingvisztikai vizsgálat eredményeiből*. In: Fedinec Csilla–Ilyés Zoltán–Simon Attila–Vizi Balázs (szerk.) *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*. Pozsony, Kalligram Kiadó. 557–576.
- Bartha Csilla–Petteri Laihonon–Szabó Tamás Péter 2013b. *Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. Egy új kutatási területről*. *Pro Minoritate* 22/3: 13–28.
- Barni, Monica–Bagna, Carla 2010. *Linguistic Landscape and Language Vitality*. In: Elana Shohamy–Eliezer Ben-Rafael–Monica Barni (szerk.) *Linguistic Landscape in the City*. Bristol, Multilingual Matters. 3–18.
- Berényi, Maria 1993. *Școala română din Chitighaz*. Berényi, Maria (szerk.) *În amintirea lui Iosif Ioan Ardelean*. Chitighaz. *Pagini istorico-culturale*. Budapest. 13–20.
- Berényi Mária 2000. *Román népiskolák a két világháború közötti Magyarországon*. In: Martin, Emilia (szerk.) *Annales 2000*. Giula [Gyula], Publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria. 7–45.
- Blommaert, Jan 2013. *Ethnography, superdiversity and linguistic landscapes: Chronicles of complexity*. (*Critical Language and Literacy Studies* 18). Multilingual Matters. Bristol.
- Bod Tamás 2002. *Kisebbségi önkormányzatok: Sok az eszkimó*. Magyar Narancs 2002. szeptember 12. https://magyarnarancs.hu/belpol/kisebbségi_önkormányzatok_sok_az_eszkimó-61025
- Bod Tamás 2023. *Az Ismerős Arcok Nélküled* című számát énekelték az Országos Román Bálon. Magyar Narancs. 2023. február 10. <https://magyarnarancs.hu/kismagyarorszag/az-ismeros-arcok-nelkuled-cimu-szamat-enekeltek-az-orszagos-roman-balon-256209>
- Borbély, Ana 1990. *Cercetări asupra graiurilor românești din Ungaria*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Borbély, Ana 1993. *Limba română din Chitighaz din trecut și în prezent*. In: Berényi, Maria (szerk.) *Chitighaz*. *Pagini istorico culturale*. Budapest. 53–66.
- Borbély, Ana 1995. *Limba română din Bătaia*. In: Berényi, Maria (ed.) *Bătaia*. *Pagini istorico-culturale*. Budapest [Budapest], Publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria. 131–165.
- Borbély, Anna 1997. *Hungarian-Romanian*. In: Hans Goebel et al., (szerk.) *Kontaktlinguistik/Contact Linguistics/Linguistique de contact 2*. Berlin/New York, Walter de Gruyter. 1749–1753.
- Borbély, Ana 2000a. *Limba română din Micherechi*. In: Berényi, Maria (ed.) *Micherechi*. *Pagini istorico-culturale*. Giula [Gyula], Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria. 124–201.
- Borbély Anna 2000b. *A kisebbségi nyelv megőrzését elősegítő faktorok*. In: Borbély Anna (szerk.) *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. A 10. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Budapest, Készült az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztályán. 45–53.
- Borbély Anna 2001. *Nyelvcseré*. *Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet: Élőnyelvi Osztály.

- Borbély Anna 2003. Egyház és nyelvmegőrzés. In: Kozma István–Papp Richard (szerk.) Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében. Válogatás a Változások a Kárpát-medence etnikai tér- és identitásszerkezetében című konferencia előadásaiból. Budapest, Gondolat–MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 176–204.
- Borbély, Ana 2013. Limbă română și identitate românească în Ungaria. Aspecte dialectologice, sociolingvistice, onomastice și demografice. Giula [Gyula], Publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Dürer Nyomda Kft. <http://real.mtak.hu/8158/> <http://www.romanintezet.hu/index.php/hu/kiadvanyok/2013/15-2013/110-ana-borbely-limba-romana-si-identitate-romaneasca-in-ungaria> (2023–12–11)
- Borbély Anna 2014. Kétnyelvűség – Variabilitás és változás magyarországi közösségekben. Budapest, L'Harmattan Könyvkiadó. <http://real.mtak.hu/8083/> (2023–12–11)
- Borbély Anna 2015. Egyéni fenntartható kétnyelvűség. Nyelvtudományi Közlemények 111: 9–35.
- Borbély, Ana 2016a. Maria Marin, Iulia Mărgărit, Graiurile românești din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar, București, Editura Academiei Române, 2005, I–CLXXXIV + 273 p.; Maria Marin, Iulia Mărgărit, Români din Ungaria. Texte. Glosar, Studiu lingvistic, București, Editura Academiei Române, 2013, 396 p. Limba Română LXV/3: 425–437.
- Borbély Anna 2016b. Pozitív nyelvészet és nyelvi változatosság. Esettanulmány az élethosszig tartó tévhitekről és ezek nyelvhasználati következményeiről. In: Kozmács István–Vančo Ildikó (szerk.) Standard – nem standard. Variációk egy nyelv változataira. Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia – Nyitra, 2014. szeptember 18–20. – előadásaiból. II. Lakitelek, Antológia Kiadó. 67–87.
- Borbély, Anna 2016c. Sustainable bilingualism and language shift: longitudinal research in Romanian–Hungarian bilingual Kétegyháza (Hungary). Acta Linguistica Hungarica 63/1: 23–61.
- Borbély Anna 2020a. A nyelvi tájkép mint oktatási erőforrás a méhkeréki román nemzetiségi kétnyelvű általános iskolában. In: Borbély Anna (szerk.) Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon. Budapest, Nyelvtudományi Intézet. 61–88. (elektronikus pdf. kiadvány) http://archive.nyud.hu/publ/nemzetisegi_nyelvi_tajkep/nemzetisegi_nyelvi_tajkep.pdf (2023–05–05)
- Borbély Anna 2020b. Többnyelvű és multimodális repertoár – a budapesti románok nyelvi tájképéről. In: Heltai János Imre–Oszkó Beatrix (szerk.) Nyelvi repertoárok a Kárpát-medencében és azon kívül. Válogatás a 20. Élőnyelvi Konferencia (Budapest, 2018. augusztus 30. – szeptember 1.) előadásaiból. 402–417. Debrecen, Nyelvtudományi Intézet – Kapitális Nyomda.
- Borbély, Ana 2021. Lingvistica pozitivă și comunitatea istorică a românilor din Ungaria. In: Boar, Liviu–Bolovan, Ioan–Stanciu, Laura (szerk.) Școală, biserică, stat și națiune în istoria României: Omagiu profesorului Cornel Sigmirean la împlinirea vârstei de 65 de ani. Cluj-Napoca, Editura Academia Română. Centrul de Studii Transilvane. 393–405.
- Borbély Anna 2022a. Szociolingvisztikai differenciáció: társalgás a magyar–román határ két oldalán élő beszélők között. In: Karmacs, Zoltán–Márku, Anita–Máté, Réka (szerk.) A határ mint konvergáló és divergáló tényező a nyelvben. Tanulmányok a 21. Élőnyelvi Konferenciáról Törökbálint, Magyarország: Termini Egyesület, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Intézet 82–100.
- Borbély Anna 2022b. Nyelvi tájkép pozitív nyelvészeti aspektusból. Nyelvtudományi Közlemények 118. 289–308.
- Borbély Anna 2023. Longitudinális kutatás a kétnyelvűségről (1990–2021). Hungarológiai Közlemények (Újvidék) 24: 33–47.
- Canagarajah, A. S. 2011. Codemeshing in academic writing: Identifying teachable strategies of translanguaging. The Modern Language Journal 95: 401–417.
- Chambers, J. K. 2009. Sociolinguistic Theory. Linguistic Variation and Its Social Significance. Revised Edition. Wiley-Blackwell. Printed in Singapore by Utopia Press Pte Ltd.
- Chivu, Gheorghe 2001. Institutiones Linguae Valachicae. București, Editura Academiei Române.

- Clyne, Michael szerk. 1992. *Pluricentric languages: differing norms in different nations*. Berlin, New York.
- Cosma, Mihai 1985. *Situația limbii noastre materne*. Timpuri. Giula [Gyula], Publicația Uniunii Democrate a Românilor din Ungaria. 25–34.
- Coupland, Nikolas 2007. *Style. Language variation and identity*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Csobai Lászlóné 1994. A magyarországi román nemzeti kisebbség történetének áttekintése a statisztika tükrében. In: Kavacsics István (szerk.) *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990)*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal. 319–325.
- Dinu, Mihai 1996. *Personalitatea limbii române*. București, Cartea Românească.
- Domokos Sámuel 1968. *Vasile Gurzău magyar és román nyelvű meséi*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Frătean, Ștefan 1993. *Date statistice: românii în Ungaria*. In: Borza, Lucia–Borbély, Ana–Berényi, Maria (szerk.) *Almanah – Almanach 1993*. Budapest, Publicație a Societății Culturale a Românilor din Budapesta–A Budapesti Románok Kulturális Társaságának kiadványa.
- Gafaranga, Joseph 2007. *Talk in Two Languages*. London, Palgrave Macmillan.
- Gal, Susan 1979. *Language Shift: Social determinants of linguistic change in bilingual Austria*. New York, Academic Press.
- Gal, Susan 2018. Szociolingvisztikai differenciáció. In: Gal, Susan A nyelv politikája. *Nyelvi antropológiai tanulmányok*. Vančo Ildikó és Kozmács István (szerk.) Susan Gal válogatott tanulmányai magyar nyelven. Nitra/Nyitra, Univerzita Konštantína Filozófa v Nitre Fakulta Stredoeurópskych Štúdií/Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara.
- García, Ofelia–Li Wei 2014. *Translanguaging: Language, bilingualism and education*. London, UK–New York, USA, Palgrave-Macmillan Publishers.
- Goodman, Paul 1972. *Speaking and Language: Defence of Poetry*. New York, Random House.
- Grosjean, François 1982. *Life with Two Languages. An Introduction to Bilingualism*. Harvard University Press.
- Grosjean, François 1995. A psycholinguistic approach to code-switching: The recognition of guest words by bilinguals. In: Milroy, Lesley–Muysken, Pieter (szerk.) *One speaker, two languages: Cross-disciplinary perspectives on code-switching*. Cambridge, Cambridge UP. 259–275.
- Hamers, Josiane F.–Blanc, Michel H. A. 1989 (1st edn)/2000 (2nd edn). *Bilingualism and Bilingualism*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Herman József 2003. *Vulgáris latin. Az újlatin nyelvek kialakulásának útja*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Iancu, Victor 1994. *Cum vorbesc românii din Ungaria*. Budapest, Comp-Press.
- Ichim, Ofelia 2011. A Research Project about the Romanian Immigrants in Turin (Italy). *Philologica Jassyensia* 7/1: 159–163.
- Ichim, Ofelia–Florin–Teodor Olariu 2013. *Două proiecte despre migrație: o sinteză și un început*. In: Botoșineanu, Luminița–Daniela Butnaru–Ofelia Ichim–Cecilia Maticiu–Elena Tamba (szerk.) *Metafore ale devenirii din perspectiva migrației contemporane*. Iași, Editura Alfa. 523–529.
- Implom József 1971. *Olvasókönyv Békés megye történetéhez II. (1695–1848) Békéscsaba*.
- Jensen, Marie M. 2016. Linking place and mind: Localness as a factor in socio-cognitive salience. *Frontiers in Psychology* 29 July 2016. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2016.01143/full> (2023–12–11)
- Kaupert, I., 2001. Noi oferim numai baza. De tinerii profesori depinde dacă se vor perfecționa în profesia aleasă. *Interviuri după examenul de stat de la Catedra de română din Seghedin*. Foaia românească LI/25: 10. Giula [Gyula].
- Kloss, Heinz 1967. *Abstand Languages and Ausbau Languages*. *Anthropological Linguistics* 9: 29–41.

- Kontra Miklós 2019. *Felelős nyelvészet*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Kontra Miklós szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kovács, Magdolna 2001. *Code-Switching and Language Shift in Australian Finnish in Comparison with Australian Hungarian*. Åbo, Åbo Akademis Förlag.
- Kozma Mihály 1985. Román nemzetiség magyar környezetben. In: Gyivicsán Anna–Kozma Mihály–Győri-Nagy Sándor–Szász János András *A magyarországi nemzetiségek kulturális, tudati jellemzői*. Budapest, Állami Gorkij Könyvtár Művelődéskutató Intézet. 59–111.
- Labov, William 1966. *The Social Stratification of English in New York City*. Washington, DC, Center for Applied Linguistics.
- Labov, William 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Labov, William 1994. *Principles of Linguistic Change. Volume 1: Internal Factors*. Oxford, UK–Cambridge, USA, Blackwell.
- Marin, Maria 2018. II.1. Repartiția dialectală a dacoromânei. In: Sala, Marius–Saramandu, Nicolae (szerk.) *Lingvistica românească*. București, Editura Academiei Române. 385–388.
- Marin, Maria–Mărgărit, Iulia 2005. *Graiuurile românești din Ungaria*. Studiu lingvistic, Texte dialectale, glosar. București, Editura Academiei Române.
- Marin, Maria–Răuțu, Daniela 2021. *The Dictionary of Regional Romanian Spoken in Hungary (e-DGRU) – issues and challenges*. *Revue roumaine de linguistique* LXVI/4: 363–379.
- Martin, Emilia 2000. *Tradițiile românilor din Micherechi*. In: Berényi, Maria (szerk.) *Micherechi. Pagini istorico-culturale*. Giula [Gyula], Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria. 202–277.
- Martin, Emilia 2003. *Sărbătorile calendaristice ale românilor din Ungaria*. Giula [Gyula], Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria.
- Márku Anita 2008. *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében*. Ungvár, PoliPrint.
- Márkus György szerk. 1936. *Békés vármegye*. Budapest.
- Micu-Klein, Samuil–Șincai, Gheorghe 1780. *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Vienna.
- Mureșanu, Ileana–Moldovan, Victoria–Gurzău Czeglédi, Maria 2018. *Cunoștințe de cultură și civilizație românească*. *Caiete didactice 1. Geografie*. Ediție revăzută, adăugită și ilustrată. Oktatási Hivatal. https://www.tankonyvkatalogus.hu/pdf/NT-33332_2_teljes.pdf (2023–12–11)
- Nahkola, Kari–Saanihahti, Marja 2004. *Mapping language change in real time: A panel study on Finnish*. *Language Variation and Change* 16: 75–92.
- Németh Ádám 2016. *Diversity Studies: új társadalomtudományi paradigma?* *Regio* 24/2: 203–218.
- Népszámlálás 2001. 2002. 4. *Nemzetiségi kötődés – A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- Netea, Andreea–Netea, Zoltan 2001. *Părerea studenților*. *Foaia românească* LI/26: 9. Giula [Gyula].
- Nettle, Daniel–Romaine, Suzanne 2000. *Vanishing Voices. The Extinction of the World's Languages*. Oxford, Oxford University Press.
- Olariu, Florin-Teodor 2010. *Românii din Torino – comportament și atitudini (socio)lingvistice în mediu aloglot*. *Philologica Jassyensia* 6/12: 219–229.
- Oláh Attila 2012. *A pszichológia napos oldala*. *Magyar Pszichológiai Szemle* 1: 3–11.
- Peirce, Charles S. 2005. *A jelek felosztása*. In: Horányi Özséb–Szépe György (szerk.) *A jel tudománya – szemiotika*. Budapest, General Press. 23–37.
- Petrusán György 1994. *A hazai románok számára, összetételének és települési viszonyainak változásáról*. In: Kavacsics István (szerk.) *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990)*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal. 315–318.

- Pléh Csaba 2012. A pozitív pszichológiai szemlélet előfutárairól. *Magyar Pszichológiai Szemle* 1: 13–18.
- Rampton, Ben 1995. *Crossing: Language and ethnicity among adolescents*. London, Longman.
- Rampton, Ben 2009. *Crossing, ethnicity and code-switching*. In: Coupland, Nikolas–Jaworski, Adam (szerk.) *The New Sociolinguistics Reader*. New York, Palgrave Macmillan. 287–298.
- Răuțu, Daniela 2018. II.5. Graiuri dacoromâne vorbite în medii aloglote. In: Sala, Marius–Saramandu, Nicolae (szerk.) *Lingvistica românească*. București, Editura Academiei Române. 419–451.
- Rusu, Valeriu coordonator 1984. *Tratat de dialectologie românească*. Craiova, Scrisul Românesc.
- Sala, Marius coordonator 2001. *Enciclopedia limbii române*. București, Univers Enciclopedic.
- Sankoff, Gillian. 2006. Age: apparent time and real time. In: Brown, K. (szerk.) *The encyclopedia of language and linguistics* (2nd edn). Oxford, Elsevier. 110–116.
- Santău, Gheorghe 1991. Originea comunei și a românilor din Chitighaz. *Symposium I. Giula [Gyula], Publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria*. 45–52.
- Saramandu, Nicolae 1996. *Lingvistică integrală. Interviu cu Eugen Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu*. București, Editura Fundației Culturale Române.
- Saramandu, Nicolae 2021. *Limba română originile*. București, Editura Academiei Române.
- Seche, Luiza 1974. *Lexicul artistic eminescian în lumina statistică*. București, Editura Academiei R.S.R.
- Seligman, Martin E. P. 1999. Positive social science. *APA Monitor*, 29/4. <https://doi.org/10.1177/109830079900100306> (2023–12–11)
- Seligman, Martin E. P.–Csikszentmihalyi, Mihaly 2000. Positive psychology: An introduction. *American Psychologist* 1: 5–14.
- Silverstein, Michael 2003. Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. *Language and communication* 23: 193–229.
- Stark Ferenc 1983. Azonos célokért. *Népszabadság* 1983. július 13. 3.
- Șimon, E. 2018. AȚRU a votat lista românească pentru alegerile parlamentare. *Foia românească* 09 februarie 2018. 3.
- Tamás Lajos 1966. *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen. Unter Berücksichtigung der Mundartwörter*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Trudgill, Peter 1995. Dialect and Dialects in the New Europe. *The European English Messenger* 4/1: 44–46.
- Vargha András 2016. A ROPstat statisztikai programcsomag. *Statisztikai Szemle* 94/11–12: 1165–1192.
- Vertovec, Steven 2007. Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies* 30/6: 1024–1054.
- Wee, Lionel 2013. *Styling the Multilingual Organisation*. Plenary Presentation. ISB9–International Symposium on Bilingualism. Singapore, June 10–13, 2013.
- Weigand, Gustav 1909. *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebiets*. Leipzig, Johann Ambrosius Barth.
1990. évi népszámlálás. A nemzetiségi népesség száma egyes községekben (1960–1990). 1991. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
1990. évi népszámlálás. Anyanyelv, nemzetiség településenként 1980, 1990. 1993. Központi Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
2011. évi Népszámlálás. 9. Nemzetiségi adatok. 2014. Dr. Vukovich Gabriella (felelős kiadó). Budapest, KSH. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_09_2011.pdf (2023–12–11)

Internetes források

- A román nemzetiségi oktatás–nevelés kerettantervei (Oktatási Hivatal honlapja): https://www.oktatas.hu/kozneveles/kerettantervek/2020_nat/nemzetisegi_neveles_oktatas_kerettantervei/roman?printMode=true
- A romániai bevándorlók: <https://www.facebook.com/groups/romaniansinhungary/> (2023–12–11); <https://www.facebook.com/groups/Romani.in.Budapesta/> (2023–12–11); <https://www.facebook.com/groups/804190163034579/> (2023–12–11)
- Bakos Ferenc: http://nemzetisegek.hu/repertorium/2021/03/belivek_29-32.pdf (2023–12–11)
- Blaga, Lucian: „A nyelv egy nép legnagyobb költeménye” http://www.nytud.hu/publ/nemzetisegi_nyelvi_tajkep/album/romanok_borbely.pdf (18–19 fotók)
- Ethnologue: <https://www.ethnologue.com/language/ron> (2023–12–11)
- Etnobiznisz: https://magyarnarancs.hu/belpol/kisebbségi_onkormanyzatok_sok_az_eszkimo-61025 (2023–12–11)
<https://www.origo.hu/itthon/20020808nemkivedheto.html> (2023–12–11);
https://index.hu/video/2010/10/02/megjottek_a_portugalok/ (2023–12–11)
- Etnonimák:
<https://uesz.nytud.hu/index.html?displaymode=web&searchmode=exact&searchstr=rom%C3%A1n&hom=1> (2023–12–11)
<https://uesz.nytud.hu/index.html?displaymode=web&searchmode=exact&searchstr=ol%C3%A1h&hom=> (2023–12–11)
<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/o-o-F33F0/olah-F343D/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0xFWF9MZXP29ub2tfRjE0RDMMiXX0siCjxdWVyeSI6ICJvbFxiMDEBIMWgIfQ> (2023–12–11)
- Kétegyházi Baptista Gyülekezet: https://www.facebook.com/ketegyhaziaptista/videos?locale=hu_HU (2024–02–20)
- Kétegyházi Román Iskola bemutatkozósa: <https://romansulioviketegyhaza.hu/bemutakozas-2/> (2023–12–11)
- Kétegyházi Ortodox Templom: <https://alfoldslow.hu/ketegyhazi-roman-ortodox-templom/> (2024–02–20)
- Magyarországi román utónévjegyzék (Magyarországi Románok Országos Önkormányzata honlapja): <https://atruroman.hu/magyarorszag-i-roman-utonevjegyzek/> (2023–12–11)
- Neacsu levele: https://www.youtube.com/watch?v=Y_TDKWI_1pU (2024–02–17)
- Népszámlálás: <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/adatbazis/> (2023–12–11)
http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_04/ (2023–12–11)
- Stănescu, Nichita: https://www.nichitastanescu.eu/opere/proza/despre_limba_romana.html#_Y8V0rXbMK5c (2023–12–11)
- Vita az Andrei Şaguna szoborfelállítás körül: https://hir6.hu/cikk/21839/081019_saguna_szobor_felallitasa_megalapozott (2023–12–11)
https://index.hu/kulfold/2012/10/01/megis_lesz_saguna-szobor_gyulan/ (2023–12–11)
<https://www.maszol.ro/index.php/kulfold/21730-szamuaznek-andrei-aguna-szobrat-magyarorszagrol> (2023–12–11)
1960. évi népszámlálás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1960_01/?pg=33&layout=s&query=K%C3%A9tegyh%C3%A1za (2023–12–11)
1970. évi népszámlálás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1970_01/?pg=54&layout=s&query=K%C3%A9tegyh%C3%A1za (2023–12–11)

Mellékletek

1. számú melléklet: Egy méhkeréki és egy cséffai válaszoló szótesztre⁵⁴ adott válaszai

Méhkerék (Magyarország) (1921/nő/8)	Cséfa (Románia) (1939/nő/8)	Magyarul
prunc	băiat	fiú
caihă	teracotă	(cserép)kályha
hurďău	hurďău	hordó
t'aptăn	t'aptăn	fésű
sopon	săpun/sopon	szappan
ínel	ínel	gyűrű
k'ëie	k'ëie	kulcs
moşín	k'ibriţe	gyufa
plevas	creuon	ceruza
k'iflă	corn/covrig	kifli
topanci	bocanci	cipő/bakancs
cizme	cizme	csizma
rot'ie	fustă	szoknya
cişreci	pantalón/cişreci	nadrág
k'epenaĝ/cobat	palton/cobat	kabát
k'imęşe	k'imęşe	ing
bumbi	bumbi/nasturi	gomb
rot'ie scurtă la mâneci	rot'ie	ruha (rövid ujjú)
clóp/pălărie	clóp	kalap
şală/cîrpă	cîrpă dîpă cap	vállkendő
voşalău	voşalău	vasaló
t'ip	tablou/icônă/t'ip	(fali) kép
dos	lovor, şt'ergură	törülköző
uou	uou	tojás
męţcou	ursuleţ	játékmackó
măsăriţă	faţă dă masă	terítő
lociolău	locialău	locsoló
vacă/viţauă/bicuţă	viţăl	borjú
uaie	uaie	bárány
ghez	tren	vonat
loptă	loptă	labda

⁵⁴ A szóteszt keretében 100 képet, rajzot kellett románul megnevezni.

2. számú melléklet: Részlet Iosif-Ioan Ardelean Kétegyházáról szóló monográfiájából

„Pronunțiamentul în vorbire este următorul: »Deie Dumnyezo binye! Hogyina sě vë fie de binye și de sănëtatye. Da, ce mai faceți? Eacă ni-am pus la prânz, placă ținye cu noi. Numa în cias bun, că vë mulțamesc, și noi vom face. Întreabă-mě, că pentru ce-am venit? D’apoi, sě alduească Dumnyezo pe Domnu, eacă am pățit o tãpãranyie cu muierea asta; bato vina ei că mult nēcaz îmi mai face. Tot ’i-am firtyit sě se lese de suca ei, – și nici că cum nu mě ascultă!«” (Ardelean 1893: 20).

„A beszédben a kiejtés a következő: »Adjon az Isten minden jót! A pihenés legyen hasznukra, váljék egészségükre. Hát mit csinálnak? Íme leültünk reggelizni, tessék, tartsanak velünk. Csak jó órában legyen, köszönöm, mi is majd fogunk. Kérdezzen, miért jöttem? Hát áldja meg az urat az Isten, íme hogyan jártam ezzel az asszonnyal, verje meg a bűne, de sok bánatot okoz nekem. Mindig erőltettem, hogy hagyja el rossz szokását, – és hiába, nem hallgat rám! «”

3. számú melléklet: A románok lakta települések földrajzi elhelyezkedése, térkép (Forrás: Martin 2003: 17)

4. számú melléklet: A terepmunka tanulságai – A terepmunkással Kétegyháza, 2004-ben, a terepmunka lezárta után készült interjú részleteinek bemutatása

– *Állampolgárság vagy nemzetiség (k13–k14)*

Mivel ezek a kérdések egymást követték, a válaszolókat gondolkodóba ejtette a két kérdés. A kétegyházi románok számára ugyanis az, hogy román nemzetiség, nem értelmezhető. A románnak vallók önmagukat román anyanyelvű magyarnak definiálják. Az idősek is magyar nemzetiségűnek mondták magukat, holott románok tartják magukat.

– *Ön románnak érzi magát? (k22)*

Voltak, akik azzal magyarázták a negatív válaszukat, hogy ők nem romániaiak. Ez a kérdés is azt igazolta, hogy a román identitás felvállalása nem jelenti azt, hogy románnak is vallják magukat. A „mi” – „ők” dichotómia nem csak a saját közöségük (mi) és a magyarok (ők) függvényében érvényesül, hanem a magyarországi románok (mi) és a romániai románok (ők) függvényében is erős, és egyre erősebb lesz. Ezzel párhuzamosan halványodni látszik ez az elkülönülés saját maguk (mi) és a magyarok (ők) között, ami az életkorral fordított irányú összefüggést mutat. Egy 1976-os születésű fiatalember nemmel válaszolt erre a kérdésre, majd hozzátette, „mert a szüleim nem Romániából jöttek”.

– *Melyik a legfontosabb a négyből (k23)*

Módszertanilag nem volt jól átgondolva a kérdés, mert nem tudták a válaszolók eldönteni, hogy melyik a legfontosabb. Volt, aki azt mondta, hogy mind a négy válaszlehetőség érvényes rá, nem tudja megmondani, hogy közülük melyik a legfontosabb.

– *A magyarországi románok létszáma (k24)*

Nem tudtak a kérdésre válaszolni, az opciók közül választottak.

– *Nyelvhasználati kérdések (k32–k55)*

A válaszolók hajlamosak voltak arra, hogy minden kérdésre automatikusan azt válaszolják, hogy mindkét nyelven. Ilyenkor a terepmunkás visszakérdezett, hogy egyformán-e, amivel gondolkodásra, pontosításra készítette őket.

– *Ismeretlen román szó (k40)*

A fiatalok nem értették meg azt, hogy *dă folos* (hasznos).

– *Nem és a nyelvhasználat (k80–k81)*

Nem tudtak válaszolni arra, hogy a férfiak vagy a nők beszélnek-e kevesebbet vagy jobban románul. Az életkori különbségek, vagyis hogy a fiatalok és az öregek eltérően beszélnek, számukra is érzékelhető volt, de a nemek közötti eltérésekről nincs tapasztalatuk, megfigyelésük.

– *Nyelvek ismerete (k86)*

A román gyerekeknek meg kell tanulniuk románul. A fiatal szülők ezeket a kérdéseket kiegészítették azzal, hogy nemcsak románul, de angolul is. Sokkal többre megy egy angol nyelvvél vagy egy némettel.

– *Vegyes házasság – magyar anyanyelvű gyermek (k88)*

Az idősek nem tartják ezt jellemzőnek. Szerintük a vegyes házasságban felnőtt gyerekek is megtanulnak románul. A valódi életből vett tapasztalatok szerint azonban a román–magyar vegyes házasságokban felnövő gyerekek nem beszélnek a románul.

– *A jövőben a falu nyelve a magyar lesz (k89)*

Nem tartják ezt elképzelhetőnek, mindig lesz valaki, aki beszél majd a román nyelvet. Az idősekben nincs ilyen félelem.

– *A románokat lenézik ebben az országban (k92)*

Többen legyintettek, s azt mondták, hogy „nem”. A terepmunkás szerint érezhetően nem voltak őszinték a válaszok.

– *Mit kellene tenni azért, hogy a román nyelv megmaradjon (k96)*

Nem foglalkoztatja őket ez a kérdés, érezhetően nem gondolkoztak el még ezen.

– *Sztereotípiák – közösség*

Látszólag nem foglalkoztatta őket túlságosan a kérdéskör, minden közösségben vannak jók és kevésbé jók, ezt válaszolták általában. Ezek a kérdések nem segítettek minket abban, hogy ebben a témában új információkhoz jussunk.

– *Magyarok a románokról (k114)*

Azáltal, hogy az iskolában románul lehet tanulni, úgy érzik, hogy ez a magyar állam pozitív gesztusa a románok felé.

– *Kétnyelvűség (k116–k117)*

„Nagyon gázosak voltak ezek a kérdések” főleg az időseknek. Azon már előre izgultam, hogy hogyan fogja megérteni vagy valóban azt a választ adja-e, ami a valóságot fedi. Ha a k116-ra igennel válaszolt, akkor a k117-re nemmel válaszolt. De többen visszakérdeztek, hogy mi is volt az előző kérdés és mit is válaszoltak arra.

– *Óvoda és iskola nyelve (k120–k121)*

Ebben az esetben, elsősorban a fiatal szülők a minél több nyelv ismeretének fontosságát említették. Ez a probléma már nem a román és a magyar kérdése, hanem más idegen nyelvek oktatása is fontosságot kap. Az iskolánál különösen, ahol az angol és a német említése a leggyakoribb.

– *Mit változtatnának a terepmunkás-kutatók a kérdőíven*

A kérdőív felvétele során a válaszoló dönthesse el, hogy románul, vagy magyarul válaszol a kérdésekre. A terepmunkás véleménye szerint a fiataloktól több információt lehetett volna szerezni, ha magyarul történik az adatgyűjtés.

Egyéb lényeges tapasztalatok

– *A kutatás nyelve: román*

A terepmunkás véleménye szerint a fiatalok esetében a román nyelv használata megakadályozta, hogy több információhoz jussunk. A középkorúak fele-fele arányban oszlanak meg e tekintetben. Az idősek a román nyelvhez ragaszkodtak.

A nemek szerint a nők voltak nyitottabbak a vizsgálatban. Készségesebben válaszoltak. A férfiak nehezebben álltak kötélnek. A terepmunkás is szívesebben készített nőkkel interjút.

– *A kétegyházi román*

A válaszolók közül néhány középfokú, a 41–60 évesek között pedig a legtöbb felsőfokú végzettségűnél tapasztalható volt, hogy kerülték a kétegyházi román használatát. Inkább az iskolában tanult román változatot használták. Néhányan presztízskérdést csináltak ebből: „să vorbim românește”. Az idősek megkérdezték, hogy nem lesz-e baj, hogy nem a romániai románt beszélnek.

– *Román és magyar*

A 20–50 évesekre jellemző volt, hogy románról magyarra váltottak. Észre sem vették a váltást.

– *A terepmunkás véleménye*

A fiatalok közül azok beszélnek jobban a románt, akik nem iskoláztak. Itt élnek, itt dolgoznak, szüleik beszélnek a románt és a családban beszélnek a román. Nem figyelhető meg az, hogy inkább az beszéli a román nyelvet, aki román gimnáziumba járt. Az iskola nem garantálja a román nyelv használatát. A román iskola 3. osztályában 15 tanuló van (2003-ban, B. A.). Közülük 7–8 esetében mindkét szülő magyar vagy csak magyarul beszélnek, s a tanuló otthon egyáltalán nem hall román szót, csak az iskolában. Egy héten 6 román óra van. „Nap mint nap szembesülök vele, hogy az én korosztályomban már nincs román beszédpartnerem, meg nem is érdekli őket a román szó! (...) Ha az én korosztályomra gondolok, ez a harmincas korosztály. Most ha a gyerekekre gondolok, tegyük föl, hogy beszélek én a gyerekekkel majd románul. De ő már aztán? Lehet, hogy neki nem lesznek meg ezek az ambíciói, s előbb-utóbb az öregek sem fognak élni mindig.”

Rövidítések

BR battonyai román (pl. beszélő)

FK fenntartható kétnyelvűség

LB longitudinális bilingvis (kutatás): „Longitudinális kutatás a román–magyar kétnyelvűségről (1990–2000–2010–2021)”

RR romániai román (pl. beszélő)

Rezumat

NAȚIONALITATEA ROMÂNĂ

Practici și cunoștințe lingvistice, atitudini față de limbă, sustenabilitatea bilingvismului

Obiectivul acestui capitol este limba română și bilingvismul român–maghiar al românilor din Ungaria. Lucrarea se bazează pe teorii și metode ale sociolingvisticii și trei cercetări efectuate în comunitatea naționalității române, una comparativă, una bilaterală și una longitudinală. „Dimensiunile alterității lingvistice: posibilități de menținere a limbilor minoritare” (NKFP 5/126/2001) este titlul cercetării comparative, realizată de un colectiv de sociolingviști (v. autoarele acestui volum). În șase comunități ale naționalităților din Ungaria – băiași, germani, romi, români, sârbi și slovaci – am aplicat un chestionar comun, incluzând 142 de întrebări referitoare la practici și cunoștințe lingvistice, la atitudini față de limbă, identitate etc. Răspunsurile obținute de la 421 de respondenți au fost analizate cu metode statistice. Datele referitoare la comunitatea românească au fost culese de la 71 de români din Chitighaz. A doua cercetare referitoare la graiul românilor din Ungaria s-a realizat bilateral, în colaborare cu lingviști români din Ungaria și România (v. Marin–Mărgărit 2005). Schimbările sociolingvistice, după două decenii, sunt prezentate pe baza unei cercetări longitudinale. Datele de teren au fost obținute între anul 1990 și anul 2021 de la peste 200 de români din Chitighaz. Întrebarea de bază a capitolului este: ce cale aleg membrii comunității românești, vorbitori de limba română, atunci când devin bilingvi? Vor deveni iarăși monolingvi, dar de data aceasta nu în limba română, ci în limba maghiară, sau vor menține limba română, stabilizând bilingvismul român–maghiar? Stabilizarea bilingvismului este – în opinia noastră – singura posibilitate de a menține limba română în comunitatea românilor de aici. Conceptul *sustenabilitatea bilingvismului* (Borbély 2016c) deschide o nouă perspectivă de cercetare în procesul de schimbare a limbii A în limba B, și la nivelul comunităților bilingve și la nivelul indivizilor bilingvi. Rezultatele acestor cercetări sociolingvistice ne arată că aceste comunități bilingve pot fi clasificate în funcție de sustenabilitate/suținere a bilingvismului pe baza anumitor indicatori lingvistici (folosirea și competența limbii de naționalitate, atitudini pozitive față de limba naționalităților și față de bilingvism) (cf. Borbély 2016c). Indivizii bilingvi pot fi, de asemenea, clasificați pe dimensiunea sustenabilității a bilingvismului (v. Borbély 2023). Cercetările privind vorbitorii români au confirmat că relațiile – bisericești, culturale, familiale, profesionale, turistice etc. – consecutive și frecvente cu România vor rezulta o mai bună cunoaștere a limbii române, precum și atitudini pozitive față de bilingvism, față de limba română și față de variațiile acesteia (grai, standard). Cu ajutorul analizelor celor trei cercetări, s-a putut confirma că sustenabilitatea bilingvismul român–maghiar poate fi demonstrat în procesul de schimbare a limbii române în limba maghiară. De asemenea, s-a subliniat de ce sustenabilitatea bilingvismului – și în cele din urmă bilingvismul stabil – este un fenomen atât de greu de realizat. *Proiectul nr. MEC_K 141233 al acestui volum a fost implementat cu sprijinul Ministerului Culturii și Inovării din Fondul Național de Cercetare Dezvoltare și Inovare, finanțat prin programul de proiecte MEC_K_21 din Ungaria.*

5. FEJEZET

SZERB NEMZETISÉG

Nyelvek ismerete, kétnyelvűség, attitűdök és identitás

TÜCSÖK DOROTTYA

1. Bevezetés

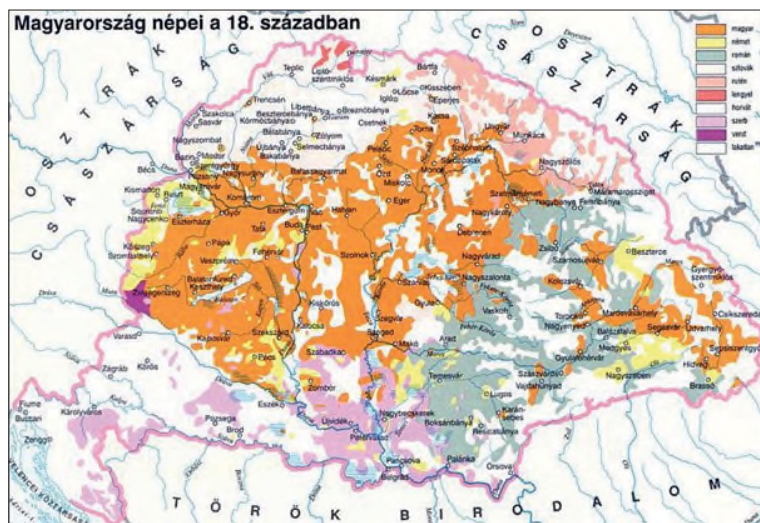
A fejezet a magyarországi szerb nemzetiséget, a szerb–magyar kétnyelvűséget és egy előzetesen kijelölt gyakorlatközösség, a pomázi szerbek nyelvi helyzetét (empirikus adatokra támaszkodva) vizsgálja. Az első részben, röviden bemutatásra kerül a nemzetiség magyarországi története, azután (a népszámlálási adatokat és az önkormányzat által közreadott információkat bevonva) jelenlegi helyzete, a magyarországi szerb nyelv és a legfontosabb hazai szerb intézmények, személyiségek. A következő alfejezet egy 2001-es, magyarországi nemzetiségekkel foglalkozó, nyelvészeti kutatási projekt részeként megvalósuló, szociolingvisztikai vizsgálat, szerb–magyar kétnyelvűektől gyűjtött adatainak kvantitatív elemzését tartalmazza. Az elemzés segít feltárni a közösség asszimilációs, illetve a nyelvcserefolyamatban elfoglalt pozícióját, a nemzetiségi identitás fontosabb elemeit, illetve bepillantást enged a szerbek életének bizonyos szegmenseibe, gyakorlataiba.

2. A szerb nemzetiség, a szerb nyelv és a közösségi intézményhálózat

2.1. Történeti áttekintés

Magyarországon a szerbek már nagyon régen, évszázadokkal ezelőtt letelepedtek. Jelenlétük a honfoglalás előtti időkre datálható (Bindorffer–Sólyom 2007: 197). A területre nagyobb számban a középkortól fogva (14. század), több hullámban érkeztek. Egyrészt békés migráció, másrészt az Oszmán Birodalom elől való menekülés következtében vándoroltak ide. Szerbiát sokan kénytelenek voltak elhagyni, hiába volt ez az egyik első állam, mely már a 9. századtól nyelvileg és kulturálisan autonóm volt, „önálló saját nyelvét használta a templomokban, nemzeti egyházzá lett, tehát függetlenedni tudott a konstantinápolyi patriarcha befolyása alól” (Gábrity 2024). Az Oszmán Birodalom terjeszkedése megfosztotta az országot ettől a szabadságától. Az 1389-es rigómezei csata, a szerbek sorsdöntő, ütközete volt a törökkel (Tarján é.n.). Az I. Murád oszmán szultán és Lázár szerb fejedelem csapatai között zajló ütközet, szerb vereséggel zárult. Ezzel kezdetét vette az öt évszázados török elnyomás. A szerbek elvesztették függetlenségüket, a török balkáni térhódítása egyre erősödött. Az oszmánok térnyerése miatt, a következő időszakokban folyamatos volt a szerb menekültek érkezése a Magyar Királyság területére. A szerb családok számára az

áttelepülés sokszor anyagi haszonnal is járt, Brankovics György despota és további szerb nemesek területeket kaptak katonai (határvédő) szolgálataikért. „Ezen folyamatok eredményeként az 1430-as évektől a középkor végéig a Szerémség lakossága csaknem teljesen kicserélődött, de már a Temesközben (Keve megyében és Temes déli részén) is sok szerb élt. Szórványaik voltak Bács, Bodrog, Torontál, Csongrád és Békés megyékben, valamint Erdélyben, Hunyad és Szászváros környékén is. Számukat a Mohács előtti időkig 200 000 főre tehetjük” (Pálffy 2000: 175).

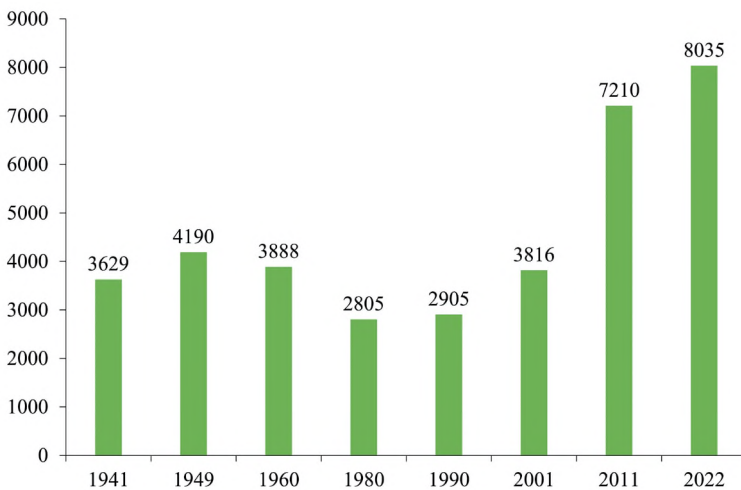
1. térkép

A szerbek Magyarországon a 18. században
Magyarország népei a 18. században – térkép (Barta 1997)

A 15–16. században már nagyobb számban éltek szerbek Szegeden, Komáromban, Budán, Győrben, Esztergomban, Vácon, Pápán, Tatán, Debrecenben, Kalocsán, Szombathelyen is. A 17. században a töröktől visszafoglalt magyar területeket már rendszeresen *Rácországként* nevezték (Pálffy 2000: 178, 176), ahogy Szerbiát is ezzel a névvel illették. „Az 1699-es karlócai béke során Magyarország visszakapta a török által meghódított gyéren lakott területeit. Sok szerb a magas török adóktól menekülve északra, azaz Magyarországra vándorolt. Részben ekkor népesült be szerbekkel a Délvidék (Ráckeve, Szentendre, Szeged környékén – Deszk, Újszentiván, Magyarcsanak)” (Gábrity 2024). A *rác előtag*, a szerb (őszerb) *Rasъ* ’középkori szerb birodalom szívében található vár, a mai Novi Pazar közelében’ helynévre vezethető vissza. A vár megnevezése jelentésbővüléssel vált az egész Szerb Birodalom nevévé (Tótfalusi szerk. 2001). A *Rácország* elnevezésből önállósult. Jelentése ’szerb ember’, illetve melléknévként ’a szerbekkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó’ (Gerstner szerk. 2011–2022). A kifejezést a 19. századig rendszeresen használták, ekkor már felváltva a *szerb*szel (egyes források a magyarországi szerbeket nevezték *rác*nak és

a szerbiaiakat *szерб*nek (Diós–Viczián szerk. 1993–2010; Rác 2016: 83). Több helyen található utalást rá (Bárczi–Országh szerk. 1959–1962; Rác 2016: 83), hogy pejoratív, sértő jelentéstartománya is van a kifejezésnek: a névalak használatának a második világháború előtt sovinizta színezete volt. Téves etimologizálási kísérletek miatt, néhányan továbbra is ezt feltételezik (lásd Délhír 2018). A *rác*- etnonima eredetű előtag, korábban keletkezett személy- és helyneveinkben a mai napig szerepel. Megtalálható például Ráckeve, Rácalmás, Ráckeresztúr megnevezésekben. Továbbá hagyományos ételek neveiben is fellelhetjük: rácpony, ráccsirke, rácós elkészítésmód stb.

Változást a szerbek életében a 19. század hozott, amikor a Szerb Fejedelemség 1820-ban autonómiát, 1878-ban pedig függetlenséget szerzett. A szerbek ekkor már nagy számban éltek Magyarországon, határvédő szerepük kiemelten fontos volt az ország számára. A 18. század végén (becsült, megközelítő adatok alapján), a nemzetiség száma akár 700–800 ezer fő is lehetett a területen (1. térkép). Jelentős hányaduk élt Pest és Buda környékén (Buda lakosságának 37,6%, Pest lakosságának 10% szerb), továbbá a Vajdaságban, tömbös elrendezésben (Bindorffer–Sólyom 2007: 193–194). A szerbek önmagukra nem tekintettek kisebbségként, aktív kapcsolat fűzte őket az anyaországukhoz, mely hozzájárulhatott az erős szerb identitás megtartásához, hagyományaikat, vallásukat, nyelvüket őrizték, politikailag igyekeztek függetlenek maradni.

1. ábra

A magyarországi szerb nemzetiség létszáma a KSH adatai alapján (KSH adatbázis)

A két világháború területileg és társadalmilag is átírta ezeket a lakossági arányokat. A trianoni béke következtében a Vajdaság és a szerbek lakta területek egy része Jugoszláviához került. A lakosságcsere, az optálás a magyarországi szerbek számának jelentős csökkenéséhez vezetett. Bindorffer és Sólyom (2007: 194 – 1.

táblázat) által is idézett, a Központi Statisztikai Hivataltól származó adatok alapján elmondható, hogy míg 1910-ben kb. 440 ezer fő a szerb anyanyelvű lakosság száma Magyarországon, addig 1941-re ez 160 ezer főre csökkent (az eredeti országhatárokat tekintve). A szerb és a magyar lakosság között, a múlt század negyvenes éveiben kialakult konfliktus miatt, eshetett a magyarországi szerbek nemzetiségi önbevallásra vonatkozó hajlandósága is. Az 1990-es években a délszláv háború újabb menekülthullámot indított el, mely szintén a szerbek számának kisebb mértékű hazai növekedéséhez vezetett (lásd 1. ábra). 1941 előtt a nemzetiségi hovatartozásra nem, csak az anyanyelvre vonatkozó adatok állnak a rendelkezésünkre. Ebben az évben 3 629 fő vallotta magát szerbnek, míg 1949-ben már 4 190 fő, a hatvanas években 3 888 fő, a nyolcvanas években 2 805 fő, a kilencvenes években 2 905 fő, ezután pedig a kétezres évek elejétől kisebb mértékben ugyan, de újra növekednek az adatok.

2.2. A jelenlegi helyzetkép

A census és a közösséggel foglalkozó kutatások eredményei alapján elmondható, hogy ma Magyarországon megközelítőleg 5–10 ezer szerb él. Természetesen ez az adat egy megközelítő becslés, hiszen a nemzetiségi önbevallásra alapuló mennyiségi mutatók eltérhetnek a valóságtól. Az utóbbi három népszámlálás (KSH 2001, 2011 és 2022) méréséből látszik, hogy a szerb közösség teljes magyarországi létszámát tekintve növekedés mutatkozik (1. táblázat). A délszláv háború közelsége (újabb családok kényszerültek menekülésre) és a korábban kirobbant szerb–magyar konfliktus hatással lehetett erre, elképzelhető, hogy a megkérdezettek az ezredforduló környékén még kevésbé, később viszont nyíltan merték vállalni szerb identitásukat és anyanyelvüket a census kérdőív lekérdezésekor. A mérés, 20 év alatt (azaz egy generáció időtartamában) 52%-os növekedést mutat a szerb nemzetiségű válaszok arányát illetően. A 2022-es év lekérdezésekor már 8035 fő vallotta, hogy a szerb közösséghez tartozik, míg 2001-ben (mikor a későbbiekben bemutatott szociolingvisztikai vizsgálat is készült), még csak 3816 fő nyilatkozott így.

1. táblázat

A szerb nemzetiségűek, anyanyelvűek száma Magyarországon

Forrás: KSH 2022.

Népszámlálás éve	2001	2011	2022
Szerb nemzetiségű	3816	7211	8035
Szerb anyanyelvű	3388	3708	4249
Szerbül beszél családi, baráti közösségben	4186	5713	6017

A nemzetiségi jellemzők alkérdéséi közé tartozó *Mi az anyanyelved* kérdés tekintetében szintén növekedés mutatkozik, noha sokkal kisebb mértékben. Itt az eltérő időpillanatok között csak kevesebb, plusz 300–550 fővel többen választották a megkérdezettek a szerbet anyanyelvékként. Ennek egyik oka lehet a kérdőív módszertani

hiányossága (sokáig csak egy anyanyelvet lehetett megjelölni, 2022-ben már többet is), a szerb–magyar kétnyelvűek választásra kényszerültek, hogy a magyart vagy a szerbet jelöljék meg. Ezt támasztja alá a családi, baráti közösségi gyakorlatok nyelv-választására vonatkozó kérdésre kapott válaszainak aránya is. Ezek a mennyiségek jobban közelítenek a szerb nemzetiségi adatokhoz, 2001-ben erre a kérdésre érkezett a legtöbb szerbet megjelölő válasz (megelőzve a nemzetiségre és az anyanyelvre kapott visszajelzések számát). Körülbelül 2000 fővel többen mondták, hogy alkalmazják a szerbet az otthoni, informális környezetben végzett nyelvi gyakorlataik során (ebben az esetben a kétnyelvűek is megfelelően el tudják helyezni magukat, ez magyarázat lehet az eltérésre). 2022-ben Magyarországon 6017 fő nyilatkozott úgy, hogy családi szinten alkalmazza a szerb nyelvet.

Az országon belüli elhelyezkedést tekintve, a szerb nemzetiség otthonai jelenleg minden vármegyében megtalálhatóak (KSH 2022). A legjellemzőbben lakott területek Budapest és környéke (Pest vármegye) továbbá Csongrád-Csanád vármegye, ahol nagyobb tömbökben (hagyományosan szerb nemzetiségi településeken) élnek a közösség tagjai. Ezenkívül 300 főt meghaladó lélekszámban élnek még Bács-Kiskun, Baranya, Békés, Győr-Moson-Sopron vármegyékben is (2. táblázat).

2. táblázat

A szerb nemzetiségűek száma Magyarországon, vármegyénkénti bontásban
Forrás: KSH 2022.

A népesség adatai településenként	Szerb nemzetiségű
Budapest	1825
Pest vármegye	1363
Fejér vármegye	237
Komárom-Esztergom vármegye	99
Veszprém vármegye	122
Győr-Moson-Sopron vármegye	341
Vas vármegye	252
Zala vármegye	77
Baranya vármegye	498
Somogy vármegye	116
Tolna vármegye	116
Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye	74
Heves vármegye	50
Nógrád vármegye	23
Hajdú-Bihar vármegye	98
Jász-Nagykun-Szolnok vármegye	144
Bács-Kiskun vármegye	682
Békés vármegye	374
Csongrád-Csanád vármegye	1477

A konkrét településeket tekintve Budapest és kerületei, Százhalombatta, Lórév, Ráckeve, Szigetcsép, Budakalász, Pomáz, Szentendre, Tököl, Dunaújváros, Veszprém, Győr, Mosonmagyaróvár, Szombathely, Pécs, Magyarbóly, Debrecen, Jászberény, Hercegszántó, Kecskemét, Battonya, Algyő, Deszk, Újszentiván és Szeged azok a helységek, ahol a szerbek létszáma meghaladja az 50 főt. Legjelentősebb létszámban Budapesten (1825 fő) és Szegeden (999 fő) vannak jelen.

2.3. A Magyarországon beszélt szerb nyelv

A szerb nyelv az indoeurópai nyelvcsalád délszláv nyelvcsoportjának nyugati alcsoportjához tartozik. Ez a hivatalos nyelv Szerbiában, Koszovóban, Montenegróban és Bosznia-Hercegovinában. Az írásbeliségét tekintve egy igen különleges helyzet (a digráfia) jellemzi, tehát párhuzamosan használatos benne a latin és a cirill ábécé betűkészlete is (Radovanović 2015: 10)¹. Beszélőinek számát csak becslések alapján tudjuk meghatározni (kb. 7–8 millió²), hiszen az említett területeken kívül Horvátországban, Németországban, Ausztriában, az Amerikai Egyesült Államokban, Kanadában, Ausztráliában, Olaszországban, Szlovéniában, Romániában és Magyarországon is nagyobb számban élnek beszélői.

A magyarországi szerbek nyelvének vizsgálatát, legrészletesebben Predrag Stepanović (1986) magyarországi szerb író végezte el. Megállapította, hogy a változat – hasonlóan a Szerbiában, Montenegróban, Bosznia-Hercegovinában és Horvátország egy részén beszélt, ezen a nyelvjáráson alapuló *ausbau*³ nyelvekhez – a štokavski (sto) dialektushoz tartozik, a területen beszélt, kérdőszó alapján (az élettelen dologra vonatkozó kérdőszó alany- és tárgyese a *mi? mit?*) megkülönböztetett három dialektus egyikéhez (a másik kettő a čakavski és a kajkavski). Az eredetileg szerbhorvátként (Stepanović 1986: 11) címkézett – később közép-délszláv diarendszerként (Brozović 1998) meghatározott *abstand*-nyelvből önállósodott. Ez az alapja a szerb, a horvát, a bosnyák és a montenegrói nyelvnek. A štokavski dialektust további két csoportra szokták osztani: ó- és új-štokavski változatokra (Browne–Alt 2004). Az új-štokavski a mai szerbiai irodalmi nyelv alapja. Ennek kialakulása Vuk Stefanović Karadžić 19. századi szerb népi-nyelvi reformjához köthető, melyben a kelet-hercegovinai, délnyugat-szerbiai változat kapott központi szerepet (Kázmér 1938). Továbbá a mai sztenderd szerb a vajdasági, közép-szerbiai változatokra is alapul. A magyarországi szerbek által beszélt változatok nagyrésze is az új-štokavski jellegzetességeit tartalmazza, kivételt képez Csobánka nyelvjárása, mely az ó-štokavski koszovói-reszavai nyelvjárásának maradványait őrzi (Stepanović 1986: 11).

Természetesen az itt beszélt változat(ok) elszigeteltségük miatt külön fejlődtek a Szerbiában beszélt változatoktól. Hatottak rájuk az ország (a magyar) és a környező

¹ A szerb szociolingvisztika egyik legfontosabb munkáját Radovanović (2006) írta.

² A WorldData adatai alapján, az Ethnologue free is 1 millió fölé helyezi (WorldData 2024; Ethnologue 2024).

³ Az *ausbau*- és *abstand*-nyelvek fogalmához lásd Kloss (1967) és Trudgill (2004) munkáit.

országok, nemzetiségek nyelvei is. A Budapest (a legnagyobb városi csomópont) közelében élő csoportok további gazdag interetnikus hatásoknak vannak kitéve. A kutatók korábban megállapították, hogy Budapest környékén, Szentendrén, Izbégen (ma már Szentendréhez tartozik), Pomázon,⁴ Budakalászon, Lóréven, Szigetcsépen, a keleti-szerbiai típushoz hasonló dialektust beszélnek, bár a nyugati és déli típusal rokon elemeket is felismertek ezekben (Belić 1910, idézi Stepanović 1986: 11). Ugyanakkor Stepanović saját terepmunkájára támaszkodva arra az eredményre jutott, hogy ezeken a településeken a közép-szerbiai, vajdasági dialektust beszélnek (kivételt képez Csobánka, lásd Stepanović 1986: 117).

A baranyai szerbek a kelet-hercegovinai dialektus nyelvi gyakorlataival mutatnak rokonságot (Stepanović 1986: 28–30). Ezt ijekavian változatnak nevezik és az egyik fő jellegzetessége, hogy benne a *jat ie-re* vagy *ije-re* változik. A tiszántúli (Battonya, Magyarcsanak, Szeged, Újszentiván, Deszk) szerbek nyelve szintén eltérő jellegzetességeket tartalmaz (korábban, a 15. században érkeztek a területre), egyfajta szláv, észak-szerbiai és koszóví-orszói hatások keveredését mutatja (Stepanović 1986: 104–105). Az itt élő települések lakói, önbevallásuk szerint a közép-szerbiai, vajdasági változatot beszélnek⁵. Ugyanakkor a dialektus címkéket és határokat mindig kritikával kell kezelni, így ezek a megállapítások sem írják le megfelelően az egyes gyakorlatközösségek nyelvhasználati mintáit, azokat empirikus adatok segítségével lokális módszerekkel térképezhetjük fel a leghatékonyabban (lásd például Ilić 2014-es vizsgálatát).

Összességében tehát megállapítható, hogy a magyarországi nyelvváltozatok archaikus, régies elemeket őriznek, „amelye[ket T. D.]t ma már egyáltalán nem vagy csak elvétve találunk meg az anyaország ősi területein, de találkozhatunk velük történelmi írásokban, népdalokban, mondókákban, mesékben stb.” (Sólyom–Bindorffer 2007: 209). Mégsem szabad arra következtetnünk, hogy ez (a Magyarországon beszélt szerb) az irodalmi szerb leegyszerűsített változata lenne, hiszen a különbségeket az elszigetelt fejlődés és az eltérő nyelvi hatások eredményezték. Továbbá az egyes települések, gyakorlatközösségek szintjén is találunk eltéréseket, ezért nem feltétlenül beszélhetünk egységes nagyobb dialektusokról, csak hasonlóságokat találhatunk a különböző nyelvváltozatok között. Kezelhetünk minden települést egyedi szerb változatot beszélők közösségeként is (ennek megfelelően a később bemutatott vizsgálat is a pomázi szerb címkét alkalmazza).

2.4. Önkormányzatiság, intézmények

A szerb nemzetiség egyik legfontosabb intézménye a Szerb Országos Önkormányzat (SzOÖ). Ez, az 1991-ben létrejött Szerb Demokratikus Szövetség (SzEDESz)

⁴ Az alábbiakban vizsgált település nyelvi gyakorlataira a közép-szerbiai, vajdasági dialektus jellemző, ugyanakkor, például a sváb is nagymértékben hatott az itt beszélt szerbre (Bindorffer–Sólyom 2007: 211).

⁵ A részletes dialektológiai elemzéshez lásd Stepanović (1986).

utódja a szerbek politikai képviselőjének ellátásában. Addig a SzEDESz volt a legfőbb képviselői szervezet, például részt vett az 1993-as kisebbségi törvény megalkotásában is⁶. A SzEDESz ezután civil szervezetként működött tovább. 1995-ben Szerb Kisebbségi Önkormányzat jött létre és ekkor már több településen megtalálható, önálló szerb önkormányzattal dolgozott együtt. Jelenleg Budapest 17 kerületében (SzOÖ 2024) és 27 településen (Lippó, Magyarbóly, Mohács, Pécs, Siklós, Baja, Hercegszántó, Battonya, Deszk, Magyarcsanak, Szeged, Újszentiván, Dunaújváros, Székesfehérvár, Budakalász, Budaörs, Csobánka, Harkány, Göd, Lórév, Pomáz, Ráckeve, Százhalombatta, Szentendre, Szigetcsép, Tököl, Medina) található szerb települési önkormányzat. Két regionális szervezet is működik az országban, az egyik Pest vármegyében, a másik a fővárosban.

Az önkormányzat szerepe rendkívül fontos az érdekvédelmi képviselő, a közösségi aktivizmus, a jogérvényesítés szempontjából. Segítségével működhet az az intézményi hálózat, melyet a szerbek – a nemzetiségi törvény⁷ által garantált jogaiknál fogva – működtethetnek. Az SzOÖ intézményei közé tartozik a Nikola Tesla Szerb Tanítási Nyelvű Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium, Kollégium és Könyvtár; a Battonyai Két Tanítási Nyelvű Szerb Általános Iskola és Óvoda; a Szerb Kulturális és Média Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság; a Szerb Intézet Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság és a Szerb Pedagógiai Módszertani Központ. Az oktatási intézmények tekintetében fontos még kiemelni, hogy a budapesti és a battonyai intézményeken kívül Lóréven, Deszken és Szegeden érhető el szerb nemzetiségi oktatás. Mindhárom településen kétnyelvű általános iskola és óvoda található, mely a budapesti Nikola Tesla Szerb Tanítási Nyelvű Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium, Kollégium és Könyvtár tagintézménye (lásd az iskola honlapját⁸). Hasonló tehát a helyzet, mint 1998-ban, amikor a közösségi tagjai arról számoltak be (fókuszcsoportos interjúkban), hogy „Magyarországon csak egy olyan iskola van, ahol minden tantárgyat elejétől végéig a kisebbség nyelvén tanítanak: ez a budapesti szerb általános iskola és gimnázium. Az összes többi nemzetiségi iskola maximum kétnyelvű iskola, vagy pedig az illető nemzetiség nyelvét mint egy idegen nyelvi tantárgyat tanítják” (Barczy et al. 2000: 50). Hiszen általános iskola és óvoda több településen is megtalálható, a felsőbb fokú tanulmányokat (gimnázium, középiskola) viszont csak Budapesten lehet nemzetiségi oktatásban végezni. Szerb pedagógusokat két intézményben, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Szegedi Tudományegyetemen képeznek.

Nemcsak az oktatás, hanem a művészet, a kultúra ápolása is kiemelt szereppel bír a közösség számára. Saját nemzetiségi színházuk, a Magyarországi Szerb Színház működik a budapesti Nagymező utcában. Ennek elődjét Rusz Milán alapította 1991-ben

⁶ 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300077.TV> (2024-02-21).

⁷ 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.tv> (2024-02-21).

⁸ Az Nikola Tesla iskola honlapja: <https://www.nikola-tesla.hu/altalanos-iskola> (2024-02-21).

(SzOÖ 2024 és a színház honlapja⁹), a mai napig sikerrel visz színre nemzetiségi darabokat és minden évben megrendezi a lórévi színházi és kulturális napokat is (az intézmény lórévi székhellyel rendelkezik). A közösségi házak, klubok gazdag hálózatával rendelkező szerb nemzetiség számára, rendkívül fontosak a hagyományörző és néptáncsoportok, a kórusok, a művészeti egyesületek is. Az önkormányzat honlapja a budapesti „Krug” Művész Egyesületet, a deszki „Bánát” Néptáncgyesületet, a „Veszeli Szantovcsani” Néptáncgyesületet, a pomázi „Opanke” Néptáncgyesületet, a budapesti „Tabán” Néptáncgyesületet, a „Ruzmarin” Néptáncgyesületet és a Lórévi Szerb Hagyományörző Egyesületet nevesíti, de ezenkívül is számtalan településen található dalárda és klub (például Szentendrén, Szegeden, Szigetcsépen, Százhalombattán, Budakalászon). 11 település intézmény-hálózatát és ennek változásait a 20. századhoz képest, mutatja be részletesen Lásztity Péro és Káplán Szófia (2020: 131–132, 2. táblázat) összehasonlító táblázatában.

Az tudomány, az oktatás-kutatás szempontjából ki kell emelni a budapesti Szerb Intézet szerepét, melyet 2009-ben alapított az önkormányzat. Az intézet honlapján található, Lásztity Péro által készített leírás szerint „az Intézet feladata a magyarországi szerbség múltjának és társadalmi jelenének kutatása, az ilyen kutatások szervezése, támogatása, koordinálása, elősegítése. [...] Tevékenységünket idővel szeretnénk kiterjeszteni a tudományos ismeretterjesztés, a közoktatás, a felsőfokú képzés, a magyarországi szerb műemlékvédelem és a politikai döntéshozatal előkészítésének szakmai segítésére is.”¹⁰ A szakkötetek, cikkek publikálásán túl, az intézmény kiállításokat, rendezvényeket is szervez, részt vesz a tudományos utánpótlás-nevelésben és ismeretterjesztésben is.

A szerbek évszázados jelenléte a magyarországi építészetben is detektálható. Erről a Nemzetiségi Kulturális Adatbázis is beszámol, 2018-as cikkében: „Magyarországon 41 szerb templom van, az egyházi szervezet élén a szentendrei Püspökség áll. A hitéletet 14 lelkész szolgálja, és a szerb iskolákban rendszeres hitoktatás folyik. A magyarországi szerbek egyik legrangosabb intézménye a Budai Szerb Ortodox Püspökség páratlan egyházművészeti gyűjteménye és könyvtára Szentendrén, amely egyben a szerb ortodox egyház tudományos központja is” (NKA 2018). Az épületek jelentős része barokk stílusú művészeti alkotás.

A nemzetiség médiában való megjelenésének legfontosabb csatornái: a Magyar Televízió vetített Српски екран/Srpski ekran, heti rendszerességgel sugárzott, szerb nemzetiségi műsor, sajtóorgánium a Szerb hetilap Српске Недељне Новине/Srpske nedeljne novine (mely 1991 óta jelenik meg) és a Magyar Rádióban sugárzott szerb nyelvű nemzetiségi adás.

Az országos önkormányzat honlapján megtalálható továbbá a hivatalos szerb utónévjegyzék¹¹, melynek összeállítását és közzétételét az anyakönyvi eljárásról

⁹ A Szerb Országos Önkormányzat honlapja: <https://szerb.hu/rolunk/magyarorszagiszerb-szinhasz/> és a Magyarországi Szerb Színház honlapja: <https://magyarorszagiszerbszinhasz.hu/> (2024–02–21).

¹⁰ A Szerb Intézet honlapja: <https://hu.srpskiinstitut.hu/> (2024–02–21).

¹¹ A szerb utónévjegyzék: <https://szerb.hu/szerb-utonevjegyzek/> (2024-02-21).

szóló 2010. évi I. törvény¹² előírja minden nemzetiségi önkormányzat számára. Ezekből az anyakönyveztethető utónevekből választhatnak a közösség tagjai leendő gyermeküknek utónevet.

Mint minden közösségben, fontos identitásképző elem továbbá a saját nemzeti ségi konyha megléte, melyről általánosságban a következőket állapítja meg Szigeti Andor (2007) szerb nemzetiségi, népi konyhával foglalkozó fejezete: „a szerb étel-készítési szokások legfőbb jellemzői: szeretik az erős ízeletet, a szokásosnál fűszere- sebben főznek, a leves az ebéd elmaradhatatlan első fogása, tejet, tejfölt csak kevés étel készítéséhez használnak, a zöldpaprika, paradicsom, padlizsán, télen a lecsó az ételek leggyakrabban használt ízesítője. A szerbek több évszázados magyarországi jelenléte során az élet számos területén kialakultak az ott lakó más népekkel is a kapcsolatok. A magyar konyha kedvelt ételei közé tartoznak a „*rác*” előnévvel [elő- taggal, T. D.] ismert ételek: *rác burgonya*, *rác csaja*, *rác gombóc*, *rác gulyás*, *rác os hús*, *rác paprikás*, *rác ponty*, *rác saláta* stb.” (Szigeti 2007: o.n.). Az egyházi ünnepek fontos kellékei, a hagyományoknak megfelelő ételek, például: *zdravlje* (egészség- kenyér), karácsonyi vagy nagykalács (*božicni-veliki kolač*), a *česnica* (*csesznic*). Szigeti szerbekkel foglalkozó fejezete 18 településről gyűjtött, régi és mai fogások receptjeit is tartalmazza, így ezeket bárki könnyen elkészítheti, amennyiben jobban meg szeretné ismerni a szerb nemzetiségi konyhát.¹³

2.5. Híres magyarországi szerb személyek

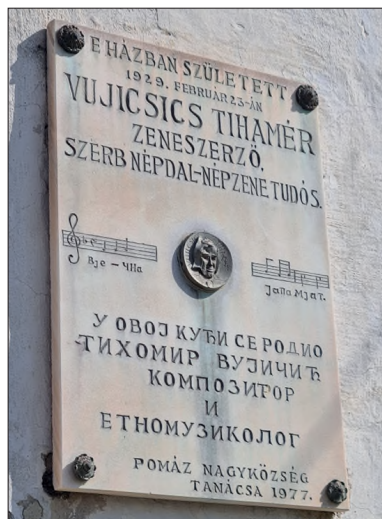
A magyarországi szerbek közösségében számos kiemelkedő személy született és élt. Híres politikusok, művészek, közgazdászok. Közülük néhányat név szerint is említ- ve: Cserni Jován szerb felkelővezér, aki a Délvidéken harcolt a magyar nemesekkel 1526 és 1527 között. A Szerb Szerémség létrehozójaként szokták említeni. Jovan Pačić, költő és katona, aki 1771–1849 között élt. Vitkovics Mihály, ügyvéd, költő és műfordító, aki a 18–19. században szerb és magyar nyelven alkotott. A 19. század- ban élt Jakov Ignjatović is, aki regényeket és verseket írt. Dobrovits Péter, politikus (a Baranya–bajai Szerb–Magyar Köztársaság elnöke – a trianoni békeszerződés után rövid ideig, egy hétig fennálló államalakulat), továbbá festőművész. Miloš Crnjanski 20. századi szerb író, költő és diplomata. Vujicsics Tihamér Pomázon szü- letett zeneszerző, népzene gyűjtő, a Vujicsics együttes alapítója (lásd 1–2. fénykép)¹⁴. Vujicsics D. Sztoján író, költő, irodalomtörténész. Most is élő személyek: Radovan Jelašić magyarországi származású szerb közgazdász. Sztevanovity Zorán, Szerbiá- ban született magyarországi dalszerző, énekes előadóművész és bátyja, Sztevano- vity Dusán dalszövegíró, zeneszerző. Rusz Milán, Jászai Mari-díjas színművész, rendező, író. Lásztity Péro antropológus, kutató. S természetesen még sokan mások,

¹² Az anyakönyvi eljárásról szóló 2010. évi I. törvény: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1000001.ty> (2024-02-21).

¹³ A fejezet elérhetősége: https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalanos/nepi_konyha/pages/005_magyarorsz_szerbek.htm (2024-02-21).

¹⁴ A fényképeket Pomázon Borbély Anna készítette 2024. március 14-én.

akiket most név szerint nem emelünk ki. A magyarországi szerbek történetét dolgozza fel továbbá Zombori István, *A szerbek Magyarországon* (1991) című munkája és a Magyarországi szerbek néprajza kiadványsorozat, mely a 8. köteténél tart (Rusz–Lásztity–Prelić szerk. 2021).

1–2. fénykép

Vujicsics Tihamér szülőháza és magyar–szerb kétnyelvű emléktábla szülőházának falán (Pomáz, Plébánia utca 2.)

3. A 2001-es NKFP kutatás¹⁵ eredményeiről

A következő alfejezetben azok az empirikus adatok kerülnek bemutatásra, melyeket a 2001-es NKFP kutatás részeként megvalósuló terepmunka során, kérdőíves módszerrel gyűjtöttek a pomázi kétnyelvű, szerb–magyar közösségben. A kvantitatív szociolingvisztikai kutatásokban hagyományos felállított változók mentén (nem, életkor, lakhely, iskolázottság, családi státusz, foglalkozás) az egyéneket csoportokba rendezve vizsgálja az elemzés a nyelvi változókat, ezek rétegződését és a társadalmi változókkal való összefüggéseit. A kvantitatív elemzéshez szükséges statisztikai eredmények, a ROPStat programmal lettek feldolgozva (Vargha 2016). A bemutatási szempontrendszer pedig Bartha Csilla (2004) munkájára alapul (lásd 1 fejezet melléklet).

Az adatok egy település, a Pest vármegyei Pomáz (Помаз) városából¹⁶ származnak. Az itt élő szerb–magyar, többnyelvű gyakorlatközösség nyelvi repertoárjának jobb megismerését, leírását célozta meg a projekt jelen al kutatása. A kérdőív ennek megfelelően a nyelvi gyakorlatokra, nyelvtudásra, a nyelvekről alkotott saját

¹⁵ A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei című pályázat (NKFP 5/126/2001).

¹⁶ A település 2000-ben városi rangot kapott.

vélekedésekre alapult (lásd a könyv függelékét). Az így létrejött adatok értelmezése, segítheti a nyelvekre és nyelvváltozatokra vonatkozó lokális beszélői attitűdök leírását, a nemzetiségi identitás elemeinek megismerését, a közösség nyelvcsere–nyelvmegőrzési kontinuum mentén elfoglalt pozíciójának feltárását, a nyelvek és nyelvváltozatok funkcionális, az interkulturális élet- és kommunikációs helyzetben betöltött szerepének megértését. A 2003-as adatok lehetőséget adnak arra, hogy az azóta, a közösség életében bekövetkezett változások és kialakított új nyelvi gyakorlatok is vizsgálhatóak legyenek.

3.1. A kutatás körülményeinek bemutatása

A magyarországi szerbek közösségének nyelvi gyakorlatait vizsgáló kutatáshoz az adatfelvételt, 2003 őszén kezdte meg egy terepmunkás, Szimics Milosné (Csobán Bojana), aki a helyi szerb közösség aktív tagja, beszéli a szerbet, elismert középiskolai tanár, a budapesti szerb gimnáziumban (Nikola Tesla Szerb Tanítási Nyelvű Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium, Kollégium és Könyvtár). Ismerte tehát a válaszadókat a kutatás előtt is. Ő kérdezte le szerb nyelven (a lokális, pomázi változattán) elkészített kérdőív, az egységes magyar NKFP kérdőív¹⁷ kérdéseinek megfelelő kérdéssorát. A terepmunkást előzetesen Borbély Anna készítette fel (közös célok ismertetése, a minta kiválasztásának háttére stb.). A terepmunka végig a saját nemzetiségi nyelven zajlott, jelen esetben szerbül. Amennyiben a válaszolók valamit nehezen, vagy nem értettek, a terepmunkás segített megértetni, elmagyarázta, magyarra fordította számukra azt. Az adatfelvétel során magnófelvételek is készültek, melyek a Nyelvtudományi Kutatóközpont hangarchívumában találhatóak. A terepmunka végén interjú készült a terepmunkással is.

A minta típusát tekintve, értelmezett minta volt. A bevont személyek előre meghatározott szempontok szerint, egy településről lettek kiválasztva. A szempontok: a nem, az életkor és az iskolázottság foka (alap-, közép- és felsőfokú végzettségű). Az életkori csoport további három alkategóriából állt: 20–40 évesek (fiatalok), 41–60 évesek (középkorúak), 61–80 évesek (idősek). Összesen 70 fő vett részt a vizsgálatban. A nemek aránya kiegyenlített volt. Az iskolázottsági fokot tekintve az alap- és középfokú mindhárom életkori csoportban, a felsőfokú végzettség csak a középkorúak csoportjában volt képviselve.

A válaszokat először a terepmunkás papíralapon rögzítette, ezután egy keretprogram segítségével számítógépre vitték, majd egy statisztikai szoftver (MiniStat – lásd Vargha 2000) segítségével lettek statisztikailag feldolgozva. Az eredmények százalékos arányokként adódtak. Néhány esetben egy-egy válasz nem volt érvényes (a terepmunkás egy választ sem vagy az összes lehetséges választ bejelölte), illetve nem minden kérdésre kívánt válaszolni az összes résztvevő. Ezért szükséges

¹⁷ A kérdőív összeállítói: Bartha Csilla és Borbély Anna. 142 kérdést tartalmaz. Magyar nyelvű, ebből készültek a nemzetiségi nyelvi fordítások.

az egyes változókra adott válaszok esetében a megkérdezettek számának rögzítése is (alapesetben az elemszám: $N = 70$).

A kiválasztott település Pomáz, Budapesttől 20,8 km-re északra fekszik. A szerb közösség a török hódoltság után települt le a környéken. A terület lejelölésre nem alkalmas, pusztá (Kiss szerk. 1980: 519), ebből ered a Pomáz elnevezés. „1690-ben Csernovics Arzén pátriárka vezetésével szerbek érkeztek a vidékre (Szentendre, Budakalász, Pomáz, Csobánka) és telepedtek le itt. A hagyomány szerint első templomuk a jelenlegi Szabadság (Piac) téren állott fatemplom volt, amely később leégett” (Gyurgyik 2006). A jelenlegi lakossági adatokat tekintve is látszik, hogy többnemzetiségű településről van szó (KSH 2022). A német, a cigány és a szerb közösségi tagjainak aránya dominál a településen (német: 353 fő, cigány: 266 fő, szerb: 127 fő), mely hagyományosan több nemzetiségi közösség együttélésének ad otthont. „A városban az erős identitású szerb nemzetiségi csoport mellett más nemzetiségi csoportok is léteznek és élnek együtt a többségi magyarsággal. (...) ennyire összetett, bonyolult városi közösséget ritkán találunk” (Bindorffer–Sólyom 2007: 189).

3–4. fénykép

Szerb ortodox templom, Szent György nagyvértanú ikon
szerb felirattal a templom falán (Pomáz, felszentelésének éve 1722)

Tovább árnyalja a helyzetet, hogy földrajzi elhelyezkedését tekintve rendkívül közel van Budapesthez, melynek urbanizációs, mobilizációs hatása az itt élők életét is befolyásolja. A település tehát rendkívül diverz, a különböző csoportok között azonban sosem volt komolyabb nézeteltérés. A változatosság, a vallási felekezetek összetételében is megmutatkozik. A szerb közösségnek saját temploma, a Szent György ortodox templom (vagy Szerb ortodox templom, lásd 3–4. fénykép) áll a településen, már több mint 300 éve (a Szerb utcában, lásd 5–6. fénykép). „A szerbek letelepedése Budapesttől északra az 1690-es nagy vándorlást megelőzően kezdődött. A Duna jobb partján egészen Szentendrétől húzóódó eldugott kis dombok varázslatos vidékén lassan, de biztosan megtelepedtek számos szerb templom tornyai.

Az egyik legrégebbi éppen itt, Pomázon épült fel. Szent Györgynek szentelték, és ékes bizonyítéka a szerbek több évszázados jelenlétének ezen a vidéken” (Srpski ekran 2022).

Распоред богослужења за месец март - 2024.г. у Помазу		
03.03./недеља/	Литургија у.....	10 ч.
09.03./Задушнице	Литургија у...	08 ч.
10.03./недеља/	Литургија у	10 ч.
17.03.	Литургија у Чобанцу	10 ч.
24.03./недеља/	Литургија у	10 ч.
После Литургије парастос 40 дана покојној Јулки Абжић		
31.03./недеља/	Литургија у.....	10 ч.
у Помазу, 01.03.2024.г.		

5. fénykép

A szerb ortodox templom 2024 március havi szer-
tartásainak rendje szerb nyelven,
(Pomáz)

6. fénykép

magyar–szerb kétnyelvű Szerb utcanévtábla
(Pomáz)

A közösség hagyományait a mai napig ápolja, a jeles napokon, ünnepeken különböző rendezvényeket, alkalmakat szerveznek az együttlétre. A terepmunkással készült interjú tanulsága szerint például: „Szent Száva napján, aki él és mozog, a pomázi szerb templomba megy”. A Julianus-naptár vagy pravoszláv naptár szerint tartott egyházi ünnepeiket a lakosság többi része is támogatja, részt vesz ezek megismerésében és megtartásában (erről tanúskodik például a Pomázi Művelődési Ház és Könyvtár közösségi média oldala). Bindorffer Györgyi és Sólyom Barbara (2007: 197) szerint a szerb identitás megélésének terepe a kulturális reprezentációkra tevődött át (...) ezek a kulturális kötődések nagymértékben a valláshoz és a vallási ünnepekhez kötődnek. Az elemzés – ennek megfelelően – kitér a különböző színterek szerepére és a csoportidentitás elemeinek a vizsgálatára is.

Előzetesen megállapíthatjuk, hogy a településen élő szerbek a mai napig erősen őrzik nemzetiségi identitásukat. Ez több helyen dokumentálható a városban. Például: a műemlékek (Nikola Tesla emléktábla, szerb emlékkereszt, lásd 7–8. fénykép), az épületek (szerb plébánia, Luppmauzóleum, Szent György ortodox templom), a szerb–magyar kétnyelvű (pl. Nikola Tesla utca) és szerb eredetű hely- és utcanévtáblák a környéken (lásd Lásztity–Káplán 2020) (vö. 9–13. fénykép).

A pomázi szerb közösségnek saját iskolája nincs, jelenleg számukra a budapesti Nikola Tesla Szerb Tanítási Nyelvű Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium, Kollégium és Könyvtár áll rendelkezésre. „Jaksity Iván kutatásai szerint 1722-ben (...)

Pomázon is volt egy a szerb püspökség által felügyelt iskola. (...) A szerb ortodox egyház által fenntartott iskolát 1948-ban szüntették meg. A háború után Pomázon élt a környékben a legtöbb szerb, ezért itt létesítettek egy körzetesített, bentlakásos, kollégiummal ellátott »délszláv« nyelvű általános iskolát. 1954-ben ez az iskola beköltözött a budapesti Rózsák terére. A diákok száma kb. 200 fő volt” (Bindorffer–Sólyom 2007: 208).

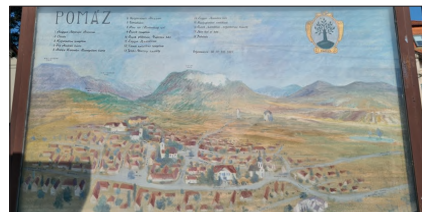
7–8. fénykép

Szerb emlékkereszt és szerb felirata a pestis járvány áldozatai emlékére 1792 (Pomáz, Szabadság/Piac tér)

9–11. fénykép

Nikola Tesla, Lupa Vidor, Sztojity Sztevan magyar–szerb kétnyelvű utcanévtáblák (Pomáz)

12–13. fénykép

Magyar–szerb kétnyelvű Vujicsics Tihamér térenévtábla, Pomáz térképe szerb mikrotoponimákkal (Messelja, Klisza, Alcsevica) (Pomáz Városháza előtt, Kossuth Lajos utca 23–25.)

A városban működik szerb nyelvet is tanító óvoda (1982-től), illetve hétfélig és vasárnapi oktatási formában lehetséges szerbül tanulni. Ugyanakkor azok a szülők, akik igazán elkötelezettek a nemzetiségi oktatásban való részvétel iránt, Budapestre járatják a gyermekeiket.

3.2. Általános jellemzők

A személyes adatokra (név, nem, születési hely, idő, lakhely, iskolázottság, foglalkozás, vallás) vonatkozó kérdések mellett, a családi háttérre (szülők nemzetisége), anyanyelvre, nemzetiségre vonatkozó kérdéseket tartalmazó blokkal indult a kérdőív (k1–k31). A nevet természetesen nem volt kötelező megadnia a válaszolóknak. A három életkori csoportot tekintve az eloszlás a következőképpen alakult: az első életkori csoportban 20, a második életkori csoportban 30 személy szerepelt, a harmadik életkori csoportból pedig szintén 20 főt sikerült elérni.

A születési helyre, lakóhelyre vonatkozó adatok (k3 és k4b) a mobilitás fokának felmérése szempontjából és az interetnikus kapcsolatok szempontjából fontosak. A válaszadók nagyobbik csoportja (85,7%) helyben született és itt is élt (74,3%). Kisebbségi része (10 fő) máshol született Magyarországon, 18 fő nem élt mindig a városban.

Az iskolázottsági eloszlást tekintve, a teljes mintából 42,9% alacsony, szintén 42,9% középfokú, 14,3% pedig felsőfokú végzettséggel rendelkezett. Ugyanakkor azt is vizsgálta a kutatás, hogy a válaszadók jártak-e és ha igen, mennyi ideig nemzetiségi iskolába (k6). A kérdés esetében néhányan nem, vagy nem egyértelműen válaszoltak, ezért az elemszám ebben az esetben 65 fő. Ebből 23,1% (15 fő) sosem részesült nemzetiségi oktatásban, 10,8% (7 fő) kevesebb mint négy évig járt ilyen jellegű intézménybe, 26,2% (17 fő) ebben a formában végezte az alsó osztályos tanulmányait. A felsőbb osztályokban 26 főnek (39,9%) volt lehetősége szerb nyelvű oktatásban részesülni, ebből a 8. osztályt 12-en, a 9. osztályt 1 személy, a középiskolát (12 év) pedig 6 fő végezte végig nemzetiségi oktatásban. Ennek az aránynak egyik lehetséges oka az intézmények távolságában keresendő (ahogy korábban említettük, például Budapestre szükséges ingázni). Ugyanakkor a teljes mintából 76,9 % részesülhetett valamilyen fokon nemzetiségi nyelvű oktatásban, ami jelentős aránynak számít.

A jelenlegi munkahelyre vonatkozó adatok (k7) tekintetében szintén elmondható, hogy az ingázás a legjellemzőbb (N = 60). A megkérdezettek 53,3%-a a városon kívül és csak 10%-a dolgozik a városban. 1 fő idénymunka jelleggel vállal munkát, 21 fő (35%) pedig munkanélküli.

A vallásra vonatkozó kérdés esetében, a válaszadók 100%-ban az ortodox vallást jelölték meg felekezeti hovatartozásukként. 92,9% jár templomba bizonyos időközönként: félévente a válaszadók több mint fele, 18,6%-uk pedig heti rendszerességgel. Az adatok alátámasztják a közösségre jellemző vallási hagyományörzés fontos szerepét (k8 és k9). A szertartások nyelvét tekintve minden válaszoló a saját, szerb nyelven tartott istentiszteletet preferálja, melynek látogatására lehetőség van a helyi

templomban, így ennek gyakorlására könnyen alkalma nyílik a közösségi tagoknak (erről tanúskodik több videós anyag is, például Pomáz online 2023).

A kérdőív anyanyelvre vonatkozó kérdése (k15) esetében lehetséges volt mindkét, a szerb és a magyar nyelv együttes kiválasztása. Az anyanyelv terminust a többnyelvűekről szóló szakirodalom – az egynyelvűekről szóló szakirodalommal ellentétben – másként kezeli (lásd például Kieu 2023). A kétnyelvűeknek lehet több anyanyelvük, illetve anyanyelvváltozatuk is. A megkérdezettek viszont csak az egynyelvűségben használatos anyanyelv terminust ismerik, ez indokolta az anyanyelv terminus használatát. Továbbá rögzíteni szükséges, hogy a nyelvi címkék a szerb esetében a helyi szerb változatot és a szerbiai irodalmi változatot jelölik, a magyar nyelv esetében pedig szintén a helyi nyelvjárási változatra és az irodalmi magyarra kell gondolnunk (tovább rétegződnek ezek a megjelölések). A terepmunkába bevont 70 fő közül 60-an (85,7%) szerb anyanyelvűnek, 9-en szerb–magyar kétnyelvűnek, 1 fő pedig magyar anyanyelvűnek határozta meg magát. Az anyanyelv kérdésére a nyelvtudással foglalkozó alfejezetben még visszatérünk (3.4.3.4. alfejezet).

A nemzetiségre vonatkozó kérdések adataiból kiderül (k14, k22), hogy 92,8% vallja magát szerbnek, tehát négy fővel kevesebb, mint az anyanyelv esetében. Ebből a nyelvcseré és az asszimiláció vonatkozásában arra is következtethetünk, hogy a nyelvcseré hamarabb veszi kezdetét, illetve gyorsabban zajlik, mint a közösségi asszimiláció. Ki kell emelni, hogy az anyanyelv és a nemzetiségi identitás összefügg ugyan, de nem azonos, egymástól gyakran elválik, elválasztható. Az *Őn szerbnek tartja magát?* kérdésre a válaszadók 90%-a egyértelmű igennel válaszolt, ami az erős, határozottan felvállalt szerb identitás bizonyítéka. A két kérdés adatai csak igen kis mértékben tértek el egymástól, így arra is alkalmasak, hogy feltárják a közösségi tagok önazonosságában való bizonyosságát. Nagymértékben eltér viszont a nemzetiségi hovatartozás meghatározása az állampolgárság kérdésétől, ez a jogi adminisztrációs kategória leginkább formalitás, a bevont személyek közül 69 fő csak magyar (hiszen Magyarországon él), egy fő pedig szerb állampolgársággal rendelkezik.

A családi kapcsolatokat, házastársi viszonyokat tekintve is hasonló képet láttunk az adatok. Nemcsak a szerb családok, hanem a szerb–magyar családok gyermekei is szerb nemzetiségűnek vallják magukat. A válaszadók 71,4%-ának esetében volt mindkét szülő szerb, 28,6% százalékuk tehát vegyes házasságból született, ennek ellenére mégis a szerb identításelemét emelte ki (90%). Több esetben legalább két nagyszülő is a nemzetiségi közösséghez tartozik, így többgenerációs szerb családokról beszélhetünk. A megkérdezettek 35,8%-a magyar házastársat, 58,5%-uk szerb párt választott magának, ami nagyobb arány, mint az idősebb generáció esetében. A szülők nemzetiségi hovatartozását vizsgálva látszik, hogy a szülők generációjában 29,2% magyar, 70,9% szerb párral él. Növekedni látszik tehát a vegyes házasságok aránya. A résztvevők 23%-a – a terepmunka idején – egyedülálló volt, a házasság előtt állt. A 16., 17., 18. kérdések adatai alapján a szerb–magyar asszimiláció folyamatának előrehaladására következtethetünk. Ugyanakkor ez egy általános

tendencia következménye is lehet, a globalizálódó társadalomban kulcsszerepet játszó mobilitási lehetőségek növekedésének következménye (a párválasztás új módjai és terei jöttek létre az utóbbi időben).

Fontos faktor továbbá, hogy a megkérdezetteknek van-e bármilyen kapcsolata Szerbia Köztársasággal (1991-ig Jugoszlávia része), az ott élő szerb közösségekkel (k26–k29). 87,1% már járt élete során az országban, csak 12,9% nem. Az eloszlást tekintve a 2000-es évekre jellemzőbb a szerbiai utazás, de az egyes évszámokra vonatkozó adatok vegyes képet mutatnak. Ennek egyrészt politikai okai lehetnek, másrészt levonható belőle az a következtetés, hogy a résztvevőknek élő, aktív kapcsolatai vannak az országban élőkkel (34,4% a terepmunka évében járt utoljára itt).

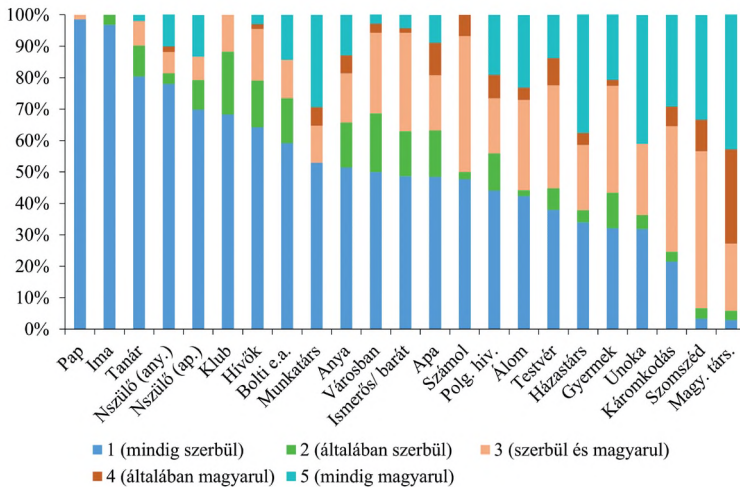
A legtöbben rokonlátogatási céllal, vagy szabadidős tevékenységként utaztak el az országba, ott hosszabb időt eltöltve (egy héttől több hónapig). Volt alkalmuk tehát megismerni a helyi viszonyokat, közösségeket, alkalmazni szerb nyelvtudásukat (k30–k31). 61 válaszadó ezt, – saját elmondása – alapján meg is tette. Van, aki felváltva használta a szerbet a magyarral. A résztvevők úgy értékelik, hogy megfelelően értik a szerbiai szerb változatokat. Az adatok szerint, a megkérdezettek, 64,5%-a kiválóan, 27,4% pedig jól érti a szerbiaiak beszédét. Csak 8,1% számolt be arról, hogy közepes mértékben értette meg az országban használt nyelvet. A pomázi közösség tagjai tehát biztosan megértik a szerbiaiak beszédét. Ez az önértékelés, a szerb–magyar közösség, a nyelvcsere folyamatában elfoglalt kezdeti stádiumi pozíciójáról árulkodhat, mivel minél jobban értik a nemzetiségek tagjai a nyelvország nyelvének változatait, annál jobban segíti ez őket a saját nyelv gyakorlásában, megtartásában. A megértés és a használati gyakorlat azonban elválik egymástól, ennek megfelelően a pomázi szerbek saját bevallásuk alapján kevésbé beszélnek jól a szerbiai változatot, mint értik azt (erre részletesen a következő alfejezetben térünk ki). Az élő, aktív külföldi kapcsolatok szerepe, azonban megkérdőjelezhetetlenül fontos tényező lehet a közösség szerb identitásának megtartása, jó nyelvtudása szempontjából.

Az identitáselemek vizsgálatában, kiemelendő még a 23. kérdés (*Mitől érzi magát szerbnek/magyarnak?*), melyre a válaszadók majdnem fele (46,3%) az *ehhez a közösséghez tartozom* választ adta. Szintén nagyobb arányban fordul elő a szülők nemzeti hovatartozásának megjelölése (26,9%), és harmadik elemként a nyelv (*ez az anyanyelvem* és *ezen beszélek*) szerepe (23,9%). Elsődleges tehát a csoportidentitás, a család, a nyelv kiemelése az identitásképző elemek közül. Az általános jellemzők bemutatása után, a következő alfejezet, a nyelvi gyakorlatok szerepét, jellegét kívánja jobban körüljárni.

3.3. Nyelvi gyakorlatok, nyelvválasztás

A kérdőív, a vizsgálat alapvető céljainak megfelelően, mérni kívánta a nyelvek megoszlási arányát a különböző szituációkban (2. ábra), azok használati szerepét, funkcióit. A nyelvi gyakorlatokra, a nyelvválasztásra, ezek színtereire külön modul vonatkozott. A kérdések, felépítésüket tekintve a családtagokkal (anya, apa, nagyszülők,

gyermekek stb.) és az ismerősökkel való kommunikáció, a különböző gyakorlatok nyelvére (ima, munka, vásárlás), az eltérő szituációs helyzetekre (orvos, klub, hivatal) vonatkoztak (k32–k55). A változatos kommunikációs partnerekre vonatkozó kérdésekre, egy öt fokozatú skála segítségével lehetett válaszolni (kivételt képez a k49). A skála egyik végpontján a *mindig szerbül* (1), másik végpontján pedig a *mindig magyarul* (5) válasz állt. Természetesen a végpontok között a többnyelvű, vegyes, változó módokat is lehetőség volt jelölni.

2. ábra

Nyelvi gyakorlatok 23 szituációban: átlagok a teljes mintára, a *mindig szerbül* típusú válaszok gyakorisága alapján csökkenő sorrendbe rendezve

3.3.1. Családi nyelvi gyakorlatok

A szülővel, nagyszülővel, testvérekkel, házastárral, gyermekekkel és unokákkal való kommunikációra vonatkozó kérdések válaszaiból látszik, hogy családi körben a szerb használata a leggyakoribb. Az anyával (51,4%-ban), az apával (48,5%-ban), az anyai nagyszülővel (78%-ban), az apai nagyszülővel (69,8%-ban), a testvérekkel (37,9%-ban), a házastárral (34%-ban), a gyermek(ek)kel (32,1%-ban) és az unokákkal (31,8%-ban) – saját bevallása szerint – általában csak szerbül beszél (vagy beszélt) a válaszadók csoportja. A családi nyelvhasználat relációiban (a gyermek–édesanya, gyermek–édesapa, a gyermek–édesanyai nagyszülők és a gyermek–édesapai nagyszülők, gyermek–testvérek) tehát a leggyakrabban alkalmazott nyelv a szerb (2003-ban, a válaszadás időpontjában).

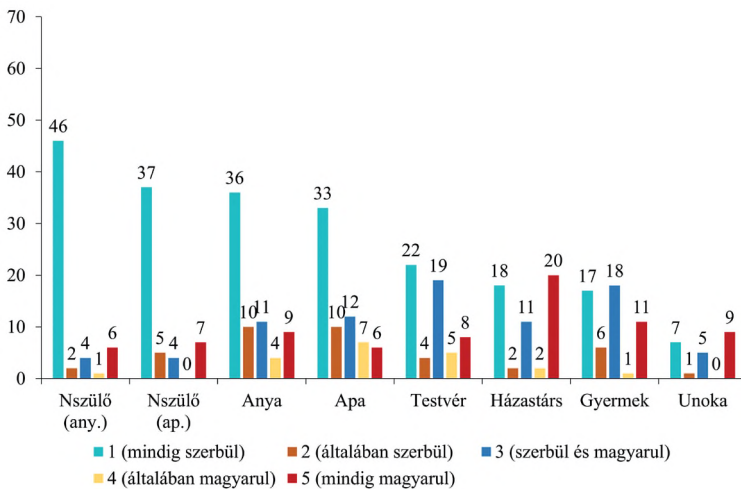
Az adatokból az is jól látszik, hogy minél idősebb egy generáció, annál inkább jellemző a szerb nyelv választása. A nagyszülők, szülők esetében a szerb használata, míg a testvér, a házastárs, a gyermekek és az unoka esetében már a változó használat és a helyi magyar változat előnyben részesítése figyelhető meg. A testvérek közötti kommunikációs helyzetben még a *mindig szerbül* típusú beszédmód a

leggyakoribb (37,9%), viszont a megkérdezett–házastársa, megkérdezett–gyermeke és a megkérdezett–unokája szituációkban a magyar nyelv alkalmazása egyre nagyobb teret kap. A *mindig magyarul* válasz két esetben, a házastárssal való viszonyban (itt 41 válaszdóból 20 ezt a lehetőséget jelölte) és az unokával való viszonyban (40,9%) érte el a legmagasabb értéket. Ennek egyik lehetséges oka a vegyes házasságok számának gyarapodása. Érdekes összevetni ezt azzal az adattal, hogy a megkérdezettek 29,2%-ánál legalább az egyik szülő nem szerb. Ennek ellenére *csak magyarul* az édesanyával és az édesapával csak 8,8–12,9%-uk beszél. Ez az adat arra enged következtetni, hogy a vegyes házasságban élő, szerb–magyar párokból álló családok részben szintén beszélnek a szerbet. Ez ellentmond annak a következtetésnek, melyre Bindorffer és Sólyom jut (2007: 210), miszerint: „a családokban általában fele-fele arányban beszélnek szerbül és magyarul. A magyar nyelv használata a vegyes családokban eltolódik a magyar felé”. Ez a nyelvcserefolyamat kontinuitását tekintve arról számol be, hogy a közösség közelebb állhat a nyelvmegtartás, mint a nyelvcserre végpontjához (csak lassan közeledik ebbe az irányba), hiszen az előrehaladott szakaszban levő közösségek esetében a vegyes házasságban született gyermekek, általában a családban, a szülőkkel a többségi nyelvet beszélnek (Borbély 2001).

A családban használt, informális nyelvi gyakorlatokra tehát a nemzetiségi nyelv, a szerb változat alkalmazása jellemző. Az otthon, a szerb átadására és gyakorlására alkalmas egyik fontos terep. Az adatok alapján, a szerb a családi kommunikáció hatékony eszközéül szolgál. Feltárható egyfajta családi nyelvi revitalizáció (a vegyes házasságok esetében) a közösségben (Bodó–Lajos 2020; Gál 2010), a fiatalok törekednek a szerb visszatánulására. „A fiatalok [célja, T. D.], hogy megtanulják és gyakorolják otthon a szerbet azokban a családokban is, ahol az egyik szülő nem szerb anyanyelvű” (Bindorffer–Sólyom 2007: 210). Ezt támasztja alá, hogy a familiákon belül, a családtagok életkorának csökkenésével arányosan csökken a szerb nyelvi gyakorlatok aránya, ugyanakkor csak 3%-ot tesz ki azoknak a válaszdóknak a csoportja, akik szerb létükre általában magyarul beszélnek otthon szerb párjukkal. Ezek az adatok is a családon belül gyakorolt szerb aktív, funkcionális szerepét bizonyítják.

Az otthonokban (3. ábra) a váltogató, szerb–magyar gyakorlatok is jellemzőek, arányaikat tekintve a következőképpen alakulnak a különböző partnerekkel: a megkérdezett–testvér relációban 77,6%-ban a kommunikáció nyelve legalább fele-fele arányban a szerb és a magyar (vagyis mindig szerb, általában szerb és szerb és magyar együtt). A megkérdezett–házastárs relációban, 58,6%-ban a kommunikáció nyelve legalább fele-fele arányban a szerb és a magyar. A válaszdó–gyermek relációban, 77,4%-ban a kommunikáció nyelve legalább fele-fele arányban a szerb és a magyar. A megkérdezett–unoka relációban, 59%-ban a kommunikáció nyelve legalább fele-fele arányban a szerb és a magyar. Ugyanakkor fontos megemlíteni azt a tényt, hogy az adatfelvétel időpontjában a bevont személyek egy részének még nincs testvére, házastársa, gyermeke, unokája ezért ezekben az esetekben kevesebb

elemszámmal dolgozik a kutatás (ezért szükséges a háromféle válasz összevonása). Az összevont válaszokból látszik, hogy a testvérrel és a gyermekkel való kommunikációs helyzetek adatai nagyjából azonosak, ahogy a házastársra és az unokákra vonatkozó adatok is, így ezek valamilyen formában hasonló mintát mutatnak. Úgy tűnik tehát, hogy a nyelvválasztás tekintetében a vegyes házasságokban felnövő gyermekekkel a szerbet, az unokákkal viszont már kevésbé a nemzetiségi nyelvet preferálják a válaszadók. A nyelvcsere tehát ezen a szinten előrehaladottabb állapotban lehet, az unoka-bevont személy relációjában (vegyes házasságok esetén).

3. ábra

Az otthonhoz tartozó nyolc szituáció, nyelvválasztási kérdéssel kapcsolatos válaszainak eloszlása (k32–k39)

Az otthon színtérének szerepe vitathatatlanul fontos a nemzetiségi nyelv megtartásban (Bartha 1999). Úgy tűnik a pomázi szerbek közösségében a család ezt a funkciót képes betölteni, lassítja a közösség – a nyelvmegtartás–nyelvcsere kontinuumán – a nyelvcsere végpontja felé való haladását.

3.3.2. Nyelvi gyakorlatok és vallásgyakorlás

A közösség felekezeti hovatartozásáról és a vallási gyakorlatok fontosságáról már röviden szóltunk az általános alfejezetben (lásd 2.4.). Nézzük tehát ezeknek a tevékenységeknek a nyelvi jellemzőit. A templom nyelve a szerb. Ennek megfelelően a liturgia nyelve is a szerb és az ortodox pap is szerbül beszél. Feltételezhetjük, hogy az itt kialakult gyakorlatközösség hatással lehet az otthoni imádság nyelvére is. Ennek vizsgálatában segít a *milyen nyelven imádkozik magában* (k53), a *milyen nyelven beszél saját papjával* (k41) és *hívőtársaival* (k42) kérdésekre adott válaszok elemzése. Az adatokból kiderül, hogy 98,5% (N = 68) szerbül és csak egy fő szerbül és magyarul beszél a pappal. A felekezeti közösségi társakkal 64,2% szerbül, 14,9% inkább szerbül, 16,4% szerbül és magyarul egyaránt, 4,5% pedig inkább magyarul,

vagy csak magyarul beszél. A templom tehát aktív terepet biztosít a szerb nyelvi gyakorlatoknak. Fontos elemét képezi ennek, a mai napig működő hagyományos ortodox templomi kórus is. Az otthoni ima nyelveként 96,8% a szerbet határozta meg (N = 63), összesen 2 fő nyilatkozott úgy, hogy magyarul is szokott imádkozni (de inkább ők is szerbül teszik ezt). Ez megerősíti, hogy az ima, a belső monológok gyakran a családban használt, korán elsajátított, (jelen esetben a) szerb elemét hívják elő a nyelvi repertoárnak. A többségi társadalomtól (katolikus, református stb.) nemcsak vallási, hanem nyelvi értelemben is elkülönül a felekezeti gyakorlatközösség, ami nagymértékben elősegítheti a saját nyelvi és közösségi identitásképző gyakorlatok megtartását. Továbbá a többség elfogadó hozzáállásáról árulkodik, hogy van lehetőség ezek elvégzésére, támogatásban részesülnek.

3.3.3. A formális(abb) helyzetek gyakorlatai

Annak ellenére, hogy a magyarországi polgármesteri hivatalokban általánosan magyar az adminisztráció nyelve, az adatokból kiderül, hogy a pomázi intézményben lehetőség van a szerb nyelvű ügyintézésre is, mivel van szerbül tudó munkatárs. A bevont személyek (N = 68) 44,1%-a szerbül, 11,8% általában szerbül, 17,6% szerbül és magyarul, 19,1% csak magyarul beszél a hivatalban (k46).

Az egészségügyi ellátásban való részvételkor szintén lehetőség nyílik erre. Az orvos (vagy a személyzet) általában tud szerbül, nyelvi eredetű problémája a megkérdezetteknek, hasonló helyzetben nem volt (egy fő jelezte, hogy tapasztalt hasonló jellegű, nyelvi természetű félreértést).

A vásárláskor, a boltban szintén lehetőség nyílik a szerb nyelv alkalmazására, az eladókkal (k49). 36 fő mindig, vagy leginkább szerbül (73,5%), 6 fő váltogatva (12,2%), 7 fő pedig magyarul (14,3%) beszél ezeken a színtereken (a kérdésre válaszolók száma ebben az esetben: N = 49). Ennek megfelelően a pénz számolását is (k54), a válaszadók majdnem fele (47,7%) szerbül végzi. 43,2% pedig magyarul és szerbül egyaránt.

A munkahelyi gyakorlatközösségek szerepe is fontos a mindennapi élet kommunikációs szituációinak szempontjából. A 47. kérdés először feltérképezi, hogy vannak-e a szerb közösséghez tartozó egyének a válaszadók munkaközösségében. Csak 17 fő nyilatkozott úgy, hogy együtt dolgozik szerbül tudó kollégákkal is. Velük 52,9% a szerbet, 11,8% a vegyes, 35,3% pedig a magyar vagy inkább a magyar nyelvű kommunikációt preferálja.

Összességében elmondható tehát, hogy a formálisabb terekben (a családon kívül) is rendszeresen alkalmuk nyílik a megkérdezetteknek a szerb használatára. A társalgások nemzetiségi nyelven történő szervezése nagyban támogatja a szerb repertoáron belül elfoglalt pozícióját. Az informálisabb (otthon, család) színtereken gyakrabban alkalmazzák ezt a válaszadók, de a formálisabb (munkahely, bolt, orvos, hivatal) terekben is lehetőségük van erre (amivel élnek is). A templom szerepe kiemelendő, ehhez hasonlóan alakulnak a nyelvi gyakorlatok otthon a családban. Ez az állapot nagyban hozzájárulhat a nyelvcserefolyamat lassításához a közösségben.

3.3.4. Közösségi kapcsolatok, összejövetelek szerepe

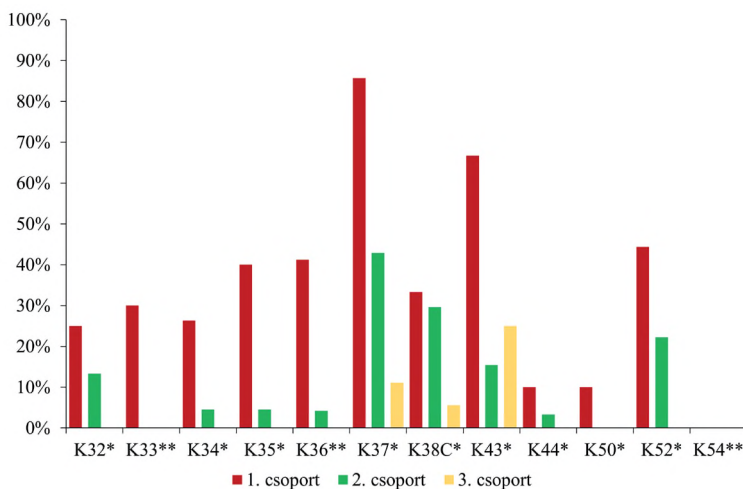
A kisebbségi–többségi viszonyrendszerben élő közösségek kapcsolatai mindig több szinten összetettek (Pomázon több nemzetiségi csoport is él). A csoportok közti viszonyokat az egyének közti interakciók leírásának segítségével jobban megismerhetjük. Ennek megfelelően a kérdőív több kérdést tartalmazott a bevont személyek változatos, mindennapi kommunikációs helyzeteire vonatkozóan is. A szerb barátokkal, ismerősökkel folytatott társalgások nyelve (k44) jellemzően a szerb (48,6%). Abban az esetben, ha egy magyar is jelen van a társaságban (k45), a bevont személyek 42,9% magyarra vált és az udvariassági szabályoknak megfelelően alkalmazkodik a résztvevőhöz. A vegyes gyakorlatok mindkét esetre jellemzőek, 31,4% használja az első és 21,4 % a második esetben mindkét (a magyar és a szerb) változatot. A szomszédokkal való kommunikációra is ez a legjellemzőbb, a megkérdezettek 50%-a nemzetiségi és a magyar változatot együtt alkalmazza. A településről származó, szerb ismerősökkel – a másik városban való találkozáskor is – a nemzetiségi nyelv a leginkább választott repertoárelem (k50). A saját közösségi összejöveteleken, a szerbet 41 fő (68,3%), inkább ezt 12 fő (20%), a szerbet és a magyart 7 fő (11,7%) választja. Ezek a különböző összejövetelek, alkalmak szintén fontos szerepet töltenek be az erős közösségi identitás kialakulásában, megtartásában. Jellemzően vallási ünnepekhez kötődnek, nagyobb és kisebb társaságban végzett gyakorlatok. Ilyen például a nagyböjt megtartása (amiben még a fiatalok is részt vesznek), Szent Miklós (*Szveti Nikola*) ünnepe (december 19.), a karácsonyi kalács (*czesznica*) sütés, a házi kenyérsütés és megszentelése, a Szlava ünnep és hagyományai, az ortodox húsvét, Szent Iván napja (koszorúfonás és a fontosabb helyek feldíszítése), Szent Ignác napja, Szent György ünnepe (búcsú és áldozati *kolyivó* készítés), szent Márk ünnepe, a pünkösd. A nemcsak vallási, hanem nemzetiségi, nemzeti eredetű ünnepeket tekintve a legnagyobb Szent Száva napja. „Az első szerb tanító, iskolaalapító emlékére tartják meg, aki elérte, hogy a szerbek keresztények lettek, és 1219-ben létrejött az önálló szerb egyház. Ez az alkalom munkaszüneti nap, liturgiával és este nagy bállal jár” (Bindorffer–Solyóm 2007: 221). Június 15. nemzeti gyásznapi, hatalmas szerb veszteségeket eredményező Rigómezei csata emlékére. Továbbá a nem vallási kötődésű gyakorlatoknak fontos színtere még a Szerb Klub (melyet Sztevan Sztojity alapított, ahogy a kórust is) és a szerb könyvtár.

3.3.5. Az életkor változójának szerepe a nyelvválasztásban

Az életkor független változójának vizsgálata, a megállapított többi (függő) változó viszonyában elengedhetetlen lépése a többnyelvűség és a szociolingvisztikai kutatásoknak (Bartha 1999; Borbély 2001, 2014; Gal 1979). Alkalmas arra, hogy az ezek között felállított statisztikai összefüggés segítségével megállapítsuk, hogy van-e a két változó között valódi, szignifikáns kapcsolat. Ezáltal jobban megértsük, hogy a generációs, életkori különbségek a bevont személyek mintájában hatással vannak-e az általunk felállított változókra, jelen esetben a nyelvi gyakorlatok, nyelvválasztásra vonatkozóakra.

Az életkor hatásának vizsgálatára gyakorisági táblázatokat készítettünk a 3-övezetes életkor (1. fiatalok: 20–40 év; 2. középkorúak: 41–60 év; és 3. idősek: 61–85 év) és a kérdőíves változók alapján. E táblázatokból khi-négyzet próba számítható az életkori kapcsolat felderítésére. Ha ez szignifikánsnak bizonyul, a kapcsolat szorosságának mértékéül a Cramér-féle V együttható használható. „A Cramér V mutató egy asszociációs együttható, amely két nominális változó közötti kapcsolat szorosságát mutatja meg” (Mayer 2021). Ennek értéke 0 és 1 között mozog, a kapcsolat erősségének megfelelően. Amennyiben az értéke 0, akkor függetlenségről, ha 1, akkor teljes meghatározottságról beszélünk. 0,5 feletti V-értékek már erős kapcsolatot jeleznek.

A kérdőív második blokkjára vonatkozóan (k32–k55) elmondható, hogy a kapcsolat 12 esetben volt szignifikáns (3 esetben $p < 0,05$, 9 esetben $p < 0,01$ szinten). Erős (0,5 feletti V-értékű) kapcsolatot 3, gyengébb (szignifikáns, de 0,5 alatti V-értékű) kapcsolatot 9 esetben állapíthatunk meg. Erős volt az életkori kapcsolat a k33, k36, k54, gyengébb a k32, k34, k35, k37, k38C, k43, k44, k50, k52 változók esetében (4. ábra). Úgy tűnik, hogy a nyelvválasztásra közvetlenül hat az életkori faktor: minél idősebb egy megkérdezett, annál inkább választja a nemzetiségi nyelvet az édesanyjával, édesapával, a nagyszülőkkel, testvéreivel, házastársával. Ez a gyermekek és az unokák esetében nem mutat hasonlóan erős kapcsolatot, itt nincs szignifikáns összefüggés.

4. ábra

A különböző szituációk közül az életkorral (erős és gyengébb) kapcsolatban lévő ötfokú változók *csak magyarul* típusú válaszainak átlagai, az életkori csoportokra vonatkozóan (k33, k36, k54 és k32, k34, k35, k37, k38c, k43, k44, k50, k52 változók)

A szomszédokkal, barátokkal szintén inkább az idősebbek beszélnek szerbül, illetve szerbül és magyarul egyaránt. Az álmodás és a számolás aktusa is hasonló

összefüggést mutat. Az adatok alapján elmondhatjuk, hogy a megkérdezettek életkorával, valamint családtagjainak életkorával párhuzamosan csökkennek a szerb használatára vonatkozó átlagértékek, ami a szerb fokozatos visszaszorulását mutatja ezekben a nyelvi gyakorlatokban. Úgy tűnik tehát, hogy minél fiatalabbak a közösség tagjai, annál inkább a nyelvcsere felé haladnak (lassú ütemben), a magyar és a szerb együttes használatát, illetőleg a magyar nyelvet preferálják a különböző szituációkban. A statisztikai mélyelemzés is segít feltárni ezt a burkolt, generációs tendenciát.

3.4. Nyelvtudás, nyelvi készségek, szubjektív vélekedések a nyelv(ek)ről

A kérdőív következő modulja (III.) a nyelvtudásra, nyelvi készségekre és a szubjektív nyelvi vélekedésekre vonatkozott (k56–k103). Ennek első részében (k55–k60) a bevont személynek öt fokozatú Likert-skálán kellett megjelölni, hogy saját bevallása szerint mennyire érti, beszél az egyes nyelveket, változatokat. A terepmunkás az iskolai osztályzatok mintájának segítségével magyarázta el a kérdésblokk működését (5 *kiválóan*, 4 *jól*, 3 *közepesen*, 2 *gyengén*, 1 *egyáltalán nem*). A második részben a kérdezettnek három válaszlehetőség (*szerbül*, *szerbül és magyarul*, *magyarul*) közül kellett kiválasztania a rá jellemzőt (k61–k64). A kérdésekben árnyalódnak a változatok közti különbségek (szerbiai irodalmi szerb, pomázi szerb, magyar). Céljuk, hogy feltárják, érzékelik-e a válaszadók a nyelvi változatosságot, s amennyiben igen, akkor hogyan értékelik saját nyelvi képességeiket, a repertoárjuk elemét képző változatokat, hogy pontosan hol helyezkednek el ebben ezek a változatok.

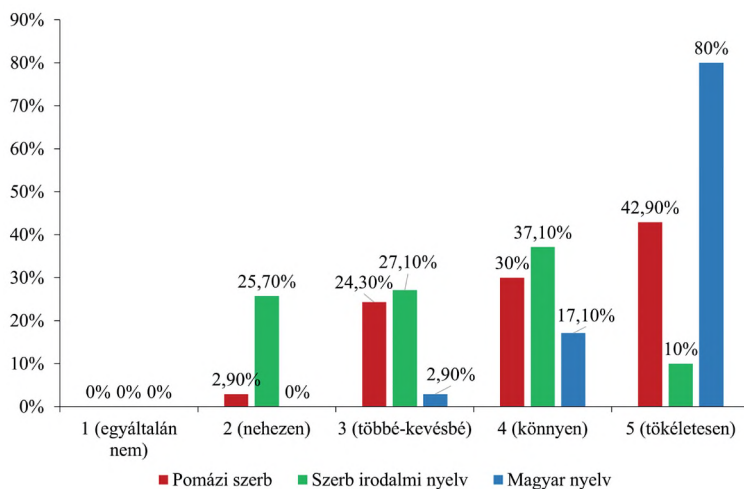
3.4.1. A szerb nyelvtudás

Az adatok alapján elmondható, hogy a válaszadók a pomázi és a szerbiai szerb változatok között érzékelik a különbséget. Saját bevallásuk szerint a pomázi szerbet jobban beszélik (5. ábra). Az erre vonatkozó kérdés (k58, N = 70) esetében 42,9% ötösre, 30% négyesre, 24,3% hármásra és csak 2,9 értékelte gyengére saját nyelvi képességeit (5. ábra). A k58 változó esetében erős szignifikancia mutatkozik az életkorral kapcsolatban. Minél idősebb egy válaszadó, annál jobbra értékeli saját teljesítményét. Ez az állítás igaz a következő, a k59-es változó esetében is. Az irodalmi szerbre vonatkozó adatok (k59) a következőképpen alakultak: csak 10% értékelte tudását kiválóra, 37,1% jól, 27,1% közepesen, 25,7% gyengén beszéli a szerbiai irodalmi változatot. Újságot olvasni szerb nyelven (k56) a bevont személyek 97,1% közepesen, vagy annál magasabb szinten tud, tehát a szerb írott szöveget biztosan megérti. Ez összefüggésben áll a kérdőív k6, nemzetiségi oktatásban való részvételre vonatkozó kérdésével. Ebből látszik, hogy a megkérdezettek 66,1% járt legalább négy osztályt szerb nyelvű oktatási programba, ahol elsajátíthatta a szerb írás-olvasást. Az adatok rámutatnak, hogy az életkor változójának szignifikáns hatása van a pomázi szerb változat ismeretére. Minél idősebb a megkérdezett csoport, annál biztosabban birtokolja ezt a változatot. A szerb irodalmi változat esetében hasonló képet láttatnak az eredmények, szintén kimutatható szignifikancia. Az első

korcsoportból (fiatalok) senki, a harmadik (idősek) korcsoportból pedig már 30% kiválóra értékelte saját teljesítményét. Úgy tűnik tehát, hogy minél idősebb valaki, annál jobban birtokolja a szerb változatokat (megfelelően a korábbi eredménynek is).

3.4.2. A magyar nyelvtudás

A magyar kompetenciára vonatkozó kérdések válaszaiból látszik, hogy a bevont személyek – saját bevallásuk szerint – legjobban magyarul tudnak (5. ábra). 80% kiválóra, 17,1% jóra és csak 2,9% értékelte közepesre magyar tudását (N = 70). Összességében tehát legjobban magyarul, utána pomázi szerbül, majd a szerb irodalmi nyelven képesek kommunikálni. Az életkornak a magyar tudásra nincs szignifikáns hatása. Ez a nyelvsere folyamat fejlődésének előrehaladottabb állapotát jelezheti. A magyar nyelvű szövegek értése (k57) tekintetében a válaszadók több mint 90%-a (66 fő) kiválóra és csak 4 fő értékelte ennél rosszabbra (4,3) saját képességeit. Az írott szövegek esetében tehát, a teljes minta közepesre vagy annál magasabbra értékelte magyar nyelvű olvasását, biztosabbnak gondolja tehát e nyelvi képességeit.

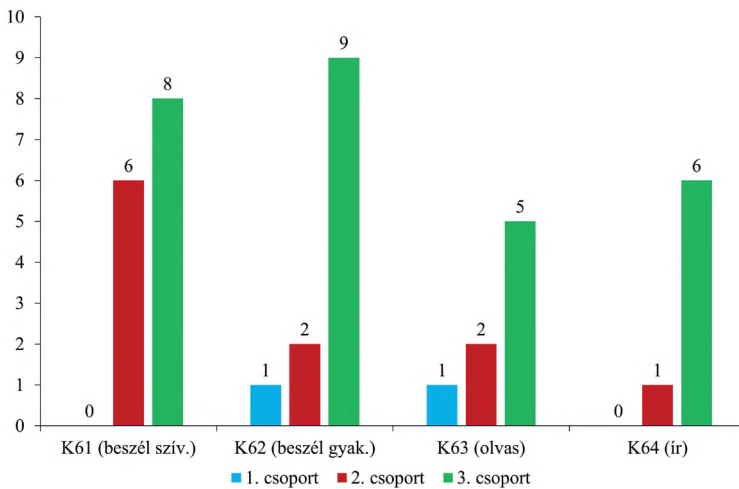

5. ábra

Érzése szerint milyen szinten beszéli Ön a pomázi szerb nyelvet (k58); a szerb irodalmi nyelvet (k59); és a magyar nyelvet (k60) kérdésekre kapott, 1–5-ig terjedő válaszok százalékos eloszlása a teljes mintában (N = 70)

Az egyéni nyelvválasztási preferencia tekintetében elmondható (k61–k64), hogy a megkérdezettek 48,6% nemzetiségi nyelven és magyarul egyaránt szívesen beszél. Csak 31,4% jelölte a *csak magyar* és 20% a *csak kisebbségi nyelv* lehetőséget. Ez az adat a kétnyelvűség helyzetének stabil, fenntartható állapotára utalhat (Borbély 2016) Azonban a közösség a legtöbbet magyarul beszél (77,1%), olvas (67,1%) és ír (70,6%). Ezt természetesen befolyásolja a környezeti ország nyelve és az itt elérhető hagyományos és digitális, magyar nyelvű tartalmak sokasága is. Viszont, ha tovább vizsgáljuk az adatokat, mégis a nyelvsere végpontjának irányába látunk

elmozdulást. A nyelvválasztásra vonatkozó függő változók (k61, k62, k63, k64) esetében mindenhol szignifikancia mutatkozott az életkor változójával kapcsolatban, köztük nagyon erős kapcsolati valószínűséggel. Úgy tűnik tehát, hogy minél fiatalabb egy bevont személy annál kevésbé preferálja a nemzetiségi és vegyes (szerb és magyar) repertoárelemek alkalmazását és inkább a magyart részesíti előnyben (6. ábra). Ahogy növekszik a csoportok életkora, úgy növekednek a nemzetiségi nyelv elsődleges választására vonatkozó adatok is a beszéd, az olvasás és az írás gyakorlataira vonatkozóan.

6. ábra

Az életkor változójával valódi kapcsolatot mutató függő változók esetében (k61, k62, k63 – N = 70, k64 – N = 69), a *csak kisebbségi nyelven* típusú válaszok eloszlása a különböző tevékenységekre vonatkozóan

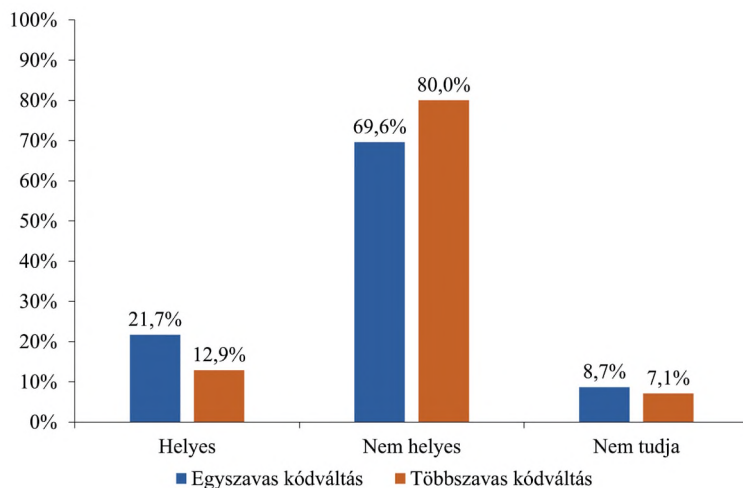
3.4.3. Szubjektív nyelvi vélekedések

A kutatás céljai között volt, hogy feltárja a megkérdezettek nyelvekről, változatokról, beszélőkről kialakított elképzeléseit, nézeteit, véleményeit. Ezeket a háttérben meghúzódó ideológiák felől értelmezze, jobban megértve ezáltal a közösség saját, belső nézethálózatát és nyelvi viselkedését.

3.4.3.1. A pomázi és a szerbiai szerb összevetése

A kérdőív k65–k75 kérdéséig tartó részében, a bevont személyek változatokra és nyelvekre vonatkozó nyelvi vélekedéseit, attitűdjeit vizsgálta a kutatás. Hasonlóan az előbbi néhány kérdéshez, itt is háromszatú skálán volt lehetőség a válaszadásra. A vélemények előhívására olyan értékkategóriák kerültek beemelésre, mint hogy melyik *a szebb, hasznosabb, szeretetesebb* nyelv, változat. Továbbá milyen vélemények alakultak ki a közösségben (szociolingvisztikai szempontból) a normatív, többnyelvű kommunikációs helyzetekről (kódkeverés, alkalmi kölcsönzés, vegyes használat). A nyelvjárási beszédmód, a lokális változatok gyakran alulértékelődnek az

egyének saját véleményeiben (Borbély 2014: 241; Trudgill 1995). E jelenség közösségi vizsgálatához, értékelni kellett a pomázi szerb és a szerbiai szerb változatokat (k65–k68). A válaszadók szerint a dialektusuk hasonlóan szép (k65), mint a szerbiai szerb (47,1%) illetve szebb annál (41,4%). Hasznosságát tekintve viszont az anyaországban beszélt változatokat emelik ki (45,7% a szerbiai szerbet tartja hasznosabbnak). Nehezebbnek is ezt a változatot vélik (71,4%), 50 fő szerint könnyebb a pomázi szerb, mint a szerbiai (csak 15 fő tartja egyformán nehéznek és 5 nehezebbnek saját nyelvjárását). A következő (k68) kérdés az egyéni érzelmi kötődésre (*melyiket szereti jobban*) vonatkozott. A 70 főből 67,1% nyilatkozott úgy, hogy a pomázi szerbet, 24,3% egyformán szereti mindkettőt és csak 8,6% részesíti a szerbiait előnyben. Úgy tűnik tehát, hogy a válaszadók a saját, pomázi változatukhoz kötődnek érzelmi-
leg jobban, komplexitás és funkcionalitás szempontjából viszont a szerbiait tartják elsődlegesnek. Megdőlni látszik tehát az a hipotézis, hogy a helyi változatok maximálisan alulértékelték lennének (csak a profitideológia felől értelmeződnek így).

7. ábra

A kódváltással kapcsolatos attitűdök adatai százalékos arányban
(k73 – N = 69 és k74 – N = 70 átlagai)

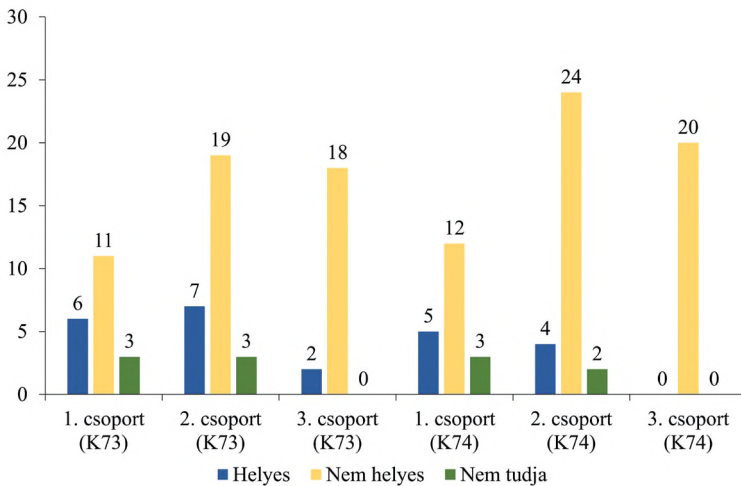
3.4.3.2. A szerb és a magyar nyelv összevetése

A k69–k72 kérdések (az előző kérdésekhez hasonlóan) a magyar és a szerb dichotómiáját felállítva hívta elő a válaszadók saját nyelvi nézeteit. A megkérdezettek 64,3% szerint a nemzetiségi nyelv szebb, mint a magyar (34,4% pedig mindkettőt annak gondolja). A hasznosságot tekintve viszont megfordul ez az értékelés (54,3% szerint a magyar hasznosabb a szerbnél, 45,7% szerint mindkettő hasznos és csak 10% szerint a szerb az elsődleges). Nehezebbnek is a magyart ítélték meg (47,8%), könnyebb tehát szerbül és magyarul, illetve szerbül megnyilatkozniuk a válaszok alapján (52,2% mindkettőt hasonlóan nehéznek találta). A saját, leginkább szeretett

nyelvként pedig a szerb (51,4%), és a szerb és a magyar egyaránt (45,7%) jelenik meg. A magyart csak két válaszadó szereti jobban a mintából. A 71. kérdés kivételével, minden bevont személy válaszolt a kérdésekre (N = 70). A nemzetiségi nyelv szerepe tehát elengedhetetlenül fontos, mind érzelmi, mind funkcionális szempontból is.

3.4.3.3. A kétnyelvű beszédmód, kódváltás

A kódváltásokkal kapcsolatban elmondható (k73–k74), hogy az alkalmi kölcsönzések a válaszadók 69,6% szerint nem helyesek, 21,7% százalék elfogadja ezeket, 8,7% pedig nem tudta a választ a kérdésre. A váltogató, vegyes használat pedig 80% szerint nem kívánatos, és csak 12,9% fogadja el ezt. Az adat azért is figyelemreméltó, mert a többnyelvű egyének megnyilatkozásaiban szabályszerű a kétnyelvű beszédmód, így azt feltételezhetjük, hogy a megkérdezettek nyitottak, elfogadóbbak a kétnyelvű beszédmódra jellemző jelenségekkel kapcsolatban (alkalmi kölcsönzés, kódváltás, kevert nyelvhasználat). Ennek ellenére az adatokból az látszik, hogy véleményeik szerint nem kellene ezt a gyakorlatot követnie a beszélőknek (7. ábra). A kérdésre adott válaszok szignifikáns kapcsolatot mutatnak az életkorral (gyengébb kapcsolat), úgy tűnik a fiatalok csoportja az, akik inkább elfogadják a kódváltás jelenségét (8. ábra).

8. ábra

A kódváltással kapcsolatos attitűdök adatai, az életkori csoportok eloszlását tekintve (k73 – N = 69 és k74 – N = 70 átlagai)

A 100. kérdés a kétnyelvűséggel kapcsolatos ítélet megalkotását kérte (*előny vagy hátrány*) a megkérdezettektől. 95,7% szerint előnyös, ha valaki kétnyelvű (csak egy fő válaszolt úgy, hogy egyik sem és két fő úgy, hogy inkább negatívumként értelmezi). Ebből tehát azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a bevont személyek tisztában vannak a kétnyelvűség pozitív következményeivel (nem befolyásolja őket a monolingvista ideológia), ellenben ennek a kommunikációs megvalósulási formáit

(kódváltás, kölcsönzés) mégis helytelennek ítélik meg. Feltételezhetjük, hogy a nyelvi purizmus ideológiája ennek mozgatóereje. A 3.5. Sztereotípiák, előítéletek című alpontban még visszatérünk a kétnyelvűséggel kapcsolatos szubjektív ítéletek elemzésére.

3.4.3.4. Nemzetiségi identitás: szerb anyanyelvű, szerb nemzetiségű, lokális vélekedések

A következő részben (k76–k85), a pomázi körülményekről szóló, nyelvi attitűdök feltárására vonatkozó kérdések szerepeltek. Az életkorra vonatkozóan, a válaszadókból 80% úgy gondolta, hogy kevesebbet beszélnek a fiatalok szerbül, mint az idősek és hogy az idősek jobban tudják a szerbet (78,6%). A templom szerepe kiemelkedő (az adatok alapján is fontos színtérnek tűnik), a megkérdezettek szerint többet beszélnek szerbül azok (50,7%), akik rendszeresen járnak ide. Nemek tekintetében a válaszadók nagyjából egyformának ítélték a férfiak és nők teljesítményét (gyakoriság és kompetencia).

A k86–k103 kérdésig az általános nyelvi attitűdök feltárásával foglalkozott a kutatás. A nyelvi szocializációra, közösségi viselkedési normákra (párválasztás, házasság), nemzetiségi identitásbeli nézetekre vonatkozó ítéleteket kellett felállítani. Egybehangzó válaszok érkeztek arra a kérdésre, hogy a gyermekeknek meg kell tanulnia szerbül. Párt viszont csak a közösség fele szerint kell szerbet választania (a válaszadók másik fele szerint, elfogadott a vegyesházasság). Összevetve ezt a korábbi párválasztásról szóló adatokkal, hasonló növekedést láthatunk, minél fiatalabb tehát egy generáció, annál elfogadottabb ez a gyakorlat (igazolja ezt az életkor és a k87 változó kapcsolatát kimutató, erős szignifikanciát jelző eredmény). A nyelvmegtartás szempontjából fontos a közösség számára a gyermekeket szerb nyelven is szocializálni, a nyelvtudást a kultúra részének tartják (k90), csak 5 válaszadó gondolja úgy, hogy nem feltétlenül szükséges ez a kultúra részévé válásához (korábban a szerb identitás elemeinek vizsgálatakor is kiemelődött a nyelv, lásd k23). A nemzetiségi létet a válaszadók nem érzik hátrányosnak, elfogadónak tartják a többségi társadalmat (k92, 72,5% szerint nem nézik le Magyarországon a szerbeket). A megélt nyelvi élmények szempontjából (Busch 2017) is hasonló képet látunk (k101–k103), a megkérdezettek 68,6% nem élt át nyelvi alapú diszkriminációt szerb megnyilatkozásai miatt, ritkán 28,6% tapasztalt hasonlót, gyakran pedig csak 2 főt ért támadás a nyelvi repertoárjának ezen összetevőjéből adódóan. A lingvicizmus jelenségét tehát kis mértékben tapasztalták meg a közösség tagjai. A többségi társadalom nem korrigálta őket, 87%-ra sosem szóltak rá, hogy beszéljen magyarul saját nyelvváltozata helyett, csak 12,8% tapasztalt ilyet néha, vagy gyakrabban. Soviniszta indíttatású kijelentéseket is csak 24,6% élt át.

Az adatok szerint (97,1%) a nemzetiségi identitás – a lekérdezett vélekedések alapján – csak a nyelvmegőrzésen keresztül maradhat fent. A nyelvi változást (a szerb használatának gyakorisága) a városban, a magyar elterjedésével és a szerb kiszorulásával írják le (korábban 95,7% szerint többet beszéltek szerbül). A jogtudatosság,

jogérvényesítés tekintetében elmondható, hogy a közösség a nemzetiségi törvényt ismeri (82,9%), azt hasznosnak tartja (64,6%), az érdekérvényesítéshez szükséges nemzetiségi hovatartozás lekérdezésekor, a 2001-es népszámlálás alkalmával (KSH 2001) a mintából, 66 fő (három kivétellel) szerbnek vallotta magát (emellett 69-en magyar állampolgárok, egy kivétellel). Érdekes eredményhez vezet, ha megvizsgáljuk, hogy milyen anyanyelvűnek határozták meg magukat a népszámlálási kérdőív lekérdezésekor a válaszadók (k99). A korábban háromosztatú skálán (szerb – szerb és magyar – magyar) kiválasztható lehetőség (ebben a kérdőívben) adatai úgy alakulnak a kétosztatú (csak szerb és magyar) vonatkozásban, hogy a kétnyelvűek a magyart jelölik meg válaszként. Rávilágítva ezzel a census adatok módszertani hibáiból adódó torzításaira és hiányosságaira. A k99 változó szintén erős kapcsolatot mutat az életkor vonatkozásában, minél idősebb egy válaszadó, annál inkább vallotta anyanyelvűnek a szerbet.

3.5. Sztereotípiák, előítéletek

A negyedik blokkja a kérdőívnek (k104–k142) változatos, minél szélesebb körben kiterjedő kérdéseket tartalmazott a mindennapi életre, oktatásra, médiahasználatra, kultúrára vonatkozóan. Külön részben foglalkozott a kétnyelvűséggel kapcsolatos ítéletekkel. Az adatok alapján a megkérdezettek a többi nemzetiséggel szemben vagy semleges, vagy pozitív attitűddel rendelkeznek (k104–k105; k107; k109). Hasonlóan vélekednek a saját és a magyarok kapcsolatáról (k115), viszonyáról. Komolyabb ellentétnek tehát nincsenek jelei a csoportok életében. Nincsenek etnikai, faji alapú megkülönböztetésen alapuló konfliktusok.

A kétnyelvűséget tekintve először (k116) a fogalom definícióját (*ki a kétnyelvű*) járta körül a terepmunkás és a válaszadó. 77,1% az anyanyelvi szintű nyelvtudást határozta meg kritériumként, megfelelve ezzel a kétnyelvűség szűk, kizáró, kompetencialapú értelmezésének. Ez ellentétben áll a használatalapú, funkcionális szemléletű definícióval (lásd Grosjean 1982 és Bartha 1999). Ezután a kérdést (k117), ennek megfelelően megfordítva (nem szükséges az anyanyelvi nyelvtudás) tette fel a terepmunkás, amivel 52,9% egyetértett, ellentmondva ezzel az előbbi kérdésre adott válaszában. Feltételezhető tehát, hogy a kérdést nem pontosan értette minden válaszoló, vagy a kétnyelvűség szűkebb és tágabb definíciójával is egyetért (nem érzékeli köztük a különbséget). A további kérdések alapján kiemelhető, hogy a kétnyelvűség elemeként az aktív nyelvtudást (k118, nem elég a passzív kompetencia, a megértés), a produkciót (mindkét nyelven) és a rendszeres használatot határozták meg (k119, mellyel a válaszadók 95,7%-a egyetértett, gyengébb, de szignifikáns kapcsolatot mutatnak az adatok az életkorral) a bevont személyek. A fiatalok és az idősek csoportja kisebb arányban (10% és 15%) elfogadná a passzív kompetenciát (*A kétnyelvű nem kell, hogy beszélje a másik nyelvet, csak értse*), viszont a középkorúak 96,7% szerint, ez nem elégséges (ahogy a teljes minta 90%-a szerint sem) ahhoz, hogy valaki kétnyelvű legyen. Vélekedéseik alapján tehát a nyelvi repertoár

rendszeresen alkalmazott elemét kell képeznie a másik nyelvnek. Minél idősebb egy egyén, annál inkább a funkcionális, tágabb meghatározás kerül előtérbe, a használat szerepe emelkedik ki. Az idősek és a középkorúak csoportja teljes mértékben egyetértett vele, hogy kétnyelvűnek számít, aki két nyelvet bizonyos időközönként, gyakran használ. Úgy tűnik tehát, hogy a tágabb értelmezés felé irányulnak a közösségi vélekedések. Nem a kompetencia, hanem a közös nyelvi gyakorlatok, nyelvi élmények szerepe határozza meg a megkérdezettek szerint a kétnyelvű személyt.

Az eredményeket alapján, a megkérdezetteknek igénye lenne a településen – a nemzetiségi oktatáshoz való jogukra alapozva – kétnyelvű köznevelési intézményekre (óvoda, ahol lehet nyelvet tanulni ugyan van, de iskola nincs). 71% szeretne teljes mértékben ilyen szemléletben működő óvodát, 75% pedig szerb és magyar nyelven oktató iskolát a városba. További igény lenne kétnyelvű névtáblákra és feliratokra (k140), 70% szeretne a településeken lévő fontosabb intézményekben (óvoda, iskola, polgármesteri hivatal, kórház, könyvtár stb.) ilyen jellegű nyelvi tájkép elemeket. Viszont csak 35,7% szeretné, hogy ne csak a magyar, hanem a szerb zászlót is kirakják ezekre az épületekre (k141).

A különböző kulturális javakat tekintve (k123–k125), a pomázi szerbek úgy nyilatkoztak, hogy szívesen olvasnak szerb és magyar írókat egyaránt (68,1%), a zenehallgatási szokásokat tekintve viszont inkább szerb előadókat szeretnek hallgatni (70% a csak szerb választ adta). Ez az idősebb korosztályra jobban jellemző, gyenge kapcsolat áll fenn az életkorral a változó esetében, a fiatalabbak szerb és magyar előadókat egyaránt szívesen hallgatnak. Az országok himnuszait tekintve is a szerbiai felé tolódik el ez az arány (51% szerint a szerb himnusz áll a szívéhez közelebb, 45%-nak mindkettő és csak két főnek a magyar). Úgy tűnik tehát, hogy a szépirodalmi olvasásban mindkét nyelv preferált, a zenét illetően viszont egyértelműen a szerb eredetű, hagyományos zene kerül előtérbe. Fontos elemeként regisztrálhatjuk tehát a nemzetiségi identitásnak a zenét (a népzene a hagyományos, ünnepek alkalmával is megjelenik). A televízió és rádióhasználatra vonatkozó kérdések (k126–k136) alapján elmondhatjuk, hogy a városban van kábel tv, azon vannak szerb és magyar nyelvű adások (91% arról nyilatkozott, hogy ezek kétnyelvűek). Ezenkívül a megkérdezettek a szerbiai adásokat is nézik (80%), 32 fő minden napos gyakorisággal, további 21 fő pedig heti rendszerességgel (k130). A Szerb képernyő (Српски екран/Srpski ekran), magyarországi szerb nemzetiségi műsort, 45 fő szintén heti rendszerességgel követi (64,3%), csak 3 fő nem nézi ezt soha. 67 fő pedig arról számolt be, hogy szereti ezeket az adásokat (k132). Fontos részét képezi tehát a közösség életének a szerb és magyar nyelvű, illetve szerb nyelvű adások rendszeres követése.

A rádiózási és újságolvasási szokásokkal foglalkozó kérdések (k134–k139) esetében elmondható, hogy rádiót már kevésbé hallgat a közösség. A magyarországi szerb nemzetiségi adást 45,7% sosem hallgatja (k134). A Szerb hetilapot (Српске Недељне Новине/Srpske nedeljne novine), 81,4% szívesen olvassa (k137, k138). Hasonlóan fontos részét képezi tehát a gyakorlatközösség életének, mint a tv adások.

3.6. Összegzés

A kérdőív 142 fő és további alkérdéseinek adatai alapján (általános adatokra, nyelvi gyakorlatokra, identitáselemekre, attitűdökre vonatkozó kérdések) megállapítható, hogy a pomázi szerb közösség erősen őrzi identitását. Az eredmények feltárták a szerb nemzetiségi identitás vállalásában és a nyelv megtartásában szerepet játszó tényezőket és gyakorlatokat, a nyelvek és változatok szituatív megoszlásának arányait. Az elemzésen keresztül következtethetünk a többnyelvű, szerb–magyar gyakorlat-közösség nyelvcsere–nyelvmegtartás kontinuumán, adott időpillanatban (2003) elfoglalt pozíciójára.

Néhány fontosabb eredményt – a teljesség igénye nélkül – kiemelve elmondható: (1) a válaszadók identitásukat határozottan és pontosan szerbnek definiálják (90%). (2) A nemzetiségre vonatkozó adatok eltérnek az anyanyelvre vonatkozó adatoktól, ha összehasonlítjuk ezeket kiderül, hogy míg a megkérdezettek 92,8% szerb nemzetiségűnek tartja magát, addig az anyanyelve 85,7%-nak a szerb (4 fővel kevesebb). Természetesen itt árnyalja a különbséget az a 9 személy, aki kétnyelvűnek (magyar és szerb anyanyelv) határozta meg magát, de kijelenthetjük, hogy az adatok alapján úgy tűnik, a szerb–magyar nyelvcsere folyamata előrehaladottabb állapotban van, mint a szerb–magyar közösségi asszimiláció. Alátámasztja ezt az erős identitásvállalás és – az életkor csökkenésével – a szerb használati gyakoriságának csökkenési tényezője is. (3) A megkérdezettek nagyobbik hányada többgenerációs szerb vagy első generációs szerb családokból származik (71,4%-nak mindkét szülője szerb). Vegyes házasságban (legalább az egyik szülő magyar) a bevont személyek 28,6%-a született. A válaszadók saját házastársait tekintve látszik, hogy szerb házastársa 58,5%-nak, magyar pedig 35,8%-nak van (a megkérdezettek 23%-a még nem házas a lekérdezés időpontjában). A meglévő, vagy születendő gyermekek esetében 50,7% elfogadja, vagy elfogadná a vegyes házasságot. Úgy tűnik tehát, hogy minél fiatalabbak egy generáció, annál inkább oldódnak a párválasztásra vonatkozó (a közösséghez tartozó, pomázi pár stb.) normák. (4) A megkérdezettek aktív kapcsolatban állnak szerbiai ismerőseikkel, rokonaikkal (a bevont személyek egyharmada a terepmunka évében járt utoljára az országban). Saját bevallásuk szerint, a pomáziak 64,5% kiválóan, 27,4% pedig jól érti a szerbiai szerbet. Feltételezhetjük, hogy a rendszeres látogatások és a közös gyakorlatok elősegítik a szerb nyelvtudás megerősödését, a repertoárban való megmaradását. Továbbá a rendszeresen nézett szerbiai tv műsorok, a szerb zenehallgatás, a szerbiai írók olvasása (melyek fontos tevékenységek a közösség életében) is elősegítik ezt. (5) A megkérdezettek 48,6%-a mindkét nyelven szeret beszélni, nem köteleződik el az egyik vagy a másik alkalmazása iránt, úgy tűnik tehát, hogy a fenntartható kétnyelvűség (Borbély 2016) állapotában van a közösség. Ugyanakkor, ha összevetjük az életkor változóját a különböző partnerekkel és színtereken felállított szituációkra adott válaszokkal az látszik, hogy az életkor csökkenésével csökken a szerb használata, növekszik a magyar, illetve a magyar és szerb gyakorlatok száma. Amiből arra következtethetünk,

hogy a közösség, a nyelvcseré folyamatában van (de végpontjától még távol áll). Hiszen (6) a szülőkkel, nagyszülőkkel leggyakrabban használt nyelv a szerb. Ez a legmagasabb arányban a gyermek–édesanya nagyszülei relációban érvényesül, a legkisebb arányban a gyermek–apa kommunikációs helyzetekben. A nyelvcseré jelei leginkább a szerb–magyar családok fiatalabb generációinál (unokák) érzékelhetőek. A gyermekek esetében még nem tapasztalható effajta változás. Úgy tűnik tehát, hogy a folyamat lassú, az első lépések egyikénél tart a közösség. Továbbá ebből kifolyólag feltételezhetjük, hogy azokban a nemzetiségi közösségekben, ahol a nyelvcseré lassabban fejt ki hatását és a nemzetiségi nyelv megőrzése erős, a vegyes házasságokban felnövekvő gyermekeknél még nem, csak az unokáknál mutatható ki a nyelvcseré hatása, a nemzetiségi nyelvi gyakorlatok tekintetében. (8) A család színtere képes a saját nemzetiségi nyelv és identitás megőrzéséhez szükséges fontos szerepet ellátni. (9) Hasonlóan fontos funkciót töltenek be ebben a vallásgyakorláshoz kapcsolódó helyszínek és szereplők (lehetőség van vallási és nyelvi elkülönülésre, az ortodox gyakorlatok szerb nyelvű kivitelezésére). (10) Olyan formálisabb szituációkban, mint a bolt, a hivatal, az orvos szintén lehetőség van a szerb alkalmazására, mely hozzájárul ennek – gyakorlati funkcióit ellátó szerepén keresztül – a megtartásához. (11) A közösségi alkalmak: a hagyományok, ünnepek gyakorlatai, szórakoztató tevékenységek (klub és könyvtár) fontos elemeit képzik a szerb identitás megtartásának, a szerb nyelvi gyakorlatok aktív színterei. (12) Az adatok rámutatnak, hogy az életkornak közvetlen hatása van a szerb ismeretére. Minél idősebb valaki, annál biztosabban birtokolja a szerb változatokat. A teljes mintát tekintve a válaszadók legjobbra magyar tudásukat értékelték. (13) Az idősebb életkori csoportok esetében növekednek a szerb nyelv elsődleges választására vonatkozó adatok a beszéd, az olvasás és az írás gyakorlataira vonatkozóan. Megfigyelhető tehát egy lassú, nyelvcseré felé való elmozdulás a generációk tekintetében. (14) Ugyanakkor a folyamat kezdeti szakaszáról árulkodik, hogy a megkérdezettek fele szívesen beszél szerbül és magyarul egyaránt. A szerb pomázi változatával kapcsolatban pozitív ítéleteket fogalmaz meg. (15) A többnyelvűséggel kapcsolatban szintén pozitívak a vélekedések, viszont konkrét nyelvi megvalósulási formáival (egyszavas, többszavas kódváltás) szemben elítélőek a bevont személyek. (16) Az adatok alapján elmondhatjuk, hogy a közösség mindennapi életében (a beszélt nyelvi interakciókban) 2003-ban még a szerb nyelv, azonban az írás-olvasás gyakorlataiban már a magyar elsődlegessége érvényesült.

Az eredmények alapján tehát elmondható, hogy a pomázi közösségben, a nyelv-választás kiegyenlített a mindennapi szituációkban, a válaszadók nemzetiségi identitásukat erősen őrzik, pozitív attitűdöket fogalmaznak meg nemzetiségi nyelv-változatukkal kapcsolatban. A nyelvi asszimiláció tekintetében a nyelvcseré végpontja felé csak kis mértékben tárható fel egy lassú ütemű elmozdulás.

Hivatkozott irodalom

- Bárczi Géza–Országh László szerk. 1959–1962. A magyar nyelv értelmező szótára. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet–Akadémiai Kiadó.
- Barczy Magdolna–Rudas János–Szamos Erzsébet 2000. Nyelv, kultúra, Vallás: identitásörzés és asszimiláció magyarországi kisebbségeknél. Jel-kép 2000/3: 47–62.
- Bartha Csilla 1999. A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla 2004. Egységes vizsgálati szempontrendszer – A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei című projektum kutatói számára. Budapest, Kézirat.
- Belić, Aleksandar 1910. Nekolike beleške sa ekskurzije po okolini Budima i Pešte. Bosanska Vila 1910/25: 68–69.
- Bindorffer Györgyi–Sólyom Barbara 2007. A pomázi szerbek identitása. In: Bindorffer Györgyi (szerk.) Változatok a kettős identitásra. Kisebbségi léthelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok és szlovének körében. Budapest, Gondolat Kiadó–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 188–236.
- Bodó Csanád–Lajos Veronika 2020. A moldvai csángó nyelvi revitalizációs folyamatok kutatása. Közösen értelmezett tudások, részvételiség és bevonás. Korunk 3/9: 42–50.
- Borbély Anna 2001. Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztály.
- Borbély Anna 2014. Kétnyelvűség – Variabilitás és változás magyarországi közösségekben. Budapest, L'Harmattan Könyvkiadó. <http://real.mtak.hu/8083/> (2023–12–11).
- Borbély Anna 2016. Fenntartható kétnyelvűség. Magyar Nyelv 112/1: 63–73. https://www.c3.hu/~magyarnyelv/16-1/BorbelyA_MNy_16-1.pdf (2023–12–14).
- Browne, Wayles–Alt, Theresa 2004. A Handbook of Bosnian, Serbian and Croatian. Durham, The Slavic and Eurasian Language Resource Center – Duke University.
- Brozović, Dalibor 1998. Organska podloga hrvatskoga jezika. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje: Zágráb.
- Busch, Brigitta 2017. Expanding the Notion of the Linguistic Repertoire: On the Concept of Spracherleben – the Lived Experience of Language. Applied Linguistics 38/3: 340–358.
- Diós István–Viczián János (szerk.) 1993–2010. Magyar katolikus lexikon. Budapest, Szent István Társulat.
- Gál Noémi 2010. A nyelvi revitalizáció. Elméletek, módszerek, lehetőségek. Sepsiszentgyörgy, Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége.
- Gal, Susan 1979. Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria. New York, Academic Press.
- Gerstner Károly (szerk.) 2011–2022. Új magyar etimológiai szótár. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet/ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont.
- Grosjean, François 1982. Life with Two Languages. An Introduction to Bilingualism. Cambridge, Harvard University Press.
- Ilić, Marija 2014. Discourse and Ethnic Identity: The Case of the Serbs from Hungary. München – Berlin – Washington, Verlag Otto Sagner.
- Kázmér Ernő 1938. A szerb irodalmi nyelv megteremtője. Kalangya 7/1: 1–7.
- Kiss Lajos (szerk.) 1980. Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Kloss, Heinz 1967. Abstand languages and Ausbau languages. Anthropological Linguistics 9/7: 29–41.
- KSH 2001. A 2001-es népszámlálás adatai. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH 2011. A 2011-es népszámlálás adatai. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH 2022. A 2022-es népszámlálás adatai. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- Lásztity Péró–Káplán Szófia 2020. Utcanevek a helyi nyelvi és kulturális tradíciók tükrében szerbek által lakott magyarországi településeken. In: Borbély Anna (szerk.) Nemzetiségi

- nyelvi tájkép Magyarországon. Budapest, Nyelvtudományi Intézet. 123–149. http://archive.nytud.hu/publ/nemzetisegi_nyelvi_tajkep/nemzetisegi_nyelvi_tajkep.pdf (2023–12–11).
- Pálffy Géza 2000. A tizenhatodik század története. Budapest, Pannonica Kiadó.
- Rác Anita 2016. Etnonimák a régi magyar településnevekben. In: Hoffmann István–Tóth Valéria (szerk.) A Magyar Névtár Kiadványai 37. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Radovanović, Milorad–Major, Randall A. 2006. Introduction: On Serbian (socio)linguistics. Berlin, De Gruyter Mouton.
- Radovanović, Milorad 2015. Serbian Language Today: The Main Issues. *Slavia Iaponica* 2015/18: 8–29.
- Rusz Borisláv–Lásztity Péro–Prelić, Mladena (szerk.) 2021. Magyarországi szerbek néprajza 8. In: Székely Bertalan (sor. szerk.) Magyarországi szerbek néprajza. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság–Szerb Intézet–Szerb Fővárosi Önkormányzat.
- Stepanović, Predrag 1986. A Taxonomic Description of the Dialects of Serbs and Croats in Hungary. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szigeti Andor 2007. Népi konyha. Velünk élő nemzeti és etnikai kisebbségek ételei. Budapest, Mezőgazda Kiadó–Planétás Kiadó.
- Tótfalusi István (szerk.) 2001. Magyar etimológiai szótár. Budapest, Arcanum Adatbázis.
- Trudgill, Peter 1995. Dialect and Dialects in the New Europe. *The European English Messenger* 4/1: 44–46.
- Trudgill, Peter 2004. Glocalisation and the Ausbau sociolinguistics of modern Europe. In: Duszak, Anna–Okulska, Urszula (eds.) *Speaking from the margin: global English from a European perspective*. Frankfurt am Main, Peter Lang. 35–49.
- Vargha András 2000. Matematikai statisztika pszichológiai, nyelvészeti és biológiai alkalmazásokkal. Budapest, Pólya Kiadó.
- Vargha András 2016. A ROPstat statisztikai programcsomag. *Statisztikai Szemle* 94/11–12: 1165–1192.
- Zombori István 1991. A szerbek Magyarországon 1991. Szeged, Móra Ferenc Múzeum.

Internetes források

1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300077.TV> (2024–02–21).
2010. évi I. törvény az anyakönyvi eljárásról: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1000001.tv> (2024–02–08).
2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.tv> (2024–02–21).
- A Szerb Intézet honlapja: <https://hu.srpskiinstitut.hu/> (2024–02–08).
- Barta János 1997. A kétfejű sas hatalmában. Új képes történelem. Budapest, Magyar Könyvklub – Helikon Kiadó. 82. <https://mek.oszk.hu/01900/01902/html/index289.html> (2024–02–06).
- Délhir 2018. Szörnyülködő szerb publicista: „A rác kifejezés sértő germanizmus, amely azt jelenti, hogy patkány”. <https://delhir.info/2018/07/02/szornyulkodo-szerb-publicista-rac-kifejezes-serto-germanizmus-amely-azt-jelenti-hogy-patkany/> (2024–02–06).
- Ethnologue 2023. Ethnologue free – Serbian. <https://www.ethnologue.com/language/srp/> (2024–02–11).
- Gábrity Molnár Irén 2024. Szerbia-szerbek rövid történelme című előadás. Gábrity Molnár Irén honlapja. <https://www.gabritymolnariren.com/3-3Tortenelem.pdf> (2024–02–06).
- Gyurgyik Gyula 2006. Történeti visszatekintés. Pomáz város honlapja: <https://www.pomaz.hu/varosunk/bemutakozas/> (2024–01–06).
- Kieu, Chin Yew 2023. What is the difference between Mother Tongue and First Language? (5 angles that may be mind-blowing for some) Decoding Definitions Miniseries: Question #3. Language Educators Assemble: Singapore. <https://www.languageeducatorsassemble.com/difference-between-mother-tongue-and-first-language/> (2024–01–08).

- Magyarországi Szerb Színház honlapja: <https://magyarorszagiszerbszinhaz.hu/> (2024–02–11).
- Mayer Annamária 2021. Khi négyzet próba jelentése és alkalmazása az SPSS-ben. SPSSABC. SPSSABC.HU: Budapest.
<https://spssabc.hu/ketvaltozos-elemzes/khi-negyzet-proba/> (2024–01–06).
- Nikola Tesla Szerb Tanítási Nyelvű Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Kollégium honlapja: <https://www.nikola-tesla.hu/rolunk> (2024–02–10).
- NKA 2018. Nemzetiségi Kulturális Adatbázis. A magyarországi szerb nemzetiségről. <http://nemzetisegek.bmknet.hu/2018/01/30/a-magyarorszag-i-szerb-nemzetisegrol/> (2024–02–21).
- Pomáz online 2023. Szerb ortodox karácsonyi liturgia a pomázi Szent György templomban. <https://www.youtube.com/watch?v=B4tyNQICTBg> (2023–12–11).
- Srpske nedeljne novine – A szerb nemzetiségi hetilap honlapja <https://www.snnovine.hu/> (2024–02–13).
- Srpski ekran – Szerb nemzetiségi műsor honlapja: <https://mediaklikk.hu/musor/srpski-ekran> (2024–02–08).
- Srpski ekran 2022. Szerb nemzetiségi műsor: 300 éves a Szent György szerb ortodox templom Pomázon <https://mediaklikk.hu/cikk/2022/05/09/srpski-ekran-300-eves-a-szent-gyorgy-szerb-ortodox-templom-pomazon/> (2024–01–06).
- SZOÖ 2024. A Szerb Országos Önkormányzat honlapja: <https://szerb.hu/> (2024–02–08).
- Tarján M. Tamás é.n. 1389. június 15. – Az első rigómezei csata. Rubicon online. <https://rubicon.hu/kalendarium/1389-junius-15-az-első-rigómezei-csata> (2024–01–06).
- WorldData 2024. Serbian speaking countries. <https://www.worlddata.info/languages/serbian.php> (2024–02–06).

Summary

SERBIAN NATIONALITY

Knowledge of languages, bilingualism, attitudes and identity

This chapter shows the results of sociolinguistic research on the Serbian community in Pomáz (Hungary). The quantitative analysis of the empirical data concerns linguistic and national identity, bilingual language practices and the institutional network. The first part presents the history of the Serbian community and the development of its population in Hungary, the settlements they inhabit, and data using census measurements. The next part introduces the important Serbian institutions in Hungary, such as local governments, Orthodox Church, scientific and educational institutions, artistic and cultural associations, Serbian minority media, and notable Serbian individuals in Hungary. The following section analyzes the data related to the Serbian community in Pomáz from the NKFP research project (2001–2004). The empirical study aimed to explore language usage patterns of a practice community of Serbian–Hungarian bilinguals. Accordingly, in an interview based on a questionnaire, the respondents answered questions about language choice, language knowledge and language attitudes. The collection of the answers was recorded by the questionnaire filled out by the interviewer and the audio recording. The fieldwork took place in Pomáz in 2003. The number of respondents was 70 Serbian–Hungarian bilingual speakers. The responses of the participants were analyzed statistically. According to the results, the Serbian nationality in Pomáz preserves Serb language and Serbian nationality, and its Serbian–Hungarian bilingualism is characterized by sustainability. The final part of the chapter presents the changes after the 2003 investigation, which continue to prove the stability of the Serbian language and ethnic identity in Pomáz.

6. FEJEZET

SZLOVÁK NEMZETISÉG

Nyelvek ismerete, kétnyelvűség, attitűdök és nyelvi tájkép

TUSKA TÜNDE – UHRIN ERZSÉBET

1. A magyarországi szlovákok

A fejezet a magyarországi szlovák nemzetiség 21. századi szociolingvisztikai bemutatása. Több empirikus vizsgálat eredményeit foglalja össze, különös figyelmet fordítva a 2002–2003-ban Tótkomlóson 70 személlyel végzett kutatásra.

1.1. Etnogenezis

A magyarországi szlovákok története szorosan összefügg az egyes nyugati szláv törzsekből kialakult szlovák nép, és a Magyar Királyság történetével, melynek a szlovákság a létrejöttétől a részese volt. Szlovákok a mai Magyarország területén a 17. század végétől élnek. Tömeges letelepedésük a törökök kiűzése utáni időszakra, a 18. századra (1711–1740) tehető, amikor a szabad vallásgyakorlás és a jobb megélhetés reményében a történelmi Magyarország túlnépesedett északi megyéiből sokan kerestek itt menedéket. A három szakaszban zajló benépesítő migrációnak, mely közel két évszázadig tartó folyamat volt (17–19. század vége) egyformán volt tudatosan szervezett és spontán jellege (Gombos 1995; Kmet' 2012; Sirácky 1980, 1985).

Az elvándorló szlovákok eltávolodtak az anyanyelvi kultúra közegétől, annak kulturális centrumaitól. A magyarországi szlovák nyelvszigeteken a 19. század utolsó harmadában és a 20. század elején – a délföldi szlovákság kivételével – a szlovák nyelv és a kultúra kizárólag a népi kultúrában, a családi és faluközösségi kapcsolatokban és az egyházon belül élt tovább. Szlovák írásbeliség, megfelelő anyanyelvi iskolai oktatás, iskolán kívüli művelődés a legtöbb helyen egyáltalán nem létezett. A nagyobb nyelvszigetek (pl. Békéscsaba/*Békešká Čaba*, Tótkomlós/*Slovenský Komlós*) igyekeztek megőrizni és megtartani nyelvüket és kultúrájukat (Gyivicsán 1993: 25–28).

Az első világháború végéig a szlovákok a Kárpát-medencében egy országban éltek, a trianoni békeszerződés után több állam, köztük Magyarország lakosaivá váltak. A Magyar Királyság nemzetei közül az I. világháborút lezáró békeszerződések a legnagyobb arányú változást a szlovákok számára hozták: a magyarországi szlovákság Csehszlovákia megalakulásával államjogilag elszakadt nemzetalkotó etnikumától, mellyel ezer évig egy hazája volt. A teljes vertikumú kultúra kifejlesztéséhez és fenntartásához elégtelen létszámú, szétszórtan élő, egymástól és az anyanemzettől is elszigetelt magyarországi szlovákság az anyanyelv és kultúra

megtartása szempontjából hátrányos helyzetbe került. Ezt fokozta, hogy az anyaországtól számottevő segítséget nem kaptak.

Történelmük során sok megrázkódtatás érte a magyarországi szlovákokat, melyek közül a legfájdalmasabb – a burkolt vagy nyílt magyarosító törekvések mellett – az 1946/48-as lakosságcsere volt. Ennek során több mint 95 ezer fő jelezte áttelepülési szándékát, végül a jelentkezőknek közel kétharmada, mintegy 60 ezer szlovák hagyta el Magyarországot (Kugler 1987, 2010/különszám: 33–47; Kugler–Gombos 2008: 340–344) köztük a nemzetiség legöntudatosabb képviselői. Az áttelepülés után a Magyarországon maradt szlovákság nem csupán létszámában fogyatkozott meg. Felbomlottak azok a több száz éves tradíciókra visszatekintő, etnikailag viszonylag zárt közösségek, amelyek a magyarországi szlovákság nyelvének, kultúrájának hordozói voltak. Nem szólva arról az érzékeny veszteségről, hogy az áttelepülés lehetőségével elsősorban az értelmiségiek éltek, valamint a lakosságcserevel járó – évtizedekig ható – családi, egyéni, emberi tragédiákról (Zsilák–Demmel szerk. 2020).

Az 1980-as évek végére a magyarországi szlovákok asszimilációja felerősödött. A rendszerváltás időszakában már új, kedvező jelenségek is tapasztalhatóak voltak (Kugler–Gombos 2008: 345–353).

1.2. Etnikai és nyelvi tudat

A magyarországi szlovákok az egységes szlovák anyaetnikumból úgy szakadtak ki, hogy azzal továbbra is egy államkeretben maradtak. Ez a tény meghatározó az etnikai és nyelvi tudatuk változásainak szempontjából. Az új hazát kereső szlovákságot eredeti szülőföldjükön, évszázadokon keresztül nagyjából ugyanazok vagy hasonló társadalmi és kulturális hatások érték, mint a vele együtt élő magyarságot. A szlovákokban valószínűleg már ekkor erős lehetett a magyar államisághoz való tartozás tudata. Egy részük a magyar nyelvvel is már jóval a letelepedés előtt, a hétköznapi életben kapcsolatba került, és el is sajátította azt. Ez pedig a 19. század folyamán az egyes szlovák nyelvterületeken – más okok mellett – a gyors asszimiláció feltételeit is könnyebben megteremtette. A letelepedett szlovákok rövidebb, hosszabb időn keresztül családi, kulturális és részben politikai kapcsolatot áptak, tartottak fent az északi etnikai területtel, s ezek a kapcsolatok bizonyos értelemben tompították, szűkítették az asszimiláció erőit, lehetőségeit. Az erős protestáns önérzetnek, melyhez egyúttal egyfajta nyelvi tudat is párosult hasonló volt a hatása. A szlovák evangélikusság ugyanis a 16. század vége óta önálló egyházi, cseh liturgikus nyelvet használt, ami a magyarországi szlovák nyelvi hierarchiában előkelő helyet foglalt el (Gyivicsán 1993: 47–57).

1.2.1. A szlovák nyelv

A szlovák nyelv az indoeurópai nyelvcsalád tagja, azon belül a szláv nyelvek nyugati ágához tartozik, de több vonása a déli és keleti szláv nyelvek fejlődését követi. Történelmi elődei az ósszláv makrodialektusok, majd az ószláv nyelvek, amelyekből az összes többi szláv nyelv is kifejlődött. Legközelebbi rokonai a cseh, a lengyel

valamint a felső és alsó szorb nyelv. Mindezek a nyelvek közel kölcsönösen érthetők és latin betűs írásmód jellemzi őket. A közös jellemzőik közé tartozik, hogy a hangsúly a szó egyik szótagjára rögzül. A szlovák, a cseh és a szorb esetében az elsőn, a lengyelben az utolsó előtti helyen van.

Rudolf Krajčovič (1974) a szlovák nyelv létrejöttét az 5–6. századra teszi, a kialakulására vonatkozó migrációs-integrációs elmélete szerint a szlovák nyelv önálló szláv nyelv, sajátos ósszláv genézissel. Ósszláv alapja konvergens módon fejlődött, fokozatosan integrálódott egységes nyelvvé, miközben ősi, nyugati szláv és déli szláv jegyeit megőrizte, amelyek a szlovák nyelvjárások alapvető (nyugat- közép- és kelet-szlovák) tagolódásának alapját képezik (vö. Zsilák év nélkül).

A szlovák irodalmi nyelv fejlődésének következő periódusait különíti el a szakirodalom:

- írásbeliség előtti korszak (845 előtt)
- ógyházi szláv (ósszláv) írásbeliség (845–1000)
- latin nyelvű írásbeliség (11–15. sz.)
- cseh irodalmi nyelv használata (15–18. sz.)
- kísérletek a szlovák irodalmi nyelv megteremtésére (18–19. sz. első fele)
- 1843 az egységes modern szlovák irodalmi nyelv korszaka (Pauliny 1971; Blanár–Jóna–Ružička 1974).

A legújabb munkák három nagyobb nyelvfejlődési korszakot különböztetnek meg:

1. Prehistorikus korszak: a Nagymorva Birodalom előtti időszak (845-ig), a Nagymorva korszak (845–900), a Nagymorva Birodalom bukása utáni időszak (900–1000).
2. A szlovák irodalmi nyelv előtti írásbeliség régebbi korszaka (11–15. század) és újabb korszaka (16–18. század).
3. A szlovák irodalmi nyelv korszaka: a Bernolák-féle irodalmi nyelv időszaka (1787–1846),¹ a Štúr-féle irodalmi nyelv időszaka (1846–1852),² a reform korszak (1852–1863), a Matica slovenská korszaka (1863–1875),³ a túrócszentmártoni (*Turčiansky Svätý Martin* = ma *Martin*) korszak (1875–1918), a két világháború közötti korszak, a mai irodalmi nyelv korszaka (Krajčovič–Žigo 1992; Žigo a koll. 2004).

¹ A nyugatszlovák kulturális nyelv nem bohémizált változata képezte az alapját.

² A középszlovák kulturális nyelv északnyugati változatán alapszik. 1843-ban Ludovít Štúr és munkatársai Jozef Miloslav Hurban és Michal Miloslav Hodža megállapodtak a modern szlovák irodalmi nyelv kodifikációjáról. A Štúr-féle irodalmi nyelv elfogadását azonban pro és kontra éles viták követték. Az elfogadott módosításokat Martin Hattala és Michal M. Hodža végezték el 1852-ben.

³ A túrócszentmártoni (*Turčiansky Svätý Martin*) székhellyel alapított Matica slovenská irodalmi nyelv gondozásában betöltött szerepe az 1863–1875-ig terjedő időszakban (amikor is pánszláv tevékenység folytatásának vádjával a magyar hatóságok bezáratták) igen szerteágazó volt. Elsősorban az egységes modern irodalmi nyelv kodifikációját tartotta feladatának, amely követi a nyelv nagymértékű fejlődését, továbbá az irodalmi norma stabilizálását, valamint az új irodalmi nyelv fejlesztését (vö. Zsilák év nélkül).

A szlovákok, hasonlóan más szláv népekhez, az óegyházi szláv (ószláv) nyelvet tekintik első irodalmi nyelvüknek. Míg az ósszláv nyelvet nem dokumentálják írásos emlékek, az ószláv az első szláv írott nyelv, amelyet Konstantin, a Filozófus (Cirill) és Metód testvérek hoztak létre a Thesszaloniki-környéki macedón dialektus alapján. Az óegyházi szláv nyelv, a glagolita a görög ábécé kisbetűiből állt, melyet később tanítványaik leegyszerűsítettek és a görög ábécé nagybetűi alapján megalkották a cirill ábécét (módosítás után az oroszban ma is ábécéként használják). A görögkatolikus és pravoszláv ortodox hívők liturgikus nyelve a mai napig megőrizte az ószláv nyelv elemeit. A hittérítő testvérek Rastislav fejedelem kérésére 863-ban érkeztek Bizáncból a Nagymorva Birodalomba.

A Nagymorva Birodalom összeomlása után létrejött a magyar királyság, amelybe beépültek a szlovákok által lakott területek. A szlovák nyelv hosszú évekre csak „otthoni nyelv”, a családban használatos nyelvvé válik. Később az erőszakos magyarosítás évei következtek, ezt hivatott segíteni a Lex Apponyi néven ismertté vált 1907. évi népoktatási törvény.

1918-ban, az önálló Csehszlovákia létrejötte után, a szlovák lett a hivatalos és a tanítási nyelv, de a nyelvészek és politikusok törekedtek egy egységes csehszlovák nyelv létrehozására, ezért cseh szavak kerültek a szlovákba. 1940-ben azonban a Matica slovenská kiadta a szlovák helyesírás szabályait, cseh kifejezések nélkül. Purista mozgalom alakult ki a szlovák nyelv bohemizmusoktól való megtisztítása céljából.

1996-ban életbe lépett az államnyelvről szóló törvény a már önálló Szlovák Köztársaságban – a jogi norma szabályozza a szlovák nyelv használatát az intézményekben és a nyilvános kommunikációban (Krupa–Ondrejovič 2009: 109–137; Ondrejovič 2008).

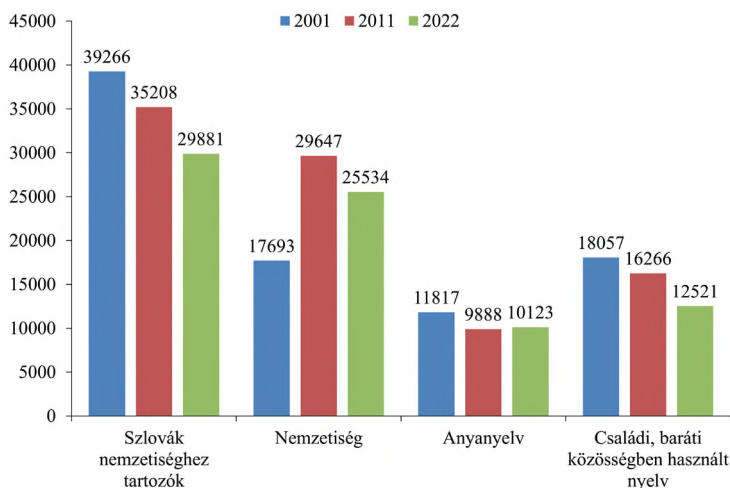
1.2.2. A magyarországi szlovák nyelvjárások és a mai nyelvi helyzet

A szlovák nyelvjárások sajátos jegyeik alapján három nagy csoportra oszthatók: nyugat-, közép- és kelet-szlovák nyelvjárásokra. A magyarországi szlovák nyelvjárások a történelmi Magyarországon belüli migráció következményeként jöttek létre. A 17. század végén és a 18. században szülőföldjétől délre költöző szlovákság a mai Szlovákia különböző részeiről származott, egymástól sokszor erősen különböző nyelvjárást beszélt, s a közös kulturális elemek mellett egymástól eltérő, táji jegyeket hordozó népi kultúrát hozott magával. A dunántúli szlovákság a nyugat-szlovák, a nógrádi, a Pest környéki és békési szlovákok a közép-szlovák nyelvjárást beszélik, a bükki és a zempléni szlovák települések pedig mindmáig őrzik a kelet-szlovák nyelvjárást. Ezek azonban sajátos kevert típusú nyelvjárások, amelyek az új lakhelyeiken az egységes közösséggé formálódás folyamatában jöttek létre. A nemzetiségek által beszélt különböző tájnyelvek nem voltak képesek a folyamatos megújulásra, így szerepük a társadalmi kommunikációban jelentősen csökkent (Fügedi–Gregor–Király 1993; Gyivicsán 2003 II: 91–100, 101–106; Krajčovič 1988; Štolc 1994; Žiláková 1986, 2008: 49–91).

Ma a nyelvjárásokat inkább a 60 éven felüliek beszélik, a 30–50 éves korosztály többnyire csak érti. Gyermekeiket azonban többen járatják szlovák iskolába vagy nyelvórára, ahol az irodalmi nyelvet tanítják. Az anyanyelv átörökítésében felértékelődött az iskola és az óvoda szerepe, megnőtt ezen intézmények felelőssége, mivel az otthonról hozott nyelvtudásra már nem lehet alapozni. Sokan használják a szlovák nyelvet munkájuk során (pl. iskolák, nemzetiségi önkormányzatok alkalmazottai), de a magánszférában a magyar nyelv az uralkodó. Az utóbbi években azonban a szlovák–magyar kétnyelvű nyelvhasználat közösségi szinterei is egyre jobban funkcionálnak (Tuska 2022; Tuska–György 2022; Uhrinová 2008: 355–358; Zsilák 1991: 53–62, 2004).

1.3. Népszámlálási és becsült létszámadatok

A nemzetiségek mérésére több, de egyaránt pontatlan mutató létezik: a népszámlálási adatok, a nemzetiségi szervezetek és önkormányzatok becslései, valamint a nemzetiségi önkormányzatok választásán leadott szavazatok, szavazók, illetve 2006-tól a választási listákon, a nemzetiségi névjegyzékben regisztráltak száma.

1. grafikon

A szlovák nemzetiségre vonatkozó népszámlálási eredmények a KSH adatok alapján (2001–2022)

Forrás: KSH, 2001., 2011. és 2022. évi népszámlálási adatok, készítette a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete (MSZKI, oslovma.hu)

A 2011-es népszámlálás összevont adatai alapján az ország népességének 6,5%-a (644 524 fő) tartozik valamelyik nemzetiséghez. Összehasonlítva a 2001. évi census adataival (3,2%, 314 060 fő), ez 145,6%-os növekedés (KSH 2014). A nemzetiségi kötődésre vonatkozó önkéntesen megválaszolható kérdésekre a 2022-es népszámlálás során a lakosság 86%-a válaszolt. A népszámlálási eredményeket azonban a nemzetiségek képviselői nem tekintik objektívnek, ezért fenntartással fogadják azokat. Véleményük szerint a magyarországi nemzetiségek jóval többen vannak, sokan nem

vallják be nemzetiségüket. Az okok összetettek (a közelmúlt történelmének traumái, félelem, előítéletek, belpolitika, szomszédságpolitika stb.), kifejtésük egy másik dolgot tárgya lehetne. (A nemzetiségek népszámlálási adatainak elemzéséről bővebben, Mayer szerk. 2013).

A létszámkérdés minden nemzetiség érzékeny pontja, különösen az a magyarországi szlovákság esetében, hiszen ez a nemzetiség a politikában és a szakirodalomban kiemelte a leggyorsabban asszimilálódó magyarországi nemzetiség elnevezést (Fuhl 2002: 51). A 2022. évi census összevont adatai szerint a nemzetiséghez tartozás az anyanyelv és a családi baráti körben használt nyelv alapján a szlovákok alkotják Magyarországon a harmadik legnépesebb nemzetiségi közösséget. Az összevont népszámlálási adatok a magyarországi szlovákok számának drasztikusan csökkenését mutatják 2001 óta, mely szerint 2001-ben 39 266, 2011-ben 35 208, 2022-ben 29 881 szlovák élt hazánkban. Ez a tény elsősorban az anyanyelvi és a nyelvhasználati mutató csökkenésének az eredménye. A szlovák nemzetiségű lakosok száma országos viszonylatban viszont 2011-ig progresszíven növekszik, majd 2022-ben visszaesést mutat (1. grafikon). A magyarországi szlovákok esetében a nemzetiségi hovatartozás nincs összhangban az anyanyelvi bevallásokkal, a két mutató nem fedi egymást. A népszámlálások adatait figyelembe véve a nemzetiségi hovatartozás esetében emelkedő, az anyanyelvi bevallásokat illetően csökkenő tendencia figyelhető meg 2011-ig. A 2022 évi népszámlálás eredményei azonban a szlovák anyanyelvet vallók számában szerény (235 fős) növekedésről tanúskodnak.

A becsült adatok a szlovákság vonatkozásában is jelentősen magasabbak a hivatalos népszámlálási adatoknál. Az Országos Szlovák Önkormányzat⁴ szerint 80–100 ezer a Magyarországi Szlovákok Szövetsége⁵ szerint 60 ezer szlovák él hazánkban. Ennek ugyanakkor ellentmond az önkormányzati és országgyűlési választásokon leadott szlovák szavazatok száma. A 2022. évi parlamenti választásokon a szlovák jelölt 1208 szavazatot kapott, 2018-ban 1245-öt. A szlovákoknak nem sikerült elérniük a kedvezményes nemzetiségi mandátumhoz szükséges szavazatszámot, mely 2022-ben 21 462, 2018-ban 22 424 szavazat volt, ezért mindkét választási ciklusban nemzetiségi szószóló képviselte/-li a nemzetiségi közösséget a parlamentben (Országgyűlési választások 2018, 2022). A 2019. évi önkormányzati választásokon a szlovák képviselőjelöltek 7321 érvényes szavazatot szereztek.

A szlovákokra vonatkozó 2011. évi népszámlálási adatokkal kapcsolatosan Benyó Pál (Beňo 2013) a létszámcsökkenés mellett a következő jelenségekre és tendenciákra mutat rá:

- a Szlovákiával szomszédos megyékben megnövekedett a szlovákok száma a szlovákiai bevándorlás következtében,
- megnőtt azoknak a szlovákoknak a száma, akik elhagyták az eredetileg szlovákok lakta falvakat, városokat, és az új környezetben kis szlovák diaszpórákat hoztak létre.

⁴ Az adat Hollerné Raecskó Erzsébettől az OSZÖ elnökétől származik.

⁵ Az adat Ruženka Egyedová-Baránekovától a MSZSZ elnökétől származik.

A hazai szlovákok statisztikai-demográfiai mutatói azt jelzik, hogy az amúgy is elöregedő összlakossághoz viszonyítva, elöregedettebb. Jellemzően több a nő, mint a férfi. Statisztikus szakértők arra a következtetésre jutottak, hogy az egyszerű reprodukció biztosításához szükséges gyermekszám van meg. A homogén házaspárok aránya alacsony (vö. Ando–Szűcs–Végh szerk. 2004; Gyivicsán 2003 II: 15–32; Homišinová 2003: 60–74).

A Magyarországon élő szlovákság azonban – annak ellenére, hogy létszáma a több mint 300 éves történelme során drasztikusan csökkent – napjainkig megőrizte szellemi és tárgyi kulturális örökségét, nyelvét, hagyományait, kultúráját.

1.4. Településszerkezet, központok

Területileg a szlovák népesség Békés, Komárom-Esztergom és Pest megyékben van jelen legnagyobb arányban, kétharmaduk e megyék településein található. A magyarországi szlovákok lakta, több mint száz, földrajzilag szétszórt település (1. térkép) hálózatában a legmarkánsabbak a délkelet-alföldi városok: Békéscsaba, Szarvas, Tótkomlós. A szlovák anyanyelvű, illetve nemzetiségű népesség szép számban lakik a fővárosban, további közel harmaduk vidéki városokban, kétharmaduk pedig községekben él.

1. térkép

Szlovákok lakta települések Magyarországon

Forrás: Bartalská 2001 (a térképet 2022-ben Juraj Majo dolgozta át)

1.5. Vallás, felekezeti struktúra

A magyarországi szlovákok több mint kétharmada evangélikus és kevesebb, mint egyharmada katolikus. Rajtuk kívül élnek a nyelvszigeteken görögkatolikusok, néhány evangélikus településen nagyobb számban baptisták, a pilisi katolikusok között pedig adventisták. A szervezett telepítések következtében a települések vallási összetétele viszonylag homogén, de vannak vallásilag vegyes települések is (vö. Gyivicsán 1993: 37–41; Gyivicsán–Krupa 1997: 29–34; Uhrinová 2004: 136–141).

Sajátos módon alakult az evangélikus szlovákság etnikai tudata. A 17. századi ellenreformáció támadásaival szemben, a vallási védelmi harc során erős protestáns öntudat alakult ki, mely egyúttal egyfajta nyelvi tudattal is párosult. A magyarországi szlovák evangélikusság ugyanis a 16. század vége óta a biblikus cseh nyelvet használta, s ez a rituális nyelv elkülönítette a vele több helyen együtt élő protestáns (lutheránus) németsegtől. A cseh Biblia és a *Tranoscius* (énekeskönyv) valamint a temetési énekeket magába foglaló cseh, ill. szlovák nyelvű *Funebrál* az evangélikus szlovákok népi életének szimbólumává váltak (Tušková 2015: 175–183, 2021: 98–102). A szlovák katolikusokat a 18. század végétől szlovák nyelvű énekeskönyvekkel, ritkábban Bibliával és nyugat-szlovák nyelvjárásban írt szlovák tankönyvekkel látta el a szlovákiai katolikus egyház (Gyivicsán 2003 II: 123–130).

A magyarországi szlovákok történetében a nyelv fokozatosan háttérbe szorult az egyházi életben. Századunkban azonban újra rendszeressé váltak az országban az anyanyelvű istentiszteletek és misék. Az evangélikus hitéletben nyelvi változást is megfigyelhetünk, napjainkban nagyobb mértékben használatos a *bibličina*, a bibliai cseh nyelv mellett a nyelvjárás és a szlovák irodalmi nyelv is (vö. Tóth 2008: 326–335; Uhrin 2018: 314–331).

1.6. Oktatási, képzési struktúra

A magyarországi szlovák oktatás története a 18. századi migrációig nyúlik vissza. Az első szlovák telepések az újjáalakult helységekben hamarosan templomot és iskolát építettek, mivel pap és tanító is érkezett velük (vö. Bodonyi 1999; Demmel 2021: 59–73; Gyivicsán 2003 II: 76–85; Szabó 2021: 13–47; Szudová 2021: 74–97).

Az egyházi iskolák a különféle társadalmi-politikai nehézségek ellenére 1948-ig, az államosításukig működtek. 1949-ben az állami hatóságok a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségével közösen kezdték el megszervezni a szlovák iskolahálózatot, amelynek Magyarországon nem voltak hagyományai, mert nem létezett, és 1918-ig maga a szlovák nemzet sem rendelkezett vele. 1874–1875-ig működtek azonban szlovák általános iskolák és három gimnázium⁶ is a mai Szlovákia területén, amíg a magyar kormánykörök be nem záratták őket.

⁶ Túrócszentmártonban/*Martin*, Nagyrocén/*Revúca* és a katolikus Znióváralján/*Kláštôr pod Znievom* működtek ebben az időszakban szlovák középiskolák. De nem szabad megfeledkeznünk azonban a híres alföldi evangélikus gimnáziumról sem Mezöberényben (1802–1834), amelyet 1834-ben Szarvasra helyeztek át. Az iskolában európai műveltségű és tudású tanárok tanítottak, és főként alföldi és felvidéki diákok tanultak a történelmi Magyarországról. Ezekben a középiskolákban a tanítás nyelve a szlovák is volt, illetve szlovák nyelvet is tanítottak.

1948-ig szlovák tanítás a mai Magyarország területén csak az alsó tagozaton folyt. Ezekben a kezdetben egynyelvű szlovák iskolákban, a 19. század második felétől a különféle állami és egyházi szabályozások és rendelkezések, elsősorban a magyarosító törekvések következtében szlovák nyelven csak az olvasás, írás és hittan tantárgyakat tanították. A hittan tanítása az Alföldön a bibliai cseh nyelven írt egyházi irodalomra épült, amely a nyelvi hierarchiában sok éven át az első helyen állt, ezt követte a magyar nyelv, míg a szlovák nyelvjárások az utolsó helyen álltak.

A magyarországi szlovák iskolarendszer 1949–1958 között épült ki. Ekkor jöttek létre a szlovák óvodák, általános iskolák, kollégiumok, gimnáziumok és kezdődött el a szlovák pedagógusok képzése. A tanítás/nevelés ekkor még szlovák nyelven zajlott. A következő meghatározó év a magyarországi szlovák oktatás történetében 1961, amikor egy miniszteri rendelet értelmében az egynyelvű nemzetiségi iskolákat kétnyelvűvé alakították át. Azóta a humán tárgyakat szlovákul, a természettudományokat pedig magyarul oktatják, az eredeti elképzelések szerint úgy, hogy a diákok szlovákul is megtanulják a szakkifejezéseket. A szlovák értelmiség számos képviselője 1961-et tekinti az asszimiláció felgyorsulása kezdeti évének.

A magyarországi szlovák iskolákban a szlovák iskolarendszer létrejötté és kiépítése után a Lúdvít Štúr által kodifikált szlovák irodalmi nyelv lett a tanítás nyelve. Az iskolában a gyerekek a kezdetektől sem az anyanyelvükön tanultak, hiszen a tanterv tudomást sem vett az egyes települések valódi anyanyelvről, a település-nyelvjárásokról. A tanárok döntő többsége nem is támogatta az iskolában, órákon való használatát. A dialektusokat a múlt század 50-es és 60-as éveiben közösségi szinten még beszélték Erre a tudásra lehetett/kellett volna az iskolai oktatásban építeni. A magyarországi szlovák nyelvjárásokkal való ismerkedést először az 1997-ben életbe lépő NAT, illetve az Irányelvek a nemzeti és etnikai kisebbségek oktatásáról című jogszabály írja elő kötelező érvénnyel. Igaz a nyelvjárásokat már a tanulók, de a szüleik többsége sem ismeri, a kultúrtörténet, nyelvtörténet és nemzetiségi identitástudat szempontjából mégis fontos, hogy az oktatás részévé vált.

Napjainkban Békéscsabán, Sátoraljaújhelyen, Szarvason és Tótkomlóson működik kétnyelvű szlovák–magyar általános iskola, Békéscsabán az általános iskola mellett gimnázium is. A budapesti, szintén komplex oktatási intézmény az alsó- és középfokú oktatásban egyaránt az egynyelvű szlovák oktatásra törekszik. Ezen kívül 25 nyelvoktató általános iskolában, a szarvasi Vajda Péter Evangélikus Gimnáziumban tanulhatnak szlovákul az érdeklődők, és 40 óvodában ismerkedhetnek a gyerekek a nyelvvel és szlovák kultúrával.⁷ A szlovák és kétnyelvű iskolák, a sátoraljaújhelyi kivételével a tanulói létszám növelése érdekében és a szlovák nyelvi alapok elsajátítása céljából fokozatosan saját óvodákat hoztak létre. A kezdeményezés pozitív fogadtatását jelzi, hogy a szülők az óvodások többségét a nemzetiségi iskolákba íratják be.

⁷ Köszönjük a statisztikai adatokat az Országos Szlovák Önkormányzat (OSZÖ) oktatási referensének, Lázár Erikának.

Hasonlóan pozitívan értékelhetjük a 0. évfolyam bevezetését a budapesti iskolában, a szlovákiai vendégtanárok alkalmazását, a korszerű tankönyvek megjelenését, a népismeret tanítását, a különféle ösztöndíjakat, a rendszeres és gyakori anyaországi táborokat, kirándulásokat és még folytathatnánk az oktatást támogató intézkedések sorát (vö. Demmel–Tušková szerk. 2021; Szabóová Marloková 2021: 101–116; Tušková–Uhrinová 2021: 177–234; Uhrinová 2016: 43–55).

A szlovák családok döntő többsége hazánkban nem – vagy csak részben – képes továbbadni gyermekeiknek nyelvi, kulturális örökségét így az oktatási intézményekre hárul az a feladat és felelősség, hogy

- elsajátíttassák tanulóikkal elődeik nyelvét,
- őrizzék, ápolják, fejlesszék a szlovák hagyományokat és kultúrát,
- kialakítsák a származástudatot,
- és a tudatosan vállalt értéként kezelt kettős kötődést és kétnyelvűséget.

A szlovák nemzetiség és nyelv fennmaradásában ezért döntő, meghatározó szerepe van a pedagógusoknak és oktatási intézményeknek. Szükséges hangsúlyozni azonban, hogy az iskola egyedül nem képes eleget tenni a társadalmi elvárásoknak. Kevés, ha a tanuló csak itt találkozik a szlovák nyelvvel, hagyományokkal, kultúrával, vagyis a szlovák nemzetiségi léttel. Az iskola hatását kell hogy erősítsék, minél sokoldalúbban és folyamatosan az egyéb nemzetiségi intézmények és szervezetek. E mellett az iskola falain kívül is rendszeresen tapasztalniuk kellene a tanulóknak, pedagógusoknak és szülőknek, hogy a többségi magyar környezetük is, támogatja, értéként kezeli, elfogadja és igényli azt a másságot, amit ők képviselnek.

A szlovák oktatás területén az elmúlt években komoly változások mentek végbe, melyek igen ellentmondásos helyzetet és tendenciákat eredményeztek. A rendszerváltozás után egyrészt folyamatosan és drasztikusa csökkent a nyelvoktató iskolák, így a szlovákul tanulók száma (1. táblázat), másrészt az új oktatáspolitikai dokumentumoknak⁸ köszönhetően jelentős tartalmi és szervezeti változások léptek életbe. A szlovák iskolák helyzetének javítása és a gyermeklétszám növelése érdekében az Országos Szlovák Önkormányzat (*Celoštátna slovenská samospráva*) élt a nemzetiségi törvényben megfogalmazott jogi lehetőséggel, mely a nemzetiségek számára biztosítja a kulturális autonómia megteremtése céljából saját iskolák, intézmények működtetését. 2004-től fokozatosan átvette saját fenntartásába az iskolákat. Az Országos Szlovák Önkormányzat fenntartásában működik a békéscsabai, budapesti, sátoraljaújhegyi, szarvasi és tótkomlói iskola.

Az Országos Szlovák Önkormányzat fenntartásában működő kétnyelvű iskolák és a budapesti iskola helyzete stabilizálódott, tárgyi feltételeik lényegesen javultak. A nemzetiségi oktatást támogató hazai és szlovákiai intézkedéseknek és belső innovációnak köszönhetően a diákok száma is fokozatosan emelkedik.

⁸ Nemzeti alaptanterv és a Kisebbségi oktatás és nevelés irányelvei, melyeket később többször módosítottak.

1. táblázat
Szlovák iskolák⁹ és szlovákul tanuló diákok száma. Forrás: OSZÖ, MSZKI

Tanév	1987/1988	2015/2016	2021/2022
Ált. iskolák száma	75+5	32+5	25+5
Tanulók száma	6916+695	2715+953	2580+908
Gimnáziumok száma	2	2	2
Középiskolások száma	nincs adat	94	137

Ugyanez mondható el a települési nemzetiségi önkormányzatok által fenntartott három iskoláról.¹⁰ Nem hallgathatjuk el azonban, hogy a nemzetiségi iskolákra is jellemző sőt, hatványozottan a magyarországi oktatás kritikus helyzete, a túlzott központosítás, gyakori változások, mindenekelőtt a pedagógushiány. Ezt a tendenciát támasztja alá a nagyon alacsony hallgatói létszám a szlovák nemzetiségi pedagógusképző intézményekben, melyen egyelőre nem változtatott a közelmúltban bevezetett, mindenképpen dicséretes tanárképzést támogató ösztöndíjrendszer.

Ma Magyarországon három felsőoktatási intézményben tanulhatnak az érdeklődők szlovák nyelvet, irodalmat és kultúrát, s vehetnek részt szlovák pedagógusképzésben. Ezek a következők: Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK, Szláv és Balti Filológiai Intézet (Budapest); Gál Ferenc Egyetem, Nemzetiségi és Idegennyelvi Tanszék (Szarvas); Szegedi Egyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Szlovák Nyelv és Irodalom Tanszék (Szeged). A végzős középiskolások a szlovákiai egyetemeken is folytathatják tanulmányaikat ösztöndíjasként.

A nyelvoktató iskolák mellett a felsőoktatás a magyarországi nemzetiségi oktatás legérzékenyebb területe, elsősorban az alacsony hallgatói létszám miatt (vö. Tušková 2016; Uhrinová 2012: 10–12, 2016: 48–50).

1.7. Politikai és kulturális önszerveződési adatok 1989 óta

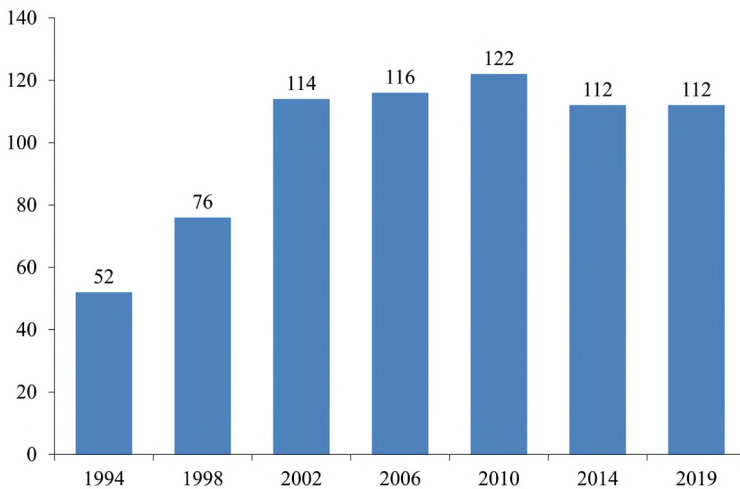
A magyarországi szlovákok társadalmi életében jelentős változásnak tekinthetjük a rendszerváltozás éveit. A közösségi asszimilációba, a szlovák–magyar nyelvcserebe a történelme során többször csendesen beletörődő nemzetiség aktivitása a nyolcvanas évek végén hihetetlen mértékben megnőtt. A szlovákok sorra hozták létre új szervezeteiket, intézményeiket, később önkormányzataikat. A változások jogi alapját *A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi törvény* teremtette meg, mely a későbbiekben is bizonyíthatóan jól ösztönözte a nemzetiségek öntevékenységet. A törvényt többször módosították, míg elkészült a jelenleg hatályos *A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi törvény*¹¹ melyet szintén folyamatosan változtatnak, kiegészítenek.

⁹ Szlovák nyelvoktató iskolák (75, 32, 25) + egy nyelvű, illetve két nyelvű szlovák iskolák (5) és tanulók száma.

¹⁰ Mátraszentimrén, Mogyorósbányán és Nézsán a települési nemzetiségi önkormányzatok az iskolák fenntartói.

¹¹ <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.TV>

A szlovák nemzetiségi önkormányzatok száma az 1994–2019-es időszakban több mint kétszeresére nőtt (2. grafikon). Az első választási ciklusban 52 szlovák önkormányzat működött, 2019-es nemzetiségi önkormányzati választásokon 112 képviselőtestület alakult Magyarországon. 1995. márciusában megválasztották az 53 tagú Országos Szlovák Önkormányzatot, 1996. tavaszán megalakult a fővárosi szlovák önkormányzat (*Budapeštianska slovenská samospráva*), majd fokozatosan létrejöttek a megyei önkormányzatok Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Komárom-Esztergom, Nógrád és Pest megyében.

2. grafikon

A szlovák önkormányzatok száma 1994–2019 között Magyarországon

Forrás: MSZKI

Az önkormányzatok tevékenységének is köszönhetően eddig soha nem látott mértékben aktivizálódott a szlovák nemzetiség kulturális élete vidéken és a fővárosban egyaránt. Nincsen olyan falu, város vagy budapesti kerület, ahol legalább évente egyszer ne rendeznének valamilyen nagyszabású kulturális programot. A képviselőtestületek támogatják a helyi szlovák oktatást, anyanyelvi hitéletet a népi együttesek működését, falunapokat, fesztiválokat szerveznek, kiadványokat, folyóiratokat, adnak ki stb. Az önkormányzatok új feladatként intézményeket is fenntartanak, ezek főként falumúzeumok, néprajzi gyűjtemények, de van ahol átvettek már iskolákat is (vö. Homišinová–Uhrinová–Ondrejovič 2013; Uhrin 2009: 6093–6094).

Az Országos Szlovák Önkormányzat fenntartásában 13 intézmény működik:

- *Ludové noviny* hetilap (az alapítás éve 1957, az elődje *Naša sloboda*, 1949), <http://www.luno.hu/>¹²
- *Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku*/Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete (az alapítás éve 1990) <http://vusm.slovaci.hu/>

¹² A tanulmányban szereplő web és facebook oldalak érvényességét 2023. december 6-án ellenőriztük.

- *Slovenské divadlo Vertigo/Vertigo* Szlovák Színház (az alapítás éve 1997), <https://divadlovertigo.hu/>
- *Ústav kultúry Slovákov v Maďarsku/Magyarországi Szlovákok Kulturális Intézete* (az alapítás éve 2003, korábban Szlovák Közművelődési Központ), <https://slovakultura.hu/>
- *Knižnica a dokumentačné centrum Slovákov v Maďarsku/Magyarországi Szlovákok Könyvtára és Dokumentációs Központja* (az alapítás éve 2003, korábban Szlovák Dokumentációs Központ), <http://sdc.slovaci.hu/>
- *Pedagogické metodické centrum Slovákov v Maďarsku/Magyarországi Szlovákok Pedagógiai Módszertani Központja* (az alapítás éve 2003).
- *Verejnoprospešná nadácia za Slovákov v Maďarsku/Magyarországi Szlovákokért Közhasznú Alapítvány*, (az alapítás éve 2008), <http://www.mszz-ka.hu/>
- *Nezisková verejnoprospešná spoločnosť s ručením obmedzeným pre služby a zúžitkovanie nehnuteľnosti SlovakUm, obchodná spoločnosť CSSM/SlovakUm Szolgáltató és Ingatlanhasználó Non-profit Közhasznú Korlátolt Felelősségű Társaság* (Kft., az alapítás éve 2015, korábban Legátum, 2006, cégbíróságon bejegyezve 2009).
- *Budapeštianske slovenské odborné kolégium/Budapesti Szlovák Szakkollégium*, (az alapítás éve 2018), <http://www.odbornekolégium.hu/>
- valamint a békéscsabai <https://szlovak-bcs.edu.hu/>, budapesti <https://szlovak-bp.edu.hu/>, szarvasi <http://www.szlovak-szarvas.edu.hu/>, sátoraljaújhelyi <https://szlovak-sujhely.edu.hu/> és tótkomlói <https://tkszlovakiskola.edu.hu/> iskolák.

Ezen intézmények többsége már a kulturális autonómia jegyében jött létre, s jelentős szerepet töltenek be a magyarországi szlovák nemzetiség hagyományainak, kultúrájának, tárgyi és szellemi örökségének a megőrzésében, fejlesztésében.

A szlovák önkormányzati rendszer – annak ellenére, hogy a testületek sokáig keresték a helyüket és működési lehetőségeiket – nagymértékben járult/járul hozzá a szlovákok önszerveződéséhez, a közösség életében bekövetkezett más pozitív változások mellett a szlovák nyelvhasználat terjedéséhez is Magyarországon. A szlovák nyelv megőrzése prioritást élvez ugyanis az önkormányzatok és intézményeik többségének a tevékenységében.

A civilszervezetek, egyesületek, szintén lehetőséget biztosítanak a szóbeli és írásbeli szlovák nyelvű kommunikációra. Napjainkban, hazánkban négy országos hatáskörű szervezet működik. Közülük a legnagyobb hagyományokkal, az első országos társadalmi és kulturális szervezet, a *Zväz Slovákov v Maďarsku/Magyarországi Szlovákok Szövetsége* (<http://www.zsm.hu>) rendelkezik, mely 1948-ban alakult. A Szövetségnek az egyes régiókban helyi tagszervezetei vannak/voltak. A rendszerváltozás után közülük több önálló szervezetként regisztráltatta, jegyeztette be magát a cégbíróságon. A Szlovák Szövetség sokoldalú, minden korosztályt megszólító, programokban gazdag tevékenysége napjainkban is jelentős (vö. Gyivicsán 1980; Fuhl 2010: 15–16).

Az önállósodott, volt szövetségi tagszervezetekből 2004-ben alakult meg először a *Združenie dolnozemských slovenských organizácií*/Alföldi Szlovák Szervezetek Szövetsége majd az *Únia slovenských organizácií v Maďarsku–združenie*/Magyarországi Szlovák Szervezetek Úniója/Egyesülete <https://www.facebook.com/uniaslovakov.szlovakunio/> tótkomlói székhellyel. Jelenleg összesen 17 tagszervezetük van az ország minden szlovákok által lakott régiójából. Működési területük 8 megyére és a fővárosra terjed ki. Az Országos Szlovák Önkormányzat közgyűlésében jelöltjeik alkotják a többséget, és az elnököt is e szervezet adta.

1989-óta sikeresen működik a *Organizácia slovenskej mládeže v Maďarsku*/Magyarországi Szlovák Fiatalok Szervezete <https://hu-hu.facebook.com/maszfisz/>. Alapcélja a magyarországi szlovák nemzetiségű fiatalok érdekvédelme. Céljai közé tartozik továbbá a szlovák kulturális tradíciók fiatal generációkkal való megismertetése, hagyományainak progresszív megőrzése, a szlovák nyelv ápolása és fejlesztése, a szlovák nemzetiségű fiatalok egyéni és közösségi jogérvényesítésében való közreműködés. Az egyesület kiemelt feladatának tartja Magyarország és a Szlovák Köztársaság (*Slovenská republika*) közötti kulturális és társadalmi együttműködés elősegítését (Kunovac 2013: 8–9).

A *Slovenský spolok Identita*/Identita Szlovák Egyesület <https://identita.hu/> a legfiatalabb magyarországi szlovák szervezet, 2011-ben alakult. Az egyesület célja és feladata a szlovák nyelv ismeretének, a vallási és kulturális hagyományoknak az ápolása és átörökítése. A szervezet legfőbb célkitűzése a fiatalabb korosztály és a középgeneráció bevonása a magyarországi szlovák közéletbe. Az Identita pár év alatt országos szervezetté nőtte ki magát, a nemzetiségi önkormányzati választásokon önálló országos listát tud állítani.

Az országos egyesületeken kívül szükséges és illik megemlíteni a tartalmas munkát végző regionális és helyi szervezeteket, klubokat, köröket, szakköröket, melyek a magyarországi szlovákok társadalmi és kulturális életének aktív és nélkülözhetetlen szereplői.

2. Tótkomlós – a kutatott település

Tótkomlóst 1746-ban szlovák evangélikus telepesek alapították, akik a 18. század elején a történelmi Magyarország északi megyéiből – a mai Szlovákia területéről menekültek az Alföldre – a növekvő jobbágyterhek, a túlnépesedés és a válásüldözés elől (Komlós-pusztá, mely a komló szóból származik 1415 óta ismert). „Tót-Komlós” településnév 1746 óta létezik, amikor az 1742-ben Szentandrásra (ma: Békésszentandrás) települt szlovákok 1746-ban áttelepültek a Szentandráshez hasonló szintén Rudnyánszky József birtokához tartozó Komlós pusztára és megalapították a községet. Tótkomlós azonban nem egy egyszeri betelepülés nyomán született meg, illetve újjá, hanem a szlovák telepesek kisebb-nagyobb csoportjainak egymást követő letelepedése eredményeként. A „honfoglalók” másik csoportja már Békésszentandrás érintése nélkül érkezett meg Komlóra, közvetlenül Nógrád,

Pest megyéből, illetve Szarvasról (vö. Gombos 1996, 2008: 23–28). Tótkomlós lakossága a szlovák északi nyelvterület nem egyetlen vidékéről származik, hanem a közép-szlovák nyelvjárások déli csoportjaiból indult el déli irányba – esetenként átmeneti tartózkodási helyek közbeiktatásával és jutott el végleges lakóhelyére, Tót-Komlóásra. Tótkomlós mai szlovák nyelvjárása – hasonlóképpen, mint az írott emlékek – hűen megőrizte e többféle nyelvjárás területéről való származás nyelvi/nyelvjárási jegyeit.

A tótkomlói szlovák evangélikus közösségnek nyelvi magatartásformáit és nyelvi értékeit nagymértékben befolyásolta az evangélikus egyház nyelve a cseh *Králici Biblia* nyelve, amely a 16. század végétől a szlovák evangélikusok liturgikus és irodalmi nyelvéné vált. A latin mellett ezen a nyelven oktattak a szlovák evangélikus iskolákban is. Az evangélikus szlovákok *beszélt szlovák nyelve, a nyelvjárás* és a *cseh egyházi nyelv* között sajátos hierarchia alakult ki, normatív nyelvváltozatnak a bibliai cseh nyelvet a *bibličtinát* tartották (bővebben: Gyivicsán 1996; Zsilák 1996).

Tótkomlóson 1947-ig, a magyar–szlovák lakosságcsere lebonyolításáig, a szlovák kultúra meghatározó szerepet töltött be úgy a közösség kulturális életében, mint a mindennapi társadalmi kapcsolatokban, hétköznapi életében. E sokoldalúan rétegzett és gazdag tartalmú szlovák nyelvű kultúra jelen volt a kultúra mindhárom alaprétégeiben: a népi az egyházi és a magas kultúrában. A polgári (elit) kultúra befogadói és hordozói, művelői és közvetítői elsősorban a középparaszti és iparos rétegek voltak. A funkcionálisan gazdagon differenciált szlovák nyelv ma is él Tótkomlóson, bár több területen – elsősorban az egyházban és a családban – jelentősen visszaszorult. Továbbá nem egyenlő arányban vált aktív hordozójává minden generáció és társadalmi réteg.

A tótkomlói szlovák nyelvjárás jellemzését, egyben az anyaország közép-szlovák nyelvjárásaihoz való viszonyának elemzését Pavol Ondrus (1956) munkái tartalmazzák. A tótkomlói szlovák dialektust rögzíti a Magyarországi szlovák nyelvjárások atlasza is (Fügedi–Gregor–Király 1993). A nyelvjárás sajátos voltának – a kevert típusú nyelvjárás problematikájával Király (2000) tanulmánya foglalkozik. Ugyancsak Király (1965) szentel figyelmet a tótkomlói szlovák nyelvű írásbeliség emlékeinek. A tótkomlói szlovák nyelv funkcionális rétegződését és a metaforikus kifejezésmód néhány típusát a tótkomlói szlovák nyelvben Zsilák (1996: 363–372, Žiláková 2000: 91–101) elemzi. Gyivicsán (1996) Tótkomlós etnokulturális változásaiával foglalkozik, a nyelv-kultúra-közösség kapcsolatrendszerét tárja fel.

A szlovák nyelv és kultúra megőrzését, továbbfejlesztését hivatott napjainkban szolgálni az 1948-ban megalapított szlovák általános iskola, az 1949-ben több kultúrcsoport (tánc-, színjátszó-, dalkör stb.) fúziójának eredményeként létrejött Tótkomlói Népi Együttes, az 1970-es évek elején megalakult Ifjúsági Fúvószenekar, valamint iskolai utánpótlás együttese az 1991-ben alakult Harmónia. 1987-től működik a Komlói Szlovákok Szervezete, de a Magyarországi Szlovákok Szövetségének 1945 óta folyamatosan van helyi szervezete a településen. A szervezetnek jól

működő Szlovák Klubja is van. Tótkomlóson 1994-ben jött létre a szlovák nemzetiségi önkormányzat és 2004-től működik a Magyarországi Szlovákok Kulturális Intézetének Regionális Központja.

A városban több néprajzi gyűjtemény is található, melyek közül a legjelentősebbek az 1972-ben megnyílt Szlovák Tájház, az 1985-ben felépített Tanyamúzeum, de több magánember is rendelkezik Tótkomlóson értékes gyűjteménnyel.

Két költője is van a településnek Számuel Pál (*Pavol Samuel*) és Antal György (*Juraj Dolnozemský*) akik önálló szlovák nyelvű verseskötetekkel jelentkeztek. Hrivnák Mihály író, újságíró szintén szlovák nyelven jelentetett meg novellákat, regényeket, tanulmányokat. Závada Pál Jadviga párnája és Milota című művei a tótkomlósi szlovákságnak állítanak szépirodalmi emléket.

Az 1993 óta havonta megjelenő *Komlósi Hírmondó* rendszeresen tartalmaz szlovák mellékletet is, a városi televízió is rendszeresen sugároz szlovák nyelvű műsorokat.

Tótkomlós 1993-ban városi címet kapott. A 2001. évi népszámlálás adatai alapján a településen 6 547-en éltek, szlovák nemzetiségűnek 1 159-en, szlovák anyanyelvűnek 1 175-en vallották magukat. Tótkomlós szlovák lakosságának a szlovák szervezetek, önkormányzat által becsült létszáma azonban a népszámlálási adatokat jóval meghaladja. Szerintük a népesség kb. 30–35%-a szlovák, ill. szlovák származású. A 2011-es népszámlálás során a szlovák nemzetiséget megjelölők száma a tíz évvel korábbihoz képest több mint 100-zal nőtt. Ez azt jelzi, hogy a nemzetiségi hagyományokhoz, kultúrához, a szlovákság hazai örökségéhez való kötődés egyre többek számára fontos. A 2022-es census eredményei azonban drasztikus csökkenést mutatnak a szlovákságra vonatkozó minden mutató tekintetében (2. táblázat).

2. táblázat

Tótkomlós város népszámlálási adatai 2001, 2011 és 2022-ben

Forrás: KSH, 2001., 2011. és 2022. évi népszámlálási adatok, készítette az MSZKI

Cenzus éve	2001	2011	2022
Teljes népesség lakosság	6547	6016	5344
Szlovák nemzetiséghez tartozók – összevont adatok	1159	1292	654
Anyanyelv	1175	830	303
Szlovák kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődnek	1370	nincs adat	553
A nyelvet családi, baráti körben rendszeresen használja	1146	970	345

A Tótkomlósi Szlovákok Szervezete és a nemzetiségi önkormányzat vezetői komoly segítséget nyújtottak a következő alfejezetben bemutatott kutatásban. A terepmunka során egyértelmű pozitív fogadtatást, nagyfokú segítőkészséget

tapasztaltunk úgy a szlovákság hivatalos képviselői (nemzetiségi önkormányzat, szlovák szervezet, iskola) mint az interjúalanyok körében (Tótkomlós jelenéről bővebben lásd <https://www.totkomlos.hu/>).

3. Az NKFP kutatás

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, az ELTE BTK Magyar Nyelvi Tanszéke és a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetének közös kutatása alapján A nyelvi másság dimenziói: *A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei című NKFP 5/126/2001 sz. projektum* keretében végeztük a tótkomlói szlovák nyelvhasználatot elemző alapkutatást. A projektum vezetői és kidolgozói Bartha Csilla és Borbély Anna voltak. A kutatás empirikus kérdőíves módszerrel történt, de szerepet kaptak benne más szociolingvisztikai módszerek is, mint pl. a részt vevő megfigyelés és dokumentumgyűjtés stb. A kutatási eredmények a nyelv választás, kódváltás, kétnyelvűség, nyelvjáráshoz fűződő viszony, nyelvi attitűdök, sztereotípiák témakörében mutatnak összefüggéseket (Tóth–Tušková–Uhrinová–Žiláková 2005: 240–324; Tóth–Tuska–Uhrin–Zsilák 2005: 235–266, 2010a: 109–148, 2010b: 107–149).

3.1. A megkérdezettek általános jellemzése

A 70 fős minta rétegzettségének és a kérdőív 142 kérdésének összeállítása Bartha Csilla és Borbély Anna projektvezetők koncepciója szerint történt (Bartha–Borbély 2001, 2006). A kutatásban részt vevők kiválasztásában a szlovák nemzetiségi önkormányzat és a Komlói Szlovákok Szervezete volt segítségünkre. A kérdőívet szlovákra Zsilák Mária fordította le. A kutatócsoport tagjai: Tóth Sándor János, Tuska Tünde, Uhrin Erzsébet, Zsilák Mária voltak, akik a terepmunkát 2003. decembereiben és 2004. januárjában végezték el. A településre vonatkozó adatok egy részét 2023-ban frissítettük, aktualizáltuk. A szlovák nyelvű kommunikáció és kérdőív az interjúalanyok nagy többségénél nem okozott gondot, néhány fogalmat kellett magyarra fordítanunk (pl. állampolgárság, nemzetiség). A fiatalabb korosztály képviselői többször magyarul válaszoltak a kérdéseinkre, a passzív nyelvtudást azonban esetükben is tapasztaltuk.

A nevét valamennyi adatközlő elárulta, ebből arra következtethetünk, hogy már nem félnek nyilatkozni. A nevüket legtöbbször szlovákul adták meg, ezzel is demonstrálva a nemzetiséghez való tartozást. Utalva továbbá arra, hogy rendszeresen használják mindkét változatot (a személyneveket érzékeny adatként kezeljük).

Az alapkutatásban a megkérdezettek 48,6%-a (34 fő) nő, 51,4%-a (36 fő) férfi, Tótkomlóson született 85,5% (59 fő), máshol 13% (9 fő), külföldön 1,4% (1 fő), de ők is több mint tíz éve élnek a településen. 20–40 év közötti az adatközlők 22,9%-a (16 fő), 41–60 közötti 48,6% (34 fő), 61–85 közötti 28,6% (20 fő). A minta enyhén torzít, mivel a nemzetiségi aktivitás és jövő szempontjából a legmeghatározóbb réteg a közép és fiatal korosztály felülreprezentált. A természetes populációban az

idősebb korosztály a legnépesebb. Mindig Tótkomlóson élt 75,8% (50 fő), hosszabb-rövidebb ideig másutt is 24,2% (16 fő). Az interjúalanyok 44,3%-ának (31 fő) alapfokú, 41,4%-ának (29 fő) középfokú, 14,3%-ának (10 fő) felsőfokú a végzettsége. A városban összességében több diplomás él, ők főként pedagógusok, a humán értelmiség képviselői. A kutatás során szerzett személyes tapasztalatok alapján megállapíthatjuk, hogy az idősebb korosztály képviselői közül sokan az egyházi iskolákban – alapfokon – az írás-olvasást és a hittant tanulták csak szlovákul, mivel 1948-ig nem volt kiépített szlovák iskolahálózat Magyarországon. A közép- és fiatal generáció tagjai között többen vannak, akik a helyi szlovák iskolát végezték el és a békéscsabai szlovák gimnáziumot. Főiskolán, egyetemen szlovákot csak a leendő pedagógusok tanultak, tanulhattak, mivel a felsőfokú képzésben máig is csak erre van lehetőség Magyarországon (vö. Gyivicsán 2003 II: 76–85; Maruzsová-Šebová 2000: 61–63; Tušková 2016: 35–49; Uhrin 2004: 114–143).

A tótkomlósi szlovákok evangélikus vallásúak, a megkérdezettek 96,8%-a (60 fő), 3,2%-uk (2 fő) katolikus. Templomba kevesen, illetve ritkán jártak, melynek fő oka az volt, hogy 2003–2004-ben nem volt szlovákul tudó papjuk, s hogy ritkán voltak szlovák nyelvű istentiszteletek. Például: *Naši kňazi, žiaľ, nevedia po slovensky, len po maďarsky* (Papjaink, sajnos nem tudnak szlovákul, csak magyarul).¹³ Ez érzékenyen érintette a tótkomlósi szlovákságot, mivel a múltban általában volt szlovákul beszélő lelkészük.

A település jelenlegi (2024-ben) evangélikus lelkésze beszéli a szlovák nyelvet, így minden vasárnap a magyar nyelvű istentisztelet előtt van szlovák nyelvű szertartás is. A gyülekezet neve is kétnyelvű Tótkomlósi Evangélikus Egyházközösség/*Evanjelický cirkevny zbor a.v. v Slovenskom Komlóši*.

A megkérdezettek 88,2% (60 fő) otthon tanult meg szlovákul, 11,8% (8 fő) az óvodában, iskolában. Ebből az adatból arra következtethetünk, hogy az interjúalanyoknak a helyi szlovák nyelvjárás az anyanyelvük, mivel azt részben vagy egészben, de már a gyerekkorukban elsajátították. A magyar nyelvet is otthon tanulták meg az adatközlők közül sokan, 61,2% (41 fő), a többiek az óvodában, iskolában, 38,8% (26 fő). Az adatokból azt feltételezhetjük, hogy a megkeresett 70 személy kb. egyharmada nőtt csak fel egynyelvű szlovák családi környezetben, kétharmaduk már valószínűleg kisgyerek kora óta áll kapcsolatban a magyar nyelvvel, s azóta *kétnyelvű* valamilyen módon.

A következő kérdések megválaszolása előtt fordítanunk, illetve tisztáznunk kellett több esetben a fogalmakat. Főként az idősebbek és a kevésbé iskolázottak nem értették szlovák nyelven, illetve néhányan nem tudják a különbséget az állampolgárság, nemzetiség között. Magyar állampolgárságú 98,6% (69 fő), egyéb 1,4% (1 fő). Szlováknak tartja magát 69,6% (48 fő), szlováknak és magyarnak 21,7% (15 fő), magyarnak 8,7% (6 fő). A válaszok azt mutatják, hogy a tótkomlósiak többsége még mindig erős szlovák identitástudattal rendelkezik, bár már kezd teret hódítani a

¹³ A fejezetben szereplő szlovák idézeteket magyarra a szerzők fordították.

kettős kötődés is, és a fiatalok közül többen már magyarnak tartják magukat. 67,6%-nak (46 fő) szlovák az anyanyelve, 19,1% (13 fő) vallotta magát kettős anyanyelvűnek (kétnyelvűnek), magyar anyanyelvű 13,2% (9 fő).

A kutatás eredményeinek a tükrében megállapíthatjuk, hogy a tótkomlói adatközlőknek az anyanyelvük a szlovák, mivel a többségük részben vagy teljesen gyermekkorában sajátította el. Esetükben tehát elsőként megtanult nyelv, elsődleges, primér nyelv. A megkérdezettek másik nagy csoportja a másodlagos szocializáció során tanult meg szlovákkul, de érzelmileg erősen kötődik a szlovák kultúrához és nyelvhez. Azonosulnak elődeik nyelvével, illetve szlovák anyanyelvűként azonosítja őket a többségi társadalom. A magyarországi szlovákokra is igaz azonban Lanstyák István által létrehozott terminus az „ambivalens anyanyelv” elnevezés, mely szerint ugyanaz a személy különböző anyanyelvűnek minősül az egyes kritériumok szerint, s nyelvhasználatára a többségi nyelv dominanciája a jellemző (Lanstyák 2000). Gyivicsán (Divičanová) Anna (Gyivicsán 1993: 232–259, Divičanová 1999) megközelítésében a magyarországi szlovákság elsősorban *érzelmileg* kapcsolódik az anyanyelvéhez, elődei nyelvéhez. A szlovák anyanyelvhasználat tehát elsődlegesen, érzelmektől vezérelve, és nem társadalmi szükségszerűségből motivált. Utilitarisztikus gyakorlati szempontok, a „lét kényszere”, a társadalmi-gazdasági kihívások és külső kapcsolatok segítették elő a kétnyelvűség kialakulását.

A kutatás során szerzett adatok arra engednek következtetni, hogy a tótkomlói házasságokra az intraetnikus kapcsolatok a jellemzőek, igaz a csökkenő tendencia is kimutatható a kettős identitás megjelenésével párhuzamosan. A csoporton belüli házasságok nagy száma is hozzájárul ahhoz, hogy éveken keresztül egészen a közel múltig, tovább hagyományozódott a szlovák nyelv. Hordozóivá váltak a fiatalabb generáció képviselői is, mégha a nyelvtudásukra inkább a passzív nyelvismeret a jellemző.

Az összesített adatok szerint a tótkomlóiak többsége, az adatközlők több mint a fele rendszeresen bekapcsolódik a szlovák szervezet munkájába, több mint egy tizedük pedig kimondottan aktívnak mondható, de a válaszadók majdnem felének a megnyerése, aktivizálása még várat magára.

A *Mitől érzi magát szlováknak?* kérdésre a legtöbben azt válaszolták, hogy *Mert ez az anyanyelvem* 37,7% (23 fő), ezt követik a szülők 29,5% (18 fő), nem sokkal marad el a közösség sem, mint szociolingvisztikai változó 24,6% (15 fő), a *Mert ezen a nyelven beszélek* választ 8,2% (5 fő) jelölte meg. A kapott válaszok alapján megállapíthatjuk, hogy a nemzetiségi identitás meghatározásánál Tótkomlóson még mindig a nyelvtudásnak, az anyanyelvnek tulajdonítanak a legnagyobb szerepet.

Fontos identitás-meghatározó tényező a származás, a családi indíttatás, de új elemként közel hasonló mértékben jelenik meg a közösség is, mely valószínűleg már napjaink közösségi aktivitásának az eredménye.

A kutatás alanyainak 94,1%-a (64 fő) járt Szlovákiában. Megállapíthatjuk, hogy a kutatás időszakában és napjainkban is a rendszeres, gyakori szlovákiai

kapcsolattartás a jellemző a tótkomlósi szlovákokra. Az intenzív szlovákiai kapcsolattartás annak köszönhető, hogy a tótkomlósiak több mint a fele áttelepült 1946-ban Szlovákiába. Bebizonyosodott Tótkomlóson, hogy az anyaországgal való kapcsolattartás semmivel sem pótolható, pozitív hatással van úgy a nemzetiségi identitástudatra, mint a nyelvtudásra. Az élő, modern szlovák nyelvi környezetben való gyakori tartózkodást az egyik legfontosabb nyelvmegőrzési faktornak tartjuk, hasonlóképpen a szlovákiai kapcsolattartásból származó többi lehetőséghez, mint például a partnerek vizontlátogatásai Tótkomlóson, melyek szintén jó alkalmak az anyanyelven való kommunikációnak, nyelvgyakorlásnak.

Szlovákiában az adatközlők nagy többsége 68,8%-a (44 fő) „szlovákul“ beszél, sokan megállapították, hogy a tótkomlósi szlovák nyelvjárás ismeretével kitűnően elboldogulnak Szlovákiában. Mindkét nyelvet használja kinttartózkodásaik alkalmával 6,3% (4 fő), magyarul beszél 25% (16 fő).

A megkérdezetteknek osztályozniuk kellett, hogy mennyire értették meg Szlovákiában a szlovák nyelvet. 42,4% (28 fő) jelesre (5) minősítette a beszédértését, 28,8% (19 fő) jóra (4), 18,2% közepesre (3), 9,1% (6 fő) elégségesre (2), elégtelen (1) osztályzatot 1,5% (1 fő) adott magának. A válaszok szerint megállapítható, hogy az adatközlők többségének nincsenek megértési problémái Szlovákiában a hétköznapi kommunikáció szintjén. Ide kívánczik egy megjegyzés, a szaknyelv, ill. szakszöveg esetében nem kaptunk volna hasonló eredményt, mivel ezekre a nagyszámú szakszó és idegenszó használat a jellemző. A különböző foglalkozások, tudományágakban használt terminológia megértése az iskolázottak számára is gondot jelent.

3.2. Nyelvválasztás

A tótkomlósi családok többségénél a mindennapi kommunikáció nyelve a helyi dialektus, mely a közép-szlovákiai nyelvjárás egyik változata (Balleková 2004: 53–62; Fügedi–Gregor–Király 1993; Király 2000: 79–84; Štolc 1949). A nyelvi gyakorlat azonban igen differenciált. Megtalálhatók a városban a csak tótkomlósi tájnyelvet, a művelt köznyelvet és a legmodernebb mai szlovák irodalmi nyelvet beszélők egyaránt (Gyivicsán: 1996: 379–395; Zsilák 1996: 363–372).

Tótkomlóson a megkérdezett adatközlők többsége az édesanyjával/édesapjával 38,2%/36,9% (26/24 fő) mindig szlovákul beszél (beszélt). A kapott adatok alapján megállapíthatjuk, hogy az édesapjukkal kicsit többen beszélnek magyarul, mint az édesanyjukkal a szlovák nyelvhasználati mérleg kis mértékben az édesanya javára billen, mely valószínűleg annak köszönhető, hogy az idősebb generációt képviselő édesanyáknak még nem volt munkaviszonyuk, s emiatt tovább őrizték meg, illetve használták családi körben az anyanyelvüket.

A nagyszülőkkel való kommunikáció mutatóinak elemzése a szlovák nyelvhasználat erőteljes növekedését mutatja, ami egyértelműen azt támasztja alá, hogy az életkor kapcsolatban van a nyelvhasználattal. Az idősebb korosztály még rendszeresen beszél szlovákul, illetve az idősebbekkel még rendszeresen beszélnek szlovákul.

Az anyai/apai nagyszüleivel 70%/79,2% (42/42 fő) használja (használta) mindig a szlovák nyelvet a mindennapi érintkezés során.

A testvérükkel/testvéreikkel a legtöbben már mindig magyarul beszélnek 39,3% (24 fő). *Mojho brata dali do mađarskeje škole, lebo nazdali, že takto sa zaobíjde ľahšie. Vie, rozumie po slovensky, ale ťažko rozpráva*¹⁴ (A testvéremet magyar iskolába írtatták. Azt mondták a szüleim így könnyebben boldogul, de tud, ért szlovákul csak nehezen beszél).

A házastárssal való kommunikációban a megkérdezettek többségénél szintén a magyar nyelv a meghatározó, 41,5% (27 fő) beszél mindig magyarul férjével/feleségével. A nyelvhasználati görbe a magyar nyelv további erőteljes növekedését mutatja a gyerekekkel való kommunikáció vizsgálatakor. A kutatásban résztvevők 50,8%-a (30 fő) a gyerekeivel mindig magyarul beszél, csak szlovákul már senki. Hasonló tendenciát figyelhettünk meg a kutatásban résztvevő kétegyházi román és tarjáni német közösség körében (Bartha–Borbély–Erb–Uhrin 2013: 557–576). Érdekes, ellentétes irányú összefüggést állapíthatunk meg az óvoda/iskola hatásáról a kétnyelvű nyelvhasználatra. A megkérdezettek többsége 45,8% (27 fő) ugyan akkor is csak magyarul kommunikált gyermekeivel mielőtt még nem jártak óvodába/iskolába, de voltak olyanok is, 25,4% (15 fő), akik ekkor még csak szlovákot használtak. Amióta a gyerekek óvodába/iskolába jártak/járnak, lényegesen csökkenek az egyik oldalon a szlovák nyelvhasználat mutatói, a másik oldalon viszont még látványosabb csökkenést állapíthatunk meg a gyerekekkel való magyar nyelvhasználatban. Növekedett a két nyelvet egyforma gyakran használók száma 34,8% (23 fő), és a magyar nyelv dominanciája mellett az *olykor, néha* szlovákul beszélők száma is 45,5% (30 fő). Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy az óvoda/iskola egyrészt a magyar nyelv használatát erősíti, másrészt pozitívan befolyásolja a családon belüli, az otthoni szlovák nyelvhasználatot is. *Musíme sa čím viac slovensky rozprávať s deťmi, opravovať ich, lebo chodia do slovenskej školy* (Muszáj egyre többször szlovákul beszélnem a gyerekekkel, ellenőrizni kell őket, mert a szlovák iskolába járnak). Így vall erről a helyzetről az egyik válaszoló. A tótkomlói terepmunka tapasztalatai alapján megállapíthatjuk, hogy az anyanyelvhasználat visszaszorulása, a magyar nyelvhasználat térnyerése az óvoda/iskola hatására az idősebb generáció képviselőinél következett be, melynek okai összetettek.

Az unokákkal való kommunikációban nagyon szerény mérvű elmozdulást tapasztalhatunk a szlovák nyelvhasználat javára. Igaz, csak az idősebb korosztály képviselői körében, mivel a kutatásban résztvevők 65,6%-nak (46 fő) nincs még unokája. Ezt kismértékű pozitív irányú változást valószínűleg a szlovák nemzetiség növekvő aktivitásának és az kedvező társadalmi-politikai környezetnek tudhatjuk be.

Môj syn a moja dcéra a aj vnučka vedia po slovensky, s nimi obyčajne slovensky hovorím. Vnuk nevie. Veľmi ma bolí, že vnuk nevie po slovensky (A fiam és a lányom

¹⁴ A kérdésekre kapott válaszok szlovák nyelven hangzottak el, jelen tanulmányban a szerzők fordították magyarra.

meg a lányunokám tudnak szlovákul, velük általában szlovákul beszélnek. A fiúunokám nem tud. Nagyon fáj, hogy a fiúunokám nem tud szlovákul).

Másik példa: *Moje deti sa v škôlke naučili po slovensky. Jedna dcéra maturovala v slovenskom gymnáziu a druhá teraz chodí na jazykový kurz. Vnučka na univerzite si tiež vybrala slovenský jazyk. Vnuk chodí do slovenskej školy. Na moje otázky maďarsky odpovedá. Spieva, tancuje, ale hovoríť nechce* (A gyerekeim az óvodában tanultak meg szlovákul. Az egyik lányom a szlovák gimnáziumban érettségizett, a másik most jár szlovák nyelvtanfolyamra. Az unokám szintén a szlovák nyelvet választotta az egyetemen. A fiú unokám a szlovák iskolába jár. Szlovák kérdéseimre magyarul válaszol. Énekel, táncol, de beszélni nem akar).

A fiatalabb korosztály döntő többsége már a szociolingvisztika terminológiája szerint az úgynevezett emlékezők (remembers) csoportjához (lásd Bartha 1999: 128) tartozik, közülük sokan, ha nem járnak/jártak a szlovák iskolába, nem sajátítják el teljesen a szlovák nyelvet, de még kicsit értik. Képesek még használni, továbbadni kötött lexikai egységeket, például ételek elnevezéseit, mint pl. *cigánka, hurike, mozgóčka*, köszönési formákat, dalokat, szólásokat, mondókákat. A nyelvhasználati kérdőívek kitöltésekor nekik többször kellett fordítani magyarra a kérdéseket.

A megkérdezettek 55%-a (33 fő), ha találkozik szlovák tanárával szlovákul beszélget vele. Többen jegyezték meg, hogy a szlovákiai vendégtanárokkal mindenképpen, akik véleményünk szerint is a nyelvmegőrzés fontos faktorai. *A Milyen nyelven beszél saját papjával?* kérdésre 38-an válaszoltak, a *Milyen nyelven beszél a templomban hívőtársaival, gyülekezeti társaival szertartás előtt vagy után?* kérdésre pedig 39-en. A templomba járók 68,4%-a (26 fő) a pappal csak magyarul beszél. A szertartás előtt és után hívőtársaikkal azonban már többen beszélnek szlovákul.

A válaszolók 43,3%-a (26 fő) szomszédjaival egyforma gyakran beszél szlovákul és magyarul, csak magyarul – indoklásuk szerint elsősorban azért, mert magyar a szomszéd – 36,7% (22 fő). A válaszadók közül sokan barátaikkal, ismerőseikkel csak szlovákul beszélnek 33,8% (23 fő), egyforma gyakran szlovákul és magyarul, 27,9% (19 fő). Amikor azonban magyar is jelen van a társaságban csak magyarul kommunikál 52,2%-uk (36 fő), hogy ők is értsék, miről beszélnek, indokolták.

A városházán dolgozó szlovákokkal a legtöbben csak magyarul tárgyalnak 39,7% (27 fő), csak szlovákul 29,4% (20 fő). Többen tartották szükségesnek hangsúlyozni, hogy a Városházán kevés szlovák dolgozik, és azt, hogy a szlovák nemzetiségi önkormányzat tagjaival általában szlovákul beszélnek.

A megkérdezettek zöme munkahelyén szlovák kollégáival egyforma gyakran érintkezik szlovák és magyar nyelven 27,4% (17 fő), csak szlovákul beszélget 24,2% (15 fő), csak magyarul szintén 24,2% (15 fő). Ezek az adatok azt mutatják, hogy Tótkomlóson jelen van még a szlovák nyelv a munkahelyeken is, az oktatási intézmények kivételével azonban minden bizonnyal csak az informális beszédhelyzetekben.

A fenti következtetést támasztja alá a vásárlások során használt szlovák nyelv is, ahol a megkérdezettek 34,4%-a (22 fő) a piacon mindig szlovákul beszél. A boltokban a legtöbben mégis mindig magyarul kommunikálnak, 42,2% (27 fő).

Az, hogy az orvossal nem tudott, szlovákul beszélni nem okozott gondot a nyilatkozó tótkomlóiak döntő többségének 97,1%-nak (66 fő) Az egyik megkérdezett kiegészítette a válaszát. *Keď sme mali aj takého doktora, ktorý vedel aj po slovensky, zhovárali sme sa aj po slovensky nie o chorobe ale o tom ako sa máme, čo robíme, čo sme varili. Nájdu sa aj taki ktorí vedia slovensky* (Amikor olyan orvosunk volt, aki tudott, beszélgettünk szlovákul is, nem a betegségről, hanem arról, hogy vagyunk, mit csinálunk, mit főzünk. Akadnak, akik tudnak szlovákul). Ez a megjegyzés jól tükrözi a szlovák és a magyar nyelv közötti funkció és munkamegosztást.

Ha a tótkomlóiak összefutnak a városban kommunikációjukban a megkérdezettek többségénél a szlovák nyelv dominál, 40,6% (28 fő) beszél mindig szlovákul a földijével. *Radujeme sa, že sa môžeme zhovárať slovensky* (Megörülünk, hogy beszélhetünk szlovákul).

A kutatásban résztvevők többsége a szlovák szervezetek rendezvényein mindig szlovákul beszél 48,9% (22 fő). Ezekből a válaszokból is kiderül, hogy a rendszeresen tartott szlovák programok a nemzetiségi identitástudat erősítése mellett, jó alkalmak az anyanyelv ápolásának, a szlovák nyelvű kommunikációnak, s ezáltal a nyelvmegőrzés fontos faktorai.

A kérdőív következő kérdései az automatizmusokra irányultak. Az intim szféra fontos nyelvhasználati színtér, hiszen itt – a pszicholingvisztika eredményeit is figyelembe véve – az automatizmusok működnek, melyek elárulják, mennyire él még „legbelül” a szlovák nyelv. Skutnabb-Kangas anyanyelv meghatározása szerint is nagy szerepe van az automatizmusoknak (idézi Rot 1987). Egyik meghatározása alapján azt tekinti anyanyelvnek, amelyen az ember számol, gondolkodik.

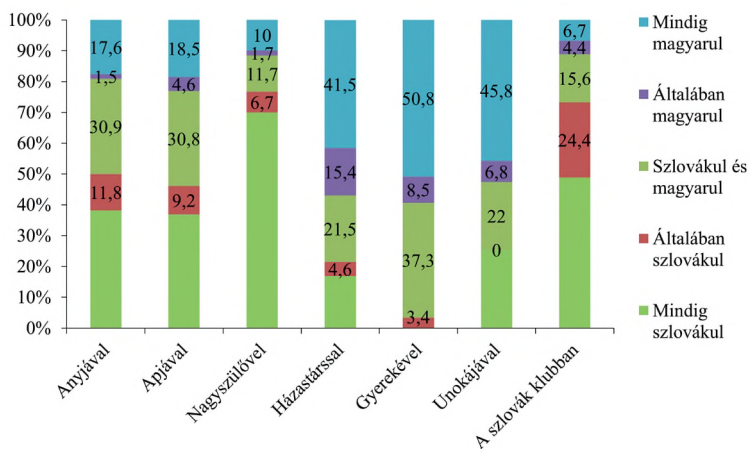
A tótkomlói adatközlőknek még megvan a szlovák nyelvtudása, de a magyar nyelv használata a meghatározó. A megkérdezettek 44,6%-a (25 fő) magyar nyelven álmodik. Egyforma gyakran mindkét nyelven 30,4% (17 fő). *Slovensky sa mi sníva o minulosti o rodine* (Szlovákul a múlttól a családról álmodok). A *Milyen nyelven imádkozik magában* kérdésre 37-en válaszoltak. A válaszadók 40,5%-a (15 fő) magyar nyelven imádkozik magában. Mindig szlovákul imádkozik 35,1% (13 fő).

A megkérdezettek 55,1%-a (38 fő) magyar nyelven számolja a pénzt. Többségük az iskolában magyarul tanulta meg a négy számtani alpműveletet: az összeadást, a kivonást, a szorzást és az osztást. Ez a tény is befolyásolja a magyar nyelv használatának magas arányát. A kutatás alanyai egyforma gyakran káromkodnak mindkét nyelven 50,0% (27 fő), magyar nyelven 37,0% (20 fő). Az empirikus kutatás eredményei alátámasztották a szlovák nyelv jelenlétét Tótkomlóson a vizsgált időszakban (3. grafikon).

Az adatok statisztikai¹⁵ elemzése alapján kiderült, a nyelvválasztás az életkorral és a szlovák nyelv és nemzetiségi identitás felvállalásával mutat erős kapcsolatot. Egyértelmű az összefüggés a megkérdezett személyek életkora, nemzetiségi

¹⁵ A magyarországi szlovákok adatainak statisztikai feldolgozását Vargha András végezte a ROPStat statisztikai programcsomaggal (Vargha 2016).

identitása és a nyelvhasználat között. Azok akik szlovák anyanyelvűnek és nemzeti-ségűnek vallották magukat gyakrabban használják a szlovák nyelvet. Az idősek többet beszélnek szlovákul, mint a fiatalabbak. Az erősebb szlovák nyelvi és nemzeti-ségi azonosságtudattal rendelkezők gyakrabban és szívsebben érintkeznek szlovák anyanyelvükön. Ezt az eredményt támasztják alá a szlovák kutatóintézet más kutatásai is (Divičanová 2004: 21–31; Homišinová 2008, 2013: 53–62; Tušková 2016; Tušková–Uhrinová 2021: 177–234; Uhrin 2008: 145–223, Uhrinová 2017: 278–291; Žiláková 2004: 433–444).

3. grafikon
Milyen nyelven beszél? (k32–34, k37–39, k51)
Forrás: MSZKI

3.3. Nyelvtudás, szubjektív vélekedések a nyelvekről

A következőkben a válaszolók azon adatait mutatjuk be, amelyek önbevallás alapján szlovák és magyar nyelvtudásuk értékelésére és az általuk beszélt nyelvekről kialakult vélekedésekre vonatkoznak.

3.3.1. Nyelvtudás

A következő kérdéscsoport a kutatásban résztvevők nyelvtudásának önértékelésére irányult, az alábbiak szerint 1-től 5-ig kellett a kérdésre válaszolva értékelniük szlovák nyelvi készségeiket.

- 5: Mindent tökéletesen
- 4: Könnyen
- 3: Többé-kevésbé
- 2: Nehezen
- 1: Egyáltalán nem

A szlovák nyelvű újságokat a kutatásban résztvevő tótkomlóiak többsége (31 fő) könnyen megérti; többé-kevésbé 24,3%-uk (17 fő), mindent tökéletesen ért 15,7% (11 fő). Többen megjegyezték, hogy az egyetlen szlovák nyelvű országos hetilap a *Ludové noviny* nyelvezete nehéz a számukra, főként a sok idegen szó miatt. *Naše slovenské noviny v Maďarsku vydané ťažko rozumiem, na Slovensku vydané ľahšie. Sú také slová v novinách ktoré musím pozrieť v slovníku, alebo sa na ne opýtať, lebo neviem, čo znamenajú. Nové slová, ktoré sa používajú na Slovensku nepoznám. Mi aj tak len komlóšsky vieme* (A mi újságunkat, a magyarországit, nehezen értem, a szlovákiait könnyebben. Vannak az újságban olyan szavak, amelyeket meg kell nézzek, kérdezzek, mert nem tudom mit jelent. Az új szavakat a Szlovákiában használatosakat nem tudjuk. Mi csak a komlósit tudjuk, így is úgy is).

A magyar nyelvű újságokat a kutatásban résztvevő tótkomlóiak többsége tökéletesen érti 90% (63 fő), 10% (7 fő) könnyen megérti.

A tótkomlói szlovák nyelvjárást az adatközlők többsége tökéletesen beszéli a szubjektív önértékelés alapján 50% (35 fő), 25,7% (18 fő) könnyen beszéli, többé-kevésbé tudja 17,1% (12 fő).

Az irodalmi szlovák nyelvtudását a megkérdezettek nagyrésze 40,6% (28 fő) önértékelése szerint többé-kevésbé érti, könnyen beszéli, 24,6% (17 fő), szerinte nehezen beszéli 15,9% (11 fő).

A magyar nyelvet a kutatásban résztvevő tótkomlóiak többsége tökéletesen beszéli 80% (56 fő), 18,6% (13 fő) könnyen beszéli.

Az önértékelés alapján is megállapíthatjuk, hogy a tótkomlóiak napjainkban a magyar nyelvet tudják a legjobban, s a szlovák sztenderd, normatív irodalmi nyelvet a legkevésbé.

A kutatásban résztvevő tótkomlóiak szlovákul és magyarul egyformán szívesen beszélnek 55,1% (38 fő), ők azok, akik képesek megfelelő színvonalon kommunikálni mindkét nyelven, s jellemző rájuk a kettős kötődés. *Magyarul beszél szívesebben* 29,1% (20 fő), indoklásuk szerint, mert magyarul tudnak sokkal jobban. Szlovákul beszél szívesebben 15,9% (11 fő), ők az idősebb korosztály képviselői.

A megkérdezettek 58,6%-a (41 fő) magyarul beszél a legtöbbit, egyforma gyakran használja mindkét nyelvet 28,6% (20 fő), szlovákul beszél többször 12,9% (9 fő).

A megkérdezettek 90%-a (63 fő) magyarul olvas, 10% (7 fő) olvas szlovák és magyar nyelven egyforma gyakran.

A statisztikai adatok azt bizonyítják, hogy a nyelvtudásra a nem nincs szignifikáns hatással. Az életkor (k4) viszont szignifikáns összefüggést mutat a nyelvjárással ismeretével (k58), különösen a nők esetében, de kimutatható az összefüggés a férfiaknál is. Ugyanez elmondható a szlovák nemzetiségi identitás és a nyelvtudás összefüggéséről, de már a dialektus mellett az irodalmi nyelv (k59) és az írásos szövegértés (k56) vonatkozásában is.

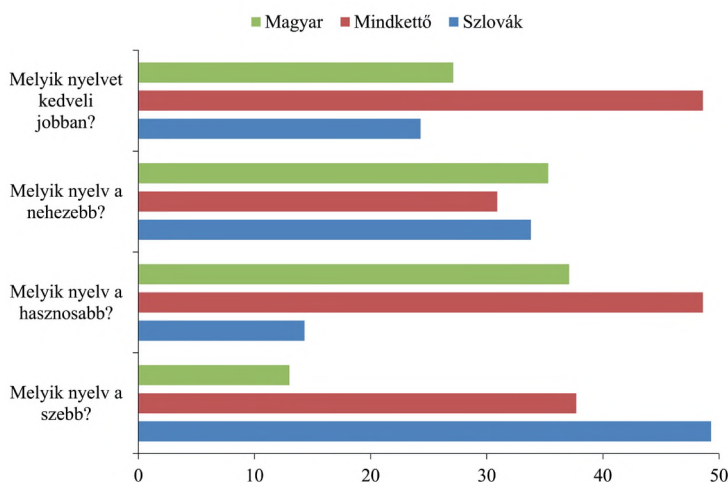
3.3.2. A nyelvi attitűdök

A *Melyik nyelv áll önhez közelebb?* kérdésre a válaszadók 55%-a (38 fő) jelölte meg mindkét nyelvet, 15%-uk (11 fő) a szlovákot, 29%-uk (20 fő) a magyart. Ez erős kettős kötődésre utaló eredmény.

A standard, Szlovákiában használt nyelvváltozat presztízse első látásra nagyobb-nak tűnik, hiszen közel 70%-ban (47 fő) ezt a nyelvváltozatot tartják szebbnek, ezt azonban beárnyékolja az irodalmi nyelv 80%-osra (54 fő) megítélt nehézsége (k65, 67). Tótkomlóson egy igen archaikus formában fennmaradt közép-szlovák nyelv-járásat használnak, mely eredetileg az irodalmi nyelv alapjául szolgáló liptói, túróci nyelvjárásokhoz tartozik, de a mai standard szlovák nyelvtől mind időben, mind térben távol áll. A tótkomlósiak jó része értéknek tartja saját nyelvjárását, elismerve az *irodalmi nyelv* elsődlegességét – a helyi iskolában is ez utóbbit tanítják. Saját dialektusukat és a szlovákiai szlovák nyelvet nagyjából egyformán hasznosnak ítélik meg: a 66. kérdésre (*Melyik nyelv hasznosabb?*) adott válasz nagyban függött attól, hogy a válaszadó helyi viszonylatban gondolkodott-e vagy általánosságban. Az első esetben a *komlósi nyelvjárás* a hasznosabb (26%, 17 fő), hiszen ha szlovákul beszélnek a településen, akkor kötetlen kommunikációs helyzetben mindenképpen ez a hasznosabb nyelv. Másrészt viszont a szlovák, mint irodalmi nyelv, mint az iskolában oktatott nyelv kerül előtérbe (43%, 28 fő). A válaszadók 30%-a (20 fő) egyformán hasznosnak ítéli meg a két nyelvváltozatot. A szlovák nyelvjárás és irodalmi nyelv megítélésére vonatkozó kérdéssor negyedik eleménél (k68: *Melyik nyelvet szereti jobban? A Komlóson vagy a Szlovákiában használatosat?*) fordul a kocka: az először – vélhetőleg külső, racionális szempontok alapján – szebbnek tartott irodalmi szlovákkal szemben 61%-ban a helyi nyelvjárásat szeretik jobban, ez erős érzelmi kötődésre utal.

A magyar nyelvvel összefüggő attitűdök (4. grafikon) elemzésekor érdemes viszapillantani az előző fejezet adataira. A válaszadók 12–15%-a egyértelműen a szlovák nyelvet tartja magához közelebb állónak és ezt is használja leggyakrabban. A többiekhez általában mindkét nyelv közel áll, de a magyart használják gyakrabban. Az érzelmi kötődés és a mindennapi élet praktikuma a 69–72. kérdésekre adott válaszokban is tükröződik. A szlovák nyelvet azok is szebbnek érzik (k69), akik mindkettőt, vagy a magyart tartják hasznosabbnak (k70). A megkérdezettek közel fele (48%) nem tudott egyértelműen dönteni, hogy melyik nyelvet szereti jobban (k72). Az, hogy a szlovák vagy a magyar a nehezebb, attól függ, hogy saját nyelvtudása vagy általános nyelvtani szempontok alapján kaptuk a választ. Az erre vonatkozó 71. kérdésre adott válaszok kiegyenlítettek: 30% (20 fő) körüli azok aránya, akik a szlovák nyelvet tartják nehezebbnek, a másik közelítően egy harmad a magyart, a többi egyformán ítéli meg. Általános az a vélemény, amely a 75. kérdésre (*A szlovák nyelvvel érteti meg magát jobban a világban, vagy a magyarral?*) adott válaszból igen szignifikánsan megmutatkozik: A szlovák nyelv külföldi nyelvhasználat esetén jóval hasznosabb, mint a magyar (47% vs. 8%) (a nyelvek presztízsről lásd Borbély 2001: 177).

Az idősebb korosztályhoz a szlovák nyelv áll közelebb, ők még ebben nőttek fel. A Szlovákiában használt nyelvváltozat számukra nehezebb, mivel nincs és nem is volt vele kapcsolatuk. Néhányan szlovákiai utazások során szereztek olyan élményeket, hogy kiejtésük alapján ottani magyarnak nézték őket, és az is előfordult, hogy rájuk szóltak, hogy ne beszéljenek magyarul. Az iskolában tanított irodalmi szlovákot is nehéznek tartják a legidősebbek, erre hivatkozva „nem értik” unokáik szlovák produkcióját. A kérdőív néhány kifejezése is gondot okozott nekik. Az idősebbek a szlovákot kedvelik jobban, mint a magyart és azt is tartják szebbnek, a hasznosság és a nehézség megítélése azonban független az életkortól, ezek racionálisabb szempontok. Szintén nem függ a válaszadó életkorától az, hogy a szlovákkal jobban boldogulunk a világban, mint a magyarral (Borbély 2001: 100).

4. grafikon
A szlovák és a magyar nyelv megítélése
Forrás: MSZKI

A férfiak között többen vannak, akiknek a magyar nehezebb, mint a szlovák. A nők egy kicsit jobban szeretik a szlovákot, de a többség egyformán mindkét nyelvet. Ezt az eredményt csak látszólag a nem befolyásolja, valós alapja az életkor és a foglalkozás területén keresendő (nyugdíjas és aktív tanárnők sokasága a megkérdezettek között).

A férfiak elnézőbbek a kódkeveréssel kapcsolatban: ezt természetesnek tartják, míg a nők között a sok pedagógus igyekszik kerülni ezt a jelenséget. A férfiak gyakrabban jártak, járnak más településekre dolgozni, így többször kerülnek kapcsolatba a magyar nyelvvel. Ezek a foglalkozásbeli eltérések befolyásolják a nemek közötti nyelvi attitűdökkel kapcsolatos különbséget.

A megkérdezettek 44%-a volt alacsony végzettségű, 41%-uk középfokú, 15%-uk felsőfokú. Az iskolázottság nem mutatott összefüggést a vizsgált attitűdökkel, de

említésre méltó, hogy az iskolázottabbak többre tartják a szlovákiai nyelvváltozatot a tótkomlósínál. Ez az iskolában oktatott szlovák irodalmi nyelv hatásának tulajdonítható. Hasonlóan kis mértékben, de szebbnek tartják az iskolázottabbak a szlovákot a magyarnál. A nemzetiségi iskolában eltöltött évek nem csak a szlovák nyelvtudásra vannak pozitív hatással, hanem az itt vizsgált attitűdöknél is a szlovák irányába billentik a mérleg nyelvét.

A nyelvhasználat bevallott gyakorisága több ponton összefügg a nyelvi attitűdökkel, ami indokolt, hiszen a szlovákot gyakran használók markánsabb véleményt alkothatnak a nyelvjáráshoz és a magyar nyelvhez fűződő viszonyról. Nem meglepő, hogy aki a szlovákot használja gyakrabban, ahhoz ez a nyelv áll közelebb, ezen belül is a tótkomlói változat. A férfiak ráadásul hasznosabbnak is tartják a szlovákot a magyarnál, elsősorban a nagyvilágban történő boldogulást tekintve.

A nyelvtudás hasonlóan összefügg az attitűdökkel, mint a nyelvhasználat. Minél jobban beszél valaki szlovákul, akár irodalmi nyelven, akár nyelvjárásban, annál közelebb áll hozzá a szlovák nyelv. Az irodalmi szlovák nyelven jól beszélők többsége is a tótkomlói nyelvet tartja szebbnek, hasznosnak és nehéznek egyformán. Ez a csoport a magyar–szlovák összehasonlításban a szlovákot jelöli meg kedvesebbnek, szebbnek, a hasznosság és a nehézség szempontjából viszont érdekes módon nem szignifikáns a nyelvtudás. Magyarul minden megkérdezett jól beszél, ők a komlói nyelvjárás hasznosságát és a szlovák nyelv nehézségét emelik ki.

A helyi magyarokról alkotott kép és a nyelvi attitűdök összefüggéseit a k114. (*Hogyan viselkednek a magyarok a szlovákokkal?*) és k115. (*Hogy érzi, változott a magyar–szlovák viszony mostanában?*) kérdések és a nyelvi attitűdökre vonatkozó 65–75. kérdésekkel mértük. A helyi magyarokról a megkérdezettek 69%-a (48 fő) pozitív véleményt formált, 29%-uk (20 fő) pedig semleges, a negatív sztereotípiák száma elenyésző. Ez az eredmény annak is köszönhető, hogy a tótkomlói magyarok többsége kitelepített szlovákiai magyar. Ugyanúgy alakul a gyakorisági eloszlás szerinti százalékarány, mint a szlovákiai szlovákokkal kapcsolatban (k113). Azok között, akik kifejezetten jó véleménnyel voltak a magyarokról sokan jobban szeretik a magyar nyelvet a szlováknál.

A szlovákiai szlovákokhoz a komlói válaszadók 80%-át (56 fő) jó viszony fűzi, 20%-uk (14 fő) semlegesen nyilatkozott, negatív sztereotípiákat nem mutat a kérdőív. Ez a jó viszony a szlovák nyelv megítélésében pozitív szerepet játszik. A szlovákiai nyelvváltozat presztízse magasabb a komlói nyelvjárásénál és a magyarnál jobban kedvelik a szlovákot azok, akik szeretik a szlovákiai szlovákokat. A tótkomlóiak nagyon toleránsnak bizonyultak a többi nemzetiséggel szemben. A magyar–szlovák viszony régebben (a lakosságcsere utáni évtizedekben) kiélezettebb volt, de ezt az idő és a generációváltás elsimította.

3.3.3. Nyelvmegtartással, nyelvcserevel, nyelvtudással kapcsolatos nyelvi attitűdök

A nyelvmegtartással kapcsolatban markáns véleményekkel találkozunk. A megkérdezettek többsége kiáll a mellett, hogy a szlovák származású gyerekeknek meg kell tanulniuk szlovákul, meg kell őrizni a szlovák nyelvet, és ha a szlovák kultúra részei akarnak lenni, tudniuk kell szlovákul. Elutasítják azonban azt a módszert, hogy a szlovákok a nyelv megőrzése érdekében egymás között házasodjanak, csak egy harmaduk tart attól, hogy a vegyes házasságból származó gyerekek nem fognak tudni szlovákul. A vegyes házasság nem jelentett veszélyt a szlovák nyelvhasználatra, amikor még Tótkomlós tiszta szlovák település volt és élő volt a hagyományos népi kultúra. Annak idején, ha egy magyar fiatal került a családba az megtanult szlovákul és a szlovák többséghez asszimilálódott. Ma azonban ez már nem így van, de a régi gyakorlat miatt nem érzékelik az asszimilálódás lehetőségét, veszélyét. A megkérdezettek kétharmada véli úgy, hogy Magyarországon nem nézik le a szlovákokat és hogy a nemzetiségi törvény segít a nemzetiségek helyzetén.

A magukat tudatosan szlováknak és szlovák anyanyelvűnek vallók többsége az idősebb válaszadók közül kerül ki. Ez azt eredményezi, hogy a nyelvmegtartással kapcsolatos attitűdjüket az életkor befolyásolja, nem annyira a szlovák nemzetiségi identitás (Borbély 2001: 181).

3.3.4. Etnikai identitás

Ebben az alfejezetben az etnikai identitást hozzuk összefüggésbe az életkorral, a nemmel, az iskolázottsággal, a felekezeti hovatartozással, a házastárs, a szülők és nagyszülők nemzetiségével, a nemzetiségi nyelvhasználat gyakoriságával, a nyelvmegtartással kapcsolatos attitűdökkel, a nyelvtudással és a sztereotípiákkal, előítéletekkel.

A nemzetiségi identitással kapcsolatban a következő kérdésekre kerestük a választ.

- *Milyen nemzetiségűnek tartja magát?* (k14) a válaszadók 69,9%-a (48 fő) a szlovák nemzetiséget, 21, 8% (15 fő) mindkét nemzetiséghez tartozónak vallotta magát és 8,7% (6 fő) magyar nemzetiséget jelölte meg.
- *Mi az anyanyelve* (k15) kérdésre 67,6% (46 fő) a szlovákot jelölte meg, 19,1% (13 fő) mindkettőt és 13,2% (9 fő) pedig magyar anyanyelvűnek tartja magát.
- *Szülei szlovákok voltak* (k16) kérdésre a válaszadók 84,6% (55 fő) igen, mindkét szülőm szlovák (volt) választ adta és 15,4% (10 fő) csak az egyik szülőm (volt) szlovák választ jelölte meg.
- *Őn szlováknak érzi magát* (k22) kérdésre a megkérdezettek 75,0%-a (51 fő) igennel válaszolt, 13,2% (9 fő) szlováknak is és magyarnak is vallotta magát és 11,8% (8 fő) magyarnak mondta magát.

Megállapítható, hogy sem a férfiak, sem pedig a nők esetében nincs korreláció az iskolai végzettség és a nemzetiségi identitás között. Ez azt jelenti, hogy iskolázottságuk egyáltalán nem befolyásolta a válaszaikat, illetve nemzetiségi hovatartozásukat.

A nőknél több esetben van korreláció az életkor és a nemzetiségi identitás között. Ez azt jelenti, hogy az idősebb adatközlő a (k14, 15, 22) kérdésekre a kisebb értékű válaszokat jelölte meg. Vagyis, szlovák nemzetiségűnek tartja magát, anyanyelve szlovák és szlováknak érzi magát.

A férfiak esetében csak egy kérdésre adott válaszuk volt szignifikáns, ami az életkor és a nemzetiségi identitás összefüggéseit illeti. Az idősebb tótkomlói férfiak is a kisebb értékű válaszokat jelölték meg a (k22) kérdésnél, vagyis szlováknak érzik magukat.

Az anyanyelv (k15) vizsgálata során megállapítható a nemek szerinti különbség, miszerint a nők 81,8%-a (27 fő) és a férfiak 54,3%-a (19 fő) vallotta magát szlovák anyanyelvűnek. Mindkét nyelvet egyformán anyanyelvének érzi a nők 12,1% (4 fő) és a férfiak 25,7% (9 fő). Magyar anyanyelvűnek a nők 6,1% (2 fő) és a férfiak 20,0% (7 fő) érzi magát.

A nők esetében a házastárs nemzetisége és a nemzetiségi identitás összefügg. Ha férjük szlovák nemzetiségű a (k15, k22) kérdésekre a kisebb értékű válaszokat adták meg, tehát szlovák anyanyelvűnek és szlováknak érzik magukat. A férfiak válasza ennek az összehasonlításnak a függvényében csak a (k22) kérdés esetében volt szignifikáns, tehát ha feleségük szlovák, pozitívan befolyásolhatja őket, szlováknak érzik magukat.

A szülők nemzetisége szintén befolyásoló tényező. Minél kisebb értékeket kapunk a (k16) kérdésre, a válaszadó annál kisebb értékeket vall a nemzetiségi identitással kapcsolatos kérdésekre. A nők esetében ez azt jelenti, hogy ha mindkét szülője szlovák nemzetiségű, úgy ő is szlovák nemzetiségűnek vallja magát, anyanyelvének a szlovákot tekinti és szlováknak érzi magát. A férfiak esetében ez az összefüggés szignifikánsan csak a nemzetiségi kérdésnél jelentkezett, tehát ha mindkét szülője szlováknak vallotta magát ez a férfi válaszadó nemzetiségi hovatartozására pozitívan hatott, tehát ő is szlovák nemzetiséginek tekintette magát.

A legnagyobb összefüggést a nagyszülők és a szlovák identitás közötti kapcsolatban véljük felfedezni. A nagyszülők számának nemzetiségi hovatartozása nagyban befolyásolta a megkérdezettek szlovák etnikai identitását Tótkomlóson. Erre negatív kapcsolat a jellemző. Tehát, ha a válaszoló mindkét nagyszülője (apai és anyai ágon is kettő-kettő) szlovák nemzetiségű, nagyobb valószínűséggel a kutatásban résztvevő is a nemzetiségi csoportot jelöli meg saját nemzetiségének (k14), anyanyelvének (k15) és vallja magát nemzetiséginek, esetünkben szlováknak (k22).

A tótkomlói női adatközlők esetében nagyfokú kapcsolat jellemző a nyelvtudás és az etnikai identitás között. Minél magasabb szinten beszéli az adatközlő a tótkomlói, helyi szlovák nyelvet, annál inkább tartja magát szlovák nemzetiségűnek, érzi magát szlováknak (k14, 22) és anyanyelvének is a szlovák nyelvet jelöli meg (k15).

Ezt támasztja alá az az adat is, mely szerint minél jobban beszéli valaki a magyar nyelvet (k60), annál inkább magyar nemzetiségűnek vallja magát (k14). Azok a nők, akik jól beszélik a szlovák irodalmi nyelvet (k59), szintén nagyobb valószínűséggel tartják magukat szlováknak mint magyarnak (k22).

A férfiaknál egyetlen adat volt szignifikáns a fentiekben tárgyalt összefüggésekre. Azok a férfiak akik magas szinten beszélik a magyar nyelvet (k60) többségében magyarnak érzik magukat (k22).

A nyelvtudás és a nemzetiségi identitás közötti kapcsolatokat vizsgálva megállapítható, hogy a nőknél mind a tótkomlói szlovák nyelv, mind az irodalmi szlovák nyelv ismerete és használata fontos szerepet tölt be identitásuk meghatározásában.

3.4. Kulturális attitűdök, sztereotípiák, előítéletek

Azoknak a válaszoknak az ismertetése következik, amelyek a kulturális attitűdökre, a sztereotípiákra és az előítéletekre vonatkoznak.

3.4.1. Kulturális attitűdök

A kulturális attitűdre vonatkozóan a kérdőívben három kérdést tettünk fel. Arra kérdezzük rá, hogy az adatközlő *Mely írókat* (k123), *zenét* (k124) *szereti jobban*, illetve *Melyik himnusz áll a lelkéhez a legközelebb* (k125). A továbbiakban azt vizsgáljuk, az életkor (háromövezetes felbontásban), a nem, az iskolai végzettség (szocioökonómiai státusz) és a nemzetiségi iskolában való tanulás mértéke milyen kapcsolatban van a fentebb feltüntetett kulturális attitűdökkel.

Az elemzések szerint az életkor és a nem több esetben is szignifikáns kapcsolatban van a kulturális attitűdökkel. A megkérdezett személyek életkorát vizsgáltuk először a k123 (*Mely írókat szereti jobban*), k124 (*Mely zenét szereti jobban*) és a k125 (*Melyik himnusz áll a lelkéhez a legközelebb*) kérdések válaszaival. Egyértelműen kiderült, hogy az életkor és a kulturális attitűdök kapcsolatára dominánsan a negatív összefüggés a jellemző. Minél idősebb egy tótkomlói szlovák személy, annál inkább kötődik a szlovák írókhoz, szereti a szlovák zenét, a fiatalabbak pedig általában nagyobb értékeket adtak meg a fentebb felsorolt kérdésekre, vagyis ők jobban kötődnek a magyar zenéhez, írókhoz és a magyar himnuszhoz. A megkérdezettek 69,6%-a (48 fő) mindkét nemzet íróit egyformán, 27,5% (19 fő) a magyar és 2,9% (2 fő) *A szlovák írókat szeretem jobban* választ adták meg. A *Melyik zenét szereti jobban* kérdésre a többség szintén a mindkettőt egyformán választ adta meg 64,3% (45 fő), 20% (14 fő) a nemzetiségit és 15,7% (11 fő) pedig *a magyar zenét jobban kedvelem* választ jelölt meg. A himnuszhoz való kötődés a következőképpen alakult 58,6% (41 fő) a magyar himnuszhoz, 35,7% (25 fő) mindkettőhöz egyformán és 5,7% (4 fő) a szlovák himnuszhoz kötődik jobban.

Fontosnak véljük megemlíteni Gyivicsán Anna (1993) megállapítását miszerint Tótkomlós azon dél-alföldi szlovák települések egyike, amelyre a háromrétegű modell jellemző. Ez azt jelenti, hogy a szlovák nyelvhez kötött kulturális elemek a magas, az egyházi és a népi kultúrában is jelen vannak. Az idősebbek még emlékeznek

a Tótkomlóson 1907 és 1946 között működő öntevékeny színjátszó körre. Sokan maguk is tagjai voltak. 108 szlovák klasszikus és korabeli színdarabot mutattak be. A darabok kiválasztása, az előadások rendezése és a felolvasó próbák nagyban hozzájárultak a tótkomlósi szlovák kulturális élet pezsgéséhez és fontos szerepet töltek be a nyelvi hagyományok megőrzésében (Papp 2000: 66–71).

A nem hatását elemezve kiderül, hogy a kulturális attitűdök és a nem közötti korreláció erőteljesebben jelenik meg a nőknél, mint a férfiaknál. A varianciaanalízis szerint viszont nincs interakció a két szempont (nem és életkor) között.

A harmadik szociológiai változó az iskolázottság annak a kérdésnek a kiderítésére szolgált, hogy kimutatható-e ennek a tényezőnek bárminemű hatása az említett kulturális attitűdökre. A nők esetében az iskolai végzettség egyáltalán nem befolyásolta a válaszokat, de a férfiaknál a k123-as kérdésre, miszerint *Melyik írókat szereti jobban* megállapítható, hogy az iskolázottabb adatközlő a szlovák írókat adta válaszul. Feltehetően ez annak köszönhető, hogy az alacsonyabb végzettségűek nem tudták alaposabban megismerni a szlovák irodalmat.

A vizsgálat során megkérdezett személyek közül 58,6%-nak (41 fő) *a magyar himnusz áll közelebb a lelkéhez*. 5,7% (4 fő) választotta *a szlovák himnuszt* és 35,7% (25 fő) pedig *a mindkettő egyformán közel áll hozzám* választ adta. A viszonylag magas számú (70 megkérdezettből 25-en) *mindkettő himnusz közel áll hozzám* válasz mégis figyelemre méltó, hiszen egyértelműen a kettős kötődésre utal, ahogyan az a tény is, hogy a k123-as kérdésre *Mely írókat szereti jobban* 69,6% (48 fő) és a k124-es kérdésre, mely így hangzott *Mely zenét szereti jobban* szintén a többség 64,3% (45 fő) *a mindkettőt, a nemzetiségit is és a magyart is egyformán szeretem* választ adták.

Ismert a magyarországi szlovákoknak az a tudati-magatartásbeli megnyilvánulásuk, hogy nemzeti hovatartozásukat, a magyar államhoz való tartozás alapján, a magyarságban látják és jelölik ki. Nemcsak a kulturális magatartásoknak van szerepe a nemzetiségi identitás formálásában, hanem maga a nemzetiséghez való tartozás érzése is befolyásoló lehet abban, hogy ki milyen kulturális szokásokat alakít ki.

A közelmúltban vált általánossá, hogy a magyarországi szlovákság rendezvényein a magyar himnusz mellett elhangzik a szlovák himnusz is. Ez a nemzetiségi élet intézményesedése (a nemzetiségi önkormányzatok megalakulása) miatt és különösen az önálló Szlovákia létrejötte óta jellemző jelenség, ami tulajdonképpen a kettős identitástudatot modern dimenziókba emeli.

Volt olyan megkérdezett, aki elmondása szerint részt vett olyan Tótkomlóson megrendezett lakodalomban, ahol elhangzott a szlovák himnusz. Ebben az esetben, a Szlovákiába áttelepült rokon, illetve család tiszteletére játszották, gesztusként szolgált.

Megemlítésre méltó, hogy az adatközlők közül, akik *a mindkét himnusz közel áll hozzám* választ adták meg, többen megjegyezték, hogy a magyar himnusz azért mégis szebb és patetikusabb.

Kiss Gy. Csaba megkísérelte a közép-európai nemzeti himnuszokat műfajuk szerint csoportosítani. Leegyszerűsítve két pólus közé helyezte a verseket. Az egyik pólus a gazdag irodalomtörténeti hagyományhoz, az eredeti himnusz műfajához, a horatiusi ódához áll közel, a másik a lírai dalhoz, amelynek két ihlető forrása van a népdal és a katonadal (Kiss Gy. 2000: 107). A magyar himnusznak már a címe is himnusz, ezzel is egyértelműen jelezve, hogy a költő milyen műfaji hagyományokhoz kapcsolódik. Úgy gondoljuk ezt a műfaji különbségből adódó hangulatbéli másságot, próbálták az adatközlők megfogalmazni, illetve ez alapján rangsorolni.

Megemlítjük továbbá, hogy a hazai szlovákság körében elterjedőben van az a szokás, hogy rendezvényeiken a *Daj Boh štastie tejšto zemi* című katolikus koledát¹⁶ éneklék mint a magyarországi szlovákság himnuszt. Bár ez a kezdeményezés 24–25 éves, hivatalosan semmiképpen nem nevezhetjük a hazai szlovákság himnuszának, annak ellenére, hogy rendszeresen elhangzik a szlovák rendezvényeken. Elsősorban a szlovák katolikusok kötődnek hozzá.

A kettős, illetve (hármás) kötődés – mivel a hazai szlovákok körében erős lokális, településhez kötött identitás is jellemző – ideológiája nem feltétlenül a szlovák gyökerektől való eltávolodást jelenti, éppen ellenkezőleg a gyökerekhez való visszatalálásra utal.

A k6-os változónak (*Hány évet tanult szlovák nemzetiségi iskolában?*) nincs érvényes statisztikai értéke. Így az elemzésekben sincs kiértékelve az összefüggés a nemzetiségi iskolában való tanulás és a kulturális attitűdök között. Eddigi kutatási tapasztalataink szerint viszont nagy szerepe van a nemzetiségi iskoláknak mind a szlovák kultúra, mind az alföldi szlovákságkép megismertetésében, megszerettetésében. Hiszen a felsorolt célok tudatosan megtervezett módszerekkel megvalósíthatóak. Ide tartoznak a nemzetiség-specifikus tantárgyak, a hazai szlovák intézményekkel való kapcsolattartás, rendezvényeiken való részvétel, diákköri konferenciákra való felkészülés. Tótkomlóson is beigazolódott, hogy egyre nagyobb szerepet töltenek be a nemzetiségi iskolák a diákok nevelésében, hiszen a családok már régen áthárították a nyelv, a hagyományok a származással kapcsolatos ismeretek átörökítését az iskolákra, illetve a pedagógusokra.

3.4.2. Nemzetiségi és többségi sztereotípiák és előítéletek

Ebben az alfejezetben a sztereotípiákat, előítéleteket hoztuk összefüggésbe az életkorral, nemmel, iskolázottsággal, nemzetiségi iskolában való tanulás mértékével, a nemzetiségi nyelvhasználat gyakoriságával, a nyelvmegtartással kapcsolatos attitűdökkel és a nyelvi, nemzetiségi identitással. A kérdőív egyik kérdésblokkja, 15 kérdése terjedt ki az adatközlőknek a mássággal kapcsolatos toleranciájára, illetve intoleranciájára. A kapott válaszok alapján megállapíthatjuk, hogy a többségi társadalom toleráns a tótkomlósi szlovák nemzetiséggel, legalábbis nyelvhasználatukat illetően. Azokra a kérdésekre, hogy *Előfordult-e, hogy valaki rászólt önre, hogy ne*

¹⁶ A karácsony és újév táján énekes adománygyűjtés házról házra járva.

beszéljen szlovákul? 85,3% (58 fő) – *soha nem szóltak rám* – választ adta, 11,8% (8 fő) a *ritkán* és 2,9% (2 fő) a *gyakran rám szóltak* választ adta. *Előfordult-e, hogy valaki rászólt önre, hogy ne beszéljen magyarul?* 95,7% (66 fő) *soha*; 4,3% (3 fő) *ritkán* választ adta. Az *Előfordult-e, hogy ezt mondták Önnek: Beszélj magyarul, mert magyar kenyeret eszel!* (k103) kérdésre, 90% (63 fő) a *soha*, 8,6% (6 fő) a *ritkán* és 1,4% (1 fő) a *gyakran* választ adta.

Összegzésképpen elmondható, hogy a tótkomlói szlovákoknál sem a nem, sem pedig az életkor nincs szignifikáns kapcsolatban az előítéletekkel, sztereotípiákkal. Egyedül az iskolai végzettség befolyásolta a válaszokat. Ez azt jelenti, hogy minél iskolázottabb az adatközlő annál jobb véleménnyel volt a környező nemzetiségekről. Ez az adat nem meglepő, hiszen más szociálpszichológiai vizsgálatokban is gyakran tapasztaljuk, hogy az iskolázottabbak általában toleránsabbak (Barcy et al. 1996).

A továbbiakban a kérdőívben 7 állítást soroltunk fel melyek a nyelvmegtartás általános attitűdjeivel voltak kapcsolatosak. Az adatközlők vagy egyetértettek, vagy elleneztek állításainkat.

- *A szlovák gyerekeknek meg kell tanulniuk szlovákul* állítással 95,7% (66 fő) egyetértett és 4,3% (3 fő) *nem értett egyet*.
- *Egy falubeli szlovák fiatalnak szlovákkal kell összeházasodnia* állítással, 72,5% (50 fő) *nem értett egyet* és 27,5% (19 fő) *egyetértett*. Ahogy a magyarországi szlovákok közösségének egészére, úgy a tótkomlói szlovákokra is jellemző volt, hogy évszázadokon keresztül csak egymás között kötöttek házasságot. Napjainkban a házasságkötéskor a más nemzetiséghez való tartozás nem kizáró ok.
- *Ha egy falubeli szlovák fiatal magyarral házasodik, a gyereke nem fog szlovákul beszélni* az állításunkkal 67,2% (45 fő) *nem értett egyet*, még 32,8% (22 fő) *egyetértett*. Szerintük a szlovák–magyar vegyes házasságban élők rendszerint a magyar nyelvet használják, így gyermekeik csak magyarul tanulnak majd meg.
- *A szlovák nyelv idővel el fog tűnni a faluból, hiszen itt mindenki magyarul fog beszélni* az állításunkkal 77,9% (53 fő) *nem értett egyet* és 22,1% (15 fő) *egyetértett*.
- *Lényeges szlovákul tudni, ha a szlovák kultúra részévé szeretnénk válni* állításunkkal 94,3% (66 fő) *egyetértett* és 5,7% (4 fő) pedig *nem értett egyet*.
- *Meg kell őrizni a szlovák nyelvet, hogy a szlovákság megmaradjon Magyarországon* az állításunkkal 97,1% (68 fő) *egyetértett* és 2,9% (2 fő) *nem értett egyet*.
- *A szlovákokat lenézik ebben az országban* az állításunkkal 77,6% (52 fő) *nem értett egyet*, míg 22,4% (15 fő) *egyetértett*.

Megállapítható, hogy azok az adatközlők, akik pozitívan nyilatkoztak a nyelvmegtartással kapcsolatban, illetve a nyelvmegőrzésre törekednek, nemtől függetlenül toleránsak az őket körülvevőkkel is.

A nyelvi és nemzetiségi identitással kapcsolatban a következő kérdésekre kerestük a választ.

- *Milyen nemzetiségűnek tartja magát?* (k14) A válaszadók 69,9%-a (48 fő) *szlovák nemzetiségűnek*, 21,8% (15 fő) *mindkét nemzetiséghez* tartozónak vallotta magát és 8,7% (6 fő) *magyar nemzetiséget* jelölte meg.
- *Mi az anyanyelve* (k15) kérdésre 67,6% (46 fő) a *szlovákot* jelölte meg, 19,1% (13 fő) *mindkettőt* és 13,2% (9 fő) pedig *magyar anyanyelvűnek* tartja magát.
- *Szülei szlovákok voltak-e* (k16) kérdésre a válaszadók 84,6%-a (55 fő) *igen*, *mindkét* szülőm szlovák (volt) választ adta és 15,4% (10 fő) csak *az egyik* szülőm (volt) szlovák választ jelölte meg.
- *Ön szlováknak érzi magát* (k22) kérdésre a megkérdezettek 75,0%-a (51 fő) *igennel* válaszolt, 13,2% (9 fő) *szlováknak is és magyarnak is* vallotta magát és 11,8% (8 fő) *magyarnak* mondják magukat.

A megkérdezett férfiak közül azok, akik szlovák nemzetiségűnek tartják magukat (k14) és szlováknak érzik magukat (k22), úgy gondolják, hogy Tótkomlóson a magyarok jól viszonyulnak a szlovákokhoz (k114) és jó véleménnyel vannak a békéscsabai szlovákokról is (k105). Azok a férfiak, akik szlovák anyanyelvűnek tartják magukat, úgy gondolják, hogy Tótkomlóson jól viszonyulnak a magyarok a szlovákokhoz és jó véleménnyel vannak a szomszédos békéscsabai szlovákokról is.

A női adatközlők esetében nem volt szignifikáns korreláció a nemzetiségi identitás és az előítéletek, sztereotípiák között. Ebben az összefüggésben csak a férfiak válaszai voltak egyértelműen jellemzőek.

4. Változások a 2002–2003-as kutatáshoz képest

A tótkomlósi szlovák nyelvi helyzetről és a nemzetiségi közösség jelen állapotáról empirikus kutatás¹⁷ során szociolingvisztikai interjúk készítésével tájékozódunk (Az adatközlőkről lásd Melléklet). A beszélgetésekről, melyek szlovák és magyar nyelven zajlottak, hangfelvételt készítettünk.

A szlovák nyelv használatára Tótkomlóson napjainkban is – mint 20 évvel ezelőtt – ellentmondásos helyzet, ellentétes kétirányú mozgás, egyidejű fejlődés és visszafejlődés a jellemző. A kutatás eredményei azonban e két tendencia erőteljesebb növekedését mutatják mindkét irányba. A szlovák nyelvű kommunikáció egyre gyakrabban van jelen a közösségi szférában, ugyanakkor vannak nyelvhasználati szinterek, ahonnan a szlovák nyelv szinte már teljesen kiszorult.

Egyre kevesebben beszélnek már a helyi nyelvjárást a családban, generációnként egyre csökkenő szlovák nyelvűség a jellemző. Elsődleges szocializáció útján a

¹⁷ A kutatást 2023. március 9-én végeztük Tótkomlóson.

2002–2003-as kutatás adatközlői még nagy számban sajtótították el a szlovák nyelvet. Mára főként a másodlagos és időnként a harmadlagos szocializáció során, az iskolában és nyelvtanfolyamokon tanulnak meg szlovákul a tótkomlóiak. Míg az alapkutatás idején még volt, aki mindig szlovákul beszélt szüleivel, házastársával, élettársával, ma már nehezen – csak a legidősebbek körében – találunk erre példát. A gyerekeivel, csak szlovákul már akkor sem és most sem beszélt/beszél senki, *olykor, néha* azonban napjainkban is vannak, akik igen. Kismértékű elmozdulást tapasztalhattunk azonban a szlovák nyelv javára az unokákkal való kommunikáció esetében. Néhány nagyszülő – az iskola biztatására is – igyekszik szlovákul is beszélni az unokáival. Bár ódzkodnak, hogy nem tudnak ők szlovákul *len tak po komlůsky* (csak a komlósit). A nyelvváltozatok, a Szlovákiában és Magyarországon használatos irodalmi és tájnyelv presztízsbeli különbsége még mindig megfigyelhető Tótkomlóson. Tapasztalhattuk továbbá ezen a településen is azt az újabb jelenséget, hogy a gyerekek kezdeményezik a szlovák nyelvű beszélgetést a szüleikkel, főleg idősebb, fiatal felnőtt korban. *A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei* összehasonlító szociolingvisztikai kutatás eredményeit Borbély Anna több tanulmányában elemezte, legutóbb komplexen és átfogóan pl. a *Kétnyelvűség* (2014) című könyvében. Tanulságos és érdekes összevetni a kutatásban résztvevő nemzetiségi közösségek nyelvi helyzetét.

Egyre kevesebbszer használatos a szlovák nyelv a hétköznapi, mindennapi életben, a hivatalos ügyintézés, egészségügy területén. Bár itt is talákoztunk jó gyakorlattal. A polgármesteri hivatalban nincs már szlovákul tudó ügyintéző. A szlovák származású polgármester ugyanakkor a nem hivatalos alkalmakkor törekszik szlovákul beszélgetni a munkatársaival, és szlovák nyelvtanfolyamra is járt. Az egyik magyar orvos pedig, mivel nemzetiségi településen dolgozik, szükségét érezte annak, hogy megtanuljon szlovákul. A betegeihez mindig van pár kedves szava az anyanyelvükön. Ez példaértékű, követésre méltó, nagyon ritka eset.

A magánszférával ellentétben a nyelvhasználat közösségi szinterei egyre rendszeresebben és jobban funkcionálnak Tótkomlóson. A legnagyobb változás az egyházi életben következett be. A tótkomlói szlovákok evangélikus vallásúak, szlovák nyelven beszélő papjuk azonban hosszú évekig nem volt. Szlovák nyelvű istentiszteletet havonta egyszer tartottak, az evangélikus egyház és az Országos Szlovák Önkormányzat vándorlelkései szolgálatának keretében. Sok adatközlő az alapkutatás idején fontosnak tartotta megjegyezni, hogy hiányát érzi a szlovákul tudó papnak. 2007-ben azonban a helyzet megváltozott, ekkor kezdte meg Szpisák Attila szlovák lelkész állandó tótkomlói szolgálatát. Azóta rendszeres a szlovák nyelv használata az egyházi életben is. Zsilák Mária (1996: 363–373) megállapításai a tótkomlói szlovák nyelv funkcionális rétegződésére vonatkozóan, napjainkban így már csak részben helytállóak, mivel az egyházi adminisztrációban próbálkozásokat regisztrálhattunk a szlovák nyelv használatára. Az országban egyedülálló módon a Szeretetszolgálat ellátásainak igénybevételéhez kitöltendő adatlapokat lefordították

szlovákra. A hagyományos egyházi feladatok mellett, rendkívül szerteágazó és gazdag tevékenységet folytató egyházközség, jelentős úgy karitatív, mint munkáltatói szempontból.¹⁸

Az oktatási intézmények szerepe a szlovák nyelv és kultúra megőrzése területén tovább erősödött. Tótkomlóson működik szlovák–magyar kétnyelvű általános iskola, ahol a gyermekek és tanulók létszáma évekig folyamatosan emelkedett. Az első osztályosok száma 24–25 fő körül mozgott. A városra is jellemző népesség- és születésszám csökkenése ellenére a tanulói létszám változatlanul stabil, állandó. A 2022/2023-as tanévben 21, 2004/2005-ben 22 első osztályos tanulója volt az intézménynek. A beiratkozott tanulók létszáma jelenleg 157.

A nyelvmegőrzés szempontjából fontos kezdeményezése az iskolának a volt diákok, szülők, szlovákul nem tudó pedagógusok és más érdeklődő felnőttek számára is az 1997/1998-as tanévtől meghirdetett szlovák nyelvtanfolyam, mely azóta folyamatosan működik. Ebben a tanévben kezdő és haladó, valamint külön pedagógus csoportban 12 fő tanul szlovákiai vendégtanár vezetésével szlovákul. Számuk 2004/2005-ben 16 fő volt. Többen közülük szlovák nyelvvizsgára készültek.

Az iskola és szolgáltatásai iránti érdeklődés a szlovák nyelv és kultúra presztízsének a növekedését mutatja Tótkomlóson. Ezt támasztja alá, hogy napjainkban a tanulók 50%-a rendelkezik csak szlovák gyökerekkel – de ők sem sajátítják el a családban a nyelvet – a másik 50% nem. A tanulói összetétel változása és az otthonról hozott szlovák nyelvtudás hiánya miatt, egyre inkább az idegennyelv-tanítás módszereit kénytelenek alkalmazni a pedagógusok.¹⁹ Munkájuk eredményeként többen tesznek nyelvvizsgát a 8. osztály végén. A magyar szülők elismerik a színvonalas és gyermekközpontú iskolai oktató-nevelőmunkát, a hatékony, szlovák és angol nyelv-oktatást, a gazdag tanórán és iskolán kívüli programokat, ezért választják a szlovák iskolát. Az intézmény épületét a kor követelményeinek megfelelően 2006-ban bővítették és újították fel. Az intézmény fenntartója 2013. szeptember 1. óta az Országos Szlovák Önkormányzat, azóta tárgyi feltételei is folyamatosan javulnak. Vásároltak például egy régi szlovák házat, melyben szlovák néprajzi termeket rendeztek be adományba kapott korhű bútorokkal és eszközökkel. Gyakran itt tartják a szlovák népismereti órákat.

További jelentős változás, hogy nőtt Tótkomlóson a szlovák nyelvet oktató intézmények száma. A szlovák nemzetiségi óvoda mellett, egyházi óvodában is ismerkedhetnek a gyermekek elődeik nyelvvel és a nemzetiségi kultúrával. A Jankó János Gimnázium újraalapítása óta a helyi középiskolában is folytathatják a szlovák nyelv tanulását választható tantárgyként az érdeklődők.²⁰

¹⁸ A tótkomlósi evangélikus egyházközség bemutatása – hasonlóképpen az oktatási intézményekhez és szervezetekhez – önálló dolgozat tárgya lehetne.

¹⁹ Az iskola pedagógusai fontosnak tartanak a tananyag és tantervi követelmények módosítását, korszerűsítését. A kommunikációközpontú nyelvoktatás erősítését, például a mai szleng elsajátítását is.

²⁰ Ebben valószínűleg szerepe van annak is, hogy az iskola igazgatói többnyire szlovákok voltak, a jelenlegi és az előző két igazgató is.

Bővült a szlovák hagyományokat és kultúrát ápoló művészeti csoportok száma. 2009-ben alakult meg a Tremolo Mandolinzenekar. 2019-ben a volt néptáncosokból, akik ma 45–50 évesek, a Szenior Néptáncsoport. A régi és új művészeti közösségek tevékenységükkel nagyban hozzájárulnak a szlovák nyelv fennmaradásához is.

A nemzetiség jövője szempontjából jelentős, hogy a szervezetben, és művészeti csoportokban egyre több a fiatal. Valamint az, hogy a város vezetői a polgármesterrel az élen támogatják a szlovák szervezeteket és intézményeket, szlovák kapcsolatokat, melyek száma szintén növekszik.

A jelentős változások közé tartozik, hogy Tótkomlóson egyre „láthatóbb és hallhatóbb” a szlovákok jelenléte. A 2002–2003-as alap kutatás során megkérdeztük a szlovákság vezető képviselőit, milyen terveik vannak a jövőt illetően. 2023-ban megállapítottuk, hogy sikerült megvalósítani a 20 évvel ezelőtti tervek többségét. Kétnyelvű minden utcanév- és intézménytábla. Nőtt a szlovák programok száma, évente 10–12. Köztük színházi és ismeretterjesztő előadások, irodalmi estek, könyvbemutatók, melyek alkalmi a szlovák nyelv használatának. Nemcsak a szlovák, hanem a települési rendezvények nagy része is kétnyelvű. Szlovák szerkesztő dolgozik a helyi újságban, 2004-ben megalakult a regionális kulturális központ és regionális egyesület, mely mára országos jelentőségű szervezetté nőtte ki magát Magyarországi Szlovák Szervezetek Uniója néven. Vezetője Zelman Ferenc.

Megállapíthatjuk, hogy a tótkomlósi szlovákság példaértékű aktivitása a közösségi szlovák nyelvhasználat nagymértékű térnyerése minden bizonnyal hozzájárul a szlovák–magyar nyelvcsere, nyelvvesztés, az asszimiláció lassításához és a szlovák közösség fennmaradásához.

5. Tótkomlós nyelvi tájképe

Az alábbiakban azt kívánjuk bemutatni, hogy a szlovák nyelvnek milyen vizuális megjelenési formái vannak jelen Tótkomlóson, ahol különböző kultúrájú és nyelvű közösségek élnek együtt.

5.1. Bevezetés

A nyelvi tájkép kutatása egyre vonzóbb témává válik a magyar nyelvészek között és fokozatosan bővül a hasonló kutatások témaköre. Napjainban egyre inkább önálló tudományterületté fejlődik. A nyelvi tájkép vizsgálata általában a pillanat megragadására, lefényképezésére ad lehetőséget. Az ilyen jellegű kutatás tulajdonképpen szinkron típusú. A kutatók általában egy adott rövid időszakot rögzítenek a vizsgált térben megjelenő feliratokat, nyelveket (Csernyicskó 2016: 50–62).

Kutatásunkhoz Landry és Bouris a nyelvi tájkép fogalmának leggyakrabban idézett meghatározását használjuk: „*A közúti jelzőtáblák, a hirdetőtáblák, az utcanevek, a helynevek, a kereskedelmi egységek jelzései és a kormányzati épületek nyilvános feliratai alkotják az adott terület, régió vagy városi agglomeráció nyelvi tájképét*” (Landry–Bouris 1997: 25).

Kutatásunk célja volt kideríteni, hogy a nyelvi tájképben a nyelveknek milyen az elhelyezkedése és a hatalmi kapcsolata. Érdekelt bennünket a nyelvek elhelyezkedése, milyen sorrend van közöttük, milyen betűtípussal, betűmérettel használatosak. A nyelvi tájkép vizsgálatából kapott adatok tisztázzák a nyelvet, a társadalom, a nemzetiségi identitás és a hatalom kölcsönhatását.

Egy város életében jelentősnek és szükségesnek tartjuk a többnyelvű feliratok használatát, hiszen a látható multikulturalitásnak a gyakorlat mellett fontos jelképes üzenete is van a településen élő szlovák közösség számára. Azt közvetítik a nemzetiségek és a többség felé, hogy nyelvük és kultúrájuk megőrzését értéknek tartja maga a nemzetiség, de igényli és elismeri a többségi magyar nemzet is. A nyelvi tájkép ideológiák színtere is. Közvetítő szerepe van a (nyelv)politikai szintek között, s jól tükrözi az adott város különböző nemzetiségi hatalmi viszonyait.

Magyarország szlovák nyelvi tájképét elsők között Tuska Tünde és Uhrin Erzsébet kutatta (Tuska–Uhrin 2020a: 445–463, 2020b: 240–260, Tušková–Uhrinová 2020: 327–373). Tanulmányaik arról szólnak, hogy a szlovákok által lakott településeken milyen formában van jelen a szlovák nyelv az etnikai megoszlást is figyelembe véve. Az említett írások egy-egy település utcaneveivel, intézménytábláival, rendezvényeivel, kiadványaival, azok nyelvezetével foglalkoznak, illetve a település intézményeinek (szlovák önkormányzat, iskola, óvoda) nyelvi tájképét vizsgálják tágabb kontextusban. Kutatásaik a szlovák nyelv láthatóságára és az állami magyar nyelvvel kapcsolatos pozícióira fókuszálnak, azonban a település szlovák nyelvhasználatáról is tartalmaznak információkat.

5.2. Utcanévek

Tótkomlós város vezetése 2010-ben megkereste Laukó Zsuzsannát, a Szlovák Két Tanítási Nyelvű Általános Iskola és Óvoda igazgatónőjét, hogy két nap alatt, fordítsa le a szlovák nyelvre az összes intézmény nevét és utcanéveket, hogy az elnevezések két nyelven szerepeljenek majd. Ez a döntés – a rövid határidőt leszámítva²¹ – egy nemzetiségileg vegyes városban nagyon pozitív, előremutató volt, hiszen figyelembe vehették a feliratok két alapfunkcióját a kommunikatív és a szimbolikus funkciót. A kommunikatív funkció az információátadást szolgálja, a szimbolikus pedig a teret attribútumokkal látja el (Bartha–Lahonen–Szabó 2013: 15). Tótkomlóson a nemzetiségi és többségi közösségek között nem volt vita a kihelyezett szlovák nyelvű utcanévtáblák miatt. Előtte nem volt egyetlen egynyelvű, szlovák nyelvű felirat sem a közös térben. Egy ilyen jellegű jelenség nemcsak a feliratok meglétéről vagy hiányáról, de azok térbeli viszonyáról is szól. Ez Scollon és Scollon munkája alapján azt jelenti, hogy a hatalmi helyzetben lévő feliratok felül vagy első helyen vannak, nagyobb, erőteljesebb méretekben, esetleg hangsúlyosabb betűtípussal feltüntetve (Scollon–Scollon 2003).

²¹ Ami a szükséges kutatómunkát és szakmai konzultációt sem tette lehetővé.

A kétnyelvű utcanévtáblákkal kapcsolatban az az általános szokás Magyarországon, hogy a magyar nyelvűeket szlovákra fordítják a magyar nyelvűek alá helyezik és a betű típusa általában egyforma vagy a magyar utcanév vastagon van szedve. Tehát, a magyar nyelv van dominánsan feltüntetve. Tótkomlóson az utcanévtáblák a következőképpen vannak lefordítva: Csaba utca–*Ulica Csaba*; Tass utca–*Tassova ulica*; Szent István tér–*Námestie sv. Štefana*; Vak utca–*Slepá ulica*; Koppány János köz–*Ulička Jánosa Koppánya*; Luther Márton utca–*Ulica Mártona Luthera*; Fő út–*Hlavná ulica*; Kossuth Lajos utca–*Ulica Lajosa Kossutha*; Békéssámsóni út–*Šámšonská cesta*; Szabadság tér–*Námestie slobody*; Hársfa utca–*Lipová ulica*; Liszt Ferenc utca–*Ulica Ferenc Liszta*; Bot utca–*Palicová ulica*; Görgey utca–*Görgeyho ulica*; Wallaszky Pál tér–*Námestie Pavla Wallaszkého*; Bajcsy-Zsilinszky utca–*Ulica Bajcsy-Zsilinského*; Dr. Adamkovics Ágost tér–*Námestie Dr. Ágosta Adamkovicsa*; Szexy György utca–*Ulica Györgya Szextyho* (1. fénykép).

1. fénykép

Kétnyelvű magyar–szlovák utcanévtábla (Tótkomlós)

Forrás: MSZKI

A Tótkomlóson található, felsorolt utcanevekből látszik, hogy a személyneveket, a családneveket és utóneveket magyar helyesírással meghagyva a magyar betűket szlovák raggal használják. Pontatlanul lefordítva a Luther Márton személynév (*Márton* helyett *Martina*-ra kellett volna fordítani, vagyis *Ulica Martina Luthera*).

A kétnyelvű utcanévtáblák, ahogy az a példánkból is látszik, a nyelvhasználatra pozitív hatással vannak, hiszen a nemzetiségi nyelv vizuális használata növeli az adott nyelv és az azon a nyelven beszélő közösség presztízsét (Bartha–Laihonon–Szabó 2013: 17–19).

A kétnyelvű (szlovák–magyar) településeken Magyarországon általában nem élnek a nyelvi tájkép adta lehetőséggel. Többnyire az egynyelvű, magyar feliratok, utcanévtáblák jelennek meg a közös térben. Ez arra utalhat, hogy ezeken a településeken már egyáltalán nem beszélnek a szlovák vagy más nemzetiségi nyelvet, de ez gyakran nem így van.

5.3. Intézménynevek, szobrok és egyéb feliratok nyelvi tájképe

A nyelvi tájkép területének vizsgálata nagyon értékes a város többnyelvűségének elemzéséhez. A közterek mindig változások alatt állnak, hiszen a tér folyamatosan alakul, mozog, ezért a kutatók elsősorban egy adott időszakra koncentrálnak, vizsgálják, fényképezik a feliratokat.

Tótkomlós határában olyan tábla áll, amelyen a magyar mellett a város által használt szlovák névvaltozat van feltüntetve Tótkomlós–*Slovenský Komlôš*. Tótkomlórsa bármely irányból érkezőnek a város szlovák nevével felülírt tábla is fogadja, amely a magyar nyelvű alatt helyezkedik el. A kétnyelvű helységnév táblák egyértelmű információt közölnek az odalátogatók számára a város nemzetiségi lakosságáról. Így van ez a többi intézmény, szobor feliratánál is, például Mozi–*Kino*; Virág és Ajándéküzlet, csokrok, virágdíszek, koszorúk–*Kvetinárstvo, Kytice, darčeky, čokolády*; Figaro étterem, minden nap–*Reštaurácia, každý deň*; Alapfokú Művészetoktatási Intézmény–*Základná umelecká škola*; Orvosi Rendelő Tótkomlós–*Zdravotné stredisko Slovenský Komlôš*²².

További intézmények, kiírások és szobrok, melyek kétnyelvűek: Szlovák Néprajzi Gyűjtemény–*Slovenská národopisná zbierka*; Főbejárat–*Hlavný vchod*; Váróterem–*Čakáreň*; Szlovák Önkormányzat Tótkomlós–*Slovenská samospráva Slovenský Komlôš*; Békés Megyei Kormányhivatal Orosházi Járási Hivatal Tótkomlói Kirendeltség–*Úrad vlády Békešskej župy Orošházsky okresný úrad pobočka v Slovenskom Komlóši*; *Pavel Valaský 1742–1824; Luther Hrad prepevný je pán Boh náš! 500 rokov reformácie. Slováci Došli sme 1746*. „Megérkeztünk Tótkomlós újratelepítésének 275. évfordulója alkalmából”: az emléktábla első, kezdő nyelve a szlovák, amit a magyar „megérkeztünk” szó követ. Nem ez a megszokott sorrend egy kétnyelvű közösség életében. Ez is egy fontos kérdés, ami a nemzetiségi nyelv láthatósága köré szerveződik, hogyan, milyen módon képes a nyelvi tájkép megmagyarázni a nemzetiségi lét fontosságát. Ebben az esetben ez a minta példa nélküli.

5.4. Iskola

A nyelvi tájkép értelmezéséhez tartozik már az egyes közösségek nyelvválasztása, nyelvi hierarchiája a fontosabb eseményeken (Bartha–Laihonen–Szabó 2013: 15), vagy akár egy iskola (schoolcape) nyelvi tájképének vizsgálata az oktatás fizikai környezetén keresztül (Szabó 2016: 231–242, 2017: 82–112). Nemzetiségi iskolai tájképkutatással Magyarországon Borbély (2020: 62–89), Pachné Heltai (2020: 186–208) és Tušková–Uhrinová (2020: 327–373) foglalkozott. A nyelvi tájkép lingvodidaktikai alkalmazását, szerepének lehetőségeit az idegen nyelvek oktatásában Istók–Lőrincz–Tóth (2022: 90–101) vizsgálta.

²² Mint ahogy azt már fentebb is említettük a magyar származású háziorvos beszéli a szlovák nyelvet, amit használ is, ha szlovák beteg van nála. Megkérdezi, hogy van, milyen panasza van, miért érkezett a rendelőbe. Egy nemzetiségi nyelv ilyen jellegű használata nagy bizalmat szavaz a háziorvos felé. A város szlovák lakosai örömmel veszik ezt a közeledést, bíznak benne.

A tótkomlói szlovák iskola 1948²³ óta működik. 75 éve járul hozzá a szlovák nyelv és kultúra fennmaradásához. 1959-ben bevezették a kétnyelvű oktatást²⁴ Az iskola elnevezése – *Slovenská dvojjazyčná základná škola a materská škola*/Szlovák Két Tanítási Nyelvű Általános Iskola és Óvoda – figyelemreméltó, a kétnyelvű működés ellenére csak a szlovák nyelvre való utalást tartalmazza. Az elnevezés így hangsúlyosan demonstrálja az intézmény nemzetiségi jellegét. Aki belép a tótkomlói iskolába, rögtön tudja, hogy szlovák nemzetiségi iskolába érkezett a kétnyelvű: Orvosi szoba–*Prvá pomoc*, *Šatňa*–Lány öltöző, vagy csak a szlovák nyelvű feliratok miatt: *Tanečný spolok Komláš* (Néptáncegyüttes), *Správanie na hodine* (Hogy viselkedjünk az órákon). A falakon minden felirat kétnyelvű, és az első, a felső helyen általában a szlovák szöveg van. Az egyforma betűtípus és betűméret a két nyelv és hordozói egyenrangúságát hirdeti. A feliratok sorrendje valamint a csak szlovák szövegek pedig a nemzetiség hangsúlyos felvállalását jelzik. Ilyenek a tablók is, melyek az utóbbi időben csak szlovák nyelvűek. A múlt század ötvenes éveiben ezek még magyar nyelvűek voltak. A személyneveket azonban magyarul, a magyar helyesírásnak megfelelően írják, ahogy a tanulók anyakönyvében van feltüntetve. Hasonlóképpen az osztálynaplókhoz, bizonyítványokhoz.²⁵ A tanulók heterogén összetétele, az egységes elvárások hiánya miatt, valamint a problémák és félreértések elkerülése végett ezt a gyakorlatot választották.

Követésre méltó kezdeményezésekkel is találkoztunk. *Otázky pod nástenkou*–Kérdések a faliújság alatt címmel aktivizálják a tanulókat a faliújság szövegeinek az elolvasására, melyek addig többnyire csak dekorációként szolgáltak. Külön kérdéseket fogalmaznak meg az alsó tagozatos és felső tagozatos tanulók számára, a válaszokat havonta kiértékelik és jutalmazzák. Az iskolában évente szlovák hónapot rendeznek a Szlovák Kultúra Hónapja elnevezéssel, melynek igen tartalmas kínálatában a nyelvi programok is jelentős szerepet kapnak, pl. *Spievanky a veršovačky* (ének- és vesmondóverseny), *vlastivedné kvízy o Komlášovi, o Slovensku* (település- és országismereti kvíz) *kalendárne obyčaje* (jeles napok). Az intézmény gazdag szlovák kulturális-szabadidős kínálatral rendelkezik, mely tevékenységet a Harmónia Gyermek Művészeti Csoport fogja össze. Van táncsoportjuk, énekkaruk, színjátékos csoportjuk, vers- és prózamondóik, zenekaruk, mely csoportok népszerűek a gyermekek körében. A szlovák mellett többnyelvű, angol, német, szerb, lengyel, ukrán, francia feliratok is láthattunk az intézményben. Ezeket a feliratokat a Nyelvek Napjára készítették, s a nyelvtanulást kívánják ezzel is ösztönözni. Az intézmény igazgatónője 2008 óta az idén nyugdíjba vonuló Laukó Zsuzsanna.

²³ Már 1946-ban a magyar iskola keretében szlovák tagozat kezdte meg működését, amely 1948-ig evangélikus egyházi iskolaként működött (1945 után is szlovákul tanulhattak ott).

²⁴ A dokumentumok szerint a szülők kívánságára, hogy a tanulóknak ne legyenek nyelvi nehézségei a magyar tannyelvű közép-, illetve felsőfokú iskolákban.

²⁵ A személynevek (vezetéknévek) írásának eldöntése a szlovák nyelvű dokumentumokban nemcsak ennek az iskolának okoz nehézséget, hanem minden szlovák intézménynek és szervezetnek Magyarországon.

5.5. Óvoda

A városban két óvoda van, ahol szlovák nyelvvel ismerkedhetnek a gyerekek. Ez a Szlovák Két Tanítási Nyelvű Általános Iskola és Óvoda és a Tótkomlói Evangélikus Óvoda. Szlovák nemzetiségi munkaközösségek ezek, tagjaik biztosítják a nyelvvel való ismerkedést csoportos és egyéni foglalkozások keretén belül. A szlovák nyelvű foglalkozás mindhárom óvodai csoportban folyik, és a vizuális nyelv az összes helyiségben, teremben két nyelven, magyarul és szlovákul is olvasható. Ilyenek például a csoportszobák nevei: *Veľká veková skupina* (Nagycsoport), *Stredná veková skupina* (Középső csoport), *Malá veková skupina* (Kiscsoport). Az óvodai feladatok kapcsolódnak a szlovák nyelvhez és kultúrához. A szlovák nemzetiségi nevelés a nyelvi hagyomány és kultúra ápolását segíti kialakítani a gyermekeknél, ezáltal gazdagítva kulturális életüket. A képzés alatt szlovák mondókát, verset, éneket és mesét tanulnak a gyerekek, melyekből sok ki van téve a faliújságra. Például: *Zimné radovanky, Kefka, Šošovička, Prší, prší len sa leje, Ďakujem, Tečie voda z kohútika, Ak chcem zdravé zúbky mať, Pravidlá triedy, Huk v triede byť nemôže*. A felsorolt feliratok mind egynyelvű szlovák feliratok. A gyerekek ugyan olvasni még nem tudnak, de az óvodába látogató szülőket, nagyszülőket ez az egynyelvű szlovák nyelvi tájkép fogadja. Az óvodában lévő falakat is szlovák festett tányérok, hímezett masnik, terítők díszítik, amivel szintén a nemzetiséghez való tartozást szeretnék erősíteni az odalátogatókban. Az óvoda bejáratánál fogadó tábla is egynyelvű. Ugyan felette ott van a magyar egynyelvű felirat is, de utána a szlovák nyelvű intézményfelirata következik *Slovenská základná škola a materská škola Slovenský Komlôš*.

5.6. Egyházi élet

Tótkomlós nyelvi tájképe szempontjából fontos, hogy az egyházi intézménynevek magyar–szlovák kétnyelvűek. Nemcsak az épületek főbejáratai előtt vannak ki-tűzve, de sok esetben az autókon, hivatalos papírokon is szerepelnek. Ez sokszor nagy gondot jelent a gyülekezet számára, mivel a szlovák nyelvű elnevezés nem szerepel hivatalosan az intézménynevek listája között. Így az állam az intézmények, segítőszervezetek kétnyelvű elnevezéseit hivatalosan nem fogadja el, azokat nem jegyzi be, nem használhatják. Ez gondot jelent a gyülekezet számára, amely ezt a problémát mindenképpen orvosolni akarja.

Luther Ház Szenvedélybetegek Nappali ellátása, Tótkomlói Evangélikus Szeretetszolgálat–*Dom Luthera, Denné centrum pre ľudí závislých na návykových látkach Evanjelická diakonia v Slovenskom Komlôši*; Tótkomlói Evangélikus Ifjúság–*Evanjelická mládež v Slovenskom Komlôši*; Napraforgóház Közösségi Ház Baba-mama Kör, Ifi, Nőegylet–*Dom snečnice Spoločenská miestnosť, Materské centrum, Spoločenstvo žien* (2. fénykép); Tótkomlói Evangélikus Szeretetszolgálat–*Evanjelická diakónia Slovenskom Komlôši*; Evangélikus Lelkeszi Hivatal–*Evanjelický a.v. farský úrad*; Koppány János Ház, Alapszolgáltatás, Tótkomlói Evangélikus Szeretetszolgálat Idősek Klubja, Étkeztetés, Házi Segélynyújtás–*Dom Jána*

Koppány, Primárna starostlivosť, Evanjelická diakonia v Slovenskom Komlóši, Denné centrum pre seniorov, jedáleň, Domáca opatrovateľská starostlivosť; Evangélikus Kápolna–Evanjelická kaplnka; Tótkomlósi Evangélikus Mesterségek Háza–Evanjelický dom remesiel v Slovenskom Komlóši; Főbejárat–Hlavný vchod.

2. fénykép

Kétnyelvű magyar–szlovák feliratú egyházi intézménytábla (Tótkomlós)

Forrás: MSZKI

Tótkomlóson az istentiszteleteken már nem a Transciusból énekel a gyülekezet, a szlovákiai liturgiát használják. Így az irodalmi szlovák nyelvet mindannyian megértik. A szlovák nyelvű istentiszteletre körülbelül húszan járnak, az azt követő magyar nyelvű istentiszteleten többen vannak, akik beszélnek, értenek szlovákul, de ők a magyar nyelvet választják felekezetük nyelvének.

Egy évben körülbelül huszonöt temetés van, ebből hét, nyolc gyászszertartáson kérik, hogy legyen szlovákul az ima és az ének. A gyülekezeti lelkész ezt a kérést nagy örömmel teljesíti.

Az evangélikus pappal többen szlovákul beszélnek a városban. Számukra ez a természetes, megszokott. A szlovák nyelv mindennapi, természetes használata hozzájárulhat a többnyelvűség terjedéséhez, a sokszínű világ alaposabb megismeréséhez. A nyelvi tájkép további behatóbb vizsgálatának eredményei segíthetnek értelmezni a nyelvet, a társadalmat, a nemzetiségi identitást és a hatalom kölcsönös viszonyát.

5.7. Szlovák önkormányzat

1994-től folyamatosan működik a szlovák nemzetiségi önkormányzat: Szlovák Önkormányzat Tótkomlós–*Slovenská samospráva Slovenský Komláš*, mely eredményesen fogja össze, irányítja és képviseli a közösséget. Nem csak a tótkomlósi szlovákok nyelvének, kultúrájának, szokásainak, hagyományainak, anyagi és szellemi értékeinek, valamint szlovák identitásának megőrzésére törekszik, hanem azok továbbfejlesztésére, korszerűsítésére is. A már említett kétnyelvű utcanévek és a

szlovák szerkesztő alkalmazásának kezdeményezése mellett szorgalmazták például a város és intézményei szlovák kapcsolatainak bővítését az élő szlovák nyelv és kultúra megismerése, gyakorlása céljából. Három szlovákiai (Galánta/*Galanta*, Jolsva/*Jelšava*, Zólyom/*Zvolen*) és egy romániai szlovák (Nagylak/*Nadlac*) várossal van rendszeres és tartalmas testvérkapcsolata Tótkomlósnak. Az iskola együttműködik a nagylaki és jelsavai szlovák iskolával, az evangélikus egyház is az ottani gyülekezetekkel, a fűvós zenekar a szlovákiai Trencsén/*Trenčín*, Poprád/*Poprad* és Kassa/*Košice* városával. A néptáncsoport nagyon jó kapcsolatot alakított ki Martin Urban szlovákiai koreográfussal. Napjainkban Kiszács/*Kysáč* várossal, a szerbiai, vajdasági szlovák kapcsolatok kiépítésére törekszenek, tovább bővítve ezzel a dél-alföldi szlovákok közötti hagyományos együttműködést.

Az utóbbi években javult a kapcsolat a nemzetiségi és a települési önkormányzatok között, mely köszönhető a szlovák származású polgármester támogató hozzáállásának is. Jól működik az érdekérvényesítés mechanizmusa, mivel a városi önkormányzat kilenc tagja közül öt szlovák, s közülük ketten a nemzetiségi önkormányzat tagjai is. Mindkét képviselőtestület, a települési és a szlovák is, fontosnak tartja, hogy a szlovák nemzetiségi jelleg tükröződjön a település nyelvi arculatában, nyelvi tájképében, hogy a szlovák nyelv dominánsan jelen legyen mind a vizuális térben, mind a különböző kulturális és társadalmi programokon Tótkomlóson.

Nehezíti ezt a törekvést azonban, hogy az önkormányzat ülései és írásos dokumentumai magyar nyelvűek. A hivatalos nyelv a magyar, csak a köszöntés hangzik el szlovákul és néha néhány megjegyzés. A magyar nyelvi gyakorlat fő oka, hogy az üléseken mindig jelenlévő polgármesteri hivatal képviselője nem tud szlovákul, s a jegyzőkönyveket, határozatokat magyar nyelven kell a felettes szervnek továbbítani. A másik ok, hogy a magyarországi szlovákok nem ismerik a szlovák közéleti-politikai-közigazgatási terminológiát, mivel magyarul sajátították el azt. A kétnyelvű adminisztráció, fordítás, és tolmácsolás személyi és pénzügyi feltételei nem biztosítottak. A meghívók az önkormányzat üléseire és különböző rendezvényekre azonban minden esetben kétnyelvűek.

5.8. Civil szféra, média

A nyelvi tájkép a civil életben is nyomon követhető, szűkebb és tágabb értelmezésben egyaránt. Szlovák–magyar nyelvűek, a szerveződések elnevezései, a meghívók, szórólapok, plakátok. A programok döntő többségükben két-, olykor azonban csak szlovák nyelvűek. 1986-ban alakult Szlovák klub bázisán a Tótkomlósi Szlovákok Szervezete. A szervezet rendezvényein és a klubfoglalkozásokon, a klub által szervezett programokon, a próbákon a résztvevők általában szlovákul beszélnek, de a szlovákul nem tudó szlovákok és a magyar tagok miatt – akik házastársak, rokonok, barátok – mindent magyarra is lefordítanak. Egyre gyakoribb ezért a magyar nyelvű kommunikáció. A szlovák szervezet keretében működő páva- és a színjátzó kör közül, mára csak a színjátszás maradt. A Szlovák klub vezetősége és tagjai

úgy döntöttek felelevenítik Tótkomlós szlovák színjátszó hagyományait (Tóth 1999) színjátszó csoportot alapítottak, mely a Covid-járvány miatt két évig szüneteltette a tevékenységét. Napjainkban azonban újra próbálnak, az első darabjukat kívánják ismét színpadra vinni. Tagjai közül ugyan sokan kiöregedtek, megöregedtek, de próbálnak fiatal nyugdíjasokat is bevonni a munkába. A Tótkomlói Népi Együttes (új nevén Komlós Néptánc Egyesület) repertoárjában, mely 2022-ben ünnepelte fennállásának 70. évfordulóját, kiemelt helyen szerepelnek a szlovák nemzetiségi népdalok és néptáncok.

A szlovák szó jelen van a helyi médiában, köszönhető ez nagyrészt a szlovák főszerkesztő Bajczér Jánosné Meleg Marian következetes munkájának. A Komlói Hírmondó rendszeresen tartalmaz szlovák mellékletet is, általában egy oldalt. A városi televízió is rendszeresen sugároz szlovák nyelvű műsorokat. Szlovákul a nemzetiségi közösség és intézményei életéről, programjairól tudósít mindkét média.

5.9. Befejezésül a nyelvi tájképhez

A nyelvi tájképkutatás alapján megállapíthatjuk, hogy a szlovák nyelvnek Tótkomlóson szimbolikus funkciója is van, láthatóan deklarálja, hogy szlovák nemzetiségi a település. Ezt igazolják a kétnyelvű feliratok a városban és az intézményekben, amelyeken általában a magyar nyelv szerepel az első helyen. Ezekben az esetekben tehát Scollon és Scollon (2003: 119–120, idézi Laihonen 2012: 38) terminológiája szerint a magyar a preferált kód, a szlovák pedig a perifériás kód. A szlovák nyelv azonban hangsúlyosan van jelen a városban, a különböző rendezvényeken látható és hallható, hogy itt szlovákok élnek. A szlovák nyelv Tótkomlóson a nemzetiségi identitás kifejezőjeként funkcionál (Crystal 2003). Ezzel ellentétben a mindennapokban, a hétköznapi és magánéletben a szlovák nyelv egyre ritkább eszköze a társadalmi érintkezésnek. Természetes kommunikációs funkciója egyre kevésbé érvényesül ezen a településen is.

6. Összegzés, kitekintés

Tótkomlóson először 2003 decemberében és 2004 januárjában az NKFP 5/126/2001 sz. projektum keretében komplex szociolingvisztikai kutatást valósítottunk meg, majd közel 20 év elteltével, 2022 április–2023 március között változásvizsgálati szondázást végeztünk.²⁶ A nyelvhasználati kérdőíves kutatás, interjúk, valamint a terepmunka során a részt vevő megfigyelés módszerével és dokumentumelemzéssel szerzett kutatási tapasztalatok alapján megállapíthatjuk, hogy az itteni szlovák közösség a nyelvcsere–nyelvmegtartás kontinuumában – az előzetes hipotézisünknek megfelelően – változatlanul középűtt, a kétnyelvűség köztes fázisában helyezkedik el. A Bartha Csilla (1999: 123–129) által összefoglalt nyelvcseretípusokat tárgyaló

²⁶ Köszönjük a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete munkatársainak Kunovacné Gulyás Zsuzsannának, Laczó Magdolnának és Szuda Krisztinának a kutatáshoz és a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségét.

szociolingvisztikai szakirodalom szerint, a tótkomlósi szlovákok a fokozatos nyelvcsere folyamatában vannak. A fokozatos nyelvcsere mellett azonban a fölülről lefelé tartó nyelvcsere bizonyos specifikus jellemzőit és a szlovák nyelv megőrzése érdekében napjainkban foganatosított egyre gyakoribb és tudatosabb konkrét intézkedések sorát is megfigyelhettük ebben a szlovák közösségben.

Az empirikus kutatás konkrét tényekkel támasztotta alá a szlovák nyelv használatát, létezését Tótkomlóson a megkérdezettek körében mindkét vizsgált időszakban. Az új kutatási eredmények ismeretében is tapasztalható volt a magyar nyelv meghatározó, uralkodó volta, a kommunikáció minden szintjén. A szlovákra a másodnyelv szerepe a jellemző, s az is eltérő mértékben és minőségben az egyes nyelvhasználati szintereken. A szociolingvisztikai szakirodalom másodnyelvnek, az anyanyelv (első nyelv, elsőként megtanult nyelv) után elsőként elsajátított, legjobban birtokolt, általában rendszeresen, nap, mint nap használt másik nyelvet nevezi második nyelvnek, másodnyelvnek, mely kritériumoknak az itteni szlovák nyelv megfelel (Bartha 1999: 37; Kiss 1995: 155). Tótkomlóson a kultúra mindhárom alaprétégében jelen van és használatos napjainkban is a szlovák nyelv, de igen erősen differenciáltan az egyes kommunikációs szférákban és a generációk között. A tótkomlósi szlovák nyelv állapotára az ellentétes kétirányú mozgás az egyidejű fejlődés, illetve visszafejlődés a jellemző. Ez a kétnyelvűségi állapot, nyelvi helyzet is igazolja, hogy: „*Bár a nyelvcsere és nyelvmegőrzés ellentétes irányú folyamat, mégis egy-egy közösség életében eltérő mértékben bár, de egyszerre van jelen*” (Borbély 1995: 12). A szlovák nyelv visszaszorulása követhető nyomon Tótkomlóson a magánszférában. Az egyházi életben viszont újból, a magas kultúrában pedig egyre szélesebb körben terjed, új területeken jelenik meg ismét, mint a média, kultúra, nemzetiségi önkormányzat és közélet. Szükséges azonban megjegyezni, hogy ez a nyelvi gyakorlat olykor formális, szimbolikus értékű, s ebben hasonlít a fölülről lefelé tartó nyelvcsere formális, rituális kontextusaihoz.

A retrospektívnek is nevezhető kutatás során is beigazolódtott, hogy a szlovák nyelv funkcionális rétegződése, átrétegződése egyazon időszakban fokozatosan bővül és szűkül. A kutatási eredmények ismeretében konstatálható, egyrészt a tótkomlósi szlovák nyelv funkcionális fejlődése, tudásának magasabb szintje, használatának bővülése a különböző nyelvhasználati szintereken (vö. Zsilák 1991: 53–62, 1993: 180–187, Žiláková 2004a: 75–82). Másrészt jellemző rá egy olyan kétnyelvűség-dinamika, amelyet generációról generációra csökkenő anyanyelvi, s az ezzel fordított arányban növekvő többségi nyelvi kompetencia jellemez (vö. Gyivicsán 1993: 130–149, 164–174; Györi-Nagy 1991: 6–20; Tušková 2016; Uhrinová 2017; Žiláková 2004b: 434–454).

Zsilák Mária, a magyarországi szlovák nyelv kommunikációs és kognitív funkcióinak való megfelelést vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy ezek az alapvető nyelvi funkciók elsősorban a magyar nyelv dominanciája miatt csak korlátozottan érvényesülnek, érvényesülhetnek (lásd Žiláková 2004a). E tétel igazságát

tapasztaltuk Tótkomlóson is. A magyarországi szlovákok – köztük a tótkomlósiak is – anyanemzetüktől elszakadva magyar társadalmi, gazdasági, kulturális viszonyok között élnek. Gondolkodásukban, nyelvi világmépükben, szemléletükben ezek a magyar viszonyok tükröződnek (Tušková 2021: 98–102, 103–122; Uhrinová 2008b: 195–197; Žiláková 2004a: 143–152). A nyelvi kontextus, nyelvi környezet döntően magyar, ez eredményezi a domináns magyar nyelvhasználatot. A magyar nyelv hatása a tótkomlósi szlovák nyelv valamennyi szintjét érinti, a hangtántól a szövegszerkesztésig. Tapasztható ez az intonációban, a szórendben, a névmások és a prepozíciók, az igeidő, a mód, az aspektus, a vonzatok stb. használatában. A nyelvi tiszteletadásban, mint az udvariasság (vö. Kiss 1995: 268–278; Nyomárkay 1998: 277–284, 1999: 145–149; Wardhaugh 1995: 233–256), köszönés, tegezés, magázás, szintén kimutatható magyar nyelvi normák hatása.

A nyelvi szocializációt a mindenkori társadalmi környezet határozza meg. Döntő fontosságú ebben a folyamatban a mindenkori beszélőközösség értékrendje, nézeteik, nyelvhasználati szokásaik, társadalmi szervezettségük, érdekképviselőik. Tótkomlóson – az országos helyzethez hasonlóan – a gyermekek szüleiktől már nem sajátítják el elődeik nyelvét, legfeljebb néhány szót, kifejezést, dalt. A szlovákok anyanyelvként elismerőknél és a két anyanyelvet, a szlovákot és a magyart anyanyelvként vallók esetében is, már elsősorban érzelmi azonosulásról beszélhetünk (Gyivicsán 1993: 139). Az alap kutatás és a nyelvi helyzet mostani szondázása során kapott adatok azt bizonyítják, hogy a megkérdezettek döntő többségénél a szlovák nyelv, igaz egyre csökkenő mértékben, de ellátja a jelenben is a társadalmi és a magánélet több területén a nyelvi kommunikációs feladatot. Hangsúlyozni szükséges azonban, hogy ez a kétnyelvűség egy diaszpórában élő közösség beszélőinek kétnyelvűsége. Ebből következően, a szlovák és a magyar nyelvekre funkcióbeli (lásd nyelvhasználati szinterek) és presztízsbeli különbség jellemző (Bartha 1999: 66–75; Borbély 2022: 82–100; Ferguson 1975: 291–317; Kiss 1995: 232; Žiláková 2004a: 79–85, 119–132).

Tótkomlóson mindkét kutatás eredményeinek tükrében megkülönböztethetjük a magán és a közösségi élet szlovák nyelvhasználati szintereit. A nyelvek funkcionális rétegződésével, a nyelvhasználati szinterekkel, szférákkal több kutató foglalkozott (pl. Bartha 1999: 91–98; Bosák 1995: 17–43; Kiss 1995: 66–74; Zsilák 1991: 53–62 stb.). A kutatás eredményei igazolták hipotézisünket, mely szerint a szlovák nyelv eltérő mértékben és minőségben ugyan, de jelen van és használatos Tótkomlóson minden kommunikációs szférában. Az összes nyelvhasználati szintéren a magyar nyelv használata a meghatározó, azonban a szlovák nyelv jelenléte is a válaszok alapján érzékelhetően kimutatható. A konkrét eredmények azt mutatják, hogy vannak nyelvhasználati szinterek, melyekben a nyelvcseré gyorsabb ütemben megy végbe. A magánszférában, a szlovák nyelv családon belüli visszaszorulásában és a hétköznapi nyelvhasználatban mutatkozott meg ez elsősorban.

A kapott adatok a közösségi szféra szlovák nyelvhasználatának a növekedését mutatják, mely elsősorban a kedvező jogszabályi és politikai környezettel hozható összefüggésbe. Az 1993. évi kisebbségi törvény és későbbi módosításai a garantált jogok, a nyelvtervezési intézkedések jogi és szervezeti kereteinek a megteremtésével igen nagymértékben növelték a magyarországi nemzetiségek és nemzetiségi nyelvek fennmaradásának esélyeit.²⁷ A magyarországi szlovákok revitalizációjára irányuló fölülről jövő intézkedéseket, mint például a nyelvélénkítés (language revitalization) ebben a Békés megyei kisvárosban nagymérvű közösségi támogatottság fogadta. Jelen követő kutatás eredményei is konkrét tényekkel igazolták e pozitív hozzáállást, mely alapján megállapítható, hogy Tótkomlóson a nyelvcserre lassítására, a szlovák nyelv megerősítésére igen jók az esélyek. Köszönhető ez néhány – véleményünk szerint meghatározó fontosságú – nyelvmegőrzés/nyelvcserre faktor interakciós hatásának (Bartha 1999: 131–150). Melyek közül első helyen, a társadalmi szint faktoraik közül, a politikai-jogi körülményeket tartjuk szükségesnek kiemelni, valamint a szlováksággal együtt élő többségi magyar társadalom nemzetiségeket támogató hozzáállását, plurális ideológiáját, melyek meghatározó jelentőséggel bírnak, s alapvető feltételei a többi nyelvmegtartási tényező hatékony működésének.

Tótkomlóson a helyi társadalmi támogatottság biztosított a szlovákság számára. Az eredetileg szlovák településen az itt élő szlovákoknak napjainkig sikerült megőrizniük közéleti-politikai befolyásukat a városban. A nemzetiségi szociokulturális normák láthatóak, ismertek, a többségi magyar lakosság körében is, akik azokat nemcsak elfogadták, hanem több esetben meg is kedvelték. A két kultúra és nyelv természetes, párhuzamos együttéléséről győződhetett meg kutatócsoportunk.

A legfontosabb nyelvmegőrzési faktornak a megkérdozettek az oktatást tartják. A szlovák nyelv és kultúra elsajátíttatását az iskolától várják el, mivel a családok döntő többsége már nem – vagy csak részben – képes átadni, átörökíteni gyermekeinek elődei nyelvi és kulturális örökségét. A magyarországi szlovák nemzetiség fennmaradásában, az asszimiláció lassításában a MSZKI egyéb újabb kutatási projektjeinek eredményei szerint is döntő szerepe van a pedagógusoknak, az oktatási intézményeknek (vö. Demmel–Tušková szerk. 2021; Ďurkovská–Tušková szerk. 2019, 2020; Tóth 2008: 224–263; Uhrinová 2016: 43–55). Az iskola, az iskolahálózat a szlovákság jelenét és jövőjét döntő módon és mértékben meghatározó tényezővé, a legfőbb determinánssá lépett elő. A nemzetiségi származású tanuló itt kap az ismeretek mellett felnőttkori életét is befolyásoló magatartásmintát, viszonyulás-mintát saját nemzetisége kultúrájához, nyelvéhez. Tótkomlóson működik szlovák nemzetiségi óvoda, az egyházi óvodában is vannak szlovák foglalkozások, és

²⁷ Szükségesnek tartjuk azonban megjegyezni, hogy a kétségtelenül csak pozitívan értékelhető politikai kinyilatkoztatások és jogszabályok nem jelentik azt, hogy a gyakorlatban is problémamentes és minden esetben példaértékű a magyarországi kisebbségpolitika, melyet számos példával tudnánk alátámasztani. Például a legtöbb egyetem, nem fogadja el a nemzetiségi nyelvekből, így a szlovák nyelvből szerzett nyelvvizsgát (információ Szpisák Attilától). A következő állami szintű feladat az, hogy a gyakorlatban is érvényt szerezzen a jogalkotó és a végrehajtó hatalom a törvényekben leírtaknak.

van szlovák–magyar kétnyelvű iskola. Az iskola és szolgáltatásai iránti érdeklődés a szlovák nyelv és kultúra presztízisének a növekedését mutatja a városban.

Az iskola hatását erősítik, a szlovák nyelv és kultúra megőrzését szolgálják a településen található intézmények szervezetek, kulturális csoportok, melyek a nyelvmegőrzés további fontos faktorai. Örvendetes, hogy az elmúlt időszakban bővült a szlovák hagyományokat és kultúrát ápoló művészeti csoportok és kulturális intézmények száma. A szlovák szó jelen van a helyi médiában, a Komlói Hírmondó rendszeresen tartalmaz szlovák mellékletet is, a városi televízió is rendszeresen sugároz szlovák nyelvű műsorokat. A városnak és az intézményeknek tartalmas szlovák kapcsolatai vannak,²⁸ melyek jelentősen hozzájárulnak a szlovák identitás erősítéséhez és a nyelv megőrzéséhez is. A 95 éves *Juraj Dolnozemský*/Antal György Tótkomlóson élő szlovák költő versei napjainkban is a legnépszerűbb, legkedveltebb szlovák versek közé tartoznak a magyarországi szlovákok körében. Az evangélikus szlovákság szempontjából nagy jelentéssel bír, hogy állandó szlovák lelkésze lett a városnak, s újból hetente vannak szlovák nyelvű istentiszteletek. Kiépülőben vannak az egyházi és gazdasági kapcsolatok Szlovákiával.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a nyelvcserét lassító, a nyelvmegőrzést segítő tényezők között napjainkban Tótkomlóson is a hatalmi-politikai-ideológiai viszonyoknak, bennük a nyelvpolitikának/nyelvi tervezésnek (language planning) van a legnagyobb szerepe (vö. Bartha 1999: 197–205; Wardhaugh 1995: 311–332). Bańcerowski szavai ma is aktuálisak „*A nyelvet nem csak ápolni, védeni kell a különböző negatív hatásokkal szemben, hanem biztosítani kell számára a széles körű fejlődési feltételeket is. Legyen lehetősége minden funkcióját teljesíteni a társadalmi, valamint a magánélet minden területén*” (Bańcerowski 1998: 23–24). „*A politikai gazdasági változásokkal párhuzamosan pedig újra kell fogalmazni az ország érdekeivel összhangban álló nyelvpolitikai célokat*” (Bańcerowski 1999: 384). Kutatásunk rávilágított arra a fontos tényre is, hogy a helyi politika, a helyi vezetők értékrendje, nemzetiségekhez való hozzáállása legalább annyira meghatározó, fontos mint az országos.

Bár a lehetőségek törvények által adottak, alkalmazásuk és végrehajtásuk legfontosabb feltételei, a személyi feltételek, az elkötelezett és nemzetiségükért tenni kész és képes személyek. Tótkomlóson vannak ilyen meghatározó személyiségek, akiknek a munkájuknak köszönhetően regisztrálhattuk a közösség életében utóbbi időszakban bekövetkezett fejlődést.

A jogszabályok mellett meghatározó a jelentősége az oktatási rendszernek, s egyéb nemzetiségi intézményeknek, szervezeteknek. Ezen intézmények egyrészt kinevelik, másrészt foglalkoztatják a nemzetiségi értelmiség, iskolázott elit képviselőit, kiknek aktív ténykedése nélkül nem képzelhető el a nemzetiségi revitalizáció. A szlovák családok pozitív, támogató hozzáállása a nemzetiségi nyelv és kultúra

²⁸ Tótkomlós és a szlovák iskola más külföldi kapcsolatait nem áll módunkban, a tanulmány témája okán jelen írásban bemutatni.

fennmaradásának napjainkban is alapfeltétele. A nyelvcsere folyamatát nagymértékben lassítják/lassíthatják más magyarországi szlovák településekkel és a Szlovákiával valamint a szomszédos határontúli településekkel kiépített szerteágazó szakmai és rokoni, baráti kapcsolatok.

Az országoshoz hasonló, tótkomlói ambivalens szlovák nyelvi fejlődési tendencia bizonyítja, hogy kedvező hazai, valamint anyaországi politikai döntésekkel, nemzetiségbarát környezettel az érintettek aktív szerepvállalásával a nemzetiségek nyelvhasználatának a fejlődését, s ezzel a nemzetiségi nyelvek fennmaradását is elő lehet segíteni. A társadalmi funkciók és feladatok bővülésével a nyelv tovább rétegződik, s az új funkciók szerint új nyelvi rétegek jönnek létre. Ilyen új terület Tótkomlóson a szlovák nyelv vizuális használatának látványos bővülése, mely növeli a szlovák nyelv – és ezen keresztül a tótkomlói szlovák beszélőközösség – presztízsét, segítve ezzel a nyelvmegtartást (vö. Bartha–Laihonen–Szabó 2013).

Melléklet

A 2023-ban végzett kutatás adatközlői²⁹

- *Laukó Zsuzsanna*
 - Születési hely és idő: Tótkomlós, 1960. július 12.
 - Legmagasabb iskolai végzettsége: egyetem
 - Szlovák Két Tanítási Nyelvű Általános Iskola és Óvoda igazgatója a 2023/2024 tanév végéig, a szlovák önkormányzat elnöke, a szlovák szervezet elnöke
- *Bajczér Jánosné Meleg Marianna*
 - Születési hely és idő: Orosháza³⁰, 1970. 06. 12.
 - Legmagasabb iskolai végzettsége: egyetem
 - Szlovák és nemzetiségi nyelvtanár, igazgatóhelyettes, 2023/2024 tanévtől igazgató a Komlói Hirmondó és Tv főszerkesztője
- *Karkus Jánosné Leginszki Mária*
 - Születési hely és idő: Orosháza, 1967. 12. 07.
 - Legmagasabb iskolai végzettsége: érettségi
 - Szlovák Két Tanítási Nyelvű Általános Iskola és Óvoda- iskolatitkára,
 - Szlovák Nemzetiségi Műveltségért Alapítvány titkára
- *Szpisák Attila*³¹
 - Születési hely és idő: Salgótarján, 1970. 08. 21.
 - Legmagasabb iskolai végzettsége: egyetem
 - Evangélikus lelkész

²⁹ Köszönjük adatközlőinknek a készséges együttműködést.

³⁰ A tótkomlóiak nagy többsége a közeli Orosházán született, mivel ebben az időben nem volt az akkori községben szülőotthon.

³¹ Szisák Attila nógrád megyei szlovák családból származik.

Hivatkozott irodalom

- Ando György–Szűcs Anna–Végh Zoltán (red.) 2004. A szlovák népesség főbb demográfiai jellemzői. Békéscsaba, KSH Békés Megyei Igazgatósága.
- Balleková, Katarína 2004. Z nářečových výskumov Slovákov v Maďarsku. In: Alžbeta Uhrinová–Mária Žiláková (eds.) Slovenčina v menšinovom prostredí. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku (Békešská Čaba, 16.–17. okt. 2003). Békešská Čaba, Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku (VÚSM/MSZKI). 53–62.
- Bañcerowski, Janusz 1998. Kötelességünk-e gondoskodni anyanyelvünkről. In: Benkő Loránd, (szerk.) Magyar Nyelv XCIV. évf. 1. szám. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 94/1: 16–31.
- Bañcerowski, Janusz 1999. Nyelvi kommunikációs problémák a mai világban. In: Keszler Borbála (szerk.) Magyar Nyelvőr Budapest, MTA Magyar Nyelvi Bizottsága. 123/4: 382–387.
- Barcy Magdolna–Diósi Pál–Rudas János 1996. Vélemények a másságról–előítéletek a fiatalok körében. Budapest, Animula Kiadó.
- Bartalská, Ľubica 2001. Sprievodca slovenským zahraničím. Bratislava, Matica slovenská.
- Bartha Csilla 1999. A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla–Borbély Anna 2001. A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei című projektum részletes szöveges ismertetése. Budapest, Kézirat.
- Bartha Csilla–Borbély Anna 2006. Dimensions of linguistic otherness: prospects of minority language maintenance in Hungary. In: Language Policy, Vol. 5, No. 3. (September 2006). 337–365.
- Bartha Csilla–Borbély Anna–Erb Mária–Uhrin Erzsébet 2013. A generációs nyelvátadás mint eredményeiből. In: Fedinec Csilla–Ilyés Zoltán–Simon Attila–Vizi Balázs (szerk.) A közép-európaiság dicsérete és kritikája. Budapest, Kalligram. 557–576.
- Bartha Csilla–Laihonon, Petteri–Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatási területről. Pro Minoritate 23/3: 13–28. <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2013/proMino-1303-02-bartha-la...> Jyväskylä Unvesty Digital Archive.
- Beňo, Pavol 2013. Nad výsledkami sčítania obyvateľov v r. 2011. In: <http://www.oslovma.hu/index.php/sk/archiv/185-archiv-nazory/994-nad-vsledkami-sitania-obyvateov-v-r-2011>.
- Blanár, Vincent–Jóna, Eugen–Ružička, Jozef 1974. Dejiny spisovnej slovenčiny II. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Bodonyi Edit 1999. Nemzetiségi oktatásügy Magyarországon 1945-től napjainkig. Budapest, Pro Educatione gentis Hungariae Alapítvány.
- Borbély Anna 1995. Attitűd és nyelvválasztás egy magyarországi román nyelvközösségben. In: Kassai Ilona (red.) Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat: A 6. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 287–297.
- Borbély Anna 2001. A nyelvcserre folyamata és kutatása. In: Honti László (szerk.) Nyelvtudományi Közlemények. Budapest. 98: 193–215.
- Borbély Anna 2014. Kétnyelvűség. Variabilitás és változás magyarországi közösségekben. Budapest, L'Harmattan.
- Borbély Anna 2022. Szociolingvisztikai differenciáció: társalgás a magyar–román határ két oldalán élő beszélők között. In: Karmacsai Zoltán–Márku Anita–Máté Réka (szerk.) A határ mint konvergáló és divergáló tényező a nyelvben: Tanulmányok a 21. Élőnyelvi Konferenciáról Törökbalint, Termini Egyesület, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Intézet. 82–100.
- Bosák, Ján 1995. Sociolingvisztická stratégia výskumu slovenčiny. In: Ondrejovič, Slavomír–Šimková, Mária (red.) Sociolinguistica Slovaca 1. Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda. 17–43.
- Crystal, David 2003. A nyelv enciklopédiája. Budapest. Osiris.

- Csernicskó István 2016. A változás megragadása a nyelvi tájképben: Kárpátalja példája. Magyar nyelv 112/1: 50–62.
- Demmel, József–Tušková, Tünde (eds.) 2021. Dejiny slovenského školstva v Uhorsku v dlhom 19. storočí. In: Demmel József–Tušková, Tünde (eds.) Škola a učitelia (Sebareflexia slovenských pedagógov v Maďarsku). Békešská Čaba, VÚSM. 59–73.
- Demmel, József–Tušková, Tünde eds. 2021. Škola a učitelia (Sebareflexia slovenských pedagógov v Maďarsku). Békešská Čaba, VÚSM.
- Divičanová, Anna 1980. State o spoločensko-politickom pôsobení Demokratického zväzu Slovákov v Maďarsku a o politickej aktivite Slovákov v rokoch 1956–1968. In: Spoločný osud–Spoločná cesta I.–Közös sors–Közös út. Tanulmányok Budapešť, Vydavateľstvo učebníc. 141–169.
- Divičanová, Anna 1999. Jazyk, kultúra, spoločenstvo. Békéšska Čaba, Slovenský výskumný ústav (VÚSM).
- Divičanová, Anna 2004. Ambivalentné hodnoty slovenského jazyka v Maďarsku v stredoeurópskom kontexte. In: Alžbeta Uhrinová–Mária Žiláková (eds.) Slovenčina v menšinovom prostredí. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku (Békešská Čaba, 16.–17. okt. 2003). Békešská Čaba, VÚSM. 21–31.
- Đurkovská, Mária–Tušková, Tünde (red.) (e-book) 2019, (nyomdai verzió) 2020. Reflexia slovenského národnostného školstva v Maďarsku v kontexte súčasnosti a ďalších perspektív jeho fungovania. Košice–Békešská Čaba, SvÚ CSPV SAV; VÚSM. 6–18. https://svusav.sk/storage/uploads/publikacie/pdf/Reflexia_slovenskeho_narodnostneho_skolstva_v_Madarsku.pdf; http://vusm.slovaci.hu/images/fileadmin/kutato/ebooks/978-615-5330-24-7_.pdf
- Fuhl, Imrich 2002. Kultúrna autonómia – bez inštitúcií (?). O súčasnom postavení Slovákov v Maďarsku. In: Ondrej Štefanko (red.) Cesta zarúbaná? Súčasný stav a perspektívy Slovákov v v Maďarsku. Békešská Čaba–Nadlak, Čabianska organizácia Slovákov; Vydavateľstvo Ivan Krasko. 46–53.
- Fuhl, Imrich 2010. Zväz Slovákov v Maďarsku. Dolnozemský Slovák. Nadlak. 2010/3: 15–16.
- Fügedi, Erik–Gregor, Ferenc–Király, Péter 1993. Atlas slovenských nárečí v Maďarsku/Atlas der slowakischen Mundarten in Ungarn. Budapešť–Budapest, Szlovák Kutató Intézet (ma MSZKI).
- Gombos János 1995. A magyarországi szlovákok története a betelepüléstől a polgári fejlődésig. In: Micheller Magdolna (szerk.) Fejezetek a magyarországi románok és szlovákok történetéből. Békéscsaba, Kőrösi Csoma Sándor Főiskola. 55–92.
- Gombos János 1996. A község alapításának körülményei: A benépesült falu első évtizedei (1746–1800). A reformkortól a kiegyezésig (1800–1867). In: Szincsek György (szerk.) Tótkomlós története. Tótkomlós, Tótkomlós Város Önkormányzata. 41–125.
- Gombos János/Gomboš, Ján 2008. Szlovákok a Dél-Alföldön (A 17. század végétől a 18. század végéig). Forrásválogatás/Slováci v južnej časti Dolnej zeme (Od konca 17. do konca 18. storočia). Výber z prameňov. Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete (MSZKI). 23–28.
- Gyivicsán (Divičanová) Anna 1993. Anyanyelv, kultúra, közösség. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Gyivicsán Anna 1996. Etnokulturális változások Tótkomlóson. In: Szincsek György (szerk.) Tótkomlós története. Tótkomlós Önkormányzata. 379–397.
- Gyivicsán Anna 2003. A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói I–II. Békéscsaba, MSZKI.
- Gyivicsán Anna–Krupa András 1997. A magyarországi szlovákok. Budapest, Útmutató Kiadó. 1998-ban angol és 1999-ben szlovák fordítás is megjelent.
- György, Ladislav–Tuska Tünde 2022. Nyelv (kétnyelvűség) és (kettős) identitás az alföldi szlovákok körében Magyarországon. Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica 1/1: 119–143.

- Győri-Nagy Sándor 1991. Változathatás a Kárpát-medencei kétnyelvű kisebbségek anyanyelv-dinamikájában. In: Győri-Nagy Sándor–Kelemen Janka (szerk.) *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I.* Budapest, Széchenyi Társaság. 6–20.
- Homišínová, Mária 2002. A magyarországi kisebbségek egyéni és csoportidentitásáról. In: Kovács Nóra–Szarka László (szerk.) *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 33–40.
- Homišínová, Mária 2003. Slovenská inteligencia v Maďarsku v zrkadle sociologického výskumu. Békéscsaba, VÚSM. 60–74.
- Homišínová, Mária 2004. A magyarországi szlovák értelmiség etnikai identitása. *Regio–Kisebbség, politika, társadalom.* 15/1: 139–158.
- Homišínová, Mária 2008. Identitás, nyelvhasználat, asszimiláció. Etnikai folyamatok magyarországi kisebbségi családokban. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat.
- Homišínová, Mária 2013. Súčasná jazyková situácia slovenskej mládeže na Slovensku a v Maďarsku–empirický kontext. In: Kováčová, Anna–Uhrinová, Alžbeta (eds.) *Slovenský jazyk a kultúra v menšinovom prostredí.* Békešká Čaba, VÚSM. 53–62.
- Homišínová, Mária–Uhrinová, Alžbeta–Ondrejovič, Slavomír 2013. Poslanci slovenských národnostných samospráv v Maďarsku v reflexii sociolingvistickeho výskumu (výsledky dvoch volebných období 2002–2010). Békešká Čaba, Výskumný ústav CSSM (ma VÚSM).
- Istók, Vojtech–Lőrincz, Gábor–Tóth, Sándor János 2022. Jazyková krajina miest Komárno a Komárom. Komárno, Univerzita J. Selyeho. 90–101.
- Király, Péter 1965. České a maďarské prvky v písomných pamiatkach Slovenského Komlóša. In: *Studia z filologiei polskej i slowaianskej.* 5. Warszawa. 327–333.
- Király Péter 2000. Vznik a charakter nárečia slovenského Komlóša (A tótkomlósi szlovák nyelvjárás keletkezése és jellemző vonásai). In: Chlebnický, Ján (red.) *250 rokov v Slovenskom Komlóši.* Békešká Čaba, VÚSM. 79–84.
- Kiss Gy. Csaba 2000 *Nyugaton innen–Keleten túl. Művelődéstörténeti esszék és tanulmányok.* Miskolc, FelsőMagyarország Kiadó. 107.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat.* Budapest, Nemzetiségi Tankönyvkiadó.
- Kmeť, Miroslav 2012. *Krátke dejiny dolnozemských Slovákov 1. Nadlac (Románia),* Vydavateľstvo Ivan Krasko. 212–222.
- Krajčovič, Rudolf 1974. *Slovenčina a slovanské jazyky.* Bratislava, *Slovenské pedagogické nakladateľstvo.*
- Krajčovič, Rudolf 1988. *Vývin slovenského jazyka a dialektológia.* Bratislava, *Slovenské pedagogické nakladateľstvo.*
- Krajčovič, Rudolf–Žigo, Pavol 1992. *Dejiny spisovnej slovenčiny: Študijná príručka a texty.* Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského.
- Krupa, Viktor–Ondrejovič, Slavomír 2009. *Identita a jazyk* In: Kiliánová, Gabriela–Kowalská, Eva–Krekovičová, Eva (eds.) *My tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít.* Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 109–137.
- KSH, 2002. *Népszámlálás 2001. 4. Nemzetiségikötődés. A nemezeti, etnikai kisebbségek adatai.* Budapest, KSH.
- KSH, 2014. 2011. évi Népszámlálás. 9. Nemzetiségi adatok. 2014. Budapest, KSH. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_09_2011.pdf (2023–12–11)
- Kugler József 1987. Az 1941. évi népszámlálás szlovák anyanyelvi és nemzetiségi adatai. *Békési Elet XXII/3.* Békéscsaba, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat. 316–331.
- Kugler József 2010. A lakosságcsere hatása a Békés megyei szlovákság lélekszámára és identitására. *A Tiszántúli Történetész Társaság Közleményei* 7. 2010. évi különszám. Red. J. Pozsonyi et. al. Debrecen, Tiszántúli Történetész Társaság. 2010: 33–47.
- Kugler József–Gombos János 2008. *Fejezetek a magyarországi szlovákok 300 éves történetéből–különös tekintettel a 20. századi történésekre.* In: Uhrinová, Alžbeta–Žiláková, Mária (szerk.) *Slovenský jazyk v Maďarsku. Bibliografia a štúdie II./A szlovák nyelv Magyarországon. Bibliográfia és tanulmányok II.* Békéscsaba, MSZKI. 334–365.

- Kunovac, Dusan 2013. Očami mladého čabianskeho Slováka. *Budapeštiansky Slováčok*. 2013/2: 8–9.
- Laihonen, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 14/3: 27–49.
- Landry, Rodrigue–Bourhis, Richard Y. 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: an empirical study. *Journal of Language and Social Psychology*. 16/1: 23–49.
- Lanstyák István 2000. A magyar nyelv Szlovákiában. In: *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén III*. Sorozatszerkesztő Kontra Miklós. Budapest–Pozsony, Oziris Kiadó.
- Maruzsová-Šebová, Katarína 2000. Možnosť a bariéry národnostných katedier po r. 2000. In: Barthová-Fazekasová, Mária (red.) *Slovenská národnostná škola Ostrihom*. Esztergom. 61–63.
- Mayer Éva szerk. 2013. „Népszámlálás–nemzetiségi adatok 2011.” BARÁTSÁG melléklete 2013. június 15. 1–33. http://nemzetisegek.hu/repertorium/2013/03/belivek_23-55.pdf
- Nyomárkay István 1998. A nyelvhasználat udvariassági stratégiái. *Magyar Nyelvőr*. 122: 277–284.
- Nyomárkay István 1999. A nyelvhasználat udvariassági stratégiái. II. *Magyar Nyelvőr*. 123: 145–149.
- Ondrejovič, Slavomír 2008. Slovenský jazyk, jazyky na Slovensku. *Dialógy v EU*. Bratislava, Úrad vlády Slovenskej republiky.
- Ondrus, Pavol 1956. *Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Pachné Heltai Borbála 2020. Iskolai nyelvi tájkép: a nyelvi ideológiák szerepe a tanulás-tanítás folyamataiban. In: *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon Szerkesztette: Borbély Anna*. Online 185–209. http://archive.nytud.hu/publ/nemzetisegi_nyelvi_tajkep/nemzetisegi_nyelvi_tajkep.pdf
- Papp, János 2000. Príspevky k histórii slovenského ochotníckeho divadla v Slovenskom Komlóši. In: Chlebnický, Ján (red.) *250 rokov v Slovenskom Komlóši. Prednášky zo sympózia o Slovákoch v Maďarsku, 1996*. Békésska Čaba, Slovenský výskumný ústav (ma VÚSM). 66–71.
- Paulíny, Eugen 1971. *Dejiny spisovnej slovenčiny I*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Rot Sándor 1987. Skutnabb-Kangas, Tove Bilingualism or Not. The education of minorities. *Recenzió Magyar Nyelv* 83: 229–231.
- Scollon, Ron–Scollon, Suzie Wong 2003. *Discourses in Place. Language in the Material World*. London, Routledge.
- Sirácky, Ján 1980. *Slováci vo svete I*. Martin, Matica slovenská.
- Sirácky, Ján 1985. *Dlhé hľadanie domova*. Martin, Matica slovenská.
- Štolc, Jozef 1949. *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku*. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení.
- Štolc, Jozef 1994. *Slovenská dialektológia*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV Veda.
- Szabó, Orsolya 2021. Vývoj slovenského školstva v Maďarsku od 19. storočia po súčasnosť vo svetle legislatívy. In: Demmel, József–Tušková, Tünde (eds.) *Škola a učítelia (Sebareflexia slovenských pedagógov v Maďarsku)*. Békešská Čaba, VÚSM. 13–47.
- Szabó Tamás Péter 2016. Ágencia és a változatosság kezelése magyarországi iskolák nyelvi tájképében. In: Kozmács István–Vančo Ildikó (red.) *Sztenderd–nem sztenderd*. Lakitelek, Antológia. 231–242.
- Szabó Tamás Péter 2017. Keresztény iskolai nyelvi tájkép. *Regio. Kisebbség Kultúra Politika Társadalom* 25/3: 82–112.
- Szabóová Marloková, Júlia 2021. Prehľad zmien školského systému v Maďarsku po prevrate a ich vplyv na slovenské národnostné školstvo. In: Demmel, József–Tušková, Tünde (eds.) *Škola a učítelia (Sebareflexia slovenských pedagógov v Maďarsku)*. Békešská Čaba, VÚSM. 101–116.

- Szudová, Kristína Estera 2021. Slovenské národnostné školstvo a vyučovanie v materinskom jazyku v Uhorsku a v 20. storočí v Maďarsku v praxi. In: Demmel, József–Tušková, Tünde (eds.) Škola a učítelia (Sebareflexia slovenských pedagógov v Maďarsku). Békešská Čaba, VÚSM. 74–97.
- Tóth, István 1999. A Békés és Csanád megyei szlovákok anyanyelvi művelődési viszonyai 1919–1944./Vzdelávacie pomery v materčine u Slovákov v Békešskej a Čanádskej župe 1919–1944. Budapest–Budapešť, Celokrajinská slovenská samospráva. 1999.
- Tóth Sándor János 2008. A szlovák nyelv használatja az egyházakban. In: Uhrinová, Alžbeta–Žiláková, Mária (szerk.) Slovenský jazyk v Maďarsku. Bibliografia a štúdie I./A szlovák nyelv Magyarországon. Bibliográfia és tanulmányok I. Békéscsaba, MSZKI. 326–335.
- Tóth, Sándor–Tuska, Tünde–Uhrin, Erzsébet–Zsilák, Mária 2005. Sprachtausch und Spracherhalt bei den ungarländischen Slowaken von Tótkomlós. Studia Slavica Hung. 50/3–4 (2005) Budapest, Akadémiai Kiadó. 235–266.
- Tóth Sándor–Tuska Tünde–Uhrin Erzsébet–Zsilák Mária 2010a. A nyelvi másság dimenziói Tótkomlóson. In: Jakab Albert Zsolt–Peti Lehel (red.) Kisebbségek interetnikus kontaktzónában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriterion. 109–148.
- Tóth Sándor János–Tuska Tünde–Uhrin Erzsébet–Zsilák Mária 2010b. Dimensiunile alterității lingvistice la Tótkomlós. In: Minorități în zonele de contact interetnic: ceții și slovacii în România și Ungaria.(ed.) Jakab Albert Zsolt–Peti Lehel. Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Kriterion. 107–149.
- Tóth, Alexander János 2004. Pitvaroš–Albert–Ambróz: používanie slovenského jazyka v škole a cirkvi. In: Uhrinová, Alžbeta–Žiláková, Mária (eds.) Slovenčina v menšinovom prostredí. Zborník konferencie VÚSM 16–17. októbra 2003. Békešská Čaba, VÚSM. 107–113.
- Tóth, Alexander Ján–Tušková, Tünde–Uhrinová, Alžbeta–Žiláková, Mária 2005. Jazyková situácia v Slovenskom Komlóši. In: Uhrinová, Alžbeta–Žiláková, Mária (eds.) Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe. Békešská Čaba, VÚSM. 240–324.
- Tuska (Tušková) Tünde 2009. A tótkomlósi szlovákok sztereotípiái. In: Borbély Anna–Vančone Kremmer Ildikó–Hattyár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. 15. Élőnyelvi konferencia tanulmánykötete. (Stúrovo/Párkány, 2008. 9. 4–6.) Budapest; Dunaszerdahely; Nyitra, MTA Nyelvtudományi Intézet; Gramma Nyelvi Iroda; Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar. 167–174.
- Tuska Tünde 2014. A nyelv és az etnikai identitás vizsgálata a tótkomlósi szlovákok körében. In: Ladányi Mária–Vladár Zsuzsa–Hrenek Éva (szerk.) *Nyelv, társadalom, kultúra: interkulturális és multikulturális perspektívák I–II*. (XXIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Budapest, 2013. 03. 26–28.) Budapest, Tinta Könyvkiadó. 631–636.
- Tuska Tünde 2022. A szlovák irodalmi nyelv és a csabai szlovák nyelvjárás viszonya a Čabiansky kalendár cikkeinek tükrében. In: Karmacsai Zoltán–Márku Anita–Máté Réka (szerk.) A határ mint konvergáló és divergáló tényező a nyelvben: Tanulmányok a 21. Élőnyelvi Konferenciáról. Törökbálint, Termini Egyesület, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Intézet. 198–221.
- Tuska Tünde–Uhrin Erzsébet 2020a. A 300 éves Békéscsaba rendezvénysorozatának nyelvi tájképe In: Heltai János Imre–Oszkó Beatrix (eds.) Nyelvi repertoárok a Kárpát-medencében és azon kívül. Válogatás a 20. Élőnyelvi Konferencia (Budapest, 2018. augusztus 30. – szeptember 1) előadásából. Budapest, Nyelvtudományi Intézet. 454–463.
- Tuska Tünde–Uhrin Erzsébet 2020b. Egy magyarországi szlovák közösség láthatóságának rögzítése–Még egyszer a 300 éves Békéscsaba rendezvénysorozatának nyelvi tájképéről. In: Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon Szerkesztette: Borbély Anna. Online 240–260. http://archive.nytud.hu/publ/nemzetisegi_nyelvi_tajkep/nemzetisegi_nyelvi_tajkep.pdf
- Tuškóvá, Tünde 2008. Menšinové a väčšinové stereotypy, predsudky u komlóšských Slovákov. In: Ondrejovič, Slavomír (ed.) *Varia XV*. Zborník materiálov zo kolokvia mladých jazykovedcov

- (Banská Bystrica 7.–9. 12. 2005). Bratislava; Banská Bystrica; Tajov, Katedra Slovenského jazyka a literatúry FHV UMB v Banskej Bystrici. 623–627.
- Tušková, Tünde 2015. Transcius ako rodinná relikvia. In: Benková, Viera–Farkašová, Etela. Eseje a štúdie. Novi Sad (Szerbia), Matica slovenská. 175–183.
- Tušková, Tünde 2016. Slovenský jazyk v univerzitnom prostredí. Békešská Čaba, VÚSM. 35–49.
- Tušková, Tünde 2021. O storočnom Čabianskom kalendári. Békešská Čaba, VÚSM.
- Tušková, Tünde–Uhrinová, Alžbeta 2020. Vizuálne používanie jazyka u Slovákov žijúcich v Číve (Slováci a slovenský jazyk v Číve/Piliscsév). In: Tušková, Tünde–Rágyanszki, Juraj (red.) Slovenské inšpirácie z Čívu (36. interdisciplinárny výskumný tábor VÚSM). Studia Interdisciplinaria. Békešská Čaba, VÚSM. 327–373.
- Tušková, Tünde–Uhrinová, Alžbeta 2021. Etnouvedomovacie procesy a etnické prejavy slovenských pedagógov v Maďarsku. In: Demmel, József–Tušková, Tünde (eds.) Škola a učitelia (Sebareflexia slovenských pedagógov v Maďarsku). Békešská Čaba, VÚSM. 177–234.
- Uhrin (Uhrinová) Erzsébet 2008. Szlovák nyelv Magyarországon a nyelvhasználok szemszögéből. In: Uhrinová, Alžbeta–Žiláková, Mária (eds.) Slovenský jazyk v Maďarsku./A szlovák nyelv Magyarországon. Bibliografia a štúdie/Bibliográfia és tanulmányok I. Békéscsaba, MSZKI. 145–223.
- Uhrin Erzsébet 2009. Szlovák nemzetiségi önkormányzati rendszer Magyarországon. Barátság, Kulturális és közéleti folyóirat. (főszerk.) Mayer Éva. Budapest, Filantróp Társaság Barátság Egyesülete 2009/3: 6093–6094. http://nemzetisegek.hu/repertorium/2009/03/belivek_31-32.pdf (2023–12–07)
- Uhrin Erzsébet 2018. A nyelvhasználat változásai a békéscsabai evangélikus egyházközösségben. In: Kmet', Miroslav–Tuska Tünde–Uhrin Erzsébet et al. Fejezetek a békéscsabai szlovákok múltjából és jelenéből. Békéscsaba, MSZKI. 314–331.
- Uhrinová, Alžbeta 2004. Používanie materinského jazyka v kruhu békeščabianskej slovenskej inteligencie–A békéscsabai szlovák értelmiség anyanyelvhasználat. Békešská Čaba, VÚSM–MSZKI.
- Uhrinová, Alžbeta 2005. Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe. In: Uhrinová Alžbeta–Žiláková, Mária (eds.) Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe. Békešská Čaba, VÚSM. 72–143.
- Uhrinová, Alžbeta 2008. Slovenská jazyková situácia v Maďarsku. In: Mislovičová, Sibyla (ed.) Jazyk a jazykoveda v pohybe. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča. Zborník štúdií z konferencie venovanej Slavomírovi Ondrejovičovi (Smolenice 26.–27. 4. 2006). Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV. 355–358.
- Uhrinová, Alžbeta 2012. K problematike „slovenského“ vysokého školstva v Maďarsku. Dolnozemský Slovák. Časopis Slovákov v Maďarsku, Rumunsku a Srbsku. Ivan Miroslav Ambruš (red.) Nadlak, Vydavateľstvo Ivan Krasko. 17(32)/1–2: 10–12.
- Uhrinová, Alžbeta 2016. O slovenskom školskom systéme v Maďarsku. Slováci v zahraničí, 2016/33: 43–55.
- Uhrinová, Alžbeta 2017. Z jazykových autobiografií Slovákov v Maďarsku. In: Bronislava Chocholová–Lucia Molnár Satinská–Gabriela Múcsková (eds.) Jazyk a jazykoveda v pohybe II. Zborník z medzinárodnej konferencie (Socio)lingvistika–perspektívy, limity a mýty (Smolenice 11.–13. 4. 2016). Bratislava, VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 278–291.
- Vargha András 2016. A ROPstat statisztikai programcsomag. Statisztikai Szemle 94/11–12: 1165–1192.
- Wardhaugh, Ronald 1995. Szociolingvistika. Fordította Pap Mária. A magyar példákat, feladatokat és a magyar irodalmat készítette Kontra Miklós–Pléh Csaba. Budapest, Osiris–Századvég.
- Žigo, Pavol (a kolektív) 2004. Slovacicum. Kapitoly z dejín slovenskej kultúry. Bratislava, AEP.

- Zsilák (Žiláková) Mária 1991. A magyarországi szlovákok nyelvállapotáról és kétnyelvűségéről. In: Győri-Nagy Sándor–Kelemen Janka (szerk.) Kétnyelvűség a Kárpát-medencében. Budapest, Széchenyi Társaság. 53–62.
- Zsilák Mária 1993. A délföldi szlovák nyelvjárások funkcionális rétegződése. In: Hegedűs Rita–Kőrösi Zoltánné–Tarnói László (szerk.) Hungarológia 3. Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ. 180–187.
- Zsilák Mária 1996. A tótkomlói szlovák nyelv funkcionális rétegződése. In: Szincso György (szerk.) Tótkomlós története. Tótkomlós, Tótkomlós Város Önkormányzata. 363–373.
- Zsilák Mária év nélkül. A szlovák nyelv. 1–28. <http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Szlavisztika/79Luk%E1cs/documents/szlovak-nyelv.pdf> (2023–12–07)
- Zsilák Mária 2008. A nyelvjárások elhalásának folyamata a magyarországi szlovák nyelvterületeken. (teljes magyar fordítás) In: Uhrinová, Alžbeta–Žiláková, Mária (eds.) Slovenský jazyk v Maďarsku/A szlovák nyelv Magyarországon. Bibliografia a štúdie/Bibliográfia és tanulmányok I. Békéscsaba, MSZKI. 58–92.
- Zsilák Mária–Demmel József szerk. 2020. Hív az anyaföld? A Csehszlovákia és Magyarország közti lakosságcsere 1946–1948. Acta Partis Minoris Slovacae. Békéscsaba, MSZKI. 228–251.
- Žiláková, Mária 1986. Nárečie troch slovenských obcí v Bakonyi. Budapest, Vydavateľstvo učebníc.
- Žiláková, Mária 2000. Niektoré typy obrazného vyjadrovania sa v komlóšskom slovenskom jazyku. In: Chlebnický, Ján (red.) 250 rokov v Slovenskom Komlóši. Prednášky zo sympózia o Slovákoch v Maďarsku, 1996. Békésska Čaba, Slovenský výskumný ústav (ma VÚSM/MSZKI). 91–101.
- Žiláková, Mária 2004a. Dynamika jazyka Slovákov v Maďarsku. Budapest, ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék.
- Žiláková, Mária 2004b. Slovenčina v Maďarsku na začiatku 21. storočia. In: Alžbeta Uhrinová–Mária Žiláková (eds.) Slovenčina v menšinovom prostredí. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku (Békešská Čaba, 16.–17. okt. 2003). Békešská Čaba, VÚSM. 433–444.

Internetes források

- <http://vusm.slovaci.hu/> (2023–12–06)
- https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/szlovakok/a_szlovak_nyelv_magyarorszagon/pages/004_szlovak_nyelv.htm (2023–12–06)
- http://nemzetisegek.hu/repertorium/2009/03/belivek_31-32.pdf (2023–12–06)
- <https://hu-hu.facebook.com/VUSM.MSZKI/> (2023–12–06)
- https://svusav.sk/storage/uploads/publikacie/pdf/Reflexia_slovenskeho_narodnostneho_skolstva_v_Madarsku.pdf (2023–12–06)
- http://vusm.slovaci.hu/images/fileadmin/kutato/ebooks/978-615-5330-24-7_.pdf (2023–12–06)
- <http://www.luno.hu/> (2023–12–06)
- <https://divadlovertigo.hu/> (2023–12–06)
- <https://slovakultura.hu/> (2023–12–06)
- <http://sdc.slovaci.hu/> (2023–12–06)
- <http://www.mszzs-ka.hu/> (2023–12–06)
- <http://www.odbornekolegium.hu/> (2023–12–06)
- <http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Szlavisztika/79Luk%E1cs/documents/szlovak-nyelv.pdf> (2023–12–06)
- http://www.naputonline.hu/naput-kiadvanyok-arhiv/naput_2007/2007_07/133.htm (2023–12–06)
- <https://identita.hu/> (2023–12–06)
- <https://szlovak-bcs.edu.hu/> (2023–12–06)

<https://szlovak-bp.edu.hu/> (2023–12–06)
<http://www.szlovak-szarvas.edu.hu/> (2023–12–06)
<https://szlovak-sujhely.edu.hu/> (2023–12–06)
<https://tkszlovakiskola.edu.hu/> (2023–12–06)
<https://www.facebook.com/uniaslovakov.szlovakunio/> (2023–12–06)
<http://www.oslovma.hu/index.php/sk/archiv/185-archiv-nazory/994-nad-vsledkami-sitania-obyvateov-v-r-2011>. (2023–12–06)
<http://www.zsm.hu> (2023–12–06)
<https://hu-hu.facebook.com/maszfisiz> (2023–12–06)
<https://szakcikkadatbazis.hu/doc/4844627> (2023–12–06)
http://epa.oszk.hu/00400/00462/00072/pdf/EPA00462_kisebbségkutatás_2014_3_036-072.pdf (2023–12–06)
https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalanos/nemzeti_es-etnikai_kisebbségek_mo_on%20a%2020_sz/pages/012_megmaradás.htm (2023–12–06)
http://archive.nytud.hu/publ/nemzetisegi_nyelvi_tajkep/nemzetisegi_nyelvi_tajkep.pdf (2023–12–06)
http://epa.oszk.hu/00000/00032/00069/pdf/EPA00032_magyar_nyelv_2016_01_050-062.pdf (2023–12–06)

Hivatkozott dokumentumok

<https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.TV> (2023–12–06)
https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0034.html (2023–12–06)
https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_09_2011.pdf (2023–12–06)
https://www.ksh.hu/stadat_files/fo/fo/fo0012.html (2023–12–06)
https://www.ksh.hu/nepszamlalas/reszletes_tablak (2023–12–06)
<https://www.valasztas.hu/nemzetisegi-onkormanyzati-valasztasok-2019> (2023–12–06)
<https://emberijogok.kormany.hu/magyarorszag-i-szlovakok> (2023–12–06)
<http://vusm.slovaci.hu/> (2023–12–06)
<https://www.totkomlos.hu/> (2023–12–06)
<https://www.oslovma.hu/index.php/sk/aktuality/151-aktuality3/1529-30000slovma> (2024–02–09)
<http://www.oslovma.hu/index.php/sk/archiv/185-archiv-nazory/994-nad-vsledkami-sitania-obyvateov-v-r-2011>. (2024–02–09)
http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_02 (2024–02–09)
https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_04_2011.pdf (2024–02–09) -
168 ol.

Resumé

DIMENZIE JAZYKOVEJ INAKOSTI: MOŽNOSTI ZACHOVANIA SLOVENSKEHO JAZYKA V SLOVENSKOM KOMLÓŠI

Štúdia je zhrnutím výsledkov dvoch jazykovedných výskumov realizovaných v odlišnom čase. Komplexný sociolingvistický výskum zameraný na analýzu používania slovenského jazyka v Slovenskom Komlóši sme realizovali v decembri 2003 a januári 2004 v rámci projektu Národného programu výskumu a vývoja č. NKFP 5/126/2001 *Dimenzie jazykovej inakosti: Možnosti zachovania menšinových jazykov*. Výskumný program bol súčasťou spoločného výskumu Oddelenia živých jazykov Jazykovedného ústavu Maďarskej akadémie vied, Katedry maďarského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Loránda Eötvösa a Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Po uplynutí takmer 20 rokov, v období apríl 2022–marec 2023 sme pod vedením Jazykovedného výskumného centra realizovali v Slovenskom Komlóši sondáž na analýzu zmien, retrospektívne bádanie v rámci projektu Mecenatúra pod číslom MEC_K_141233. Vedúcimi projektu boli v oboch prípadoch Csilla Bartha a Anna Borbély. Základný výskum sa realizoval dotazníkovou metódou, ale boli v ňom zastúpené aj iné sociolingvistické metódy, ako účastnicke pozorovanie a analýza dokumentov. O slovenskej jazykovej situácii a súčasnom postavení národnostnej komunity v Slovenskom Komlóši sme sa informovali v rámci empirického výskumu prostredníctvom sociolingvistických interview. Na základe výskumu môžeme skonštatovať, že pre používanie slovenčiny v Slovenskom Komlóši je v súčasnosti–ako tomu bolo aj pred 20 rokmi–príznačná ambivalentná situácia, protikladný dvojsmerný pohyb, súčasný vývin a ústup. Výsledky novšieho výskumu však ukazujú výraznejší rast týchto dvoch tendencií oboma smermi. Komunikácia v slovenskom jazyku je čoraz viac prítomná v kolektívnej komunikácii, zároveň však sú také sféry používania jazyka, odkiaľ sa slovenčina už takmer celkom vytratila. V rodinách jazyk, miestne nárečie ovláda už čoraz menej ľudí, z generácie na generáciu klesá jazyková kompetencia v slovenskom jazyku. Na rozdiel od súkromnej sféry fungujú čoraz pravidelnejšie a lepšie kolektívne komunikačné sféry používania jazyka. Za najdôležitejší faktor z hľadiska zachovania jazyka pokladajú respondenti školstvo, zabezpečenie osvojenia si slovenského jazyka a kultúry očakávajú od škôl. Účinok školy posilňujú a slúžia zachovaniu slovenského jazyka a slovenskej kultúry inštitúcie, organizácie, kultúrne telesá fungujúce v obci, slovenské kontakty, ako aj evanjelická cirkev, ktoré sú ďalšími dôležitými faktormi zachovania jazyka. Podobne určujúcim činiteľom v tomto procese je hodnotový systém miestnej politiky, vedúcich predstaviteľov obce a inštitúcií, ich podporný prístup k národnostiam, ako aj aktivita príslušníkov národnostnej komunity. Na základe analýzy zmien z rokov 2022–2023 môžeme súhrnne skonštatovať, že v Slovenskom Komlóši sú dosť dobré možnosti na spomalenie výmeny jazyka, na zachovanie slovenčiny. Výsledky výskumu ukazujú ďalšie zaujímavé súvislosti aj v problematikách ako výber jazyka, prepínanie kódu, dvojjazyčnosť, vzťah k dialektu, postoje k jazyku, jazykové stereotypy.

7. FEJEZET

**ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSEK NEMZETISÉGI
KÖZÖSSÉGEKBEN****Nyelvi gyakorlatok, kétnyelvűség és nyelvi tájkép¹****BORBÉLY ANNA****1. Bevezetés: nemzetiségek és közös szociolingvisztikai kutatások**

A fejezet a magyarországi nemzetiségek 21. századi nyelvi gyakorlatait, kétnyelvűségét és nyelvi tájképét dolgozza fel. Előzetesen néhány fogalmat tisztázunk. A nemzetiségek egyik részére az őshonos (autochton), másik részére a honos kategória használata vonatkozhat. Erik Allardt (1996: 342) úgy fogalmaz, hogy autochton az, aki „egyértelműen az adott területen elsőként volt jelen”. A Magyarország történetét összefoglaló könyv szerint: „A szlovákok egy része a honfoglalás előtt is a Kárpát-medencében élt” (Romsics főszerk. 2007: 257); „a honfoglaló magyarok jelentős szláv lakosságot találtak a Kárpát-medencében” (Romsics főszerk. 2007: 27). A magyarországi nemzetiségek jogairól szóló törvényben a honos szó a benne felsorolt közösségekre vonatkozik. A nemzetiségekre vonatkozóan ismert még a magyarországi nemzeti kisebbség kifejezés is (pl. Kontra szerk. 2016: 2014). Egy további kérdést vet fel a kisebbség szó univerzális definíciója, amely úgy fordul elő a különböző jogi dokumentumokban, hogy nincs egyetemes szinten, egységesen meghatározva. Vizi Balázs, amikor ezt a kérdést járja körül, a következő elnevezéseket is vizsgálja: kisebbségi közösségek, nemzeti többségek, kisebbségi népeiségek, illetve tradicionális kisebbségek vs. bevándorló közösségek (Vizi 2013). A fentiek alapján a magyarországi nemzetiségek egyben: őshonos/honos kisebbségek, nemzeti kisebbségek, kisebbségi közösségek, kisebbségi lakosság, tradicionális kisebbségek, történelmi kisebbségek és mindezek mellett kétnyelvű közösségek, valamint beszélőközösségek. A beszélőközösség terminust Bell (2014: 105–108) összegzéséből kiindulva a következő vonásait kiemelve ismerjük. Egy közösség társadalmi csoportosulás, amely lehet egynyelvű vagy többnyelvű (Gumperz 1962: 31); ahol a beszéd eszközével interakcióba lépnek (Bloomfield 1933: 42); amelyben a beszéd lebonyolítására szolgáló interpretációk (értelmezések) és szabályok közösek, valamint legalább egy nyelvváltozat értelmezésében és szabályaiban osztoznak (Hymes 1972: 54); amely egyesíti az értékelési normák készleteit, jöllehet ezen normák alkalmazásában eltérések lehetnek (Labov 1966: 355); amely átléphet politikai határokat, és nem feltétlenül egységes vallási vagy kulturális csoportot jelent, magában foglal idiolektusokat és dialektusokat (Kachru 2001: 105) (vö. Borbély 2014).

¹ Ezúton is megköszönöm Márku Anitának és Vargha Andrásnak a fejezet előző változatához fűzött megjegyzéseit.

A magyarországi nemzetiségek hat közösségére irányuló első közös és összehasonlító nyelvészeti (szociolingvisztikai) kutatás *A nyelvi másság dimenziói: A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei* című NKFP 5/126/2001 projektum (vö. pl. Bartha 2003, 2006; Bartha–Borbély 2006; Borbély 2015; Vargha–Borbély 2017a, 2017b, 2018) keretében készült (lásd bővebben az 1. fejezetet). Az NKFP kutatás eredményeiből számos tudományos és érzékenyítő előadás hangzott el, tanulmány és könyvfejezet készült magyarul, angolul és nemzetiségi nyelveken (lásd a fejezet végén a tudományos események listát is). Az MTA NYTI-ben² két tudományos tanácskozást szerveztünk (*Hat magyarországi nyelvközösséget érintő kérdőíves terpmunka tanulságai – Kutatói fórum, 2004. június 8. és A nyelvcseré folyamatata és a nyelvmegtartás esélyei magyarországi kisebbségi közösségekben – Konferencia, 2004. november 4.*). A Kontra Miklós (MTA NYTI Élőnyelvi csoport majd osztály vezetője) kezdeményezésével 1988-ban elindított nemzetközi *Élőnyelvi Konferencia* (ÉK) történetében elsőként tartottunk tudományos műhelyt, *A nyelvek és nyelvváltozatok: összehasonlító adatok a kétnyelvű magyarországi kisebbségi közösségek nyelvi attitűdjéről* címmel (14. ÉK Bük 2006. október 9–11.). A további kutatási eredményeket pedig 2008-ban Párkányban (Szlovákia) a 15. ÉK-en, *Nyelvideológiai, attitűdök és nyelvcseré: magyarországi nemzeti és nyelvi kisebbségek* című tudományos műhelyben mutattuk be. A Budapesten – 2011. március 25-én és 26-án az MTA NYTI TKK szervezésében és Bartha Csilla elnökletével megrendezett – *Multilingualism in Europe: prospects and practices in East-Central Europe*, című nemzetközi konferencián az egyre jobban formálódó magyarországi nemzetiségi tudományos közösség *Two decades from the institutionalization of Hungarian minorities' research: Practices and prospects* címmel újabb tudományos műhelyen vett részt.

2011. április 26-án az MTA NYTI-ben megrendezett tanácskozás keretében megalakult a *Magyarországi Kisebbségi Kutatóintézetek Platformja* (MKKP). A tanácskozáson a magyarországi nemzetiségi kutatóintézetek és az intézettel nem rendelkező kisebbségek képviselőiben jelenlevő Berényi Mária (Magyarországi Románok Kutatóintézete), Blazsetin István (Magyarországi Horvátok Tudományos Intézete), Erb Maria (Magyarországi Németek Kutatási és Tanárképzési Központja), Kovács Anna (Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete), Kjoszeva Svetla (Bolgár Nyelvoktató Kisebbségi Iskola), Lásztity Péro (Szerb Intézet), valamint az MTA NYTI TKK képviselőiben jelenlevő Bartha Csilla, Borbély Anna és Hámori Ágnes egyhangúan kijelentették, hogy a tanácskozás keretében megalakítják az MKKP-t. A tanácskozáson megfogalmazódott, hogy az MKKP tagjai rendszeres tudományos együttműködést alakítsanak ki.

Az NKFP kutatást követő közös kutatási téma, a nemzetközileg is egyre nagyobb figyelmet kieldemelt *nyelvi tájkép* lett. *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata – Kárpát-medencei kisebbségi körkép* címmel 2013. május 23-án az MTA NYTI TKK által megrendezett műhelykonferencián az előadások és posztterek a hazai

² Mai nevén HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont.

nemzetiségek közül a bolgár, a román, a szerb, a szlovák és a vend közösségről, valamint egy olyan faluról szóltak, ahol németek, finnek, cigányok és magyarok élnek együtt. A további eredményeket a magyarországi nemzetiségek *német, román, szerb és szlovák* közösségeiben 2018-ban Budapesten a 20. ÉK-en, a *Többnyelvű és multimodális repertoár: magyarországi nemzetiségek és nyelvi tájkép* címmel, immár az ÉK történetében a harmadik tudományos műhely keretében ismertettük. Az előadások szerzői Bartha Csilla, Borbély Anna, Erb Maria, Lásztity Péro–Káplán Szofia–Marija Mandić, Tuska Tünde–Uhrin Erzsébet és Pachné Heltai Borbála voltak. Ezután – a jelen kötet szerkesztése előtt – két további konferenciát szerveztünk meg a Nyelvtudományi Kutatóközpontban, Budapesten. A 2019-ben megrendezett önálló nyelvi tájkép konferencia anyagából megjelent egy online tanulmánykötet: *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata – Magyarországi nemzetiségi körkép* címmel (Borbély szerk. 2020). A 2021. május 19–20. között megszervezett *A lexikográfia elmélete és gyakorlata – Magyarországi nemzetiségi körkép* online konferencia keretében lehetőség nyílt megismerni a magyarországi nemzetiségeket érintő és a határon túl átívelő lexikográfiai kutatások elméletéről és gyakorlatáról szóló jelenségeket. A két konferenciáról a *Barátság* folyóirat egy-egy melléklete is beszámolt (lásd Internetes források).

A továbbiakban – a magyarországi nemzetiségi kutatók együttműködésének tudományos eredményeit röviden áttekintve – a 2001-es NKFP nyelvészeti projekt és a nyelvtájkép-kutatások eredményeit foglaljuk össze. Rávilágítunk a nemzetiségi nyelvek³ használatára, a kétnyelvűségre, a nemzetiségi nyelvek – „irodalmi/standard/sztenderd”⁴ illetve területi-kontaktus⁵ – nyelvváltozataihoz és a magyarhoz kötődő nyelvi vélekedésekre, valamint a nyelvi tájkép ikonikus nemzetiségi jegyeire és jó gyakorlataira.

2. Szemelvények az NKFP projekt összehasonlító adataiból

A kötet eddigi fejezeteiben az NKFP projekt eredményeit nemzetiségenként elemeztük. Ebben a fejezetében – többek között – a hat nemzetiségtől nyert adatokat hasonlítjuk össze. Ebben az alfejezetben a nyelvi gyakorlatokat, a kétnyelvűséget és a nyelvi vélekedéseket hat (beás, német, roma, román, szerb és szlovák), négy (német, román, szerb és szlovák), illetve két (román és szlovák) nemzetiség összehasonlításával vesszük górcső alá.

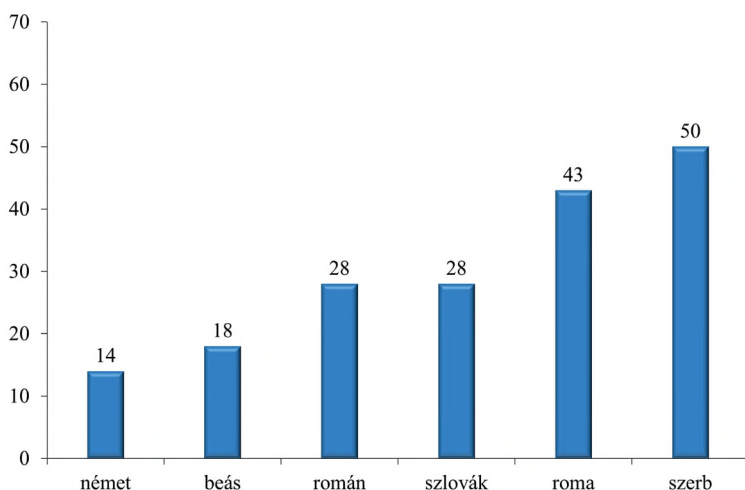
³ A nemzetiségi nyelvek terminus a Magyarországon élő honos nemzetiségek által beszélt nyelveket jelenti.

⁴ Az NKFP kérdőívben használt kategória a nemzetiségi nyelv *irodalmi* változata. A válaszolók ezzel a terminussal tudták beazonosítani az iskola, az egyház, a nemzeti televízió és rádió stb. – bizonyos stílusváltozatokat is magába foglaló – formális nyelvváltozatát. Ezt (bizonyos megkötéssel) szokás a szakirodalomban „standard”, illetve „sztenderd” terminussal is jelölni, ezért is használjuk az idézőjelet („irodalmi”). A nemzetiségi nyelv *területi-kontaktus változata* az otthon és a szomszédság informális nyelvváltozata, amely a kérdőívben a vizsgált település nevével lett beazonosítva (például *tótkomlósi szlovák*).

⁵ Itt nem csupán egy nyelven belüli területi változatról van szó, hanem a kétnyelvűségből fakadó kontaktushatásról is. Ezért tartjuk pontosabbnak például a területi-kontaktus terminus használatát a nyelvjárás terminussal szemben.

2.1. Nyelvi gyakorlatok hat nemzetiségi közösségben⁶

Hogyan beszélnek a kétnyelvűek? Milyen gyakorisággal jelenik meg a nemzetiségi közösségek tagjainak beszédében a nemzetiségi nyelv és a magyar nyelv? Van-e különbség ebben, hat nemzetiségi közösséget összehasonlítva? Ezekre a kérdésekre keressük a választ, amikor a beás, a német, a roma, a román, a szerb és a szlovák nemzetiségre vonatkozóan vizsgáljuk az egy- és a kétnyelvű beszédmódot (Grosjean 2004), azaz a beszélt nyelvi gyakorlatokat. Ennek során összehasonlítjuk az NKFP kérdőív II. Nyelvhasználat, nyelvválasztás (lásd a könyv Függelékét) részében megfogalmazott, 22 különböző szituációra vonatkozó kérdések válaszait. A szituációk lényegében lefedik a mindennapok beszédét, nyelvi gyakorlatait. A hogyan beszél leggyakrabban x szituációban⁷ kérdések 5 válaszkategóriái (lásd 1. fejezet) közül megvizsgáljuk a következő hármat: *mindig „nemzetiségi nyelven”*⁸, *mindig magyarul*, illetve *„nemzetiségi nyelven” és magyarul*.

1. ábra

A *mindig „nemzetiségi nyelven”* válaszkategória 22 szituációra vonatkozó százalékos átlaga hat közösségben (N = 421)

Az 1. ábra összegzi a nemzetiségi nyelvre vonatkozó nyelvi gyakorlatokat a hat közösségben és a vizsgált 22 szituációban (azaz a *mindig beásul*, *mindig németül* stb. beszélek válaszokat) (vö. 4. fejezet 2. ábra). Ebből kiderül, hogy a hat kétnyelvű közösségben a beszélők 22 szituációban átlagosan hány százalékban választották a *mindig „nemzetiségi nyelven”* válaszkategóriát. Az eredmények szerint a szerb

⁶ A Kétnyelvűség (Borbély 2014) könyv 2. fejezetének átdolgozott, bővített változata.

⁷ Például: k32. Milyen nyelven beszél (beszélt) édesanyjával?

⁸ A *„nemzetiségi nyelven”* szavak azért kerültek idézőjelek közé, mert az 1. számú válaszkategória a terepen nem így hangzott el, hanem minden esetben az adott nemzetiség nyelve lett megnevezve (például *beásul*).

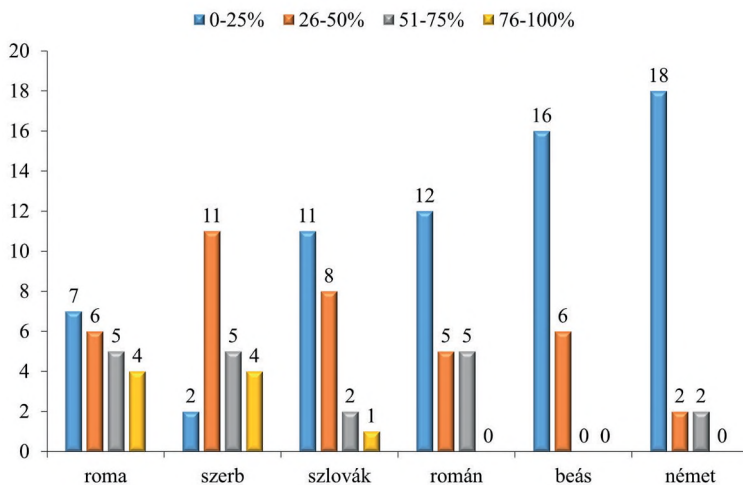
és a roma közösségben a leggyakoribb a nemzetiségi nyelv kizárólagos használata. A szerbeknél *mindig szerbül* beszélnek a vizsgált 22 szituációban átlagosan 50%-ban, a romák pedig átlagosan 43%-ban beszélnek *mindig romani nyelven*. A saját (nemzetiségi) nyelv kizárólagos használata legkevésbé a beás és a német közösségre jellemző. A beások a 22 szituációban átlagosan 18%-ban választották a *mindig beásul* válaszkategóriát, a németek pedig 14%-ban a *mindig németül* kategóriát. Fontosnak tartom felhívni a figyelmet az NKFP kutatás azon eredményére is, amely szerint a romák és a beások nem csupán nyelvükben, kultúrájukban és hagyományaikban különböznek el egymástól, hanem a saját nyelv használatának gyakorisága szerint is.⁹

A 22 szituációra vonatkozó átlagos százalékos adatokból kiderül, hogy a hat közösségben a saját nyelv megőrzése differenciált, a kétnyelvűség változatos. A hat közösség három csoportra bontható. A saját nyelv megőrzése a szerbek és a romák vizsgált közösségében a legjelentősebb, esetükben a saját nyelv és a magyar nyelv használata csaknem kiegyenlített. A nemzetiségi nyelv a beások és a németek közösségében van a leggyengébb pozícióban. A románok és a szlovákok egymással megegyező értéke a hat közösséget tekintve „középen” helyezkedik el. *A kapott adatok szerint tehát a hat magyarországi kétnyelvű közösségben a szerbek és a romák közösségi zártsága, vitalitása a legerősebb és a nemzetiségi nyelv megőrzését szolgáló közösségi stratégia a legeredményesebb, így a kétnyelvűség itt a leginkább fenntartható* (Borbély 2015, 2016). A közösség zártságát, vitalitását és a saját nyelv megőrzését segítő faktorokat, tényezőket itt nem vizsgáljuk. Ezeket egy követő vizsgálatban, például a beszélőkkel készült irányított beszélgetések anyagából, kvalitatív elemzésekkel lehet kideríteni.

A következő lépésben azt mutatjuk be, hogy *a nemzetiségi nyelv és a magyar nyelv cseréjének folyamatáról* az adatok milyen új információval szolgálnak. Ugyanezen adatok további elemzésekor a vizsgált 22 szituáció négy csoportra osztható aszerint, hogy az egyes szituációra a mintában a *mindig „nemzetiségi nyelven”* válaszkategóriára milyen százalékos átlag jellemző (vö. 2. ábra). Ezzel az elemzéssel a szituációk és a nemzetiségi nyelvek összefüggésének *súlyozására* négy százalékos kategória segítségével világítunk rá: 1 = 0–25%, 2 = 26–50%, 3 = 51–75%, 4 = 76–100%. Ha például több szituáció az 1-es százalékos kategóriába sorolandó, ez azt mutatja, hogy a közösségben a saját nyelv használata nagyon ritka; ha pedig a 4-es százalékos kategóriába sorolandó, ez azt jelenti, hogy a saját nyelv használata nagyon gyakori vagy kizárólagos. Az eredmények szerint a 22 szituáció súlyozása (az 1–4. százalékos kategória szerint) a romáknál a legkiegyenlítettebb. A 22-ből 7 szituációra a *mindig romani nyelven* válaszkategória egész mintára vonatkozó százalékos átlaga 0–25% között mozgott (1-es százalékos kategória). 6 szituációban ez a válasz 26 és 50% között található (2-es százalékos kategória). 51 és 75% közötti átlagok jellemezték 5 szituációt (3-as százalékos kategória). Végül 4 szituációban a

⁹ A Kárpát-medencei cigány nyelvekről és közösségekről szóló összefoglaló kötet (Bartha szerk. 2007) számos tanulmánya is ezt igazolja (lásd pl. Kovalcsik 2007; Szalai 2007 és Pálmáiné Orsós 2007a tanulmányát).

mindig romani nyelven válasz százalékos átlaga 76 és 100% között található (4-es százalékos kategória).

2. ábra

A mindig „nemzetiségi nyelven” válasz 22 szituációban 4 százalékos kategóriára bontva hat közösségben (N = 421)

A 2. ábra azt mutatja, hogy a kétnyelvűség közösségenként más-más formában valósul meg, illetve a nyelvcseré folyamatok eltérő. Azaz két nyelv funkcionális megoszlását a közösségekben más-más szabályok működtetik. A roma és a szerb közösségben, ahol a minta egésze átlagosan 43–50%-ban kizárólag a nemzetiségi nyelvet használja (lásd 1. ábra), a vizsgált 22 szituációban, bár eltérő arányban, de a négy százalékos kategória mindegyikébe jut szituáció. Ez azt jelenti, hogy mindkét közösségben a minta egészére az a jellemző, hogy 4–4 szituációban 75% feletti arányban (4-es százalékos kategória) és 5–5 szituációban 50% feletti arányban használják kizárólag a nemzetiségi nyelvet (3-as százalékos kategória). Ugyanakkor a beásoknál nem volt olyan szituáció, amelyben a csoport több mint 50%-a mindig beásul beszélt volna, a németeknél és románoknál pedig olyan, amelyekben a csoport több mint 75%-a mindig saját nemzetiségi nyelvét használta volna. Ez azt mutatja, hogy *a beás, a német, a román stb. nyelv funkcionális visszaszorulása nyelvhasználati szinterek, domének¹⁰ szerint kimutatható* (vö. Fishman 1965/2000; Schiffman 1993). A 2. ábrából kirajzolódik, hogy a nemzetiségi nyelv megőrzését egy olyan mintázat jellemezheti leginkább, amelyet a roma közösség mintázata mutat. *Vagyis a kétnyelvűség és a nyelvcseré szempontjából levont következtetés, hogy minél kiegyensúlyozottabban oszlanak meg a nyelvválasztási (1–4.) százalékos kategóriák a nemzetiségi nyelv szerint, annál jobban érvényesül a közösségben a nemzetiségi nyelv megőrzése.*

¹⁰ Kutatjuk a domének (*domains*; például otthon, vallás, oktatás, munka) és a hozzájuk tartozó szituációk (az anyával, testvérral stb.) nyelvi gyakorlatait.

A vizsgált közösségekben a nemzetiségi nyelvet legtöbbször a következő szituációkban használják:

- *Beások*: anyai nagyszüleivel (46%), apai nagyszüleivel (44%), anyjával (41%), apjával (38%).
- *Németek*: anyai nagyszüleivel (58%), apai nagyszüleivel (55%), anyjával (40%), apjával (36%).
- *Romák*: hívőkkel (85%), a városban találkozási ismerősökkel (82%), apai nagyszüleivel (79%), anyai nagyszüleivel (75%).
- *Románok*: pappal (72%), ha imádkozik (70%), apai nagyszüleivel (60%), anyai nagyszüleivel (58%).
- *Szerbek*: pappal¹¹ (98%), ha imádkozik (97%), tanárral (80%), anyai nagyszüleivel (78%).
- *Szlovákok*: anyai nagyszüleivel (70%), apai nagyszüleivel (79%), tanárral (55%), anyjával (38%).

1. táblázat

Ahol a nemzetiségi nyelvet a leggyakrabban használják hat közösségben (N = 421)

Domének száma		
Egy	Kettő	Három
beások (otthon)	románok (otthon, egyház)	romák (otthon, egyház, város)
németek (otthon) ¹²	szlovákok (otthon, oktatás)	szerbek (otthon, oktatás, egyház)

¹¹ A magyarországi szerb közösségben a nemzetiségi nyelven belüli (területi-kontaktus) nyelvátalakító problémája a csobánkai szerbekkel készült két interjúrészlet szerint a következőképpen vetődik fel. „Arról már nem is beszélve, hogy minden falunak, így Csobánkának is van egy tájszólása, ami olyan a szerb nyelvhez viszonyítva, mint például a magyarhoz képest a csángó.” „Az ősi nyelvet egyedül a csobánkaiak őrizték meg, ez el van ismervé. A hangsúly. Ezért mindig kinevettek bennünket. Pedig a püspök is ugyanezzel a hangsúllyal prédikál, amivel az igazi csobánkaiak beszélnek. A többi szerb neveti ki ezt” (Barcy et al. 2000: 50).

¹² Erb Maria kutatása (vö. 3. fejezet) szerint a magyarországi németeknél a kisebbségi nyelv használata a német és a magyar nyelv közötti funkcionális-szituatív munkamegosztásban elsősorban a privát, intim, családi kommunikációra korlátozódik, a többségi nyelv pedig a nyilvános, társadalmi és közéleti nyelvhasználati színteret fedti le. A német nyelvjárás és a sztenderdváltozat további differenciálódást eredményez. A mindennapok kommunikációjában a sztenderdváltozatot a hazai németeknek csak egy öntudatosabb, elsősorban értelmiségiekből álló kis csoportja beszéli – nem ritkán demonstratív céllal (Erb 2004: 23). A 2003 ősze és 2004 tavasza között Tarjánban lefolytatott szociolingvisztikai terepmunka eredményei arról tanúskodnak, hogy a demográfiai, társadalmi, szociális és kulturális faktorok tekintetében Magyarországon a viszonylag legjobb helyzetben lévő magyarországi németeket is a nyelvcsere folyamata jellemzi. Bár Erb Maria megállapítja, hogy a tarjáni németeknél a német nyelv használata a családban a legstabilabb, az NKFP nyelvhasználati kérdőív válaszkategóriáinak százalékos aránya ugyanakkor már ezen a nyelvhasználati szinten is a magyar nyelv dominanciáját mutatja. A családi beszélgetésekre rákérdező tíz kérdésre kapott összesen 588 válasz a megadott válaszkategóriák a következőképpen „osztottnak”: 27% mindig németül, 4,5% általában németül, 13% németül és magyarul, 15,5% általában magyarul, 40% mindig magyarul beszél. A válaszolók leginkább a nagyszüleikkel beszélnek/beszéltek németül, őket a szülők követik, de már jóval alacsonyabb arányban. A gyermek–szülő kommunikációban a német nyelv elsősorban a primer szocializációban van jelen, az óvodás, illetve iskolás kora drasztikusan csökken. A házastársak és a testvérek pedig elsősorban magyarul beszélnek egymással (Erb 2004: 22).

Az adatokból kiolvasható, hogy a németek és a beások közösségében a *család (otthon)* az a domén, ahol a nemzetiségi nyelvet a legtöbbet használják. Az olyan közösségekben, ahol a család mellett más intézményekben is használják a nemzetiségi nyelvet, ez a jelenség segíti a nemzetiségi nyelv megőrzését. A családon kívül a szlovákoknál és a szerbeknél az *iskola (oktatás)*, a románoknál és a szerbeknél pedig az *(ortodox) egyház*¹³ is erősíti a saját nyelv használatát. A romák közösségében az összes többi vizsgált közösségtől eltérő módon szabályozott a saját (romani) nyelv választása. Bár a pappal csak magyarul beszélnek, az adatok szerint ez nem akadályozza annak, hogy a hívőtársakkal szinte csak romani nyelven beszéljenek.

A hat kétnyelvű közösségben végzett adatgyűjtés megerősíti azt a szakirodalmi tételt (pl. Hamers–Blanc 1989: 176), hogy az otthon az a domén, ahol a saját nyelv használata leginkább megmarad: mindegyik közösségben ugyanis legalább egy szituációra a saját nyelv leggyakoribb használata ebben a doménben jellemző.

A hat kétnyelvű közösség hármasszintű mintázata (romák–szerbek, románok–szlovákok, beások–németek, lásd 1. ábra) a nemzetiségi nyelv leggyakoribb használata és a domének számának összefüggésében is kirajzolódik. A beások és a németek¹⁴ a nemzetiségi nyelvet leggyakrabban csupán egy domén (otthon) esetén használják. Ugyanezt két doménben használják leggyakrabban a románok (otthon, egyház) és a szlovákok (otthon, oktatás). A romák (otthon, egyház, városban) és a szerbek (otthon, oktatás, egyház) viszont saját nyelvüket már három doménben is nagyon gyakran használják (lásd 1. táblázat). *Ebből az a következtetés vonható le, hogy a vizsgált adatokból kimutatható a nemzetiségi nyelv használatának gyakorisága és a domének közötti összefüggés.*

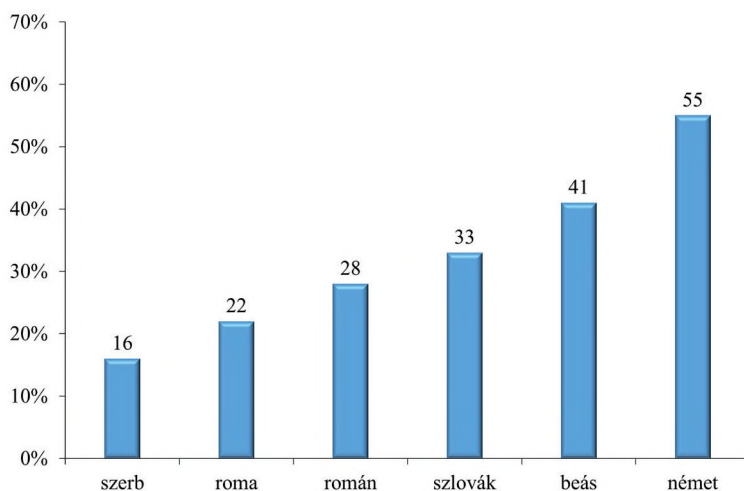
A 3. ábra összegzi a többségi nyelvre vonatkozó nyelvi gyakorlatokat a hat közösségben és a vizsgált 22 szituációban. Az ábra azt mutatja meg, hogy a közösségenként bevont 70–71 válaszoló a 22 szituációban hány százalékban választotta a *mindig magyarul* válasz kategóriát. A 3. ábra is, ugyanúgy, mint az 1. ábra, a százalékok átlagait tartalmazza, és a két ábra a két nyelv használata szerint közel egymás „tükörképe”.

A 3. ábra jelzi, hogy a vizsgált hat közösségben a magyar nyelv funkcionális szerepe mennyire jelentős. Ebből kiderül, hogy a magyar nyelv kizárólagos használata

¹³ Menyhárt Krisztina a magyarországi bolgárokról írt tanulmányában is kiemeli az ortodox egyház nyelvmegőrző szerepét: „A kapott adatok (...) azt mutatják, hogy egyedül az egyházi élet az a színtér, ahol a bolgár nyelv dominál, minden egyéb helyen, a kisebbségi önkormányzatokat is beleértve, a magyar kerül előtérbe” (Menyhárt 2007: 136).

¹⁴ Bindorffer Györgyi két magyarországi sváb településen végzett kutatásai a „földrajzi–etnodemográfiai” környezet hatásaira világítanak rá. Dunabogdányban: „Az utcán alig lehet sváb szót hallani, az önkormányzatban csak magyarul lehet ügyeket intézni. A sváb teljes mértékben visszaszorult a családba, ahol azonban sok esetben már a középgeneráció esetében sem tudja anyanyelvi funkcióit betölteni. A sváb nyelv használata Dunabogdányban tehát inkább csak a múltat idézi, Nagynyáradon viszont mindennap tapasztalható valóság. Ebből következően ebben a faluban a nyelvhasználat differenciáltabb képet mutat. A svábolás általános az első generáció tagjai között, de az utcán, postán, buszon még a középgeneráció is svábul beszél. Az önkormányzatban svábul is lehet ügyeket intézni” (Bindorffer 2003: 346).

a 22 szituációban a németekre (55%) és a beásokra (41%) a legjellemzőbb. Legkevésbé jellemző a magyar nyelv kizárólagos használata a szerbekre (16%) és a romákra (22%). Az adatokból a kétnyelvűség és a nyelvcsere szempontjából az alábbi következtetések vonhatók le. *A német és a beás közösségben a két nyelv használata – a hat közösség viszonylatában – a leginkább aszimmetrikus. A nyelvcsereére vonatkozó következtetés, hogy a német és a beás közösségben a német–magyar, illetve a beás–magyar nyelvcsere folyamata a legkorábban indult el, illetve a leggyorsabban megy végbe. A roma és a szerb közösségben a romani–magyar, illetve a szerb–magyar nyelvcsere vagy később kezdődött el vagy/és a folyamata lassabban zajlik.*¹⁵

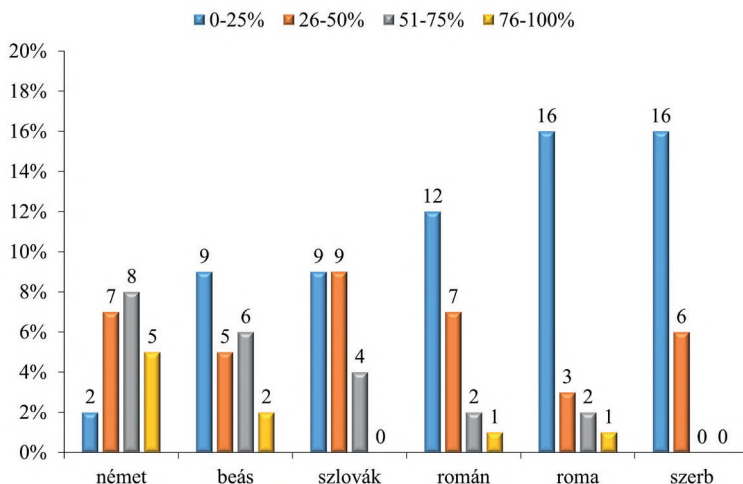
3. ábra

A *mindig magyarul* válaszkategória 22 szituációra vonatkozó százalékos átlaga hat közösségben (N = 421)

Nézzünk egy kicsit a magyar nyelvre vonatkozó összesített, átlagolt NKFP adatok mögé is! A 2. ábrához hasonlóan a *mindig magyarul* válaszokat is négy csoportra osztjuk a 22 szituáció szerint (lásd 4. ábra). Itt most aszerint történt a csoportosítás, hogy az egyes szituációkban a *mindig magyarul* válaszok milyen százalékban fordultak elő. A 4. ábra tehát azt jelzi, hogy a magyar nyelv pozíciója hogyan erősödik, a nyelvcsere folyamata hogyan halad előre a vizsgált közösségekben a szituációk szerint. Azokban a közösségekben, ahol a magyar nyelv, ezzel együtt a nyelvcsere komoly teret nyert, a magyar nyelvi gyakorlatok szituációnként kiegyenlítettebbek

¹⁵ Az egy országon belül élő kétnyelvű csoportok nyelvcserejének összehasonlító vizsgálataiban (lásd például Clyne monográfiáját Ausztrália vonatkozásában) gyakran felmerül a csoportok „etnikai és nyelvi vitalitása”, vagyis az a probléma, hogy egyes csoportok gyorsabban, mások viszont lassabban térnek át a többségi nyelv használatára. Ausztrália esetében például az etnikai és nyelvi vonások megőrzése leginkább a görögökre jellemző, a legkevésbé pedig a hollandokra (Clyne 1982: 36).

(lásd a németek¹⁶ és a beások adatait). Ezzel ellentétben például a szerbeknél a 22 szituáció között nincs egyetlen olyan sem, ahol átlagosan 51%-nál nagyobb mértékben használnák a magyar nyelvet. A romák és a szerbek a 22-ből egyformán 16–16 szituációban csupán 0 és 25% között választják kizárólag a magyar nyelvet (1-es százalékos kategória). Ugyanakkor a németeknél összesen 13 szituációban, vagyis a vizsgált szituációk több mint a felében 50%-nál nagyobb arányban használják a német helyett *mindig* a magyar nyelvet (3-as és 4-es százalékos kategória).

4. ábra

A *mindig magyarul* válasz 22 szituációban 4 százalékos kategóriára bontva hat közösségben (N = 421)

A vizsgált közösségekben a magyar nyelvet legtöbbször a következő szituációkban használják.

- *Szerbek*: egy magyar jelenlétében (43%), unokával (41%), házastárssal (38%), szomszédokkal (33%).
- *Romák*: pappal (100%), polgármesteri hivatalban (67%), munkatárssal (67%), bolti eladóval (42%).
- *Románok*: egy magyar jelenlétében (86%), ha számol (66%), unokával (56%), bolti eladóval (48%).

¹⁶ A vizsgált hat magyarországi nemzetiség közül a németek nyelve – például az angol, a francia és a spanyol mellett – nemzetközi státusszal rendelkezik. Ez a státusz önmagában nem elegendő tényező ahhoz, hogy közösségi szinten a német–magyar nyelvcsere meg tudja akadályozni. Kétségtelen azonban, hogy a közösség bizonyos rétegeiben (pl. az értelmiség körében) ez a faktor jelentősebb nyelvmegőrző tényezőnek minősül. Nem egyedi eset, hogy egy nemzetközileg széleskörűen elterjedt nyelv elszorítja, hogy lecseréljék egy másik nyelvre. Például az argentinai angol közösség az angol–spanyol nyelvcsere folyamatát éli át (lásd Myers-Scotton 2006: 69–70).

- *Szlovákok*: pappal¹⁷ (68%), ha számol (55%), egy magyar jelenlétében (52%), gyermekkel (51%).
- *Beások*: pappal (92%), polgármesteri hivatalban (91%), tanárral (71%), munkatárssal (64%).
- *Németek*: pappal (100%), polgármesteri hivatalban (91%), bolti eladóval (84%), egy magyar jelenlétében (81%).

Négy vizsgált kétnyelvű közösségben (romák, szlovákok, beások és németek) az adatok szerint a magyar nyelv használata a *pappal* való beszélgetés során a leggyakoribb. Ezekben a közösségekben nincs nemzetiségi nyelven működő egyház. Az ortodox szerbek és románok esetében ez a szituáció a nemzetiségi nyelven működő egyháznak köszönhetően a nemzetiségi nyelvhez kötődik. A magyar nyelv használata *egy magyar jelenlétében* nagyon gyakran szintén négy közösségben fordul elő (szerbek, románok, szlovákok és németek). Kivételt ez alól ebben az esetben a beások és a romák képeznek (lásd 2. táblázat). Fontos kiemelni, hogy ez az első közös vonása a két cigány/roma közösségnek, hogy nem tartják „udvariasságnak”,¹⁸ ha saját közösségük tagjával egy magyar jelenlétében saját nyelvükön szólalnak meg. A másik négy kétnyelvű közösségben viszont egy magyar jelenléte *szabályszerűen* a magyar nyelv használatát követeli meg. *Az NKFP eredmények arra mutatnak rá, hogy míg a beások és a romák egyéb identitásjegyei „felfedhetik” a többségtől való másságukat, addig a másik négy kétnyelvű közösségnél a nemzetiségi nyelv a legfőbb markere a többségtől való identitásbeli elkülönülésüknek, amelyet el tudnak rejteni, és az adatok szerint következetesen, egységesen el is rejtik.* A nemzetiségi nyelv elrejtése egyben a többségnek a nemzetiségekhez, illetve az egynyelvűeknek a kétnyelvűekhez való viszonyát is tükrözi. A *vásárláskor* (bolti eladóval, számolás) szintén gyakori a magyar nyelv használata a hatból négy közösségben (németek, romák, románok és szlovákok). Az *otthon* doménhez tartozó szituációk közül magyarul a legtöbbit az unokával a szerbek és a románok, a gyermekkel a szlovákok, a házastárssal pedig a szerbek beszélnek. Fontos megjegyezni, hogy *a családhoz kapcsolódó szituációkban a németek, a beások és a romák használják a legkevésbé a magyar nyelvet.* Vagyis még *a családi nyelvhasználat mintázata sem egységes a vizsgált hat kétnyelvű közösségben.* A magyar nyelv használatára vonatkozó adatok szerint a romák közössége képviseli leginkább azt a szabályszerűséget, hogy csak azokkal a beszédpartnerekkel használják a magyar nyelvet, akik a romanit nem

¹⁷ Ennek további nyelvi következményeiről Zsilák Mária ír. „A magyar–szlovák kétnyelvűség időszakában az egyes nyelvi rétegek – településétől függően – hosszabb-rövidebb ideig párhuzamosan élnek egymás mellett, majd bizonyos területeken az adott szlovák nyelvi réteg háttérbe szorul, ill. funkcióját veszve kihal, pl. az egyházi adminisztráció nyelve” (1993: 180).

¹⁸ Csiszár Rita összehasonlító kutatásából kiderül, hogy a bécsi diaszpóra és az alsóöri honos magyarság minden csoportjában elkerülül a kisebbségi nyelv használatát, a válaszolók életkorától, iskolai végzettségétől és egyéb szociológiai paraméterétől függetlenül. Ez olyan a nyelvet nem ismerők társaságában „betartandó elemi” udvariassági szabály (Szépfalusi 1992: 131), amelynek a megsértése „illetlenségnek minősül” (Csiszár 2008/2009: 53).

beszéli. Ez a nyelvi gyakorlat támogatja a legerőteljesebben a nemzetiségi nyelv megőrzését és a közösségi kétnyelvűség stabilitását. Az 1. és a 2. táblázatot összevetve kiderül, hogy míg a nemzetiségi nyelv gyakori használatához három domén kötődik, a magyar nyelv gyakori használatához ennek több mint a kétszerese.

2. táblázat

Ahol a magyar nyelvet a leggyakrabban használják hat közösségben (N = 421)

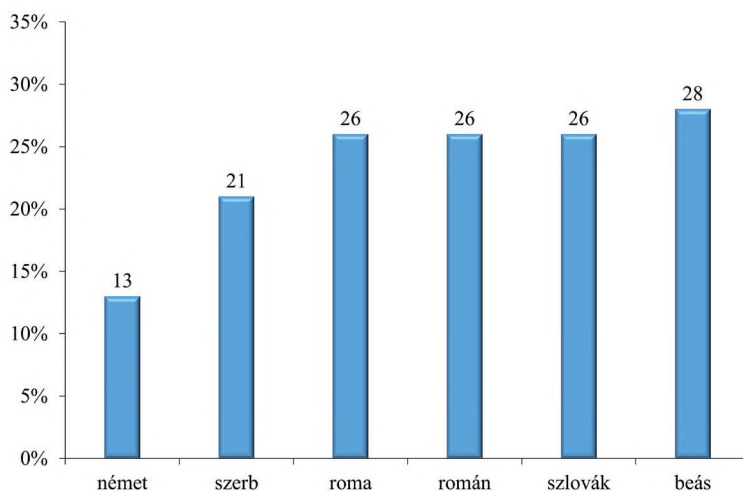
	beás	német	roma	román	szerb	szlovák
Magyar jelenlét/szomszéd		X		X	X	X
Egyház	X	X	X			X
Vásárlás		X	X	X		X
Hivatal	X	X	X			
Otthon				X	X	X
Munka	X		X			
Oktatás	X					

A két nyelv együttes használatát vizsgálva a „*nemzetiségi nyelven*”¹⁹ és magyarul (egyforma mértékben) válaszokat elemezzük. Elméletileg két módon lehet igazolni, hogy a vizsgált közösségekben a kétnyelvűség stabil. Az egyik az, amikor a szituációk nagyobb részére a nemzetiségi nyelv, kisebb részére a többségi nyelv használata a jellemző. Vagyis ha a kétnyelvű közösség tagjai egymással a közösség saját nyelvét, a közösségen kívüliekkel pedig a magyar nyelvet beszélik. Az 1. és a 3. ábra adatai ezt nem igazolják, hiszen például még a családi doménben sem valósul meg a nemzetiségi nyelv kizárólagos használata. A másik mód az, amikor minden szituációra a kétnyelvű/transzlingvális beszédmód, a két nyelv együttes, kiegészítő, kevert használata a jellemző. Az adatok szerint egy közösségre sem jellemző kiugróan az, hogy a beszélők a szituációkban mindkét nyelvet alternálva/kiegészítve beszélnek (lásd 5. ábra). Az viszont mindenképpen említést érdemel, hogy az adatok szerint a németekre vonatkozik a legkevésbé, hogy a két nyelvet egyenlő arányban felváltva használnák (13%) – a többi öt közösségben ez az érték 20% feletti.

Nézzük meg, hogy mely szituációkra jellemző a leginkább és melyek esetében a legkevésbé a két nyelv alternált/váltakozó gyakorlata. A négy százalékos kategóriára bontott 22 szituáció a „*nemzetiségi nyelven*” és magyarul (egyformán) válaszok százalékos előfordulása szerint a 6. ábrán van összefoglalva. Az eredmények szerint nincs olyan közösség, ahol a 22 szituációban a két nyelvet kiegyenlítve használnák. Nincs olyan közösség, ahol a 22 szituációból az 1–4. százalékos kategória mindegyikébe jutna legalább egy szituáció. A hatból öt közösség esetében az 1-es és a 2-es

¹⁹ Az öt válaszkategória közül ez a 3. volt. Az NKFP terepmunka alatt természetesen ebben az esetben is a közösség nyelve lett felajánlva a „*nemzetiségi nyelv*” helyett (például *szerbül és magyarul*).

százalékos kategóriába (0–50%) kerülnek a vizsgált szituációk, a németeknél viszont szinte csak az 1-es százalékos kategóriába (0–25%). Ez utóbbi közösségben a 22 szituációból 21-re az a jellemző, hogy 26%-nál kisebb arányban használatos a német és a magyar nyelv alternálva/együtt. *A kétnyelvűség szempontjából levont következtetés az, hogy a vizsgált közösségekben és szituációkban a kétnyelvűségnek az a módja, hogy egyforma mértékben használják mindkét nyelvet, kevésbé terjedt el, mint a nyelvek kizárólagos használata, vagyis az egynyelvű beszédmód. Az NKFP adatok azt mutatják, hogy a kétnyelvűség a vizsgált magyarországi nemzetiségek közül a romák közösségében a legstabilabb, majd őket követik a szerbek. A németek közösségében mutatkozik meg leginkább a kétnyelvűség mint átmeneti állapot.*

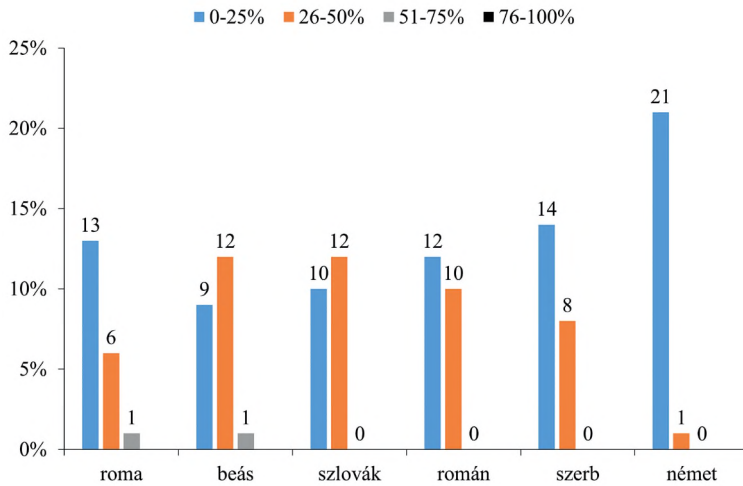

5. ábra

A „nemzetiségi nyelven” és magyarul válaszkategória
22 szituációra vonatkozó százalékos átlaga hat közösségben (N = 421)

A fejezetben eddig ismertetett összehasonlító NKFP eredmények szerint a mindennapi kommunikációs gyakorlatokat lefedő szituációkban – a vizsgált hat magyarországi közösségben – a kétnyelvűség változatosságot mutat. A nemzetiségi nyelv „kizárólagos” használata, vagyis a nemzetiségi nyelv megőrzése a romákra és a szerbekre a legjellemzőbb. A roma közösségben a 22 szituációban választott saját nyelv egyenletes megoszlása a négy százalékos kategória (1-es = 0–25%, 2-es = 26–50%, 3-as = 51–75%, 4-es = 76–100%) szerint a kétnyelvűség stabil megvalósulását mutatja (lásd 7. ábra). A magyar nyelv „kizárólagos” használatának a gyakorisága, az előrehaladott stádiumú nyelvcsera a németek, beások, szlovákok, románok közösségére a jellemző. Ezek közül a németeknél fejlődött ki a legjobban a (német–magyar) nyelvcsera, amit a 8. ábrán a magyar nyelv kizárólagos használatának százalékos megoszlásával igazolhatunk a négy százalékos kategória szerint.

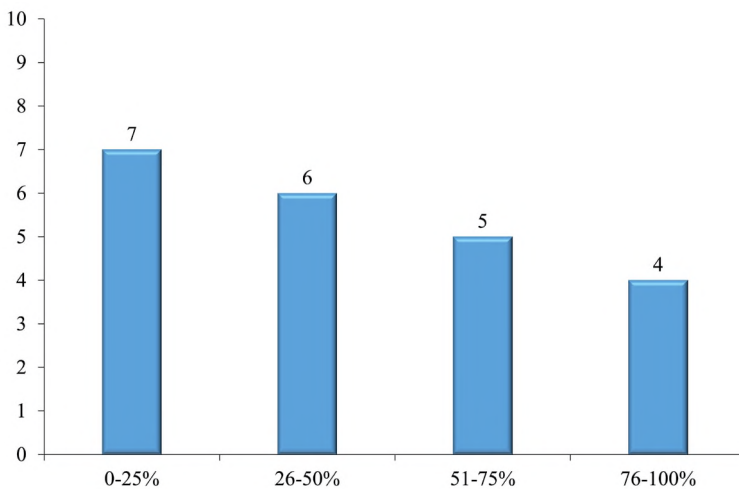
A fent elemzett NKFP adatok segítségével kialakítható egy sorrend, amely jelzi, hogy a hat közösségben a nyelvcsere folyamata hol a legelőrehaladottabb: 1. németek, 2. beások, 3–4. szlovákok, románok, 5. szerbek, 6. romák. A nemzetiségi nyelv megőrzésének sorrendje a nyelvcserere vonatkozó sorrend fordítottja.

6. ábra

A „nemzetiségi nyelven” és magyarul válasz

22 szituációban 4 százalékos kategóriára bontva hat közösségben (N = 421)

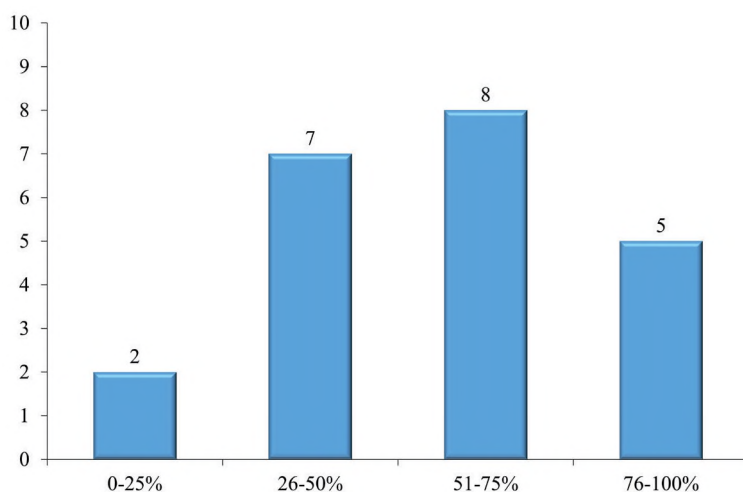

7. ábra

A mindig romani nyelven válasz

22 szituációban 4 százalékos kategóriára bontva (N = 70)

Az eredmények között még megemlíthető, hogy az olyan közösségekben, ahol a család mellett más intézményekben is gyakran használják a nemzetiségi nyelvet, ez a jelenség jól kimutathatóan segíti a nyelvmegőrzést (például a nemzetiségi nyelven működő ortodox egyház és iskola). Ezért is van komoly súlya annak, hogy a nemzetiségi nyelvek oktatása milyen minőségű. A beás és a roma közösség ebből a szempontból hátrányos helyzetben van. Forray (2007: 162–163) megállapítja, hogy a beás és a romani nyelv és közösségi kultúra megőrzésére, egyúttal a műveltségbeli lemaradás pótlására csak néhány úgynevezett modellintézmény vállalkozott. Kontra (2007: 147) égető problémára hívja fel a figyelmet, amikor leírja, hogy a beás és a roma közösségeket oktatási nyelvi diszkrimináció sújtja, mert nincsenek országos lefedettségű beás és romani nyelven oktató iskolák, elenyésző a beásul vagy romaniul tudó tanítók, tanárok száma, nincs beás és romani nyelvtanárképzés, és hiányoznak a tankönyvek, szótárak és más tananyagok.

8. ábra

A mindig magyarul válasz a németeknél
22 szituációban 4 százalékos kategóriára bontva (N = 70)

Bartha–Hámori (2011) tanulmánya hasonlóképpen tárgyszerűen, illetve komplexen vázolja fel a magyarországi cigány közösségek legfőbb nyelvi jellegzetességeit, kétnyelvűségüknek vagy egynyelvű, de a többségitől eltérő nyelvi szocializációjuknak az oktatással való kapcsolatát. Utalnak arra is, hogy a részletesebb adatok hiánya milyen problémát jelent, illetve a meglévő jó gyakorlatok milyen segítséget nyújthatnak a cigányságot érintő döntések és stratégiák kidolgozásában. Azokban a közösségekben (beások, németek), ahol az egyház magyar nyelvű és a nyelvcserre folyamata a befejező fázisához közelít, a nemzetiségi nyelv használata a családi doménre szorult vissza, sőt már ebben a doménben is egyre számottevőbb a magyar nyelv térnyerése. Magyarországon a vizsgált közösségek közül leginkább egyetlen

közösségben, a románoknál volt kimutatható, hogy a saját nyelv megőrzéséhez elsősorban az erős közösségi kohézió, vitalitás és a közösség zártsága járul hozzá.

2.2. Nyelvtudás két nemzetiségi közösségben

Nettle–Romaine (2000: 53) „használd, különben elfelejted” megállapítása a nyelvi gyakorlatok és a nyelvtudás összefüggéséről szól. A 2.1. részben leírtakból többek között az derül ki, hogy a hat magyarországi kétnyelvű közösség közül a románok és a szlovákok²⁰ kétnyelvűsége hasonlít a leginkább egymásra abból a szempontból, hogy a szituációkban milyen arányban oszlik meg a közösség két nyelvének a használata. A két közösségben a vizsgált 22 szituációban átlagosan 28–28%-ban használják kizárólag a román, illetve a szlovák nyelvet (lásd 1. ábra). A magyar nyelvre vonatkozó adatok is közelítenek egymáshoz: míg a szlovákok mintátlaga azt mutatja, hogy a 22 szituációban 33%-ban használják mindig a magyar nyelvet, addig a románoknál ez az érték 28% (lásd 3. ábra). Ennek az eredménynek a fényében további összehasonlító elemzést végzünk ebben a két közösségben. Az elméleti kérdés az, hogy a kétnyelvűség, a két nyelv használata összefügg-e a nyelvtudásra vonatkozó adatokkal. Vagyis e két közösségben továbbra is hasonló értékeket kapunk-e, ha a nyelvtudásra vonatkozó válaszokat elemezzük? A kétnyelvű közösségben beszélt nyelvek egymáshoz viszonyítva mérhetőek a tekintetben, hogy a mindennapok során a közösségben milyen mértékben oszlik meg a használatuk (lásd 3. alfejezet), és milyen szinten ismerik a közösség tagjai a nyelveket.

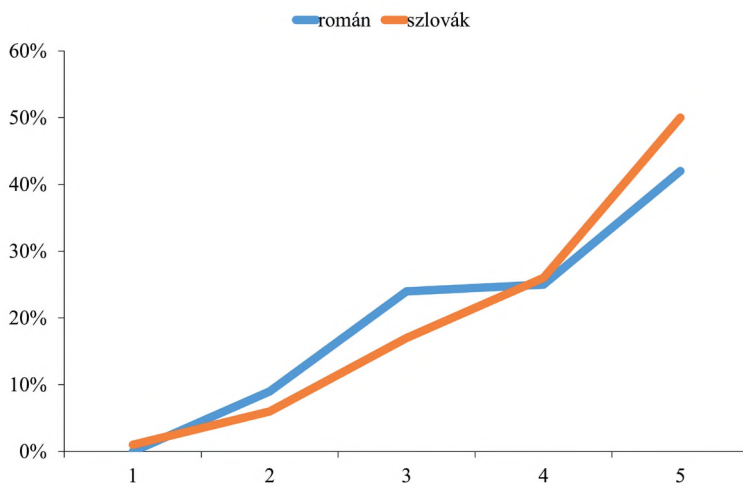
A továbbiakban tüzetesebben megvizsgáljuk a magyarországi románok és szlovákok kétnyelvűségét: *a román és a magyar*, illetve *a szlovák és a magyar* nyelvek ismeretét. Az NKFP kérdőíves interjúban a román válaszolóknak a kétegyházi román (területi-kontaktus nyelvváltozat), a román „irodalmi” nyelv és a magyar nyelv ismeretét kellett ötfokozatú skálán értékelniük. A szlovák válaszolóknak ugyanezen az ötfokozatú skálán a tótkomlói szlovák (területi-kontaktus nyelvváltozat), a szlovák „irodalmi” nyelv és a magyar nyelv ismeretét kellett értékelniük. Az 1-től 5-ig megadott válaszkategóriák az iskolai osztályzatoknak megfelelően lettek kialakítva.²¹ Ez az ötfokozatú skála a következőképpen értelmezendő: *Nagyon jól, kiválóan (5), Jól, könnyen (4), Közepesen, többé-kevésbé (3), Nehezen, gyengén (2), Egyáltalán nem (1)*

²⁰ Gyivicsán Anna megállapítja, hogy a magyarországi szlovákok kiskőrösi közösségében az anyanyelvvél szoros kapcsolatban lévő, még élő szokások az 1930-as évek közepén váltak először kétnyelvűvé. Például a lakodalmakban ekkor még szlovák és magyar vőfélyt alkalmaztak, akik szlovákul, illetve magyarul mondták el a lakodalmi verseket, rigmusokat. A folklórnak ez a nagyon tudatosan funkcionáló kétnyelvűsége azonban az 1940-es évek elején nagyrészt eltűnt (Gyivicsán 1993: 143). A békéscsabai szlovák értelmiségiek körében az 1990-es évek második felében Uhrin Erzsébet végzett kutatásokat. Az eredmények szerint generációról generációra csökken a szlovák anyanyelvi, s ezzel fordított arányban nő a többségi (magyar) nyelvi kompetencia. Funkcionális szempontból a szlovák nyelv a megkérdezettek többségének a második nyelve (Uhrin 2004: 13, 196–198). A szlovákok anyanyelvként elismerőknél is elsősorban érzelmi azonosulásról van szó (lásd Gyivicsán 1993: 139; Uhrin 2004: 199).

²¹ Ellentétben más nyelvtudást mérő ötfokozatú skálával, ahol az értékek fordítva lettek megadva (lásd Gal 1979: 182).

tudom a megjelölt nyelvet/nyelvváltozatot (lásd a 9., 10. és 11. ábrát). Elsőként a leíró statisztikai eredmények bemutatása következik, majd a különböző statisztikai próbákkal történő elemzések eredményeire kerül sor. Ez utóbbi esetben csak a statisztikailag szignifikáns különbségeket ismertetjük (lásd a 9. és 10. ábrát).

Az *Érzése szerint milyen szinten beszéli Ön a kétegyházi román/tótkomlói szlovák nyelvet?* (k58) kérdéssel, arra vonatkozólag gyűjtöttünk adatokat, hogy a válaszolók hogyan értékeli a kétegyházi román, illetve a tótkomlói szlovák nyelvtudásukat. Ezeket a nyelvváltozatokat a közösségek az informális beszédhelyzetekben, családtagjaikkal, barátaikkal és ismerőseikkel használják. Az erre a kérdésre kapott válaszok eloszlását a két mintára a 9. ábra foglalja össze. Ebből kiderül, hogy a két közösség hasonlóképpen értékeli a lokális (kétegyházi román, illetve a tótkomlói szlovák) nyelvváltozat ismeretét. Mindkét közösségben azok voltak a legtöbben, akik „nagyon jól, kiválóan” beszélik nyelvváltozatukat (románok: 42%, szlovákok: 50%). 4-es értéket adott válaszul a románok 25%-a és a szlovákok 26%-a. 1-es, 2-es vagy 3-as értékkel összesen a románok 33%-a, a szlovákok 24%-a értékelt (kétegyházi román, illetve a tótkomlói szlovák) területi-kontaktus nyelvváltozatának ismeretét.

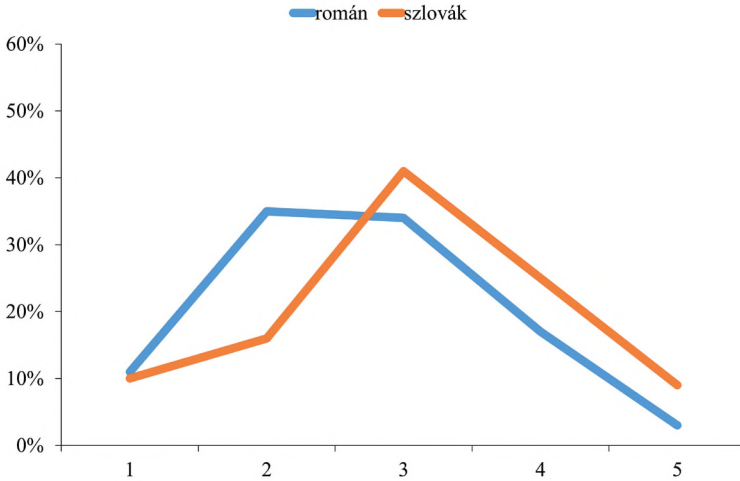
9. ábra

Az *Érzése szerint milyen szinten beszéli Ön a kétegyházi román/tótkomlói szlovák nyelvet?* (k58) kérdésre kapott 1–5-ig terjedő válaszok százalékos eloszlása a román és a szlovák mintában (N = 141)

A kétegyházi románok és a tótkomlói szlovákok között itt semmilyen statisztikai próbával nem jött ki szignifikáns különbség, tehát a két nyelvváltozat használata és a nyelvtudásra vonatkozó adatok a két közösségben hasonlóak.

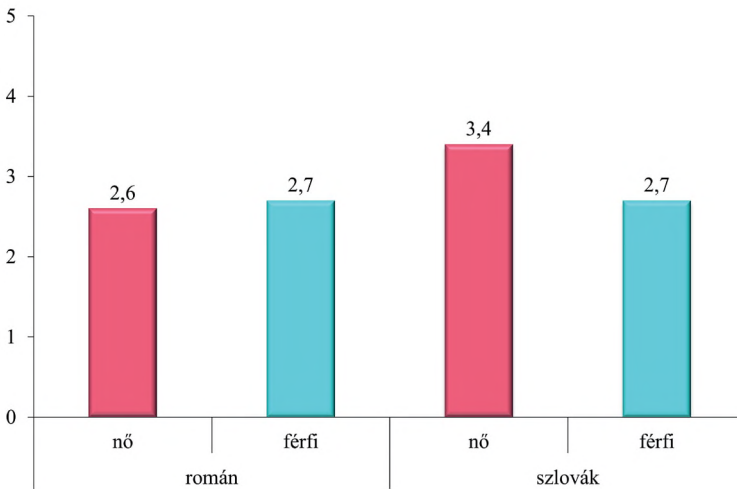
Az *Érzése szerint milyen szinten beszéli Ön a román/szlovák irodalmi nyelvet?* (k59) kérdéssel az iskolában tanult változatra kérdeztünk rá. A két közösség tagjai az „irodalmi” románt, illetve szlovákot formális beszédhelyzetekben használják,

például a romániai vagy a szlovákiai beszélőkkel, a közösségi rendezvényeken felszólalókkal, az iskolában a tanárokkal, a diákokkal stb. Az eredmények szerint a megkérdezett románok legtöbbször 2-re (35%) és 3-ra (34%) értékelték az „irodalmi” nyelvváltozat ismeretét, a szlovákok pedig 3-asra (41%) és 4-esre (25%).

10. ábra

Az Érzése szerint milyen szinten beszéli Ön a román/szlovák irodalmi nyelvet? (k59) kérdésre kapott válaszok százalékos eloszlása a román és a szlovák mintában (N = 141)

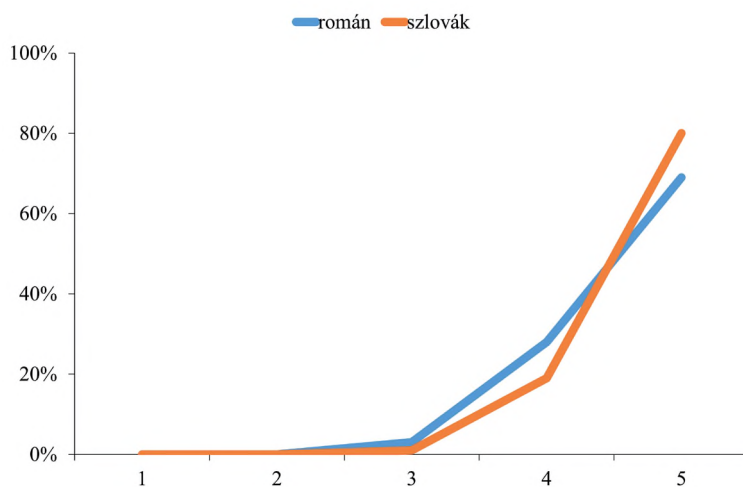

11. ábra

Az Érzése szerint milyen szinten beszéli Ön a román/szlovák irodalmi nyelvet? (k59) kérdésre kapott válaszok átlagértékei nemenként a román és a szlovák mintában (N = 141)

Összevetve a kétegyházi románok és a tótkomlói szlovákok válaszait kiderült, hogy közöttük egy szignifikáns különbség van. Bármelyik statisztikai próbát (pl. Welch-próba, varianciaanalízis) felhasználva az a különbség derült ki, hogy a szlovák nők jobban ismerik a nemzetiségi nyelv „irodalmi” nyelvváltozatát, mint a román nők, valamint a román és a szlovák férfiak (lásd 11. ábra). A szignifikáns különbségek társadalmi hátterét itt nem elemezzük (lásd 4. és 6. fejezet).

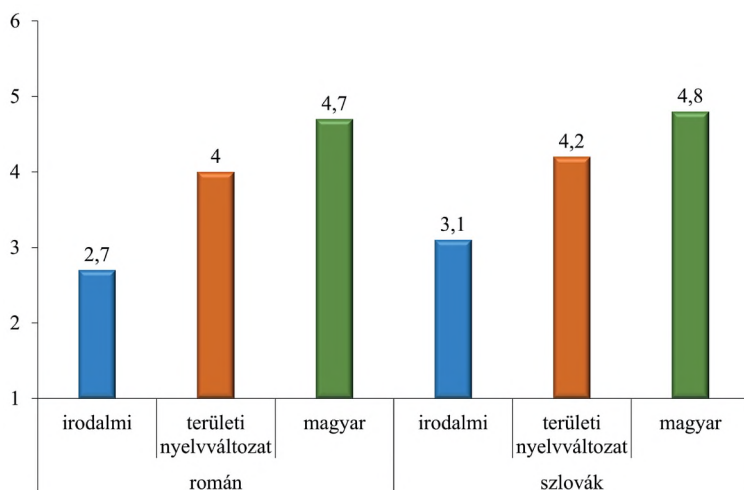
A beszélők magyar nyelvi tudására rákérdezve eltekintettünk attól, hogy a magyar „irodalmi” és területi változatok különbségeiben is elmélyedjünk. A megkérdezettek a magyar nyelvi tudásukra vonatkozóan általában nem észlelnek olyan volumenű különbségeket, mint a nemzetiségi nyelveknél, ezért nem is foglalkoztatja őket. Az *Érzése szerint milyen szinten beszéli Ön a magyar nyelvet?* (k60) kérdésre Kétegyházán és Tótkomlóson kapott válaszokat a 12. ábra összegzi. A román válaszolók 97%-a, a szlovák válaszolók 99%-a 4-esre vagy 5-ösre értékeli magyar nyelvtudását. Ezeket az adatokat összehasonlítva a 9. és a 10. ábrán bemutatott adatokkal megállapítható egy sorrend aszerint, hogy a válaszolók miként értékelik a román, illetve a szlovák nyelven belüli változatok tudását, illetve a magyar nyelvtudásukat. Eszerint legjobban magyarul beszélnek mindkét közösségben, ezt követi a kétegyházi román, illetve a tótkomlói szlovák tudás, legkevésbé pedig az „irodalmi” (román, illetve szlovák) változatot ismerik. A három mintaátlag közötti különbségek a közösségeken belül bármely statisztikai próba (pl. egyszempontos varianciaanalízis) szerint szignifikánsak.

12. ábra

Az Érzése szerint milyen szinten beszéli Ön a magyar nyelvet? (k60) kérdésre kapott válaszok százalékos eloszlása a román és a szlovák mintában (N = 141)

Az adatok a román–magyar, illetve a szlovák–magyar nyelvcsere folyamatát igazolják, mert egy stabil kétnyelvű közösségben a nyelvek közötti tudásban ilyen különbségek nem valószínűek. Abban az esetben lenne a nemzetiségi nyelv megőrzése a közösségre jellemző, ha kimutathatók lennének a román–magyar, illetve a szlovák–magyar kétnyelvűség stabilizálódásának jelei. Fontos azonban itt azt is megemlíteni, hogy a kétnyelvűségnek nem feltétele a két nyelv *azonos szintű* tudása.

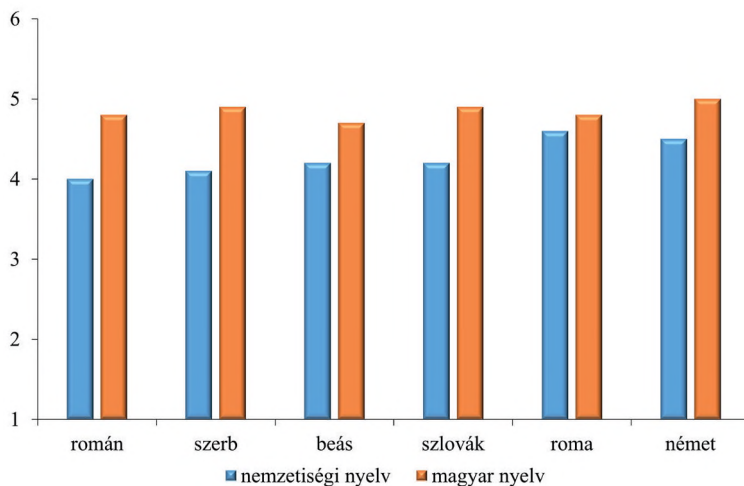
13. ábra

A román és a szlovák területi-kontaktus nyelvváltozat, az „irodalmi” és a magyar nyelv tudásának átlaga a román és a szlovák mintában (N = 141)

Összességében, a magyarországi román és szlovák kétnyelvű közösségek adatainak összevetésével arra az elméleti kérdésre kerestük a választ, hogy hogyan függ össze a közösségekben beszélt nyelvek szituációkhoz kapcsolt választása, valamint a közösségekben beszélt nyelvek tudása. Az NKFP adatok szerint ez a két nyelvi jelenség a két közösségben hasonló mintázatot mutat. Mindkét közösségben jobban tudják a magyar nyelvet, mint a román, illetve a szlovák területi-kontaktus nyelvváltozatot. A legalacsonyabb szinten mindkét közösségben a nemzetiségi nyelv „irodalmi” nyelvváltozatát ismerik. A két közösség összehasonlításakor a statisztikai elemzések egy esetben hoztak szignifikáns különbséget, eszerint a szlovák nők jobban beszélik az „irodalmi” nyelvváltozatot, mint a román nők, illetve a szlovák és román férfiak.

A román és a szlovák adatokat a további négy magyarországi kétnyelvű közösség eredményeivel hasonlítom össze. A 14. ábra azt mutatja, hogy miként értékelte nyelvtudását 2003–2004-ben hat magyarországi nemzetiség válaszolója. A 421 válaszoló *önbecslése* szerint átlagosan magyarul jobban beszél, mint nemzetiségi nyelvén. Jelentős különbségek a hat közösséget tekintve nincsenek, de néhány jelenséget kiemelünk: a nemzetiségi nyelv tudását a románok értékelték a leggyengébbre (4,0) és a romák a legmagasabbra (4,6); a beások értékelték magyar nyelvtudásukat a leggyengébbre (4,6) és a németek a legmagasabbra (5,0).

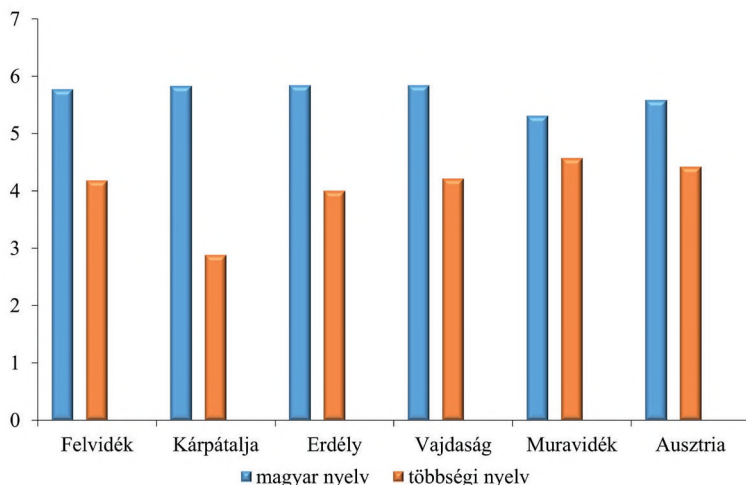
Végül az NKFP adatokat egy határon túli szociolingvisztikai kutatás adataival is összevetjük. A hat Magyarországgal szomszédos országban és Magyarországon azonos módszerrel, összesen 846 beszélővel készült ún. RSS kutatás adatgyűjtésére 1996-ban került sor (Kontra 2003a: 509; Göncz 2004: 10), amit kiegészít a horvátországi 116 fős kutatás 2014–2015-ben (Kontra szerk. 2016: 21). A kutatási eredmények – Kontra Miklós kutatásvezető gondozásában – *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című könyvsorozatban jelentek meg (Cserniczkó 1998; Göncz 1999; Lanstyák 2000; Szépfalusi et al. 2012; Kontra szerk. 2016; Péntek–Benő 2020). A kutatás Felvidéken, Kárpátalján, Erdélyben, Vajdaságban, Muravidéken és Órvidéken a magyar nyelvváltozatok egyes változóinak a vizsgálatára és a közösségek két-nyelvűségének leírására terjedt ki. Az 1996-ban végzett kutatásból Göncz (2004: 180, 182, 190) adatait felhasználva egy ábrát készítettünk. A válaszolók hétfokozatú skálán (lásd a 15. ábra Y-tengelyét) értékelték, hogy milyen szinten beszélnek magyarul, illetve a többségi nyelven (szlovákul, ukránul, románul, szerbül, szlovénül és németül). Göncz (2004: 190) így összegzi az erre vonatkozó eredményeket: „a magyar nyelvet jelentősen jobban ismerik a régiókban használt másik nyelvnél vagy nyelveknél” (Borbély 2014: 73, 76–77). Az NKFP adatokat (14. ábra) összehasonlítjuk az RSS adatokkal (15. ábra). Figyelembe véve a két vizsgálat módszertani különbségeiből fakadó torzító tényezők lehetőségeit is kiderül, hogy míg a vizsgált hat határon túli magyar közösség válaszolói jobban beszélik nemzetiségi nyelvüket (a magyart), addig a vizsgált hat magyarországi nemzetiség válaszolói – éppen fordítva – kevésbé beszélik nemzetiségi nyelvüket, mint a többségi nyelvet, a magyart.

14. ábra

A nemzetiségi nyelv (területi-kontaktus nyelvváltozatának) és a magyar nyelvnek az ismerete (öt-fokozatú skála, önbecslés, mintaátlagok) hat magyarországi nemzetiségi közösségben (N = 421)

Az NKFP elemzések azt mutatják, hogy a magyar nyelv tudását mind a hat közösségben magasabbnak értékelik, mint a nemzetiségi nyelv területi-kontaktus változatának tudását. A nemzetiségi nyelv tudását az a közösség értékelte a legmagasabbnak, amelyikre a nemzetiségi nyelvi gyakorlatok jellemzőbbek. Magyar nyelvtudását pedig értelemszerűen az a közösség értékelte a legmagasabbnak, amelyik a leggyakrabban használja a magyar nyelvet. Az eredmények alapján megfogalmazhatjuk, hogy a kétnyelvű közösségekben beszélt nyelvek választása összefügg a nyelvek tudásával.

15. ábra

A magyar és a többségi nyelv ismeretének szintje (önbecslés alapján) hat régióban

Forrás: Göncz 2004: 180, 182, 190; Borbély 2014: 77

2.3. Négy közösség vélekedése a nemzetiségi nyelvváltozatokról

Az eddigi kutatási eredmények tanúsága szerint a nyelvi attitűdök és a nyelvi gyakorlatok viszonya bonyolult és összetett. Egyesek szerint a nyelvi attitűd nagymértékben meghatározza a nyelvi gyakorlatot (Lambert 1967), mások úgy vélekednek, hogy maga a nyelvi attitűd is nyelvi gyakorlatból fakadó tényező (pl. Brudner–Douglas 1979). Megint mások szerint ellentmondásos és ambivalens a viszony a nyelvi attitűdök és a nyelvi gyakorlat között. Szép számmal lehet példát találni annak igazolására, hogy kétnyelvű közösségekben a nyelvi attitűd a nyelvi gyakorlattal ellentétes összefüggést mutat.

Egy 1990-es vizsgálatban a kétnyelvű kétegyházi románok azt választották, hogy szebb a román nyelv, mint a magyar, viszont ugyanezek a válaszolók beszélgetéseik során mégsem választották gyakrabban az általuk szebbnek mondott nyelvet, a románót (Borbély 1995). Lawson–Sachdev (2000) kutatásának eredménye szerint azok a kétnyelvűek, akik „helytelennek” gondolják a kódváltást, gyakran kódot váltanak, és amikor kódváltásukat követően szembesítik őket azzal, hogy kódot váltottak, nem

biztosak abban, hogy váltottak-e kódot vagy sem. A Városlődön élő magyarországi németek körében végzett kódváltásra vonatkozó kérdőíves attitűdvizsgálat adatai szerint viszont (a négy vizsgálati kérdés közül egy kivételével) „a fiatalabb adatközlők éppúgy elfogadóak a kódváltással szemben, mint az idősebb adatközlők, akik mindennapi interakcióikban használják is azt” (Németh 2009: 188). Gyivicsán Anna a magyarországi szlovákok nemzetiségi létének és kultúrájának dimenzióit bemutató könyve egyik fejezetében a magyarországi szlovák nyelvszigeteken megfigyelt szlovák anyanyelvi értékvesztés folyamatát elemzi (2003 II.: 101–106).²² A szerző szerint a szlovák közösségben a nemzetiségi nyelvjárás negatív megítélésének sztereotipizálódása a 19. század második felétől veszi kezdetét.²³ Ekkor a helytörténeti irodalomban (pl. Haan 1845; Zsilinszky 1872) olyan példamondatok²⁴ jelennek meg, amelyek a magyar nyelvnek a szlovák nyelvre gyakorolt és erősen felnagyított hatását hangsúlyozzák. Mivel – Gyivicsán szerint – ezek a mondatok nem tükrözik a 19. századi alföldi szlovákság valós nyelvhasználatát, az okok más szinten keresendők.

„E negatív nyelvi értékelések feltehetően a szlovák nyelv társadalmi szerepében bekövetkezett változásokat jelzik, mintsem a valós nyelvi helyzetet, azt az állapotot, amikor a magyar nyelv társadalmi térhódítása, intézményi szerepe felerősödött, s a szlovák közösségekben is fokozatosan csökkenni kezdett a társadalmilag meg nem becsült nyelv értéke” (Gyivicsán 2003 II.: 103).

Annak, hogy „a beszélők nyelvi attitűdje megváltozik, mindig nyelven kívüli, tehát társadalmi oka van” – írja Kiss Jenő is a magyar köznyelv és a nyelvjárások kapcsolattörténetét vizsgálva (1996: 151). A 19. századtól kezdődően a magyarországi nemzetiségi nyelvek és a magyar nyelv megítélésében bekövetkezett változások, illetve a magyar köznyelv és a nyelvjárások megítélésében bekövetkezett változások²⁵

²² A tanulmány célja kideríteni, hogy mi az oka annak, hogy: „A nyelvszigeteken beszélt nyelvjárások krízisüket élik; a kihalás stádiumába kerültek. A legfiatalabb generációk húsz éve nem tanulják meg, nem veszik át a nyelvjárást. Az iskolában tanított irodalmi nyelv nem lett a szlovák közösségek kommunikációs nyelve. Ezt a szerepet egyre inkább a magyar nyelv tölti be” (Gyivicsán 2003 II.: 101). A tanulmányból kiderül, hogy a közösség tagjai szerint szlovák nyelvtudásuk nem megfelelő szintű, és a leginkább megragadható jelenség számukra a kontaktushelyzetből fakadó magyar nyelvi hatás: „se szlováku, se magyarul” (Gyivicsán 2003 II.: 101).

²³ Magyarországi szlovák hősei vannak Závada Pál (1997) *Jadviga párnája* című művének, amely kétségtelenül a 20. század végi magyar szépirodalom egyik legnépszerűbb regénye. Ennek a regénynek a narratív stratégiáit elemezve Kiss Tamás Zoltán figyelemre méltó megállapítást tesz. Az irodalmi ábrázolás által a kisebbségi közösségről *művészi*leg és nem nyelvészeti vagy szociolingvisztikailag adható hiteles, árnyalt és gyakran „igazabb” ábrázolás, mint amelyet a többségi előítéletek antológiája, vagy éppen romantikus, gyakran önsajnálattal vegyes önképe nyújthat (2000: 123). Itt jegyzem meg, hogy a szépirodalomban előforduló kétnyelvűség és többnyelvűség elemzése egyre gyakoribb kutatási témává válik. A Mikszáth Kálmán műveiben megjelenő kétnyelvűségről Hegedűs Attila (2010) írt tanulmányt. Petteri Laihonon (2013) az irodalomban megjelenő bánási többnyelvűséget vizsgálta. Kovács Magdolna (2016) pedig Kuncz Aladár egyik regényének kódváltásait dolgozta fel.

²⁴ „Tájd'eme na kergát vizállás megtekintovat” (Haan 1845); „Páni válastmáni po obede bud'eme d'ilés fojtatovat” (Zsilinszky 1872) (Gyivicsán 2003 II.: 102).

²⁵ Kovács Rácz Eleonóra (2013: 109) a vajdasági magyar nyelvjárásokhoz kapcsolódó attitűdökről az 5. és 8. osztályos tanulókkal 8 településen végzett átfogó felmérést, amelyből többek között az is kiderül, hogy a 280 tanuló 78%-a *szépnek* találja települése nyelvjárását.

párhuzamosan zajló folyamatok, amelyek a társadalomban végbemenő változások következményeként alakultak ki.

A hazai nemzetiségek nyelvének megőrzése a magyar többségnek a nemzetiségekhez fűződő attitűdjeitől is függ. Ezzel kapcsolatban kevés kutatás született. Ezek közé tartozik a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú²⁶ egyik modulja, amelyben a magyarországi nemzetiségek két csoportjával kapcsolatos következő kérdés is szerepel: *Ha ön segédmunkást akarna alkalmazni, s két azonos iskolát elvégzett jelentkező közül az egyik cigány lenne, a másik sváb, melyiket venné fel?* A válaszok azt tükrözik, hogy a német és a cigány közösséggel kapcsolatban a kutatásban résztvevőknek felszínes ismereteik vannak, az alapos ismeretek helyét a sztereotípiák és az előítéletek töltik be. Néhány válaszrészlet az interjúkból.²⁷

- B7125: El tudom képze<l>ni, hogy a svábot választanám. Volna bennem előítélet.
- B7208: Én nem ■ nem szeretem se az arabot, se a lengyelt, se a cigányt.
- B7503: a sváb az meg egy ilyen kü= félig ilyen külföldi ember.(...) Hát ilyen ■ Magyarországon lakó ám, ■ de ■ d= szova<l> kü<l>földrő<l> jött ■ be.²⁸

Az 1960-as évek elejéig a nyelvi attitűdök változásának és variabilitásának kutatása kívül esett a nyelvészek érdeklődési körén. Magyarországon e témakörben Imre Samu „Hol beszélnek szépen magyarul?” című tanulmánya 1963-ban látott napvilágot.²⁹ Nemzetközi szinten a kutatók figyelmét a kétnyelvű beszélők attitűdjeinek változásáról elsősorban Peal–Lambert (1962) kutatási eredményei keltették fel. E kutatások során dolgozták ki azokat a módszereket, amelyekkel kideríthetők a beszélői nyelvi attitűdök. Nagy népszerűsége tett szert egy indirekt módszer, az ún. *matched guise technique* (magyarul: szerepeket összemérő technika vagy ügynökmódszer), melynek kidolgozása Lambert és munkatársai nevéhez kötődik (Lambert et al. 1960). Ezt a módszert az 1960-as évektől számos (egy- és kétnyelvű) közösségben és nyelvre alkalmazták, többek között a magyar nyelvre vonatkozóan is (pl. Göncz 1985; Sándor et al. 1998; Czibere 2000; Csernicško–Márku 2002; Schirm 2017). A nyelvi attitűdvizsgálatok másik módszere szerint a kutatók adataikat a vizsgált személyek önéletrajzi adataiból, megfigyelés alapján és esettanulmányok segítségével gyűjtik (Fishman 1966; Agheyisi–Fishman 1970). A harmadik módszerrel írásban vagy interjú keretében direkt kérdésekre kapott beszélői válaszokat

²⁶ Az MTA Nyelvtudományi Intézetében a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (közkeletű rövidítéssel: BUSZI) kutatás tervezése 1985 őszen kezdődött el, az akkori igazgató, néhai Herman József (1924–2005) akadémikus kezdeményezésére (Kontra–Borbély szerk. 2010: 1). A BUSZI interjúkkal és a tesztfeladatokkal, teszteredményekkel kapcsolatos módszertani tudnivalók és kutatási eredmények egy szerkesztett kötetben olvashatók (Kontra–Borbély szerk. 2021).

²⁷ Az interjú átirásakor az idézetekben előforduló kódok voltak: <l> (l kiesés), ■ (szünet), kü= (elkezdet, de nem befejezett szó).

²⁸ Az interjúk 1987 őszen készültek. Az idézett interjúrészletek egy-egy tanártól, egyetemi hallgatótól és szakmunkástanulótól származnak.

²⁹ A magyar nyelvre vonatkozó attitűdvizsgálatok részletes áttekintése Kontra Miklós (szerk. 2003) könyvének 7. fejezetében olvasható (Kontra 2003c: 240–244).

értékelnek, illetve összegzik előre megfogalmazott állításokról a megkérdezettek pozitív vagy negatív véleményét (lásd Baker 1992; Borbély 1995; Kontra 2003b; Duray 2008; Németh 2009).

Mindezek ismeretében a nyelvi attitűdök és a kétnyelvűség összefüggéseit keresve megvizsgáljuk, hogy leegyszerűsített feltételezés-e, miszerint a nemzetiségi nyelvhez kötődő negatív vagy ambivalens nyelvi attitűdök a nyelvcsere-t segítik elő. A következő kapcsolatot tételezzük fel. *A pozitív nyelvi attitűd a kétnyelvűség stabilizálódását támogatja, a negatív vagy ambivalens nyelvi attitűd viszont a nyelvcsere-t segíti elő.* Négy magyarországi nemzetiségben a nemzetiségi nyelven belül meglévő két nyelvváltozatról: a területi-kontaktus nyelvváltozatról és az „irodalmi” nyelvváltozatról kialakult szubjektív beszélői vélekedéseket, nyelvi attitűdöket abból a célból is elemezzük, hogy kiderítsük: *milyen kapcsolat mutatható ki a nyelvi attitűdök és a nyelvi gyakorlatok között* (lásd 2.1.).

Mivel az NKFP kutatásban hat nemzetiségben végeztünk összehasonlító vizsgálatot, az adatgyűjtéshez a kérdőíves interjú módszer³⁰ alkalmazása tűnt a legmegfelelőbbnek. Módszertani újításnak tekintendő vizsgálatunkban, hogy a nyelvi attitűdöket nem egyetlen nemzetiségben és egy, illetve két nyelvre vonatkozóan vizsgáljuk, hanem hat nemzetiségben és hét nyelvre (a beásra, a németre, a romanira, a románra, a szerbre, a szlovákra és a magyarra) vonatkozóan (lásd például Bartha 2007, 2009; Borbély 2007a, 2007b; Erb 2007a, 2007b; Pálmainé Orsós 2007b; Uhrin 2007).

Az adatok elemzésekor a nemzetiségi nyelvek területi-kontaktus nyelvváltozatai, vagyis a kétegyházi román, a pomázi szerb, a tarjáni német, a tótkomlói szlovák és a németországi³¹ német, a romániai román, a szlovákiai szlovák, a szerbiai szerb „irodalmi” nyelvváltozatok összehasonlításával fogjuk kideríteni az (a) *emocionális*, (b) *esztétikai*, (c) *pragmatikai*, valamint a (d) *kompetenciális* attitűdöket.³² A nemzetiségi nyelvek változatairól a 142 kérdésből álló kérdőív négy kérdése segítségével a beszélőktől azt tudakoltuk, hogy melyiket *szeretik jobban*; melyik a *szebb*; melyik a *hasznosabb*; és melyik a *nehezebb* (k65–k68). Közösségenként kiszámítottuk a kérdésekre kapott válaszkategóriák százalékos megoszlását (leíró statisztikai módszer), és a válaszok csoportátlagait páronként a Tukey–Kramer-féle próbával hasonlítottuk össze (következtetési statisztikai módszer, lásd Vargha 2007: 347).

³⁰ Az NKFP kérdőívben az attitűdkérdések az általános rész és a nyelvhasználati, nyelvválasztási rész után lettek feltéve.

³¹ Az NKFP kérdőív összeállításakor arra törekedtünk, hogy a válaszolók számára egyértelmű kérdéseket fogalmazzunk meg (lásd fentebb is), ezért használtuk a német köznyelv, illetve „standard”/”sz-tender” helyett a németországi német stb. kifejezést.

³² A beások és a romák esetében az összehasonlítás nem releváns, ezért ezekre a közösségekre az elemzés nem tér ki.

A 3. táblázatban összefoglaltuk – százalékban és közösségenként – a nemzetiségi nyelvek változataira kapott négy

- a) **Szereti** (emocionális – k68)
- b) **Szebb** (esztétikai – k65)
- c) **Hasznosabb** (pragmatikai – k66)
- d) **Nehezebb** (kompetenciális – k67)

nyelvi attitűdváltozó *legmagasabb* válaszértékeit.

3. táblázat

Négy nyelvi attitűdváltozóra (k65–k68) vonatkozó legmagasabb százaléértékek a nemzetiségi nyelven belüli változatokról, négy közösségben (N = 281)
 Válaszkategóriák: 1 = területi-kontaktus nyelvváltozat; 2 = mindkettő;
 3 = „irodalmi” nyelvváltozat

Kategóriák	Szerb			Szlovák			Román			Német		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
a) Szereti	67,1			61,4			50,7 **			74,3		
b) Szebb		47,1				68,1 **			47,9 *	54,3		
c) Hasznosabb			45,7			43,1			62,9 *			81,4 **
d) Nehezebb			71,4			79,4			81,4 +			58,6

A közösségek alatti számok a válaszok kategóriáit jelölik (1 = területi-kontaktus nyelvváltozat: kétegyházi, pomázi, tarjáni, tótkomlói; 2 = mindkettő: területi-kontaktus nyelvváltozat és „irodalmi” nyelvváltozat; 3 = „irodalmi” nyelvváltozat). A k65 (*melyik a szebb nyelv*) kérdésre például a szlovák válaszolók (N = 70) válaszai a következőképpen oszlottak meg: 1 = 23,2%; 2 = 8,7%; 3 = 68,1%.³³ A szlovák közösségre a k65 kérdést tekintve leginkább tehát a 3-as válaszkategória (a szlovákiai/„irodalmi” nyelvváltozat) a jellemző, ezért a 3. táblázat szlovák egységében a 3-as oszlopban a 68,1% érték olvasható. A táblázatban összefoglalt értékekkel azt mutatjuk be, hogy a vizsgálat idején a közösségekben az egyes kérdésekre melyik válaszkategória volt a leggyakoribb, a legjellemzőbb és milyen mértékben.

Az emocionális nyelvi attitűdváltozóra (*melyiket szereti jobban*) vonatkozó eredmények szerint (lásd 3. táblázat) mind a négy közösségben egységesen a

³³ A *Hol beszélnek szebben magyarul? (Magyarországon – Szlovákiában)* kérdésre a koloni középiskolások 63,33%-ban a magyarországi beszédet tartják szebbnek, 6,66%-ban a szlovákiai és 16,66%-uknak erről nincs egyértelmű véleménye (Sándor 2001: 91). A nyitrai magyar egyetemisták körében végzett attitűdvizsgálat egyik következtetése, hogy a „területi nyelvváltozatok közül a többség a budapesti nyelvhasználathoz negatívan, a magyarországi vidéki, illetőleg határon túli magyar nyelvhasználathoz semleges viszonyul. A szlovákiai magyar nyelvváltozat jövőjét a hallgatók többsége pesszimistán látja” (Presinszky 2009: 247).

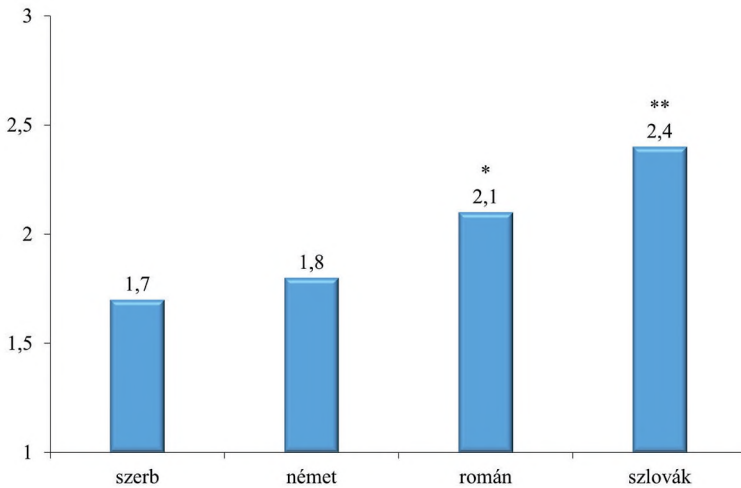
nemzetiségi nyelv változatai közül a területi-kontaktus nyelvváltozatot jobban *szeretik*, mint az „irodalmi” nyelvváltozatot vagy a két nyelvváltozatot együtt. A négy közösség e kérdésre adott válaszainak értékeit páronként összehasonlítva kiderül, hogy a románok (50,7%) szignifikánsan ($p < 0,01$)³⁴ kevésbé *szeretik* a saját területi-kontaktus nyelvváltozatukat, mint a szlovákok (61,4%), a szerbek (67,1%) vagy a németek (74,3%). A pragmatikai (*melyik a hasznosabb*) és a kompetenciális (*melyik a nehezebb*) nyelvi attitűdváltozóra vonatkozó válaszok esetében a négy vizsgált közösségben egységesek a válaszok abból a szempontból is, hogy a legmagasabb százalékos értékeket mindig az „irodalmi” nyelvváltozatra vonatkozóan kapjuk. Vagyis a kutatásban résztvevők többségében *hasznosabbnak* és *nehezebbnek* is az „irodalmi” nyelvváltozatot értékelték. A hasznosságra vonatkozó válaszok esetében, a németeknél (81,4%; $p < 0,01$) és a románoknál (62,9%; $p < 0,05$)³⁵ szignifikánsan magasabbak az „irodalmi” nyelvváltozatra vonatkozó válaszok, vagyis ők *hasznosabbnak* értékelik saját nyelvük „irodalmi” nyelvváltozatát, mint a szerbek (45,7%) és a szlovákok (43,1%). Tendencia szintű ($p < 0,1$)³⁶ különbség tekintetben, hogy melyik nyelvváltozatot tartják *nehezebbnek*: a legmagasabb érték a románoké (81,4%), ők térnek el a szlovákoktól (79,4%), a szerbektől (71,4%) és a németektől (58,6%) a leginkább. Az esztétikai nyelvi attitűdváltozóra (*melyik a szebb nyelv*) vonatkozó eredmények a négy közösségben a legheterogénebbek. A német válaszadók közül legtöbben azt mondták, hogy a területi-kontaktus nyelvváltozat (a tarjáni német) *szebb*, mint az „irodalmi” nyelvváltozat (54,3%). A szerbek többsége szerint mindkét nyelvváltozat egyformán *szép* (47,1%). A szlovákok (68,1%) és a románok (47,9%) szerint az „irodalmi” nyelvváltozat *szebb*, mint a területi-kontaktus nyelvváltozat. A közösségeket páronként összehasonlítva, szignifikánsan a szlovák ($p < 0,01$) és a román ($p < 0,05$) közösség tér el véleményével a másik két közösségtől. Az erre a nyelvi attitűdváltozóra vonatkozó értékeket heterogenitásuk miatt ábrával is illusztráljuk. A 16. ábrán a három opcionális válaszkategóriából (1 = területi-kontaktus nyelvváltozat, 2 = mindkettő, 3 = „irodalmi” nyelvváltozat, lásd 3. táblázat) kiszámított (és az egy-egy közösségre vonatkozó) csoportátlagokat foglaltuk össze. Ezeket a következőképpen kell értelmezni. Minél jobban közelít a csoportátlag az Y-tengely 1-es értékéhez, annál dominánsabbak a közösségben a területi-kontaktus nyelvváltozat szépségét értékelő válaszok, és minél jobban közelít a csoportátlag az Y-tengely 3-as értékéhez, annál dominánsabbak a közösségben az „irodalmi” nyelvváltozat szépségét méltató válaszok. A szerbek (1,7) és a németek (1,8) válaszainak csoportátlaga az 1-es (területi-kontaktus nyelvváltozat) és a 2-es (mindkettő) érték között van, vagyis a válaszok szerint a közösség tagjai a területi-kontaktus nyelvváltozatot, illetve mindkét változatot együtt tartják *szépnek*. Ezzel szemben a románok (2,1) és még inkább a szlovákok (2,4) válaszainak csoportátlaga

³⁴ A táblázatban ezt két csillag (**) jelzi.

³⁵ A táblázatban ezt egy csillag (*) jelzi.

³⁶ A táblázatban ezt egy plusz jel (+) mutatja.

a „mindkettő” (mindkettő szép) és az „irodalmi” nyelvváltozat (az irodalmi nyelvváltozat a szép) között helyezhetők el.

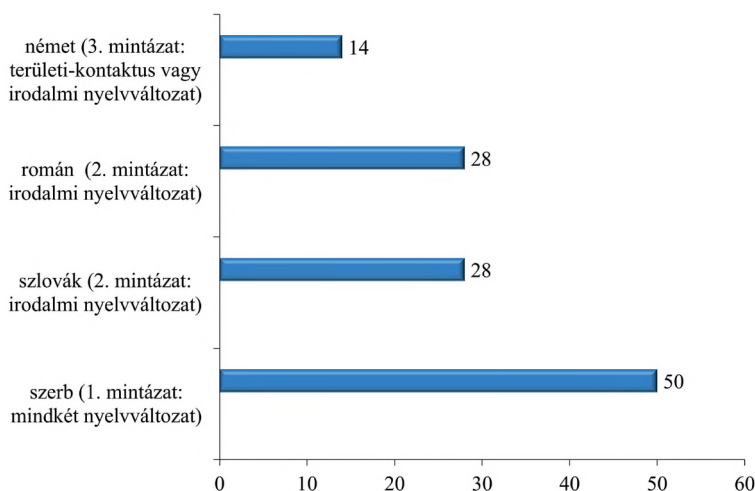
16. ábra

A *Melyik a szebb nyelvváltozat?* (k65) kérdésre kapott válaszok értékeinek átlaga négy közösségben

Válaszkategóriák: 1 = területi-kontaktus nyelvváltozat; 2 = mindkettő; 3 = „irodalmi” nyelvváltozat

Összegezve az eredményeket, az azonos hazában és társadalmi körülmények között élő, de eltérő közösségi történelemmel, földrajzi elhelyezkedéssel, kultúrával, nyelvvel, társadalmi státusszal, közösségi zárttsággal stb. rendelkező nemzetiségekben a saját nyelv területi-kontaktus és „irodalmi” nyelvváltozatairól gyűjtött attitűd adatokat elemeztük. *Emocionálisan (melyiket szereti jobban)* mind a négy közösség a területi-kontaktus nyelvváltozathoz kötődik jobban. Statisztikailag kimutatható, hogy a területi-kontaktus nyelvváltozathoz való kötődés legkevésbé a románokra jellemző. *Hasznosabbnak* mind a négy közösség az „irodalmi” nyelvváltozatot ítélte meg. Statisztikailag kimutatható, hogy a szlovákokhoz és a szerbekhez viszonyítva ez hangsúlyosabb a románoknál, és a németeknél a leghangsúlyosabb. *Nehezebbnek* mind a négy közösség az „irodalmi” nyelvváltozatot tartotta. A statisztikai különbség tendenciaszintű: a románok *nehezebbnek* ítélik az „irodalmi” nyelvváltozatot, mint a többi három közösség. Az esztétikai nyelvi attitűdváltozóra (*melyik a szebb nyelv*) utaló válaszok mutatták a legnagyobb heterogenitást, így ezek a válaszok árulkodnak leginkább *a szubjektív beszélői vélemények variabilitásáról*. A százalékos értékek azt mutatták, hogy a németek közösségében a legtöbb válaszoló szerint a területi-kontaktus nyelvváltozat a *szébb* (54,3%; lásd 3. táblázat), de sokan voltak, akik a „irodalmi” nyelvváltozatot tartották *szébbnek* (37,1%). A szerbek közösségében a legtöbb válaszoló szerint egyformán *szép* a területi-kontaktus és az „irodalmi”

nyelvváltozat. A szlovák és a román közösségben a legtöbb válaszoló szerint az „irodalmi” nyelváltozat *szebb*, mint a területi-kontaktus nyelváltozat.

17. ábra

A 3 pozitív nyelvi attitűdmintázat és a nemzetiségi nyelvválasztás százalékos átlagának összefüggése (k65–k68) (lásd Borbély 2010: 127)

Vessük össze a 3. táblázat négy nyelvi attitűdváltozóra (k65–k68) vonatkozó legmagasabb százaléértékeit, az 1. ábrán bemutatott adatokkal! Az összehasonlítás a következő összefüggést mutatja (lásd 17. ábra). A szerbek többsége pozitív attitűdjét fejezte ki a négy kérdés közül egy-egy esetben a területi-kontaktus nyelváltozatra, illetve *mindkettő nyelváltozatra* vonatkozóan és két kérdésnél az „irodalmi” nyelváltozatra vonatkozóan. Ők azok, akik a négy kétnyelvű közösségből a leggyakrabban válaszolták, hogy mindig nemzetiségi nyelvüket beszélik (50%, 22 szituációban átlagolva az egész mintára; lásd 2.1. alfejezet). A románok és a szlovákok attitűdválaszainak (lásd 3. táblázat) mintázata – az értékbeli különbségektől eltekintve – egyforma: pozitív attitűdöt a legtöbben egy esetben a területi-kontaktus nyelváltozathoz és három esetben az „irodalmi” nyelváltozathoz kötnek. Ők azok, akik egyforma gyakorisággal (28%) válaszolták, hogy mindig a nemzetiségi nyelvet használják (a 22 szituációban; lásd 2.1. alfejezet). Végül a németek, akik a négy kétnyelvű közösségből a legritkábban választják a nemzetiségi nyelvüket (lásd 2.1. alfejezet), egy harmadik mintázatot képviselnek: két esetben a területi-kontaktus nyelváltozathoz és két esetben az „irodalmi” nyelváltozathoz kapcsolnak a legtöbben pozitív attitűdöt. A 3 attitűdmintázat a közösségekben zajló nyelvcseres folyamatának eltérő fázisait, illetve megvalósulásait, módoszatait mutatja. Ezek a fázisok a négy kétnyelvű közösség viszonylatában értelmezendők. A kezdeti fázis, a közbülső fázis, az előrehaladott fázis kategóriák jól megfelelnek a leíró statisztikai adatoknak (50% – 28% – 14%), és elsősorban arra hívják fel a figyelmet, hogy

a kétnyelvű közösségek tagjaitól gyűjtött válaszok között összefüggések vannak. *A területi-kontaktus nyelvváltozatról és az „irodalmi” nyelvváltozatról kialakított pozitív vélemény összefügg a nyelvi gyakorlattal.* A négy közösség kétnyelvűsége háromféle változatot mutat (lásd 4. táblázat).

4. táblázat

Nyelvi attitűdök és a nyelvsere folyamatának fázisai
négy magyarországi nemzetiségben (N = 281) (lásd Borbély 2010: 127)

Kétnyelvű közösségek	Szerbek	Szlovákok, Románok	Németek
<i>Nemzetiségi nyelvváltozatokhoz fűződő pozitív attitűdök</i>	mindkettőhöz (területi-kontaktus és „irodalmi” nyelvváltozat)	„irodalmi” nyelvváltozathoz	hol a területi-kontaktus nyelvváltozathoz, hol az „irodalmi” nyelvváltozathoz
<i>A nyelvsere folyamatának fázisai (a nemzetiségi nyelv választása szerint)</i>	kezdeti	közbülső	előrehaladott

Négy kétnyelvű közösségben vizsgálva a nemzetiségi nyelven belüli változatokhoz fűződő pozitív attitűdöket és a nemzetiségi nyelv választásának összefüggéseit, az eredmények ismeretében a következő új eredmény fogalmazható meg. *A kétnyelvűség stabilizálódását (a nemzetiségi nyelv megőrzését) az segíti elő a leginkább, ha a területi-kontaktus nyelvváltozat használatát az „irodalmi” nyelvváltozat használata kiegészíti, és ha a közösség tagjaiban a nemzetiségi nyelven belüli változatokról, a területi-kontaktus nyelvváltozatról éppúgy, mint az „irodalmi” nyelvváltozatról, egyformán pozitív nyelvi attitűdök alakulnak ki és stabilizálódnak.* Mindezeket a nyelvi folyamatokat a társadalmi folyamatok és az ebből fakadó közösségi folyamatok együttesen determinálják, de közösségről-közösségre másként, hiszen a közösségeket működtető és befolyásoló tényezők között lényeges különbségek vannak.

2.4. Hat közösség adatai anyanyelvről és kétnyelvűségről

Az eddigiekből kiderült, hogy a vizsgált kétnyelvű közösségeknek eltérő nyelvi gyakorlataik és attitűdjeik vannak. A magyarországi nemzetiségek nyelvi gyakorlatáról és kétnyelvűségéről szóló összehasonlító fejezetben nem kerülhető meg az a kérdés, hogy ezek a kétnyelvű beszélők az *anyanyelvről* és a *kétnyelvűségről* miként vélekednek. Elsőként lássuk, hogy vizsgálati helyzetben a kétnyelvűek miként határozzák meg anyanyelvüket. A téma problematikáját Davies (2001) *anyanyelvi beszélő*-ről szóló írása nyomán világítjuk meg, aki az anyanyelv társfogalmait is felsorolja: első nyelv, domináns nyelv és otthoni nyelv. Idézi többek között Bloomfield (1970: 151) anyanyelv definícióját: egyetlen nyelvet sem hasonlíthatunk az anyanyelvhez, melyet az anyaölből sajátítunk el és olyan nagyfokú biztonsággal használunk, amilyenell az ezután elsajátított nyelveket sohasem fogjuk tudni használni. A definíció

az anyanyelv metaforikus elnevezését felhasználva a nyelv használatának nagyfokú biztonságát emeli ki, implikálva a beszélő életében az anyanyelv folytonosságát, állandóságát. A szociolingvisták Bloomfield anyanyelv-definíciójához képest az anyanyelvi beszélőt definiálják, olyan tényezőket felsorakoztatva, amelyek nem csupán a nyelvvelsajátítás és a kompetencia oldalát emelik ki, hanem egyéb körülményeket is figyelembe vesznek. Davies (2001: 517) az anyanyelvi beszélőt így definiálja:

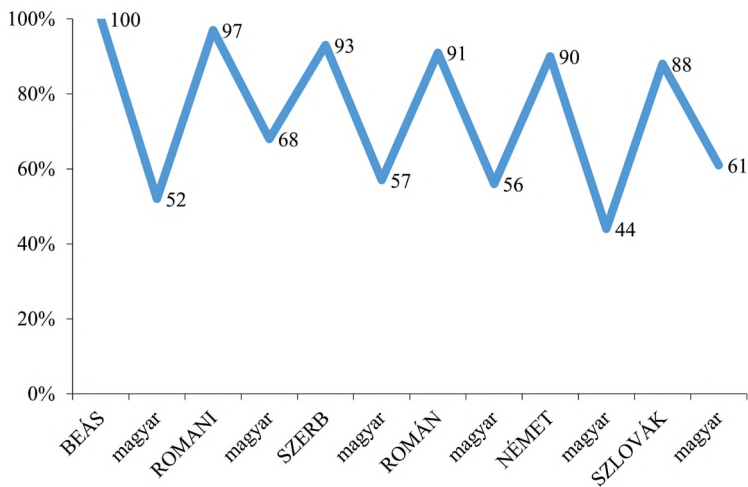
1. első nyelve a gyermekkorában elsajátított nyelv;
2. idiolektusa nyelvtanáról intuíciói vannak (az elfogadhatóság és a produktivitás értelmében);
3. intuíciói vannak az idiolektusa és a standard nyelvtani különbségeiről;
4. folyékonyan képes spontán diskurzust létrehozni;
5. kreatív írásra képes;
6. fordítani és tolmácsolni képes első nyelvére, melynek anyanyelvi beszélője.

A magyarországi kétnyelvű közösségek nyelvcserhelyzetéből kiindulva és a fentieket összefogva jutunk el a fő vizsgálati kérdéshez. *Melyik nyelvet tekintik anyanyelvüknek a kétnyelvű beás, német, roma, román, szerb és szlovák beszélők: az örökölt nemzetiségi nyelvet vagy pedig a – dominánsan használt – többségi nyelvet?*

Az NKFP kérdőív egy-egy kérdése irányult arra, hogy a beszélők hol tanultak meg beásul, németül, romaniul, románul, szerbül és szlovákul (k11), illetve magyarul (k12). A megkérdezett 421 válaszoló 88–100%-ban otthon, a családban tanulta meg a nemzetiségi nyelvet, továbbá szintén otthon, a családban tanulta meg 44–68%-ban a magyar nyelvet (vö. 18. ábra). Vagyis a megkérdezettek fele már otthon, gyermekkorában kétnyelvűvé vált. Esetükben az otthon–család doménhez már a gyermekkortól kezdődően két nyelv kötődik (vö. Davies, i. pont). Ezeknek az adatoknak az ismeretében nézzük meg, hogy a beszélők mit válaszoltak arra a kérdésre, hogy melyik nyelv az anyanyelvük (k15). A feltett kérdéssel az volt a szándékunk, hogy kiderítsük: a kétnyelvű beszélők egyetlen nyelvet tartanak-e anyanyelvüknek, és ha igen, melyiket. Továbbá, hogy vannak-e olyanok, akik kétnyelvűként definiálják magukat. Egy további cél volt annak kiderítése, hogyan függ össze az anyanyelv meghatározása a nyelvi gyakorlattal.

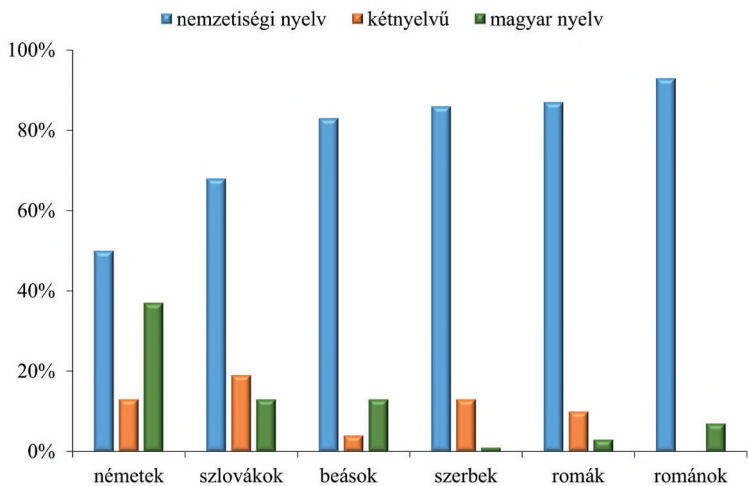
Eredményül azt kaptuk, hogy a beások, a romák, a románok és a szerbek anyanyelve 83–93%-ban a nemzetiségi nyelv (vö. 19. ábra). Ezzel szemben a németeknek csupán az 50% válaszolta azt, hogy a német az anyanyelve. A szlovákok a maguk 68%-ával a fenti két típus között helyezkednek el. Az anyanyelv meghatározásának kérdése tehát hat magyarországi kétnyelvű közösségben két eltérő mintázatot mutat: a német közösség esetében a nyelvi gyakorlatok összefüggnek azzal, hogy melyik nyelvet tekintik anyanyelvüknek. A másik szabály szerint nincs ilyen összefüggés: a gyermekként otthon, a családban tanult nemzetiségi nyelv jelenti az anyanyelvet olyan esetben is, ahol a magyar nyelv kizárólagos használata kevesebb mint 50%-ban jellemzi a doméneket (beások), és olyan esetben is, amikor a magyar nyelvet

otthon, a családban sajátítja el a megkérdezettek több mint 50%-a (romák, románok és szerbek). Most nézzük meg az anyanyelv és a kétnyelvű beszélő definíciójának kapcsolatát, illetve azt, hogy miként vélekednek a kétnyelvűek a kétnyelvű beszélőről megfogalmazott definíciókról.

18. ábra

Az otthonra vonatkozó válaszok a
Hol tanult meg beásul/németül/romaniul/románul/szerbül/szlovákul? és a
Hol tanult meg magyarul?
 (k11 és k12) kérdésekre (n = 421)

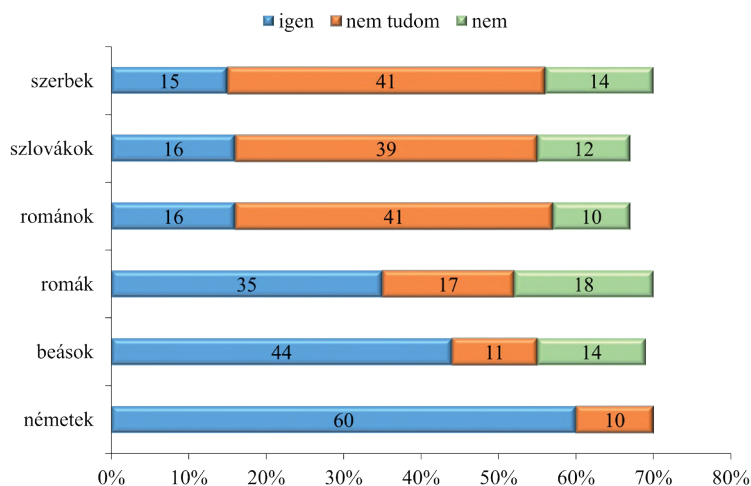
19. ábra

Mi az anyanyelve? (k15)
 Válaszkategóriák: (1) beás/romani/román/német/szerb/szlovák
 (2) kétnyelvű (3) magyar (n = 421)

Fontos kérdés a magyarországi nemzetiségekre vonatkozóan, hogy a közösségekben artikulálódik-e a *kétnyelvűség mint alapvető nyelvi, kulturális és közösségi tulajdonságuk*, és ha igen, hogyan. Az NKFP kutatásban résztvevőknek négy definícióról/megállapításról kellett pro vagy kontra (egyetérttek [igen]/nem értek egyet, illetve esetenként: nem tudom biztosan) véleményt alkotniuk:

- k115. Kétnyelvű az, aki két nyelvet anyanyelvi szinten tud.
- k116. Kétnyelvű az, aki két nyelven, nem szükségképpen anyanyelvi szinten tud.
- k118. A kétnyelvű nem kell, hogy beszélje a másik nyelvet, csak értse.
- k119. Kétnyelvű az, aki két nyelvet rendszeresen használ.

A válaszokból kiderült, hogy a kétnyelvűség az anyanyelvi szinttel összefügg (k115). Az ún. szűk definícióról (k115) három közösség hasonló, de a másik három közösségtől eltérő véleményt formált (vö. 20. ábra). Míg a megkérdezett 70 német–magyar kétnyelvű közül 60 egyetértett a k115. definícióval, addig a román–magyar (n = 71), a szlovák–magyar (n = 70) és a szerb–magyar (n = 70) kétnyelvűeknek csupán a német–magyar kétnyelvűekhez viszonyított negyede értett ezzel egyet (15–16 válaszoló). Kevésbé szórnak a válaszok az anyanyelvi szinttel nem szükség-szerűen összefüggő kétnyelvűség definícióról (k116). Leginkább a románok és a beások azonosulnak ezzel a véleménnyel (65–67 válaszoló). Őket követik a németek, a szerbek és a szlovákok (52–56 válaszoló). A románok 71-es mintájából csupán 42 válaszoló fogadja el ezt a kétnyelvűségi definíciót (vö. 21. ábra).

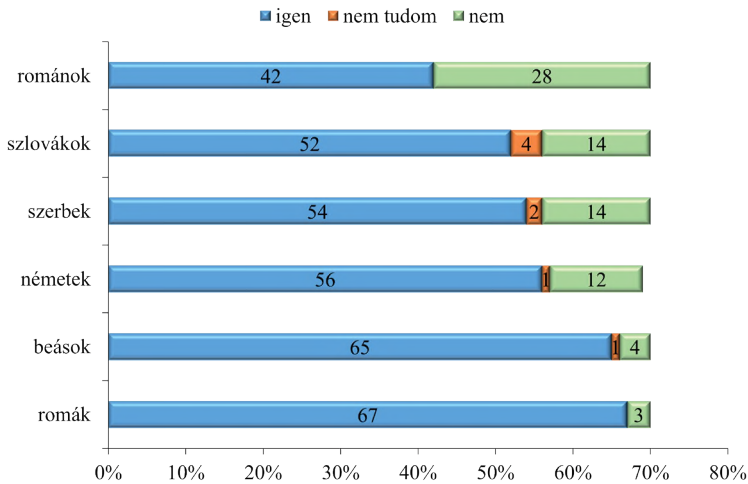

20. ábra

Válaszok a *Kétnyelvű az, aki két nyelvet anyanyelvi szinten tud* (k115) megállapításra (n = 421)

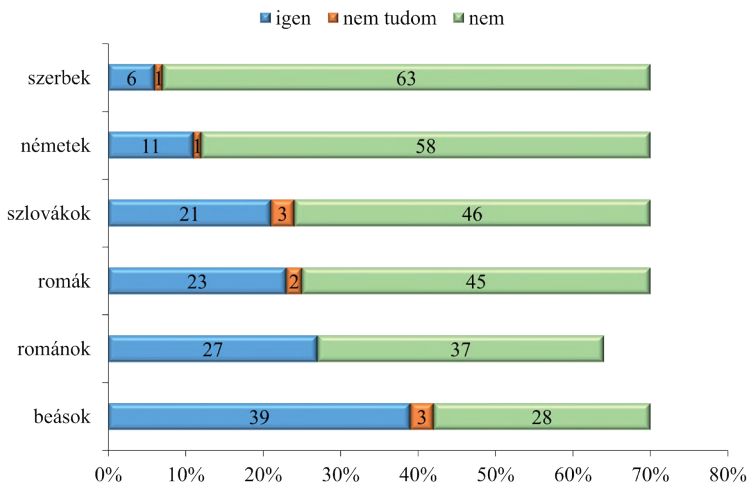
A legkevésbé értettek egyet a megkérdezettek a kétnyelvűség ún. tág definíciójával (k118). A beások voltak a legtöbben, akik igennel válaszoltak erre (39 válaszoló), őket

követik a románok, a romák és a szlovákok (21–27 válaszoló). A németek (11 válaszoló) és a szerbek (6 válaszoló) alig értettek egyet ezzel a definícióval (vö. 22. ábra).

21. ábra

Válaszok a *Kétnyelvű az, aki két nyelven, nem szükségképpen anyanyelvi szinten tud* (k116) megállapításra (n = 421)

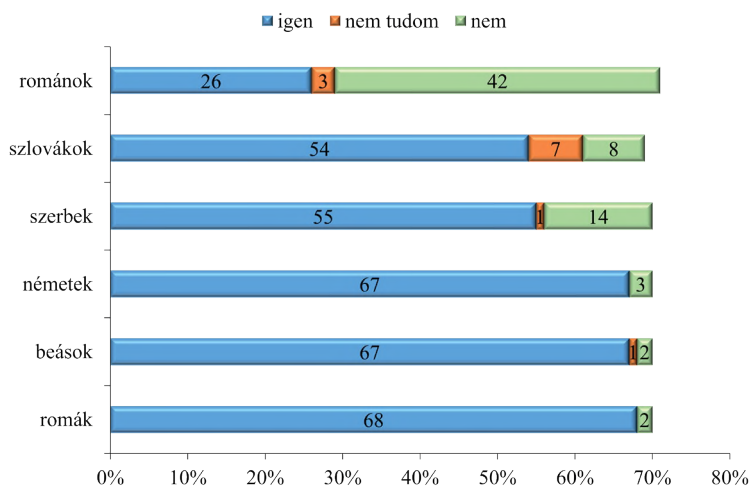

22. ábra

Válaszok a *Kétnyelvű nem kell, hogy beszélje a másik nyelvet, csak értse* (k118) megállapításra (n = 421)

A szakirodalomban legnagyobb konszenzust kiérdemlő kétnyelvűség definíció: kétnyelvű az, aki két nyelvet rendszeresen használ. A vizsgált hat kétnyelvű közösségben ez, azaz a nyelvek funkciójára összpontosító definíció népszerű, de nem általánosan elfogadott (vö. 23. ábra). Míg a beások, a németek és a romák mintájában

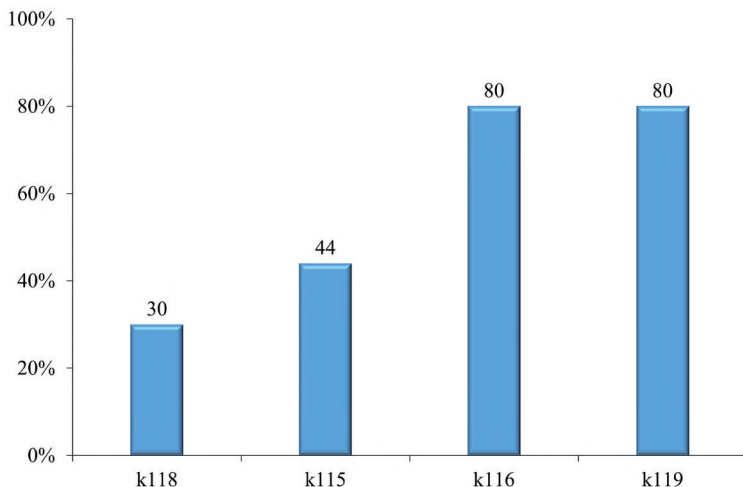
csaknem mindenki (67–68 válaszoló) egyetértett a k119-es megállapítással, addig a szerbek 70-es mintájából csak 55-en és a szlovákok szintén 70-es mintájából csak 54-en értettek vele egyet. Különösképpen kevesen értenek egyet ezzel a definícióval a román–magyar kétnyelvűek, a 71-es mintából mindössze 26-an.

23. ábra
Válaszok a *Kétnyelvű, aki két nyelvet rendszeresen használ* (k119)
megállapításra (N = 421)

A kutatás egy másik fontos eredménye, hogy a kétnyelvű válaszolók általában az egyik nyelvüket tekintik anyanyelvüknek. Az eredmények azt mutatják, hogy a magyarországi kétnyelvű nemzetiségi közösségekben erősen tartja magát a 19. században erőre kapott és máig erősen ható nyelvi ideológia. A nyelvcserehelyzetben lévő magyarországi közösségekben az „anyanyelv” leginkább az otthon, a családban megtanult nemzetiségi nyelv, de megfigyelhető ugyanakkor a változás is: az anyanyelv szerepét – a német közösséggel az élen – egyre inkább a dominánsan használt magyar nyelv tölti be. A kétnyelvű beszélő definiálásakor a hat kétnyelvű közösség sokféle választ adott (vö. 20–23. ábrák). Az eredmények azt igazolják, hogy a beszélők véleményüket nem egységesen (pl. az iskolai tananyag alapján) fogalmazták meg, hanem sokkal inkább az egyéni és a közösségi tapasztalataik szerint. Ezek a gyakorlati tapasztalatok összességében összhangban vannak a szakirodalomban leginkább elfogadott meghatározásokkal (k116 és k119). A 421 válaszoló négy definíciót elfogadó *igen* válaszainak százalékos eredményei ezt igazolják (vö. 24. ábra, 80–80%). A nyelvtudással összefüggő kétnyelvűségi definíciók közül a kétnyelvűeknek azt kell elfogadniuk, illetve velük elfogadtatni, hogy nem feltétele a kétnyelvűségnek mindkét nyelv egyforma, anyanyelvi szintű ismerete (k116, vö. Davies definícióját). Hiszen azok, akik nem tudtak kétnyelvű (nemzetiségi) iskolában tanulni, nem tudták ugyanazon a szinten megismerni a nemzetiségi nyelvet, mint azok,

akiknek erre lehetőségük volt. Ettől az előbbieknél még nem kell azt hinniük magukról/egymásról, hogy nem kétnyelvűek, hiszen a nemzetiségi nyelvet ők is értik és beszélik. Ezért lett a szakirodalomban célravezetőbb a kétnyelvűség definíciójának megfogalmazásakor a nyelvek beszédbeli és szituatív funkciójának a hangsúlyozása (k119). Hozzá kell tenni azonban azt is, hogy aki a mindennapi kommunikációban két nyelvet használ, annak a doménekhez kötődő nyelvtudása mindkét nyelven ki fog fejlődni.

24. ábra
Helyeslő/igen válaszok százalékban a négy kétnyelvűség megállapításra (n = 421)

3. Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon: ikonikus jegyek, jó gyakorlatok

A fentiekben ismertetett NKFP kutatás adatai a 20. század első éveihez kapcsolódnak. Azóta a közösségek beszélőinek nyelvi gyakorlatai, kétnyelvűsége, vélekedései tovább változtak, ahogy ezt az előző fejezetek is bemutatták. A nemzetiségek nyelvi gyakorlatainak egy másik oldalát ismerjük meg, ha a nemzetiségi nyelvi tájképről szóló kutatásokat összefoglaljuk az ikonikus magyarországi nemzetiségi nyelvtájkép-elemek, a nyelvi és az emlékezeti vonások, valamint a jó gyakorlatok tekintetében (vö. Borbély szerk. 2020, 2022).

A nemzetiségi nyelvtájkép-elemek nyelvi jellemzőit elemezve ismertté válik a nyelvek közötti és a nyelveken belüli változatok előfordulási gyakorisága. Körvonalazható a nemzetiségi nyelvek jelenléte – az egynyelvűségben, a kétnyelvűségben, a többnyelvűségben – és a nemzetiségi nyelvek hiánya is. Megállapítható a nemzetiségi nyelv „standard” nyelvváltozata és a területi nyelvváltozata közötti egyenetlenség, és hogy ritka a területi-kontaktus nyelvi elemek dominanciája. A nemzetiségi nyelvtájkép-elemek tartalmukat tekintve hangsúlyosan emlékezeti orientációjúak.

Jellemzően felölelik a tragikus történelmi eseményeket; a személyiségeket; a kulturális, agrár, ipari és agráripari eredményeket; valamint az egyházi és világi hagyományokat. A nemzetiségi nyelvi tájkép mind nyelvi, mind emlékezeti vonatkozása identitáserősítő, oktató és tájékoztató célzattal jelenik meg, megjelenítése pedig kreatív módon történik. Előtérbe kerülnek emellett a nemzetiségi nyelvi tájképhez kapcsolódó jövőbeli feladatok is, amelyek megvalósítása erősen függ a nemzetiségi nyelvek folyamatos és szisztematikus menedzselésétől, a közösségek vitalitásától, valamint a többség nemzetiségekhez köthető viszonyától. A magyarországi nemzetiségi nyelvtájkép-tanulmányokban legtöbbször utalás történik a nemzetiségi törvénynek a nemzetiségek alapjogairól szóló részére, amelyben rögzítve vannak a személynevek, illetve a közhivatalok, közszolgáltatást végző szervek elnevezését feltüntető táblák, valamint a helység- és utcaneveket megjelölő táblák feliratainak nemzetiségi nyelven történő szabályozásai. Nem történtek utalások viszont az ezzel összefüggő nemzetközi dokumentumokra. Mint ismeretes, az 1990-es években az Európa Tanács keretében két kisebbségi szerződés került elfogadásra: 1992-ben a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája (Karta) és 1995-ben a Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről (Keretegyezmény). Mindkét szerződés 1998-ban lépett hatályba. Működésük sarkalatos pontja a párbeszéd a kisebbségi nyelvek beszélői és az állam között. A párbeszéd lényege a vállalt kötelezettségek ellenőrzése (vö. Kardos 2019). A Karta Szakértői Bizottsága és a Keretegyezmény Tanácsadó Bizottsága többek között véleményezi, hogy Magyarország mennyire hajtja végre a topográfiai jelzések nemzetiségi nyelveken történő közzétételével kapcsolatos kötelezettségeit. Egy feldolgozott monitoringciklus több évet tekint át, a Kartánál hármat, a Keretegyezménynél ötöt. Nagy (2018) tanulmánya a Karta 6. monitoringciklusának és a Keretegyezmény 4. monitoringciklusának a 2016-os jelentéseit elemzi. A tanulmány szerint a jelentések arról szólnak, hogy a törvényi keretekhez viszonyított magyarországi nemzetiségi nyelvek használatára vonatkozó gyakorlati végrehajtás javításra szorul. A Kartában vállalt kötelezettségek ellenőrzéséről szóló következő – a 7. monitoringciklusról készült és 2018-ban a Karta Szakértői Bizottsága által elfogadott – jelentés a topográfiai feliratokról konkrétan is szól (vö. Nagy 2021: 129–130). Eszerint, sok településen a helységnévtáblán megjelenik a település kisebbségi nyelvű elnevezése, és néhány településen, köztük egy budapesti kerületben, kétnyelvű utcanévtábla is előfordul. A jelentés kitér arra is, hogy a kisebbségi nyelvű egyéb topográfiai elnevezéseket általában a helyi közigazgatás vagy nem fogadja el, vagy nem alkalmazza. A jelentés egy további pontjában az is olvasható, hogy még a helyi nemzetiségi önkormányzattal rendelkező önkormányzatok igen tekintélyes számában sem használják a településneveket az adott kisebbség nyelvén.

A nemzetiségek történelmi, nyelvi, kulturális, társadalmi és demográfiai szempontból eltérnek a többségtől éppúgy, mint egymástól, és ugyanígy van ez nyelvi tájképüket illetően is. Az eddigi feldolgozások – a szemiotikai asszamláz(ok) fogalma nyomán – feltárták, hogy az emberek, a szemiotikai erőforrások és az objektumok

különböző pályákon hogyan találkoznak egy bizonyos pillanatban és helyen, így segítve megismerni a nyelvi erőforrások jelentése mellett a dolgok fontosságát, a hely egészének a következményeit és jelentőségét (vö. Pennycook 2017: 269). Ennek illusztrálására kiemelünk nemzetiségenként egy-egy a magyarországi térben és bizonyos, változó időben megtalálható karakterisztikus, ikonikus vonást (vö. Borbély szerk. 2020). A bemutatandó nemzetiségi nyelvitájkép-elemek a közösségekről – multimodális, tehát nyelvi, vizuális és térbeli kommunikációs eszközökkel (vö. Chen 2016) – specifikus és esszenciális információkat közvetítenek. A beás tanulmány (Gergye 2020) ikonikus nyelvitájkép-eleme a beás nyelv és a többnyelvűség, ugyanis a bemutatott és a közösségben készített képeken a beás nyelv önállóan nem, csupán az angol, a magyar, a német, az olasz és a romani nyelvek társaságában jelenik meg. Felvetődik a kérdés, hogy ez vajon egy esetleges megfigyelés-e, valamint az is, hogy a beás nyelv a jövőben a dinamikusan változó nyelvi tájképben önállóan meg fog-e jelenni. A bolgár nyelvi tájképből kiemelhető ikonikus nyelvitájkép-elem a Halásztelken felállított bolgárkerék (Menyhárt 2020). Az agráripari emlékmű annak az öntözőberendezésnek állít emléket, amellyel a bolgárkertészek a nagyüzemi zöldségtermesztés során a kerteket locsolták. A bolgárkerék mellett magyar nyelvű emléktábla áll. Halásztelken kívül Zugló egy utcanevével őrzi emlékét (lásd alább a magyarországi nemzetiségi utcanevekről szóló részt is). Az alsószentmártoni sokác–horvát közösség 20. századi története példa arra, hogyan megy végbe egy teljes falu közösségének felbomlása (Bockovac–Várnai 2020). Az idős beszélők kihalásával egy horvát dialektus fog „elhallgatni”. A templomi harangot mozgásba lendítő, megszólaltató sokác textília ezzel van „összhangban”. A német nemzetiség nyelvi tájképéről két tanulmány született. Erb Maria (2020a) tanulmányának témája a magyarországi német tanösvények. A komplex és kreatív nyelvitájkép-elem műfajánál fogva kiváló lehetőséget nyújt arra, hogy a valós térben egy-egy németek lakta településen, illetve országos szinten a németek történelmét, kultúráját és sajátosságait – a tanösvény állomásaival, installációival és német–magyar kétnyelvű leírásaival – a német nemzetiség tagjainak éppúgy, mint a közösségen kívülieknek ismertté tegyék. Egy másik kutatásban (Pachné Heltai 2020), a német iskolai nyelvi tájképben, a nyelv és a kultúra összekapcsolása fedezhető fel. Ezen belül jelenik meg az Ungarndeutsche Frauennamen elnevezésű tábla, amelyen a településen is gyakori női keresztnévek szerepelnek, mégpedig a helyi német nyelvváltozaton szokásos formájuk mellett a német „standard” és magyar nyelvi megfelelőjükkel. Az örmény nemzetiség nyelvi tájképéből (Avanesian 2020) az örmény kőkeresztek emelhetők ki, amelyek – egyre több magyarországi településen – a tragikus örmény népirtásnak állítanak emléket. A kőkeresztek rózsaszín tufa anyaga, formája, magyar és örmény felirata egységes és összefüggő magyarországi örmény nyelvi tájképet alkot. A roma nemzetiség nyelvitájkép-tanulmányából (Rézműves 2020) kiemelhetők a romák lakta településekről, így Besenyődről, Hodászról, Kántorjánosiról és Nyírgyulajról készült roma nemzetiségi roll-up-ok, melyek az ifjúság vizualitás fejlesztése

és a települések kulturális életének tömör összefoglalása céljából valósultak meg. A román nemzetiségi nyelvi tájképén belül a méhkeréki iskolai nyelvi tájkép egyedi részlete a román nyelvű ortodox hittanterem, melynek egyik fala román ortodox ikonosztázzá, ikonfallá lett átváltoztatva (Borbély 2020). A szerb nemzetiség utcáinak névadói válnak ismertté Lásztity Péro és Káplán Szofia tanulmányából (2020). Szerb jeles személyiségekről: Csarnojevity Arzen (Arsenije), Lázár cár, Nikola Tesla, helyi kötődésű szerb személyekről: Luppa Vidor (Veselin), Dumtsa Jenő (Evgen), Vujicsics Tihamér (Tihomir) és nemzeti – de akár más nemzetiségekhez is köthető – szimbólumokról: Dodola és Tambura elnevezett utcák. A szlovákok nyelvi tájképéről – Békéscsaba újratelepítésének 300. évfordulója megünneplése kapcsán – készült tanulmány (Tuska–Uhrin 2020). A várost a 18. század első felében túlnyomórészt szlovákok lakták be újra, jelenlétük a 19. század végéig meghatározó volt. A kiemelt ikonikus nyelvitájkép-elem itt a békéscsabai szlovák evangélikus szótemplom, azaz a szlovák szavakból kirajzolt békéscsabai evangélikus templom, a szlovák ifjúság kreativitása nyomán született pólókon megjelenő dizájn. A felhasznált szavak: személyiségek nevei (Tessedik, Áchim András); egyházi énekeskönyvek (Tranoscius és Funebrál); helyi szlovák szavak és kifejezések (velmejs – nagyon, vel'ký chrám – nagytemplom, turňa – torony, sálaš – tanya, djócence – lányok, pjéra – virág, gecel'a – szoknya, bel'aví – kék, pampuške – fánk stb.). A szlovén nemzetiségről szóló tanulmányból (vö. Lukácsné Bajzek 2020) az a nyelvi ideológiai jelenség emelhető ki, ami a nemzetiségi nyelven belüli „standardot” és a területi-kontaktus nyelvváltozatot érinti. Pontosabban azt, hogy mi a magyarországi szlovén nyelvváltozat helye a szlovén nyelvi tájképben. A kutatás a szlovén „standard” nyelvváltozat dominanciáját mutatja, mivel a magyarországi szlovén nyelvváltozat a nyelvi tájképben csupán esetenként jelenik meg. Ilyen ritka és követendő példa a *Bolt – Bouta – Trgovina* háromtagú felirat. Bár ez a probléma ilyen mértékben más nemzetiségi nyelvitájkép-tanulmányban nem fogalmazódik meg, a többi magyarországi nemzetiségi nyelvet is hasonlóképpen érinti. A Magyarországon felállított ukrán emlékhelyek az ukrán éhínség (Holodomor) áldozatainak emlékművei (vö. Stefuca 2020). Az emlékhelyek a nyelvi elemek – magyar és ukrán szövegek –, a vizuális elemek – gyertya; sudár, vékony anyjába kapaszkodó sovány gyermek; keresztbe foglalt anya, gyermek árnyak – és a térbeli elemek – három felekezet templomához közeli elhelyezés: Petőfi tér (Budapest, ortodox templom), Dóm tér (Szeged, katolikus templom) és Nyíregyháza-jósavárosi görögkatolikus templomkert, illetve emlékpark (Csömör) – elrendezése miatt érdemel kivételes figyelmet.

Nyelvi erőforrás jellegük és szemiotikai jelentésük miatt az *utcanevek* a nemzeti-ségi nyelvi tájképben szervesen összefüggnek a nemzetiségi csoportok láthatóságával (vö. Borbély 2021). A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény II. fejezete (6.§ 1. d.) szabályozza a nemzetiségekre vonatkozó hivatalos feliratok megjelenését: „a helység- és utcaneveket megjelölő táblák feliratai a magyar nyelvű szövegezés és írásmód mellett a hagyományos nemzetiségi elnevezés a nemzetiség

anyanyelvén, ennek hiányában a magyar nyelvű elnevezéssel azonos tartalmú és formájú elnevezés a nemzetiség anyanyelvén is olvashatóak legyenek.” A törvény tehát biztosítja az utcanevek magyar szövegezése mellett a nemzetiségi nyelvű hagyományos elnevezés, vagy a magyar elnevezés nemzetiségi nyelvű formájának a használatát. A valóságban az utcanevek a településre jellemző nemzetiség(ek) kultúrájához alig, olykor csupán szimbolikusan vagy semmilyen szinten nem kapcsolódnak. A viszonylag gyakrabban előforduló jeles nemzetiségi személyekről elnevezett utcák mellett színesítenék a palettát a nagyobb számban előforduló nemzeti szimbólumokról, ikonikus jegyekről és az etnonimákról elnevezett utcák is.³⁷ Kiemeljük Budapest X. kerületét, ahol több etnonimáról elnevezett utcát is találunk (*Bolgár utca, Román utca, Örmény utca* stb.) (Borbély 2021).

A pozitív és mintaadó nemzetiségi példákat Beloiannisszal kezdjük. A magyarországi görögök számára az egykori Iváncsa szántóföldjein 1950. május 6-án indult meg a település tervezése és építése a görög polgárháborúból Magyarországra menekülők számára.³⁸ A helység tizennégy utcája közül nyolcnak görög neve van: *Amaliada tér, Athén u., Delcsev u., Gavrilidisz u., Ilektra u., Murgána u., Páparigász u. és Száráfisz u.* A település központi részében található továbbá a *Mihail metropolita tér*.³⁹ Ez az egyetlen olyan magyarországi nemzetiségi település, ahol a magyar nevek, akárcsak a magyar lakosok, kisebbségben vannak. A görög utcanevek az utcanév- és irányjelző táblákon az első sorban latin, a másodikban pedig görög betűkkel vannak feltüntetve.⁴⁰

Lóréven, ahol „ma is szerb többség él”, országosan a legmagasabb a szerb elnevezésű utcák aránya. Itt mindössze négy utca van és „kettőnek szerb vonatkozású neve van”: *Csarnojevity Arzen utca* és *Dundity Alexa utca* (magyar–szerb kétnyelvű feliratok) (vö. Lásztity–Káplán 2020: 133, 146, 138). Lórév utcanévtábláin a szerb nevek első helyen magyarosított formájukban jelennek meg, előre írva a családnevet (Lásztity–Káplán 2020: 138). A magyar utcanevek itt szerb átírással is szerepelnek. Nem a számok és arányok, hanem a kollektív emlékezet egységeinek megőrzése okán fontos kiemelni a bolgár, a német és a szlovák nemzetiségek lakta egyes települések utcaneveinek relatíve újabb történetét.

A bolgár nemzetiségi utcanevekről Menyhárt (2020: 174) tanulmányából megtudjuk, hogy a közterületek⁴¹ között leggyakoribbak a köznevekből született utcanevek: a *Bolgárkertész utca* (Budapest XIV. kerület/Zugló, Szentés és Halásztelek) és *Bolgárkert utca* (Pécs). A bolgárkertészekhez kapcsolódó utcanevek továbbá egy

³⁷ Mint például: *Dodola utca* (Szentendre), *Tambura utca* (Szeged), *Kóló tér* (Mohács), illetve Bolgár utca/köz (Pécs és Szentendre), *Görögszőlő utca* (Miskolc), *Szerb utca* (Budapest V. ker., Mohács, Pomáz).

³⁸ Vö. internetes források: Beloiannisz.

³⁹ Vö. internetes források: Utcanév térkép.

⁴⁰ Vajas Gabriella fotói alapján, vö. internetes források: Beloiannisz.

⁴¹ A külterületeket a helyiek nevezték el, majd kerültek a térképekre, az utcai névadások pedig a bolgár közösségek kezdeményezésére az 1990-es években jelentek meg (Gyurov 2001; idézi Menyhárt 2020: 174).

ipari találmányról és a növényekről elnevezett utcák: *Bolgárkerék utca* (Halásztelek és Budapest XIV. kerület/Zugló), *Szervian utca* (bolgár nemesítésű paprikafajta), illetve *Padlizsán utca* (elsőként a bolgárok honosították meg Magyarországon), ez utóbbi két utca is Zuglóban van. A magyarországi bolgárok a kertészethez köthető elemek (kert, kerék, kút, öntözőberendezés, illetve a megtermelt növények) utcanevékbe történő tudatos, tervezett átörökítésével emléket állítanak a bolgár közösség egykori foglalkozásának, szorgalmának és kreativitásának.

A Pilisvörösvár történelmi magjához tartozó német utcanevék revitalizációjáról Müller (2013) tanulmánya számol be. Itt 2009-től kezdve 27 magyar nyelvű utcanévtábla (pl. *Fő utca*) alá került egy-egy kék-fehér színű német út- vagy utcanévtábla is. Ezeket három sorban olvasható: „*Régi név – alter Name*.”, majd az utcanév mai német köznyelvi elnevezése (pl. *Hauptstraße*), végül ez alatt, kisebb betűkkel a bajor nyelvjárási változat (pl. *Hääptschtroosn*). A revitalizáció folyamatában a bajor utcanevék hitelességét (autenticitását) tíz helyi lakostól gyűjtött nyelvi adatok biztosították. „A felgyűjtött utcanevéket a német köznyelvi ábécé betűkészletével fonetikusán írták át. A nyelvjárási alakok mellé német köznyelvi alakokat is rendeltek, annak érdekében, hogy a kész utcanévtáblákon megjelenő nyelvjárási utcanevéket a nyelvjárást nem ismerő, de németül tudó érdeklődő is megértse” (Müller 2013: 105). A német utcanévtáblák pilisvörösvári kezdeményezésének utóhatásáról egy nyelvi tájképről szóló informális beszélgetésben Erb Maria arról tájékoztatott, hogy a német utcanevék Solymáron és Zsámbékon is a német nemzetiségi nyelvi tájkép alakító elemeivé váltak.

A nemzetiségi nyelvi tájképben az utcanévtáblák feliratozásának élővé tétele a szlovákok lakta és Budapesthez közeli Piliscsév településen is megtörtént, ami a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete 2019-ben végzett kutatásából derül ki (vö. Tušková–Uhrinová 2020; Tušková 2021). A piliscsévi gyakorlat, hogy a magyar utcanevéket nem csupán szlovákra fordították (ami esetenként előfordul más szlovákok lakta településeken is, de egyáltalán nem általánosan), hanem az utcákat új szlovák névvel is ellátták. Így ez egyedi eset a szlovák nemzetiségi közösségen belül, ahol a szlovák utcanevék a magyar utcanevéktől eltérő, új nevek lettek. A valaha volt piliscsévi határbeli mikrotoponimák, erdők, legelők, rétek, dűlők nevei napjainkra átalakultak, hagyományos neveik a közbeszédből kikoptak, de utcanevék formájában új életre keltek. A nyelvi dizájn zöld alapon, fehér betűkkel jelenik meg: az első sorban az utca magyar elnevezése olvasható, alatta kisebb betűkkel az *utca* szó, majd a harmadik sorban, az első sorral megegyező betűnagysággal a szlovák utcanév. Például: *Ady Endre/utca/od Verešvára, Árpád/utca//Perbaj, Gyóni Géza/utca/Malá pažic, Deák Ferenc/utca/Vršek, Dózsa György/utca/Humná, Kesztlői/utca/Pažic, Rózsa/utca/pod Novosády, Nefelejcs/utca/pod Humnámi, Viola/utca/za Rybničky*. Van olyan tábla, ahol a felirat két sorban van, a betűk méretei megegyeznek, például: *Szőlő sor/Vinohrady*.

A nyelvi tájképből hiányzó elemek is szemiotikai jelentést hordoznak (Jaworski–Thurlow 2010; Karlander 2018; Borbély 2021). Gyulán, a magyar utcanévtáblák között, a Magyarországi Románok Országos Önkormányzata (MROÖ) saroképületén két magyar–román kétnyelvű utcanévtábla található. Ezek különleges elhelyezést kaptak: a réz ereszsatornához közel és egy ornamentikával kombinálva. A lényegében rejtett utcanévtáblákon⁴² két-két sor olvasható: *Eminescu utca/strada Eminescu*, illetve *Vár utca/strada Cetății*. A kreatívan felerősített kétnyelvű utcanévtáblák a hiányzó elemekre hívják fel a figyelmet.

1. kép

A Lengyel–magyar barátság fája magyar–lengyel kétnyelvű felirattal⁴³

Újabb jelenség a köztereken a *nemzetiségi nyelvítájkép-együttállítás*. Az együttállítás úgy keletkezik, hogy egy nemzetiséghez köthető (történelmi, irodalmi) személyről, eseményről elnevezett utcában, parkban, téren, illetve intézménynél felállítanak egy kapcsolódó emléktáblát vagy műalkotást (szobrot, emlékművet stb.). Ilyen hangsúlyos nemzetiségi térré, emlékhellyé vált Budapest II. kerületében a *Tarasz Sevcsenko tér*, ahol az ukrán költő egészalakos szobra is megtalálható. A magyarországi lengyel nyelvítájkép-együttállások visszatérő szimbolikája a fa. Budapest II.

⁴² Egy volt gyulai MROÖ munkatárs szerint az utcanévtáblák ily módon történő elhelyezését az MROÖ első elnöke, Budai János javasolta, a korábban előforduló rongálásokat elkerülendő.

⁴³ Vö. internetes források: Album, Lengyelek, Tücsök Dorottya fotói.

kerületében, a *Bem téren* áll Bem József (Józef Bem) szobra és a Lengyel–magyar barátság emlékmű mellett elhelyezett lengyel és magyar nyelvű tábla.⁴⁴ Óbudán, a főváros III. kerületében, a *Katinyi mártírok parkban* áll a Katyíni mézsárlás áldozatainak emlékműve. Ugyancsak a *Bem téren*, de Győrben áll a Lengyel–magyar barátság emlékmű két tölgyfája.⁴⁵ A lengyel–magyar barátság fája, magyar–lengyel kétnyelvű felirattal, egy látványos műalkotás. 2014-ben a Lengyel Intézet fennállásának 75. évfordulója alkalmából készült, és a Budapest VII. ker., Wesselényi utca 30. és a Klauzál utcából látható napjainkban is (2024) (vö. 1. kép). Zamárdiban található a lengyel–magyar barátságot szimbolizáló emlékmű – feliratokkal, fákkal és a lengyel és a magyar címerrel – és az egykori lengyel iskola emléktáblája (Zamárdi, Jegenye tér).⁴⁶

Budapest XVIII. kerületének régi *Uzsok tere* örmény emlékhelyé, *Artashat emlékparkká* (2013) alakult, ahol magyar–örmény katonai emlékmű és Artashes örmény király bazalt mellszobra (2014) áll (Avanesian 2020: 36). Budapest XIII. kerületében található a *Dunyov István* (‘Стефан Дуньов’)⁴⁷ *utca*, ahol 2017-ben a kerület bolgár nemzetiségi önkormányzata felállíttatta Dunyov István mellszobrát is. „Személye egyszerre köti össze a mai magyarországi bolgár közösséget a bánáti bolgárokkal és – az 1848-as eszméken keresztül – a többségi magyar társadalommal” (Menyhárt 2020: 180). A gyulai *Pomutz tér* megszületésével egy időben állíttatta fel az MROÖ a névadó román *George Pomutz* mellszobrát, aki az 1848–1849-es szabadságharc honvédszázadosa volt.⁴⁸ A magyarországi német települési és országos tanösvényekről Erb (2020a) tanulmánya részletesen beszámol. A szerző többek között az országos tanösvény projektvezetője, szöveges és vizuális elemeinek létrehozója is. Az országos tanösvény a „Faluközösség” állomásnál két pilisvörösvári német nemzetiségi utcanévtáblát is szerepeltet: *Schwabengasse*, azaz *Sváb utca*, illetve *Ansiedlungsplatz*, azaz *Betelepülés tere*. Az utóbbi téren áll a Betelepülés emlékmű (Erb 2020b). Az említett emlékművek, mellszobrok, egészalakos szobrok, valamint az ezek terében rendezett események többek között arra is lehetőséget nyújtanak, hogy a nyelvi tájképben megjelenjenek a nemzetiségek tagjai, a nemzetiségi nyelvek, az ukrán, a lengyel, az örmény, a bolgár, a román és a német (ld. szemiotikai asszamlázs, Pennycook 2017: 269). A nemzetiségi utcanevekre vonatkozóan tehát néhány követendő és mintaadó jó gyakorlat áll már rendelkezésre.

⁴⁴ A tér nevének kiválasztása, a szobor és az emlékmű felállítása a magyar államhoz, tehát nem a lengyel nemzetiséghez kötődik. Mindemelllett a tér hozzájárul a lengyel nemzetiség identitásépítéshez.

⁴⁵ Vö. internetes források: Album, Lengyelek, Tücsök Dorottya fotói.

⁴⁶ Vö. internetes források: Album, Lengyelek, Tücsök Dorottya fotói.

⁴⁷ „Dunyov bánáti bolgár születésű ügyvéd volt, aki az 1848–49 szabadságharc több ütközetében is részt vett, a világosi fegyverletétel után pedig évekig börtönben ült” (Menyhárt 2020: 180).

⁴⁸ A gyulai születésű román Pomutz György az 1848–1849-es szabadságharc után az amerikai polgárháború tábornoka lett. Végül diplomataként, az USA konzuljaként, Szentpéterváron halt meg (Berényi 2007; Csobai 2013: 129–138). Neve helyenként *Pomucz* vagy a román helyesírást követve *Pomut* alakban is előfordul.

Összefoglalva a nemzetiségek nyelvi gyakorlatairól, kétnyelvűségéről, nyelvi tájképéről szóló fejezetet és egyben a jelen kötetet is, megállapítható, hogy a nemzetiségi törvényben foglaltak bár nem teljes körűen, de hatékonyan fejtik ki pozitív hatásukat a nemzetiségek kulturális életére. A nemzetiségeknek eltérő nyelvi, kulturális, történelmi, gazdasági jegyei vannak, amelyek által a nemzetiségek – tagjaik kreativitása és vitalitása segítségével – erősödnek. A jelen kötet is azt célozta, hogy kiderüljön, a nemzetiségek erőssége sokféleségükben mutatkozik meg.

Hivatkozott irodalom

- Agheysi, Rebecca–Fishman, Joshua 1970. Language attitudes: A brief survey of methodological approaches. *Anthropological Linguistics* 12/5: 137–157.
- Allardt, Erik 1996. 40. Dominant Autochthonous Groups. In: Goebel, Hans–Nelde, Peter H–Stary, Zdeněk–Wölck, Wolfgang (szerk.) *Kontaktlinguistik/Contact Linguistics/Linguistique de contact*. 1. Halbband/Volume 1/Tome 1. Berlin–New York, Walter de Gruyter. 342–351.
- Avanesian Alex 2020. Az örmény írásbeliség kialakulása. In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. 20–38.
- Baker, Colin 1992. Attitudes and language. Clevedon–Philadelphia, Multilingual Matters.
- Balányi Klára–Mayer Éva–Hegedűs Sándor (szerk.) 2019. A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata. *Barátság* 25. szeptember 15. Melléklet.
- Barcy Magdolna–Rudas János–Szamos Erzsébet 2000. Nyelv, kultúra, vallás: identitásörzés és asszimiláció magyarországi kisebbségeknél. *Jel–Kép. Kommunikáció, Közvélemény, Média* 3: 47–62.
- Bartha Csilla 2003. A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei – egy országos szociolingvisztikai-kétnyelvűségi vizsgálatról. In: Hajdú Mihály–Keszler Borbála (szerk.) *Köszöntő Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete–Magyar Nyelvtudományi Társaság. 304–311.
- Bartha Csilla 2006. Nyelv, identitás és kisebbségek. A nemzeti/etnikai identitás fogalmának értelmezései a szociolingvisztikában és egy országos kutatás tükrében. *Érték és Valóság*. (Egység a különbözőségben – az Európai Unió és a nemzeti kisebbségek, Budapest, 2005. október 11.) A Fridrich Ebert Alapítvány budapesti képviselőjének időszakos kiadványa. Hetedik füzet. Fridrich Ebert Stiftung. 57–84.
- Bartha Csilla 2007. Nyelvváltozat- és/vagy nyelvcsere? – Hat magyarországi kisebbségi közösség nyelvi attitűdjeinek összehasonlító elemzése. In: Zelliger Erzsébet (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom*. 95–111.
- Bartha Csilla 2009. Út a többnyelvűség felé? – Nyelvideológiák, attitűdök és nyelvcsere: a kétnyelvűséggel kapcsolatos elképzelések szerepe a kisebbségi nyelvek megőrzésében. In: Borbély Anna–Vančóné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. 141–155.
- Bartha, Csilla–Borbély, Anna 2006. Dimensions of linguistic otherness: prospects of minority language maintenance in Hungary. *Language Policy* 5/3: 337–365.
- Bartha Csilla–Borbély Anna–Erb Maria–Uhrin Erzsébet 2013. A generációs nyelvátadás mint nyelvmegőrzési univerzálé: egy XXI. századi összehasonlító szociolingvisztikai vizsgálat eredményeiből. In: Fedinec Csilla–Ilyés Zoltán–Simon Attila–Vizi Balázs (szerk.) *A közép-európai dicsérete és kritikája*. Pozsony, Kalligram. 557–576.
- Bartha Csilla (szerk.) 2007. *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla–Hámori Ágnes 2011. Cigány közösségek, nyelvi sokszínűség és az oktatás nyelvi kihívásai. *Magyarországi helyzetkép. Európai Tükör* 16/3: 107–131.

- Bell Allan 2014. *The Guidebook to Sociolinguistics*. Malden, Massachusetts/Oxford, U.K., Wiley-Blackwell.
- Berényi, Maria 2007. *Dezvelirea bustului lui Gheorghe Pomuț la Giula*. Lumina: 28–32.
- Bindorffer Györgyi 2003. „Ami elveszett és ami megmaradt” Asszimiláció és tradícióápolás összehasonlító elemzése két magyarországi német faluban. In: Kozma István–Papp Richárd (szerk.) *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Budapest, Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 341–358.
- Bloomfield, Leonard 1933. *Language*. New York, Holt Rinehart and Winston/published in 1935 London, by George Allen and Unwin.
- Bloomfield, Leonard 1970. *Literate and illiterate speech*. *American Speech* 2: 432–439.
- Bockovac Tímea–Várnai Zsuzsa 2020. A magyarországi horvátok nyelvi tájképéről. In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. 39–60.
- Borbély Anna 1995. *Attitűd és nyelvválasztás egy magyarországi román nyelvű közösségben*. In: Kassai Ilona (szerk.) *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. A 6. élőnyelvi konferencia előadásai*. Budapest, az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 287–297.
- Borbély Anna 2007a. *Nyelvi attitűdök a magyarországi román és szerb közösségekben*. In: Zelliger Erzsébet (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom*. 89–94.
- Borbély Anna 2007b. *Összehasonlító nyelvcseré-kutatások a Magyarország területén élő kisebbségi közösségekben*. In: Zelliger Erzsébet (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom*. 15–24.
- Borbély, Anna 2010. *Languages and language varieties: comparative research on the linguistic attitudes in four bilingual minority communities in Hungary*. In: Cserniczkó István–Fedinec Csilla–Tárnóczy Mariann–Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.) *Utazás a magyar nyelv körül. Írások Kontra Miklós tiszteletére*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 120–128.
- Borbély Anna 2014. *Kétnyelvűség – Variabilitás és változás magyarországi közösségekben*. Budapest, L'Harmattan Könyvkiadó. <http://real.mtak.hu/8083/> (2024–04–02)
- Borbély, Anna. 2015: *Studying sustainable bilingualism: comparing the choices of languages in Hungary's six bilingual national minorities*. *International Journal of the Sociology of Language* 236: 155–179.
- Borbély Anna 2016. *Fenntartható kétnyelvűség*. *Magyar Nyelv* 112/1: 63–73.
- Borbély Anna 2020. *A nyelvi tájkép mint oktatási erőforrás a méhkeréki román nemzetiségi kétnyelvű általános iskolában*. In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. 61–88.
- Borbély Anna 2021. *Nemzetiségi utcanévek Magyarország nyelvi tájképében*. In: Cserniczkó István–Kozmács István (szerk.), *Kétnyelvűség – oktatás – nyelvmenedzselés. Írások, tanulmányok Vančo Ildikó születésnapjára*. Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem: Közép-európai Tanulmányok Kara. 67–84.
- Borbély, Anna 2022. *Nyelvi tájkép pozitív nyelvészeti aspektusból*. *Nyelvtudományi Közlemények* 118: 289–308.
- Borbély Anna szerk. 2000. *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Budapest, az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya.
- Borbély Anna szerk. 2020. *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. Budapest, Nyelvtudományi Intézet. http://archive.nytud.hu/publ/nemzetisegi_nyelvi_tajkep/nemzetisegi_nyelvi_tajkep.pdf (2023–05–05)
- Borbély Anna–Vančóné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga szerk. 2009. *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. 15. Élőnyelvi Konferencia. Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Brudner, Lilyan A.–White, Douglas R. 1979. *Language attitudes: behavior and intervening variables*. In: Mackey, William Francis–Ornstein, Jacob (szerk.) *Sociolinguistic Studies in Language Contact: Methods and Cases*. The Hague, Mouton. 51–68.

- Chen, Song 2016. Linguistic landscape and space: a multimodal analysis of linguistic landscape in robot open space. *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*. (Online) 5/6. (2020–01–20)
- Clyne, Michael 1982. *Multilingual Australia*. Melbourne, River Seine Publications.
- Czibere Mária 2000. A nyelvi attitűd vizsgálata középiskolások körében. In: Borbély Anna (szerk.) *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. 55–64.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István–Márku Anita 2002. Egymás szemében – Kárpátaljai magyar középiskolások véleménye az ukránságról és önmagukról. *Kisebbségkutatás* 2: 389–393.
- Csiszár Rita 2008/2009. Nyelvválasztási szabályok Alsóőrben és Bécsben. In: Szoták Szilvia (szerk.) *Órvidéki magyarokról órvidéki magyaroknak. Kőszeg–Alsóőr, Városkapu Kiadó–Magyar Média és Információs Központ–Imre Samu Nyelvi Intézet*. 49–57.
- Csobai, Elena 2013. *Româniî din Ungaria. Studii de istorie*. Giula, Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria.
- Davies, Alan 2001. Native Speaker. In: Mesthrie, Rajend (szerk.) *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*. Amsterdam–New York–Oxford–Shannon–Singapore–Tokyo, Elsevier. 512–519.
- Duray Zsuzsa 2008. *Kétnyelvűség és nyelvi attitűd finnországi számi beszélőközösségekben*. PhD. Dolgozat. Budapest, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Uráli Nyelvészet és Nyelvek Doktori Program.
- Erb Maria 2004. *Nyelvmegtartás és nyelvcsera a tarjáni német közösségben*. Budapest, „A nyelvi másság dimenziói archívum” – MaBiLing adat- és hangtár – MTA NYTI TKK. Kézirat.
- Erb Maria 2006. „[...] wail’s Lem es so procht hot [...]” / “[...] mert így hozta az élet” – A nyelvcsera és a nyelvmegőrzés dimenziói a magyarországi németeknél a tarjáni közösség példáján. *Érték és Valóság*. (Egység a különbözőségben – az Európai Unió és a nemzeti kisebbségek, Budapest, 2005. október 11.) A Fridrich Ebert Alapítvány budapesti képviselőjének időszakos kiadványa. Hetedik füzet. Fridrich Ebert Stiftung. 103–136.
- Erb Maria 2007a. *Nyelvi attitűdök a tarjáni német közösségben*. In: Zelliger Erzsébet (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom*. 61–69.
- Erb Maria 2007b. *Wir und Sie: Etnische Stereotype und Vorurteile bei den Tarianer Deutschen*. In: Erb Maria–Knipf-Komlósi Elisabeth (szerk.) *Tradition und Innovation. Beiträge zu neueren ungarndeutschen Forschungen [= Ungarndeutsches Archiv 9]*. Budapest, ELTE Germanistisches Institut. 134–187.
- Erb Maria 2020a. *A nyelvi tájkép új elemei: magyarországi német tanösvények*. In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. 89–107.
- Erb Mária 2020b. *Történelem és sors a nyilvános térben: Betelepülési emlékművek magyarországi német településeken*. In: Heltai János Imre–Oszkó Beatrix (szerk.), *Nyelvi repertoárok a Kárpát-medencében és azon kívül. Válogatás a 20. Élőnyelvi Konferencia (Budapest, 2018. augusztus 30. – szeptember 1.) előadásából*. Debrecen, Nyelvtudományi Intézet – Kapitális Nyomda. 418–439.
- Fishman, Joshua A. 1965/2000. Who speaks what language to whom and when? *Linguistique* 2: 67–88./In: Li Wei (szerk.) *The Bilingualism Reader*. London–New York, Routledge. 89–106.
- Fishman, Joshua A. 1966. *Language loyalty in the United States: The maintenance and perpetuation of non-English mother tongues by American ethnic and religious groups*. The Hague, Mouton.
- Forray R. Katalin 2007. *Nyelvpolitika – a cigány nyelvek oktatásának helyzete*. In: Bartha Csilla (szerk.) *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. 152–168.
- Gal, Susan 1979. *Language Shift: Social determinants of linguistic change in bilingual Austria*. New York, Academic Press.

- Gergye Eszter 2020. *Báji nostri áisj kusztá... – a mi beásaink itt éltek...* – A beás nyelv megjelenése különböző nyelvi tájképekben. In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. 108–122.
- Göncz Lajos 1985. A kényelvűség pszichológiája. A magyar–szerbhorvát kényelvűség lélektani vizsgálat. Újvidék, Forum Könyvkiadó.
- Göncz Lajos 1999. A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban). Budapest–Újvidék, Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Göncz Lajos 2004. A vajdasági magyarság kényelvűsége. *Nyelvpszichológia vonatkozások*. MTT Könyvtár 8. Szabadka, Magyarországi Tudományos Társaság–Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Grosjean, François 2004. 2. Studying Bilinguals: Methodological and Conceptual Issues. In: Bhatia, Tej K.–Ritchie, William C. (szerk.) *The Handbook of Bilingualism*. Malden, MA, USA–Oxford, UK–Victoria, Australia, Blackwell Publishing. 32–63.
- Gumperz, John J., 1962. Types of linguistic communities. *Anthropological Linguistics* 4: 28–40.
- Gyivicsán Anna 1993. *Anyanyelv, kultúra, közösség*. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Gyivicsán Anna 2003. A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói. I–II. Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete.
- Haan L'udovít 1845. *Pamětnosti B. Čabanské*. Budín [Buda].
- Hammers, Josiane F.–Michel H. A. Blanc 1989. *Bilinguality and Bilingualism*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hegedűs Attila 2010. Kényelvűség és nyelvjárás Mikszáthnál. In: Alabán Ferenc (szerk.) *Az interkulturális kommunikáció Mikszáth Kálmán műveiben*. Budapest, Hungarovox Kiadó. 111–116.
- Hymes, Dell 1972. Models of the interaction of language and social life. In: Gumperz J. J.–Hymes, Dell (szerk.) *Directions in sociolinguistics: The ethnography of communication*. New York, Holt, Rinehart & Winston. 35–71.
- Imre Samu 1963. Hol beszélnek szépen magyarul? *Magyar Nyelvőr* 87: 279–283.
- Jaworski, Adam–Thurlow, Crispin 2010. Silence is golden: The ‘anti-communicational’ languascaping of super-elite mobility. In: Jaworski, Adam–Thurlow, Crispin (szerk.), *Semiotic landscapes*. London–New York, Continuum International Publishing Group. 187–218.
- Kachru, Braj B. 2001. Speech community. In: Mesthrie, Rajend (szerk.) *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*. Amsterdam–New York–Oxford–Shannon–Singapore–Tokyo, Elsevier. 105–107.
- Kardos Gábor 2019. A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának végrehajtási mechanizmusa. <https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/2019/02/Terveztes-es-hatartalanitas-3.pdf> (2022–06–06)
- Karlander, David 2018. The extermination of signs. X-SCAPES 10th Linguistic Landscape Workshop 2–4 May, 2018. X-SCAPES, Bern, Switzerland.
- Kiss Jenő 1996. A nyelvi attitűd és a másodlagos nyelvi szocializáció: vizsgálatok nyelvjárási környezetben. *Magyar Nyelv* 92: 138–151.
- Kiss Tamás Zoltán 2000. „Vankúsik moj!” – Narratív stratégiák és szlovák–magyar kényelvűség Závada Pál Jadviga című regényében. In: Borbély Anna (szerk.) *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. 121–128.
- Kontra Miklós 2003a. Élőnyelvi kutatások határainkon belül és kívül. *Magyar Tudomány* 4: 504–512.
- Kontra Miklós 2003b. 7. A szép magyar beszéd és a csúnya. In: Kontra Miklós (szerk.) *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó. 240–255.
- Kontra Miklós 2003c. 3. A vizsgálat keretei. In: Kontra Miklós (szerk.) *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. 41–84.
- Kontra Miklós 2007. Cigányaink, nyelveik és jogaik. In: Bartha Csilla (szerk.) *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. 147–151.

- Kontra Miklós szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós szerk. 2016. *A magyar nyelv Horvátországban*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Kontra Miklós–Borbély Anna szerk. 2010. *A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (BUSZI-2) egydimenziós tesztadatai*. Budapest, az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Kutatócsoportja.
- Kontra Miklós–Borbély Anna szerk. 2021. *Tanulmányok a budapesti beszédéről a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú alapján*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Kovalcsik Katalin 2007. Szimbolikus kultúrareprezentációk egy oltnéiai rudár közösségben. In: Bartha Csilla (szerk.) 2007 *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. 194–219.
- Kovács Rác Eleonóra 2013. *Nyelvjárási attitűdök*. Újvidék, Sajnos Nyomda.
- Kovács Magdolna 2016. Kuncz Aladár Fekete kolostor című regényének kódváltásai nyelvészeti megközelítésben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVIII*: 203–218.
- Labov, William 1966. *The Social Stratification of English in New York City*. Washington, DC, Center for Applied Linguistics.
- Laihonen, Petteri 2013. A bántási többnyelvűség az irodalomban. In: Fedinec Csilla–Ilyés Zoltán–Simon Attila–Vizi Balázs (szerk.) *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*. Pozsony, Kalligram. 480–497.
- Lambert, Wallace E. 1967. A Social Psychology of Bilingualism. *Journal of Social Issues* 23: 91–108.
- Lambert, W. E.–Hodgson, R.C.–Gardner, R.C.–Fillenbaum, S. 1960. Evaluational reactions to spoken language. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 60: 44–51.
- Lansztyák István 2000. A magyar nyelv Szlovákiában. A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén. III. Kontra Miklós (sorozatszerk.) *Budapest–Pozsony, Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely*.
- Lásztity Péró–Káplán Szofia 2020. Utcanevek A helyi nyelvi és kulturális tradíciók tükrében szerbek által lakott magyarországi településeken. In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. 123–149.
- Lawson, Sarah–Sachdev, Itesh 2000. Codeswitching in Tunisia: Attitudinal and behavioural dimensions. *Journal of Pragmatics* 32: 1343–1361.
- Lukácsné Bajzek Mária 2020. Mentális és valóságos nyelvi tájkép a Rábavidéken. In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. 150–164.
- Menyhárt Krisztina 2007. A magyarországi bolgár közösség nyelvi helyzete. *Kisebbségkutatás* 1: 127–136.
- Menyhárt Krisztina 2020. A magyarországi bolgárok nyelvi tájképe (Köztéri jelenlet). In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. 165–184.
- Müller Márta 2013. Bajor utcanevek egy magyarországi német településen. *Névtani Értesítő* 35: 97–107.
- Myers-Scotton, Carol 2006. *Multiple Voices: An introduction to Bilingualism*. Malden, MA, USA–Oxford, UK–Carlton, Australia, Blackwell Publishing.
- Nagy, Noémi 2018. Observing minority rights in the administration of justice and public administration: European developments in 2016. *European Yearbook on Minority Issues* 15/1: 113–147.
- Nagy, Noémi 2021. Language rights of European minorities in the administration of justice, public administration and public services: International developments in 2019. *European Yearbook on Minority Issues* 18: 113–140.
- Németh Attila 2009. A kódváltásra vonatkozó nyelvi attitűdök a magyarországi németeknél a városi közösség példáján. In: Borbély Anna–Vančóné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. 181–190.
- Nettle, Daniel–Romaine, Suzanne 2000. *Vanishing Voices. The Extinction of the World's Languages*. Oxford, Oxford University Press.

- Pachné Heltai Borbála 2020. Iskolai nyelvi tájkép: a nyelvi ideológiák szerepe a tanulás-tanítás folyamataiban. In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. 185–208.
- Pálmainé Orsós Anna 2007a. A beás nyelv megőrzésének lehetőségei. In: Bartha Csilla (szerk.) *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. 266–292.
- Pálmainé Orsós Anna 2007b. Nyelvi attitűdök a magyarországi beás közösségben. In: Zelliger Erzsébet (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom*. 79–88.
- Peal, Elizabeth–Lambert, Wallace E. 1962. The relation of bilingualism to intelligence. *Psychological Monographs* 76: 1–23.
- Pennycook, Alistar 2017. Translanguaging and semiotic assemblages, *International Journal of Multilingualism* 14/3: 269–282.
- Péntek János–Benő Attila 2020. A magyar nyelv Romániában (Erdélyben). Szerkesztette: Kontra Miklós. *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén*. VI. Kontra Miklós (sorozatszerk.). Budapest–Kolozsvár, Gondolat Kiadó–Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Presinszky Károly 2009. Nyelvi attitűdök vizsgálata nyitrai magyar egyetemisták körében. In: Borbély Anna–Vančone Kremmer Ildikó–Hattyár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. 241–248.
- Rézműves Melinda 2020. A falusi nyelvi tájkép a hodászi roma közösségben. In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. 209–226.
- Romsics Ignác főszerk. 2007. *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Sándor Anna 2001. A nyelvi attitűd kisebbségben. *Magyar Nyelv* 97: 87–95.
- Sándor Klára–Juliet Langman–Pléh Csaba 1998. Egy magyarországi „ügynökvizsgálat” tanulságai. *Valóság* 8: 29–40.
- Schiffman, Harold F. 1993. The balance of power in multiglossic languages: implications for language shift. *International Journal of the Sociology of Language* 103: 115–148.
- Schirm Anita 2017. A diskurzusjelölők vizsgálata a Szögedi Szociolingvisztikai Interjúban. *Magyar Nyelvjárások* 55: 5–23.
- Stefuca Viktória 2020. Az ukránság kultúrája a Magyarországon felállított emlékhelyek tükrében. In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. 227–239.
- Szalai Andrea 2007. Egységesség? Változatosság? A cigány kisebbség és nyelvi sokfélesége. In: Bartha Csilla (szerk.) *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. 20–51.
- Szépfalusi István 1992. (2. bővített kiadás) *Lássátok, halljátok egymást! – Mai magyarok Ausztriában*. Budapest, Magvető Kiadó.
- Szépfalusi István–Vörös Ottó–Beregszászi Anikó–Kontra Miklós 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Budapest–Alsóőr–Lendva, Gondolat Kiadó–Imre Samu Nyelvi Intézet–Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.
- Tuska Tünde–Uhrin Erzsébet 2020. Egy magyarországi szlovák közösség láthatóságának rögzítése – Még egyszer a 300 éves Békéscsaba rendezvénysorozatának nyelvi tájképéről. In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. 240–260.
- Tušková, Tünde 2010. Sebareflexia slovenského pôvodu súvisiaca s dvojjazycnosťou. In: Šenkár, Patrik–Janiec–Nyitrai, Agnieszka (szerk.) *Veda pre vzdelávanie- vzdelávanie pre vedu: Minoritné kultúry, kultúra minorít. Nyitra [Szlovákia], Constantine the Philosopher University in Nitra, Faculty of Central European Studies*. 43–47.
- Tušková, Tünde–Uhrinová, Alžbeta 2020. Vizuálne používanie jazyka u Slovákov žijúcich v Číve (Slováci a slovenský jazyk v Číve). In: Tušková, Tünde–Rágyanszki, Juraj (red.), *Slovenské inšpirácie z Čívu. Békešská Čaba [Békéscsaba], Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku*. 327–373.
- Tušková, Tünde 2021. Oživené názvy ulíc v Číve. *Jazykovedný časopis* 72/1. <https://doi.org/10.2478/jazcas-2021-0026> (2022–06–20).
- Uhrin Erzsébet/Uhrinová, Alžbeta 2004. A békéscsabai szlovák értelmiség anyanyelvhasználatá/Používanie materinského jazyka v kruhu slovenskej inteligencie v Békešskej Čabe. *Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete*.

- Uhrin Erzsébet 2007. A magyarországi szlovákok nyelvi attitűdjei. In: Zelliger Erzsébet (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom*. 70–78.
- Vargha András 2007. *Matematikai statisztika pszichológiai, nyelvészeti és biológiai alkalmazásokkal* (2. kiadás). Budapest, Pólya Kiadó.
- Vargha, András–Borbély, Anna 2017a. Application of modern classification methods in the study of bilingualism. *Glottology* 8/2: 203–216.
- Vargha András–Borbély Anna 2017b. Új klasszifikációs módszerek alkalmazása a kétnyelvűség és az etnikai identitás kutatásában. *Statisztikai Szemle* 95/8–9: 805–822.
- Vargha, András–Borbély, Anna 2018. Application of new classification methods in the study of bilingualism and ethnic identity in Hungary. *Hungarian Statistical Review* 1/1: 5–22.
- Vizi Balázs 2013. Protection without definition – notes on the concept of “minority rights” in Europe. *Minority Studies* 15: 7–24.
- Závada Pál 1997. *Jadviga párnája – napló* –. Budapest, Magvető.
- Zelliger Erzsébet szerk. 2007. *Nyelv, területiség, társadalom*. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Zsilák Mária 1993. A délföldi szlovák nyelvjárások funkcionális rétegződése. *Hungarológia* 3. Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ. 180–186.
- Zsilinszky Mihály 1872. Szarvas város történetének és jelen viszonyainak leírása. Pest.

Internetes források

- A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata – Magyarországi nemzetiségi körkép* konferencia:
http://archive.nytud.hu/publ/nemzetisegi_nyelvi_tajkep/nemzetisegi_nyelvi_tajkep.pdf
 (2023–05–05)
http://nemzetisegek.hu/repertorium/2019/04/beliv_15-47.pdf (2023–12–27)
- A lexikográfia elmélete és gyakorlata – Magyarországi nemzetiségi körkép* online konferencia:
https://nemzetisegek.hu/repertorium/2021/03/belivek_29-32.pdf
https://nemzetisegek.hu/repertorium/2021/04/belivek_21-55.pdf
<https://szlav.elte.hu/content/a-lexikografia-elmelete-es-gyakorlata-magyarorszag-i-nemzetisegi-korkep.t.20794> (2023–12–27)
https://epa.oszk.hu/01200/01259/00112/pdf/EPA01259_baratsag_2021_03_10411-10414.pdf
 (2023–12–27)
https://nemzetisegek.hu/repertorium/2021/04/belivek_21-55.pdf (2023–12–27)
- Beloianisz:
<http://beloianisz.hu/tortenet/> (2022–06–20)
<https://miradonna.hu/europa/magyarorszag/beloianisz/> (2022–06–20)
- Utcánév térkép:
<https://data2.openstreetmap.hu> (2022–06–20)
- Album, Lengyelek, Tücsök Dorottya fotói:
http://www.nytud.hu/publ/nemzetisegi_nyelvi_tajkep/index.html (2022–06–20)

Tudományos események

2004. június 8. Budapest
Hat magyarországi nyelvközösséget érintő kérdőíves terepmunka tanulságai. Kutatói fórum. MTA Nyelvtudományi Intézet.
2004. július 8–10. Southampton (Egyesült Királyság)
Language and the future of Europe: Ideologies, policies and practices. University of Southampton, UK.
2004. november 4. Budapest
A nyelvcseré folyamatok és a nyelvmegtartás esélyei magyarországi kisebbségi közösségekben. Konferencia. MTA Nyelvtudományi Intézet.
2005. június 6. Tótkomlós
Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe. Könyvbemutató. Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete.
2005. október. 14–15. Budapest/Budapest
Jubilejná interdisciplinárna medzinárodná vedecká konferencia z príležitosti 15. výročia založenia Vysokého ústavu Slovákov v Maďarsku. Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete.
2005. december 7–9. Banská Bystrica – Tajov (Szlovákia)
Varia XIV. Kolokvium mladých jazykovedcov. Banská Bystrica – Tajov. Univerzita Mateja Bela.
2006. július 6–8. Limerick (Írország)
Sociolinguistics Symposium (SS) 16. University of Limerick.
2006. október 9–11. Bük
Nyelv, területiség, társadalom. 14. Élőnyelvi Konferencia. ELTE BTK. A nyelvek és nyelvváltozatok: összehasonlító adatok a kétnyelvű magyarországi kisebbségi közösségek nyelvi attitűdjéről. Tudományos műhely. MTA Nyelvtudományi Intézet.
2006. november 25–26. Gyula
Cel de-al XVI-lea Simpozion al Cercetătorilor Români din Ungaria. A Magyarországi Románok Kutatóintézete.
2007. május 30 – június 2. Hamburg (Németország)
The 6th International Symposium on Bilingualism (ISB6). University of Hamburg.
2007. július 4. Pécs
International Conference on Minority Languages (ICML) XI. DILING (FP6 SSA) Preconference. MTA Nyelvtudományi Intézet.
2007. július 5–6. Pécs
International Conference on Minority Languages (ICML) XI. MTA Nyelvtudományi Intézet – Pécsi Tudományegyetem Jogi Kara – MTA Kisebbségkutató Intézete.
2007. október 17–18. Békéscsaba
Slovenčina v menšinovom prostredí. II. Medzinárodnej vedeckej konferencie Vysokého ústavu Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba, 17–18. október 2007. Békešská Čaba (Szlovákok kisebbségi környezetben. A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete II. Nemzetközi tudományos konferenciája) – Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete.
2007. november 24–25. Budapest
Cel de-al XVII-lea Simpozion al Cercetătorilor Români din Ungaria. – A Magyarországi Románok Kutatóintézete.
2008. szeptember 4–6. Párkány (Szlovákia)
Nyelvideológiai, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia. MTA NYTI – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar. Nyelvideológiai, attitűdök és nyelvcseré: magyarországi nemzeti és nyelvi kisebbségek. Tudományos műhely. MTA Nyelvtudományi Intézet.

2009. november 28–29. Gyula
 Cel de-al XIX-lea Simpozion al Cercetătorilor Români din Ungaria. A Magyarországi Románok Kutatóintézete.
2010. február 24. Budapest
 Kevésbé használatos nyelvek helyzete a Visegrádi Négyek országaiban. – Az Országos Idegennyelvű Könyvtár Nemzetközi Konferenciája
2010. március 12–13. Cluj–Kolozsvár (Románia)
 Discurs, Cultură, Context în mediul profesional. Conferință Internațională. Departamentul de Limbi Moderne și Comunicare în Afaceri de la Facultatea de Științe Economice și Gestiunea Afacerilor – Institutul Limbii Române ca Limbă Europeană ale Universității Babeș-Bolyai.
2010. július 12–15. Athens (Görögország)
 3rd Annual International Conference on Literature, Languages & Linguistics. Athens Institute for Education and Research (ATINER).
2011. március 25–26. Budapest
 Multilingualism in Europe: prospects and practices in East-Central Europe (<http://www.nytud.hu/mconf/>), Title of the panel: Two decades from the institutionalization of Hungarian minorities' research: Practices and prospects. Research Institute for Linguistics of Hungarian Academy of Sciences Research Center for Multilingualism.
2012. december 14–15. Budapest
 International Conference on Serbian Language in Hungary: Situation and Prospects of Linguistic Researches. Serb Institute – Szerb Intézet.
2013. február 21. Budapest
 A kulturális és nyelvi sokszínűség lehetőségei és korlátai a Kárpát-medencében. Műhelykonferencia az Anyanyelv Nemzetközi Napján. Az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottság Kulturális Szakbizottsága – Magyar Tudományos Akadémia Székháza. (<https://kisebbségkutato.tk.mta.hu/hirek/2013/02/a-kulturalis-es-nyelvi-sokszinuseg-lehetosegei-es-korlatai>)
2013. március 26–28. Budapest
 MANYE XXIII. ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Budapest.
2013. május 23. Budapest
 A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata: Kárpát-medencei kisebbségi körkép. MTA Nyelvtudományi Intézet Többszínűségi Kutatóközpont. (<http://www.nytud.hu/nyelvitajkep/program.html>)
2016. június 3–4. Pécs
 Nyelv, kultúra, etnicitás – identitás. Nemzetiségi konferencia – Lenau Ház.
2015. november 28. Budaörs
 „Die Sprache des Herzens” – Jakob Bleyer Heimatmuseum (Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény) konferencia, Budaörsi Ifjúsági Ház.
2018. augusztus 30 – szeptember 1. Budapest
 Nyelvi repertoárok a Kárpát-medencében és azon kívül. 20. Élőnyelvi Konferencia. Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke–MTA Nyelvtudományi Intézet. Többszínű és multimodális repertoár: magyarországi nemzetiségek és nyelvi tájkép. Tudományos műhely. MTA Nyelvtudományi Intézet Többszínűségi Kutatóközpont. (<http://www.nytud.hu/elonyelvi20/>)
2019. április 3–5. Budapest
 A Nyelvi és kulturális találkozások a 21. századi tudásszerzésben. – A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata – Magyarországi nemzetiségi körkép. MTA Nyelvtudományi Intézet Többszínűségi Kutatóközpont.
2021. május 19–20. Budapest
 A lexikográfia elmélete és gyakorlata – Magyarországi nemzetiségi körkép című Online konferencia megszervezése, Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest.

SUMMARY

This volume, *Multilingualism in Hungary* was created as a result of more than two decades of collaboration between researchers working in several scientific institutions in Hungary. The first joint and sociolinguistic comparative research on Hungarian nationalities was carried out in the framework of the project NKFP 5/126/2001, started in 2001, entitled *Dimensions of Linguistic Otherness: Possibilities of Preserving Minority Languages*, the consortium leader of which was Csilla Bartha (Department of Modern Hungarian Languages of Eötvös Loránd University and HUN-REN Hungarian Research Centre for Linguistics) and the project manager was Anna Borbély (HUN-REN Hungarian Research Centre for Linguistics). The research team included also the following researchers, Maria Erb (Institute of German Studies of Eötvös Loránd University), Tuska Tünde and Erzsébet Hornokné Uhrin (Research Institute for Slovaks in Hungary), and Anna Orsós (Institute of Educational Sciences of Hungarian University of Agriculture and Life Sciences), who are the contributing nationalities research leaders of the questionnaire survey conducted in settlements inhabited by Boyash, German, Roma, Romanian, Serbian and Slovak nationalities beside Hungarians. PhD student Dorottya Tücsök (Doctoral School of Linguistics of Eötvös Loránd University) was also one of the book's contributors. The statistical study was designed and processed by András Vargha (Institute of Psychology of Eötvös Loránd University and Institute of Psychology of Károli Gáspár Reformed Church University). The chapters of the volume present each nationality community, summarizing the results of the NKFP research and the research of the period that has passed since then. The final chapter is a comparative analysis of the data collected in six settlements (Kétegyháza, Mánfa, Mezötúr, Tarján, Tótkomlós, and Pomáz) using the same questionnaire in six nationality languages. According to François Grosjean, *...speaking two or more languages is not a sign of intelligence, evasiveness, cultural alienation, or political disloyalty. For millions of people, it's simply a way of navigating the complexities of life*, then according to Joshua A. Fishman, *Bilingualism is a benefit for all*, and also to Tove Skutnabb-Kangas, *The future belongs to multilinguals. They are an important part of the linguistic diversity which is necessary if the planet is to have a future*" – therefore the book is about multilingualism in Hungary, the present and future of bilingual and multilingual speakers. The chapters present the respondents' linguistic practices, attitudes developed towards the six nationality languages and the majority language (language varieties), the verbal repertoire reorganization, and the way of interethnic communication. The research also covers the linguistic landscape of the nationalities. When presenting the results of the study using several methods simultaneously – in the light of the empirical data – the possibility of attitude formation in majority and minority education plays a special role. The publication of the book was supported by the Project *Multilingualism in Hungary – Comparative Sociolinguistic Studies on Six National Minorities* (Mecenatura No. MEC_K 141233, 2022–2024), implemented with the support of the Ministry of Culture and Innovation from the National Research Development and Innovation Fund, financed by the MEC_K_21 tender program.

A kötet szerzői

Bartha Csilla a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Nyelvtechnológiai és Alkalmazott Nyelvészeti Intézetének tudományos tanácsadója, a Többszervezési és Edukációs Nyelvészeti Kutatócsoport vezetője, korábban az MTA NYTI 2008 és 2021 között működött Többszervezési Kutatóközpontjának alapító központvezetője. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete Mai Magyar Nyelvi Tanszékének habilitált egyetemi docense, a Nyelvtudományi Doktori Iskola oktatója. Korábban az UNESCO, jelenleg a Mercator Education magyarországi kisebbségi nyelvi szakértője. A Research Platform of Mercator Multilingual Research Centres alapító tagja. Kutatási területei a szociolingvisztika, a két- és többszervezés, diskurzuselemzés, multimodalitás, jelnyelvek, részvételi kutatások marginalizált, különösen cigány és siket közösségekkel, kritikai edukációs nyelvészet. Szerzője jelentős számú hazai és nemzetközi publikációnak, valamint A kétnyelvűség alapkérdései című első magyar nyelvű kétnyelvűségről szóló monográfiának (1999, Nemzeti Tankönyvkiadó).

Borbély Anna szociolingvista, kétnyelvűség-kutató az MTA Tudományos Minősítő Bizottság továbbképzési ösztöndíjasaként 1989-ben kezdte el tudományos pályafutását. Kandidátusi értekezését a román–magyar nyelvcsereéről írta, ez könyv alakban Nyelvcsere (2001) címmel jelent meg. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, majd 2024-ig a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont kutatója. A Magyarországi Románok Kutatóintézetének alapító tagja. Kutatási területei: Budapesti Szociolingvisztikai Interjú, szociolingvisztikai vizsgálatok a kétnyelvűségről, longitudinális kutatások a román–magyar kétnyelvűségről és összehasonlító kétnyelvűségi kutatások magyarországi nemzetiségi közösségekben. Elsősorban magyarul, románul és angolul publikál. Legutóbbi könyve, a Kétnyelvűség (2014) a L'Harmattan kiadónál jelent meg.

Erb Maria az ELTE Germanisztikai Intézetének habilitált egyetemi docense, 2007-től 2023-ig a Magyarországi Németek Kutatóközpontjának vezetője, valamint német nemzetiségi képzések szakfelelőse. Több hazai és nemzetközi projekt résztvevője. Kutatási területei: német dialektológia, a hazai német nyelvjárások magyar jövevényszavai, a magyarországi németek nyelvhasználata, névtan, nyelvi tájkép. Jelenlegi kutatásai középpontjában a magyarországi németek emlékezetkultúrája áll, melynek alapját a megközelítőleg 400 betelepülési, elhurcolási és elűzési emlékhely dokumentálása, nyelvi és nem-nyelvi elemeinek vizsgálata képezi.

Orsós Anna a MATE Neveléstudományi Intézetének habilitált egyetemi docense, a hazai romológusképzésnek egyik létrehozója. Kutatási területei: a beás nyelv leírása, szociolingvisztikai vizsgálata, beás nyelvi tervezés, kisebbségek nevelésszociológiai kérdései. Egyik alapító tanára a pécsi Gandhi Gimnáziumnak és

tevékenyen vett részt a PTE BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszékének fejlesztésében, amelynek 10 éven át a vezetője is volt. Az első beás nyelvkönyv szerzője és a rendszerező beás nyelvleírás valamint számos, a beás nyelvre vonatkozó leíró nyelvészeti, alkalmazott nyelvészeti, szociolingvisztikai és nyelvpedagógiai kutatás résztvevője és szervezője. Több publikáció, tankönyv, szótár és nyelvkönyv szerzője. A 2002 óta működő pécsi akkreditált beás nyelvvizsgálóhely létrehozója. Kezdeményezésére és vezetésével alakult meg a PTE Romológiai Kutatóintézet.

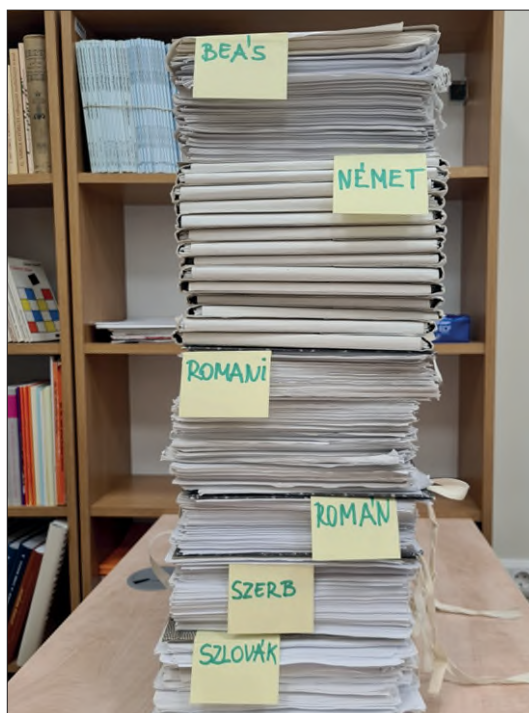
Tuska Tünde, PhD 1993 óta a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Szlovák Nyelv és Irodalom Tanszékén oktat, 2012 óta a tanszék vezetője. 2017 januárjától a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetének igazgatója. Rendszeresen részt vesz hazai és nemzetközi tudományos konferenciákon, számos szlovák és magyar nyelvű publikációja jelent meg. Jelenleg kutatási területe a magyarországi szlovák származású fiatalok nyelvhasználatának vizsgálata, szociolingvisztikai elemzése, a nemzetiségi szlovák oktatás kutatása és a nemzetiségi szlovák települések nyelvi tájképének vizsgálata.

Tücsök Dorottya alkalmazott nyelvész, az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola PhD hallgatója, óraadója. 2016 és 2023 között az MTA Nyelvtudományi Intézet (később Nyelvtudományi Kutatóközpont) tudományos segédmunkatársa. 2017-től 2018-ig az Új Nemzeti Kiválóság Program ösztöndíjasa. Kutatási területei: kritikai, globalizációs szociolingvisztika, nyelvi és szociokulturális változatosság, többnyelvű helyzetek empirikus vizsgálata, a nyelv(ek) szerepe az oktatásban, jelelő siket közösség és magyar jelnyelv, romani nyelvű közösségek, periferizálódó, leszakadó közösségek, a nyelvi tevékenységek változatosságához való viszonyulások (attitűdök, sztereotípiák, vélekedések), többnyelvű tananyagfejlesztés a vizsgált csoportok oktatásának hatékony támogatása érdekében.

Uhrin Erzsébet, PhD fokozatát nyelvtudományból szerezte, főiskolai docens, címzetes főiskolai tanár, szociolingvista, a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetének volt igazgatója, jelenleg külső főmunkatársa. Kutatási területe a magyarországi szlovákok nyelvhasználatának szociolingvisztikai elemzése, a nemzetiségi szlovák oktatás, intézmények, publikációk, a magyarországi szlovákok nyelvi önéletrajzai, a szlovák települések nyelvi tájképe. Számos publikáció szerzője/társszerzője, szerkesztője/társszerkesztője.

FÜGGELÉK

A magyar nyelvű NKFP kérdőív

1. fénykép

A kitöltött NKFP kérdőívek (2024)

A magyar nyelvű NKFP kérdőív a román nemzetiségre vonatkozóan lett megfogalmazva. Ezt az NKFP kérdőívet adaptálták a kutatók a többi nemzetiségre vonatkozóan, valamint fordították le a nemzetiségek nyelvére. A kérdőívet a kérdező/kutató töltötte ki. A kérdőív feltett kérdéseit és a válaszokat hangfelvétel is rögzítette.

Kérdőív – 2003

*Kazetta száma: RoKh2003–
*Terepmunkás kódja (két betű):
*Felvétel ideje (év, hónap, nap):
Felvétel helye és nyelve: KÉTEGYHÁZA (Kh) –
Pályázat: NKFP 5/126/2001 Bartha Csilla, ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/ Borbély Anna, MTA Nyelvtudományi Intézet, 1068 Budapest, Benczúr u. 33.
© A kérdőív másolása, terjesztése TILOS!

I. ÁLTALÁNOS RÉSZ

1. **Neve** [kérdézzen rá, hogy meg kívánja-e mondani a nevét]:
2. **Neme:**
(1) nő (2) férfi
3. **Hol született?**
(1) ott, ahol él (v. a környékbeli város kórházában) (2) máshol Magyarországon
(3) külföldön
4. **Mikor született?** [évszám elég]
- 4b. **Mindig a faluban élt?**
(1) igen (2) ha nem, hány évig
5. **Milyen iskolákat végzett?**
(1) 1–8 osztály (alapfok) (2) 9–12 osztály (érettségi) (3) felsőfokú (főiskola, egyetem)
6. **Hány évet tanult román nemzetiségi iskolában?**
- 6b. **Mi a foglalkozása?** [ha nyugdíjas vagy munkanélküli + beírni, mi volt a foglalkozása]
7. **Hol dolgozik/tanul jelenleg?** [beírni!]
(1) nem dolgozom (2) faluban (3) ingázik naponta (4) idényszerűen dolgozik (5) hétvégeken jár haza (6) ritkábban jár, mint hetente haza
8. **Milyen vallású?**
(1) katolikus (2) református (3) evangélikus (4) görögkeleti/pravoszláv/ortodox
(5) baptista (6) egyéb
9. **Milyen gyakran jár templomba?**
(1) soha (2) csak a nagyobb ünnepekkor/félévente (3) havonta (4) hetente
(5) hetente többször
10. **Milyen nyelvű szertartásra jár?**
(1) román nyelvű (2) magyar nyelvű (3) mindkettő
11. **Hol tanult meg románul beszélni?**
(1) otthon (2) óvoda/iskola (3) később (4) sehol
12. **Hol tanult meg magyarul beszélni?**
(1) otthon (2) óvoda/iskola (3) később (4) sehol
13. **Milyen állampolgárságú?**
(1) román (2) magyar (3) egyéb

14. Milyen nemzetiségűnek tartja magát?

(1) román (2) román és magyar (3) magyar

15. Mi az anyanyelve?

(1) román (2) román és magyar (3) magyar

16. Szülei románok (voltak)?

(1) igen, mindketten (2) csak az anyám (3) csak az apám

17. Nagyszülei közül hányan voltak románok?

(1) 0-1 (2) 2 (3) 3 (4) 4

18. Házastársa román?

(1) igen, román (2) román és magyar (3) nem, magyar (4) nincs házastársa

19. Részt szokott-e venni a Faluházban vagy máshol tartott román rendezvényeken?

(1) soha (2) ritkán (3) gyakran (4) mindig

20. Tagja-e a falubeli román klubnak?

(1) igen, tagja vagyok (2) tagja voltam (3) nem (4) nincs ilyen klub

21. Milyen gyakran jár ide?

(1) soha (2) 1–3-szor évente (3) havonta (4) hetente (5) hetente többször

22. Ön tehát románnak érzi magát?

(1) igen (2) román is, magyar is (3) nem, magyar vagyok

23. Mitől érzi magát románnak/magyarinak? [Olvassa fel 1–4-ig és az adatközlő válasszon ki egyet közülük!]

(1) Szüleim miatt (2) Mert ez az anyanyelvem (3) Mert ezen a nyelven beszélek (4) Mert ehhez a közösséghez tartozom

24. Mekkora becsüli a magyarországi románok összlétszámát?

(1) néhány száz (2) néhány ezer (3) néhány tízezer (4) néhány százezer (5) millió vagy annál több (6) nem tudom

25. Mi a románok aránya a településen a magyarokhoz képest?

(1) 100% román (2) 90%-ban román (3) 80%-ban román (4) 70% (5) 50% (6) nem tudom (7) egyéb

26. Járt-e már Romániában hosszabb vagy rövidebb ideig?

(1) igen (2) nem

27. Mikor járt ott utoljára?**28. Mennyi volt a leghosszabb idő, amit ott töltött?**

(1) 1 nap (2) 2–6 nap (3) 1–3 hét (4) 1–2 hónap (5) több

29. Milyen céllal utazott? [Többet is lehet választani!]

- (1) vásárlás (2) rokonlátogatás (3) kirándulás/nyaralás (4) búcsú/templom
(5) munka (6) tanulás (7) egyéb

30. Milyen nyelven beszélt ott?

- (1) románul (2) románul és magyarul (3) magyarul (4) egyéb

31. 1-től 5-ig próbálja meghatározni (mint az iskolában), mennyire értette meg az ottani románt!

- (1) 1; (2) 2; (3) 3; (4) 4; (5) 5

II. NYELVHASZNÁLAT, NYELVVÁLASZTÁS

A következőkben arról szeretném kérdezni, hogy milyen nyelvet használ, amikor különböző emberekkel beszél. Arra is kíváncsi vagyok, hogy milyen gyakorisággal beszél/beszélte ezt a nyelvet. Ha azt kérdezem például, hogy milyen nyelven beszél az anyjával, akkor a következőképpen szeretném, ha válaszolna:

- Ha kizárólag a románt használja, akkor *Mindig románul*
- Ha jobbra románul, de előfordul néha, hogy magyarul is, akkor *Általában románul*
- Ha nagyjából fele-fele, akkor *Románul és magyarul*
- Ha többnyire magyarul, de néha románul is, akkor *Általában magyarul*
- Ha kizárólag a magyart használja valakivel, akkor a *Mindig magyarul* a válasz.

32. Milyen nyelven beszél (beszélt) édesanyjával?

- (1) Mindig románul
(2) Általában románul
(3) Románul és magyarul
(4) Általában magyarul
(5) Mindig magyarul

33. Milyen nyelven beszél (beszélt) édesapjával?

- (1) Mindig románul
(2) Általában románul
(3) Románul és magyarul
(4) Általában magyarul
(5) Mindig magyarul

34. Milyen nyelven beszél (beszélt) anyai nagyszüleivel?

- (1) Mindig románul
- (2) Általában románul
- (3) Románul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nem ismertem

35. Milyen nyelven beszél (beszélt) apai nagyszüleivel?

- (1) Mindig románul
- (2) Általában románul
- (3) Románul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nem ismertem

36. Milyen nyelven beszél (beszélt) testvérével/testvéreivel?

- (1) Mindig románul
- (2) Általában románul
- (3) Románul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincs testvérem

37. Milyen nyelven beszél (beszélt) házastársával?

- (1) Mindig románul
- (2) Általában románul
- (3) Románul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincs házastársam

38. Milyen nyelven beszél (beszélt) gyermekeivel?

- (1) Mindig románul
- (2) Általában románul
- (3) Románul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincs gyermekem

38b. Milyen nyelven beszélt gyermekeivel, amikor még nem jártak óvodába/iskolába?

- (1) Mindig románul
- (2) Általában románul
- (3) Románul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincs gyermekem

38c. Milyen nyelven beszél gyermekeivel, amióta óvodába/iskolába járnak/jártak?

- (1) Mindig románul
- (2) Általában románul
- (3) Románul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincs testvérem

39. Milyen nyelven beszél unokáival?

- (1) Mindig románul
- (2) Általában románul
- (3) Románul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincs unokám

40. Milyen nyelven beszél román tanáraival, ha találkozik velük mostanában?

- (1) Mindig románul
- (2) Általában románul
- (3) Románul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincs ilyen tanárom

41. Milyen nyelven beszél saját papjával?

- (1) Mindig románul
- (2) Általában románul
- (3) Románul és magyarul

- (4) Általában magyarul
 - (5) Mindig magyarul
 - (6) Nem járok templomba
- 42. Milyen nyelven beszél a templomban hívőtársaival, gyülekezeti társaival szertartás előtt vagy után?**
- (1) Mindig románul
 - (2) Általában románul
 - (3) Románul és magyarul
 - (4) Általában magyarul
 - (5) Mindig magyarul
 - (6) Nem járok templomba
- 43. Milyen nyelven beszél szomszédaival?**
- (1) Mindig románul
 - (2) Általában románul
 - (3) Románul és magyarul
 - (4) Általában magyarul
 - (5) Mindig magyarul
 - (6) Nincs román szomszédom
- 44. Milyen nyelven beszél román barátaival, ismerőseivel?**
- (1) Mindig románul
 - (2) Általában románul
 - (3) Románul és magyarul
 - (4) Általában magyarul
 - (5) Mindig magyarul
 - (6) Nincs ilyen barátom, ismerősöm
- 45. Román barátaival, ismerőseivel beszélgetve milyen nyelvet használ, amikor magyar is jelen van a társaságban?**
- (1) Mindig románul
 - (2) Általában románul
 - (3) Románul és magyart
 - (4) Általában magyart
 - (5) Mindig magyart

46. Milyen nyelven beszél a községében dolgozó románokkal?

- (1) Mindig románul
- (2) Általában románul
- (3) Románul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Ott nincsenek románok

47. Milyen nyelvet használ munkahelyén román kollégáival?

- (1) Mindig románul
- (2) Általában románul
- (3) Románul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincsenek román kollégáim

48. Milyen nyelvet használ a boltban a román eladókkal?

- (1) Mindig románul
- (2) Általában románul
- (3) Románul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincsenek román eladók

49. Okozott-e önnek gondot bármikor is az, hogy az orvossal nem tudott románul beszélni?

- 1) igen 2) nem

50. Milyen nyelven beszél a falujában élő románokkal, akikkel a városban összefut?

- (1) Mindig románul
- (2) Általában románul
- (3) Románul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nem beszélek senkivel

51. Milyen nyelvet használ a román klub összejövetelein?

- (1) Mindig románul
- (2) Általában románul

- (3) Románt és magyart
- (4) Általában magyart
- (5) Mindig magyart
- (6) Nem járok román klubba

52. Milyen nyelven álmodik?

- (1) Mindig románt
- (2) Általában románt
- (3) Románt és magyart
- (4) Általában magyart
- (5) Mindig magyart
- (6) Nem álmodom

53. Milyen nyelven imádkozik magában?

- (1) Mindig románt
- (2) Általában románt
- (3) Románt és magyart
- (4) Általában magyart
- (5) Mindig magyart
- (6) Nem imádkozom

54. Milyen nyelvet használ, amikor számolja a pénzt?

- (1) Mindig románt
- (2) Általában románt
- (3) Románt és magyart
- (4) Általában magyart
- (5) Mindig magyart

55. Milyen nyelven káromkodik?

- (1) Mindig románt
- (2) Általában románt
- (3) Románt és magyart
- (4) Általában magyart
- (5) Mindig magyart
- (6) Nem káromkodom

III. NYELVTUDÁS, SZUBJEKTÍV VÉLEKEDÉSEK A NYELV(EK)RŐL

SAJÁT NYELVTUDÁS, NYELVI KÉSZSÉGEK

Mennyire jellemzőek önre a következő dolgok az egyes nyelveken? Értékelje 1-től 5-ig, mint az iskolában.

5: Mindent tökéletesen

4: Könnyen

3: Többé-kevésbé

2: Nehezen

1: Egyáltalán nem

56. Ha román nyelvű újságot olvas, mennyire érti meg?

(1) 1; (2) 2; (3) 3; (4) 4; (5) 5

57. Ha magyar nyelvű újságot olvas, mennyire érti meg?

(1) 1; (2) 2; (3) 3; (4) 4; (5) 5

58. Érzése szerint milyen szinten beszél Ön a kétegyházi román nyelvet?

(1) 1; (2) 2; (3) 3; (4) 4; (5) 5

59. Érzése szerint milyen szinten beszél Ön a román irodalmi nyelvet?

(1) 1; (2) 2; (3) 3; (4) 4; (5) 5

60. Érzése szerint milyen szinten beszél Ön a magyar nyelvet?

(1) 1; (2) 2; (3) 3; (4) 4; (5) 5

61. Melyik nyelven beszél a legszívesebben?

(1) románul (2) magyarul és románul (3) magyarul

62. Melyik nyelven beszél a legtöbbet?

(1) románul (2) magyarul és románul (3) magyarul

63. Melyik nyelven olvas a legtöbbet?

(1) románul (2) magyarul és románul (3) magyarul

64. Melyik nyelven ír a legtöbbet?

(1) románul (2) magyarul és románul (3) magyarul

SZUBJEKTÍV VÉLEKEDÉSEK A NYELV(EK)RŐL**Román nyelvváltozatok**

65. **Ön szerint melyik a szebb nyelv, a Kétegyházán beszélt román vagy a romániai?**
(1) kétegyházi (2) romániai (3) mindkettő (4) nem tudom
66. **Ön szerint melyik a hasznosabb nyelv, a Kétegyházán beszélt román vagy a romániai?**
(1) kétegyházi (2) romániai (3) mindkettő (4) nem tudom
67. **Ön szerint melyik a nehezebb nyelv, a Kétegyházán beszélt románt vagy a romániait?**
(1) kétegyházi (2) romániai (3) mindkettő (4) nem tudom
68. **Ön melyiket szereti jobban, a Kétegyházán beszélt románt vagy a romániait?**
(1) kétegyházi (2) romániai (3) mindkettő (4) nem tudom
69. **Ön szerint melyik a szebb nyelv, a román vagy a magyar?**
(1) román (2) magyar (3) mindkettő (4) nem tudom
70. **Ön szerint melyik a hasznosabb nyelv, a román vagy a magyar?**
(1) román (2) magyar (3) mindkettő (4) nem tudom
71. **Ön szerint melyik a nehezebb nyelv, a román vagy a magyar?**
(1) román (2) magyar (3) mindkettő (4) nem tudom
72. **Melyiket szereti jobban, a román vagy a magyar nyelvet?**
(1) román (2) magyar (3) mindkettő (4) nem tudom
73. **Van, aki, ha románul beszél, egy-két magyar szót is használ román beszédében. Mi a véleménye erről?**
(1) jól van, helyes (2) nincs jól, nem helyes (3) nem tudom
74. **Van, aki sok magyar szót kever román beszédébe. Mi a véleménye erről?**
(1) jól van, helyes (2) nincs jól, nem helyes (3) nem tudom
75. **Mennyire ért egyet azzal, hogy más országokban, a világon a román nyelv jobban használható, mint a magyar?**
(1) egyetértek (2) nem tudom biztosan (3) nem értek egyet

**SZUBJEKTÍV VÉLEKEDÉSEK A NYELVEKRŐL ÉS
NYELVTUDÁSRÓL KÉTEGYHÁZÁN**

76. **Kevesebbet beszélnek-e a kétegyházi fiatalok románul, mint az idősek?**
(1) igen (2) egyformán (3) nem
77. **Jobban beszélnek-e a kétegyházi idősek románul, mint a fiatalok?**
(1) igen (2) egyformán (3) nem
78. **Jobban beszélnek-e a templomba járók románul, mint a templomba nem járók?**
(1) igen (2) egyformán (3) nem
79. **Többet beszélnek-e a templomba járók románul, mint a templomba nem járók?**
(1) igen (2) egyformán (3) nem
80. **Kevesebbet beszélnek-e a kétegyházi férfiak románul, mint a nők?**
(1) igen (2) egyformán (3) nem
81. **Jobban beszélnek-e a kétegyházi nők románul, mint a férfiak?**
(1) igen (2) egyformán (3) nem
82. **Ön szerint kik azok a falubeliek, akik a legszebben beszélnek románul?**
.....
83. **Ön szerint kik azok a falubeliek, akik a legszebben beszélnek magyarul?**
.....
84. **Ön szerint vannak a faluban olyan románok, akik nem beszélnek románul?**
(1) igen: (kik?) (2) nem, nincsenek
85. **Ön szerint vannak a faluban olyan románok, akik nem beszélnek magyarul?**
(1) igen: (kik?) (2) nem, nincsenek

ÁLTALÁNOS ATTITŰDŐK A NYELVMEGTARTÁSRÓL

Kérem, döntse el, egyetért-e az alábbi állításokkal!	(1) igen	(2) nem
86. A román gyermekeknek meg kell tanulniuk románul.		
87. Egy falubeli román fiatalnak románnal kell összeházasodnia.		
88. Ha egy falubeli román fiatal magyarral házasodik, a gyereke nem fog románul beszélni.		
89. A román nyelv idővel el fog tűnni a faluból, hiszen itt mindenki magyarul fog beszélni.		
90. Lényeges románul tudni, ha a román kultúra részévé szeretnénk válni.		
91. Meg kell őrizni a román nyelvet, hogy a románság megmaradjon Magyarországon.		
92. A románokat lenézik ebben az országban.		

93. Hallott-e már a kisebbségi törvényről?

(1) igen (2) nem

94. Mit gondol, ez a törvény Magyarországon segíti-e a románság megerősödését?

(1) igen (2) nem

95. Mit gondol, tíz évvel ezelőtt többet beszéltek a faluban románul?

(1) igen (2) nem

96. Ön szerint mi mindent kellene tenni azért, hogy a román nyelv megmaradjon?

.....

97. Milyen állampolgárságúnak vallotta magát a 2001. évi népszámláláskor?

(1) románnak (2) magyarnak (3) nem emlékszem

98. Milyen nemzetiségűnek vallotta magát a 2001. évi népszámláláskor? [Ne olvassa fel a válaszokat!]

(1) románnak (2) magyarnak (3) nem emlékszem

99. És milyen anyanyelvűnek vallotta magát?

(1) románnak (2) magyarnak (3) nem emlékszem

- 100. Ön szerint a kétnyelvűség előny vagy hátrány?**
(1) inkább előny (2) se nem előny, se nem hátrány (3) inkább hátrány
- 101. Előfordult-e, hogy valaki rászólt önre, hogy ne beszéljen románul?**
(1) soha (2) ritkán (3) gyakran
- 102. Előfordult-e, hogy valaki rászólt önre, hogy ne beszéljen magyarul?**
(1) soha (2) ritkán (3) gyakran
- 103. Előfordult-e Önnel az, hogy ezt mondták Önnek, beszélj magyarul, mert magyar kenyeret eszel!**
(1) soha (2) ritkán (3) gyakran

IV. SZTEREOTÍPIÁK, ELŐÍTÉLETEK

- 104. Mi a véleménye az eleki németekről? Milyen emberek ők?**
(1) jó véleményem van róluk (2) nincs se jó se rossz véleményem róluk (3) rossz véleményem van róluk
- 105. Mi a véleménye a csabai szlovákokról? Milyen emberek ők?**
(1) jó véleményem van róluk (2) nincs se jó se rossz véleményem róluk (3) rossz véleményem van róluk
- 106. Mi a véleménye a kétegyházi románokról? Milyen emberek ők?**
(1) jó véleményem van róluk (2) nincs se jó se rossz véleményem róluk (3) rossz véleményem van róluk
- 107. Mi a véleménye a kétegyházi cigányokról? Milyen emberek ők?**
(1) jó véleményem van róluk (2) nincs se jó se rossz véleményem róluk (3) rossz véleményem van róluk
- 108. Mi a véleménye a kétegyházi magyarokról? Milyen emberek ők?**
(1) jó véleményem van róluk (2) nincs se jó se rossz véleményem róluk (3) rossz véleményem van róluk
- 109. Mi a véleménye a bolgárokról? Milyen emberek ők?**
(1) jó véleményem van róluk (2) nincs se jó se rossz véleményem róluk (3) rossz véleményem van róluk
- 110. Vannak-e a faluban olyan emberek, akik gyermekkoruktól fogva nem hallanak, akik siketek?**
(1) igen (2) nem tudom (3) nincsenek
- 111. Ismer-e személyesen siket embereket?**
(1) igen (2) nem

112. Mi a véleménye a siketekről? Milyen emberek ők?

(1) jó véleményem van róluk (2) nincs se jó se rossz véleményem róluk (3) rossz véleményem van róluk

113. Mi a véleménye a romániai románokról? Milyen emberek ők?

(1) jó véleményem van róluk (2) nincs se jó se rossz véleményem róluk (3) rossz véleményem van róluk

114. Mi a véleménye, hogy viszonyulnak itt a magyarok a románokhoz?

(1) jól viszonyulnak (2) se nem jól, se nem rosszul (3) rosszul

115. Hogy érzi, változott a románok és a magyarok viszonya az elmúlt időben?

(1) Javult (2) Nem változott (3) Romlott

SZUBJEKTÍV VÉLEKEDÉSEK A KÉTNyelVŰSÉGRŐL

Ön, hogy gondolja, kire lehet azt mondani, hogy kétnyelvű? Mi mindennek kell „megfelelnie” annak, akit kétnyelvűnek nevezünk? Én megállapítok valamit, Ön pedig döntse el, hogy így van vagy nincs így.

116. Kétnyelvű az, aki két nyelvet anyanyelvi szinten tud

(1) egyetértek (2) nem tudom biztosan (3) nem értek egyet

117. Kétnyelvű, aki két nyelven, nem szükségképpen anyanyelvi szinten tud

(1) egyetértek (2) nem tudom biztosan (3) nem értek egyet

118. A kétnyelvű nem kell, hogy beszélje a másik nyelvet, csak értse

(1) egyetértek (2) nem tudom biztosan (3) nem értek egyet

119. Kétnyelvű, aki két nyelvet rendszeresen használ

(1) egyetértek (2) nem tudom biztosan (3) nem értek egyet

120. Az Ön véleménye szerint a településen lévő óvodának milyen nyelvűnek kellene lennie?

(1) román nyelvűnek (2) kétnyelvűnek (3) magyar nyelvűnek

121. Az Ön véleménye szerint a településen lévő iskolában milyen nyelvű oktatásnak kellene lennie?

(1) román nyelvűnek (2) kétnyelvűnek (3) magyar nyelvűnek

122. Az Ön véleménye szerint, ha lenne a falunak egy helyi lapjának/újságja, milyen nyelvűnek kellene lennie?

(1) román nyelvűnek (2) kétnyelvűnek (3) magyar nyelvűnek

123. Mely írókat szereti jobban?

(1) románokat (2) egyformán (3) magyarokat

124. Melyik zenét szereti jobban?

(1) románt (2) egyformán (3) magyart

125. Melyik Himnusz áll a lelkéhez a legközelebb?

(1) a román (2) mindkettő egyformán (3) a magyar

126. Van a faluban KÁBEL TV?

(1) igen (2) nem

127. Milyen nyelvűek az adások?

(1) román nyelvűek (2) kétnyelvűek (3) magyar nyelvűek

127b. Ha nincs, jó lenne, ha lenne a faluban kábel tévé?

(1) igen (2) nem

127c. Ha igen, milyen nyelvűek legyenek az adások?

(1) román nyelvűek (2) kétnyelvűek (3) magyar nyelvűek

128. Szokta nézni a romániai tévéadásokat?

(1) igen (2) nem

129. Ha igen, milyen típusúakat néz legszívesebben?**130. Milyen gyakran nézi ezeket a romániai tévéprogramokat?**

(1) naponta (2) hetente (3) havonta (4) ritkán

131. Milyen gyakran nézi az Ecranul Nostru magyarországi román nemzetiségi tévéműsort?

(1) hetente (2) havonta 2–3-szor (3) havonta (4) ritkán (5) soha

132. Szereti ezeket az adásokat?

(1) igen (2) nem

133. Milyen témákat látna szívesen ezekben az adásokban?**134. Milyen gyakran hallgatja a szegedi körzeti stúdió magyarországi román nemzetiségi rádióműsorait?**

(1) naponta (2) hetente 2–3-szor (3) havonta 2–3-szor (4) havonta (5) ritkán (6) soha

135. Szereti ezeket a rádióadásokat?

(1) igen (2) nem

136. Milyen témákat hallgatna szívesen ezekben a rádióadásokban?**137. Jár Önnek a Foaia Noastră nemzetiségi hetilap?**

(1) igen (2) nem

138. Ha igen, szereti ezt a hetilapot?

(1) igen (2) nem

- 139. Milyen témákat olvasna benne a legszívesebben?**
- 140. A településen lévő intézményeken (iskola, óvoda, polgármesteri hivatal, posta, egészségház, könyvtár) milyen nyelvűek legyenek a névtáblák?**
(1) román nyelvűek (2) kétnyelvűek (3) magyar nyelvűek
- 141. Ön szerint ezeken a középületeken milyen zászló legyen kirakva?**
(1) román (2) mindkettő (3) magyar
- 142. Melyik focicsapatnak szurkol, ha a román és a magyar válogatott játszik?**
(1) a románoknak (2) mindkettőnek (3) a magyaroknak (4) nem nézek meccset soha

Beás kérdőív

KÉRDŐÍV – 2003

*Kazetta száma: BeMÁ2003–	62.
*Terepmunkás kódja (két betű):	E. B.
*Felvétel ideje (év, hónap, nap):	2003. 11-16.
Felvétel helye és nyelve: MÁNTA (Má)–	
Pályázat: NKFP 5/126/2001	
dr. Bartha Csilla, ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/a.	
dr. Borbély Anna, MTA Nyelvtudományi Intézet, 1068 Budapest, Benczúr u. 33.	
© A kérdőív másolása, terjesztése TILOS!	

I. ÁLTALÁNOS RÉSZ

1. Neve [kérdezzen rá, hogy meg kívánja-e mondani a nevét]: *É. H.*

Numilye: [intribã, árë dã gînd szá-s zîká numilye, o nu]

2. Neme: (1) Nő (2) Férfi

Sjinyé-j: (1) Cigánkã (2) Cigán

3. Hol született?

- (1) Ott, ahol él (v. a környékbeli város kórházában)
 (2) Máshol Magyarországon (3) Külföldön

Hungy új nãszkut?

- (1) Ákulo, hungyë sãgyé (o áprapë într-on város ín kórház)
 (2) Álingyire ín Ungureme (3) Íntr-o áltã carã

PECS - HABOCCS
IN SZOTBTLIS

4. Mikor született? [évszám elég].....

Kînd új nãszkut? [ánu dãsztul új]..... 1934

4b. Mindig a faluban élt? (1) igen (2) ha nem, hány évig.....

Uvig ín szãt új szãzut? (1) dá (2) dáká nu, kityé áj o szãzut ín szãtusztã.....

H. E. M. B. K. E.
Koulo fejiletu
IN MÁNTA

5. Milyen iskolákat végezt?

- (1) 1-8 osztály (alapfok) (2) 9-12 osztály (érettségi) (3) Felsőfokú (főiskola, egyetem)

Sjé fel iskulyé új szfãrsút?

- (1) 1-8 osztályurj (fund) (2) 9-12 osztályurj (érettségi) (3) iskulyé máj ín szusz
 (főiskola, egyetem) *K. ombóly*

6. Hány évet tanult beás nemzetiségi iskolában?.....

Kityé új dá zilyé új ínvcãcãt ín iskulã dá bájás?.....

6b. Mi a foglalkozása, ha nyugdíjas vagy munkanélküli + beírni, mi volt a foglalkozása?

.....

Sjé lukrij? /Dáká nu lukrij o nyugdíjas jésty sjé fel lukru új ávut? [szkrijé zsjosz!]

..... *lut nyugdíj*

7. Hol dolgozik/tanul jelenleg? [beírni!]

- (1) nem dolgozom (2) faluban (3) ingázik naponta (4) idényszerűen dolgozik
(5) hétvégeken jár haza (6) ritkábban jár, mint hetente haza

Hungyé lukrij/Invéć áku? [szkrijé zsjosz!]

- (1) nu lukru (2) ín szát (3) ín tatá zí ása umblu dfin szát ín lukru (4) unyirj lukru /dã várã, dã tamnä ./ (5) szímbätã sí duminyikã umblu ákászã (6) máj mult d-o száptãmínã nu misz ákászã

8. Milyen vallású?

- (1) katolikus (2) református (3) evangélikus
(4) görögkeleti/pravoszláv/ortodox (5) baptista (6) egyéb

Ín sjé fel biszerikã umblyij?

- (1) ín katolikus (2) ín református (3) ín evangélikus
(4) ín görögkeleti/pravoszláv/ortodox (5) ín baptista (6) ín álfelã

9. Milyen gyakran jár templomba?

- (1) soha (2) csak a nagyobb ünnepekkor /félévente (3) havonta
(4) hetente (5) hetente többször

Ín kityé ríndurj umblyij ín biszerikã?

- (1) nisjkínd (2) numã kínd szárbätaré márë-j/ dauã ríndurj ín án (3) ín tatã lunã
(4) ín tatã száptãmínã (5) ín multyé ríndurj íntr-o száptãmínã

10. Milyen nyelvű szertartásra jár?

- (1) beás nyelvű (2) magyar nyelvű (3) mindkettő

Pã sjé fel lyimbã szfãtijestyé ín biszerikãje, hungyé umblyij?

- (1) bãjisestyé (2) ungurestyé (3) sí bãjisestyé, sí ungurestyé

11. Hol tanult meg beásul beszélni?

- (1) otthon (2) óvoda/iskola (3) később..... (4) sehol

Hungy ty-áj ínvacát bãjisestyé?

- (1) ákászã (2) ín uvoda/ín iskolã (3) máj dãp-ãje..... (4) nisjhungyé

12. Hol tanult meg magyarul beszélni?

- (1) otthon (2) óvoda/iskola (3) később..... (4) sehol

Hungy ty-áj inváćát unġurestyé?

(1) ákászá (2) in uvodã/in iskulã (3) máj dãp-áje.....(4)
nisjhungyé

13. Milyen állampolgárságú?

(1) beás (2) magyar (3) egyéb.....

Sjë fel állampolgárság új?

(1) bájás (2) unġur (3) álfel.....

14. Milyen nemzetiségűnek tartja magát?

(1) beás (2) beás és magyar (3) magyar

Dã sjé fel om tyé cîj?

(1) dã om dã bájás (2) dã om dã bájás sí dã unġur (3) dã om dã unġur

15. Mi az anyanyelve?

(1) beás (2) beás és magyar (3) magyar

Káré ci-j lyimbá dã máamá?

(1) lyimbá dã bájás (2) lyimbá dã bájás sí dã unġur (3) lyimbá dã unġur

16. Szülei beások (voltak)?

(1) igen, mindketten (2) csak az anyám (3) csak az apám

Pürinci téj bájás ász(rá)?

(1) dã, kityusdujinsj (2) numá máamá (3) numá tátá

17. Nagyszülei közül hányan voltak beások?

(1) 0-1 (2) 2 (3) 3 (4) 4

D-intri masilye-c sí mosi téj kicînsj ász(rá) bájás?

(1) 0-1 (2) 2 (3) 3 (4) 4

18. Házastársa beás?

(1) igen, beás (2) beás és magyar (3) nem, magyar (4) nincs házastársa

Cigánu-c bájás új? / Cigánkã-c bájisicã-j?

(1) dã, bájás/ bájisicã (2) bájás/bájisicã sí unġur/ungurajkã (3) nu,
unġur/ungurajkã (4) n-ám cigán/cigánkã

19. Részt szokott-e venni a Faluházban vagy máshol tartott beás rendezvényeken?

(1) soha (2) ritkán (3) gyakran (4) mindig

Áj szkultlit szã tyé dusj pã rendezvényurj in Kultur o dákã álingyire cinyé rendezvényurj lu bájás?

(1) nisjkînd (2) unyirj (3) in multyé rîndurj (4) uvig

20. Tagja-e a falubeli beás klubnak?

- (1) Igen, tagja vagyok (2) Tagja voltam (3) Nem (4) Nincs ilyen klub

Sí tu tyé cji lá klubu bájásilor in szát?

- (1) Dá, sí jo. (2) Áku má nu, dá m-ám cínut lá jél (3) Nu. (4) Nu-j áfel klub.

21. Milyen gyakran jár ide?

- (1) soha (2) 1-3-szor évente (3) havonta (4) hetente (5) hetente többször

In kityé ríndurj umblyij ákulo?

- (1) nisjkínd (2) 1-3 ríndurj íntr-on án (3) odátá íntr-o luná (4) odátá-n száptámíñá
(5) ín multyé ríndurj íntr-o száptámíñá

22. Ön tehát beásnak érzi magát?

- (1) igen (2) beás is, magyar is (3) nem, magyar vagyok

Tu tyé szímc átunsj dá bájás?

- (1) dá (2) sí dá bájás, sí dá ungur (3) nu, ungur/ungurajká misz

23. Mitől érzi magát beásnak/magyaroknak? [Olvassa fel 1-4-ig és az adatközlő válasszon ki egyet közülük!]

- (1) Szüleim miatt
(2) Mert ez az anyanyelvem
(3) Mert ezen a nyelven beszélek
(4) Mert ehhez a közösséghez tartozom

Pántru sjé tyé szímc dá ungur/dá bájás? [Umárá szusz dá lá 1-4-ig és lá jél/je szá-s ályezsjéi unu d-intri jéj!]

- (1) Pántru pārci méj
(2) Kā ásztá mi-j lyimbá lu mámi
(3) Kā pā lyimbásztá szfātijészck
(4) Kā lá aminyistye má cu.

24. Mekkora a beások magyarországi beások összlétszámát?

- (1) néhány száz (2) néhány ezer (3) néhány tízezer (4) néhány százezer
(5) millió vagy annál több (6) Nem tudom

Sjé gíngyesty, kic bájás ász in Ungureme?

- (1) arékityé szutyé (2) arékityé ezeré (3) arékityé zesjé ezeré (4) máj
mulcínsj d-o szutá dá ezeré (5) on milíjo o sí máj mult (6) Nu styu

25. Mi a beások aránya a településen a magyarokhoz képest?

- (1) 100% beás (2) 90%-ban beás (3) 80%-ban beás (4) 70% (5) 50%

(6) nem tudom (7) Egyéb:.....

Kic bájás ságyé în szátusztá lingă ungurj?

(1) 100% tyár bájás (2) în 90%-ban bájás (3) în 80%-ban bájás (4) 70%(5) 50%

(6) nu styu (7) Ált sjéva:..... **40%**

26. Járt-e már Romániában hosszabb vagy rövidebb ideig? (1) Igen (2) Nem

Áj umblát tu în kasztu-c în Ruminyjé? (1) Dá (2) Nu **☉**

26.b Járt-e más nyelvterületen, ahol a beást használni tudta? Hol?

Áj umblát tu álingyire, în áltú cáră hungyé pã lyimbá dă bájás ty-áj prisjiput ku álc? **☉**

Hungyé?.....

27. Mikor járt ott utoljára?

Kind áj foszt tu ákulo?

28. Mennyi volt a leghosszabb idő, amit ott töltött?

(1) 1 nap (2) 2–6 nap (3) 1–3 hét (4) 1–2 hónap (5) több.....

Sj-o foszt há máj multă dobă, sjé ákulo áj cínut?

(1) 1 zuă (2) 2–6 zilyé (3) 1–3 száptämíny (4) 1–2 luny (5) máj mult.....

29. Milyen céllal utazott? [Többet is lehet választani!]

(1) vásárlás (2) rokonlátogatás (3) kirándulás/nyaralás (4) búcsú/templom

(5) munka (6) tanulás (7) egyéb.....

Dă sj-áj mérsz tu ákulo? [Patyé si máj multyé szá zikă!]

(1) szá kumpăr (2) lá nyámu-m (3) szá mă kirándulászk/szá hugyunyész (4) în
bulsjug/în biszerikă (5) szá lukru (6) szá-nvác (7) Dă ált.....

30. Milyen nyelven beszélt ott?

(1) beásul (2) beásul és magyarul (3) magyarul

(4) egyéb.....

Pã sjé fel lyimbá áj szfütijit tu ákulo?

(1) bájisestyé (2) beásul és magyarul (3) magyarul

(4) ált.....

31. 1-től 5-ig próbálja meghatározni (mint az iskolában), mennyire értette meg az ottani beást!

(1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

Dă lá 1 pîn lá 5 szá nyé szpuj, kum áj prisjiput-o lyimbá rumányilor, sjé ákulo szfütijestyé?

(1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

II. NYELVHASZNÁLAT, NYELVVÁLASZTÁS

A következőkben arról szeretném kérdezni, hogy milyen nyelvet használ, amikor különböző emberekkel beszél. Arra is kíváncsi vagyok, hogy milyen gyakorisággal beszél/beszélte ezt a nyelvet. Ha azt kérdezem például, hogy milyen nyelven beszél az anyjával, akkor a következőképpen szeretném, ha válaszolna:

Ha kizárólag a beást használja, akkor Mindig beásul

Ha jobbára beásul, de előfordul néha, hogy magyarul is, akkor Általában beásul

Ha nagyjából fele-fele, akkor Beásul és magyarul

Ha többnyire magyarul, de néha beásul is, akkor Általában magyarul

Ha kizárólag a magyart használja, akkor a Mindig magyarul a válasz.

Áku áje ám dá gînd szá-ntreb, pâ sjé fel lyimbã szfãtjesty ku arékic aminy. Sî áje ám dá gînd szá styu, sjé mult, sî-n kityé rîndurj szfãtjesty bãjjesestyé. Dákã-ntreb pâ sjé fel lyimbã szfãtjesty ku mumã tá, átunsj ásá ás ávre szá-m zîsj.

Dákã tyár bãjjesestyé szfãtjestyé, átunsj Uvig bãjjesestyé

Dákã máj binyé bãjjesestyé, dá unyirj sí ungestyé Máj binyé bãjjesestyé

Dákã zsumãtãtyé bãjjesestyé, zsumãtãtyé ungestyé Bãjjesestyé sí ungestyé

Dákã máj binyé ungestyé, dá unyirj sí bãjjesestyé, átunsj Máj binyé ungestyé

Dákã tyár ungestyé szfãtjestyé, átunsj Uvig ungestyé

32. Milyen nyelven beszél (beszélt) édesanyjával?

- (1) Mindig beásul
- (2) Általában beásul
- (3) Beásul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul

Pã sjé fel lyimbã szfãtjesty (szfãtijej) ku mumã tá?

- (1) Uvig bãjjesestyé
- (2) Máj binyé bãjjesestyé
- (3) Bãjjesestyé sí ungestyé
- (4) Máj binyé ungestyé
- (5) Uvig ungestyé

33. Milyen nyelven beszél (beszélt) édesapjával?

- (1) Mindig beásul
- (2) Általában beásul
- (3) Beásul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul

Pã sjé fel lyimbã szfãtjesty (szfãtijej) ku tátã to?

- (1) Uvig bãjjesestyé
- (2) Máj binyé bãjjesestyé
- (3) Bãjjesestyé sí ungestyé
- (4) Máj binyé ungestyé

(5) Uvig unġurestyé

34. Milyen nyelven beszél (beszél) anyai nagyszüleivel?

- (1) Mindig beásul
- (2) Általában beásul
- (3) Beásul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nem ismertem

Pă sjé fel tyimbă szfătijesty (szfătijej) ku pârinci lu mumă tá?

- (1) Uvig băjisestyé
- (2) Máj binyé băjisestyé
- (3) Băjisestyé sí unġurestyé
- (4) Máj binyé unġurestyé
- (5) Nu lyé kunustyem

35. Milyen nyelven beszél (beszél) apai nagyszüleivel?

- (1) Mindig beásul
- (2) Általában beásul
- (3) Beásul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nem ismertem

Pă sjé fel tyimbă szfătijesty (szfătijej) ku pârinci lu tátă to?

- (1) Uvig băjisestyé
- (2) Máj binyé băjisestyé
- (3) Băjisestyé sí unġurestyé
- (4) Máj binyé unġurestyé
- (5) Nu lyé kunustyem

36. Milyen nyelven beszél (beszél) testvérével/testvéreivel?

- (1) Mindig beásul
- (2) Általában beásul
- (3) Beásul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincs testvérem

Pă sjé fel tyimbă szfătijesty (szfătijej) ku fráci těj/ku szurorilye-c?

- (1) Uvig băjisestyé
- (2) Máj binyé băjisestyé
- (3) Băjisestyé sí unġurestyé
- (4) Máj binyé unġurestyé
- (5) N-ám frác, nisj szurorj

37. Milyen nyelven beszél (beszél) házastársával?

- (1) Mindig beásul
- (2) Általában beásul

- (3) Beásul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincs házastársam

Pã sã fel lyimbã szfãtjesty (szfãtijej) ku cigãnu-c/ku cigãnkã-c?

- (1) Uvig bãjisestyé
- (2) Máj binyé bãjisestyé
- (3) Bãjisestyé sã ungestyé
- (4) Máj binyé ungestyé
- (5) N-ãm cigã/cigãnkã

38. Milyen nyelven beszél gyermekeivel?

- (1) Mindig beásul
- (2) Általában beásul
- (3) Beásul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincs gyermekem

Pã sã fel lyimbã szfãtjesty ku kupiji-c?

- (1) Uvig bãjisestyé
- (2) Máj binyé bãjisestyé
- (3) Bãjisestyé sã ungestyé
- (4) Máj binyé ungestyé
- (5) Uvig ungestyé
- (6) N-ãm kupij

38b. Milyen nyelven beszélt gyermekeivel, amikor még nem jártak óvodába/iskolába?

- (1) Mindig beásul
- (2) Általában beásul
- (3) Beásul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincs gyermekem

Pã sã fel lyimbã szfãtijej ku kupiji-c, pãnsjé nu umblã în uvodã/iskulã?

- (1) Uvig bãjisestyé
- (2) Máj binyé bãjisestyé
- (3) Bãjisestyé sã ungestyé
- (4) Máj binyé ungestyé
- (5) Uvig ungestyé
- (6) N-ãm kupij

38c. Milyen nyelven beszél gyermekeivel, amióta óvodába/iskolába járnak/jártak?

- (1) Mindig beásul
- (2) Általában beásul
- (3) Beásul és magyarul
- (4) Általában magyarul

- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincs gyermekem

Pã sjé fel tyimbã szfãtijej ku kupiji-c, dãpã sjé umblã in uvodã/iskulã?

- (1) Uvig bãjisestyé
- (2) Máj binyé bãjisestyé
- (3) Bãjisestyé sí ungestyé
- (4) Máj binyé ungestyé
- (5) Uvig ungestyé
- (6) N-ám kupij

39. Milyen nyelven beszél unokáival?

- (1) Mindig beásul
- (2) Általában beásul
- (3) Beásul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincs unokám

Pã sjé fel tyimbã szfãtijejesty ku unosjilye-c?

- (1) Uvig bãjisestyé
- (2) Máj binyé bãjisestyé
- (3) Bãjisestyé sí ungestyé
- (4) Máj binyé ungestyé
- (5) Uvig ungestyé
- (6) N-ám unosj

40. Milyen nyelven beszél beás tanáraival, ha találkozik velük mostanában?

- (1) Mindig beásul
- (2) Általában beásul
- (3) Beásul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincs ilyen tanárom

Pã sjé fel tyimbã szfãtijejesty ku mestyéri-c/ku tunári-c, kãré bãjisestyé szfãtijejestyé, dãkã tyé áflyj ku jéj in zilylyestyé?

- (1) Uvig bãjisestyé
- (2) Máj binyé bãjisestyé
- (3) Bãjisestyé sí ungestyé
- (4) Máj binyé ungestyé
- (5) Uvig ungestyé
- (6) N-ám áfel mestyér

41. Milyen nyelven beszél saját papjával?

- (1) Mindig beásul
- (2) Általában beásul
- (3) Beásul és magyarul
- (4) Általában magyarul

- (5) Mindig magyarul
- (6) Nem járok templomba

Pă sjé fel lyimbă szfătijesty ku popă-c?

- (1) Uvig băjisestyé
- (2) Máj binyé băjisestyé
- (3) Băjisestyé sí ungestyé
- (4) Máj binyé ungestyé
- (5) Uvig ungestyé
- (6) Nu umblu în biszerikă

42. Milyen nyelven beszél a templomban hívótársaival, gyülekezeti társaival szertartás előtt vagy után?

- (1) Mindig beásul
- (2) Általában beásul
- (3) Beásul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nem járok templomba

Pă sjé fel lyimbă szfătijesty ku sjiny în biszerikă umblyij innentyé dă misé, o dăp-úje?

- (1) Uvig băjisestyé
- (2) Máj binyé băjisestyé
- (3) Băjisestyé sí ungestyé
- (4) Máj binyé ungestyé
- (5) Uvig ungestyé
- (6) Nu umblu în biszerikă

43. Milyen nyelven beszél szomszédaival?

- (1) Mindig beásul
- (2) Általában beásul
- (3) Beásul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincs beás szomszédom

Pă sjé fel lyimbă szfătijesty ku szomszédurilye-c?

- (1) Uvig băjisestyé
- (2) Máj binyé băjisestyé
- (3) Băjisestyé sí ungestyé
- (4) Máj binyé ungestyé
- (5) Uvig ungestyé
- (6) N-ám szomszédurj dă băjás

44. Milyen nyelven beszél beás barátaival, ismerőseivel?

- (1) Mindig beásul
- (2) Általában beásul
- (3) Beásul és magyarul
- (4) Általában magyarul

- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincs ilyen barátom, ismerősöm

Kum szfütijesty ku urtásji-c ku kunuszkuci-c?

- (1) Uvig bájisestyé
- (2) Máj binyé bájisestyé
- (3) Bájisestyé sí ungestyé
- (4) Máj binyé ungestyé
- (5) Uvig ungestyé
- (6) N-ám áfel urtásj, kunuszkuc

45. Beás barátaival, ismerőseivel beszélgetve milyen nyelvet használ, amikor magyar is jelen van a társaságban?

- (1) Mindig beást
- (2) Általában beást
- (3) Beást és magyart
- (4) Általában magyart
- (5) Mindig magyart

Dáká ku urtásji-c szfütijesty, sí jestyé ku voj intr-on lok sí ungurj, pã sjé fel lyimbã szfütijéc?

- (1) Uvig bájisestyé
- (2) Máj binyé bájisestyé
- (3) Bájisestyé sí ungestyé
- (4) Máj binyé ungestyé
- (5) Uvig ungestyé

46. Milyen nyelven beszél a községházán dolgozó beásokkal?

- (1) Mindig beásul
- (2) Általában beásul
- (3) Beásul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Ott nincsenek beások

Pã sjé fel lyimbã szfütijesty ku aminy, kãré lá tanács lukrã?

- (1) Uvig bájisestyé
- (2) Máj binyé bájisestyé
- (3) Bájisestyé sí ungestyé
- (4) Máj binyé ungestyé
- (5) Uvig ungestyé
- (6) Ákulo nu-sz bájás

47. Milyen nyelvet használ munkahelyén beás kollégáival?

- (1) Mindig beást
- (2) Általában beást
- (3) Beást és magyart
- (4) Általában magyart
- (5) Mindig magyart

(6) Nincsenek beás kollégáim

Pã sjé fel lyimbã szfãtjesty ku amny, ku kãré lukrij?

- (1) Uvig bãjisestyé
 (2) Máj binyé bãjisestyé
 (3) Bãjisestyé sî ungestyé
 (4) Máj binyé ungestyé
 (5) Uvig ungestyé
 (6) N-ám urtasj dã lukru, kãré bãjas ár ff.

48. Milyen nyelvet használ a boltban a beás eladókkal?

- (1) Mindig beást
 (2) Általában beást
 (3) Beást és magyart
 (4) Általában magyart
 (5) Mindig magyart
 (6) Nincsenek beás eladók

Pã sjé fel lyimbã szfãtjesty ku boltãscũlye dã bãjas?

- (1) Uvig bãjisestyé
 (2) Máj binyé bãjisestyé
 (3) Bãjisestyé sî ungestyé
 (4) Máj binyé ungestyé
 (5) Uvig ungestyé
 (6) Nu-sz boltostic dã bãjas

49. Okozott-e önnek gondot hármikor is az, hogy az orvossal nem tudott beásul beszélni?

- 1) Igen 2) Nem

O foszã áfel, dã gro ci-jã, kã n-áj putut ku doktoru bãjisestyé szã szfãtjesty?

- 1) Dã 2) Nu

50. Milyen nyelven beszél a falujában élő beásokkal, akikkel a városban összefut?

- (1) Mindig beást
 (2) Általában beást
 (3) Beást és magyart
 (4) Általában magyart
 (5) Mindig magyart
 (6) Nem beszélek senkivel

Pã sjé fel lyimbã szfãtjesty ku bãjas ãn szãt, dãkã tyé áflyij ku jéj ãn város?

- (1) Uvig bãjisestyé
 (2) Máj binyé bãjisestyé
 (3) Bãjisestyé sî ungestyé
 (4) Máj binyé ungestyé
 (5) Uvig ungestyé
 (6) Nu szfãtjészku ku nyime

51. Milyen nyelvet használ a beás klub összejövetelein?

- (1) Mindig beást
- (2) Általában beást
- (3) Beást és magyart
- (4) Általában magyart
- (5) Mindig magyart
- (6) Nem járok beás klubba

Pã sjé fel lyimbũ szfũtũjesty, kãnd vinyic unã in klubu bãjãsilor?

- (1) Uvig bãjãisestyé
- (2) Máj binyé bãjãisestyé
- (3) Bãjãisestyé si unguarestyé
- (4) Máj binyé unguarestyé
- (5) Uvig unguarestyé
- (6) Nu umblu într-ã fel klub

52. Milyen nyelven álmodik?

- (1) Mindig beást
- (2) Általában beást
- (3) Beást és magyart
- (4) Általában magyart
- (5) Mindig magyart
- (6) Nem álmodom

Pã sjé fel lyimbũ szfũtũjesty tu in visz?

- (1) Uvig bãjãisestyé
- (2) Máj binyé bãjãisestyé
- (3) Bãjãisestyé si unguarestyé
- (4) Máj binyé unguarestyé
- (5) Uvig unguarestyé
- (6) N-ãm szuktulit szã-nvisz

53. Milyen nyelven imádkozik magában?

- (1) Mindig beást
- (2) Általában beást
- (3) Beást és magyart
- (4) Általában magyart
- (5) Mindig magyart
- (6) Nem imádkozom

Pã sjé fel lyimbũ tyé rozsj, kãnd nyime n-ãhugyé?

- (1) Uvig bãjãisestyé
- (2) Máj binyé bãjãisestyé
- (3) Bãjãisestyé si unguarestyé
- (4) Máj binyé unguarestyé
- (5) Uvig unguarestyé
- (6) N-ãm szuktulit szã mã rog.

54. Milyen nyelvet használ, amikor számolja a pénzt?

- (1) Mindig beást

- (2) Általában beást
- (3) Beást és magyart
- (4) Általában magyart
- (5) Mindig magyart

Pã sjé fel lyimbã számmlésty bányi?

- (1) Uvig bájisestyé
- (2) Máj binyé bájisestyé
- (3) Bájisestyé sí ungestyé
- (4) Máj binyé ungestyé
- (5) Uvig ungestyé

55. Milyen nyelven káromkodik?

- (1) Mindig beást
- (2) Általában beást
- (3) Beást és magyart
- (4) Általában magyart
- (5) Mindig magyart
- (6) Nem káromkodom

Pã sjé fel lyimbã új szuktulit szá ty-ákărăsty?

- (1) Uvig bájisestyé
- (2) Máj binyé bájisestyé
- (3) Bájisestyé sí ungestyé
- (4) Máj binyé ungestyé
- (5) Uvig ungestyé
- (6) N-ám sztuktulit szá m-ákărăszk.

III. STYUTU LYIMBI, SJINYÉ SJÉ GÍNGYESTYÉ DĂ LYIMBÉ JO KUM STYU LYIMBĂ

Mennyire jellemzőek önre a következő dolgok az egyes nyelveken? Értékelje 1-től 5-ig, mint az iskolában.

- 5: Mindent tökéletesen
- 4: Könnyen
- 3: Többé-kevésbé
- 2: Nehezen
- 1: Egyáltalán nem

Kum styif tu lyimbilye? Punnyé lyé in rînd dă lá 1 pîn lá 5 kăkînd in iskulă.

- 5: sjigogyi prîsjép
- 4: repé sí usuré
- 3: s-ásá, s-ásá
- 2: gro
- 1: ayimik nu

56. Ha beás nyelvű szöveget olvas, mennyire érti meg?
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

Dáká vál-on széveg umírj pã lyimbã dã bãjãs, kum îl prisjépj?
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

57. Ha magyar nyelvű újságot olvas, mennyire érti meg?
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

Dákã ujsãg dã ungurj umírj, álã kum îl prisjépj?
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

58. Érzése szerint milyen szinten beszél Ön a Mánfán élő beások nyelvét?
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

Sjë gîngyesty, kum szfãtîjesty tu lyimbã pã kãré în Mãnfa szfãtiesty bãjãsi?
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

58.b. Érzése szerint milyen szinten beszél Ön a muncsãnok nyelvét?
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

Sjë gîngyesty, kum szfãtîjesty tu lyimbã lu muntýv?
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

59. Érzése szerint milyen szinten beszél Ön általában a beás nyelvet?
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

Sjë gîngyesty, álmintrîye kum szfãtîjesty tu bãjisesty?
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

59.b. Érzése szerint milyen szinten beszél Ön a román nyelvet?

Sjë gîngyesty, álmintrîye kum szfãtîjesty tu lyimbã dã rumîn?
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

60. Érzése szerint milyen szinten beszél Ön a magyar nyelvet?
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

Sjë gîngyesty, kum szfãtîjesty tu ungunesty?
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

61. Melyik nyelven beszél a legszívesebben?
 (1) beásul (2) magyarul és beásul (3) magyarul

Pã kãré lyimbã szfãtîjesty tu ku mãj mãré vojé?
 (1) bãjisesty (2) ungunesty sí bãjisesty (3) ungunesty

62. Melyik nyelven beszél a legtöbbet?
 (1) beást (2) beást és magyart (3) magyart

Pã káré lyimbã szfãtjesty máj mult?

- (1) bãjigestyé (2) ungestyé sí bãjigestyé (3) ungestyé

63. Melyik nyelven olvas a legtöbbet?

- (1) beásul (2) magyarul és beásul (3) magyarul

Pã káré lyimbã umirj máj mult?

- (1) bãjigestyé (2) ungestyé sí bãjigestyé (3) ungestyé

64. Melyik nyelven ír a legtöbbet?

- (1) beásul (2) magyarul és beásul (3) magyarul

Pã káré lyimbã szkrij tu máj mult?

- (1) bãjigestyé (2) ungestyé sí bãjigestyé (3) ungestyé

SZUBJEKTÍV VÉLEKEDÉSEK A NYELV(EK)RŐL

Beás nyelvváltozatok

SJÉ GÎNGYÉSTY TÛ DĂ LYIMBĂ (LYIMBÉ)

Lyimbă dă bãjas

65. Ön szerint melyik a szébb nyelv, a Mánfán beszélt beás vagy az anyaországi?

0. Ez a kérdés nem tehető fel.

65.b. Ön szerint melyik a szébb nyelv, a Mánfán beszélt beás vagy az alsószentmártoni muncsán?

- (1) a Mánfán beszélt (2) az alsószentmártoni muncsán (3) mindkettő (4) nem tudom

Sjë gîngyesty, káré lyimbã-j máj mindrã, áje káré în Mánfa szfãtjestyé bãjãsi, o áje káré muntjãsi szfãtjestyé în Szîmmãrtã?

- (1) lyimbã sjé în Mánfa szfãtjestyé (2) Lyimbã sjé în Szîmmãrtã szfãtjestyé (3) kityusdauã (4) nu styu

66. Ön szerint melyik a hasznosabb nyelv, a Mánfán beszélt beás vagy az anyaországi?

0. Ez a kérdés nem tehető fel.

66.b. Ön szerint melyik a hasznosabb nyelv, a Mánfán beszélt beás vagy az alsószentmártoni muncsán?

- (1) Amit itt Mánfán beszélnek (2) A muncsán (3) Mindkettő (4) Nem tudom

Sjë gîngyesty, káré lyimbã-j máj hasznosã, sz-o styijény?

- (1) Sjé áisj szfãtjestyé în Mánfa bãjãsi (2) Á lu muntjény (3) Kityusdauã (4) Nu styu

67. Ön szerint melyik a nehézebb nyelv, a Mánfán beszélt beás vagy az anyaországi?

0. Ez a kérdés nem tehető fel.

67.b. Ön szerint melyik a nehézebb nyelv, a Mánfán beszélt beás vagy az alsószentmártoni muncsán?

- (1) Mánfai (2) Alsószentmártoni (3) Minkettő (4) Nem tudom

Sjé gíngyesty, káré lyimbá-j máj gre?

- (1) sjé áisj in Mánfa szfátijestyé bájási (2) á lu muntyény in Szímmártá (3) Kityusdauä (4) Nu styu

68. Ön melyiket szereti jobban, a Mánfán beszélt beást vagy az anyaországát?

0. Ez a kérdés nem tehető fel.

68.b. Ön melyiket szereti jobban, a Mánfán beszélt beást vagy az alsószentmártoni muncsánt?

- (1) Mánfai (2) Alsószentmártoni (3) Minkettő (4) Nem tudom

Dā káré cí-j máj drág? Dā lyimbá sjé áisj in Mánfa szfátijestyé o dā lyimbá sjé in Szímmártá szfátijestyé muntyási?

- (1) dā sjé áisj in Mánfa szfátijestyé bájási (2) d-á lu muntyény in Szímmártá (3) dā kityusdauä (4) Nu styu

69. Ön szerint melyik a szébb nyelv, a beás vagy a magyar?

- (1) Beás (2) Magyar (3) Mindkettő (4) Nem tudom

Sjé gíngyesty, káré-j máj mīndrū: lyimbá dā bájás o lyimbá dā ungur?

- (1) Lyimbá dā bájás (2) Lyimbá dā ungur (3) Kityusdauä (4) Nu styu

70. Ön szerint melyik a hasznosabb nyelv, a beás vagy a magyar?

- (1) Beás (2) Magyar (3) Mindkettő (4) Nem tudom

Sjé gíngyesty, káré lyimbá-j máj hasznosá d-o styjény: lyimbá dā bájás, o lyimbá dā ungur?

- (1) Lyimbá dā bájás (2) Lyimbá dā ungur (3) Kityusdauä (4) Nu styu

71. Ön szerint melyik a nehézebb nyelv, a beás vagy a magyar?

- (1) Beás (2) Magyar (3) Mindkettő (4) Nem tudom

Sjé gíngyesty, káré lyimbá-j máj gre: lyimbá dā bájás, o lyimbá dā ungur?

- (1) Lyimbá dā bájás (2) Lyimbá dā ungur (3) Kityusdauä (4) Nu styu

72. Melyiket szereti jobban, a beást vagy a magyar nyelvet?

- (1) Beás (2) Magyar (3) Mindkettő (4) Nem tudom

Pā káré lyimbá o plásj tu máj binyé: pā lyimbá dā bájás, o pā lyimbá dā ungur?

- (1) Pā lyimbá dā bájás (2) Pā lyimbá dā ungur (3) Pā kityusdauä (4) Nu styu

73. Van, aki, ha beásul beszél, egy-két magyar szót is használ beás beszédében. Mi a véleménye erről?

- (1) Jól van, helyes (2) Nincs jól, nem helyes (3) Nem tudom

Jestyé, kéré dáká bájisestyé szfátijestyé zisjé sí arékityé vorbé ungestyé. Sjë gngyesty tu d-ásztá?

- (1) Binyé-j s-ása (2) Ásá nu-j binyé (3) Nu styu

74. Van, aki sok magyar szót kever beás beszédébe. Mi a véleménye erről?

- (1) Jól van, helyes (2) Nincs jól, nem helyes (3) Nem tudom

Jestyé, kéré multyé vorbé dá ungur hászndlestyé, kınd szfátestyé bájisestyé. Sjë gngyesty d-ásztá?

- (1) Binyé-j s-ása (2) Ásá nu-j binyé (3) Nu styu

75. Mennyire ért egyet azzal, hogy más országokban, a világon a beás nyelv jobban használható, mint a magyar?

- (1) egyetérték (2) nem tudom biztosan (3) nem értek egyet

Sï tu ásá gngyesty, kã in áltýé cáré, in tumecará máj binyé patýé hászndlt lyimbá dá bájás, dákít lyimbá dá ungur?

- (1) dá ásá gngyésztk (2) nu styu, ánume-j ásá (3) áasztá nu patýé fi ásá

Szubjektív vélekedések a nyelvekről és nyelvtudásról Mánfán
Sjinyé sjé gngyestyé dá lyimbé, dá styutu lyimbilor in Mánfa

76. Kevesebbet beszélnek-e a mánfai fiatalok beásul, mint az idősek?

- (1) igen (2) egyformán (3) nem

Máj pucín szfátijestyé tnyiri in Mánfa bájisestyé, dákít băturnyi?

- (1) dá (2) oformă (3) nu

77. Jobban beszélnek-e a mánfai idősek beásul, mint a fiatalok?

- (1) igen (2) egyformán (3) nem

Máj binyé szfátijestyé băturnyi in Mánfa bájisestyé, dákít tnyiri?

- (1) dá (2) oformă (3) nu

78. Jobban beszélnek-e a templomba járók beásul, mint a templomba nem járók?

- (1) igen (2) egyformán (3) nem

Máj binyé szfátijestyé bájisestyé, kéré umblă-n biszerikă, dákít kéré nu umblă?

- (1) dá (2) oformă (3) nu

79. Többet beszélnek-e a templomba járók beásul, mint a templomba nem járók?

- (1) igen (2) egyformán (3) nem

Máj mult szfätijestyé bájisestyé karé umblä-n biszerikä, däkit karé nu umblä?

- (1) dá (2) oformä (3) nu

80. Kevesebbet beszélnek-e a mánfai férfiak beásul, mint a nők?

- (1) igen (2) egyformán (3) nem

Máj pucîn szfätijestyé bájisestyé in Mánfa cigányi, däkit cigánsjilye?

- (1) dá (2) oformä (3) nu

81. Jobban beszélnek-e a mánfai nők beásul, mint a férfiak?

- (1) igen (2) egyformán (3) nem

Máj binyé szfätijestyé bájisestyé in Mánfa cigánsjilye däkit cigányi?

- (1) dá (2) oformä (3) nu

82. Ön szerint kik azok a falubeliek, akik a legszebben beszélnek beásul?

Sjë gîngyesty, sjinyé szfätijestyé máj mîndru in szätuszta bájisestyé?

83. Ön szerint kik azok a falubeliek, akik a legszebben beszélnek magyarul?

Sjë gîngyesty, sjinyé-sz eje, karé máj mîndru szfätijestyé unguestyé in szät?

84. Ön szerint vannak a faluban olyan beások, akik nem beszélnek beásul?

- (1) Igen: (Kik).....
(2) Nem, nincsenek

Sjë gîngyesty jestyé in szät äfel bájás, karé nu szfätijestyé bájisestyé?

- (1) Dá. (Sjinyé).....
(2) Nu, nu-sz

85. Ön szerint vannak a faluban olyan beások, akik nem beszélnek magyarul?

- (1) Igen: (Kik).....
(2) Nem, nincsenek

Sjë gîngyesty jestyé in szät äfel bájás, karé nu szfätijestyé unguestyé?

- (1) Dá. (Sjinyé).....
(2) Nu, nu-sz

**ÁLTALÁNOS ATTITŰDŐK A NYELVMEGTARTÁSRÓL
SJÉ GÍNGYESTYÉ DĂ CĪNUTU-L DĂ LYIMBĂ**

Kérem, döntse el, egyetért-e az alábbi állításokkal! Zi nyé, kum gíngyesty tu!	(1) Igen/Dá	(2) Nem/Nu
86. A beás gyermekeknek meg kell tanulniuk beásul. <i>Kupiji dă bájás trábuje szá szá-nvecé bájisestyé.</i>	1	
87. Egy falubeli beás fiatalnak beással kell összeházasodnia. <i>On tinár dă bájás trábuje szá szá-nszaré/szá szá-mmárityé lá bájás.</i>	1	
88. Ha egy falubeli beás fiatal magyarral házasodik, a gyereke nem fog beásul beszélni. <i>Dákă on bájás lá ungur szá-nszară, kupiji lor nu sz-o-nvácă bájisestyé szá szfătăszkă.</i>	1	
89. A beás nyelv idővel el fog tűnni a faluból, hiszen itt mindenki magyarul fog beszélni. <i>Lyimbă dă bájás o piri din szăt, kă toc ungurestyé or szfătiji.</i>		2
90. Lényeges beásul tudni, ha a beás kultúra részévé szeretnénk válni. <i>Trábuje szá styijény bájisestyé, dákă ávény dă gínd szá nyé cinyény lá kultură bájásilor.</i>	1	
91. Meg kell őrizni a beás nyelvet, hogy a beáság megmaradjon Magyarországon. <i>Trábuje sz-o cinyény lyimbă dă bájás ín Ungureme.</i>	1	
92. A beásokat lenézik ebben az országban. <i>Pă bájás lyé ujtă sziosz ín cărăsztă.</i>	1	

93. Hallott-e már a kisebbségi törvényről? (1) Igen (2) Nem

Ăj áhuzt dă kăsebbségi törvény, dă lyezsjé, kăré ku héje aminy szá fuglalkuzestyé, kăré pucny ász ín cără? (1) Dă (2) Nu.

94. Mit gondol, ez a törvény Magyarországon segíti-e a beáság megerősödését?
(1) Igen (2) Nem

Sjé gíngyesty lyezsjăsztă ly-ársută pă bájás szá fijé máj tăré?
(1) Dă (2) Nu.

95. Mit gondol, tíz évvel ezelőtt többet beszéltek a faluban beásul?

- (1) igen (2) nem

Sjé gíngyesty, ku zesjé aj dá zilyé dá mult mój mult szfütije in szátusttá bájisestyé, dákit áku?

- (1) dá (2) nu

96. Ön szerint mi mindent kellene tenni azért, hogy a beás nyelv megmaradjon?

Sjé gíngyesty, sj-ár trábuji szá fásjény, szá rámjé lyimbá dá bájás szusz?

*magyarul ne lehetetlen beásulni
de ezt a nyelvet*

97. Milyen állampolgárságúnak vallotta magát a 2001. évi népszámláláskor?

- (1) Beásnak (2) Magyarinak (3) Nem emlékszem

Dá sjé fel állampolgár ty-áj cínut in 2001 lá népszámlálás, kínd ny-or umárá utá?

- (1) dá bájás (2) dá ungur (3) Nu-m vinyé-n firé

98. Milyen nemzetiségűnek vallotta magát a 2001. évi népszámláláskor? [Ne olvassa fel a válaszokat!]

- (1) Beásnak (2) Magyarinak (3) Nem emlékszem

Lá sjé fel nemzetiség ty-áj cínut lá népszámlálás in 2001? [Nu umárá szusz választurilye!]

- (1) dá bájás (2) dá ungur (3) Nu-m vinyé-n firé

99. És milyen anyanyelvűnek vallotta magát?

- (1) Beásnak (2) Magyarinak (3) Nem emlékszem

Sí lá sjé fel lyimbá dá máimá ty-áj cínut átunsj?

- (1) lá lyimbá dá bájás (2) lá lyimbá dá ungur (3) Nu-m vinyé-n firé

100. Ön szerint a kétnyelvűség előny vagy hátrány?

- (1) Inkább előny (2) Se nem előny, se nem hátrány (3) Inkább hátrány

Sjé gíngyesty, dáku dauá lyimbé szfütijény ásztá nyi-j bun, o ny-ádsjé ro?

- (1) Máj binyé bun (2) Nisj nu-j bun, nisj nu-j ro. (3) Máj binyé-j ro.

101. Előfordult-e, hogy valaki rászólt önre, hogy ne beszéljen beásul?

- (1) Soha (2) Ritkán (3) Gyakran

O foszt má áfel, d-or szfütijit pá tyinyé, szá nu szfütijesty bájisestyé?

- (1) Nisjkínd (2) numá in arékityé ríndurj (3) In multyé ríndurj

102. Előfordult-e, hogy valaki rászólt önre, hogy ne beszéljen magyarul?

- (1) Soha (2) Ritkán (3) Gyakran

O foszt má áfel, c-or szfütijit, szá nu szfütijesty unguestyé?

- (1) Nisjkind (2) numá in arékityé rindurj (3) Īn multyé rindurj

103. Előfordult-e Önnek az, hogy ezt mondták Önnek: **BESZÉLJ MAGYARUL, MERT MAGYAR KENYERET ESZEL**

- (1) Soha (2) Ritkán (3) Gyakran

O foszt má áfel, dá c-or zisz: Szfütijestyé unguestyé, KĀ PITĀ DĀ UNGUR MĀNINSJ!

- (1) Nisjkind (2) numá in arékityé rindurj (3) Īn multyé rindurj

IV. SZTEREOTÍPIÁK, ELŐÍTÉLETEK

104. Mi a véleménye a pécsi németekről? Milyen emberek ők?

- (1) Jó véleményem van róluk (2) Nincs se jó se rossz véleményem róluk
(3) Rossz véleményem van róluk

Sjé gíngyesty dá nyámci Ān Pisju? Sjé fel aminy āsz jėj?

- (1) Bun gíngyészck dá jėj. (2) Nu gíngyészck nisj bun, nisj ro dá jėj.
(3) Ro gíngyészck dá jėj

105. Mi a véleménye a szlovákokról? Milyen emberek ők?

- (1) Jó véleményem van róluk (2) Nincs se jó se rossz véleményem van
(3) Rossz véleményem van

Sjé gíngyesty dá szlováki? Sjé fel aminy āsz jėj?

- (1) Bun gíngyészck dá jėj. (2) Nu gíngyészck nisj bun, nisj ro dá jėj.
(3) Ro gíngyészck dá jėj

106. Mi a véleménye a mánfai beásokról? Milyen emberek ők?

- (1) Jó véleményem van róluk (2) Nincs se jó se rossz véleményem van
(3) Rossz véleményem van

Sjé gíngyesty dá bájást dá Mánfa? Sjé fel aminy āsz jėj?

- (1) Bun gíngyészck dá jėj. (2) Nu gíngyészck nisj bun, nisj ro dá jėj.
(3) Ro gíngyészck dá jėj

106.b. Mi a véleménye a mánfai oláh cigányokról? Milyen emberek ők?

- (1) Jó véleményem van róluk (2) Nincs se jó se rossz véleményem van
(3) Rossz véleményem van

Sjé gíngyesty dá lákkátári Ān Mánfa? Sjé fel aminy āsz jėj?

- (1) Bun gíngyészck dá jėj. (2) Nu gíngyészck nisj bun, nisj ro dá jėj.
(3) Ro gíngyészck dá jėj

106.c. Mi a véleménye a mánfai zenész cigányokról? Milyen emberek ők?

- (1) Jó véleményem van róluk (2) Nincs se jó se rossz véleményem
(3) Rossz véleményem van

Sjé gîngyésty dă lutăsi đîn Mánfa? Sjé fel aminy ăsz jėj?

- (1) Bun gîngyészck dă jėj. (2) Nu gîngyészck nisj bun, nisj ro dă jėj.
(3) Ro gîngyészck dă jėj

107. Mi a véleménye a románokról? Milyen emberek ők?

- (1) Jó véleményem van róluk (2) Nincs se jó se rossz véleményem
(3) Rossz véleményem van

Sjé gîngyésty dă rumînyi? Sjé fel aminy ăsz jėj?

- (1) Bun gîngyészck dă jėj. (2) Nu gîngyészck nisj bun, nisj ro dă jėj.
(3) Ro gîngyészck dă jėj

108. Mi a véleménye a mánfai magyarokról? Milyen emberek ők?

- (1) Jó véleményem van róluk (2) Nincs se jó se rossz véleményem
(3) Rossz véleményem van

Sjé gîngyésty dă unguri dă Mánfa? Sjé fel aminy ăsz jėj?

- (1) Bun gîngyészck dă jėj. (2) Nu gîngyészck nisj bun, nisj ro dă jėj.
(3) Ro gîngyészck dă jėj

109. Mi a véleménye a bolgárokról? Milyen emberek ők?

- (1) Jó véleményem van róluk (2) Nincs se jó se rossz véleményem
(3) Rossz véleményem van

Sjé gîngyésty dă bulgări? Sjé fel aminy ăsz jėj?

- (1) Bun gîngyészck dă jėj. (2) Nu gîngyészck nisj bun, nisj ro dă jėj.
(3) Ro gîngyészck dă jėj

109.b Mi a véleménye a horvátokról? Milyen emberek ők?

- (1) Jó véleményem van róluk (2) Nincs se jó se rossz véleményem
(3) Rossz véleményem van

Sjé gîngyésty dă hurvėci? Sjé fel aminy ăsz jėj?

- (1) Bun gîngyészck dă jėj. (2) Nu gîngyészck nisj bun, nisj ro dă jėj.
(3) Ro gîngyészck dă jėj

109.c. Mi a véleménye a szerbekről? Milyen emberek ők?

- (1) Jó véleményem van róluk (2) Nincs se jó se rossz véleményem
(3) Rossz véleményem van

Sjé gîngyésty dă sârbi? Sjé fel aminy ăsz jėj?

- (1) Bun gîngyészck dă jėj. (2) Nu gîngyészck nisj bun, nisj ro dă jėj.
(3) Ro gîngyészck dă jėj

109.d. Mi a véleménye a szlovénekről? Milyen emberek ők?

- (1) Jó véleményem van róluk (2) Nincs se jó se rossz véleményem
(4) Rossz véleményem van

Sjé gîngyésty dă szlovėni? Sjé fel aminy ăsz jėj?

- (1) Bun gîngyészck dă jėj. (2) Nu gîngyészck nisj bun, nisj ro dă jėj.

(3) Ro gîngyészck dă jėj

110. Vannak-e a faluban olyan emberek, akik gyermekkoruktól fogva nem hallanak, akik siketek?

- (1) Igen (2) Nem tudom (3) Nincsenek

Jestyé în szátu vosztru aminy, káré dă kupij misj n-áhugyé-nyimik, szurzsj ász?

- (1) Dá. (2) Nu styu (3) Nu-sz

111. Ismer-e személyesen siket embereket?

- (1) Igen (2) Nem

Iu kunosty aminy szurzsj?

- (1) Dá. (2) Nu.

112. Mi a véleménye a siketekről? Milyen emberek ők?

- (1) Jó véleményem van róluk (2) Nincs se jó se rossz véleményem
(3) Rossz véleményem van

Sjé gîngyésty dă aminy szurzsj? Sjé fel aminy ász jėj?

- (1) Bun gîngyészck dă jėj. (2) Nu gîngyészck nisj bun, nisj ro dă jėj.
(3) Ro gîngyészck dă jėj

113. Mi a véleménye az anyaországi beásokról? Milyen emberek ők?

0.Ez a kérdés nem tehető fel.

113.b. Mi a véleménye a romániai beásokról? Milyen emberek ők?

- (1) Jó véleményem van róluk (2) Nincs se jó se rossz véleményem
(3) Rossz véleményem van

Sjé gîngyésty dă bájás đin Ruminyijé? Sjé fel aminy ász jėj?

- (1) Bun gîngyészck dă jėj. (2) Nu gîngyészck nisj bun, nisj ro dă jėj.
(3) Ro gîngyészck dă jėj

113.c. Mi a véleménye a horvátországi beásokról? Milyen emberek ők?

- (1) Jó véleményem van róluk (2) Nincs se jó se rossz véleményem
(3) Rossz véleményem van

Sjé gîngyésty dă bájás đin Hurvicijé? Sjé fel aminy ász jėj?

- (1) Bun gîngyészck dă jėj. (2) Nu gîngyészck nisj bun, nisj ro dă jėj.
(3) Ro gîngyészck dă jėj

114. Mi a véleménye, hogy viszonyulnak itt a magyarok a beásokhoz?

- (1) Jól viszonyulnak (2) Se nem jól, se nem rosszul (3) Rosszul

Kum sz-áprapé unguzi tá bájás?

- (1) Binyé. (2) Nisj nu binyé, nisj nu ro. (3) Ro

114.b. Mi a véleménye, hogy viszonyulnak itt a horvátok a beásokhoz?

- (1) Jól viszonyulnak (2) Se nem jól, se nem rosszul (3) Rosszul

Kum sz-áprapé hurvéci-lá hájás?

- (1) Binyé. (2) Nisj nu binyé, nisj nu ro. (3) Ro

115. Hogy érzi, változott a magyarok és a beások viszonya az elmúlt időben?

- (1) Javult (2) Nem változott (3) Romlott

Kum véz, kum kusztá áku unguri sí bájási ku unápált?

- (1) Máj binyé sz-o fákut (2) Nu sz-o-nstyimbát nyimik. (3) Sz-o fákut máj ro

Szubjektív vélekedések a kétnyelvűségről
Sjinyé sjé gíngyestyé dá dauá lyimbé dá mámá

Ön, hogy gondolja, kire lehet azt mondani, hogy kétnyelvű? Mi mindennek kell "megfelelnie" annak, akit kétnyelvűnek nevezünk? Én megállapítottok valamit Ön pedig döntse el, hogy így van vagy nincs így.

Tu kum gíngyesty, pá sjinyé putyény szá zisjény, ká áré dauá lyimbé dá mámá. Sje trábuje szá fije gyirépt, kit ku dauá lyimbé szá lyé putyény tyimá? Jo zik sjévá, tu szá zisj, gyirépt áj, o nu.

116. Kétnyelvű az, aki két nyelvet anyanyelvi szinten tud

- (1) egyetértek (2) nem tudom biztosan (3) nem értek egyet

P-álá-l tyimány ku dauá lyimbé, káré áauá lyimbé ása szfátijestyé, ká pá lyimbá dá mámá.

- (1) dá, si jo ása gíngyészka (2) nu styu ánume (3) ászta nu patyé szá fije gyirépt.

117. Kétnyelvű az, aki két nyelven, nem szükségképpen anyanyelvi szinten tud

- (1) egyetértek (2) nem tudom biztosan (3) nem értek egyet

P-álá-l tyimány ku dauá lyimbé, káré pá dauá lyimbé nu styije szá szfátijészka ása, kákínd j-ár fi kityusdauá ká lyimbá dá mámá.

- (1) dá, si jo ása gíngyészka (2) nu styu ánume (3) ászta nu patyé szá fije gyirépt.

118. A kétnyelvű nem kell, hogy beszélje a másik nyelvet, csak értse

- (1) egyetértek (2) nem tudom biztosan (3) nem értek egyet

Káre-j ku dauá lyimbénu trábuje szá szfátijészka, dásztul, dáka lyé prisjepé pá lyimbilyestyé.

- (1) dá, si jo ása gíngyészka (2) nu styu ánume (3) ászta nu patyé szá fije gyirépt.

119. Kétnyelvű, aki két nyelvet rendszeresen használ.

- (1) egyetértek (2) nem tudom biztosan (3) nem értek egyet

Káre-j pá dauá lyimbé szfátijestyé, p-álá-l tyimány ku dauá lyimbé.

- (1) dá, sí jo ásá gíngyészck (2) nu styu ánume (3) ásztá nu patyé szá fíjé gyirépt.
120. Az Ön véleménye szerint a településen lévő óvodának milyen nyelvűnek kellene lennie?
 (1) Beás nyelvűnek (2) Kétnyelvűnek (3) Magyar nyelvűnek
- Kum gíngyésty, ín uvodá szátuluj kum ár trábuji szá szfátúszká?*
 (1) Pá lyimbá dá bájás (2) Pá dauã lyimbé (3) Pá lyimbá dá ungur
121. Az Ön véleménye szerint a településen lévő iskolában milyen nyelvű oktatásnak kellene lennie?
 (1) Beás nyelvűnek (2) Kétnyelvűnek (3) Magyar nyelvűnek
- Kum gíngyésty, ín iskolá szátuluj pá sjé fel lyimbá ár trábuji szá lyé-nvecé pá kupíji?*
 (1) Pá lyimbá dá bájás (2) Pá dauã lyimbé (3) Pá lyimbá dá ungur
122. Az Ön véleménye szerint, ha lenne a falunak egy helyi lapjának/újságja, milyen nyelvűnek kellene lennie?
 (1) Beás nyelvűnek (2) Kétnyelvűnek (3) Magyar nyelvűnek
- Kum gíngyésty, dáká szátúsztá ár áve on ujság, pá sjé fel lyimbá ár trábuji szá szkrijé ín jél?*
 (1) Pá lyimbá dá bájás (2) Pá dauã lyimbé (3) Pá lyimbá dá ungur
123. Mely írókat szereti jobban?
 (1) beásokat (2) egyformán (3) magyarokat
- Pá káré szkrijitor lyé plásjé máj binyé?*
 (1) pá héj dá bájás (2) oformã pá toc (3) pá ungur
124. Mely zenét szereti jobban?
 (1) beást (2) egyformán (3) magyart
- Pá káré zené o plásj máj binyé?*
 (1) p-á lu bájás (2) tatyé oformã (3) p-á lu ungurj
125. Melyik Hímnusz áll a lelkéhez a legközelebb?
 (1) a beás (2) mindkettő egyformán (3) a magyar
- Káré hímnusz szá língã szuflyitu-c máj áprapé?*
 (1) á lu bájás (2) oformã kityusdauã (3) á lu ungurj
126. Van a faluban KÁBEL TV?
 (1) Igen (2) Nem
- Jestyé ín szát KÁBEL TV?*
 (1) Dá (2) Nu
127. Milyen nyelvűek az adások?

- (1) Beás nyelvűek (2) Kétnyelvűek (3) Magyar nyelvűek

Pă sjé fel lyimbă merzsjé adásurilye?

- (1) pă lyimbă dă băjás (2) pă dauă yimbé (3) pă lyimbă dă ungur

127.b. Ha nincs: Jó lenne, ha lenne a faluban KÁBEL TV?

- (1) Igen (2) Nem

Dákă nu-j, biny-ár fi dákă ár fi in szát KÁBEL TV?

- (1) Dá (2) Nu

127.c. Ha igen, milyen nyelvűek legyenek az adások?

- (1) Beás nyelvűek (2) Kétnyelvűek (3) Magyar nyelvűek

Dákă biny-ár fi, pă sjé fel lyimbă sză fije adásurilye?

- (1) băjsestyé (2) pă dauă lyimbé (3) ungestyé

128. Szokta nézni a Romániai Tévéadásokat?

- (1) Igen (2) Nem

Áj szuktulit sză lyé véz adásurj dîn Ruminyijé?

- (1) Dá (2) Nu

129. Ha igen, milyen típusúakat néz legszívesebben?

Dákă dá, pă káré adásurj lyé véz ku vojé?

pă hal dă lăjál

130. Milyen gyakran nézi ezeket a Romániai tévéprogramokat?

- (1) naponta (2) hetente (3) havonta (4) ritkán

În kityé rîndurj lyé véz adásurilyestyé dîn Ruminyijé?

- (1) în tată zî (2) în száptâmînă odátă (3) odátă într-o lună (4) în pucînyé rîndurj

131. Milyen gyakran nézi a PÁTRIN című magyarországi cigány nemzetiségi tévéműsört?

- (1) hetente (2) havonta 2-3-szor (3) havonta (4) ritkán (5) soha

În kityé rîndurj áj szuktulit sză-l véz pă ROMA MAGAZIN-PÁTRIN în tévé?

- (1) în tată zî (2) 2-3 rîndurj într-o lună (3) odátă într-o lună (4) în pucînyé rîndurj
(5) nisjkînd

132. Szereti ezeket az adásokat?

- (1) Igen (2) Nem

Ci-j drág dă adásurilyestyé?

- (1) Dá (2) Nu.

133. Milyen témákat látna szívesen ezekben az adásokban?

Dä sj-áj áve dä gind szá fije vorbä in adásurilye?

dä hujda kít unyir bényé mō dushé

134. Milyen gyakran hallgatja a pénteki Cigányfélóra című magyarországi cigánynemzetiségi rádióműsört?

- (1) naponta (2) hetente 2-3-szor (3) havonta 2-3-szor
(4) havonta (5) ritkán (6) soha

In kityé rindurj aj szaktulit szá ly-áhuž adásu Cigányfélóra in rádió?

- (1) in tatā zī (2) 2-3 rindurj intr-o száptāminā (3) 2-3 rindurj intr-o lunā
(4) odatā intr-o lunā (5) tyār unyirj (6) nisjkind

135. Szereti ezeket a rádióadásokat?

- (1) Igen (2) Nem

Ci-j drág dä adásurilyestyé?

- (1) Dá (2) Nu

136. Milyen témákat hallgatna szívesen ezekben a rádióadásokban?

Dä sj-áj áhuž māj binyé in adásurilyestyé?

dä hujda

137. Jár Önnek a Foia Nostră nemzetiségi hetilap?

0. Ez a kérdés nem tehető fel.

137.b. Ha lenne beás nemzetiségi hetilap járatná?

- (1) igen (2) nem

D-ár fi c-ár umblā on.újság dä bājás?

- (1) dá (2) nu

138. Ha igen, szereti ezt a hetilapot?

0. Ez a kérdés nem tehető fel.

138. b. Szeretné, ha lenne ilyen újság?

- (1) igen (2) nem

Aj fi fūlosz/fūlaszā, dāk-ár fi áfel újság?

- (1) Dá (2) Nu

139. Milyen témákat olvasna benne a legszívesebben?

Dä sjé c-ár fi drág szá unyirj?

dő lő jő

140. A településen lévő intézményeken (iskola, óvoda, polgármesteri hivatal, posta, egészségház, könyvtár) milyen nyelvűek legyenek a névtáblák?

- (1) Beás nyelvűek (2) Kétnyelvűek (3) Magyar nyelvűek

În șatru vosztru pã sjé fel lyimbã șã fije șkrisz úfãrã uvodã, iskulã, tanãcsu, postã, kényvtãru?

- (1) bãjisestyé (2) pã kityusdauã lyimbé (3) ungurestyé

141. Ön szerint ezeken a középületeken milyen zászló legyen kirakva?

- (1) Beás (2) Mindkettő (3) Magyar

Sjë fel zászlu șã fije pã kãșilyestyé?

- (1) zászlou bãjãșilor (2) kityusdauã (3) zászlou ungorilor

142. Melyik focicsapatnak szurkol, ha a Beás és a Magyar Válogatott játszik?

0. Ez a kérdés nem tehető fel.

142. b. Ha lenne Beás-Magyar Válogatott, kinek szurkolna?

- (1) beásoknak (2) mindkettőnek (3) magyaroknak

Dãkã bãjãși ș-ár zșukã ku unguri în foci, p-ã lu sjinyé pãrtyijé új fi?

- (1) p-ã lu pãrtyijé bãjãșilor (2) ku kityusdujinsj ás fi (3) p-ã lu pãrtyijé ungorilor ás fi
(4) niskînd n-ãm șkultulit șã vãd foci în tévé

142. c. Ha a Román – Magyar válogatott játszana, kinek szurkolna ?

- (1) románoknak (2) mindkettőnek (3) magyaroknak

Dãkã ș-ár zșukã rumînyi ku unguri p-ã lu sjinyé pãrtyijé új fi?

- (1) p-ã lu pãrtyijé rumînyilor (2) ku kityusdujinsj ás fi (3) p-ã lu pãrtyijé ungorilor ás fi
(4) niskînd n-ãm șkultulit șã vãd foci în tévé

Német kérdőív

FRAGEBOGEN – 2003

*Kasettennummer:
*Code des Interviewers (zwei Buchstaben): 27
*Zeitpunkt der Aufnahme (Jahr, Monat, Tag): 2004. Jan. 2.
Ort und Sprache der Aufnahme –
Projekt: NKFP 5/126/2001 dr. Bartha Csilla, ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/a. dr. Borbély Anna, MTA Nyelvtudományi Intézet, 1068 Budapest, Benczúr u. 33. Deutsche Übersetzung und Adaptation für die deutsche Minderheit in Ungarn: Maria Erb, Elisabeth Knipf
© bei den Autoren, Vervielfältigung und Verbreitung des Fragebogens sind nicht gestattet!

I. SOZIALDATEN

1. Name [nur mit Einverständnis der Gewährsperson]:

2. Geschlecht: (1) weiblich (2) männlich

3. Geburtsort:

- (1) Identisch mit dem Wohnort (oder im Krankenhaus einer naheliegenden Stadt)
 (2) in einer anderen Ortschaft in Ungarn (3) Im Ausland

4. Geburtsdatum [Geburtsjahr genügt]: **1952**4b. Haben Sie immer in der Ortschaft gelebt? (1) ja (2) wenn nicht, wie viele Jahre.....

5. Schulabschluss:

- (1) 1-8 Klassen **Totabánya** (2) 9-12 Klassen (Abitur) **Leber-Eger** (3) Hochschule/Universität

6. Wieviele Jahre haben Sie in einer deutschen Nationalitätenschule gelernt? **8 Jahre Grundsch.**6b. Beruf [bei Rentnern, Arbeitslosen durch + den früheren Beruf kennzeichnen]: **Lehrer**

7. Wo arbeiten/lernen Sie jetzt? [Arbeitsplatz genau nennen].....

..... **Grundschule Tardos; Kékesváros; dévéri**

- (1) Ich habe keinen Arbeitsplatz (2) im Dorf (3) ich pendle täglich (4) Ich arbeite saisonal
 (5) Ich fahre an Wochenenden nach Hause (6) Ich fahre seltener als wöchentlich nach Hause

8. Konfession:

- (1) Katholisch (2) Reformiert (3) Evangelisch (4) griechisch-orthodox
 (5) Baptist (6) Sonstige

9. Wie oft gehen Sie in die Kirche?

- (1) Nie (2) Nur an den größeren Feiertagen/halbjährig (3) monatlich
 (4) wöchentlich (5) wöchentlich mehrmals

10. Sprache des Gottesdienstes den Sie besuchen:

- (1) Deutsch (2) Ungarisch (3) Beide

11. Wo haben Sie Deutsch gelernt?

- (1) zu Hause (2) im Kindergarten/in der Schule (3) später.....(4) nirgendwo

12. Wo haben Sie Ungarisch gelernt?

- (1) zu Hause (2) im Kindergarten/in der Schule (3) später.....(4) nirgendwo

13. Welche Staatsbürgerschaft haben Sie?

- (1) Deutsch (2) Ungarisch (3) sonstiges.....

14. Als Mitglied welcher Nationalität betrachten Sie sich?

- (1) deutsch (2) deutsch und ungarisch (3) ungarisch

14.b War das während Ihres bisherigen Lebens immer so?: Haben Sie sich immer als Mitglied der oben angegebenen Nationalität betrachtet?

- (1) Ja (2) Nein

14.c Wenn nein, wann und warum hat sich das geändert?

.....
.....
.....

15. Was ist Ihre Muttersprache?

- (1) Deutsch (2) Ungarisch und Deutsch (3) Ungarisch

16. Waren/Sind Ihre Eltern Schwaben (Ungarndeutsche)?

- (1) ja, beide (2) nur meine Mutter (3) nur mein Vater

17. Wie viele ihrer Großeltern waren Schwaben (Ungarndeutsche)?

- (1) 0-1 (2) 2 (3) 3 (4) 4

18. Ist ihr/e Ehepartner/in deutschstämmig?

- (1) ja, Deutsche/r (2) Deutsche/r und Ungar/in (3) nein, Ungar/in (4) nicht verheiratet

19. Nehmen Sie an den deutschen Veranstaltungen i ihrem Dorf teil?

- (1) nie (2) selten (3) oft (4) immer

20. Sind Sie Mitglied des Deutschklubs/oder eines deutschen Vereins (in Ihrem Dorf)?

- (1) ja, ich bin Mitglied (2) ich war Mitglied (3) nein (4) es gibt keinen

21. Wie oft besuchen Sie den Klub/Verein?

- (1) nie (2) jährlich 1-2mal (3) monatlich (4) wöchentlich (5) wöchentlich mehrmal

22. Halten Sie sich für einen Deutschen/eine Deutsche?

- (1) ja (2) Deutsche/n und auch Ungar/in (3) nein, ich bin Ungar/Ungarin

23. Wodurch fühlen Sie sich als Deutscher/Ungar? [Lesen Sie alle Möglichkeiten vor, die Gewährsperson soll sich für eine der angegebenen Möglichkeiten entscheiden!]

- (1) Wegen meinen Eltern
 (2) Weil das meine Muttersprache ist
 (3) Weil ich diese Sprache spreche
 (4) Weil ich zu dieser Gemeinschaft gehöre

24. Was glauben Sie: wie hoch ist die Gesamtzahl der Ungarndeutschen?

- (1) Einige Hundert (2) einige Tausend (3) einige Zehntausend (4) einige Hunderttausend (5) eine Million oder mehr (6) ich weiss es nicht

100.000

24.b Wo, in welchen Teilen/Gegenden des Landes leben Ihres Wissens Ungarndeutsche?

in ganz Ungarn; Etele; Kekezd, Macebánya
 Kézdivásárhely (M.)
 Páducskő

25. Wie verteilt sich in Ihrem Dorf die Bevölkerung nach Nationalitäten (in Prozenten ausgedrückt)?

- (1) 100% Deutsche (2) 90% Deutsche (3) 80% Deutsche (4) 70% (5) 50%
 (6) ich weiss es nicht (7) Sonstiges:.....

25.b Welche Minderheit lebt, ausser der deutschen, noch in der Ortschaft? -----

26. Waren Sie schon mal in Deutschland für längere oder kürzere Zeit?

- (1) Ja (2) Nein

26.b Waren Sie schon mal in Österreich für längere oder kürzere Zeit?

- (1) Ja (2) Nein

27. Wann waren Sie das letzte mal in Deutschland?.....

2000

27.b Wann waren Sie das letzte mal in Österreich?.....

1998

28. Was war die längste Zeit, die Sie in Deutschland verbracht haben?

- (1) 1 Tag (2) 2-6 Tage (3) 1-3 Wochen (4) 1-2 Monate (5) mehr.....

28.b Was war die längste Zeit, die Sie in Österreich verbracht haben?

- (1) 1 Tag (2) 2-6 Tage (3) 1-3 Wochen (4) 1-2 Monate (5) mehr.....

29. Aus welchem Zweck waren Sie in Deutschland? [Es können auch mehrere gewählt werden]

- (1) Einkauf (2) Verwandtenbesuch (3) Urlaub/Ausflug (4) Wallfahrt
 (5) Arbeit (6) Studium/Lernen (7) Sonstiges:.....

Praktikum
 Partnerschaft

29.b Aus welchem Zweck waren Sie in Österreich? [Es können auch mehrere gewählt werden]

- (1) Einkauf (2) Verwandtenbesuch (3) Urlaub/Ausflug (4) Wallfahrt
 (5) Arbeit (6) Studium/Lernen (7) Sonstiges..... *Partnerschaft*
Weiterbildung

30. Welche Sprache haben Sie in Deutschland gesprochen?

- (1) Deutsch/Mundart (2) deutsch und ungarisch (3) ungarisch
 (4) Sonstiges.....

30.b Welche Sprache haben Sie in Österreich gesprochen?

- (1) Deutsch/Mundart (2) deutsch und ungarisch (3) ungarisch
 (4) Sonstiges.....

30.c Welche Sprache sprechen sie mit ihren ausgesiedelten/in Deutschland bzw. Österreich lebenden Verwandten/Bekanntem?

- (1) Dialekt (2) Hochdeutsch (3) Ungarisch (4) Dialekt und Hochdeutsch
 (5) Dialekt und Ungarisch (6) Hochdeutsch und Ungarisch

31. Geben Sie auf einer Skala zwischen 1-5 (wie in der Schule, 5 sehr gut usw.) an, wie gut/in welchem Maße Sie das Deutsch in Deutschland verstanden haben!

- (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5 *Können schnell*

31.b Geben Sie auf einer Skala zwischen 1-5 (wie in der Schule, 5 sehr gut usw.) an, wie gut/in welchem Maße Sie das Deutsch in Österreich verstanden haben!

- (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5 *Ja*

II. SPRACHGEBRAUCH, SPRACHWAHL

Ich möchte Sie nun danach fragen, welche Sprache Sie mit verschiedenen Menschen sprechen. Mich interessiert auch, wie oft Sie diese Sprache gebrauchen. Wenn ich z.B. frage, in welcher Sprache Sie mit Ihrer Mutter sprechen, möchte ich folgende Formulierungen bekommen:

Wenn Sie ausschließlich deutsch sprechen, sagen sie: Immer Deutsch

Wenn Sie mehrheitlich deutsch, doch gelegentlich auch ungarisch sprechen, sagen Sie:

Im allgemeinen Deutsch

Wenn es sich auf die Hälfte verteilt, sagen Sie Deutsch und Ungarisch

Wenn Sie mehrheitlich ungarisch, doch ab und zu auch deutsch verwenden, sagen Sie:

Im allgemeinen Ungarisch

Wenn Sie mit jemandem ausschließlich ungarisch sprechen, sagen sie:

Immer Ungarisch.

32. Welche Sprache sprechen/sprechen Sie mit ihrer Mutter?

- (1) Immer deutsch

- (2) Im allgemeinen deutsch
- (3) Deutsch und ungarisch
- (4) Im allgemeinen ungarisch
- (5) Immer ungarisch

33. Welche Sprache sprechen/sprachen Sie mit ihrem Vater?

- (1) Immer deutsch
- (2) Im allgemeinen deutsch
- (3) Deutsch und ungarisch
- (4) Im allgemeinen ungarisch
- (5) Immer ungarisch

34. Welche Sprache sprechen/sprachen Sie mit Ihren Großeltern mütterlicherseits?

- (1) Immer deutsch
- (2) Im allgemeinen deutsch
- (3) Deutsch und ungarisch
- (4) Im allgemeinen ungarisch
- (5) Immer ungarisch
- (6) Habe sie nicht gekannt

35. Welche Sprache sprechen/sprachen Sie mit Ihren Großeltern väterlicherseits?

- (1) Immer deutsch
- (2) Im allgemeinen deutsch
- (3) Deutsch und ungarisch
- (4) Im allgemeinen ungarisch
- (5) Immer ungarisch
- (6) Habe sie nicht gekannt

36. Welche Sprache sprechen/sprachen Sie mit ihren Geschwistern?

- (1) Immer deutsch
- (2) Im allgemeinen deutsch
- (3) Deutsch und ungarisch
- (4) Im allgemeinen ungarisch
- (5) Immer ungarisch
- (6) Ich habe keine Geschwister

51

37. Welche Sprache sprechen/sprachen Sie mit ihrem Ehepartner?

- (1) Immer deutsch
- (2) Im allgemeinen deutsch
- (3) Deutsch und ungarisch
- (4) Im allgemeinen ungarisch
- (5) Immer ungarisch
- (6) Ich bin nicht verheiratet

38. Welche Sprache sprechen Sie mit ihren Kindern?

- (1) Immer deutsch
- (2) Im allgemeinen deutsch
- (3) Deutsch und ungarisch
- (4) Im allgemeinen ungarisch
- (5) Immer ungarisch
- (6) Habe keine Kinder

16, 25, 27

38b. Welche Sprache haben Sie mit ihren Kindern gesprochen, als die noch nicht in den Kindergarten gingen?

- (1) Immer deutsch
- (2) Im allgemeinen deutsch
- (3) Deutsch und ungarisch
- (4) Im allgemeinen ungarisch
- (5) Immer ungarisch
- (6) Ich habe keine Kinder

38c. Welche Sprache sprechen Sie mit ihren Kindern, seit die in den Kindergarten/zur Schule gehen/gingen?

- (1) Immer deutsch
- (2) Im allgemeinen deutsch
- (3) Deutsch und ungarisch
- (4) Im allgemeinen ungarisch
- (5) Immer ungarisch
- (6) Ich habe keine Kinder

39. Welche Sprache sprechen Sie mit ihren Enkeln?

- (1) Immer deutsch
- (2) Im allgemeinen deutsch
- (3) Deutsch und ungarisch
- (4) Im allgemeinen ungarisch
- (5) Immer ungarisch
- (6) Ich habe keine Enkelkinder

40. Welche Sprache sprechen Sie mit ihren Deutschlehrern heutzutage, wenn sie sich treffen?

- (1) Immer deutsch
- (2) Im allgemeinen deutsch
- (3) Deutsch und ungarisch
- (4) Im allgemeinen ungarisch
- (5) Immer ungarisch
- (6) Habe keine solchen Lehrer

41. Welche Sprache sprechen Sie mit ihrem Pfarrer?

- (1) Immer deutsch
- (2) Im allgemeinen deutsch
- (3) Deutsch und ungarisch
- (4) Im allgemeinen ungarisch
- (5) Immer ungarisch
- (6) Bin kein Kirchgänger

42. Welche Sprache sprechen Sie mit den anderen Gläubigen in der Kirche, vor und nach der hl. Messe?

- (1) Immer deutsch
- (2) Im allgemeinen deutsch
- (3) Deutsch und ungarisch
- (4) Im allgemeinen ungarisch

- (5) Immer ungarisch
- (6) Ich gehe nicht in die Kirche

43. Wie sprechen Sie mit ihren deutschen Nachbarn?

- (1) Immer deutsch
- (2) Im allgemeinen deutsch
- (3) Deutsch und ungarisch
- (4) Im allgemeinen ungarisch
- (5) Immer ungarisch
- (6) Ich habe keine deutschen Nachbarn

44. Welche Sprache sprechen Sie mit ihren deutschen Freunden und Bekannten?

- (1) Immer deutsch
- (2) Im allgemeinen deutsch
- (3) Deutsch und ungarisch
- (4) Im allgemeinen ungarisch
- (5) Immer ungarisch
- (6) Ich habe keine deutschsprachigen Freunde/Bekannte

45. Welche Sprache sprechen Sie mit ihren deutschen Freunden/Bekanntem, wenn ein Ungar anwesend ist?

- (1) Immer deutsch
- (2) Im allgemeinen deutsch
- (3) Deutsch und ungarisch
- (4) Im allgemeinen ungarisch
- (5) Immer ungarisch

46. Welche Sprache sprechen Sie mit den im Bürgermeisteramt arbeitenden Ungarndeutschen in ihrem Dorf?

- (1) Immer deutsch
- (2) Im allgemeinen deutsch
- (3) Deutsch und ungarisch
- (4) Im allgemeinen ungarisch
- (5) Immer ungarisch
- (6) Dort gibt es keine Ungarndeutsche/deutschsprachige Menschen

47. Welche Sprache gebrauchen Sie mit ihren schwäbischen/ungarndeutschen Arbeitskollegen auf ihrem Arbeitsplatz?

- (1) Immer deutsch
- (2) Im allgemeinen deutsch
- (3) Deutsch und ungarisch
- (4) Im allgemeinen ungarisch
- (5) Immer ungarisch
- (6) Ich habe keine schwäbischen/ungarndeutschen Kollegen

48. Welche Sprache gebrauchen Sie im Geschäft mit den schwäbischen/ungarndeutschen Verkäufern?

- (1) Immer deutsch
- (2) Im allgemeinen deutsch
- (3) Deutsch und ungarisch

- (4) Im allgemeinen ungarisch
- (5) Immer ungarisch
- (6) Es gibt keine schwäbischen/ungarndeutschen Verkäufer

49. Hatten Sie dadurch je ein Problem, dass sie mit ihrem Arzt nicht deutsch sprechen konnten?

- (1) ja
- (2) nein

50. Wie sprechen sie mit den Deutschen aus Ihrem Dorf, wenn sie ihnen in der Stadt begegnen?

- (1) Immer deutsch
- (2) Im allgemeinen deutsch
- (3) Deutsch und ungarisch
- (4) Im allgemeinen ungarisch
- (5) Immer ungarisch
- (6) Ich spreche mit niemandem

51. Welche Sprache gebrauchen Sie bei den Veranstaltungen des Deutschklubs/der deutschen Vereine, Kulturgruppen?

- (1) Immer deutsch
- (2) Im allgemeinen deutsch
- (3) Deutsch und ungarisch
- (4) Im allgemeinen ungarisch
- (5) Immer ungarisch
- (6) Ich besuche diese Veranstaltungen nicht

52. In welcher Sprache träumen sie?

- (1) Immer deutsch
- (2) Im allgemeinen deutsch
- (3) Deutsch und ungarisch
- (4) Im allgemeinen ungarisch
- (5) Immer ungarisch
- (6) Ich träume nicht

53. In welcher Sprache beten sie still/für sich?

- (1) Immer deutsch
- (2) Im allgemeinen deutsch
- (3) Deutsch und ungarisch
- (4) Im allgemeinen ungarisch
- (5) Immer ungarisch
- (6) Ich bete nicht

54. In welcher Sprache rechnen sie /zählen sie das Geld?

- (1) Immer deutsch
- (2) Im allgemeinen deutsch
- (3) Deutsch und ungarisch
- (4) Im allgemeinen ungarisch
- (5) Immer ungarisch

55. In welcher Sprache fluchen/schimpfen sie?

- (1) Immer deutsch
 (2) Im allgemeinen deutsch
 (3) Deutsch und ungarisch
 (4) Im allgemeinen ungarisch
 (5) Immer ungarisch
 (6) Ich fluche nicht

III. SPRACHKENNTNISSE, SUBJEKTIVE MEINUNGEN ÜBER DIE SPRACHE(N) EIGENE SPRACHKENNTNISSE, SPRACHFERTIGKEITEN

Was und inwieweit ist für sie charakteristisch in den einzelnen Sprachen? Bewerten sie es, wie in der Schule, auf der Skala von 1 bis 5!

5: Alles ausgezeichnet

4: Leicht

3: Mehr oder weniger

2: Schwierig

1: Überhaupt nicht

56. Wie/in welchem Maße verstehen sie deutschsprachige Zeitungen beim Lesen?

- (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

57. Wie/in welchem Maße verstehen sie ungarischsprachige Zeitungen?

- (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

58. Wie schätzen sie sich ein: auf welchem Niveau sprechen sie den deutschen Dialekt ihres Dorfes?

- (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

58.b Wie schätzen Sie sich ein, auf welchem Niveau verstehen Sie den deutschen Dialekt ihres Dorfes?

- (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

59. Wie schätzen sie sich ein: auf welchem Niveau sprechen sie die deutsche Hochsprache(Hochdeutsch)?

- (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

59.b Wie schätzen Sie sich ein: auf welchem Niveau verstehen Sie die deutsche Hochsprache (Hochdeutsch)?

- (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

59.c Haben Sie die deutsche Hochsprache immer schon auf dem vorher angegebenen Niveau gesprochen/verstanden, oder hat sich das während ihres bisherigen Lebens geändert? [wenn nein, wann, warum, in welcher Richtung?]

bem: Kádai & Lengyel; Massamedia
 üléseire;

60. Wie schätzen Sie sich ein: Auf welchem Niveau sprechen sie die ungarische Sprache?

- (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

60.b. Wie schätzen Sie sich ein: auf welchem Niveau verstehen Sie die ungarische Sprache?

- (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

60.c. Haben Sie die ungarische Sprache immer schon auf dem vorhin angegebenen Niveau gesprochen/verstanden, oder hat sich das während Ihres bisherigen Lebens geändert? [wenn nein, wann, warum, in welcher Richtung]

61. In welcher Sprache sprechen sie am liebsten?

- (1) deutsch (2) ungarisch und deutsch (3) ungarisch

62. Welche Sprache sprechen sie am meisten?

- (1) deutsch (2) deutsch und ungarisch (3) ungarisch

63. In welcher Sprache lesen sie am meisten?

- (1) deutsch (2) ungarisch und deutsch (3) ungarisch

64. In welcher Sprache schreiben sie am meisten?

- (1) deutsch (2) ungarisch und deutsch (3) ungarisch

**SUBJEKTIVE MEINUNGEN ÜBER DIE SPRACHE(N)
 DEUTSCHE SPRACHVARIETÄTEN**

65. Welche Sprache ist Ihrer Meinung nach schöner: ihr deutscher Dialekt oder Hochdeutsch?

- (1) mein Ortsdialekt (2) Hochdeutsch (3) beide (4) ich weiss nicht

66. Welche Sprache ist ihrer Meinung nach nützlicher: ihr deutscher Ortsdialekt oder Hochdeutsch?

- (1) mein Ortsdialekt (2) Hochdeutsch (3) beide (4) ich weiss es nicht

67. Welche Sprache ist ihrer Meinung nach schwerer, ihr deutscher Ortsdialekt oder Hochdeutsch?

- (1) der Ortsdialekt (2) Hochdeutsch (3) beide (4) ich weiss es nicht

68. Welche Sprache mögen sie mehr, ihren deutschen Ortsdialekt oder Hochdeutsch?

- (1) meinen Ortsdialekt (2) Hochdeutsch (3) beide (4) ich weiss es nicht

69. Welche Sprache ist ihrer Meinung nach schöner: die deutsche oder die ungarische Sprache?

- (1) Deutsch (2) Ungarisch (3) beide (4) ich weiss es nicht

70. Welche Sprache ist ihrer Meinung nach nützlicher: die deutsche oder die ungarische?

- (1) deutsch (2) ungarisch (3) beide (4) ich weiss es nicht

71. Welche Sprache ist ihrer Meinung nach schwerer: die deutsche oder die ungarische Sprache?

- (1) Deutsch (2) Ungarisch (3) beide (4) ich weiss es nicht

72. Welche Sprache mögen sie mehr: die deutsche oder die ungarische Sprache?

- (1) Deutsch (2) Ungarisch (3) beide (4) ich weiss es nicht

73. Es gibt Leute, die in ihrer deutschen Rede auch einige ungarische Wörter gebrauchen. Was halten sie davon?

- (1) das ist in Ordnung, das ist richtig so (2) das ist nicht in Ordnung, das ist nicht richtig so (3) ich weiss es nicht

fele, ké a nyelv?

74. Es gibt auch Leute, die viele ungarische Wörter in ihr Deutsch mischen. Was halten sie davon?

- (1) das ist in Ordnung, das ist richtig so (2) das ist nicht in Ordnung, das ist nicht richtig so (3) ich weiss es nicht

75. Inwieweit sind sie damit einverstanden, dass in der Welt die deutsche Sprache besser genutzt werden kann als die ungarische?

- (1) ich bin damit einverstanden (2) ich bin mir nicht sicher (3) ich bin damit nicht einverstanden

Subjektive Meinungen über Sprachen und Sprachkenntnisse in Schomberg /Tarian

76. Ist es so, dass Jugendliche in Ihrem Dorf weniger deutsch sprechen als ältere Menschen?

- (1) ja (2) es ist gleich (3) nein

77. Sprechen ältere Leute in ihrem Dorf besser deutsch als die Jugendlichen?

- (1) ja (2) es gleicht sich aus (3) nein

*Tarian: Alle
Ad.: ja*

78. Sprechen die Menschen, die in die Kirche gehen, besser deutsch als jene, die nicht in die Kirche gehen?

- (1) ja (2) es ist gleich (3) nein

79. Sprechen die Kirchgänger mehr deutsch als die Nicht-Kirchgänger?

- (1) ja (2) es ist gleich (3) nein

80. Sprechen die Männer in ihrem Dorf weniger deutsch als die Frauen?

- (1) ja (2) es ist gleich (3) nein

81. Sprechen die Frauen in ihrem Dorf besser deutsch als die Männer?

- (1) ja (2) es ist gleich (3) nein

82. Wer spricht ihrer Ansicht nach im Dorf am schönsten deutsch?

Josef Kisközy → J. Kisközy, T. ...

83. Wer spricht ihrer Ansicht nach am schönsten ungarisch in ihrem Dorf?

?

84. Gibt es ihrer Meinung nach im Dorf Ungarndeutsche, die kein Deutsch sprechen?

- (1) ja: (Wer).....
(2) Nein, es gibt keine

84.b Gab es ihrer Meinung nach früher Ungarndeutsche im Dorf, die kein Deutsch sprachen?

- (1) Ja: (wer?).....
(2) Nein, es gab keine

84.c Gibt es in ihrem Dorf Ungarndeutsche, die kein Deutsch sprechen können?

- (1) Ja: (wer?).....
(2) Nein, es gibt keine

84.d Gab es in ihrem Dorf früher Ungarndeutsche, die kein Deutsch sprechen konnten?

- (1) Ja: (wer?).....
(2) Nein, es gab keine

85. Gibt es in ihrem Dorf Ungarndeutsche, die kein Ungarisch sprechen?

- (1) ja: (wer?).....
(2) Nein, es gibt keine

85.b Gab es in ihrem Dorf früher Ungarndeutsche, die kein Ungarisch sprachen?

- (1) Ja (wer?).....
(2) Nein, es gab keine

85.c Gibt es in ihrem Dorf Ungarndeutsche, die kein Ungarisch sprechen können?

- (1) Ja: (wer?).....
(2) Nein, es gab keine

85.d Gab es in ihrem Dorf früher Ungarndeutsche, die kein Ungarisch sprechen konnten?

- (1) Ja: (wer?).....
 (2) Nein, es gab keine

ALLGEMEINE EINSTELLUNG ZUM SPRACHERHALT

Bitte, entscheiden sie, ob sie mit folgenden Aussagen einverstanden sind	(1) ja	(2) nein
86. Kinder deutscher Abstammung sollen/müssen Deutsch lernen	X	
87. Ungarndeutsche Jugendliche sollen Ungarndeutsche heiraten		X
88. Wenn ein Ungarndeutscher/eine Ungarndeutsche eine Ungarin/einen Ungarn heiratet, wird das Kind zu Hause die deutsche Sprache nicht erlernen.		X
89. Die deutsche Sprache wird mit der Zeit aus dem Dorf verschwinden, weil hier ja ein jeder ungarisch sprechen wird.		X
90. Es ist wichtig deutsch sprechen zu können, wenn man Teil der deutschen Kultur werden will.	X	
91. Man muss die deutsche Sprache bewahren, damit die deutsche Sprachgemeinschaft in Ungarn bestehen bleibt.	X	
92. Die Ungarndeutschen werden verschmäht/gering geschätzt in diesem Land.		X

93. Haben sie schon über das Minderheitengesetz gehört? (1) ja (2) nein
94. Was denken sie, kann dieses Gesetz zur Stärkung des Ungarndeutschums beitragen? (1) ja (2) Nein
95. Was denken sie, hat man vor 10 Jahren mehr deutsch in ihrem Dorf gesprochen als heute? (1) ja (2) nein
96. Was alles sollte man ihrer Ansicht nach unternehmen, damit die deutsche Sprache in Ungarn erhalten bleibt? *Schule unterhalten*

97. Welche Staatsbürgerschaft haben sie bei der Volkszählung 2001 angegeben?

- (1) deutsch (2) ungarisch (3) ich erinnere mich nicht

98. Zu welcher Minderheit haben sie sich bei der Volkszählung 2001 bekannt? [Bitte die Antworten nicht vorlesen!]

- (1) deutsch (2) ungarisch (3) ich erinnere mich nicht

99. Was haben sie als Muttersprache angegeben?

- (1) Deutsch (2) Ungarisch (3) ich erinnere mich nicht

100. Ist ihrer Ansicht nach die Zweisprachigkeit ein Vorteil oder ein Nachteil?

- (1) mehr Vorteil (2) weder noch (3) eher ein Nachteil

101. Ist es schon mal vorgekommen, dass jemand ihnen gesagt hat/sie aufgefordert hat, dass sie nicht deutsch sprechen sollen?

- (1) nie (2) selten (3) oft

102. Ist es schon mal vorgekommen, dass jemand ihnen gesagt hat/sie aufgefordert hat, dass sie nicht ungarisch sprechen sollen?

- (1) noch nie (2) selten (3) oft

103. Ist es schon mal vorgekommen dass man ihnen gesagt hat: SPRICH UNGARISCH, DU ISST JA UNGARISCHES BROT!

- (1) nie (2) selten (3) oft

IV. STEREOTYPE, VORURTEILE

104. Was halten sie von der rumänischen Minderheit in Ungarn? Was für Menschen sind es?

- (1) ich habe eine gute Meinung über sie
 (2) ich habe weder eine gute noch eine schlechte Meinung über sie
 (3) ich habe eine schlechte Meinung über sie

105. Was halten sie von der slowakischen Minderheit in Ungarn? Was für Menschen sind sie?

- (1) ich habe eine gute Meinung über sie
 (2) ich habe weder eine gute noch eine schlechte Meinung über sie
 (3) ich habe eine schlechte Meinung über sie

106. Was halten sie von den Ungarndeutschen in ihrem Dorf? Was für Menschen sind sie?

- (1) ich habe eine gute Meinung über sie
 (2) ich habe weder eine gute noch eine schlechte Meinung über sie
 (3) ich habe eine schlechte Meinung über sie

107. Was halten sie von den Zigeunern in ihrem Dorf? Was für Menschen sind sie?

- (1) ich habe eine gute Meinung über sie
 (2) ich habe weder eine gute noch eine schlechte Meinung über sie
 (3) ich habe eine schlechte Meinung über sie

- 108. Was halten sie von den Ungarn in ihrem Dorf? Was für Menschen sind sie?**
 (1) ich habe eine gute Meinung über sie
 (2) ich habe weder eine gute noch eine schlechte Meinung über sie
 (3) ich habe eine schlechte Meinung über sie
- 109. Was halten sie von der bulgarischen Minderheit in Ungarn? Was für Menschen sind sie?**
 (1) ich habe eine gute Meinung über sie
 (2) ich habe weder eine gute noch eine schlechte Meinung über sie
 (3) ich habe eine schlechte Meinung über sie
- 109.b. Was halten Sie von der kroatischen Minderheit in Ungarn? Was für Menschen sind sie?**
 (1) ich habe eine gute Meinung über sie
 (2) ich habe weder eine gute noch eine schlechte Meinung über sie
 (3) ich habe eine schlechte Meinung über sie
- 109.c Was halten Sie von der serbischen Minderheit in Ungarn? Was für Menschen sind sie?**
da e kroatian
 (1) ich habe eine gute Meinung über sie
 (2) ich habe weder eine gute noch eine schlechte Meinung über sie
 (3) ich habe eine schlechte Meinung über sie
- 109. d Was halten sie von der slowenischen Minderheit in Ungarn? Was für Menschen sind sie?**
 (1) ich habe eine gute Meinung über sie
 (2) ich habe weder eine gute noch eine schlechte Meinung über sie
 (3) ich habe eine schlechte Meinung über sie
- 110. Gibt es im Dorf Menschen, die seit ihrer Kindheit taubstumm sind?**
 (1) ja (2) ich weiss es nicht (3) es gibt keine
- 111. Kennen sie persönlich solche Menschen?**
 (1) ja (2) nein
- 112. Was halten sie von den taubstummen Menschen? Wasfür Menschen sind sie?**
 (1) ich habe eine gute Meinung über sie
 (2) ich habe weder eine gute noch eine schlechte Meinung über sie
 (3) ich habe eine schlechte Meinung über sie
- 113. Was halten sie von den Deutschen (in Deutschland)? Was für Menschen sind sie?**
 (1) ich habe eine gute Meinung über sie
 (2) ich habe weder eine gute noch eine schlechte Meinung über sie
 (3) ich habe eine schlechte Meinung über sie
- 113.b Was halten Sie von den Österreichern? Was für Menschen sind sie?**
 (1) ich habe eine gute Meinung über sie
 (2) ich habe weder eine gute noch eine schlechte Meinung über sie
 (3) ich habe eine schlechte Meinung über sie

114. Was meinen Sie: Wie verhalten sich die Ungarn in Ihrem Dorfe den deutschen Dorfbewohnern gegenüber?

- (1) sie verhalten sich positiv (2) sie verhalten sich weder positiv noch negativ
(3) sie verhalten sich negativ

114.b Was meinen Sie: Wie verhalten sich die Deutschen in Ihrem Dorfe den ungarischen Dorfbewohnern gegenüber?

- (1) sie verhalten sich positiv (2) sie verhalten sich weder positiv noch negativ
(3) sie verhalten sich negativ

115. Wie schätzen sie das ein: hat sich das Verhalten der Ungarn den Ungarndeutschen gegenüber in letzter Zeit verändert?

- (1) es hat sich gebessert (2) es hat sich nichts geändert (3) ist schlechter geworden

115.b Wie schätzen sie das ein: hat sich das Verhalten der Ungarndeutschen den Ungarn gegenüber in letzter Zeit verändert?

- (1) es hat sich gebessert (2) es hat sich nichts geändert (3) ist schlechter geworden

Subjektive Meinungen über die Zweisprachigkeit

Für wen trifft es ihrer Meinung nach zu, dass er/sie zweisprachig ist? Welchen Kriterien muss jemand entsprechen, um zweisprachig zu gelten? Ich mache einige Feststellungen und sie müssen nur sagen, ob sie damit einverstanden sind oder nicht.

116. Zweisprachig ist, wer in zwei Sprachen auf muttersprachlichem Niveau sprechen kann.

- (1) einverstanden (2) ich weiss es nicht genau (3) nicht einverstanden

117. Zweisprachig ist, wer zwei Sprachen, aber nicht unbedingt auf muttersprachlichem Niveau sprechen kann.

- (1) einverstanden (2) ich weiss es nicht genau (3) nicht einverstanden

118. Ein Zweisprachiger muss die andere Sprache nicht sprechen, er muß sie nur verstehen können.

- (1) einverstanden (2) ich weiss es nicht genau (3) nicht einverstanden

119. Zweisprachig ist, wer zwei Sprachen regelmäßig gebraucht

- (1) einverstanden (2) ich weiss es nicht genau (3) bin nicht einverstanden

120. Welche Sprache sollte der Kindergarten – ihrer Meinung nach – in Ihrem Dorf haben?

- (1) deutsch (2) zweisprachig (3) ungarisch

121. In welcher Sprache sollte der Unterricht in der Dorfschule bei Ihnen durchgeführt werden?

- (1) deutsch (2) zweisprachig (3) ungarisch

122. Hätte ihr Dorf eine Zeitung, in welcher Sprache sollte diese erscheinen?

- (1) deutsch (2) zweisprachig (3) ungarisch

123. Welche Schriftsteller mögen sie mehr?

- (1) die deutschen (2) alle beide gleich (3) die ungarischen

124. Welche Musik mögen sie mehr?

- (1) die deutsche (2) beide gleich (3) die ungarische

125. Welche Hymne steht ihnen näher?

- (1) die deutsche/österreichische (2) beide (deutsche/öst. +Ung) gleich (3) die ungarische

125.b. Kennen sie die Hymne der Ungarndeutschen?

- (1) ja (2) Nein

126. Gibt es im Dorf Kabel-Fernsehen?

- (1) ja (2) nein

127. In welcher Sprache wird gesendet?

- (1) deutsch (2) zweisprachig (3) ungarisch

127b. Wenn es kein gibt: wäre es gut, wenn es im Dorf Kabel-Fernsehen gäbe?

- (1) ja (2) nein

127c. In welcher Sprache sollte gesendet werden?

- (1) deutsch (2) zweisprachig (3) ungarisch

128. Schauen sie sich manchmal deutschsprachige Satelliten-Fernsehprogramme an (aus dem deutschsprachigen Ausland, wie z.B.: RTL, Sat1, Pro7, ORF...)?

- (1) ja (2) nein

129. Wenn ja, was für Programme schauen sie sich am liebsten an? [Krimis, Sport-, Musiksendungen, Zeichentrickfilme usw.; konkrete Titel können auch angegeben werden!]

Sport, Tagesaktuelle, Filme;

130. Wie oft schauen sie sich deutsche (Satelliten)-Tv- Programme an?

- (1) täglich (2) wöchentlich (3) monatlich (4) selten

131. Wie oft schauen sie sich die deutschsprachige Sendung „Unser Bildschirm“ an?

- (1) wöchentlich (2) monatlich 2-3mal (3) monatlich (4) selten (5) nie

132. Mögen sie diese Sendung?

- (1) ja (2) nein

133. Was für Themen würden sie hier gerne sehen?

134. Wie oft hören sie sich die Sendungen des Fünfkirchner deutschen Rundfunks an?

- (1) täglich (2) wöchentlich 2-3mal (3) monatlich 2-3mal

- (4) monatlich (5) selten (6) nie

134.b Wie oft hören Sie sich die Sendung „Gruß und Kuß“ an?

- (1) täglich (2) wöchentlich 2-3mal (3) monatlich 2-3mal
(4) monatlich (5) selten (6) nie

135. Mögen sie diese Radiosendungen?

- (1) ja (2) Nein

136. Über welche Themen würden sie hier gerne hören?

137. Abonnieren sie die deutschsprachige Zeitung der Ungarndeutschen „Neue Zeitung“?

- (1) ja (2) Nein

137.b Wenn sie sie nicht abonnieren, lesen sie die Neue Zeitung gelegentlich?

- (1) ja (wie oft)..... 1/2 Monat
(2) nein

137.c Abonnieren Sie andere deutschsprachige Zeitungen?

- (1) ja (welche?).....
(2) Nein

138. Wenn sie sie kennen, mögen sie die Neue Zeitung?

- (1) ja (2) Nein

139. Über welche Themen würden sie in den Minderheitenzeitungen gerne lesen?

140. In welcher Sprache sollen die Schilder der Institutionen im Dorf sein (Schule, Kindergarten, Bürgermeisteramt, Post, Medizinisches Zentrum, Bibliothek) ?

- (1) deutsch (2) zweisprachig (3) ungarisch

141. Welche Fahne soll an diesen Gebäuden gehisst sein?

- (1) die deutsche (2) beide (3) die ungarische

142. Welcher Fussballmannschaft drücken sie die Daumen, wenn Deutschland und Ungarn spielen?

- (1) der deutschen (2) beiden (3) der ungarischen (4) ich schaue nie Fussball

142.b Welcher Fussballmannschaft drücken sie die Daumen, wenn Österreich und Ungarn spielen?

- (1) der österreichischen (2) beiden (3) der ungarischen (4) ich schaue nie Fussball

143. Hat die Aussiedlung/Vertreibung ihre Familie getroffen?

- (1) Ja (wer wurde Ausgesiedelt, wohin?).....
(2) Nein

Román kérdőív

CHESTIONAR – 2003

*Kazetta száma: RoKh2003– <u>49.</u>
*Terepmunkás kódja: <u>AM</u>
*Felvétel ideje (év, hónap, nap): <u>2003. 11. 05.</u>
Felvétel helye: <u>KÉTEGYHÁZA</u>
Pályázat: NKFP 5/126/2001
dr. Bartha Csilla, ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4-7.
dr. Borbély Anna, MTA Nyelvtudományi Intézet, 1068 Budapest, Benczúr u. 33.
© A kérdőív másolása, terjesztése TILOS!

1. Vă spun'eț numele, uă nu? _____
2. Sexul: (1) = Bărbat (2) = Muiere
3. Ind'e v-aț născut?
 (1) = În sat/la Jula la ășpitari (2) = Altind'e în țară (3) = În străinătă'e
4. Cînd v-aț născut [numai anul]? 1973
- 4b. Tăt în sat aț trăiit? (1) = Da (2) = Nu (ind'e, cîț an): _____
5. Cîț an' aț învățat la școală?
 (1) = 1–8 glasă (ăltalános) (2) = 9–12 glasă (érettségi) (3) = școală superioară, facultate
6. Cîț an' aț învățat rîmân'est'e la școală? șani
- 6b. Ce lucrăț/ ce ocupație aveț? [dacă-i pensionar, întrebaț ce/ind'e a lucrăț, dar + să fie pus și că e în pensie de boală sau de vîrstă]

7. Ind'e lucrăț/învățaț amu? [Să srieti unde lucrează]
 (1) = nu lucru (2) = în sat (3) = în tătă zî mărg/vin la (Jula/Ciaba)
 (4) = numa vara lucru (5) = dăpart'e (sîmbată vin'e acasă)
 (6) = tare dăpart'e (nu în tătă săptămîna vin'e acasă)
8. Dă care beserică vă țîn'eț? [nu le înșiraț pe toate!]mmmm[Mh 1 = Kh 4, Mh 2 = Kh 5]
 (1) = Catolică (2) = Reformată (3) = Evanghelică (4) = ORTODOXĂ
 (5) = BAPTISTĂ (6) = Altceva _____
9. Cîț dă d'es umbლაț la beserică?
 (1) = niciodată (2) = la sărbători (3) = o dată-n lună
 (4) = în tătă săptămîna (5) = dă mai mult'e uări pă săptămîna
10. In biserică dă care vă țîn'eț în ce limbă să țîn'e selujba / serviciu?
 (1) = Rîmân'est'e (2) = Ungur'est'e (3) = În amîndăuă limbi

11. Ind'e v-aț învățat să vorbiț rîmân'êșt'e?

(1) = Acasă (2) = Ovodă/ișcoală (3) = Altind'e..... (4) = N'icări

12. Ind'e v-aț învățat să vorbiț unгурêșt'e?

(1) = Acasă (2) = Ovodă/ișcoală (3) = Altind'e..... (4) = N'icări

13. Dă ce cetățâniie/állampolgár sînt'eț dumn'evoașt'a?

(1) = Rîmân(ă) (2) = Ungur(oaie) (3) = Altceva _____

14. Dă ce NEMZETISÉG/naționalitate sînt'eț?

(1) = Rîmân(ă) (2) = Și rîmân(ă) și unгур(oaie) (3) Ungur(oaie)

15. Care-i limba mami/ANYANYELV a dumn'etali?

(1) = Rîmân(ă) (2) = Și rîmân(ă) și unгур(oaie) (3) Ungur(oaie)

16. Părinți dumn'etali sînt/or fost rîmân'?

(1) = Da, amîndoi (2) = Numa mama (3) = Numa tata

17. BUNICII or fost rîmân'?

(1) = Numa 1 (2) = Numa 2 (3) = Numa 3 (4) = Tăt 4

18. BĂRBATU/MUIÉREÉ ii/o fost rîmân(ă)?(1) Da, rîmân(ă) (2) Și rîmân(ă), și unгур(oaie) (3) Nu, unгур(oaie)
(4) N-am bărbat/muiére**19. Cît dă d'es meret la cultură, dacă iéște program rîmân'esc?**

(1) = niciodată (2) = rar (3) = dă mult'e uări (4) = tădauna

20. Sînt'eț membru în clubu rîmânesc dîn sat?

(1) = Da, îs ș-amu (2) = Da, am fost (3) = Nu (4) Nu iéște

21. Cît dă d'es méreț?(1) = niciodată (2) = o dată - dă tri uări pă an (3) = o dată-n lună
(4) = în tătă săptămîna (5) = dă mai mult'e uări pă săptămîna**22. Dumn'eta t'e fii rîmân(ă)?**

(1) = Da (2) = Și unгур(oaie) și rîmân(ă) (3) = Nu, unгур(oaie)

23. Dă ce vă țin'eț RÎMÂN/UNGUR? Aléjeț 1 dintră acélé ce vă înșir, care-s mai fontose/principale.

- (1) = Că părinți mnei îs rîmân'/unguri
 (2) = Că limba mami m-i limba rîmână/ungurească
 (3) = Că vorbăsc rîmân'êșt'e/ungurêște
 (4) = Că mă țin dă uoameñi d-aici/dă comunitate

24. Cam cît rîmân' trăiesc în țara asta?(1) = cît'eva sut'e (2) = cît'eva mii (3) = cît'eva zéci dă mii
(4) = cît'eva sut'e dă mii (5) = un milion uă mai mult (6) = Nu șt'u

25. Cam cât rîmân' trăiesc față dă unguri în satu nost?

- (1) = 100% (sută la sută) is rîmân' (2) = 90% (90 la sută) is rîmân' (3) = 80%
 (4) = 70% (5) = 50% (6) = nu șt'u
 (7) = Altăce.....

26. Aț fost în Rîmân'iié? (1) = Da (2) = Nu

27. Cînd aț fost mai pă urmă? Na a fost în Rouăni

28. Cînd aț fost, cită vréme aț petrecut acolo mai mult tăt într-una?

- (1) = 1 zî (2) = 2-6 zîle (3) = 1-3 săptămîni
 (4) = 1-2 luîni (5) = Mai mult

29. Dîr ce v-aț dus în Rîmân'iié? [Se pot alege mai multe!]

- (1) = la bold (2) = la n'amuri (3) = la kirándulás/várare (4) = la beserică/mănăstire
 (5) = la lucru (6) = la ișcoală (7) Dîr altăce: Na

30. În care limbă aț vorbit în Rîmân'iié?

- (1) = Rîmânéșt'e (2) = În amîndăuă (3) = Unguréșt'e (4) = Altceva Na

31. Cum i-aț întăles pă rîmân'ii dîn Rîmân'iié, daț-îm o notă/un jegy ca la ișcoală pă acéie cum i-aț întăles dă la 1 (mai rău/nu aț întăles n'îmic) pînă la 5 (care îi mai bun/tătătăt aț întăles)?

- (1) = 1 (2) = 2 (3) = 3 (4) = 4 (5) = 5 Na

Amu voi întreba, cu cine vorbiț rîmân'éșt'e și cu cine unгурéșt'e. Da' mă înteresază și acéie cât dă d'es vorbiț rîmân'éșt'e și unгурéșt'e. Dă pildă dacă voi întreba, în ce limbă vorbiț cu mama dumn'etali, vă rog să zîcet/să răspund'eț așé:

- Dacă numa rîmân'éșt'e vorbiț cu ea, să zîcet: Numa rîmân'éșt'e
- Dacă mai mult vorbiț cu ea rîmân'éșt'e, da' cînd și cînd vorbiț cu ea și unгурéșt'e, să zîcet: Mai mult rîmân'éșt'e
- Dacă p-o formă, tăt atîta vorbiț și rîmân'éșt'e cu ea ca și unгурéșt'e, să zîcet: Si rîmân'éșt'e și unгурéșt'e
- Dacă mai mult vorbiț cu ea unгурéșt'e, da' cînd și cînd vorbiț cu ea și rîmân'éșt'e, să zîcet: Mai mult unгурéșt'e
- Dacă numa unгурéșt'e vorbiț cu ea, să zîcet: Numa unгурéșt'e

32. În ce limbă vorbiț/aț vorbit cu mama?

- (1) = Numa rîmân'éșt'e R
 (2) = Mai mult rîmân'éșt'e Ru
 (3) = Și rîmân'éșt'e și unгурéșt'e R=U
 (4) = Mai mult unгурéșt'e Ur
 (5) = Numa unгурéșt'e U

33. În ce limbă vorbiț/aț vorbit cu tata?

- (1) = Numa rîmân'éșt'e R
 (2) = Mai mult rîmân'éșt'e Ru
 (3) = Și rîmân'éșt'e și unгурéșt'e R=U
 (4) = Mai mult unгурéșt'e Ur
 (5) = Numa unгурéșt'e U

34. **În ce limbă vorbiți/ați vorbit cu părinți lu mama (maica/taica)?**

- (1) = Numa rîmân'êșt'e **R**
 (2) = Mai mult rîmân'êșt'e **Ru**
 (3) = Și rîmân'êșt'e și ungurêșt'e **R=U**
 (4) = Mai mult ungurêșt'e **Ur**
 (5) = Numa ungurêșt'e **U** (6) = Nu i-am cunoscut **Ø**

35. **În ce limbă vorbiți/ați vorbit cu părinți lu tata (taica/maica)?**

- (1) = Numa rîmân'êșt'e **R**
 (2) = Mai mult rîmân'êșt'e **Ru**
 (3) = Și rîmân'êșt'e și ungurêșt'e **R=U**
 (4) = Mai mult ungurêșt'e **Ur**
 (5) = Numa ungurêșt'e **U** (6) = Nu i-am cunoscut **Ø**

36. **În ce limbă vorbiți/ați vorbit cu fratele/frați uă sora/surorile duma'etali?**

- (1) = Numa rîmân'êșt'e **R**
 (2) = Mai mult rîmân'êșt'e **Ru**
 (3) = Și rîmân'êșt'e și ungurêșt'e **R=U**
 (4) = Mai mult ungurêșt'e **Ur**
 (5) = Numa ungurêșt'e **U** (6) = Nu am fraț/surori **Ø**

37. **În ce limbă vorbiți/ați vorbit cu bărbatu/muiéer?**

- (1) = Numa rîmân'êșt'e **R**
 (2) = Mai mult rîmân'êșt'e **Ru**
 (3) = Și rîmân'êșt'e și ungurêșt'e **R=U**
 (4) = Mai mult ungurêșt'e **Ur**
 (5) = Numa ungurêșt'e **U** (6) = Nu am bărbat/muiére **Ø**

38. **În ce limbă vorbiți cu pruncu/pruncii?**

- (1) = Numa rîmân'êșt'e **R**
 (2) = Mai mult rîmân'êșt'e **Ru**
 (3) = Și rîmân'êșt'e și ungurêșt'e **R=U**
 (4) = Mai mult ungurêșt'e **Ur**
 (5) = Numa ungurêșt'e **U** (6) = Nu am prunc(i) **Ø**

38b. **În ce limbă vorbiți cu pruncu/pruncii pînă ce nu s-or dus la ovodă/ișcoală?**

- (1) = Numa rîmân'êșt'e **R**
 (2) = Mai mult rîmân'êșt'e **Ru**
 (3) = Și rîmân'êșt'e și ungurêșt'e **R=U**
 (4) = Mai mult ungurêșt'e **Ur**
 (5) = Numa ungurêșt'e **U** (6) = Nu am prunc(i) **Ø**

38c. **În ce limbă vorbiți cu pruncu/pruncii dîpă ce s-or dus la ovodă/ișcoală?**

- (1) = Numa rîmân'êșt'e **R**
 (2) = Mai mult rîmân'êșt'e **Ru**
 (3) = Și rîmân'êșt'e și ungurêșt'e **R=U**
 (4) = Mai mult ungurêșt'e **Ur**
 (5) = Numa ungurêșt'e **U** (6) = Nu am prunc(i) **Ø**

39. În ce limbă vorbiți cu n'epotu/n'epoți?

(1) = Numa rîmân'êșt'e	R	
(2) = Mai mult rîmân'êșt'e	Ru	
(3) = Și rîmân'êșt'e și unгурêșt'e	R=U	
(4) = Mai mult unгурêșt'e	Ur	
(5) = Numa unгурêșt'e	U	(6) = Nu am n'epot/n'epoț Ø

40. În ce limbă vorbiți cu dascălii rîmân' dacă vă întîlniți cu ii astăzi?

(1) = Numa rîmân'êșt'e	R	
(2) = Mai mult rîmân'êșt'e	Ru	
(3) = Și rîmân'êșt'e și unгурêșt'e	R=U	
(4) = Mai mult unгурêșt'e	Ur	
(5) = Numa unгурêșt'e	U	(6) = Nu am avut așe dascăli Ø

41. În ce limbă vorbiți cu popa/predicatoru dîn biserică ind'e umblat?

(1) = Numa rîmân'êșt'e	R	
(2) = Mai mult rîmân'êșt'e	Ru	
(3) = Și rîmân'êșt'e și unгурêșt'e	R=U	
(4) = Mai mult unгурêșt'e	Ur	
(5) = Numa unгурêșt'e	U	(6) = Nu umblu la beserică Ø

42. În ce limbă vorbiți la beserică înaiint'e și dîpă sclujbă/serviciu cu ceilalți rîmân'?

(1) = Numa rîmân'êșt'e	R	
(2) = Mai mult rîmân'êșt'e	Ru	
(3) = Și rîmân'êșt'e și unгурêșt'e	R=U	
(4) = Mai mult unгурêșt'e	Ur	
(5) = Numa unгурêșt'e	U	(6) = Nu umblu la beserică Ø

43. În ce limbă vorbiți cu vecin'ii rîmân'?

(1) = Numa rîmân'êșt'e	R	
(2) = Mai mult rîmân'êșt'e	Ru	
(3) = Și rîmân'êșt'e și unгурêșt'e	R=U	
(4) = Mai mult unгурêșt'e	Ur	
(5) = Numa unгурêșt'e	U	(6) = Nu am Ø

44. În ce limbă vorbiți cu uărtacii/cunoscuți rîmân'?

(1) = Numa rîmân'êșt'e	R	
(2) = Mai mult rîmân'êșt'e	Ru	
(3) = Și rîmân'êșt'e și unгурêșt'e	R=U	
(4) = Mai mult unгурêșt'e	Ur	
(5) = Numa unгурêșt'e	U	(6) = Nu am Ø

45. Dacă sînt'eți cu uărtacii/cunoscuți rîmân' și îi întră dumn'evoaștă on unгур cum vorbiți?

(1) = Numa rîmân'êșt'e	R
(2) = Mai mult rîmân'êșt'e	Ru
(3) = Și rîmân'êșt'e și unгурêșt'e	R=U
(4) = Mai mult unгурêșt'e	Ur
(5) = Numa unгурêșt'e	U

46. **În ce limbă vorbiți la casa satului cu acela care lucră acolo și îi rămân?**

- (1) = Numa rămân'êșt'e **R**
 (2) = Mai mult rămân'êșt'e **Ru**
 (3) = Și rămân'êșt'e și unгурêșt'e **R=U**
 (4) = Mai mult unгурêșt'e **Ur**
 (5) = Numa unгурêșt'e **U** (6) = Nu iéște rămân' **Ø**

47. **În ce limbă vorbiți cu uărtacii dî la lucru care-s rămân'î?**

- (1) = Numa rămân'êșt'e **R**
 (2) = Mai mult rămân'êșt'e **Ru**
 (3) = Și rămân'êșt'e și unгурêșt'e **R=U**
 (4) = Mai mult unгурêșt'e **Ur**
 (5) = Numa unгурêșt'e **U** (6) = Nu iéște rămân' **Ø**

48. **În ce limbă vorbiți cu boldașu rămân la bold?**

- (1) = Numa rămân'êșt'e **R**
 (2) = Mai mult rămân'êșt'e **Ru**
 (3) = Și rămân'êșt'e și unгурêșt'e **R=U**
 (4) = Mai mult unгурêșt'e **Ur**
 (5) = Numa unгурêșt'e **U** (6) = Nu iéște rămân' **Ø**

49. **Aț avut cîndva ceva problemă dirt' acéie că doctoru nu șt'i rămân'êșt'e?**

- (1) = Da (2) = Nu

50. **Dacă la Jula, uă la Ciaba vă-nfln'îț cu un rămân dîn sat, în ce limbă vorbiți?**

- (1) = Numa rămân'êșt'e **R**
 (2) = Mai mult rămân'êșt'e **Ru**
 (3) = Și rămân'êșt'e și unгурêșt'e **R=U**
 (4) = Mai mult unгурêșt'e **Ur**
 (5) = Numa unгурêșt'e **U** (6) = Nu vorbăsc cu n'imé **Ø**

51. **În ce limbă vorbiți la clubu rămân'esc? [Mh = 52]**

- (1) = Numa rămân'êșt'e **R**
 (2) = Mai mult rămân'êșt'e **Ru**
 (3) = Și rămân'êșt'e și unгурêșt'e **R=U**
 (4) = Mai mult unгурêșt'e **Ur**
 (5) = Numa unгурêșt'e **U** (6) = Nu umblu **Ø**

52. **În ce limbă vă visaț? [Mh = 51]**

- (1) = Numa rămân'êșt'e **R**
 (2) = Mai mult rămân'êșt'e **Ru**
 (3) = Și rămân'êșt'e și unгурêșt'e **R=U**
 (4) = Mai mult unгурêșt'e **Ur**
 (5) = Numa unгурêșt'e **U** (6) = Nu mă visaț **Ø**

53. **În ce limbă vă rugaț acasă?**

- (1) = Numa rămân'êșt'e **R**
 (2) = Mai mult rămân'êșt'e **Ru**
 (3) = Și rămân'êșt'e și unгурêșt'e **R=U**
 (4) = Mai mult unгурêșt'e **Ur**
 (5) = Numa unгурêșt'e **U** (6) = Nu mă rog **Ø**

54. În ce limbă anumăraț ban'ii?

- (1) = Numa rîmân'êșt'e R
 (2) = Mai mult rîmân'êșt'e Ru
 (3) = Și rîmân'êșt'e și unгурêșt'e R=U
 (4) = Mai mult unгурêșt'e Ur
 (5) = Numa unгурêșt'e U

55. În ce limbă suduiiț?

- (1) = Numa rîmân'êșt'e R
 (2) = Mai mult rîmân'êșt'e Ru
 (3) = Și rîmân'êșt'e și unгурêșt'e R=U
 (4) = Mai mult unгурêșt'e Ur
 (5) = Numa unгурêșt'e U (6) = Nu am sucuit Ø

Amu vă rog să daț notă/jegy dî la 5 pînă la 1, ca la ișcoală, pă acélé ce vă-ntreb! 5: îi cel mai bun, 4: îi bun, 3: îi mijlociu, 2: îi abd'é, 1: îi cel mai rău

56. Cît dă bin'e înțălêjeț dacă cit'iț on uișag rîmân'êșt'e?

- (1) = 1 (2) = 2 (3) = 3 (4) = 4 (5) = 5

57. Cît dă bin'e înțălêjeț dacă cit'iț on uișag unгурêșt'e?

- (1) = 1 (2) = 2 (3) = 3 (4) = 4 (5) = 5

58. Ce créd'eț, cît dă bin'e st'iț vorbi limba rîmână dîn T'it'ihaz?

- (1) = 1 (2) = 2 (3) = 3 (4) = 4 (5) = 5

59. Ce créd'eț, cît dă bin'e st'iț vorbi limba rîmână dîn Rîmânié/literară?

- (1) = 1 (2) = 2 (3) = 3 (4) = 4 (5) = 5

60. Ce créd'eț, cît dă bin'e st'iț vorbi unгурêșt'e?

- (1) = 1 (2) = 2 (3) = 3 (4) = 4 (5) = 5

61. Cum vă place mai tare să vorbiț? [Numai dintre acestea poate alege!]

- (1) = rîmân'êșt'e (2) = rîmân'êșt'e și unгурêșt'e (3) = unгурêșt'e

62. În care limbă vorbiț mai mult? [Numai dintre acestea poate alege!]

- (1) = rîmân'êșt'e (2) = rîmân'êșt'e și unгурêșt'e (3) = unгурêșt'e

63. În care limbă cit'iț mai mult? [Numai dintre acestea poate alege!]

- (1) = rîmân'êșt'e (2) = cam p-o formă rîmân'êșt'e/unгурêșt'e (3) = unгурêșt'e

64. În care limbă scriieț mai mult?

- (1) = rîmân'êșt'e (2) = cam p-o formă rîmân'êșt'e/unгурêșt'e (3) = unгурêșt'e

65. Ce créd'eț, care-i mai mîndră: limba rîmână dîn T'it'ihaz, uă limba rîmână dîn Rîmân'iié?

- (1) = Chitighaz (2) = Rîmîn'iié (3) = Amîndoauă (4) = Nu șt'u

66. Ce cred'eți, care-i mai dă folos: limba rîmână din T'it'ihaz, uă limba rîmână din Rîmân'iié?

(1) = Chitighaz (2) = Rîmîn'iié (3) = Amîndoauă (4) = Nu șt'u

67. Ce cred'eți, care-i mai gré: limba rîmână din T'it'ihaz, uă limba rîmână din Rîmân'iié?

(1) = Chitighaz (2) = Rîmîn'iié (3) = Amîndoauă (4) = Nu șt'u

68. Dă care limbă vă place mai tare: limba rîmână din T'it'ihaz uă limba rîmână din Rîmân'iié?

(1) = Chitighaz (2) = Rîmîn'iié (3) = Amîndoauă (4) = Nu șt'u

69. Ce cred'eți, care-i mai mîndră: limba rîmână uă limba ungurească?

(1) = Rîmână (2) = Ungurească (3) = Amîndoauă (4) = Nu șt'u

70. Ce cred'eți, care-i mai dă folos: limba rîmână uă limba ungurească?

(1) = Rîmână (2) = Ungurească (3) = Amîndoauă (4) = Nu șt'u

71. Ce cred'eți, care-i mai gré: limba rîmână uă limba ungurească?

(1) = Rîmână (2) = Ungurească (3) = Amîndoauă (4) = Nu șt'u

72. Dă care limbă vă place mai tare, limba rîmână uă limba ungurească?

(1) = Rîmână (2) = Ungurească (3) = Amîndoauă (4) = Nu șt'u

73. Iéste în T'it'ihaz uom cînd vorbêșt'e rîmân'êșt'e zíce și cît-o voarbă ungurească, ce părere ai dumn'eta dăspră asta?

(1) = Îi bin'e (2) = Nu-i bin'e (3) = Nu șt'iu

74. Iéste care în T'it'ihaz cînd vorbêșt'e rîmân'êșt'e folosêșt'e tare mult'e voarbe ungureșt', ce părere ai dumn'eta dăspră asta?

(1) = Îi bin'e (2) = Nu-i bin'e (3) = Nu șt'iu

74b. Noi în T'it'ihaz cînd vorbim rîmân'êșt'e voarbilé le împrumutăm din limba ungurească, și nu din limba din Rîmân'iié, dă pildă aici zicem BET'AG și nu zicem BOLNAV ca în Rîmân'iié, ce părere ai dumn'eta dăspră asta?

(1) = Îi bin'e (2) = Nu-i bin'e (3) = Nu șt'iu

75. În alt'e țări din lume cu limba rîmână mai ușor t'e înțălej cu ceilalț uoameni ca și cu limba ungurească, așé cred'eți și dumnevoastă uă nu?

(1) Da, și io așé cred (2) Nu șt'iu (3) Nu, nu cred că-i așé

76. După păréré dumn'etali, în T'it'ihaz mai puțîn vorbăsc rîmân'êșt'e TÎNĂRII dicit BĂTRÎN'II?

(1) = Da (2) = Tăt înt-on t'ip vorbăsc (3) = Nu

77. După păréré dumn'etali, în T'it'ihaz mai bine vorbăsc rîmân'êșt'e BĂTRÎN'II dicit TÎNĂRII?

(1) = Da (2) = Tăt înt-on t'ip vorbăsc (3) = Nu

78. După părere dumn'etali, în T'it'ihaz mai bine vorbăsc rîmân'êst'e aciié care umblă la BESÉRICĂ dicit aciié care nu umblă?

(1) = Da (2) = Tăt înt-on t'ip vorbăsc (3) = Nu

79. După părere dumn'etali, în T'it'ihaz mai mult vorbăsc rîmân'êst'e aciié care umblă la BESÉRICĂ dicit aciié care nu umblă?

(1) = Da (2) = Tăt înt-on t'ip vorbăsc (3) = Nu

80. După părere dumn'etali, în T'it'ihaz mai puțin vorbăsc rîmân'êst'e BĂRBAȚI dicit MUIERILÉ?

(1) = Da (2) = Tăt înt-on t'ip vorbăsc (3) = Nu

81. După părere dumn'etali, în T'it'ihaz mai bine vorbăsc rîmân'êst'e MUIERILÉ dicit BĂRBAȚI?

(1) = Da (2) = Tăt înt-on t'ip vorbăsc (3) = Nu

82. După părere dumn'etali, în T'it'ihaz care săt'én vorbăsc mai MÎNDRU rîmân'êst'e?
[Dacă îl pomenesc pe popa ortodox, accentuați că e vorba de săteni, și întrebați de alți săteni.]

bătrnii

83. După părere dumn'etali, în T'it'ihaz care săt'én vorbăsc mai MÎNDRU ungurêst'e ?

frânii

84. După părere dumn'etali, în T'it'ihaz sînt rîmân' care NU VORBĂSC rîmân'êst'e?

(1) Da, ciîne: (2) Nu sînt

85. După părere dumn'etali, în T'it'ihaz sînt rîmân' care NU VORBĂSC ungurêst'e?

(1) Da, ciîne: *egzet isuen, ari Româniabse*
fat / a pap. feles'ge / (2) Nu sînt

Vă spun cît'eva lucruri, dumn'eta spuîne că: și dumn'eta ieșt' dă păréré asta, uă ai altă păréré.

86. Pruncii rîmân' tra' să să învêțe să vorbăscă rîmân'êst'e.

(1) = Da, și io așe gînd'esc (2) = Nu așe gîndesc

87. O fată/ficior rîmân(ă) dîn sat tra' să să mărit'e/însoare dîpă on ficior/o fată rîmân(ă) dîn sat.

(1) = Da, și io așe gînd'esc (2) = Nu așe gîndesc

88. Dacă o fată/on ficior să mărită/ însoară c-o(n) ungur(oaie) pruncii n-or mai vorbi rîmân'êst'e.

(1) = Da, și io așe gînd'esc (2) = Nu așe gîndesc

89. Limba rîmână cu vrémé nu a mai fi vorbită în sat, și tăt or vorbi numa ungurêst'e.

(1) = Da, și io așe gînd'esc (2) = Nu așe gîndesc

90. **Îi fontos/important să șt'im rîmân'êșt'e, dacă vrem să n'e țin'em dă cultura rîmân'ască.**
 (1) = Da, și io așe gînd'esc (2) = Nu așe gîndesc
91. **Îi fontos/important să șt'im rîmân'êșt'e, dacă vrem să rămînă în sus rîmân'ii dîn Ungarie.**
 (1) = Da, și io așe gînd'esc (2) = Nu așe gîndesc
92. **În țara asta rîmâni-s dăsprețuit.**
 (1) = Da, și io așe gînd'esc (2) = Nu așe gîndesc
93. **Aț auzit dă léje pântru minorităț/kisebbségi törvény?**
 (1) = Da (2) = Nu
94. **Ce gînd'it, léje asta ajută ca rîmân'ii dîn Ungarie să-și păstreze limba rîmână?**
 (1) = Da (2) = Nu
95. **Amu-s zéce an' în sat mai mult or vorbit rîmân'êșt'e?**
 (1) = Da (2) = Nu
96. **După păréré dumn'etali, ce ar trăbui să facem ca în T'it'ihaz să fie păstrată și pă mai dăpart'e limba rîmână?** *Să vorbim mult.*
-
97. **În 2001, la NÉPSZÁMLÁLÁS/(recensămînt) ce răspuns aț dat cînd v-o întreat că ce cetățânie/ÁLLAMPOLGÁRSÁG aveț? [Nu citiț răspunsurile!]**
 (1) = Rîmân (2) = Ungur (3) = Nu-m aduc amint'e
98. **În 2001, la NÉPSZÁMLÁLÁS/recensămînt ce răspuns aț dat cînd v-o întreat că dă ce naționalitate/nație/NEMZETISÉG sint'eț? [Nu citiț răspunsurile!]**
 (1) = Rîmân (2) = Ungur (3) = Nu-m aduc amint'e
99. **În 2001, la NÉPSZÁMLÁLÁS/recensămînt ce răspuns aț dat cînd v-o întreat că care este limba maternă/ANYANYELV? [Nu citiț răspunsurile!]**
 (1) = Rîmân (2) = Ungur (3) = Nu-m aduc amint'e
100. **După păréré dumn'evoaștă, cine ști doauă limbi îi bin'e dă iel, uă îi rău?**
 (1) = Îi bin'e (2) = Îi tătuna (3) = Îi rău
101. **S-o înfîmplat cu dumn'eta așe că ai vorbit rîmân'êșt'e, și ciñeva o zîs că să nu vorbeșt' rîmân'êșt'e?**
 (1) = Niciodată (2) = Rar (3) = D'es
102. **S-o înfîmplat cu dumn'eta așe că ai vorbit unгурêșt'e, și ciñeva o zîs că să nu vorbeșt' unгурêșt'e?**
 (1) = Niciodată (2) = Rar (3) = D'es

103. S-o-nîmplat cu dumîeta că cineva o zis cînd ai vorbit rîmâneș'te că **BESZÉLJ MAGYARUL, MERT MAGYAR KENYERET ESZEL?**

(1) = Niciodată (2) = Rar (3) D'es

104. Ce păreere aveț dă mn'euțî dîn Alété/Ce uoamin' is ii?

(1) = Am păreere bună (2) N-am păreere nici bună, nici ré (3) = Am păreere ré

105. Ce păreere aveț dă tăuuțî dîn Ciaba/Ce uoamin' is ii?

(1) = Am păreere bună (2) N-am păreere nici bună, nici ré (3) = Am păreere ré

106. Ce păreere aveț dă rîmân'ii dîn sat/Ce uoamin' is ii?

(1) = Am păreere bună (2) N-am păreere nici bună, nici ré (3) = Am păreere ré

107. Ce păreere aveț dă țigan'ii dîn sat/Ce uoamin' is ii?

(1) = Am păreere bună (2) N-am păreere nici bună, nici ré (3) = Am păreere ré

108. Ce păreere aveț dă ungerii dîn sat/Ce uoamin' is ii?

(1) = Am păreere bună (2) N-am păreere nici bună, nici ré (3) = Am păreere ré

109. Ce păreere aveț dă bulgarii/Ce uoamin' is ii?

(1) = Am păreere bună (2) N-am păreere nici bună, nici ré (3) = Am păreere ré

110. Iéste în sat uoamini care dă prunci mici nu aud, is surz dîn naș're?

(1) Da (2) Nu ș't'u (3) Nu

111. Cunoaș'teț oameni surz?

(1) Da (2) Nu

112. Ce păreere aveț dă surz/Ce uoamin' is ii?

(1) = Am păreere bună (2) N-am păreere nici bună, nici ré (3) = Am păreere ré

113. Ce păreere aveț dă rîmân'ii dîn Rîmânié/Ce uoamin' is ii?

(1) = Am păreere bună (2) N-am păreere nici bună, nici ré (3) = Am păreere ré

114. Ce păreere aveț în țara asta la ungeri le pare bine pă rîmân uă le pare rău pă rîmân?

(1) Le pare bine pă rîmân (2) Nici bine, nici rău (3) Le pare rău pă rîmân

115. Ce păreere aveț în țara asta s-o ș'imbat păreré ungerilor dă rîmân, uă nu?

(1) Da, au mai bună păreere ca mai dămurt (2) Nu s-o-ș'imbat nimic
(3) Astăz au și mai ré păreere

Ce créd'eț, dă cin'e să poat'e spun'e că **vorbeș'te două limbi/ii kétnyelvú?** Cum tra' să ș't'ie cin'eva două limbi să avem dreptul să zicem că vorbeș'te două limbi/ii kétnyelvú? Io zic ceva dumn'eta spui DA: dacă așé crez că-i d'irept, uă NU: dacă nu crez că-i așé.

116. Care îi KÉTNYELVŰ: trabă să ș't'ie așé dă bin'e două limbi ca și cum ar ave două limbi materne/ca două ANYANYELV?

(1) = Da (2) = Nu ș't'u (3) Nu

117. Care îi KÉTNyelvű nu trabă să șt'ie două limbi ca și dacă ar avé două limbi materne/ca două ANYANYELV?

(1) = Da (2) = Nu șt'u (3) Nu

118. Care îi KÉTNyelvű nu trabă să șt'ie să vorbască limba a două, numa s-o înțaleagă?

(1) = Da (2) = Nu șt'u (3) Nu *sti*

119. Care îi KÉTNyelvű folosés'te răgulat/in tătă zî două limbi?

(1) = Da (2) = Nu șt'u (3) Nu

mmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmmm (Mh= 136-)

120. În ce limbă ar trăbui să învăț pruncii la ovodă?

(1) = Rîmâneș'te (2) = Și rîmâneș'te și unguréș'te (3) = Unguréș'te

121. Cum ar fi mai biîne să învăț pruncii la ișcoală?

(1) = Rîmâneș'te (2) = Și rîmâneș'te și unguréș'te (3) = Unguréș'te

122. Dacă ar fi on uișag al T'it'ibazului, în care limbă ar trăbui să fie scris?

(1) = În limba rîmână (2) = Și rîmâneș'te și unguréș'te (3) = Unguréș'te

123. Care scriitori vă plac mai tare?

(1) = Cei rîmân (2) = Și cei rîmân și cei unguri p-o formă (3) = Cei unguri

124. Care muzică vă place mai tare?

(1) = Cé rîmânească (2) = Amîndoaă p-o formă (3) = Cé ungrească

125. Care himnus v-i mai aproape dă suflet?

(1) = Himnusu rîmânesc (2) = Amîndoaă p-o formă (3) = Himnusu ungresec

126. Iéste în sat KÁBEL TV?

(1) = Da (2) = Nu

127. Dacă da: în ce limbă is ádașurilé?

(1) = Rîmâneș'te (2) = Și rîmâneș'te și unguréș'te (3) = Unguréș'te

127b. Dacă nu iéste KÁBEL TÉVÉ: ar fi biîne dac-ar fi în sat?

(1) = Da (2) = Nu

127c. In care limbi ar trăbui să fie ádașurilé?

(1) = Rîmâneș'te (2) = Și rîmâneș'te și unguréș'te (3) = Unguréș'te

128. Aș sucuiit să vă uitaș la TV dîn Rămînie?

(1) = Da (2) = Nu

129. La care program vă uitați?

muzică

143. O fost în anu aiesta, în ianuarie, la bobot'ază popa să vă sfințască casa?
 (1) = Da (2) = Nu
144. Trăiește în sat rîmân' (nu unguni) vin'îț dîn Rîmân'iié?
 (1) = Da (2) = Nu (3) = Nu șt'u
145. Dacă zice da: Cam cît'e familii?
 (1) = cam 10 (2) = cam 20 (3) = cam 50 (4) = cam 100
146. Vorbăsc ii rîmân'êșt'e cu rîmân'ii dîn sat?
 (1) = Da (2) = Nu (3) = Nu șt'u
147. În T'it'ihaz păstrează ii că-s rîmân', țin la cultura rîmână?
 (1) = Tare (2) = Oleacă (3) = Nu, să ungunezază iut'e (4) = Nu șt'u
148. Ce părere au ii dă limba noastră rîmân'ască dîn sat?
 (1) = Nu zîc n' imic (2) = Nu le place cum vorbim
 (3) = Rîd dă noi (4) = Nu șt'u
149. Pruncii lor în care ișcoală umblă
 (1) = a lu cei mai mult la ișcoala rîmân'ască (2) = pă jumătat'e la ișcoala rîmân'ască pă jumătat'e la cea ungunescă (3) = a lu cei mai mult la ișcoala ungunescă, (4) = Nu șt'u
150. Rîmân'ii vin'îț dîn Rîmân'iié n'e ajută să vorbim mai mult rîmân'êșt'e?
 (1) = Da (2) = Nu (3) = Nu șt'u
151. Rîmân'ii vin'îț dîn Rîmân'iié n'e ajută să vorbim mai bin'e rîmân'êșt'e?
 (1) = Da (2) = Nu (3) = Nu șt'u

Romani kérdőív

0KÉRDŐÍV – 2003

*Kazetta száma: CiMtúr2003–56.
*Terepmunkás kódja (két betű): KA
*Felvétel ideje (év, hónap, nap): 2004. 08. 30.
Felvétel helye és nyelve: Mezőtúr (MTÚR) - ROMANI –
Pályázat: NKFP 5/126/2001 dr. Bartha Csilla, ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/a. dr. Borbély Anna, MTA Nyelvtudományi Intézet, 1068 Budapest, Benczúr u. 33.
© A kérdőív másolása, terjesztése TILOS!

I. ÁLTALÁNOS RÉSZ

1. Neve: [kérdezzen rá, hogy meg kívánja-e mondani a nevét]:

.....

Tyo anav: (Push opral, hoj kamel te phenel pesko anav?):

.....

2. Neme: (1) Női (2) Férfi
So san: (1) zhuvlyi (2) mursh

3. Hol született?

1) Ott, ahol él (v. a környékbeli város kórházában)

2) Máshol Magyarországon

(3) Külföldön

Kaj rakhadylan?

(1) Kothe kaj trajos (v. na dur ande varisave foroske nasvalengo kher)

(2) Kaver thaneste ando Ungricko them

(3) Ando strejuno them

4. Mikor született? [évszám elég]

Kana arakhaylan? (bersh dosta si)..... 1946

- 4b. Mindig a településen élt?

(1) igen (2) ha nem, hány évig?

Sagda ando foro beshesas?

(1) haj (2) Tena, sode bersh 50 éve

5. *Milyen iskolákat végzett?*

- (1) 1-8 osztály (alapfok) (2) 9-12 osztály (érettségi)
 (3) Felsőfokú (főiskola, egyetem)

Soske skoli situ?

- P.o. (1) 1-8 klasso (telutnyi) (2) 9-12 klasso (mashkarutnyi)
 (3) oprunyi shkola (oprunyi, univerziteto)

6. *Hány évet tanult olyan iskolában, ahol tanították a cigány nyelvet?.....*

Sode bersh sitylan andej kasavi shkola, kaj sityarenas e romanyi shkib?

6b. *Mi a foglalkozása? [Ha nyugdíjas vagy munkanélküli, beírni, mi volt a foglalkozása]*

Soski butyi keres [te si bibutyako/bibutyaki + te avel andre iskirime so sas lengi butyi/profesija]?

7. *Hol dolgozik/tanul jelenleg? [beírni a nevét!]*

- (1) nem dolgozom (2) Mezőúton (3) ingázik naponta (4) időnyyszerűen dolgozik
 (5) hétvégeken jár haza (6) ritkábban jár, mint hetente haza

Kaj keres butyi/sityos akanak? [andre iskirime!] *nyugdíjas*

- (1) chi kerav butyi (2) ando foro (3) sezonalno butyi kerav
 (5) pel kurkesko agor phirav khere (6) unyivar phirav khere, na sako kurko

8. *Milyen vallású?*

- (1) katolikus (2) református (3) evangélikus
 (4) görögkeleti/pravoszláv/ortodox (5) baptista (6) egyéb.....

Sosko pattypipe situ?

- (1) katolikusho (2) reformatusho (3) evangelikusho (4)
 (5) bahtistha (6) kaver.....

9. Milyen gyakran jár templomba?

- (1) soha (2) csak a nagyobb ünnepekkor /félévente (3) havonta
(4) hetente (5) hetente többször

Sodivar phires andej khangeri?

- (1) chikana (2) feri kana bare dyesa si/sako dopash bersh (3) sako shon
(4) sako kurko (5) sako kurko unyivar

10. Milyen nyelvű szertartásra jár?

- (1) cigány nyelvű (2) magyar nyelvű (3) mindkettő

Pe sosko sunto vorbipe phires?

- (1) romano (2) ungricko (3) seleduj

11. Hol tanult meg cigányul beszélni?

- (1) otthon (2) óvoda/iskola (3) később.....(4) sehol

Kaj sityilan romanes(te vorbis)?

- (1) khere (2) shavorengi bar/shkola (3) maj palal(4) chikaj

12. Hol tanult meg magyarul beszélni?

- (1) otthon (2) óvoda/iskola (3) később.....(4) sehol

Kaj sityilan ungrika (te vorbisares)?

- (1) khere (2) shavorengi bar/shkola (3) maj palal(4) chikaj

13. Milyen állampolgárságú?

- (1) cigány (2) magyar (3) egyéb.....

Soske startosko/statoski san?

- (1) romano (2) ungricko (3) kaver.....

14. Milyen nemzetiségűnek tartja magát?

- (1) cigány (2) cigány és magyar (3) magyar

Soska nacijako/nacijaki san?

- (1) romano (2) romano taj ungricko (3) kaver

15. Mi az anyanyelve?

- (1) cigány (2) cigány és magyar (3) magyar

So si tyi daki shib?

- (1) romanyi (2) romanyi taj ugricko (3) ugricko

16. Szülei cigányok (voltak)?

- (1) igen, mindketten (2) csak az anyám (3) csak az apám

Tyo dad taj tyi dej roma si(sas)?

- (1) haj, seleduj zhene (2) feri muri dej (3) feri muro dad

17. Nagyszülei közül hányan voltak cigányok? (1) 0-1 (2) 2 (3) 3 (4) 4**Mashkar type papura taj mami, sode zhene sas rom?**

- (1) 0-1 (2) 2 (3) 3 (4) 4

18. Házastársa cigány?

- (1) igen, cigány (2) cigány és magyar (3) nem, magyar (4) nincs házastársa

Tyi romnyi/tyo rom rom si?

- (1) haj, rom si (2) rom taj gazho si (3) na, gazho si (4) najma ramnyi/rom

19. Részt szokott-e venni a településen vagy máshol tartott cigány rendezvényeken?

- (1) soha (2) ritkán (3) gyakran (4) mindig

Sityilan te zhas pe romane programura, save ande tyo foro si?

- (1) chikana (2) unyivar (3) butivar (4) sagda

20. Tagja-e a helybeli cigány klubnak?

- (1) Igen, tagja vagyok (2) Tagja voltam (3) Nem (4) Nincs ilyen klub

Phires andel forosko romano kubo?

- (1) Na, chi phirav (2) Phirdom (3) na (4) naj kasavo klubo

21. Milyen gyakran jár ide?

(1) soha (2) 1-3-szor évente (3) havonta (4) hetente (5) hetente többször

Sodivar phires kathe?

(1) chikana (2) 1-3-var jekh bersh (3) sako shon (5) unyivar sako kurko

22. Ön tehát cigánynak érzi magát?

(1) igen (2) cigány is, magyar is (3) nem, magyar vagyok

Tu atunchi romeske hatyarestu?

(1) haj (2) vi rom, vi ungro (3) na, ungro som

23. Mitől érzi magát cigánynak/magyarinak? [Olvassa fel 1-4-ig és az adatközlő

válasszon ki egyet közülük!]

- (1) Szüleim miatt
- (2) Mert ez az anyanyelvem
- (3) Mert ezen a nyelven beszélek
- (4) Mert chhez a közösséghez tartozom

Katha soste hatyarestu romeske/ungroske? (Ginav opre kathar o jekh zhi kaj le shtar taj te alosarel peske jekh mashkar lende!)

- (1) Anda muri dej haj dad
- (2) Ke, kadi si mura daki shib
- (3) Ke, pe kadi shib vorbisarav
- (4) Ke, mashkar le rom inkravma

24. Mekkora becsüli a magyarországi cigányok összlétszámát?

(1) néhány száz (2) néhány ezer (3) néhány tízezer (4) néhány százezer
(5) millió vagy annál több (6) Nem tudom

So gindisares, sode rom beshen ando Ungricko them?

- (1) unyi shela (2) unyi miji (3) unyi desh miji (4) unyi shel miji
- (5) milliovo vaj maj but (6) chi zhanav

25. Mi a cigányok aránya a településen a magyarokhoz képest?

- (1) 100% cigány (2) 90%-ban cigány (3) 80%-ban cigány.. (4) 70% cigány
 (5) 50% cigány (6) nem tudom (7) Egyéb:.....

Sode zhenen sikaven le rom kaj le ungrura ande tyo foro?

- (1) 100% rom (2) 90% rom (3) 80% rom (4) 70% rom
 (5) 50% rom (6) chi zhanav (7) kaver 15%

26. Járt-e már Romániában hosszabb vagy rövidebb ideig? (1) Igen (2) Nem**Sanas aba ando Laxicko them pe maj lungo vaj pe maj skurto vrama?**

- (1) Haj (2) Na

27. Mikor járt ott utoljára?**Kona sanas kothe na dulmut?.....****28. Mennyi volt a leghosszabb idő, amit ott töltött?**

- (1) 1 nap (2) 2–6 nap (3) 1–3 hét (4) 1–2 hónap (5) több.....

Sode sas e maj lungo vrama, so kothe sanas?

- (1) 1 dyes (2) 2-6 dyes (3) 1-3 kurko (4) 1-2 shon (5) maj but.....

29. Milyen céllal utazott? [Többet is lehet választani!]

- (1) vásárlás (2) rokonlátogatás (3) kirándulás/nyaralás (4) búcsú/templom
 (5) munka(6) tanulás (7) egyéb.....

Sostar gelan kothe? (Vi maj but shaj alosares!)

- (1) te kinav variso (2) te dikhav mure nyamon (3) dromaripe/ hodinisaripe (4)
 khangeri (5) butyi (6) sityipe (7) kaver

30. Milyen nyelven beszélt ott?

- (1) cigányul (2) cigányul és magyarul (3) magyarul
 (4) egyéb.....

Pe soski shib vorbisardan kothe?

- (1) romanes (2) romanes taj ungrika (3) ugrika (4) kaver

31. 1-től 5-ig próbálja meghatározni (mint az iskolában), mennyire értette meg az ottani cigányt!

(1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

Zumav the phenes mange (sar andej shkola) sar hatyardan e romani shib, so kothe vorbisarenas?

1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

II. NYELVHASZNÁLAT, NYELVVÁLASZTÁS

A következőkben arról szeretném kérdezni, hogy milyen nyelvet használ, amikor különböző emberekkel beszél. Arra is kíváncsi vagyok, hogy milyen gyakorisággal beszél/beszélte ezt a nyelvet. Ha azt kérdezem például, hogy milyen nyelven beszél az anyjával, akkor a következőképpen szeretném, ha válaszolna:

*Ha kizárólag a cigányt használja, akkor Mindig cigányul
Ha jobbra cigányul, de előfordul néha, hogy magyarul is, akkor Általában cigányul
Ha nagyjából fele-fele, akkor Cigányul és magyarul
Ha többnyire magyarul, de néha cigányul is, akkor Általában magyarul
Ha kizárólag a magyart használja valakivel, akkor a Mindig magyarul a válasz.*

Akanak p ale, p ala k odi k amos t e p ushavtu, h oj s oski s hib hasnisares, k ana k aver manushenca vorbisares. Vi kodi kamos te zhanav hoj sodivar vorbisares kadi shib. Kana kodi pushav phenelpe, hoj pe soski shib vorbisares ty a dasa, atunchi kade fajasma te phenesas:

kana fer i e romanyi shib vorbil, atunchi Sagda romanes
Majbut romanes, ba unyivar, ungraika atunchi Maj but romanes
Kade dopash-dopas, atunchi Romanes taj ungrika
Maj but ungrika, unyivar romanes atunchi Maj but ungrika
kana fer i e ungricko shib hasnisarel varikasa, atunchi a Sagda ungrika trubulas te phenes.

32. Milyen nyelven beszél (beszélte) édesanyjával?

- (1) Mindig cigányul
- (2) Általában cigányul
- (3) Cigányul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul

Pe soski shib vorbisares (vorbisaresas) tya dasa?

- (1) sagda romanes
- (2) maj but romanes
- (3) romanes taj ungrika
- (4) maj but ungrika
- (5) sagda ungrika

33. Milyen nyelven beszél (beszélt) édesapjával?

- (1) Mindig cigányul
- (2) Általában cigányul
- (3) Cigányul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul

Pe soski shib vorbisares (vorbisaresas) tye dadesa?

- (1) sagda romanes
- (2) maj but romanes
- (3) romanes taj ungrika
- (4) maj but ungrika
- (5) sagda ungrika

34. Milyen nyelven beszél (beszélt) anyai nagyszüleivel?

- (1) Mindig cigányul
- (2) Általában cigányul
- (3) Cigányul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nem ismertem

Pe soski shib vorbisares (vorbisaresas) tya dake dadesa, dasa?

- (1) sagda romanes
- (2) maj but romanes
- (3) romanes taj ungrika
- (4) maj but ungrika
- (5) sagda ungrika
- (6) chi pinzharosle

35. Milyen nyelven beszél (beszélt) apai nagyszüleivel?

- (1) Mindig cigányul
- (2) Általában cigányul
- (3) Cigányul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nem ismertem

Pe soski shib vorbisares (vorbisaresas) tye dadeske dadesa, dasa?

- (1) sagda romanes
- (2) maj but romanes
- (3) romanes taj ungrika
- (4) maj but ungrika
- (5) sagda ungrika
- (6) chi pinzharosle

36. Milyen nyelven beszél (beszélt) testvérével/testvéreivel?

- (1) Mindig cigányul
- (2) Általában cigányul
- (3) Cigányul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincs testvérem

Pe soski shib vorbisares (vorbisaresas), tye phralesa/ tya phenyasa /tye phralenca/ phenyanca?

- (1) sagda romanes
- (2) maj but romanes
- (3) romanes taj ungrika
- (4) maj but ungrika
- (5) sagda ungrika
- (6) Najma phral taj pheny

37. Milyen nyelven beszél (beszélt) házastársával?

- (1) Mindig cigányul
- (2) Általában cigányul
- (3) Cigányul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincs házastársam

Pe soski shib vorbisares (vorbisaresas) tya romnyasa/tye romesa

- (1) sagda romanes
- (2) maj but romanes
- (3) romanes taj ungrika
- (4) maj but ungrika
- (5) sagda ungrika
- (6) najma rom/romnyi

38. Milyen nyelven beszél gyermekeivel?

- (1) Mindig cigányul
- (2) Általában cigányul
- (3) Cigányul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincs gyermekem

Pe soski shib vorbisares tye shavorenca?

- (1) sagda romanes
- (2) maj but romanes
- (3) romanes taj ungrika
- (4) maj but ungrika
- (5) sagda ungrika
- (6) najma shavoro

38b. Milyen nyelven beszélt gyermekeivel, amikor még nem jártak óvodába/iskolába?

- (1) Mindig cigányul
- (2) Általában cigányul
- (3) Cigányul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincs gyermekem

Pe soski shib vorbisaresas, tye shavorenca kana inke chi phirenas andej shavorengi bar/skola?

- (1) sagda romanes
- (2) maj but romanes
- (3) romanes taj ungrika
- (4) maj but ungrika
- (5) sagda ungrika
- (6) najma shavoro

38c. Milyen nyelven beszél gyermekeivel, amióta óvodába/iskolába járnak/jártak?

- (1) Mindig cigányul
- (2) Általában cigányul
- (3) Cigányul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincs gyermekem

Pe soski shib vorbisares/vorbisaresas, kana aba phiren /phirenas andej shavorengi bar/skola?

- (1) sagda romanes
- (2) maj but romanes
- (3) romanes taj ungrika
- (4) maj but ungrika
- (5) sagda ungrika
- (6) najma shavoro

39. Milyen nyelven beszél unokáival?

- (1) Mindig cigányul
- (2) Általában cigányul
- (3) Cigányul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincs unokám

Pe soski shib vorbisares, tye shaveske, tya shake shavorenca?

- (1) sagda romanes
- (2) maj but romanes
- (3) romanes taj ungrika
- (4) maj but ungrika
- (5) sagda ungrika
- (6) naj mure shaves/mur sha shavoro

40. Milyen nyelven beszél cigány tanáraival, ha találkozik velük mostanában?

- (1) Mindig cigányul
- (2) Általában cigányul
- (3) Cigányul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincs ilyen tanárom

Pe soski shib vorbisares, tye romane sityarenca, kana maladyos lenca akanak?

- (1) sagda romanes
- (2) maj but romanes
- (3) romanes taj ungrika
- (4) maj but ungrika
- (5) sagda ungrika
- (6) najma kasavo sityari/kasavi sityarica

41. Milyen nyelven beszél saját papjával?

- (1) Mindig cigányul
- (2) Általában cigányul
- (3) Cigányul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nem járok templomba

Pe soski shib vorbisares tye rashajesa?

- (1) sagda romanes
- (2) maj but romanes
- (3) romanes taj ungrika
- (4) maj but ungrika
- (5) sagda ungrika
- (6) chi phirav andej khangeri

42. Milyen nyelven beszél a templomban hívőtársaival, gyülekezeti társaival szertartás előtt vagy után?

- (1) Mindig cigányul
- (2) Általában cigányul
- (3) Cigányul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nem járok templomba

Pe soski shib vorbisares andej khangeri le romane manushenca?

- (1) sagda romanes
- (2) maj but romanes
- (3) romanes taj ungrika
- (4) maj but ungrika
- (5) sagda ungrika
- (6) chi phirav andej khangeri

43. Milyen nyelven beszél szomszédaival?

- (1) Mindig cigányul
- (2) Általában cigányul
- (3) Cigányul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincs cigány szomszédom

Pe soski shib vorbisares kodolenca, kon pasha tute beshen?

- (1) sagda romanes
- (2) maj but romanes
- (3) romanes taj ungrika
- (4) maj but ungrika
- (5) sagda ungrika
- (6) Chi beshel pasha mande rom

44. Milyen nyelven beszél cigány barátaival, ismerőseivel?

- (1) Mindig cigányul
- (2) Általában cigányul
- (3) Cigányul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nincs ilyen barátom, ismerősöm

Pe soski shib vorbisares tye romane amalenca, pinzhardenca?

- (1) sagda romanes
- (2) maj but romanes
- (3) romanes taj ungrika
- (4) maj but ungrika
- (5) sagda ungrika
- (6) Najma kasavo amal, pinzhardo

45. Cigány barátaival, ismerőseivel beszélgetve milyen nyelvet használ, amikor magyar is jelen van a társaságban?

- (1) Mindig cigányt
- (2) Általában cigányt
- (3) Cigányul és magyart
- (4) Általában magyart
- (5) Mindig magyart

Tye romane amalenca, pinzhardenca, kana vorbisares, pe soski shib vorbisaren, kana si mashkar tumende vi gazho?

- (1) sagda romanes
- (2) maj but romanes
- (3) romanes taj ungrika
- (4) maj but ungrika
- (5) sagda ungrika

46. Milyen nyelven beszél a községházán a cigány önkormányzat dolgozóival?

- (1) Mindig cigányul
- (2) Általában cigányul
- (3) Cigányul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Ott nincsenek cigányok

Pe soski shib vorbisares pej romanyi autonomija, kodalenca, kon kothe keren butyi?

- (1) sagda romanes
- (2) maj but romanes
- (3) romanes taj ungrika
- (4) maj but ungrika
- (5) sagda ungrika
- (6) kothe naj rom

sem volt meg ott!

47. Milyen nyelvet használ munkahelyén cigány kollégáival?

- (1) Mindig cigányt
- (2) Általában cigányt
- (3) Cigányul és magyart
- (4) Általában magyart
- (5) Mindig magyart
- (6) Nincsenek cigány kollégáim

Pe soski shib vorbisares pe ty a butyako than le romenca?

- (1) sagda romanes
- (2) maj but romanes
- (3) romanes taj ungrika
- (4) maj but ungrika
- (5) sagda ungrika
- (6) Najma romane kolegi

←

48. Milyen nyelvet használna a boltban, ha cigány lenne az eladó?

- (1) Mindig cigányt
- (2) Általában cigányt
- (3) Cigányul és magyart
- (4) Általában magyart
- (5) Mindig magyart
- (6) Nincsenek cigány eladók

Pe soski shib vorbisares andej bolta, le romane bikinarena?

- (1) sagda romanes
- (2) maj but romanes
- (3) romanes taj ungrika
- (4) maj but ungrika
- (5) sagda ungrika
- (6) Naj romane bikinara

49. Okozott-e önnek gondot bármikor is az, hogy az orvossal nem tudott cigányul beszélni?

- 1) Igen
- 2) Nem

Sas aba tuke problema kodi, hoj le sastyaresa chi zhanglan romanes te vorbisares?

- 1) Haj
- 2) Na

50. Milyen nyelven beszél a településen élő cigányokkal, akikkel máshol (pl. Szarvason) összefut?

- (1) Mindig cigányt
- (2) Általában cigányt
- (3) Cigányul és magyart
- (4) Általában magyart
- (5) Mindig magyart
- (6) Nem beszéltek senkivel

Pe soski shib vorbisares le romenca, kon ande tyo foro trajon, kasa ando foro kethane nashes?

- (1) sagda romanes
- (2) maj but romanes
- (3) romanes taj ungrika
- (4) maj but ungrika
- (5) sagda ungrika
- (6) chi vorbisarav khonyikasa

51. Milyen nyelvet használ a cigány klub összejövetelein?

- (1) Mindig cigányt
- (2) Általában cigányt
- (3) Cigányul és magyart
- (4) Általában magyart
- (5) Mindig magyart
- (6) Nem járok cigány klubba

Pe soski shib vorbisares pe romane programura andej Tura?

- (1) sagda romanes
- (2) maj but romanes
- (3) romanes taj ungrika
- (4) maj but ungrika
- (5) sagda ungrika
- (6) chi phiav ando romano klubo

52. Milyen nyelven álmodik?

- (1) Mindig cigányul
- (2) Általában cigányul
- (3) Cigányul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nem álmodom

Pe soski shib les suno?

- (1) sagda romanes
- (2) maj but romanes
- (3) romanes taj ungrika
- (4) maj but ungrika
- (5) sagda ungrika
- (6) chi lav suno

53. Milyen nyelven imádkozik magában?

- (1) Mindig cigányul
- (2) Általában cigányul
- (3) Cigányul és magyarul
- (4) Általában magyarul
- (5) Mindig magyarul
- (6) Nem imádkozom

Pe soski shib rudyisares ande tute?

- (1) sagda romanes
- (2) maj but romanes
- (3) romanes taj ungrika
- (4) maj but ungrika
- (5) sagda ungrika
- (6) chi rudyisarav

54. Milyen nyelvet használ, amikor számolja a pénzt?

- (1) Mindig cigányt
- (2) Általában cigányt
- (3) Cigányul és magyart
- (4) Általában magyart
- (5) Mindig magyart

Pe soski shib vorbisares kana le love ginaves?

- (1) sagda romanes
- (2) maj but romanes
- (3) romanes taj ungrika
- (4) maj but ungrika
- (5) sagda ungrika

55. *Milyen nyelven káromkodik?*

- (1) *Mindig cigányul*
- (2) *Általában cigányul*
- (3) *Cigányul és magyarul*
- (4) *Általában magyarul*
- (5) *Mindig magyarul*
- (6) *Nem káromkodom*

Pe soski shib vorbisares zhungales?

- (1) *sagda romanes*
- (2) *maj but romanes*
- (3) *romanes taj ungrika*
- (4) *maj but ungrika*
- (5) *sagda ungrika*
- (6) *chi vorbisarav zhungales*

III. NYELVTUDÁS, SZUBJEKTÍV VÉLEKEDÉSEK A NYELV(EK)RŐL

SAJÁT NYELVTUDÁS, NYELVI KÉSZSÉGEK

SHIBAKO ZHANIPE, SUBJEKTIVNO GINDISARIPE PALA LE SHIBA,
AMARA SHIBAKO ZHANIPE, SHIBAKI KOMPETENCIJA

Mennyire jellemzőek önre a következő dolgok az egyes nyelveken? Értékelje 1-től 5-ig, mint az iskolában.

5: *Mindent tökéletesen*

4: *Könnyen*

3: *Többé-kevésbé*

2: *Nehezen*

1: *Egyáltalán nem*

Sar toryon pe tute, le butya pe kaver-kaver shib? Detu, katar o 1, zhikaj le 5, sar andej shkola.

5: *Sa, zurales mishto*

4: *Na phares*

3: *Dosta mistho, mashkarutnes*

2: *phares*

1: *chi vorbisarav*

56. *Ha cigány nyelvű újságot olvas, mennyire érti meg?*

- (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

Kana romanya shimbako nyevipe ginaves, sar hatyaresles?

- (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

56b. *Nem ismerek ilyen újságot*

Chi pinzharav kasavo nyevipe

57. *Ha magyar nyelvű újságot olvas, mennyire érti meg?*
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

Kana ungricko nyevipe ginaves, sar hatyaresles?
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

58. *Érzése szerint milyen szinten beszél Ön a mezőtúri cigány nyelvet?*
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

So, gindisares, tu sar vorbisares la Turaki romanyi shib?
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

59. *Érzése szerint milyen szinten beszél Ön a lovári nyelvet?*
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

So gindisares, tu sar vorbisares e lovaricko romanyi shib?
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

60. *Érzése szerint milyen szinten beszél Ön a magyar nyelvet?*
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

So gindisares, tu sar vorbisares e ungricko shib?
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

61. *Melyik nyelven beszél a legszívesebben?*
 (1) cigányul (2) magyarul és cigányul (3) magyarul

Pe savi shib vorbisares maj lashe ilesa?
 (1) romanes (2) ungrika taj romanes (3) ungrika

62. *Melyik nyelven beszél a legtöbbet?*
 (1) cigányul (2) cigányul és magyarul (3) magyarul

Pe savi shib vorbisares maj but?
 (1) romanes (2) ungrika taj romanes (3) ungrika

63. *Melyik nyelven olvas a legtöbbet?*
 (1) cigányul (2) cigányul és magyarul (3) magyarul

Pe savi shib ginaves maj but?
 (1) romanes (2) ungrika taj romanes (3) ungrika

64. *Melyik nyelven ír a legtöbbet?*

- (1) cigányul (2) cigányul és magyarul (3) magyarul

Pe savi shib iskirisares maj but?

- 1) romanes (2) unrika taj romanes (3) unrika

SZUBJEKTÍV VÉLEKEDÉSEK A NYELV(EK)RŐL
Subjektívno gindisaripe pala le shiba

Cigány nyelvváltozatok

65. *Ön szerint melyik a szebb nyelv, a Mezőtúron beszélt cigány vagy a budapesti?*

- (1) Mezőtúri (2) Budapesti (3) Minkettő (4) Nem tudom

So gindisares savi si e maj shukar shib, kodi savi andej Pesta vaj andej Tura vorbisaren?

- (1) Turaki (2) Pestaki (3) Selduj (4) Chi zhanav

66. *Ön szerint melyik a hasznosabb nyelv, a Mezőtúron beszélt cigány vagy a budapesti?*

- (1) Mezőtúri (2) Budapesti (3) Minkettő (4) Nem tudom

So gindisares savi si e maj kuch shib, kodi savi andej Pesta vaj andej Tura vorbisaren?

- (1) Turaki (2) Pestaki (3) Selduj (4) Chi zhanav

67. *Ön szerint melyik a nehézebb nyelv, a Mezőtúron beszélt cigány nyelv vagy a budapesti?*

- (1) Mezőtúri (2) Budapesti (3) Minkettő (4) Nem tudom

So gindisares savi si e maj phari shib, kodi savi andej Pesta vaj andej Tura vorbisaren?

- (1) Turaki (2) Pestaki (3) Selduj (4) Chi zhanav

68. *Ön melyiket szereti jobban, a Mezőtúron beszélt cigány nyelvet vagy a budapestit?*

- (1) Mezőtúri (2) Budapesti (3) Minkettő (4) Nem tudom

Tu savi kames maj feder, kodi savi andej Pesta vaj andej Tura vorbisaren?

- (1) Turaki (2) Pestaki (3) Selduj (4) Chi zhanav

69. Ön szerint melyik a szebb nyelv, a cigány vagy a magyar?

- (1) Cigány (2) Magyar (3) Mindkettő (4) Nem tudom

Tuke savi shib si e maj shukar, e romanyi vaj e ungricko?

- (1) romanyi (2) ungricko (3) selduj (4) chi zhanav

70. Ön szerint melyik a hasznosabb nyelv, a cigány vagy a magyar?

- (1) Cigány (2) Magyar (3) Mindkettő (4) Nem tudom

Tuke savi si e maj praktikushno shib, e romanyi vaj e ungricko?

- (1) romanyi (2) ungricko (3) selduj (4) chi zhanav

71. Ön szerint melyik a nehézebb nyelv, a cigány vagy a magyar?

- (1) Cigány (2) Magyar (3) Mindkettő (4) Nem tudom

Tuke savi si e maj phari shib, e romanyi vaj e ungricko?

- (1) romanyi (2) ungricko (3) selduj (4) chi zhanav

72. Melyiket szereti jobban, a cigány vagy a magyar nyelvet?

- (1) Cigány (2) Magyar (3) Mindkettő (4) Nem tudom

Savi kames maj feker, e romanyi vaj e ungricko shib?

- (1) romanyi (2) ungricko (3) selduj (4) chi zhanav

73. Van, aki, ha cigányul beszél, egy-két magyar szót is használ cigány beszédében. Mi a véleménye erről?

- (1) Jól van, helyes (2) Nincs jól, nem helyes (3) Nem tudom

Si kon, kana romanes vorbisarel, jekh-duj ungricko vorba shol ando romano vorbisaripe.

So gindisares pala kadi?

- (1) Mishto si kade (2) Naj kade mishto (3) chi zhanav

74. Van, aki sok magyar szót kever cigány beszédébe. Mi a véleménye erről?

- (1) Jól van, helyes (2) Nincs jól, nem helyes (3) Nem tudom

Si kon but ungricki vorbi hamil ande pesko romano vorbisaripe.

So gindisares pala kadi?

- (1) Mishto si kade (2) Naj kade mishto (3) chi zhanav

75. Mennyire ért egyet azzal, hogy más országokban, a világon a cigány nyelv jobban beszélhető, mint a magyar?

- 1) egyetértek (2) nem tudom biztosan (3) nem értek egyet

Sar gindisares jekh kodalasa, hoj andel kaver thema, pej luma e romanyi shib maj mishto shaj vorbisaren, sar e ungricko?

- (1) jekh hatyarav (2) chi zhanav (3) chi hatyarav jekh

Subjektív vélekedések a nyelvekről és nyelvtudásról Turán
 Subjektivno gindisaripe pala le shiba, pala la shibako zhanipe andej Tura

76. *Kevesebbet beszélnek-e a mezőtúri fiatalok cigányul, mint az idősek?*

(1) igen (2) egyformán (3) nem

Maj cerra vorbisaren le Turake terne romanes, sar le phure?

(1) haj (2) selduj kade (3) na

77. *Jobban beszélnek-e a mezőtúri idősek cigányul, mint a fiatalok?*

(1) igen (2) egyformán (3) nem

Maj mishto vorbisaren le Turake phure romanes, sar le terne?

(1) haj (2) selduj kade (3) na

78. *Jobban beszélnek-e a templomba járók cigányul, mint a templomba nem járók?*

(1) igen (2) egyformán (3) nem

Maj mishto vorbisaren romanes kodal, kon phiren andej khangeri, sar kodal kon chi phiren?

(1) haj (2) selduj kade (3) na

79. *Többet beszélnek-e a templomba járók cigányul, mint a templomba nem járók?*

(1) igen (2) egyformán (3) nem

Maj but vorbisaren romanes kodal, kon phiren andej khangeri, sar kodal kon chi phiren.

(1) haj (2) selduj kade (3) na

80. *Kevesebbet beszélnek-e a mezőtúri cigány férfiak cigányul, mint a nők?*

(1) igen (2) egyformán (3) nem

Maj cerra vorbisaren romanes le mursh, sar le zhulya andej Tura?

(1) haj (2) selduj kade (3) na

81. *Jobban beszélnek-e a mezőtúri cigány nők cigányul, mint a férfiak?*

(1) igen (2) egyformán (3) nem

Maj mishto vorbisaren romanes andej Tura le zhulya, sar le mursh?

(1) haj (2) selduj kade (3) na

82. *Ön szerint kik azok a mezőtúriak, akik a legszebben beszélnek cigányul?*

.....
 Tuke, kon si kodal Turake, kon maj shukares vorbisaren romanes?

Laci, Petrus, Józsi, ICI, Csokány

83. Ön szerint kik azok a mezőtúriak, akik a legszebben beszélnek magyarul?

.....

Tuke, kon si kodal Turake, kon maj shukares vorbisaren ungrika?

..... *Arany, Cs, Pista*

84. Ön szerint vannak a településen olyan cigányok, akik nem beszélnek cigányul?

(1) Igen: (Kik).....

(2) Nem, nincsenek

So gindisares, si ando foro kasave rom, kon chi vorbisaren romanes.

(1) Si: (kon?).....

(2) Na, naj

85. Ön szerint vannak a településen olyan cigányok, akik nem beszélnek magyarul?

(1) Igen: (Kik).....

(2) Nem, nincsenek

So gindisares, si ando foro kasave rom, kon chi vorbisaren ungrika?

(1) Si: (kon?).....

(2) Na, naj

ÁLTALÁNOS ATTITŰDÖK A NYELVMEGTARTÁSRÓL
Generalno Attitūdura pala las simbako inkripe

<i>Kérem, döntse el, egyetért-e az alábbi állításokkal!</i> Jekh hatyares kadalenca?	(1) Igen haj	(2) Nem na
<p><i>86. A cigány gyermekeknek meg kell tanulniuk cigányul.</i></p> <p>Le romane shavorenge trubul te sityon romanes.</p>	igen haj	nem na
<p><i>87. Egy helybeli cigány fiatal férfinak cigánnyal kell összeházásodnia.</i></p> <p>Ando foro, jekhe romane shaveske romanya sha trubul te lel.</p>	igen haj	nem Na
<p><i>87b. Egy helybeli cigány fiatal nőnek cigány férfival kell összeházásodnia.</i></p> <p>Jekha romanya shake, romane shaveste trubul te zhal</p>	igen haj	nem na
<p><i>88. Ha egy helybeli cigány fiatal férfi magyarral házasodik, a gyereke nem fog cigányul beszélni.</i></p> <p>Jekh romano terno shavo raklya te lela lenge shavora chi vorbisarena romanes.</p>	igen haj	nem na
<p><i>88b. Ha egy helybeli cigány fiatal nő magyarral házasodik, a gyereke nem fog cigányul beszélni</i></p> <p>Jekh romanyi ternyi shej rakleste te zhala, lenge shavora chi vorbisarena romanes</p>	igen haj	nem na
<p><i>89. A cigány nyelv idővel el fog tűnni a településről, hiszen itt mindenki magyarul fog beszélni.</i></p> <p>E romani shib vramasa nacholatatar anda o foro, ke kathe sakon ungrika vorbisarela.</p>	igen haj	nem na

90. <i>Lényeges cigányul tudni, ha a cigány kultúra részévé szeretnék válni.</i>	igen	nem
Romanes trubul te zhanas, te kamas andej romanyi kutlura te avas.	☒ haj	na
91. <i>Meg kell őrizni a cigány nyelvet, hogy a cigányság megmaradjon Magyarországon.</i>	igen	nem
Trubul te grizhisaras e romanyi shib, hoj le rom te ashen ando Ungricko them.	☒ haj	na
92. <i>A romákat lenézik ebben az országban.</i>	igen	nem
Le romen tele dikhen ande kado them.	☒ haj	na

93. *Hallott-e már a kisebbségi törvényről?* (1) Igen (2) Nem

Ashundan aba pala maj cinipengi kris? (1) Haj (2) Na

94. *Mit gondol, ez a törvény Magyarországon segíti-e a cigányság megerősödését?*
(1) Igen (2) Nem

So gindisares, kadi kris zhutisarel le romengo zuraripe ando Ungricko them?

(1) haj (2) na

95. *Mit gondol, tíz évvel ezelőtt többet beszéltek a településen cigányul?*
(1) igen (2) nem

So gindisares, desh bershenca anglal, maj but vorbisarenas romanese andej Tura?

(1) haj (2) na

96. *Őn szerint mi mindent kellene tenni azért, hogy a cigány nyelv megmaradjon?*

So gindisares, so trubulas te keras, hoj e romanyi shib te ashol?

A nyelvüket továbbra!

97. *Milyen állampolgárságúnak vallotta magát a 2001. évi népszámláláskor?*
(1) Cigánynak (2) Magyarinak (3) Nem emlékszem

Soske statoske manusheske phendantu, kana sas le manushengo ginavipe, ando 2001. bersh?

(1) romeske (2) ugroske chi serosarav

98. *Milyen nemzetiségűnek vallotta magát a 2001. évi népszámláláskor?*

[Ne olvassa fel a válaszokat!]

- (1) Cigánynak (2) Magyarinak (3) Nem emlékszem

So phendan, soska nacijako san, ando 2001. bersh, kana sas le manushengo ginavipe?

- (1) romeske (2) ugroske chi serosarav

99. *És milyen anyanyelvűnek vallotta magát?*

- (1) Cigánynak (2) Magyarinak (3) Nem emlékszem

So phendan, so si tyi daki shib?

- (1) romanyi (2) ungricko chi serosarav

100. *Ön szerint a kétnyelvűség jó vagy rossz?*

- (1) inkább jó (2) se nem jó, se nem rossz (3) inkább rossz

So gindisares o duj shibipe pozitivno vaj negativno si?

- (1) pozitivno si (2) naj chi lasho, chi nasul (3) negativno si

101. *Előfordult-e, hogy valaki rászólt önre, hogy ne beszéljen cigányul?*

- (1) Soha (2) Ritkán (3) Gyakran

Sas aba kade, hoj varikon duma das pe tute, hoj na vorbisar romanes?

- (1) chikana (2) unyivar (3) butvar

102. *Előfordult-e, hogy valaki rászólt önre, hogy ne beszéljen magyarul?*

- (1) Soha (2) Ritkán (3) Gyakran

Sas aba kade, hoj varikon duma das pe tute, hoj na vorbisar ugrika?

- (1) chikana (2) unyivar (3) butvar

103. *Előfordult-e Önnel az, hogy ezt mondták Önnek: BESZÉLJ MAGYARUL, MERT*

MAGYAR KENYERET ESZEL!

- (1) Soha (2) Ritkán (3) Gyakran

Sas aba kade tusa, hoj kadi phende tuke: vorbisar ungrika, ke ungricko manro xas!

- (1) chikana (2) unyivar (3) butvar

IV. SZTEREOTÍPIÁK, ELŐÍTÉLETEK STEREOTIPIJI, NEGATIVNO GINDISARIPE

104. **Mi a véleménye a magyarországi németekről? Milyen emberek ők?**

(1) Jó véleményem van róluk (2) Nincs se jó se rossz véleményem róluk

(3) Rossz véleményem van róluk

So gindisares pala le nyamcura, kon ando ungricko them beshen?

Soske manusha si?

(1) Lasho gindisarav pala lende (2) najma chi lasho chi nasul gindo pala lende

(3) nasul gindisarav pala lende

105. **Mi a véleménye a szarvasi szlovákokról? Milyen emberek ők?**

(1) Jó véleményem van róluk (2) Nincs se jó se rossz véleményem

(3) Rossz véleményem van

So gindisares pala le sarvasicka slovakura. Soske manusha si?

(1) Lasho gindisarav pala lende (2) najma chi lasho chi nasul gindo pala lende

(3) nasul gindisarav pala lende

106. **Mi a véleménye a mezőtúri cigányokról? Milyen emberek ők?**

(1) Jó véleményem van róluk (2) Nincs se jó se rossz véleményem

(3) Rossz véleményem van

So gindisares pala le Turake rom?

(1) Lasho gindisarav pala lende (2) najma chi lasho chi nasul gindo pala lende

(3) nasul gindisarav pala lende

107. **Mi a véleménye a kétegyházi románokról? Milyen emberek ők?**

(1) Jó véleményem van róluk (2) Nincs se jó se rossz véleményem

(3) Rossz véleményem van

So gindisares pala le ketedyhazake vlxaxura? Soske manusha si?

(1) Lasho gindisarav pala lende (2) najma chi lasho chi nasul gindo pala lende

(3) nasul gindisarav pala lende

108. **Mi a véleménye a mezőtúri magyarokról? Milyen emberek ők?**

(1) Jó véleményem van róluk (2) Nincs se jó se rossz véleményem

(3) Rossz véleményem van

So gindisares pala le turake ungrara? Soske manusha si?

(1) Lasho gindisarav pala lende (2) najma chi lasho chi nasul gindo pala lende

(3) nasul gindisarav pala lende

109. Mi a véleménye a bolgárokról? Milyen emberek ők?

(1) Jó véleményem van róluk (2) Nincs se jó se rossz véleményem

(3) Rossz véleményem van

So gindisares pala le bolgarura? Soske manusha si?

(1) Lasho gindisarav pala lende (2) najma chi lasho chi nasul gindo pala lende

(3) nasul gindisarav pala lende

110. Vannak-e a településen olyan emberek, akik gyermekkoruktól fogva nem hallanak, akik siketek?

(1) Igen (2) Nem tudom (3) Nincsenek

Si ando foro kasave manusha, kon kathar pengo shavoripe chi ashunen, kon kashuke si.

(1) si (2) chi zhanav (3) naj

111. Ismer-e személyesen siket embereket?

(1) Igen (2) Nem

Pinzhares kashuke manushen?

(1) haj (2) na

112. Mi a véleménye a siketekről? Milyen emberek ők?

(1) Jó véleményem van róluk (2) Nincs se jó se rossz véleményem

(3) Rossz véleményem van

So gindisares pala le kashuke? Soske manusha si?

(1) Lasho gindisarav pala lende (2) najma chi lasho chi nasul gindo pala lende

(3) nasul gindisarav pala lende

113. Mi a véleménye a más országban élő cigányokról? Milyen emberek ők?

(1) Jó véleményem van róluk (2) Nincs se jó se rossz véleményem

(3) Rossz véleményem van

So gindisares, pala le rom, kon andel kaver thema beshen?

(1) Lasho gindisarav pala lende (2) najma chi lasho chi nasul gindo pala lende

(3) nasul gindisarav pala lende

114. *Mi a véleménye, hogy viszonyulnak itt a magyarok a cigányokhoz?*

- (1) Jól viszonyulnak (2) Se nem jól, se nem rosszul (3) Rosszul

So gindisares, sar inkrenpe kathe le gazhe kaj le rom?

- (1) mishto (2) chi na mishto, chi na nasules (3) nasules

115. *Hogy érzi, változott a cigányok és a magyarok viszonya az elmúlt időben?*

- (1) Javult (2) Nem változott (3) Romlott

Sar hatyares, kaver kerdyile le rom taj le gazhe jekh'avereste andej nachindy vrama.

- (1) lashardyilas (2) chi lashardyilas (3) rumusardyilas

Szubjektív vélekedések a kétnyelvűségről

Subjektivno gindisaripe pala o duj shibe

Ön, hogy gondolja kire lehet azt mondani, hogy kétnyelvű? Mi mindennek kell "megfelelnie" annak, akít kétnyelvűnek nevezünk? Én megállapítok valamit Ön pedig döntse el, hogy így van vagy nincs így.

Tu, sar gindisares, pe kaste shaj phenas, hoj do shibako si? So trubul kaj kodi, hoj pe varikaste kodi te phenas do shibako si? Me pheno variso, tu pale alosar, hoj kade si vaj naj kande!

116. *Kétnyelvű az, aki két nyelvet anyanyelvi szinten tud*

- (1) egyetértek (2) nem tudom biztosan (3) nem értek egyet

Do shibako si kodo, kon duj shib kade zhanel, sar peski daki shib

- (1) jekh hatyarav (2) chi zhanav (3) chi hatyarav jekh

117. *Kétnyelvű az, aki két nyelven, nem szükségképpen anyanyelvi szinten tud*

- (1) egyetértek (2) nem tudom biztosan (3) nem értek egyet

Do shibako si kodo, kon pel duj shiba chi trubul kade te zhanel, sar pe peski daki shib

- (1) jekh hatyarav (2) chi zhanav (3) chi hatyara jekh

118. *A kétnyelvű nem kell, hogy beszélje a másik nyelvet, csak értse*

- (1) egyetértek (2) nem tudom biztosan (3) nem értek egyet

Kon doshibako si, chi trubul te vorbisarel pe kaver shib, dosta si feri te hatyarella

- (1) jekh hatyarav (2) chi zhanav (3) chi hatyara jekh

119. *Kétnyelvű, aki két nyelvet rendszeresen használ*

- (1) egyetérték (2) nem tudom biztosan (3) nem értek egyet

Do shibako si, kon pel duj shiba , dyes – dyesestar sagda vorbisarel

- (1) jekh hatyarav (2) chi zhanav (3) chi hatyara jekh

119b. *Ön kétnyelvűnek artja-e magát?*

- (1) Igen (2) nem tudom (3) nem

Tu, do shibako san?

- (1) haj (2) chi zhanav (3) na

120. *Az Ön véleménye szerint a településen lévő óvodának milyen nyelvűnek kellene lennie?*

- (1) Cigány nyelvűnek (2) Kétnyelvűnek (3) Magyar nyelvűnek

So gindisares, ande tyo foro le shavorengi bar soski shibako trubulas te avel?

- (1) Romanya shibaki (2) Do shibaki (3) ungrickona shibaki

121. *Az Ön véleménye szerint a településen lévő iskolában milyen nyelvű oktatásnak kellene lennie?*

- (1) Cigány nyelvűnek (2) Kétnyelvűnek (3) Magyar nyelvűnek

So gindiaries, ande tyo foro andej shkola soska shibako sityaripe trubulas te avel?

- (1) Romanya shibako (2) Do shibako (3) ungrickone shibako

122. *Az Ön véleménye szerint, ha lenne településének egy helyi lapja/újságja, milyen nyelvűnek kellene lennie?*

- (1) Cigány nyelvűnek (2) Kétnyelvűnek (3) Magyar nyelvűnek

So gindiaries, soska shibako, trubulas te avel, le forosko nyevipe?

- (1) romanya shiabako (2) do shibako (3) ungrickone shibako

123. *Mely írókat szereti jobban?*

- (1) cigányokat (2) egyformán (3) magyarokat

Soske iskiritoren kames maj zurales?

- (1) romanen (2) seldujen kade (3) ungron

124. *Mely zenét szereti jobban?*

- (1) cigányt (2) egyformán (3) magyart

Soski muzhka kames maj feder?

(1) romanyi (2) seldujen kade (3) ungricko

125. Melyik Himnusz áll a lelkéhez a legközelebb?

(1) a cigány himnusz (2) mindkettő egyformán (3) a magyar

Savo himnuso toryol maj pashal kaj tyo ilo?

(1) o romano (2) selduj kade (3) o ungricko

126. Van a városban KÁBEL TV?

(1) Igen (2) Nem

Si ando foro KABEL TELEVIZIOVO?

(1) si (2) haj

127. Milyen nyelvűek az adások?

(1) Cigány nyelvűek (2) Kétnyelvűek (3) Magyar nyelvűek

Soske shibake si le programura?

(1) romanya shibake (2) do shibake (3) ungrickona shibake

127b. Ha nincs: Jó lenne, ha lenne a városban KÁBEL TV?

(1) Igen (2) Nem

Te na naj: mishto avlas, te avlas ando foro KABEL ELEVIZIOVO?

(1) haj (2) na

127c. Ha igen, milyen nyelvűek legyenek az adások?

(1) Cigány nyelvűek (2) Kétnyelvűek (3) Magyar nyelvűek

Te si, soska shibake te aven le programura?

(1) romanya shibake (2) do shibake (3) ungrickona shibake

128. Nézne-e cigány nyelvű tévéadásokat?

(1) Igen (2) Nem

Dikhesas le romane programura ando televiziovo te avnas?

(1) haj (2) na

129. Ha lenne, milyen típusúakat nézne legszívesebben?

.....
Te avenas, soske dikhesas?
.....

130. Milyen gyakran nézné ezeket a cigány tévéprogramokat?

(1) naponta (2) hetente (3) havonta (4) ritkán

Sodivar dikhesas kadala programura?

(1) sako dyes (2) sako kurko (3) sako shon (4) unyivar

131. Milyen gyakran nézi a Roma Magazin cigány nemzetiségi tévéműsort?

(1) hetente (2) havonta 2-3-szor (3) havonta (4) ritkán (5) soha

Sodivar dikhes o Romano Magazino?

(1) sako kurko (2) sako shon 2-3-var (3) sako shon (4) unyivar
(5) chikana

132. Szereti ezeket az adásokat?

(1) Igen (2) Nem

Kames kado programo?

(1) haj (2) na

133. Milyen témákat látna szívesen ezekben az adásokban?

.....
Soske temi dikhesas andel kadala programara?
.....
A cigányok életéről

134. Milyen gyakran hallgatja a Cigány Félóra magyarországi cigány nemzetiségi rádióműsorait?

(1) naponta (2) hetente 2-3-szor (3) havonta 2-3-szor
(4) havonta (5) ritkán (6) soha

Sodivar ashunes le romengo dopash chaso ando radiovo?

(1) sako dyes (2) sako kurko 2-3var (3) sako shon 2-3-var
(4) sako shon (5) unyivar (6) chikana

135. Szereti ezeket a rádióadásokat?

(1) Igen (2) Nem

Kames kadale programura?

(1) haj (2) Na

136. Milyen témákat hallgatna szívesen ezekben a rádióadásokban?

136. Milyen témákat hallgatna szívesen ezekben a rádióadásokban?

.....
 Soske temi fajastu te ashunes ande radiovoske programura?

137. Jár Önnek az Amaro Drom cigány nemzetiségi lap?

(1) Igen (2) Nem

Phirel tuke o Amaro Drom naci jako nyevi pe?

(1) haj (2) na

138. Ha igen, szereti ezt a lapot?

(1) Igen (2) Nem

Te phirel tuke, kames kado nyevi pe?

(1) haj (2) na

139. Milyen témákat olvasna benne a legszívesebben?

.....
 Pala soste ginavesas ande leste lashe ilesa?

140. A településen lévő intézményeken (iskola, óvoda, polgármesteri hivatal, posta, egészségház, könyvtár) milyen nyelvűek legyenek a névtáblák?

(1) Cigány nyelvűek (2) Kétnyelvűek (3) Magyar nyelvűek

Ande tyo foro pej skola, pel forosko kher, pej poshta, pe soski shib te skirisaren opre lengo anav?

(1) romanes (2) pel do shiba (3) ungricka

141. Ön szerint ezeken a középületeken milyen zászló legyen kirakva?

(1) cigány nemzetiségé (2) mindkettő (3) magyar

So gindisares, sosko flago te avel avri shudo pe lende?

(1) romano (2) selduj (3) ungricko

142. Melyik focicsapatnak szurkol, ha a Román és a Magyar Válogatott játszik?

(1) a románoknak (2) mindkettőnek (3) a magyaroknak
 (4) nem nézek meccset soha

Te avlas le romen football chapato, taj le rom taj le gazhe khelenaspe, kasko drukolisas

(1) le romenge (2) sele donge (3) le ungronge
 (4) chi dikhav mecho chikana

Szerb kérdőív

АНКЕТА – 2003 – 03

*Kazetta száma: RoKh2003- 03.

*Terepmunkás kódja (két betű):

*Felvétel ideje (év, hónap, nap): 2003 . 10 . 24

Felvétel helye és ideje: POMÁZ (Kh) –

Pályázat: NKFP 5/126/2001

dr. Bartha Csilla, ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/a
dr. Borbély Anna, MTA Nyelvtudományi Intézet, 1068 Budapest, Benczúr u.33.

A kérdőív másolása, terjesztése TILOS!

ОПШТИ ДЕО

1. Име.....
2. Пол: (1) Жена (2) Мушкарац
3. Где сте рођени?
(1) Тамо где сада живите (или у болници у околини Вашег места)
(2) У другом месту у Мађарској (3) У иностранству
4. Када сте рођени? (година) 1981.....
- 4.6. Увек сте у Пом.зу живели? (1) да (2) ако не, колико година.....
5. Ваша школска спрема је
(1) 1-8 раз., основна (2) 9-12 раз., матура (3) виша, факултет
6. Колико година сте учили у српској народној школи?.....
- 6.6. Ваша професија сада или пре пензије или незапослености
EGYETEMISTA.....
7. Тренутно где радите / учите?
(1) не радим (2) на селу (3) свакодневно путујем (4) радим сезонски
(2) крајем недеље долазим кући (6) ређе долазим кући
8. Какве сте вероисповести?
(1) католичке (2) реформатске (3) евангелистичке
(4) православне (5) баптистичке (6) друге.....
9. Како често одлазите у цркву?
(1) никада (2) само на велике празнике (3) месечно
(4) недељно (5) недељно више пута
10. На којем језику се врши црквени обред?
(1) српском (2) мађарском (3) на оба језика
11. Где сте научили да говорите српски?
(1) код куће (2) забавиште/школа (3) касније.....(4) нигде
12. Где сте научили да говорите мађарски?
(1) код куће (2) забавиште/школа (3) касније.....(4) нигде
13. Ваше држављанство?
(1) српско (2) мађарско (3) друго.....
14. Ваша националност је
(1) српака (2) српска и мађарска (3) друга.....
15. Ваш матерњи језик је
(1) српски (2) мађарски (3) други.....
16. Ваши родитељи су / били Срби?
(1) да оба двоје (2) само мајка (3) само отац

17. Од ваших бака и деда колико је било Срба?
(1) 0-1 (2) 2 (3) 3 (4) 4
18. Ваш супруг/супруга је Србин/ Српкиња?
(1) да Србин (2) Србин и Мађар (3) не, Мађар (4) немам супруга/супругу
19. Да ли присуствујете на српским приредбама приређеним у Помазу?
(1) никада (2) ретко (3) често (4) увек
20. Да ли сте члан месног српског клуба?
(1) да, члан сам (2) био/ла сам члан (3) нисам (4) нема клуба
21. Како често одлазите у клуб?
(1) никада (2) годишње 1-3 пута (3) месечно (4) недељно (5) недељно више пута
22. Значи да се Ви осећате Србином /Српкињом?
(1) да (2) и Србином и Мађаром (3) не, ја сам Мађар
23. Због чега се осећате Србином /Српкињом / Мађаром /Мађарицом? (Прочитати 1-4 !)
(1) Због својих родитеља
(2) Пошто ми је ово маетњи језик
(3) Пошто на овом језику говорим
(4) Пошто припадам овој заједници
24. Пропените, колико Срба има у Мађарској?
(1) неколико стотина (2) неколико хиљада (3) неколико десетине хиљада
(4) неколико стотина хиљада (5) не знам
25. Који је проценат српског живља у односу на Мађаре у насељу?
(1) 100% су Срби (2) 90% су Срби (3) 80% су Срби (4) 70% (5) 50%
(6) не знам (7) друго.....
26. Да ли сте дуже или краће време боравили у Југославији / Србији? (1) да (2) не
27. Када сте задњи пут били тамо?... 2003
28. Колико времена сте најдуже боравили тамо?
(1) 1 дан (2) 2-6 дана (3) 1-3 недеље (4) 1-2 месеца (5) више.....
29. Шта је био циљ вашег путовања? (можете и више одговора изабрати !)
(1) куповина (2) посета родбини (3) излет/летовање (4) црквена слава
(5) посао (6) учење/школовање (7) друго.....
30. На којем језику сте тамо говорили?
(1) српски (2) српски и мађарски (3) мађарски (4) друго.....
31. Оцените (као у школи са оценама од 1 до 5) колико сте разумели тамошњи српски језик!
(1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

УПОТРЕБА ЈЕЗИКА, ИЗБОР ЈЕЗИКА

Који језик користите када разговарате са разним људима?

32. Како говорите /сте говорили са мајком?
(1) Увек српски
(2) Обично српски
(3) Српски и мађарски
(4) Обично мађарски
(5) Увек мађарски
33. Како говорите /сте говорили са оцем?
(1) Увек српски
(2) Обично српски
(3) Српски и мађарски
(4) Обично мађарски
(5) Увек мађарски
34. Како говорите /сте говорили са родитељима ваше мајке?
(1) Увек српски
(2) Обично српски
(3) Српски и мађарски

- (4) Обично мађарски
(5) Увек мађарски
(6) Нисам их знао/ знала
35. Како говорите /сте говорили са родитељима вашег оца?
(1) Увек српски
(2) Обично српски
(3) Српски и мађарски
(4) Обично мађарски
(5) Увек мађарски
(6) Нисам их знао /знала
36. Како говорите са браћом и сестрама?
(1) Увек српски
(2) Обично српски
(3) Српски и мађарски
(4) Обично мађарски
(5) Увек мађарски
(6) Немам браћу /сестре
37. Како говорите /сте говорили са супругом?
(1) Увек српски
(2) Обично српски
(3) Српски и мађарски
(4) Обично мађарски
(5) Увек мађарски
(6) Немам супруга /супругу
38. Како говорите са својом децом?
(1) Увек српски
(2) Обично српски
(3) Српски и мађарски
(4) Обично мађарски
(5) Увек мађарски
(6) Немам децу
- 38.б Како сте говорили са својом децом када још нису похађала забавиште /школу?
(1) Увек српски
(2) Обично српски
(3) Српски и мађарски
(4) Обично мађарски
(5) Увек мађарски
(6) Немам децу
- 38.ц Како говорите са својом децом од када похађају забавиште/ школу?
(1) Увек српски
(2) Обично српски
(3) Српски и мађарски
(4) Обично мађарски
(5) Увек мађарски
(6) Немам децу
39. Како говорите са унуцима?
(1) Увек српски
(2) Обично српски
(3) Српски и мађарски
(4) Обично мађарски
(5) Увек мађарски
(6) Немам унуке
40. Како говорите са Вашим српским учитељима када их у данашње време сретнете?
(1) Увек српски
(2) Обично српски
(3) Српски и мађарски
(4) Обично мађарски
(5) Увек мађарски
(6) Немам учитеље
41. Како говорите са вашим парохом?

- (1) Увек српски
 (2) Обично српски
 (3) Српски и мађарски
 (4) Обично мађарски
 (5) Увек мађарски
 (6) Не одлазим у цркву
42. Како говорите са верницима ваше парохије пре или после службе?
 (1) Увек српски
 (2) Обично српски
 (3) Српски и мађарски
 (4) Обично мађарски
 (5) Увек мађарски
 (6) Не одлазим у цркву
43. Како говорите са суседима?
 (1) Увек српски
 (2) Обично српски
 (3) Српски и мађарски
 (4) Обично мађарски
 (5) Увек мађарски
 (6) Немам суседа Србина
44. Како говорите са пријатељима, познаницима Србима ?
 (1) Увек српски
 (2) Обично српски
 (3) Српски и мађарски
 (4) Обично мађарски
 (5) Увек мађарски
 (6) Немам таквог пријатеља, познаника
45. Како говорите са пријатељима, познаницима Србима када у друштву има и Мађара?
 (1) Увек српски
 (2) Обично српски
 (3) Српски и мађарски
 (4) Обично мађарски
 (5) Увек мађарски
46. Како говорите у Општини са службеницима Србима?
 (1) Увек српски
 (2) Обично српски
 (3) Српски и мађарски
 (4) Обично мађарски
 (5) Увек мађарски
 (6) Тамо нема Срба
47. Како говорите на радном месту са колегама Србима?
 (1) Увек српски
 (2) Обично српски
 (3) Српски и мађарски
 (4) Обично мађарски
 (5) Увек мађарски
 (6) Немам колеге Србе
48. Како говорите у продавници са продавцима Србима?
 (1) Увек српски
 (2) Обично српски
 (3) Српски и мађарски
 (4) Обично мађарски
 (5) Увек мађарски
 (6) Нема продавца Срба
49. Да ли вам је чинило проблем, да нисте могли српски говорити са лекаром?
 (1) Да (2) Не
50. Како говорите са Србима-Помазлијама ако се сретнете у граду?
 (1) Увек српски
 (2) Обично српски
 (3) Српски и мађарски

- (4) Обично мађарски
 (5) Увек мађарски
 (6) Нисаким не разговарам
51. Како говорите на приредбама српског клуба?
 (1) Увек српски
 (2) Обично српски
 (3) Српски и мађарски
 (4) Обично мађарски
 (5) Увек мађарски
 (6) Не одлазим на приредбе српског клуба
52. На којем језику сањате?
 (1) Увек на српском
 (2) Обично на српском
 (3) И на српском и на мађарском
 (4) Обично на мађарском
 (5) Увек на мађарском
 (6) Не сањам
53. На којем језику се у себи молити Богу?
 (1) Увек на српском
 (2) Обично на српском
 (3) На српском и на мађарском
 (4) Обично на мађарском
 (5) Увек на мађарском
 (6) Не молим се
54. Који језик користите када бројите новац?
 (1) Увек српски
 (2) Обично српски
 (3) Српски и мађарски
 (4) Обично мађарски
 (6) Увек мађарски
55. На којем језику псујете?
 (1) Увек на српском
 (2) Обично на српском
 (3) На српском и на мађарском
 (4) Обично на мађарском
 (5) Увек на мађарском

ЗНАЊЕ ЈЕЗИКА, СУБЈЕКТИВНО МИШЉЕЊЕ О ЈЕЗИЦИМА

У којој мери је за Вас карактеристично следеће? Оцените са оценама 1-5

5: Све савршено / у потпуности

4: Лако

3: Мање-више

2: Тешко

1: Уопште не

56. Када читате новине на српском језику, колико их разумете?
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5
57. Када читате новине на мађарском језику, колико их разумете?
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5
58. По вашем мишљењу на каквом нивоу говорите помашки-српски језик?
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5
59. По вашем мишљењу на каквом нивоу говорите књижевни српски језик?
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5
60. По вашем мишљењу на каквом нивоу говорите мађарски језик?
 (1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5
61. На којем језику говорите најрадије?
 (1) на српском (2) на српском и на мађарском (3) на мађарском
62. На којем језику говорите највише?
 (1) на српском (2) на српском и мађарском (3) на мађарском

63. На којем језику читате највише?
 (1) на српском (2) на мађарском и српском (3) на мађарском
64. На којем језику пишете највише?
 (1) на српском (2) на мађарском и српском (3) на мађарском

СУБЈЕКТИВНО МИШЉЕЊЕ О ЈЕЗИЦИМА

65. Који је лепши јазик, помашки или српски који се говори у матици?
 (1) помашки (2) у матици (3) оба (4) незнам
66. Који је кориснији српски језик, помашки или који се говори у матици?
 (1) помашки (2) у матици (3) оба (4) незнам
67. Који је тежи српски језик, помашки или који се говори у матици?
 (1) помашки (2) у матици (3) оба (4) незнам
68. Који српски језик волите више, помашки или који се говори у матици?
 (1) помашки (2) у матици (3) оба (4) незнам
69. Који је лепши српски или мађарски језик?
 (1) српски (2) мађарски (3) оба (4) незнам
70. Који је кориснији језик, српски или мађарски?
 (1) српски (2) мађарски (3) оба (4) незнам
71. Који је тежи језик, српски или мађарски?
 (1) српски (2) мађарски (3) оба (4) незнам
72. Који језик волите више, српски или мађарски?
 (1) српски (2) мађарски (3) оба (4) незнам
73. Шта мислите о томе када неко док говори српски користи и неке мађарске речи?
 (1) исправно је (2) није у реду (3) незнам
74. Има ко користи много мађарских речи док говори српски. Шта мислите о томе?
 (1) исправно је (2) није у реду (3) незнам
75. Да ли се слажете да се са српским језиком људи лакше сналазе у свету него са мађарским?
 (1) слажем се (2) незнам сигурно (3) не слажем се

СУБЈЕКТИВНА МИШЉЕЊА О ЈЕЗЦИМА И ЗНАЊУ ЈЕЗИКА У ПОМАЗУ

76. Да ли помашка омладина мање користи српски језик него старији?
 (1) да (2) подједнако (3) не
77. Да ли стари људи у Помазу говоре боље српски него млади?
 (1) да (2) подједнако (3) не
78. Да ли говоре боље српски они који одлазе у цркву од оних који не одлазе?
 (1) да (2) подједнако (3) не
79. Да ли више говоре српски они који одлазе у цркву од оних који не одлазе?
 (1) да (2) подједнако (3) не
80. Да ли мање говоре српски помашки мушкарци од жена?
 (1) да (2) подједнако (3) не
81. Да ли боље говоре српски помашке жене од мушкараца?
 (1) да (2) подједнако (3) не
82. Ко прича по вама најлепше српски у Помазу?

ELESARAM

83. Ко прича најлепше мађарски у Помазу?

NEM TUDOM

84. Има ли у Помазу таквих Срба који не говоре српски?

(1) Има (ко).....

(2) Нема

85. Има ли у Помазу таквих Срба који не говоре мађарски?

(1) Има: (ко?)... A. LEKESZUNK

(2) Нема

ОПШТЕ

О ПОНАШАЊУ ЈЕЗИКА

Одлучите, да ли се слажете са следећим констатацијама!

86. Српска деца треба да науче српски језик.

(1) Да

(2) Не

1

2

87. Срби треба да склапају бракове међусобно.

88. У мешовитом браку деца неће говорити српски.

1

2

89. С временом српски језик ће нестати у Помазу, свако ће говорити мађарски.

90. Важно је знати српски ако желимо да постанемо учесници српске културе

1

91. Треба сачувати српски језик да би српство опстало у Мађарској.

1

92. Србе презиру у овој земљи.

2

93. Да ли сте чули о Закону о мањинама?

(1) Да

(2) Не

94. Шта мислите, да ли овај закон помаже српству у Мађарској у ојачању?

(1) Да (2) Не

NEM TUDJA

95. Шта мислите о томе, да ли су пре 10 г. у Помазу више говорили српски?

(1) Да (2) Не

96. Шта би требало урадити да би српски језик опстао?

NEM TUDJA

97. Приликом пописа становништва 2001. г. каквим држављанином сте се изјаснили?

(1) Југословенски (2) Мађарски (3) Не сећам се

98. Приликом пописа 2001. г. припадником које народности сте се изјаснили?

(1) Српска (2) Мађарска (3) Не сећам се

99. На постављено питање који вам је матерњи језик, какав сте одговор дали?

(1) Српски (2) Мађарски (3) Не сећам се

100. По вашем мишљењу двојезичност значи предност или штету?

(1) Више предност (2) Ни предност ни штета (3) Више штета

101. Да ли вам се десило да вас је неко опоменуо да не говорите српски?

(1) Никада (2) Ретко (3) често

102. Да ли вам се десило да вас је неко опоменуо да не говорите мађарски?

(1) Никада (2) Ретко (3) често

103. Да ли вам се десло да су вам рекли: ГОВОРИ МАЂАРСКИ ПОШТО ЈЕДЕШ МАЂАРСКИ ХЛЕБ!

(1) Никада (2) Ретко (3) често

СТЕРЕОТИПИЈЕ, ПРЕДРАСУДЕ

104. Шта мислите о калашким Србима? Какви су они људи ?

(1) Имам лепо мишљење о њима (2) Немам ни добро ни лоше мишљење (3) Имам лоше мишљење

105. Шта мислите о Словацама из Пилишсенткереста? Какви су људи ?

(1) Имам лепо мишљење о њима (2) Немам ни добро ни лоше мишљење (3) Имам лоше мишљење

106. Шта мислите о помашким Србима? Какви су људи?

(1) Имам лепо мишљење о њима (2) Немам ни добро ни лоше мишљење (3) Имам лоше мишљење

107. Шта мислите о помашким Циганима? Какви су људи?

(1) Имам лепо мишљење о њима (2) Немам ни добро ни лоше мишљење (3) Имам лоше мишљење

108. Шта мислите о помашким Мађарима? Какви су људи?,

- (1)Имам лепо мишљење о њима (2)Немам ни добро ни лоше мишљење
(3)Имам лоше мишљење
- 109.Шта мислите о Бугарима? Какви су људи?
(1)Имам лепо мишљење о њима (2)Немам ни добро ни лоше мишљење
(3)Имам лоше мишљење
- 110.Има ли у Помазу таквих људи који су од детињства глуви?
(1)Има (2)Незнам (3)Нема
- 111.Да ли познајете и лично глуве људе?
(1)Да (2)Не
- 112.Шта мислите о глувим људима? Какви су људи?
(1)Имам лепо мишљење о њима (2)Немам ни добро ни лоше мишљење
(3)Имам лоше мишљење
- 113.Шта мислите о Србима из Србије? Какви су људи?
(1)Имам лепо мишљење о њима (2)Немам ни добро ни лоше мишљење
(3)Имам лоше мишљење
- 114.Како се односе Мађари према Србима?
(1)Добро се односе (2)Ни добро ни лоше (3)Лоше
- 115.Како осећате, да ли се мењао однос између Мађара и Срба у прошлом периоду?
(1)Поболjšао се (2)Није се мењао (3)Погоршао се

Субјективно мишљење о двојезичности

Одлучите да ли су моје констатације тачне или нису

- 116.Двојезичан је онај који оба језика зна на нивоу матерњег језика
(1)Слажем се (2)Незнам сигурно (3)Не слажем се
- 117.Да је неко двојезичан то не подразумева да мора да зна оба језика на нивоу матерњег
(1)Слажем се (2)Незнам сигурно (3)Не слажем се
- 118.Двојезичан не мора да говори на другом језику, довољно је да га разуме
(1)Слажем се (2)Незнам сигурно (3)Не слажем се
- 119.Двојезичан је ко се редовно слуи са оба језика
(1)Слажем се (2)Незнам сигурно (3)Не слажем се
- 120.Шта мислите, какав би требао да буде наставни језик у месном забавишту?
(1)српски (2)двојезични (3)мађарски
- 121.Шта мислите, какав би требао да буде наставни језик месне школе?
(1)српски (2)двојезични (3)мађарски
- 122.Шта мислите о томе, кад би излазио месни лист, на којем језику би требало
новине да се штампају?
(1)На српском (2)На оба језика (3)На мађарском
- 123.Које писце волите више,
(1)Српске (2)Подједнако (3)Мађарске
- 124.Коју музику волите више?
(1)Српску (2)Подједнако (3)Мађарску
- 125.Која димна вам је дража?
(1)Српска (2)Обе у истој мери (3)Мађарска
- 126.Да ли је уведена кабловска телевизија у насељу?
(1)Да (2)Није
- 127.На каквом језику се емитују програми,
(1)На српском (2)На оба језика (3)На мађарском
- 127.б.Ако нема:Да ли би било добро да има кабловске телевизије?
(1)Да (2)Не
- 127.ц.Ако да, на каквом језику да се емитују програми?
(1)На српском (2)На оба језика (3)На мађарском језику
- 128.Да ли пратите програме Телевизије матичне земље?
(1)Да (2)Не
- 129.Ако пратите, програме којег типа гледате најрадије?
SPORT
- 130.Колико често гледате горе наведене програме?

- (1) Дневно (2) Недељно (3) Месечно (4) Ретко
131. Колико често гледате Српски екран?
(1) Недељно (2) Месечно 2-3 пута (3) Месечно (4) Ретко (5) Никада
132. Волите ли ове емисије?
(1) Да (2) Не
133. О којим темама бисте радо чули у овим програмама?
.....
134. Колико често слушате српски програм печујске редакције Мађарског Радија?
(1) Дневно (2) 2-3 пута недељно (3) 2-3 пута месечно
(4) Месечно (5) Ретко (6) Никада
135. Волите ли ове радио емисије?
(1) да (2) Не
136. О којим темама бисте радо чули у овим радио емисијама?
.....
137. Да ли сте претплатник Српских народних новина?
(1) Да (2) Не
138. Ако да, да ли волите ове новине?
(1) Да (2) Не
139. О којим темама бисте радо читали у овим новинама?
.....
140. На којим језицима треба да буду натписи на јавним установама у месту (школа, забавиште, општина, пошта, дом здравља, библиотека)
(1) На српском (2) На оба језика (3) На мађарском
141. По вашем мишљењу на овим јавним установама које заставе треба окачити?
(1) Српску (2) Обе (3) Мађарску
142. За коју репрезентацију навијате на фудбалској утакмици између Србије и Црне Горе и Мађарске?
(1) За Србе (2) За обе (3) За Мађаре (4) Никада не гледам утакмице

Szlovák kérdőív

NKFP 5/126/2001 - T. T. SZK. 8.
10/20/130/135

kazeta kama p.
Dóthomlós - TK
DOTAZNÍK—2003.12.03.

VŠEOBECNÁ ČASŤ

1. Meno (opýtajte sa, či je respondent ochotný povedať svoje meno: [redacted]
2. Pohlavie: (1) Žena (2) Muž
3. Kde ste sa narodili?
(1) Tam, kde respondent žije aj dnes (resp. v nemocnici blízkej bydlisku)
(2) Inde v Maďarsku (3) v zahraničí
4. Kedy ste sa narodili? (stačí rok) 1967
- 4b. Vždy ste žili na Komlóši? (1) áno (2) ak nie, koľko rokov?
5. Aké školy ste končili?
(1) 1-8 tried (základný stupeň) (2) 9-12 tried (stredný stupeň) (3) vysokú školu, univerzitu (vysoký stupeň)
6. Koľko rokov ste sa učili v národnostnej (slovenskej) škole? 9 rokov
- 6b. Čo je vaše povolanie resp. bolo vaše povolanie? (Keď je respondent dôchodca, alebo nezamestnaný)
donicovateľ na pošte
7. Kde pracujete/ študujete teraz?
nepracuje (2) doma na Komlóši (3) každý deň dochádza do roboty (4) má sezónnu prácu (5) cez víkend chodí domov (6) zriedkavejšie chodí domov, ako týždenne
8. Aké je vaše vierovyznanie?
(1) katolícke (2) kalvínske (3) evanjelické (4) gréckokatolícke/pravoslávne /ortodoxné (5) baptistické (6) iné.....
9. Ako často chodíte do kostola?
(1) nikdy (2) len na väčšie sviatky/ raz za pol roka (3) mesačne (4) týždenne
10. Na ktoré bohoslužby chodíte?
(1) na slovenské (2) na maďarské (3) na obidve
11. Kde ste sa naučili rozprávať po slovensky?
(1) doma, v rodine (2) v škôlke/ v škole (3) pozdejšie (4) nikdy
12. Kde ste sa naučili rozprávať po maďarsky?
(1) doma, v rodine (2) v škôlke/ v škole (3) neskôr (4) nikdy
13. Aké je vaše štátne občanstvo?
(1) slovenské (2) maďarské (3) iné.....
14. Aká je vaša národnosť?
(1) slovenská (2) maďarská (3) slovenská a maďarská
15. Aký je váš materinský jazyk?
(1) slovenský (2) maďarský (3) slovenský a maďarský

16. Vaši rodičia sú/ boli Slováci?

- (1) áno, obidvaja (2) len matka (3) len otec

17. Vaši starí rodičia koľkí boli Slováci?

- (1) 0-1 (2) 2 (3) 3 (4) 4

18. Váš manžel/manželka je Slovák/Slovenka?

- (1) áno, je Slovák/Slovenka (2) nie, je Maďar/Maďarka (3) Slovák a Maďar/Slovenka a Maďarka (4) nemám manžela/manželku

19. Zvykli ste sa zúčastniť slovenských programov na Komlóši?

- (1) nikdy (2) zriedka (3) vždy

20. Ste členom niektorej slovenskej organizácie na Komlóši?

- (1) áno, som členka/ člen (2) bol(a) som členkou/ členom (3) nemáme slovenskú organizáciu

nie som členom

21. Ako často navštevujete túto organizáciu?

- (1) nikdy (2) 2-krát 3-krát ročne (3) mesačne (4) týždenne (5) týždenne viackrát

22. Vy sa teda pokladáte za Slovenku/Slováka?

- (1) áno (2) som aj Slovenka aj Maďarka/ aj Slovák aj Maďar (3) nie, som Maďarka/ Maďar

23. Prečo sa považujete za Slovenku/Slováka? Vyberte 3 najdôležitejšie z nasledujúcich odpovedí!

(Prečítajte odpovede od 1 po 4, respondent si má z nich vybrať najdôležitejšiu)

kvôli rodičom

lebo slovenčina je môj materinský jazyk

lebo hovorím po slovensky

lebo patrím do tohto kolektívu

24. Čo myslíte, koľko Slovákov je v Maďarsku?

- (1) pár sto (2) pár tisíc (3) pár desaťtisíc (4) pár stotisíc (5) milión, alebo viac (6) neviem

25. Aký je pomer Slovákov a Maďarov na Komlóši?

- (1) 100% Slovákov (2) 90 % Slovákov (3) 80% Slovákov (4) 70 % Slovákov
(5) 50% Slovákov (6) neviem (7) iný pomer

26. Boli ste už na Slovenku na dlhšiu či na kratšiu dobu? (1) áno (2) nie

27. Kedy ste boli naposledy? *pred 5 rokmi*

28. Ako dlho ste tam pobudli?

- deň (2) 2-6 dní (3) 1-3 týždne (4) 1-2 mesiace (5) viac

29. Akým cieľom ste cestovali?

- (1) nakupovať (2) navštíviť príbuzných (3) na exkurziu/dovolenkovať (4) na púť/ do kostola (5) kvôli robote (6) na štúdiá (7) iným cieľom

30. Akým jazykom ste tam hovorili?

(1) po slovensky (2) po maďarsky (3) po slovensky aj po maďarsky

31. Nakol'ko ste porozumeli tamojšiu slovenčinu? Hodnoťte od 1 po 5, ako v škole!

(1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

II. POUŽÍVANIE JAZYKA

Teraz sa Vás budem opytovať o tom, ktorý jazyk používate, keď hovoríte s rozličnými ľuďmi. Zvedavá/zvedavý som aj na to, ako často používate/ ste používali slovenský alebo maďarský jazyk. Keby som sa npar. opýtala/opýtal, ako ste rozprávali s mamou, tešilo by ma, keby ste odpovedali nasledovne:

Keď používate len slovenčinu, tak Vždy po slovensky

Keď viackrát po slovensky, ale niekedy aj po maďarsky, aj vtedy Obyčajne po slovensky

Keď asi napol po slovensky na pol po maďarsky, tak Po slovensky aj po maďarsky

Keď viackrát po maďarsky ako po slovensky, tak Obyčajne po maďarsky

Keď len po maďarsky, tak odpovedzte Vždy po maďarsky.

32. Ktorý jazyk používate/ ste používali, keď hovoríte/ ste hovorili s mamou?

Hovoríme/hovorili sme:

Vždy po slovensky

Obyčajne po slovensky

Po slovensky aj po maďarsky

Obyčajne po maďarsky

Vždy po maďarsky

33. Ktorý jazyk používate/ ste používali, keď hovoríte/ ste hovorili s otcom? Hovoríme/ hovorili sme:

Vždy po slovensky

Obyčajne po slovensky

Po slovensky aj po maďarsky

Obyčajne po maďarsky

Vždy po maďarsky

34. Ktorý jazyk používate/ste používali, keď hovoríte/ ste hovorili so starým rodičmi z matkinej strany? Hovoríme/ hovorili sme:

Vždy po slovensky

Obyčajne po slovensky

Po slovensky aj po maďarsky

Obyčajne po maďarsky

Vždy po maďarsky

35. Ktorý jazyk používate/ ste používali, keď hovoríte/ ste hovorili s starými rodičmi z otcovej strany? Hovoríme/hovorili sme:

Vždy po slovensky

Obyčajne po slovensky

Po slovensky aj po maďarsky

Obyčajne po maďarsky
Vždy po maďarsky

36. Ktorý jazyk používate/ ste používali, keď hovoríte/ ste hovorili so súrodencami? Hovoríme/ hovorili sme:

- (1) Vždy po slovensky
- (2) Obyčajne po slovensky
- (3) Po slovensky aj po maďarsky
- (4) Obyčajne po maďarsky
- (5) Vždy po maďarsky

36b. Ktorý jazyk ste používali, keď ste hovorili so svojimi deťmi, kým nechodili do škôlky/do školy?

Hovorili sme:

- (1) Vždy po slovensky
- (2) Obyčajne po slovensky
- (3) Po slovensky aj po maďarsky
- (4) Obyčajne po maďarsky
- (5) Vždy po maďarsky
- (6) Nemám deti

36c. Ktorý jazyk používate, keď hovoríte so svojimi deťmi, odkedy chodia/chodili do škôlky/ do školy? Hovoríme:

- (1) Vždy po slovensky
- (2) Obyčajne po slovensky
- (3) Po slovensky aj po maďarsky
- (4) Obyčajne po maďarsky
- (5) Nemám deti

37. Ktorý jazyk používate/ ste používali, keď hovoríte/ ste hovorili so svojím manželom/ so svojou manželkou? Hovoríme/ hovorili sme:

- (1) Vždy po slovensky
- (2) Obyčajne po slovensky
- (3) Po slovensky aj po maďarsky
- (4) Obyčajne po maďarsky
- (5) Vždy po maďarsky

38. Ktorý jazyk používate/ ste používali, keď hovoríte (ste hovorili) so svojimi deťmi?

- (1) Vždy po slovensky
- (2) Obyčajne po slovensky
- (3) Po slovensky aj po maďarsky
- (4) Obyčajne po maďarsky
- (5) Vždy po maďarsky
- (6) Nemám deti

39. Ktorý jazyk používate, keď hovoríte so svojimi vnučkami? Hovoríme:

- Vždy po slovensky
- Obyčajne po slovensky
- Po slovensky aj po maďarsky
- Obyčajne po maďarsky

Vždy po maďarsky
 Nemám vnučky

40. Ktorý jazyk používate v poslednom čase, keď sa stretnete so svojimi učiteľmi slovenského jazyka? Hovoríme:

- (1) Vždy po slovensky
- (2) Obyčajne po slovensky
- (3) Po slovensky aj po maďarsky
- (4) Obyčajne po maďarsky
- (5) Vždy po maďarsky
- (6) Nemám takéhoto/takýchto učiteľa/ učiteľov

41. Ktorý jazyk používate, keď hovoríte so svojim pánom farárom? Hovoríme:

Vždy po slovensky
 Obyčajne po slovensky
 Po slovensky aj po maďarsky
 Obyčajne po maďarsky
 Vždy po maďarsky
 Nechodím do kostola

42. Ktorý jazyk používate, keď hovoríte v kostole s ostatnými členmi cirkevného zboru pred bohoslužbami a po nich? Hovoríme:

- (1) Vždy po slovensky
- (2) Obyčajne po slovensky
- (3) Po slovensky aj po maďarsky
- (4) Obyčajne po maďarsky
- (5) Vždy po maďarsky
- (6) Nechodím do kostola

43. Ktorý jazyk používate, keď hovoríte so susedmi? Hovoríme:

- (1) Vždy po slovensky
- (2) Obyčajne po slovensky
- (3) Po slovensky aj po maďarsky
- (4) Obyčajne po maďarsky
- (5) Vždy po maďarsky
- (6) Nemám Slovákov susedovcov

44. Ktorý jazyk používate, keď hovoríte so svojimi priateľmi, známymi Slovákmí? Hovoríme:

Vždy po slovensky
 Obyčajne po slovensky
 Po slovensky aj po maďarsky
 Obyčajne po maďarsky
 Vždy po maďarsky
 Nemám priateľov, známych Slovákov

45. Ktorý jazyk používate, keď hovoríte so svojimi priateľmi, známymi Slovákmí a je prítomný aj Maďar? Hovorím:

- (1) Vždy po slovensky
- (2) Obyčajne po slovensky

- (3) Po slovensky aj po maďarsky
- (4) Obyčajne po maďarsky
- (5) Vždy po maďarsky

46. Ktorý jazyk používate na obecnom úrade so Slovákmi, ktorí sú tam zamestnaní?

Hovoríme:

- (1) Vždy po slovensky
- (2) Obyčajne po slovensky
- (3) Po slovensky aj po maďarsky
- (4) Obyčajne po maďarsky
- (5) Vždy po maďarsky
- (6) Nepracujú tam Slováci

Teraz som zvedavá/zvedavý na to, ktorý jazyk ako často používate na rozličných miestach v rozličných situáciách (pri rozličných príležitostiach).

47. Ktorý jazyk používate na pracovisku Slováci medzi sebou? Hovoríme:

- (1) Vždy po slovensky
- (2) Obyčajne po slovensky
- (3) Po slovensky aj po maďarsky
- (4) Obyčajne po maďarsky
- (5) Vždy po maďarsky
- (6) Nepracujú tam Slováci

48. Ktorý jazyk používate v obchode, keď je predavačka/predavač Slovenka/Slovák?

Hovorím:

- Vždy po slovensky
- Obyčajne po slovensky
- Po slovensky aj po maďarsky
- Obyčajne po maďarsky
- Vždy po maďarsky
- Nemáme v obchodoch predavačku Slovenku/predavača Slováka

49. Mali ste z toho niekedy problém, že ste sa s lekárom nedohovorili po slovensky?

- (1) áno
- (2) nie

50. Ktorý jazyk používate, ak sa v cudzom meste stretnete s Komlóšanom Slovákom?

Hovoríme:

- Vždy po slovensky
- Obyčajne po slovensky
- Po slovensky aj po maďarsky
- Obyčajne po maďarsky
- Vždy po maďarsky
- Nehovorím s nikým

51. Ktorý jazyk používate v Slovenskom klube? (Na aktivitách slovenských organizácií?) Hovorím:

- (1) Vždy po slovensky
- (2) Obyčajne po slovensky
- (3) Po slovensky aj po maďarsky

- (4) Obyčajne po maďarsky
- (5) Vždy po maďarsky
- (6) Nechodím do Slovenského klubu (na aktivity slovenských organizácií)

52. V ktorom jazyku sa vám sníva?

- (1) Vždy po slovensky
- (2) Obyčajne po slovensky
- (3) Po slovensky aj po maďarsky
- (4) Obyčajne po maďarsky
- (5) Vždy po maďarsky
- (6) Nesníva sa mi

53. V ktorom jazyku sa modlíte v sebe?

- Vždy po slovensky
- Obyčajne po slovensky
- Po slovensky aj po maďarsky
- Obyčajne po maďarsky
- Vždy po maďarsky
- Nemodlím sa

54. Ktorý jazyk používate, keď rátate peniaze? Peniaze rátam:

- (1) Vždy po slovensky
- (2) Obyčajne po slovensky
- (3) Po slovensky aj po maďarsky
- (4) Obyčajne po maďarsky
- (5) Vždy po maďarsky

*ale domovateľim heta
aj po slovensky*

55. V ktorom jazyku ste zvykli hrať?

- (1) Vždy po slovensky
 - (2) Obyčajne po slovensky
 - (3) Po slovensky aj po maďarsky
 - (4) Obyčajne po maďarsky
 - (5) Vždy po maďarsky
- Nezvykla/nezvykol som hrať

III. OVLÁDANIE JAZYKA, SUBJEKTÍVNA MIENKA O JAZYKU RESP.

O JAZYKOVCH

VLASTNÉ OVLÁDANIE JAZYKA, JAZYKOVÉ SCHOPNOSTI

Nakoľko stoja o vás nasledujúce tvrdenia? Hodnoťte ako v škole, od 1 po 5.

5: všetko dokonale rozumiem

4: ľahko porozumiem

3: viac-menej rozumiem

2: ťažko porozumiem

1: vôbec nerozumiem

56. Keď čítate slovenské noviny, nakoľko rozumiete text?

- (1) 1
- (2) 2
- (3) 3
- (4) 4
- (5) 5

57. Keď čítate maďarské noviny, nakoľko rozumiete text?

(1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

58. Podľa vás ako dobre rozprávate po komlőssky?

(1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

59. Podľa vás ako dobre rozprávate spisovnú slovenčinu?

(1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

60. Podľa vás ako dobre rozprávate po maďarsky?

(1) 1 (2) 2 (3) 3 (4) 4 (5) 5

61. Ktorý jazyk je vám bližší?

(1) slovenčina (2) rovnako obidva jazyky (3) maďarčina

62. Ktorý jazyk používate najčastejšie?

(1) slovenčinu (2) slovenčinu a maďarčinu (3) maďarčinu

63. V ktorom jazyku čítate viac?

(1) po slovensky (2) po slovensky a po maďarsky (3) po maďarsky

SUBJEKTÍVNA MIENKA O JAZYKOCH

Obmeny slovenského jazyka

65. Podľa vás kde sa rozpráva krajšie po slovensky na Komlősi, alebo na Slovensku?

(1) na Komlősi (2) na Slovensku (3) na oboch miestach (4) neviem

66. Podľa vás je ktorý jazyk užitočnejší: ten, ktorým rozprávajú na Komlősi, alebo ten, ktorým sa rozpráva na Slovensku?

(1) komlőssky (2) ktorým sa rozpráva na Slovensku (3) obidva (4) neviem

67. Podľa vás je ktorý jazyk ťažší: ten, ktorým sa rozpráva na Komlősi, alebo ten, ktorým sa hovorí na Slovensku?

(1) komlőssky (2) ten, ktorým sa hovorí na Slovensku (3) obidva (4) neviem

68. Vy máte ktorý jazyk radšej: ten, ktorým sa rozpráva na Komlősi, alebo ten, ktorým sa hovorí na Slovensku?

komlőssky (2) ten, ktorým sa hovorí na Slovensku (3) obidva (4) neviem

69. Podľa vás je ktorý jazyk krajší: slovenský, alebo maďarský?

(1) slovenský (2) maďarský (3) obidva (4) neviem

70. Podľa vás je ktorý jazyk užitočnejší: slovenský, alebo maďarský?

(1) slovenský (2) maďarský (3) obidva (4) neviem

71. Podľa vás je ktorý jazyk ťažší: slovenský, alebo maďarský?

(1) slovenský (2) maďarský (3) obidva (4) neviem

72. Ktorý jazyk máte radšej: slovenský, alebo maďarský?

- (1) slovenský (2) maďarský (3) obidva (4) neviem

73. Stáva sa, keď niekto rozpráva po slovensky, mieša do reči pár maďarských slov. Aká je o tom vaša mienka?

- (1) tak je to dobre (2) nie je to v poriadku (3) neviem

74. Ja taký, kto mieša do reči veľa maďarských slov. Aká je o tom vaša mienka?

- (1) tak je to dobre (2) nie je to v poriadku (3) neviem

75. Aká je o tom vaša mienka, že zo slovenčinou sa ľahšie dorozumiete vo svete, ako s maďarčinou?

- (1) súhlasím (2) neviem to iste (3) nesúhlasím

Subjektívna mienka o jazykoch a ovládaní jazykov na Komlóši

76. Menej rozprávajú mladí na Komlóši po slovensky, ako starší ľudia?

- (1) áno (2) rovnako (3) nie

77. Starší ľudia lepšie hovoria na Komlóši po slovensky, ako mladí?

- (1) áno (2) rovnako (3) nie

78. Tí, ktorí chodia do kostola lepšie hovoria po slovensky, ako tí ktorí nechodia?

- (1) áno (2) rovnako (3) nie

79. Tí, ktorí chodia do kostola viac rozprávajú po slovensky, ako tí ktorí nechodia?

- (1) áno (2) rovnako (3) nie

80. Na Komlóši viac rozprávajú muži po slovensky, ako ženy?

- (1) áno (2) rovnako (3) nie

81. Na Komlóši lepšie rozprávajú po slovensky ženy ako muži?

- (1) áno (2) rovnako (3) nie

82. Kto rozpráva na Komlóši najkrajšie po slovensky?

..... 50-60 ročný alebo mladší št. sa učia na vysokých škole

83. Kto rozpráva na Komlóši najkrajšie po maďarsky?

..... každý

84. Podľa vás sú na Komlóši takí, ktorí nerozprávajú po slovensky?

- (1) Áno: (Kto sú to)..... Maďari
(2) Nie, nie sú takí

85. Podľa vás sú na Komlóši takí, ktorí nerozprávajú po maďarsky?

- Áno: (Kto sú to)..... Starší, vyšie 70-80 ročný
Nie, nie sú takí

VŠEOBECNÉ MODELY SPRÁVANIA SA, ČO SA TÝKA UCHOVÁVANIA JAZYKA

Prosím, rozhodnite, či súhlasíte s nasledujúcimi výrokmí! (1) áno (2) nie

86. Slovenské deti sa majú naučiť po slovensky. 1.

87. Komlóšski Slováci majú uzavierať manželstvá medzi sebou. 2.

88. Ak sa mladá Komlóšanka vydá za Maďara, alebo ak sa mladý Komlóšan ožení s Maďarkou, ich deti nebudú rozprávať po slovensky. 2.

89. Slovenčina na Komlóši zanikne, lebo tu bude každý rozprávať po maďarsky. 2.

90. Ak sa chceme stať súčasťou slovenskej kultúry, musíme vedieť po slovensky. 1.

91. Musíme uchovať slovenčinu, aby žili aj naďalej Slováci v Maďarsku. 1.

92. Slovákmí v tejto krajine opovrhujú. 2.

93. Počuli ste už o národnostnom zákone v Maďarsku? (1) áno (2) nie

94. Aká je vaša mienka o tom, či pomáha posilnenie slovenskej menšiny v Maďarsku tento zákon?

(1) áno (2) neviem (3) nie

95. Čo myslíte, pred desiatimi rokmi viacti rozprávali na Komlóši po slovensky?

(1) áno (2) nie

96. Podľa vás čo by bolo treba urobiť pre to, aby sa slovenčina uchovala?

.....
.....

97. Aké štátne občianstvo ste priznali pri sčítaní ľudu v r. 2001.?

(1) slovenské (2) maďarské (3) nepamätám sa/nebol(a) som doma

98. Akú národnosť ste priznali pri sčítaní ľudu v r. 2001.? (Neprečítajte odpovede!)

(1) slovenskú (2) maďarskú (3) nepamätám sa/nebol(a) som doma

99. A aký materinský jazyk ste priznali?

(1) slovenský (2) maďarský (3) nepamätám sa/nebol(a) som doma

100. Podľa vás dvojjazyčnosť znamená nejakú prednosť, alebo je zlá vec?

(1) je to skôr prednosť (2) neviem (3) je to radšej zá vec

101. Stalo sa vám už, že vás niekto upozornil, aby ste nerozprávali po slovensky?

(1) nikdy (2) občas (3) často

102. Stalo sa vám už, že vás niekto upozornil, aby ste nerozprávali po maďarsky?

- (1) nikdy (2) občas (3) často

103. Stalo sa vám, že vás upozorňovalo takto: ROZPRÁVAJ PO MAĎARSKY, LEBO MAĎARSKÝ CHLIEB JEŠ!

- (1) nikdy (2) občas (3) často

IV. STEREOTÝPIE, PREDPOJATOSŤ

104. Aká je vaša mienka o elekých Nemcoch? Akí sú to Ľudia?

- (1) mám o nich dobrú mienku (2) nemám o nich ani dobrú, ani zlú mienku
(3) mám o nich zlú mienku

105. Aká je vaša mienka o kétéd'házskych Rumunoch? Akí sú to Ľudia?

- (1) mám o nich dobrú mienku (2) nemám o nich ani dobrú, ani zlú mienku (3) mám o nich zlú mienku

106. Aká je vaša mienka o komlóšskych Slovákoch? Akí sú to Ľudia?

- mám o nich dobrú mienku (2) nemám o nich ani dobrú, ani zlú mienku (3) mám o nich zlú mienku

107. Aká je vaša mienka o komlóšskych Cigánoch? Akí sú to Ľudia?

- (1) mám o nich dobrú mienku (2) nemám o nich ani dobrú, ani zlú mienku (3) mám o nich zlú mienku

108. Aká je vaša mienka a komlóšskych Maďaroch? Akí sú to Ľudia?

- (1) mám o nich dobrú mienku (2) nemám o nich ani dobrú, ani zlú mienku (3) mám o nich zlú mienku

109. Aká je vaša mienka o Bulharoch? Akí sú to Ľudia?

- mám o nich dobrú mienku (2) nemám o nich ani dobrú, ani zlú mienku (3) mám o nich zlú mienku

110. Sú na Komlóši takí Ľudia, ktorí od malička nepočujú, sú hluchí?

- (1) áno (2) neviem (3) nie sú

111. Poznáte osobne hluchých Ľudí?

- (1) áno (2) nie

112. Akú máte mienku o hluchých Ľudoch? Akí sú to Ľudia?

- (1) mám o nich dobrú mienku (2) nemám o nich ani dobrú, ani zlú mienku (3) mám o nich zlú mienku

113. Akú mienku máte o Slovákoch na Slovensku? Akí sú to Ľudia?

- (1) mám o nich dobrú mienku (2) nemám o nich ani dobrú, ani zlú mienku (3) mám o nich zlú mienku

114. Aká je vaša mienka, ako sa tu správajú Maďari k Slovákom?

- (1) dobre (2) ani dobre, ani zle (3) zle

115. Ako pocítujete, zmenil sa pomer Slovákov a Maďarov v poslednom čase?

- (1) je lepší (2) nezmenil sa (3) je horší

Subjektívna mienka o dvojjazyčnosti

Ako myslíte, na koho sa môže povedať že je dvojjazyčný? Akým kritériám má zodpovedať ten, koho považujeme za dvojjazyčného? Ja poviem o tom niečo a vy rozhodnite, či je to tak, alebo nie.

116. Dvojjazyčný je ten, kto ovláda dva jazyky na úrovni materinského jazyka

- (1) súhlasím (2) neviem iste (3) nesúhlasím

117. Dvojjazyčný nemusí ovládať obidva jazyky na úrovni materinského jazyka

- (1) súhlasím (2) neviem iste (3) nesúhlasím

118. Dvojjazyčný nemusí hovoriť druhý jazyk, stačí, keď ho rozumie

- (1) súhlasím (2) neviem iste (3) nesúhlasím

119. Dvojjazyčný je ten, kto pravidelne používa dva jazyky

- (1) súhlasím (2) neviem iste (3) nesúhlasím

120. Podľa vašej mienky aká škôlka má byť na Komlóši?

- (1) slovenská (2) dvojjazyčná (3) maďarská

121. Podľa vašej mienky aká škola škola má byť na Komlóši?

- (1) slovenská (2) dvojjazyčná (3) maďarská

122. Podľa vašej mienky v akom jazyku majú vychádzať miestne komlóšske noviny?

- (1) v slovenskom (2) dvojjazyčne (3) v maďarskom

123. Ktorých spisovateľov máte radšej?

- (1) slovenských (2) rovnako (3) maďarských

124. Akú hudbu máte radšej?

- (1) slovenskú (2) rovnako (3) maďarskú

125. Ktorá hymna vám je bližšia?

- (1) slovenská (2) obidve rovnako (3) maďarská

126. Bolo by dobre, keby bola na Komlóši káblová televízia?

- (1) áno (2) nie

127. Ak áno, v akom jazyku by mala vysielat'?

- (1) v slovenskom (2) v oboch (3) v maďarskom

128. Zvykli ste sledovať vysielania Slovenskej televízie?

- (1) áno (2) nie

129. Ak áno, programy akého typu pozeráte najradšej?

130. Ako často pozeráte tieto programy Slovenskej televízie?

- (1) denne (2) týždenne (3) mesačne (4) zriedka

131. Ako často pozeráte slovenské vysielanie segedínskeho národnostného štúdia, Domovinu?

- (1) týždenne (2) mesačne 2-3 krát (3) mesačne (4) zriedka (5) nikdy

132. Rada/ rád pozeráte tieto vysielania?

- (1) áno (2) nie

133. Aké témy by sa vám páčili v tomto vysielaní?

134. Ako často počúvate slovenské národnostné vysielania segedínskeho rozhlasu?

- denne (2) týždenne 2-3 krát (3) mesačne 2-3 krát (4) mesačne (5) zriedka (6) nikdy

135. Máte rada/rád tieto vysielania?

- (1) áno (2) nie

136. Aké témy by ste počúvali rada/rád?

137. Chodia vám ľudové noviny?

- (1) áno (2) nie

138. Ak áno, máte rada/rád tieto noviny?

- (1) áno (2) nie

139. O akých témach by ste v nich čítali rada/rád?

140. Aké tabule /nápisy majú byť na stenách komlósskych inštitúcií? (škola, škôlka, obecný úrad, pošta, zdravotné zariadenia, knižnica)

- (1) slovenské (2) dvojjazyčné (3) maďarské

141. Podľa vašej mienky aká zástava má byť vyvesená na týchto inštitúciách?

- (1) slovenská (2) obidve (3) maďarská

142. Ktorému mužstvu fandíte, keď hrajú Slováci s Maďarmi futbal?

- (1) Slovákom (2) obidvom (3) Maďarom (4) nikdy nepozerám futbalové zápasy

TÁRGYMUTATÓ

A

anyanyelvi beszélő 373
anyanyelv terminus 262

B

Barátság 339, 345
beás nyelv 51, 55, 60, 62, 63, 64, 65, 69, 72, 73, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86,
87, 88, 90, 96, 97, 98, 100, 102, 107, 108, 109, 112, 114, 380, 389, 391, 396
beszédmód 28, 196, 223, 264, 272, 274, 354, 355
Bogyiszló 8, 34, 66, 70, 88
Budapesti Szociolingvisztikai Interjú 30, 33, 50, 366, 390, 396

C

cigány nyelv terminus 60
Collegium Martineum 68, 88

Cs

családi szintér 77, 250
csolnoki törzsasztal 125
csoportidentitás 259, 263, 336

D

digráfia 251
diskurzuselemzés 24, 31
domén 348, 349, 350, 353, 354, 357, 373, 378
domináns nyelv 12, 77, 144, 372

E

egynyelvűség 19, 20, 21, 31, 193, 202, 231
ekvilingvális kétnyelvű 15
elsődleges szocializációs szintér 213
ELTE BTK Germanisztikai Intézet 8
ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék 8, 36, 65
ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola 8, 388, 397
ELTE PPK Pszichológiai Intézet 8
empirikus adatok 12, 26, 37, 39, 69, 128, 246, 252, 256
empirikus kutatás 12, 38, 121, 130, 131, 305, 317, 329

É

életkori csoportok 28, 31, 32, 120, 135, 209, 213, 214, 216, 226, 269, 274, 279
Élőnyelvi Konferencia 17, 35, 45, 47, 52, 234, 235, 334, 338, 344, 387, 388, 392, 393,
394

F

fenntartható kétnyelvűség 110, 184, 230, 231, 233, 235, 244, 278
fokozatos nyelvcseré 21, 329

G

generációs változás 209
globalizáció 12, 13, 14, 16, 17, 21, 202

H

határon túli magyar 363, 368
honos kisebbség 54, 343
honos nemzetiség 7, 54, 199, 345
HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont 8, 29, 344, 396

I

identitás munka 191
identitástudat 40, 161, 291, 300, 302, 305, 314
irodalmi nyelv 186, 201, 219, 251, 280, 285, 290, 291, 307, 308, 310, 338, 365
iskolázottság 19, 31, 46, 74, 79, 187, 191, 192, 204, 208, 220, 227, 256, 257, 261, 309, 314

K

kérdőíves interjú 33, 358, 367
Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről 379
Kétegyháza 8, 34, 187, 188, 193, 196, 200, 202, 205, 235
kétnyelvű beszélő definiálása 377
kétnyelvű oktatás 324
kétnyelvűségi definíció 375, 377
kódkeverés 122, 156, 157, 158, 272
kódváltás 87, 90, 122, 156, 190, 223, 224, 274, 275, 279, 299
kulturális modell 201
kulturális sokszínűség 19

L

Lex-Apponyi 118
longitudinális kutatás 184, 191, 235, 244

M

Magyarországi Horvátok Tudományos Intézete 344
Magyarországi Kisebbségi Kutatóintézetek Platformja 344
Magyarországi Németek Kutatási és Tanárképzési Központja 344
Magyarországi Románok Kutatóintézete 188, 344, 393, 394
Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete 8, 294, 328, 335, 344, 383, 389, 391, 393

Mánfa 8, 34, 66, 67, 68, 74, 110, 113, 395
metanyelvi megjegyzések 189
Mezőtúr 8, 34, 395
MTA Nyelvtudományi Intézet 8, 25, 30, 36, 65, 393, 394, 397, 398

N

német nyelvjárás 117, 120, 145, 147, 148, 150, 153, 156, 158, 168, 179, 180, 182, 349
Nemzeti alaptanterv 103, 105, 106, 292
nemzetiségi identitás 75, 76, 77, 78, 80, 84, 90, 95, 96, 226, 246, 257, 262, 275, 278,
301, 305, 307, 311, 312, 313, 314, 317, 321, 326, 328
nemzetiségi nyelvek oktatása 357
nemzetiségi nyelvek terminus 345
Nemzetiségi nyelvi tájkép 7, 35, 46, 52, 181, 235, 280, 337, 338, 378, 386, 387, 388,
389, 390, 391
NKFP 5/126/2001 8, 11, 36, 184, 256, 299, 328, 344, 398
normatív nyelvváltozat 297

Ny

nyelvcsere befejező fázisai 232
nyelvcsere egydimenziós modellje 193, 231
nyelv elrejtése 353
nyelv értéke 365
nyelvi attitűdök 12, 38, 40, 41, 42, 84, 90, 115, 152, 275, 299, 308, 310, 311, 364, 366,
367, 372, 390
nyelvi gyakorlatok 12, 24, 28, 80, 205, 209, 212, 213, 229, 231, 257, 263, 264, 265,
267, 268, 277, 279, 351, 358, 364, 367, 373
nyelvi ideológia 189, 231, 377
nyelvi jogok 189
nyelvi purizmus 275
nyelvi repertoár 7, 26, 30, 117, 118, 137, 145, 152, 153, 191, 235, 256, 267, 275, 276,
394
nyelvi szeparáció 187
nyelvi szocializáció 99, 120, 126, 132, 149, 165, 275, 330, 357, 389
nyelvmegőrzés 11, 24, 25, 27, 38, 39, 208, 224, 235, 257, 275, 302, 304, 305, 317, 319,
329, 331, 332, 357, 388
nyelvmegtartás 21, 45, 47, 88, 152, 265, 266, 275, 278, 316, 328, 344, 393
nyelvpolitika 64, 80, 100, 107, 111, 228, 332, 388
nyelvvesztés 80, 152, 320

O

oktatási nyelvi diszkrimináció 357
ombudsmani esetgyakorlatok 104

P

pluricentrikus nyelvek 187

Pomáz 8, 32, 34, 251, 252, 253, 255, 256, 258, 259, 260, 262, 268, 281, 282, 382

pozitív nyelvészet 230, 231, 235, 387

PTE Romológiai Kutatóintézet 397

R

Ratio Educationis 118

regisztráció 191, 201

résztevő megfigyelések 229

romani nyelv 31, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 103, 108, 347, 350, 357, 380

román nyelv 58, 61, 63, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 194, 197, 198, 199, 200, 206, 208, 211, 212, 213, 219, 221, 222, 227, 228, 229, 233, 243, 244, 364

S

stabil kétnyelvűség 122, 222, 224

standard 48, 77, 78, 79, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 125, 127, 131, 138, 139, 145, 146, 148, 150, 151, 153, 154, 168, 178, 180, 187, 188, 189, 191, 235, 245, 308, 345, 367, 373, 378, 380, 381

Sz

szemiotikai asszamlázs 379, 385

Szerb Intézet 34, 253, 254, 281, 344, 394

Szerb Pedagógiai Módszertani Központ 253

szlovák nyelv 34, 283, 284, 285, 286, 295, 296, 297, 301, 304, 305, 308, 309, 310, 313, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 324, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 336, 338, 339, 340, 358, 365

szociolingvisztika 7, 8, 9, 11, 17, 18, 21, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 39, 45, 64, 65, 69, 70, 71, 86, 109, 111, 112, 121, 184, 185, 188, 190, 191, 196, 199, 201, 202, 204, 221, 234, 246, 249, 251, 256, 268, 272, 283, 299, 301, 304, 317, 318, 328, 329, 343, 344, 349, 363, 386, 396, 397

szókincs 122, 125, 144, 158, 186, 198

sztenderd 19, 20, 40, 41, 79, 80, 251, 307, 337, 345, 367

szuperdiverzitás 46, 199

szülői nyelvválasztás 137, 138

T

tanösvény 126, 127, 177, 178, 181, 380, 385, 388

Tarján 8, 34, 128, 148, 169, 178, 179, 180, 182, 183, 246, 282, 395

terepmunka megtervezése 32

Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 18

területi-kontaktus nyelvváltozat 191, 358, 359, 362, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 381

tévhit 14, 15, 16, 18, 235

Tótkomlós 8, 34, 283, 289, 296, 297, 298, 299, 311, 313, 320, 321, 322, 323, 325, 326,
328, 332, 333, 335, 338, 340, 393, 395
Többnyelvűségi Kutatóközpont 17, 394
transzlingváló pedagógia 26, 49

U

utcanévtábla 127, 259, 322, 379, 383, 384

V

vitalitás 24, 46, 347, 351, 358, 379, 386

Z

zárttság 215, 228, 347, 358, 370

A jelen kötet az ország különböző tudományos intézményeiben tevékenykedő kutatók több mint két évtizedes együttműködéseként született. Olyan kutatás összegzése, amely hat magyarországi nemzetiség többnyelvűségének lényeges aspektusait mutatja be a tanulmánykötet szerkesztői által koordinált, A nyelvi másság dimenziói: A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei (2001–2004) című NKFP 5/126/2001 projektum eredményei, valamint az azóta eltelt két évtized változásai tükrében. A kötet szerzői az országos méretű szociolingvisztikai kutatás során azonos elméleti és módszertani keretben vizsgálták a kétnyelvűség, többnyelvűség megvalósulási formáit, változatosságát és változásait a magyarországi beások, a németek, a romák, a románok, a szerbek és a szlovákok körében, e közösségek tagjainak, a kutatás résztvevőinek, kérdezőknek és válaszadóknak, valamint az empirikus adatokat feldolgozó kutatóknak a közreműködésével. A fejezetek szerzői sokféle módját találták meg annak, hogy megosszák mindazt, amit nemzetiségükről fontosnak tartanak bemutatni saját nemzetiségük, a többi nemzetiség, a többség és a szakma számára. Tove Skutnabb-Kangas szavait idézve: „A jövő a többnyelvűeké”. A kötet így nemcsak a magyarországi többnyelvűség, a két- és többnyelvű beszélők jelenéről, hanem jövőjéről is szól.

ISBN 978-615-6678-03-4

978-615-6678-03-4

4000 Ft

